De Afscheiding van 1834. Deel 3. Documenten uit het archief ds. H.P. Scholte, bewaard te Pella, Iowa, U.S.A.

C. Smits

bron

C. Smits, *De Afscheiding van 1834. Deel 3. Documenten uit het archief ds. H.P. Scholte, bewaard te Pella, Iowa, U.S.A.*. J.P. van den Tol, Dordrecht 1977

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/smit303afsc03_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

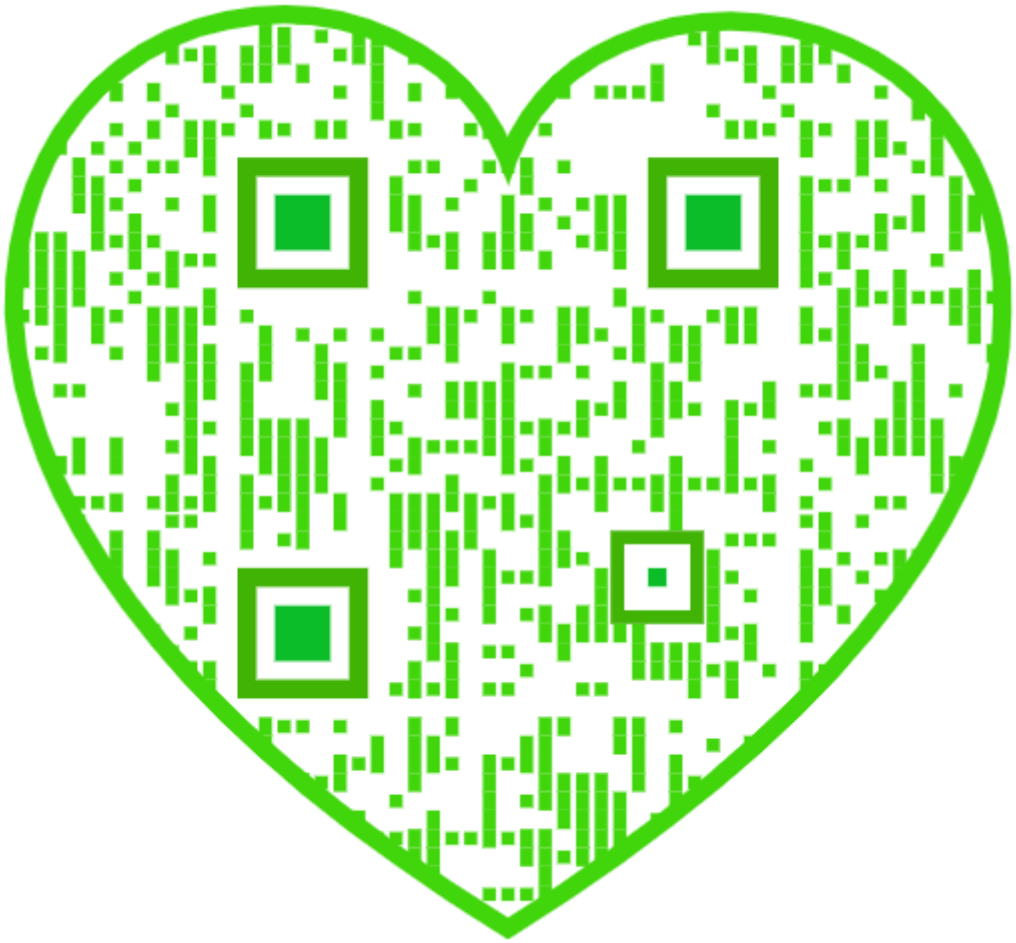

Hier is de lijdzaamheid der heiligen;
hier zijn zij, die de geboden Gods
bewaren en het geloof in Jezus (Christus).

Openbaring 14 vers 12

Opgedragen aan de nagedachtenis van

DS. SIMON VAN VELZEN

geboren te Amsterdam 1809 - overleden te Kampen 1896

De beschuldiging:
heerszuchtig
stijfhoofdig
twistgierig

Getoetst aan het Woord Gods:
predikend het zachte juk en de lichte last; verkondigend de levende Christus, de levendmakende Geest en het levende geloof
volgend met volharding de hemelse Bruidegom Jezus Christus
vredestichtend in de Naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest

Woord vooraf

Bij het verschijnen van dit DERDE DEEL,[1] bevattende geannoteerde stukken uit de ‘Scholte Papers’ bewaard te Pella, Iowa, U.S.A., spreek ik de wens en de bede uit, dat ook dit boek moge dienstbaar zijn tot de komst van het koninkrijk Gods.

Het kan als een afzonderlijk geheel worden gelezen. De verwijzing naar de beide eerste delen draagt nagenoeg hetzelfde karakter als die naar de andere genoemde literatuur.

Opnieuw betuig ik mijn dank aan diegenen in Pella, Iowa - al dan niet behorende tot de staf van Central College - die mij bij mijn onderzoek, in de zomer van 1972, hebben geholpen of gastvrijheid hebben verleend.

Dit ‘Woord vooraf’ geeft mij de gelegenheid een fout in de ‘Inleiding’ van het TWEEDE DEEL te herstellen.[2] Het betreft de alinea van bladzijde 11, die begint met: Het oude ondertekeningsformulier... Wij tekenen hierbij aan, dat de in dit gedeelte behandelde zaak in het EERSTE DEEL wèl goed is omschreven.

De bedoelde alinea dient als volgt te worden gelezen.

> In het oude ondertekeningsformulier voor predikanten van de Nederlandse Hervormde kerk (vóór 1816) stond onder meer: Wij ondergeteekenden verklaren opregtelijk... dat wij van harte gevoelen en gelooven dat alle de Artikelen en stukken der Leer in de Belijdenis en Catechismus der Gereformeerde Nederlandsche Kerken begrepen, mitsgaders de verklaring over eenige punten der voorzeide leer in de Nationale Synode, Anno 1619 te Dordrecht gedaan, in alles met Gods Woord overeenkomen.
> Vanaf 1816 moesten de aankomende dienaren des Woords echter onder andere verklaren: Wij ondergeteekenden verklaren... dat wij de leer, welke overeenkomstig Gods heilig Woord in de aangenomen Formulieren van Eenigheid der Nederlandsche Hervormde Kerk is

1 Eerder verschenen: De Afscheiding van 1834, EERSTE DEEL, Gorinchem en ‘Beneden Gelderland’, Oudkarspel 1971; TWEEDE DEEL, Classis Dordrecht c.a., Dordrecht 1974. Verder aan te duiden als EERSTE DEEL en TWEEDE DEEL.

2 Vergelijk de bespreking van het TWEEDE DEEL door prof. dr. O.J. de Jong in Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden (uitgave van het Nederlands Historisch Genootschap), 's-Gravenhage, deel 91-1, 1976, blz. 126 en 127.

vervat, te goedertrouw aannemen en hartelijk gelooven...

Het is duidelijk dat door deze verandering - want dat was het toch! - de mogelijkheid werd geschapen, het woordje ‘overeenkomstig’ zo te interpreteren, dat men de drie Formulieren van enigheid aanneemt **in zover** zij met Gods Woord overeenstemmen.

Bij het raadplegen van het volgende dient te worden bedacht, dat, indien niet anders vermeld, een brief is gericht aan ds. H.P. Scholte.

Achterin het boek is een register van personen alsmede een beperkt plaatsnamen-register opgenomen.

Haren-Gn., april 1977
C. Smits

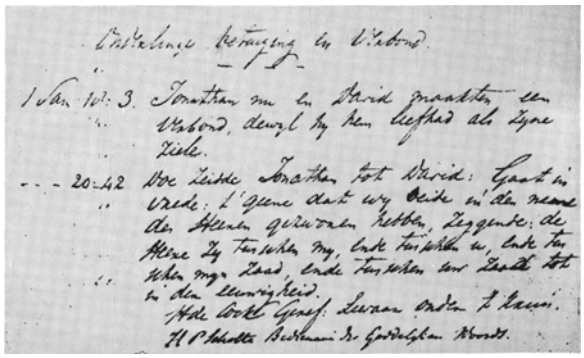

Eerste bevestiging van Verbond.

1 Sam. 18: 3. Jonathan en David maakten een Verbond, dewijl hy hen liefhad als zijne Ziele.

" 20: 42 Doe zeide Jonathan tot David: Gaat in Vrede: dewijle dat wy beide in den naame des Heeren gezworen hebben, zeggende: de Heere zy tusschen my, ende tusschen u, ende tusschen mijn Zaad, ende tusschen uw Zaad tot in der eeuwigheid.

Hde Cock Gezw. Leeraar onder 't Kruis.

H. P. Scholte Bedienaar des Goddelijken Woords.

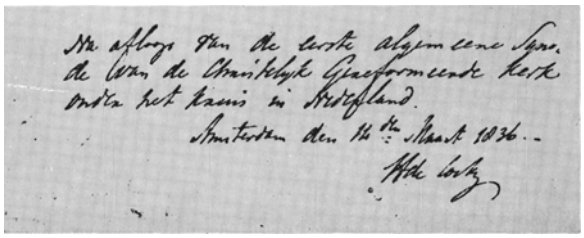

Ter afloop van de eerste algemeene Synode der Christelijke Gereformeerde Kerk onder het Kruis in Nederland.

Amsterdam den 18de Maart 1836.

Hde Cock

Woorden geschreven door ds. Hendrik de Cock en mede ondertekend door ds. Hendrik Peter Scholte, op twee blaadjes van het 'Album amicorum' van laatstgenoemde.

(Tussen 'uw zaad' en 'tot in der eeuwigheid' moet worden gevoegd:, zij.)

Weinige jaren na 1836 gingen de wegen van De Cock en Scholte echter uiteen.

Inleiding

Na al hetgeen wij schreven in de inleiding van het EERSTE en TWEEDE DEEL van deze serie, kunnen wij nu volstaan met een enkel woord.

Hierbij komt, dat de meeste van de volgende hoofdstukken een aparte inleiding moesten ontvangen.

Onder de Afscheiding van 1834 verstaan wij dié Reformatie der kerk in Nederland, waarbij vele personen in 1834 en daarna, de Nederlandse Hervormde kerk verlieten. Zij deden dit als regel met een beroep op de artikelen 27 tot en met 29 van de Nederlandse geloofsbelijdenis, die speciaal handelen over de kerk, en waarin onder meer de gelovigen als plicht wordt voorgehouden 'zich af te scheiden van degenen, die niet van de Kerk zijn'. De 'haarden' van deze geestelijke beweging waren Ulrum en Doeveren-Genderen. Aldaar stonden de predikanten Hendrik de Cock en Hendrik Peter Scholte. Andere Afgescheiden predikanten van het eerste uur waren: A. Brummelkamp (Hattem), H.J. Budding (Biggekerke), G.F. Gezelle Meerburg (Almkerk), T.F. de Haan (Ee), S. van Velzen (Drogeham). A.C. van Raalte voegde zich als candidaat in de theologie bij de Afgescheidenen. De zo juist genoemde personen komen allen in dit boek voor; in de aparte hoofdstukken wordt later nader op hun leven ingegaan.[1]

Alle stukken, die gereproduceerd zijn, worden bewaard in de 'Scholte Papers' te Pella, Iowa, U.S.A.

Dit brengt met zich, dat de persoon van H.P. Scholte in dit boek centraal staat.

Hendrik Peter Scholte[2] werd op 25 september 1805 te Amsterdam geboren als zoon van H.P. Scholte en Maria Geertruij Spakler. Hij werd op 6 oktober 1805 gedoopt in de Hersteld Lutherse gemeente te Amsterdam.

In 1827 of 1828 breekt Scholte met deze gemeente - zijn ouders zijn dan reeds overleden - en wordt hij Nederlands Hervormd.

In 1829 begint hij zijn studie in de theologie aan de universiteit van Leiden. Drie jaar later legt Scholte het candidaatsexamen af.

1 Over T.F. de Haan schreven we afzonderlijk: Tjamme Foppes de Haan (1791-1868) predikant en docent - een zielestrijd, in Woord en Wetenschap, Mededelingen van de Stichting voor Gereformeerd Wetenschappelijke Arbeid (S.G.W.A.), 4e jaargang nr. 3 en 4, 5e jrg. nr. 1, 2 en 3, 6e jrg. nr. 1 (1972-1974).

2 Men zie voor hem en zijn geslacht ook: EERSTE DEEL; en: J.A. Wormser, Een schat in aarden vaten II, Het leven van Hendrik Peter Scholte, Nijverdal, 1915.

Op 20 december 1832 treedt hij in het huwelijk met Sara Maria Brandt. Op 17 maart 1833 wordt Scholte in het ambt bevestigd en wel te Doeveren, Genderen en Gansoyen. Deze bevestiging is de eerste en laatste in zijn leven.

Reeds spoedig is de toeloop bij zijn prediking groot. Maar al na korte tijd krijgt Scholte moeilijkheden met het classicaal bestuur van Heusden. Als hij op vrijdag 10 en op zondag 12 oktober 1834 te Ulrum preekt, zonder daartoe toestemming van de consulent te hebben ontvangen, wordt Scholte door genoemd bestuur geschorst. Hij en het merendeel van zijn gemeente beantwoorden deze daad door zich reeds enige dagen daarna - op 1 november 1834 - los te maken van het instituut der Hervormde kerk.

Scholte is van 1837 tot 1847 de facto predikant geweest van de Afgescheiden gemeente te Utrecht. Edoch - na 1840 - slechts van een gedeelte ervan. In Utrecht overlijdt zijn eerste vrouw op 23 januari 1844. Hij huwt dan in 1845 de in 1820 geboren Maria H.E. Krantz.

Een officiële verbintenis, naar de regels van het Gereformeerde kerkrecht, tussen Scholte en de Utrechtse gemeente heeft nimmer bestaan. Hij beschouwde zich - althans van 1837 tot 1839/40 - als dienaar des Woords van de meeste Afgescheiden gemeenten in de provincie Utrecht, in Noord- en Zuid-Holland en in 'Beneden-Gelderland'.

Reeds in deze tijd toont hij in leer en practijk, dat hij de Gereformeerde kerkregering wil inruilen voor een independentistische. Inzonderheid vinden wij dit in het 'Huishoudelijk Reglement', in feite een kerkenorde, door de Utrechtse gemeente overgelegd bij het request aan de Koning van december 1838, op welk request de erkenning van deze gemeente volgde bij Koninklijk besluit van 14 februari 1839.

Het leven van de Afgescheiden gemeenten wordt in het tijdvak 1836-1854 in belangrijke mate beheerst door de vraag, of de Dordtse kerkenorde (al dan niet gewijzigd) richtsnoer zal zijn voor de plaatselijke kerken en voor het kerkverband.

Dit boek zou ongetwijfeld niet zijn geschreven, indien Scholte zich niet - althans minder - zou hebben bemoeid met de Afgescheiden gemeente te Amsterdam. Gevolg van zijn handelingen met betrekking tot deze gemeente leidde tot de eerste en tweede 'Amsterdamse twist', waarover in bijna elk hoofdstuk van dit deel wordt gehandeld. Speciaal hoofdstuk 6 ontving naar aanleiding van deze zaken een meer uitvoerige inleiding.

Zoals bekend wordt Scholte einde 1840 door de synode der Afgescheidenen, vergaderd te Amsterdam, geschorst. Voornamelijk vanwege zijn laster tegen ds. Simon van Velzen.

Wij dragen aan de nagedachtenis van laatstgenoemde dit werk op, erbij voegende, dat een eerherstel voor hem noodzakelijk lijkt, met name als wij letten op de vele misvattingen aangaande Van Velzen neergelegd in een aan-

tal publicaties over de Afscheiding. Hierin toch treffen we het verschijnsel aan, dat niet alleen de ene publicist de andere heeft nageschreven, maar dat de meesten zich daarbij hebben gebaseerd op artikelen geschreven door de verklaarde tegenstanders van Van Velzen, de Amsterdamse deurwaarder J.A. Wormser en zijn aanhang, in het Tijdschrift De Reformatie van het jaar 1840 (zevende en achtste deel). In genoemde artikelen alsmede in enige andere publicaties, hierna te noemen, storten Wormser c.s. de fiolen van hun toorn over Van Velzen uit.

Wij noemen als trefwoorden: heerszuchtig karakter, loosheid en bedektheid, dubbelzinnigheid, twistgierigheid, sluwheid, schone schijn, wraakzucht, Judas in zijn gedrag, stijfhoofdig, indringer enz.[1]

Wij spreken hier niet over het tijdvak van 1847-1868, waarin Scholte in de Verenigde Staten leefde.[2]

Slechts dit: in 1847 emigreerde Scholte met 800 van zijn volgelingen - althans voor het merendeel Afgescheidenen, die zijn gevoelens aanhingen - naar Pella, Iowa, U.S.A.

Aldaar werd een bloeiende kolonie gesticht.

In kerkelijke zaken ontstonden er echter al spoedig verdeeldheden. In 1849 rezen er moeilijkheden tussen Scholte en zijn kerkeraad, maar deze zaken kwamen weer in het reine. In 1854 werd Scholte echter door de kerkeraad van de ‘Christelijke kerk van Pella’ geschorst. Een deel van zijn gemeente volgde hem en stichtte een nieuwe organisatie.

Gedurende de laatste jaren van zijn leven gaat Scholte, hoe langer hoe meer, de idee van het kerkelijk instituut bestrijden en gaan Darbistische en chiliastische denkbeelden in zijn leven een grote plaats innemen.

Hij overlijdt na een korte ziekte te Pella op 25 augustus 1868.

De ‘Autobiografische schets van H.P. Scholte’, die wij in hoofdstuk 23 hebben opgenomen is met récht een ‘schets’. Zij kan zeker niet een indruk geven van de hoofdzaken van zijn leven en arbeid.

Tijdens ons verblijf te Pella bemerkten wij de noodzakelijkheid ons bij de bestudering van de Scholte Papers te beperken.

Wij hebben daarom, op een enkele uitzondering na, slechts stukken opgenomen en bewerkt, die rechtstreeks verband houden met de Afscheiding en de Afgescheidenen. Zouden wij deze regel niet hebben gevolgd, dan zou dit werk te omvangrijk zijn geworden.[3]

1 Breder hierover in: Eerherstel voor ds. Simon van Velzen (1809-1869), in Woord en Wetenschap, Mededelingen van de Stichting voor Gereformeerd Wetenschappelijke Arbeid, 7e jaargang no. 2, 3 en 4, 8e jrg. no. 1 en 2 (1975, 1976).

2 L. Oostendorp, H.P. Scholte, Leader of the Secession of 1834 and Founder of Pella, Franeker 1964.

3 Ook enige minder belangrijke brieven van Afgescheidenen aan Scholte, werden niet opgenomen.

Wij hopen de brieven van D. graaf van Hogendorp, W. Bilderdijk, Isaac da Costa, mr. J.W. Gefken en anderen in Nederland, alsmede van enige relaties van Scholte in het buitenland, later te publiceren.

Bij het lezen van de hier volgende ruim 130 stukken, diene men te bedenken, dat deze voor het merendeel zijn geschreven door eenvoudigen. De vele fouten in spelling en stijl hebben wij volgens de 'Richtlijnen voor het uitgeven van historische bescheiden', van het Nederlands Historisch Genootschap etc., onveranderd gelaten; waar een kleine verandering noodzakelijk was vanwege de leesbaarheid, werd dit in den regel aangegeven. De lezer mene dus niet te spoedig, dat een onregelmatigheid het gevolg is van een drukfout of van een onnauwkeurigheid van de transcriptie. Speciaal geldt deze waarschuwing voor brieven van bijvoorbeeld H. de Cock, A. Brummelkamp en A.C. van Raalte. Men zou wellicht in deze stukken minder fouten verwachten, dan metterdaad aanwezig zijn. Een deel ervan kan misschien worden verklaard uit het feit, dat grote haast en tijdsgebrek bij het schrijven parten speelden.

Hoofdstuk 1
Beroepsbrieven en acten van ontslag van ds. H.P. Scholte

Ds. H.P. Scholte is slechts eenmaal in zijn leven als predikant bevestigd, namelijk op 17 maart 1833 in de Hervormde gemeente van Doeveren, Genderen en Gansoyen.

Na te zijn geschorst en zich te hebben afgescheiden van de Hervormde kerk - eind 1834 - woont hij nog korte tijd te Doeveren, daarna te Genderen en te Gorinchem. Midden 1836 vestigt hij zich te Utrecht en blijft daar met zijn gezin wonen tot aan zijn emigratie naar Amerika in het voorjaar van 1847[1].

Hoewel gedurende ongeveer tien jaar optredende als predikant van de Afgescheiden gemeente in de stad Utrecht - in het verrichten van alle ambtsbezigheden die door een dienaar des Woords gewoonlijk worden gedaan - heeft hij toch het beroep van Utrecht nimmer aangenomen. Nog minder is hij daar bevestigd. Uit de notulen van de provinciale vergaderingen blijkt, dat hij zich beschouwde als predikant van de provincies Utrecht, Noord- en Zuid-Holland en van Beneden-Gelderland.

Het contact met zijn vele gemeenten blijft echter merendeels beperkt tot het ontmoeten van afgevaardigden van die gemeenten op de provinciale vergaderingen.

Uit de ‘lijst der Texten’ blijkt, dat Scholte nà 1836 nog wel buiten Utrecht preekt, maar dat het hem - zoals te verwachten valt - onmogelijk is, in al zijn gemeenten ook maar éénmaal per jaar op te treden.

Bij conflicten en moeilijkheden zien we hem echter enige malen ‘ad hoc’ handelen, zoals te Schoonhoven,[2] en met name te 's-Graveland, zoals aan het eind van dit eerste hoofdstuk moge blijken.

Na zijn schorsing eind 1840, wordt de kring van gemeenten die Scholte blijven erkennen, geleidelijk aan kleiner.[3] Ook in Utrecht zelf voltrekt zich begin 1841 een scheuring; slechts een deel van de Afgescheidenen aldaar blijft hem volgen.

Vermoedelijk staan niet alle beroepen, die Scholte heeft ontvangen, in dit hoofdstuk beschreven. De notulen van de kerkeraad van Utrecht van 28

1 EERSTE DEEL, pag. 60-63.
2 TWEEDE DEEL, pag. 371-379.
3 EERSTE DEEL, pag. 158; TWEEDE DEEL, pag. 74-84.

augustus 1840 spreken van een verzoek van de classis Dordrecht aan Scholte gedaan zich ‘met der woon in hun midden’ te vestigen ter verkondiging van het evangelie etc. en Groen van Prinsterer schrijft in 1843, dat Scholte in Leiden is beroepen.[1]

1 Brieven van Mr. Isaac da Costa, medegedeeld door Mr. G. Groen van Prinsterer, I blz. 130; Amsterdam 1872.

1. Beroepsbrief van de Hervormde gemeente van Doeveren, Genderen en Gansoyen 12 november 1832

Beroep-Brief

Daar in de Hervormde Gemeente van Doeveren en Genderen eene vacature ontstaan is, door het vertrek van haren Leeraar A.S. Nanninga,[1] zoo is de kerkeraad na verkregene handopening van het Departement voor de kerkelijke zaken, heden wettig bijeengekomen, om eenen anderen Leeraar in dezelfs plaats te verkiezen, en heeft ingevolge de stemming van daartoe geregtigden, goedgevonden te beroepen, gelijk dezelve beroept bij deze, den Weleerwaardigen Heer H.P. Scholte kandidaat van de H. dienst bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland, en zulks op zoodanig traktement en zoodanige emolumenten als gewoonlijk aan deze standplaats verbonden zijn.

De kerkeraad verlangt, dat voornoemde H.P. Scholte deze beroeping. bereidvaardig aanneme, en na de approbatie, zoo van het daartoe bevoegd kerkelijk Bestuur, als van Z.M. den Koning verkregen te hebben, ten spoedigste tot deze Gemeente overkome; en door leer en voorbeeld, bestuur en opzigt, alles te doen, wat een Herder en Leeraar overeenkomstig Gods H. woord, volgens de verordeningen der Nederlandsche Hervormde Kerk betaamt, en waardoor de kennis, betrachting en alle de zalige uitwerkselen van het Evangelie alhier kunnen bevorderd worden; inzonderheid door het verkondigen van Gods Heilig woord en het bedienen van den Heiligen doop en het Heilig Avondmaal op de bij de Gemeente vastgestelde tijden; het vertroosten der kranken, het bezoeken der Gemeente-leden aan hunne huizen, en door het onderwijzen der Bijbelsche geschiedenis, der leer en pligten van de Godsdienst, en katechizatiën gedurende het gansche jaar wekelijks trouw te houden; terwijl de kerkeraad wederkeerig al die achting, liefde en medewerking beloofd, welke den regtgeaarden Leeraar toekomt. Gedaan in onze kerkeraadsvergadering te Doeveren den 12 November 1832.

Ae. Boll Az., ouderling[2]
J. van Mersbergen
Cornelis Verdoorn
Willem van Wijk
Jan Colijn
Dirk Boll
J. van Gammeren
Arie Verkuijl
D. Gse. Branderhorst
Ambrosius Rooijaal

1 A.S. Nanninga (1792-1859), predikant te Scherpenzeel, Rossum, Doeveren en Raamsdonk.
2 De ondertekening omvat de namen van alle kerkeraadsleden van Doeveren, Genderen en Gansoyen.

Op het stuk zijn enige aantekeningen aangebracht, waaruit blijkt dat het beroep door de consulent en andere autoriteiten is geapprobeerd.

Ds. H.P. Scholte zèlf heeft er het volgende op geschreven.

> Het bovenstaand op mij uitgebrachte beroep, is na rijp beraad, onder opzien tot den Heer der gemeente, en inwachting van de noodige approbatieën met volkomene bereidwilligheid aangenomen.
> H.P. SCHOLTE.
>
> Amsterd., 18 December 1832.

2. Beroepsbrief van de Afgescheiden gemeente te Amsterdam, 16 november 1835

De WelEerwaarde Heer H.P. Scholte

Hartelijke Geliefde Leeraar!

Daar onze ziele door den Heere aan UwelEerwaarde van gantscher Harte verbonden is, vanwege de vereeniging in de verkondiging van die Goddelijke Perzoon door welke wij alleen kunnen zalig worden, zoo worden wij gedrongen onder opzien tot den Heere en in afhanging van den Heere, ons in den weg der middelen te stellen, om UwelEerwaarde van gantscher Harten, met onze Gereformeerde Gemeente als onze wettige Leeraar en ziele Herder onder den Oppersten Herder Jesus Christus de Eeuwige Zoon Gods te beroepen, waartoe de Heere God zoo het Zijn genaderijke wille is, UwelEerwaardes Harte volkomen tot ons believe overtebuigen.

Amsterdam, 16 November 1835.

Wij ondergetekenden Ouderlingen en Diakenen der Gereformeerde Gemeente te Amsterdam, verklaren bij dezen, op ons voorstel aan de Gemeente, van Do. van Rhee[1], en Do. H.P. Scholte, de gantsche Gemeente nevens de Kerkenraad, eenstemmig UwelEerwaarde gekoozen heeft, tot hunnen wettigen Herder en Leeraar.

Coenraad Deteleff, Ouderling
Harm Hendriks Middel, Ouderling
Nicolaas Obbes Dzn, Diaken
Jan Daniel Brandt, Diaken

1 J. van Rhee, geb. 1789, predikant o.a. te Biggekerke (1832) en te Veen (1834); in 1835 afgezet als Hervormd predikant en afgescheiden; door de synode van de Afgescheiden gemeenten van 1836, te Amsterdam gehouden, afgezet. Men zie verder voor hem: Bos, Archiefstukken I, pag. 222.

3. Beroepsbrief van Gorinchem e.a., 17 november 1835

Den WelEerwaarden Zeer geleerden Heere H.P. Scholte, Leeraar der afgescheidene gereformeerde Gemeente Genderen, Douveren en Gansoyen.

Het is in Mogen(d)heid en in de vreeze des Heeren en onder aanroeping van den grooten Koning zijner kerk dat wij ondergeteekende door de Leden der afgescheidene gereformeerde Gemeente alhier volgens de Leer en het voorschrift van onzen Goddelijken Heer en zijne apostelen wettig geroepene en gekoorne[1] Ouderlingen en Diaken(en) der voorzegde afgescheidene Gemeente te Gorinchem **in allen gevallen voor zich zelven en voor hunne verantwoording en rekening,** doch mede voor die Gemeenten van Christus[2] welke zich met ons overleg en éénstemmigheid des harten met de onze begeeren te vereenigen en onze lasten volgaarne mede willen dragen en in verwachting van het heil en redding van den Koning zijner kerk ook in ons vaderland en mede onder afwachting van de toestemming of toelating van onze geëerbiedigden aardschen Koning tot uitoeffening van onze vrije en openbare Godsdienst, dat wij met eenparigheid van stemmen en de volste overtuiging des harte UWeleerwaarden verkoren hebben tot onzen wettigen Herder en Leeraar; - U wien wij vooral in ons gedeelte des vaderlands beschouwen als het krachtig middel in Gods hand tot den opbouw en verlevendiging van de zuivere en reine Leer van onzen Grooten God en Zaligmaker en het aanvankelijk herstel van onzen voorvaderlijken Godsdienst; - U wiens strijd wij ook bijzonder de eer gehad hebben te mogen deelen en van den beginne oog en oorgetuigen zijn geweest dat Gij om de waarheid en het getuigenis van Jesus Christus uw eigen leven niet te dierbaar geacht hebt.

En is het dan wel te verwonderen, dat wij van harte met U instemmende, onze zielen naauw aan U verbonden zijn, en wij vurig verlangen en bidden dat UWelEerw. daar, waar Gij vooral ook uwen strijd gestreden hebt (en welke strijd Gij in de kracht van Christus wel verder wilt voortzetten) ook met zijne goedkeuring moogt bekroond worden en door zijne genade, daar, waar door uwe prediking onder het kruis, in de bekeering van zondaren door de verlichting en de genade des Heiligen Geestes reeds zoo vele onstervelijke zielen tot de ware kennis van een drieëenig God en Zijne gemeenschap gebragt zijn.

En daar, naar de uitspraak van onze Heer en zijnen Apostel - Matth. 10: 10 en 1 Thim. 5: 18 - de Arbeider, voornamelijk die, welke in het Woord en

1 verkorene
2 Vermoedelijk is er overleg geweest over het uitbrengen van dit beroep met enige gemeenten in de omgeving van Gorinchem, bijvoorbeeld: Langerak, Leerdam en Vuren.

de Leer arbeidt, zijn loon waardig is, zoo hebben wij provisioneel dien loon bepaald op eene jaarlijksche toelage van Achthonderd gulden benevens eene betrekkelijk fatzoenlijke vrije woning.

Wenschende dat de Almagtige deze eerstelingen onzer Gemeente moge bekroonen met zijne onmisbare goedkeuring en zegen en Uw hart doe instemmen met onze vurige en ootmoedige begeerte en gebeden, die wij in onderwerping aan zijnen heiligen en wijzen wil onder deze onze verrigtingen tot zijnen genadentroon hebben opgezonden.

Aldus gedaan in onze vergadering den zeventiende November Achttienhonderd vijf en dertig.

A. Hasselman, oudste ouderling[1]
J.M.J. de Rouville, ouderling
P. Welle, adm. diaken
L. van der Linden, diaken

N.B. UwelEerw. zal voorloopig eenig berigt van ons voornemen in den brief van Broeder Hasselman van 14 dezer gemerkt hebben.

1 De eerste kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Gorinchem; vergelijk: EERSTE DEEL.

4. Verzoek te beslissen, geschreven door de kerkeraad van Amsterdam circa augustus 1836

Den WelEerwaardigen Heere
H.P. Scholte, Beroepen
Predikant te Amsterdam.

Daar het de lust en keuze onzer harten is, om zoo veel in ons is, de belangen der Gemeente in welke de Heere ons tot Opzienders en Armverzorgers gesteld heeft te behartigen, gevoelen wij ons ten diepste verpligt ons weeder tot UwelEerwaarde te wenden ten einde de door ons op den.....[1] op Uweleerwaarde uitgebrachte Beroeping en Uweleerwaarde dringend te verzoeken om tot ons te komen en ons te helpen.

UwelEerwaarde in veele bijzonderheeden op te geeven de reedenen waarom wij meenen dat bepaaldelijk deze gemeente groote behoefte heeft aan een Herder en Leeraar, opdat hij mochte het door Gods genade zijn, de kudde leide en weide met wetenschap en verstand, achten wij onnoodig, daar UwelEerwaarde hiervan bij U zelve wel volkomen overtuigd zijt.

Wij wenden ons thans weeder bepaaldelijk tot UwelEerwaarde eensdeels omdat gij niettegenstaande zoo langen tijd van beraad van.....[1] tot op deezen ogenblik nog geene vrijheid hebt kunnen vinden om de door ons op UwelEerwaarde uitgebrachte beroeping te bedanken.

En ook omdat gij zoo wij meenen de eenigste der Leeraaren zijt in de Gereformeerde Kerk, die thans nog zonder eenige bepaalde aanwijzing des Heeren in eene bepaalde Gemeente of Gemeentens geroepen zijt gelijk wij meenen dat met de overige Leeraars reeds werkelijk het geval is, daar deezen of reeds aan bepaalde gemeenten op hare Roeping verbonden zijn, of ook zonder dit (zoo wij meenen) door den Heere zelve in zoodanige betrekking verbonden of geplaats(t) zijn tot die gemeenten, dat wij geene vrijheid vinden hen voor het teegenwoordige van daar te roepen en tot ons te komen tenzij UwelEerwaarde gegronde reedenen mogte hebben om onze beroeping op UwelEerwaarde te bedanken.

Wat verder betreft UwelEerwaarde Betrekking op de Gemeente van Doveren c.a. meenen wij, dat UwelEerwaarde dit geene vrijheid geeven kan, om onze Roeping af te wijzen, daar in de aanbiddelijke weg der Voorzienigheid de WelEerwaarde Heer Meerburg[2] als Herder en Leeraar in de Provincie NoordBraband gesteld is. Dat de gemeente van Doveren c.a. zich tot dusver nog niet vereenigd heeft met de overige gemeenten aldaar, kan UwelEerwaarde volgens onze meening ook geene reden zijn waarom gij ons langer uitstellen, of onze Roeping zoude afslaan, daar die gemeente daarin zeeker verhindert zal zijn door de overtuiging dat zij zich aan geene andere

1 Niet ingevuld; bedoeld is 16 november 1835.
1 Niet ingevuld; bedoeld is 16 november 1835.
2 Ds. G.F. Gezelle Meerburg te Almkerk (N.-B.).

Herder en Leeraar verbinden mocht voor dat hunne betrekking tot hunne vorige Leeraar bepaaldelijk als zodanig was opgeheven. Dat deze opheffing werkelijk als door den Heere zelve is daargesteld, zal UwelEerwaarde naar het ons voorkomt uit de omstandigheeden wel duidelijk zijn.

Dat de beroeping naar de Gorinchemsche gemeente welke UwelEerwaarde na de onze ontfangen heeft UwelEerwaarde zouden mogen terug houden gelooven wij eeven weinig. Daar die Gemeente niet alleen veel kleiner is, maar ook tot dusver aldaar geen geopende Deure gegeeven is tot de verkondiging des Evangeliums. Dat bij ons die Deure niet geopend was, werd ons door UwelEerwaarde voor eenigen tijd opgegeeven als de reeden waarom Gij onze beroeping nog niet kondt aanneemen. Daar de Heere ons echter thans die geleegenheid gegeeven heeft om met elkanderen te mogen opgaan in het Huis des Heeren zijn wij overtuigd dat ook dit bezwaar niet gevonden wordt, waarom gij onze Roeping langer in beraad zoudt mogen houden of ook afslaan.

De Heere geeve UwelEerwaarde (en ook ons) alleen naar Zijnen wil te vragen, en op Zijne weegen te letten en moge het Zijnen Welbehagelijke wille zijn - zoo brenge Hij UwelEerwaarde tot ons met eenen vollen zegen des Evangeliums om de Verdienste Zijns Lieven Zoons Jezus Christus.

De Kerkenraad der Gemeente Jezu Christi te Amsterdam.

(Ondertekening als bij no. 2).

5. Rappel van de kerkeraad van Amsterdam, 26 december 1836

Aangezien Scholte geen definitief antwoord geeft op de beroepsbrief van 16 november 1835, zendt de kerkeraad ongeveer dertien maanden later een verzoek, het beroep niet langer in beraad houden. Op 13 januari 1837 ontvangt de kerkeraad bericht van Scholte, dat hij voor de roeping bedankt.

Aan de WelEerwaarde Heer H.P. Scholte
Beroepen Predikant te Amsterdam.

Hartelijk Geliefde Herder en Leeraar in de Gemeente onzes Heeren Jezu Christi,

Biddende dat de Heere na(ar) de Rijkdom Zijner Ontferminge UwelEarwaarde volkomene herstellinge[1] moge schenken, om in de strijdende Kerke tot een ruime zeegen gesteld te worden en och dat daartoe de smeekingen tot den Heere gedurig opklimmende verhooringe vinden, opdat de Heere zich uitwendig en inwendig in U, aan U, en door U moge verheerlijken en neevens UwelEerwaarde aan alle Zijne door Hem getrouw gemaakte Knegten en aan al Zijn volk, opdat Hij bevonden worde te zijn tot Lof ende Eere ende Heerlijkheid in de Openbaringe Jezu Christi. Amen.

Wij wenden ons dan weederom tot UwelEerwaarde met de dringende beede dat gij deeze onze Brief spoedig moogt beantwoorden, want de gemeente sterk dringende is dat UwelEerwaarde zich verklare, of gij het Beroep als Herder en Leeraar hier ter steede aaneemt? dan of gij bedankt?

Tot dusver is de gemeente te vreeden gesteld.

Dan ook te vergeefs op antwoord gewagt, nadat twee der Kerkeraadsleeden namens de Kerkeraad en Gemeente UwelEerwaarde bezocht hebbende, tevens op nadere verklaringe aandringende. Uweleerwaarde beloofde de volgende week bepaaldelijk te schrijven. Wij mogen het niet ontveinzen: de spanning in de gemeente neemt dagelijks toe, en och dat Gij U mogte verklaren, welke Gij oordeelt de Weg des Heeren te zijn - of hier te komen? of niet te komen?

Zijnde hetzelve toch reeds een Jaar een stuk van biddend onderzoek kunnen zijn en de gemeente daarom te meer aandringt dat Gij U verklaart - zoo bijaldien het de Weg des Heeren mogte zijn dat Gij na(ar) Zijne Alleenwijze Raad ginds of elders moeste dienstbaar zijn en niet hier ter steede - wij ons dan in de middelijke weg des Heeren konden en mogten stellen, om te moogen weeten, welke der andere van Zijne Knegten, de gemeente alhier als Herder en Leeraar mogte weiden.

De Heere, bidden wij, schenke UwelEerwaarde ook in deeze zaak de verlichtinge des Heiligen Geestes, om Zijnen Wille te verstaan en te gehoor-

1 Scholte lag in de laatste helft van 1836 tweemaal ziek te Gorinchem; vgl. EERSTE DEEL, pag. 136 en 137.

zamen, en Hij make hetzij hier of elders door U Zijnen Name Heerlijk in afbreekinge van het rijk des satans en in opbouwinge en uitbreidinge van het Koningrijk des Zoons Zijner Liefde onze Heere Jezu Christi.

Na hartelijke Groete aan de Uwen, den Huize Hasselman[1] en de andere Broeders, zijn wij in de afwagtinge van een spoedig en na(ar) des Heeren Wille bepaaldelijk antwoord.

Uwen en Zions heil zoekende en zulks van den
Heere smeekende meedeopzienders in de door
Zijn bloed verkreegene gemeente.

Amsterdam den 26 decb. 1836.

De Kerkenraad der Gemeente Jezu Christi[2]
C. Deteleff ouderling
H.H. Middel ouderling
J.C. Couprie ouderling
Ns. Obbes Dzn diaken
J.D. Brandt diaken
H. Höveker mede namens C. Keer
H.H. Middel namens D.A. Budde

1 Vergelijk noot 1 op bladzijde 21 - A. Hasselman te Gorinchem.
2 Voor de samenstelling van de kerkeraad te Amsterdam: Bos, Archiefstukken, naamregister.

6. Ontslag-attest van de provinciale vergadering van Noord-Brabant, 22 februari 1837

De opzienders der gemeenten Jesu Christi uitmakende de provinciale vergadering van de provincie Noord-Braband aan de broeders opzienders in de provincie Zuid-Holland, genade, vrede, barmhartigheid.

Ontvangen en gelezen hebbende eene brief van onze geliefden Broeder Ds. H.P. Scholte bedienaar des goddelijken woords met eenen daarmede overeenstemmenden van onzen Broeder A. Hasselman ouderling der gemeente J. Ch. te Gorcum en algemeen Correspondent in de provincie Zuid-Holland, inhoudende verzoek om getuigenis van Zijn WelEerwaardens bediening in onze provincie zoowel als om losmaking van Zijn WelEerw. bepaalde verbintenis aan de gemeente van Doveren en Genderen ten behoeve der provincie Zuid-Holland in welke ZijnWelEerw. beroepen en thans meer bijzonder werkzaam is en overtuigd van de noodzakelijkheid en de behoefte der kerke in uwe provincie, ontslaan wij Zijn Eerw. van zijne bepaalde verbintenis aan de gemeente van Doveren en Genderen gelijk wij Zijn WelEerwaarde ontslaan bij dezen, wenschende dat de Koning der kerke Zijn Eerw. die gaven en krachten verleene opdat Zijn Eerw. onder UL, gelijk Zijn Eerw. en meer bepaaldelijk Doveren en Genderen maar ook in meer andere plaatsen dezer provincie geweest is als Dienaar van Christus en uitdeeler der verborgenheid Gods, mag werkzaam zijn.

Wij bevelen ons zelve in Ul. voorbeden, gelijk wij.....[1] Eerwaarden Gode in den woorde zijner genade aanbevelen.

Gegeven in onze provinciale vergadering[2] gehouden te Emmichoven den 22 Februarij 1837.

G.F. Gezelle Meerburg, bedienaar des godd. woords
L. Donkersloot[3]
J. van Breugel[4]
Andries Potters
A. van Loon[5]
J. Polhuis[6]
Ar. Verkuijl[7]
G. Nieuwenhuizen[8]

1 Eén woord onleesbaar.
2 Wij weten, mede op grond van de ondertekening van een kerkenorde uit het jaar 1837, dat hier onder meer bijeen waren, afgevaardigden van de Afgescheiden gemeente te: Almkerk, Sprang, Genderen, Klundert, Dussen, Willemstad, Sleeuwijk- De Werken en Veen. Wij merken op, dat in het noordwestelijke deel van Noord-Brabant inclusief Almkerk en omgeving - uitermate weinig archiefstukken aangaande de Afscheiding zijn bewaard gebleven.
3 te Meeuwen?
4 Sleeuwijk
5 Dongen/'s Gravenmoer
6 's Grevelduin Capelle
7 Genderen
8 Loon op Zand

B.H. Ploeg[9]
Gt. van Mourik
Gerrit Rombout[10]
P. Noorlander[11]
C. Teuling
Corns. Verhaagen
W. van Krugten[12]
A.A. de Bruijn[13]
A. 't Hooft[14]

9 Klundert
10 Dussen
11 Willemstad
12 Sleeuwijk
13 Drongelen
14 Veen

7. Beroepsbrief van Utrecht, 28 april 1838

Aan den WelEerwaarden Heer H.P. Scholte,
Leeraar onder het Kruis in Nederland

Geliefde Broeder, in onzen eenigen Herder en Leeraar den Heere Jezus Christus!

De Kerkeraad der Gemeente van Utrecht, voldoet hiermede aan de hen aangename pligt, UEerw. van een besluit kennis te geven, hetwelk zij in derzelver buitengewone vergadering van den 26sten dezer maand, onder aanroeping van den naam des Heeren genomen heeft.

Het bestaat hierin, dat zij UEerw. tot wettigen Herder en Leeraar beroepen hebben voor deze gemeente, eene dergene die in de wereld openlijk verklaarde, zich geschaard te hebben onder de banieren van Koning Jezus, waarvan zij UEerw. als eenen Dienaar erkent.

De stemming, na vasten en bidden, bij herhaling door bijna de geheele gemeente op UEerw. uitgebragt, en het voor ons zoo gunstige bestier van Gods Voorzienigheid dat wij UEerw. in ons midden mogen hebben, zijn ons als aanwijzingen des Heeren voorgekomen, dat het welligt Zijnen weg is, UEerw. tot eenen voorganger voor ons te bestemmen, die voor onze ziele waken zal, om daarvan rekenschap te geven.

Intusschen erkennen wij volgaarne, dat het in de tegenwoordige toestand van de Gemeente Gods in ons Vaderland eene moeijelijke zaak voor UEerw. is, om de bediening in ééne bepaalde gemeente aan te nemen. De zorg van verscheidene Gemeentens, is door den Heer op uwe schouderen gelegd. In afwachting wat den Heer over ons ten dezen aanzien over ons beschikken zal, wenschten wij echter UEerwaarden, die ons nu reeds gedurende een half jaar onafgebroken de blijde boodschap van Heil en Vrede in het bloed Christi door het Geloof, gepredikt heeft, en uit liefde tot ons het ambt van Herder en Leeraar van de Kudde des Heeren aan deze plaats op U genomen hebt, nog naauwer aan ons te verbinden.

Wij mogen uit naam der Gemeente betuigen, dat de Heere bijzonderlijk met U is, om naar de behoefte derzelve in eenvoudigheid des harten ons op te bouwen in het allerheiligst geloof. Van UEerw. kunnen wij verklaren, hetgeen Paulus aan zijn Corinthische Gemeente van zichzelven zeggen kon; 2 Cor. II, 1 tot 4.

Dat ook gij tot ons niet gekomen zijt met uitnemendheid van woorden of van Wijsheid, om het getuigenisse Gods te verkondigen, maar Christum den gekruisigden predikt. Uwe prediking is niet in beweeglijke woorden maar in betooning des Geestes en der Kracht. Opdat het geloof der Gemeente, waartoe U de Heere gezonden heeft, niet zoude zijn in wijsheid der menschen, maar in de kracht Gods.

Als de door den Heiligen Geest over de gemeente gestelde Opzieners, mogten wij dienvolgens de van de Heere beschikte gelegenheid niet laten voor-

bijgaan, om bij UEerw. eene poging aan te wenden de beroeping op te dragen. De Heer, de Koning Zijner kerk, neige uw hart, om indien het Zijne welbehagelijke wil is, aan de roepstem gehoor te geven.

Wij verliezen echter bij deze beroeping de belangen niet uit het oog van onze medebroederen in Christus in andere gemeenten, en beroepen U daarom niet met het oogmerk om U gestadig en uitsluitend alhier tot onze leeraar te hebben, zonder andere gemeenten, volgens uwe roeping van den Heere van tijd tot tijd te kunnen stichten. Dus geenszins op die wijze, zoals dit uit den overvloed van zoogenaamde predikanten, die thans in de wereld voorhanden zijn, meer dan gemakkelijk geschieden kan. Neen, ook in dit opzigt bepaald de Heer Zijne gemeente voor het tegenwoordige nog bij de eenvoudigheid der allereerste Christentijden, waarin de Apostelen met de zorg van verscheidene Gemeentens belast waren.

Dan, daar wij reeds in Eph. 4 vers 10 en 12 lezen, **dat de Heere, Die opgevaren is verre boven alle Hemelen opdat Hij alle dingen vervullen zoude,** gegeven heeft: **sommige tot Herders en leeraars, tot de volmaking der Heiligen, tot het werk der bedieninge, tot opbouw van het ligchaam Christi.** Zoo hebben wij daaronder te verstaan, menschen die eene bepaalde bestemming hadden. Immers lezen wij bij de gelijkluidende tekst 1 Corinthe 12 v. 27 en 28: **Ende gijlieden** (namelijk **de gemeente Gods die te Corinthen is, den geheiligden in Christo Jesu, den geroepenen heiligen) zijt het lichaam Christi ende leden in het bijzonder. Ende Godt heeft er sommigen in de gemeijnte gesteld: ten eersten Apostelen, ten tweeden Propheten, ten derden Herders en Leeraars.** Van de beide eerstgenoemden gezanten van Christi wege, wordt ons voorts Eph. 2 v. 20 gemeld: **dat de medeburgers der heiligen en de huisgenooten Gods gebouwt zijn op het door hen gelegde fundament, waarvan Jezus Christus is den uijtverkoren en uitersten hoeksteen.** Doch van de laatstgenoemde verkondigers van de leere der verzoening, vinden wij dit niet gezegd. Ja, aan de beschrijving en het voorbeeld van het woord, en de zaak van eenen Herder, komt het ons uit het Woord Gods duidelijk voor, dat niettegenstaande de druk waarin de Gemeente Gods thans in de wereld verkeert, wij volkomen vrijheid hebben, UEerw. voor de gemeente te kunnen beroepen.

Dezelve alzo na(ar) de regelmaat des Geloofs en in het geloof geschiedende, is het alleen de zielzorg van Gods uitverkoren volk in deze stad, zoo vele als er nu door den Heer reeds tot ééne Gemeente vereenigd zijn, en alle degenen die Hij naar Zijn vrijmagtig welbehagen, gedurende den tijd Uwer bediening uit de wereld toebrengen zal, tot de Gemeentie die zalig wordt, welke (wij) UEerw. hierbij opdragen en in het bijzonder aan het harte leggen. Zoodanig wenschen wij dus ook, dat de Heer Uw hart zal overbuigen om U aan onze gemeente te verbinden. Moge de bediening van UEerw. onder ons tot eenen ruimen zegen zijn, en de God van alle Genade in Christus U meer en meer bekwaam maken: **om agt te geven op U zelven, ende op de geheele kudde over dewelke de Heilige Geest U tot opziener gesteld heeft, om de Gemeijnte Gods welke Hij verkregen heeft door zijn eijgen bloed te leiden en te weiden.**

In de verdrukte toestand waarin de Gemeente thans nog verkeert, kunnen wij UEerw. ten aanzien van het tijdelijke weliswaar niets bepaalds aanbieden. Maar uit de bekendheid met de goede gezindheid der gemeente omtrent U, hunnen geliefden leeraar, mogen wij het gerust daarvoor houden dat dezelve al wat in hun vermogen is **zal** bijdragen om U te bewijzen dat zij U waarlijk lief heeft. Voorts echter vertrouwen wij van haar, dat zij door gehoorzaamheid en onderdanigheid aan U, haren voorganger, en voldoening aan Gods uitdrukkelijke geboden, U die dankbaarheid zal willen bewijzen, welke een getrouwe dienaar Christi oneindig verkwikkelijker is in zijne gewigtige en moeijelijke bediening dan zulke daden door de wereld erkentelijkheid genoemd.

De drieëenige VerbondsGod storte over UEerw., over ons opzieners en verzorgers, en over de geheele Gemeente de Geest der Genade en der gebeden uit, opdat wij met, en voor elkanderen mogen bidden, dat Zijnen naam door ons groot gemaakt worde. En Hij de God nu des vredes, die den Grooten Herder der Schapen door het bloed des eeuwigen Testaments uit den dood heeft wedergebragt, volmake ons in alle goede werken die Hem welbehagelijk zijn door Jesum Christum, denwelken zij de heerlijkheid in alle eeuwigheid. Amen.

Utrecht 28 april 1838

H.G. Klijn } Opzieners
E. Takken } Opzieners
P.W. Lothes } Opzieners
J. Veldhuizen } Diakenen
A.M. van Beugen } Diakenen

8. Ds. H.P. Scholte opnieuw beroepen te Amsterdam, 5 oktober 1838

Amsterdam 5 October 1838

Den WelEerw.e Heer H.P. Scholte
Bedienaar des Goddelijken Woords te Utrecht

WelEerwaarde en Geliefde Broeder in onzen Heere Jesus Christus!

Hoe zeer het ons ook bekend is, dat de omstandigheden, waarin de Gemeente des Heeren zich in ons Vaderland bevindt, de beroeping van een Herder en Leeraar aan vele moeijlijkheden en bezwaren doen onderworpen zijn, hebben wij echter om vele redenen daartoe andermaal besloten. Een van die redenen is de groote behoefte, welke de gemeente alhier heeft aan het voortdurend opzigt en de bepaalde leiding van een Leeraar. Deze reden heeft zij echter in eenig opzigt met andere gemeen. Maar eene tweede reden bestaat hierin, dat wij het in het belang der geheele kerk noodig achten, dat de Leeraars zich plaatselijk verbinden, en alzoo uit een middenpunt tot verzorging van andere gemeenten met Leeraars werkzaam zijn, en zoodanige plaatselijke verbinding heeft tot dus verre geen plaats gehad. Wij gelooven dat juist daardoor de opleiding van Leeraars zeer zou bevorderd worden, en dat onze Stad vele hulpmiddelen tot dat einde aanbiedt. Wij hebben daarom besloten gehad onze gemeente uittenoodigen tot eenen particulieren vast en bededag op laatstleden Woensdag den 3e dezer, en de mansledematen vervolgens op den avond van dien dag bijeen doen komen, ten einde hunne stem op één van de zeven Leeraars,[1] die in de gemeenten arbeiden, uittebrengen.

Bij het opnemen der stemmen is ons gebleken dat UwelEerw. van de honderdentien gestemd hebbende ledematen de meeste stemmen op zich vereenigd heeft[2]; terwijl wij vervolgens aan degenen, welke niet voor UwelEerw. gestemd hebben, hebben afgevraagd of zij eenig bezwaar hadden tegen het beroep op UwelEerw. uitgebragt, doch heeft zich niemand met eenig bezwaar opgedaan!

Wij hebben alzoo het genoegen, Waarde Broeder! UwelEerw. daarvan kennis te geven en UwelEerw. namens onze geheele gemeente te beroepen tot onzen Herder en Leeraar. Mogt het den Heere behagen uw harte die vrijheid, bereidvaardigheid en overbuiging om tot ons te komen te verleenen, welke in deze zaken zoo noodig zijn, en die aan UwelEerw. het nemen van een besluit kunnen gemakkelijk maken. UwelEerw. is met de gemeente en ons, hare opzieners, bekend. Wij verzoeken UwelEerw. ons zodra mogelijk

1 Bedoeld zijn: A. Brummelkamp, H.J. Budding, H. de Cock, G.F. Gezelle Meerburg, A.C. van Raalte, H.P. Scholte, S. van Velzen.
2 Bij het zevental werden 27 stemmen uitgebracht op Scholte.

deszelfs antwoord op dezen beroepsbrief te willen doen toekomen, ofschoon wij zelve zeer wel begrijpen dat eene behoorlijke overweging der zaken in dezen tijd, daarin vertraging zal kunnen teweegbrengen. Indien UwelEerw. van onze zijde eenige ophelderingen omtrent het beroep mogt verlangen, verzoeken wij UwelEerw. ons de punten te doen kennen, waaromtrent UwelEerw. onze gedachten wenscht te vernemen. Voorloopig weten wij niet, dat wij daaromtrent iets anders kunnen opgeven, dan dat het beroep **plaatselijk** is, zoo dat UwelEerw. bij eene gehoopte aanneming van het beroep, zich zou hebben te beschouwen als Leeraar te Amsterdam en voor de Amsterdamsche gemeente in de eerste plaats zou dienen zorg te dragen, echter met de meest volkomene vrijlating om alle andere particuliere gemeenten te bezoeken en te verzorgen. In dat geval zou ons als kerkeraad, niets aangenamer zijn dan om in wederzijdsche verstandhouding en met gemeenschappelijk overleg het werk der bediening zoo binnen als buiten de stad, te regelen, en bevorderlijk te zijn, aan de pogingen die UwelEerw. aanwendt tot de behoorlijke inrigting en verzorging der verschillende gemeenten, en tot opleiding van Leeraars. Indien het den Heere der Gemeente mogt behagen UwelEerw. harte tot de aanneming van dit beroep over te buigen, vertrouwen wij dat de overige zaken zooals het onderhoud van UwelEerw. huisgezin, geen bezwaar zal opleveren.

Ofschoon wij, gelijk bij vorige beroepen, die wij hebben uitgebragt, vele bezwaren van UwelEerw. zijde voorzien, weten wij echter dat de Heere die alle kan wegnemen en opklaren. Hoe menigmalen dan ook reeds in onze verwachting teleurgesteld hopen wij dat de Heere thans de gebeden van Zijn volk moge verhoren en UwelEerw. een volkomen vrijmoedigheid des geloofs door den H. Geest verleenen om UwelEerw. bepaaldelijk als Leeraar aan onze Gemeente te verbinden.

Wij bevelen UwelEerw. en deszelfs betrekkingen biddende aan in de genade, liefde en Gemeenschap van den Heere onze drieëenigen Verbondsgod, en zijn met hartelijke toegenegenheid

UwelEerw. liefhebbende Broeders.
De kerkeraad der Christelijke Gereformeerde
Gemeente te Amsterdam,
Namens denzelven,
D.A. Budde, Ouderl. Praeses
H. Höveker, Diaken Scriba

9. Schrijven van de manslidmaten van de Afgescheiden gemeente te Utrecht, 2 april 1839

Den WelEerwaardigen
zeer geleerden Heere H.P. Scholte

Hartelijke Geliefde Leeraar!

Daar het den Eenigen en Eeuwigen Koning der Kerke behaagd heeft UWelEerwaarde, als Zijnen dienstknecht, in dezen zijnen wijngaard, de Gemeente van Utrecht, reeds eenen geruimen tijd werkzaam te doen zijn, en dat wel met de bijzonderste blijken van Zijne genadige gunst, hebbende Hij met Zijne vruchtbaarmakende Genade, de getrouwe en volhardende bediening van UWelEerw. in deze gemeente achtervolgd en gezegend tot wegruiming van ongestalten en verdeeldheden, en daarentegen tot daarstelling van eene hartelijke en innige zielsvereeniging - zoo is het dat wij, na door meerdere leden der gemeente te zijn aangezocht om op UWelEerw. een beroeping uit te brengen, daartoe eenen huiselijken vast- en bededag hebben afgezonderd, en na aanroeping van 's Heeren heiligen Naam, betuigen wij ondergeteekenden bij dezen, dat het onder opzien tot en in afhanging van den Genadigen en Almagtigen God, onze eenstemmige, gemeenschappelijke, vurige en hartelijke begeerte ter eene, en onze plegtige verbintenis ter andere zijde is: dat UWelEerw. als Herder en Leeraar in deze gemeente, onder den Oppersten Herder en Leeraar onzer zielen, werkzaam blijve, en zich daartoe van nieuws, ook ter bevestiging van onze gemeenschappelijke gedane verklaring in het adres aan Z.M. den Koning,[1] verbinde, zonder echter de geestelijke belangen van andere gemeentens uit het oog te verliezen, zullende deze Gemeente aan hare zijde de bereidwilligheid toonen, om naar haar vermogen te voldoen aan de uitspraak van onzen Heer en Zijns Apostels, Matth. X: 10 en 1 Timoth. V: 18, dat de Arbeider, voornamelijk die, welke in het Woord en in de Leere arbeidt, zijn loon waardig is; hebbende vooreerst, boven en behalve de vrije woning, eene jaarlijksche toelage bepaald van ten minste vier honderd gulden.

De Heere de Almagtige God, gebiede uit genade Zijnen zegen over deze onze verrigtingen, die onder opzien en in afhanging van den Eenigen en Eeuwigen Koning der Kerke ondernomen zijn; Hij verbinde UWelEerw. steeds nauwer en inniger aan deze Gemeente, en stelle U, bij de menigvuldige en uitgebreide werkzaamheden, tot eenen duurzamen zegen voor de gansche kerk in het land onze inwoning; Hij bevestige en vermeerdere

1 In het request aan de Koning van 27 december 1838, waarin door de Christelijke Afgescheiden gemeente te Utrecht erkenning door de overheid werd gevraagd, lezen wij onder meer '...Dat zij... tot hunne opzieners en diakenen verkozen hebben, en ter erkenning als zoodanig aan Uwe Majesteit voorstellen: **H.P. Scholte,** vroeger predikant te Doveren, Genderen en Gansoyen, **H.G. Klijn, E. Takken** en **P.W. Lothes,** de eerste mede ter prediking van het Evangelium en ter bediening der Sacramenten...'.

steeds meer en meer de liefde en de hoogachting dezer Gemeente tot UWelEerwaarde, als eenen aan hen van God geschonken Opziener en Voorganger in Christus, tot verheerlijking Zijns nooit volprezenen Naams en tot zaligheid Zijner Gemeente.

Aldus gedaan in onze vergadering den tweeden April achttien honderd negen en dertig.[1]

J.B. Miché
A. van Vlaanderen
H. Buskes
J. Maasdam
Wd. Gardenier
W. Overeem
J. Hoedemaker
C.J. van Ekeris
J. Hardenbol
P. de Heus
H.G. Klijn junior
W. van Dulst
J.C. Waal
A.J. Betten
J.J. Kukuffskij
J.A.W. Hulstein
P. Horst
H.G. Klijn ouderling
E. Takken ouderling
A.M. van Beuge diaken
J. Hasselman
D.B. Kuyper
G. van Werkhoven
J. van Beuge
G. Hendriks
W. Horst Jr.
M. de Raad
B.H. Kranius
J. Veldhuizen diaken
H. Glinderman
J.A. van Asch

1 Geheel in overeenstemming met het 'huishoudelijk reglement', de kerkenorde waaronder de Utrechtse gemeente destijds leefde, was het karakter van deze vergadering een samenkomst van kerkeraad met de manslidmaten in vollen rechte.

10. Schrijven van de vrouwelijke lidmaten van de gemeente te Utrecht aan ds. H.P. Scholte, circa 2 april 1839

De ‘vrouwelijke lidmaten’ van de Afgescheiden gemeente te Utrecht voegen aan de brief van de kerkeraad en de manslidmaten een overeenkomstige smeekbede toe. Het ongedateerde stuk, dat in primitief Nederlands is gesteld, is van de hand van de vrouw van ouderling E. Takken: Sybilla Horst. De ondertekening is als volgt.

S. Takken gb. Horst
C. Kuyper gb. van Schaik
A. Klijn gb. van Dorssen
C. van Lokhorst
M. Sonnius
A. Horst gb. Ubingh
B.H. Kranius
Cornelia Putkamer gb. Sonnius
G. (J.) van Werkhoven gb.
Ullerich (?)
J.H. Betten gb. van der Hagt
H. Kuyck
J. de Raadt gb. Takke(n)
H.M. Vlaanderen gb. Kuyper
A. van der Tien gb. Kuilenburg
De wed. Steekelenburg
M. van den Heuvel gb. Keja
M. van Oostveen
Jannetje de Roos (?)
Aaltje Putkamer
C. Klijn gb. Verbrugh
D.J. van Beuge gb. Schouten
H.S. van Schermbeek - wed.
A.M.C. van Hall
C.C. Dreibholtz
C.G. van de Roovaart
G. Miché gb. Harmsen
K. Evers
N. de Pater
de wed. C. van den Dorpe
Antie Gentenaar
E. Beukers

11. Acte van ontslag voor ds. H.P. Scholte, van de kerkeraad van Genderen, 8 augustus 1839

Acte van ontslag betreffende ds. H.P. Scholte, geschreven door de kerkeraad van de Afgescheiden gemeente van Genderen en Doeveren, gedateerd 8 augustus 1839. Het slot van de brief, weinig meer bevattende dan de ondertekening, moet worden achterwege gelaten, aangezien de preciese tekst niet kon worden gelezen.

L.S.

De Kerkeraad der Christelijke Afgescheiden gemeente Genderen met de leden des Kerkeraads van Doveren c.a. reeds vroeger door hun afgevaardigde ter provinciale Kerkvergadering van N.-Braband, den WelEerwaarden zeer geleerden Heer H.P. Scholte van zijn WelEerw.dens ambtsbetrekking op de gemeente Doveren en Genderen, ten behoeve en op aandrang van de provincie Z.-Holland enz. ontslagen hebbende, uitgenodigd zijnde te attesteren van ZijnEw.dens leer en leven gedurende den tijd dat ZijnEw. onder ons als Herder en Leeraar is werkzaam geweest, voldoet volgaarne aan die uitnodiging, om dat zij zoo wel van het eene als van het andere een goed getuigenis afleggen kan; verklarende dat ZEerw. de betuiging bij WelEerw.dens bevestiging onder ons van de Schriften des O. en N.T. voor het eenigen Woord Gods en de volkomene leer der zaligheid te houden en alle leeringe welke daar tegen strijden te verwerpen, opregtelijk voor God en de gemeente betuigd heeft hetwelk onder ons openbaar is geworden uit ZwEerw. predikatiën, catechisatiën, verkeer in en met de gemeente en uit ZwelEw.dens daden.

Ten anderen dat ZWEW. zijn ambt onder ons gelijk het zelve beschreven is in het formulier ter bevestiging van de Dienaren des Goddelijken Woords na(ar) die leer getrouwelijk heeft bediend en zijne leeringe versierd heeft met een Godzalig leven.

Biddende dat de Heere die hem tot dit een en ander bekwaam heeft gemaakt, ver-...

12. Beroepsbrief van 's Graveland, 13 augustus 1839

Het beroep door 's Graveland uitgebracht, draagt een speciaal karakter. Het kan niet de bedoeling zijn geweest van deze gemeente van ongeveer 21 ‘volwassene personen’, de te Utrecht wonende Scholte zodanig te beroepen, dat hij zich te 's Graveland zou vestigen.

Het ‘beroep’ houdt onzes inziens verband met de moeilijkheden, die de kleine gemeente ondervond bij haar pogingen door de Koning te worden erkend.

In het archief Hervormde eredienst, nr. 583, worden enige stukken bewaard, die behoren bij het dossier inzake de erkenning van 's Graveland, welke erkenning, na enige afgewezen verzoeken, werd verkregen op 25 november 1840.

Uit deze stukken blijkt onder meer, dat de leden van de gemeente te 's Graveland begin 1840 in de erkende gemeente te Utrecht avondmaal vierden en dat aldaar hun kinderen werden gedoopt.

Verder: Scholte schrijft gedateerd 31 maart 1840 - in een bijlage van een request van 's Graveland - dat ‘hij zich belast heeft ter hunner kerkelijke verzorging als Herder en Leeraar, in vereeniging met de Gemeente te Utrecht’.

Gedateerd 6 april 1840 richt hij zich inzake 's Graveland uitvoerig tot de Koning. Wij lezen in dit stuk onder meer: ‘Ik heb op hun algemeen verzoek mij gewillig belast met het Herders- en Leeraarswerk in vereeniging met Utrecht, totdat een van beide plaatsen van eenen geschikten eigen Leeraar voorzien kan worden’.

In het ongedateerde request van 1840 (april of mei) spreekt de gemeente te 's Graveland van te staan ‘onder het bestuur van den WelEerw. H.P. Scholte, Bedienaar des Goddelijken Woords’ etc.

Den WelEerwaarden Heer H.P. Scholte(n)

Hartelijk Geliefden Herder en Leeraar

Daar onze zielen door den Heeren aan UwelEerwaarden van ganscher harten verbonden is, van wegen de vereeniging in de verkondiging van dat dierbaar geloof in die Goddelijken Persoon door welken wij alleen kunnen zalig worden. Zo worden wij gedrongen onder opzien en in afhanging van den Heeren-UWelEerwaarden onze begeerten voor te stellen op grond van Gods Woord volgens Mat. 10 v. 7-10, om UwelEerwaarden van ganscher harten met onzen Afgescheiden Christen gemeenten, als onzen wettigen Leeraar en zielenHerder onder den oppersten Herder Jezus Christus de Eeuwigen Zoone Gods Te Beroepen.
Waartoe de Heere God UwelEerwaardens Harten door dat zelven dierbaar geloof en genadigen bewerking des H. Geestes volkomen tot ons believen over te buigen.

's Graveland 13 Augustus 1839

Jacob Reijmerink
Gijsbert Smallenburg
Coen van Dijk

Fredk. Reijmerink Jz.

13. Schrijven van de manslidmaten van de Afgescheiden gemeente van 's Graveland, 13 augustus 1839

Den WelEerwaarden Heer!
H.P. Scholte(n)

Hartelijk Geliefden Herder en Leeraar!

Het was voor eenigen tijd geleden een verzoek aan UWelEerwaarden of wij een gemeenten op ons zelven mogten wezen.
Het is tans weder een verzoek om UwelEerw. als onzen Herder en Leeraar te mogen hebben, gelijk het eersten UwelEerw. goedkeuring heeft mogen wegdragen.
Hopen wij het tweeden ook te mogen genieten.
De innigen begeerten in onzen geheelen Gemeenten doet ons UwelEerwaarden dit beroep zenden, gelovenden op grond van 's Heeren Woord volgens Mat. 18 v. 19.
Daar de toestand van onze gemeente tans nog zo is dat wij niet van een som gelds kunnen spreken gelijk anderen. Eevenwel wenschen wij Galaten 6 v. 6 ook in beoefening te brengen - en ook gevoelen wij banden en behoeften aan de verkondiging van 's Heeren Woord.
Dog onzen hoop moog nog zijn op den DrieEenigen Verbonds God, van al Zijn volk, Die beloofd heeft te zullen zorgen dat Hun brood zeker, en hun water gewis zal zijn, Die ons tot op dit ogenblik onderhouden heeft.
Die God zal onzen Leeraar ook het nodigen op de Hem behagende wijzen schenken.
De Heeren zelven verbinden onzen harten wederkeerig onverbreekbaar aan elkander door Zijnen Genaden en Geest, en geven ons voor en met elkanderen te mogen bidden.
Het is ook in dezen (:) de Raad des Heeren zal bestaan en Hij zal Zijn welbehagen doen.
Tot bewijs dat de geheelen gemeenten in keus en begeerten en geloven verenigd zijn mag, dient de eigenhandigen ondertekening der mans Ledenmaten.

's Graveland 13 Augustus 1839

Jacob Reijmerink
Gijsbert Smalleburg
Coen van Dijk
Fredk. Reijmerink Jz.
Jan Hafkamp
A.B. Vos
C. Wolzak
H. Wolzak
M. van den Bosch
Jb. Bree

Hend. Reijmerink
Herm. Reijmerink

14. ‘Beroepsbrief’ van Zuid-Beijerland, 24 augustus 1839

Onderstaande ‘beroepsbrief’ is geschreven door Hendrik Barendrecht[1] en Kommer de Hoog, respectievelijk ouderling en diaken van de Afgescheiden gemeente van Zuid-Beijerland. Hij is één van de reacties op de vraag van ds. H.P. Scholte, gedaan circa juli 1839, welke gemeenten, voornamelijk in de provincies Zuid-Holland, Utrecht en ‘Beneden-Gelderland’, (nog langer) van zijn diensten wilden gebruikmaken. Naar aanleiding van de omstandigheid, dat enige gemeenten in dit gebied trachten te beroepen of metterdaad een beroep uitbrachten, gaat Scholte een ‘enquete’ houden. De schuldbelijdenis, die het middelste gedeelte van de brief van Zuid-Beijerland bevat, als gesproken wordt over ‘schaamte’, ‘zijdelingsche afwijking’ etc., heeft betrekking op het feit, dat Zuid-Beijerland in juli 1839 besloot ds. H. de Cock te beroepen. Scholte verzette zich fel tegen dit besluit, met het argument, dat het niet geoorloofd was, ds. De Cock uit zijn arbeid in het noorden van het land weg te roepen. Een overeenkomstige reactie is er bij Scholte, als de gemeente te Schiedam ds. A. Brummelkamp beroept.

Men zie voor één en ander verder: TWEEDE DEEL, Zuid-Beijerland, in het bijzonder pagina 200.

Aan den WelEw. Herder en Leeraar
H.P. Scholte(n).

Zuid Beijerland, 24 Augustus 1839.

Eerwaarde Leeraar!

Uit innige overtuiging en de ernstige begeerte onzer aller harten gevoelen wij ons gedrongen (indien de Heere uit genade na(ar) den rijkdom Zijner eeuwige liefde deze poging beliefde te zegenen en met Zijn goedkeuring bekroonen tot onze Geestelijke wasdom zoo tot verzekering of verzegeling en versterking des Geloofs in den eenige en drieëenige verbonds God, alsmede tot toebrenging der zielen tot de Gemeente die zalig wordt, met onderwerping aan Hem die leeft en regeerd tot in alle eeuwigheid. Amen). UEw. tot onze Herder en Leeraar zoo tot bezorging als tot raad en bestuur in te roepen. Met schaamte moeten wij op ons zelve neder zien dat wij deze grondige betuiging niet vroeger aan UEw. hebben bekend gemaakt, terwijl deze begeerte als een vereenigde keus van den beginne af dat wij met UEw. zijn bekend geworden in onze harten heeft plaats gehad. De zijdelingsche afwijking die wij soms mogen begaan hebben heeft nimmer ten doel gehad om de raad en bestuur door UEw. te miskennen, niettegenstaande wij tot onze schaamte moeten betuigen hetzelve ook niet genoeg te hebben opgemerkt om alzoo den Heere te verbeiden en in den Geloove te vertrouwen dat Hij gewisselijk zou komen. Doch altijd de drukke werkzaamheden daar de Heere UEw. toe geroepen heeft door ons in aanmerking genomen, is de mede oorzaak dat wij niet vroeger op deze

1 Zowel de spelling Barendrecht als Barendregt komt voor.

wijze van roeping tot Uw gekomen zijn. Doch wat ons heeft mogen verhinderen, hetzij onkunde in de wijze

der verzorging zoo in de verkondiging des Woords, als de bediening der Sakrementen of ongeloof en vleeslijke practijk, daar wij van achteren de blijke en ondervinding, maar al te veel tot onze schande van ontdekken. Dan uit een en ander geleerd hebbende en meer met de eenvoudige wijze van den dienst des Heeren bekend gemaakt zijnde, worden wij eenparig gedrongen ons aan UEw. met de innige begeerte des harte bekend te maken om Uw tot onze Herder en Leeraar in de Gemeente van Jezus Christus te Zuid-Beijerland te beroepen.
De Heere als den eenigen Profeet, Priester en Koning schenke UEw. en ons Zijne genade om als nederige discipelen van Hem gekocht door Zijn bloed, gegeven van den Vader, opgezogt door den Heiligen Geest in alle eerbaarheid en Godzaligheid te mogen wandelen.
En zegene den arbeid door Uw aan UEw. en onzer aller harten.
Hij vervulle Zijne belofte zigtbaar en onzigtbaar in de Gemeente.
Hij heilige en reinige ons van alle zonde opdat ongeloof en bijgeloof verdwijnen en dat babel in ons valle en wij eenmaal heilig en onberispelijk voor Hem gesteld mogen worden. Dit doet de Heere uit genade. Het zij zoo.

Dit is op de Kerkeraad voor de Gemeente voorgelezen en Alle Broeders waaren hiermeede vereenigd. Dus in Naam der gansche Gemeente.

Noemen wij ons Uw Broeders in den Heere,
Hendk. Barendregt Oud.
Kr. de Hoog diaken.

15. ‘Beroepsbrief’ van Zwijndrecht, 23 augustus 1839

Ook de brief van de Zwijndrechtse gemeente spreekt van het willen erkennen van Scholte als herder en leraar. Hoe weinig men rekende op een regelmatig contact, moge blijken uit de zin: ‘...als u Ed. te Dord(t) komt... etc.’. Men hoopt dan Scholte ook eens in Zwijndrecht te zien voor het bedienen van Woord en sacramenten.

In een niet voltooide zin, namelijk voor wat betreft het aanvankelijk genoemde onderwerp, wordt gesproken over ‘...al 't geen wij u Ed. mochten misdaan hebben...’. Dit slaat wellicht op moeilijkheden in de kleine gemeente, waarin Scholte te hulp was geroepen. Immers, de ‘Lijst der texten’ vermeldt dat Scholte op 26 juli 1838 de gemeente te Zwijndrecht heeft ‘onderzocht wegens bestaande geschillen’. Van de brief is slechts een klein gedeelte weergegeven, aangezien het geheel, in tamelijk duistere stijl, weinig verband heeft met het onderwerp van dit boek.

Het is duidelijk, dat het schrijven een antwoord is op de door Scholte gestelde vraag aangaande het verder van zijn diensten gebruikmaken.

> Zwijndrecht den 23 Aug. 1839.
>
> WelEerwaarde Heer H.P. Scholte, Bedienaar des Woords
>
> Laatstleden de 20ste op de vergadering[1] tegenwoordig zijnde hebben wij u Ed. brief gezonden aan Sekretaris[2] mogen inzien en daaruit verstaan hebbende, wat UEd. verlangen was.
> Wij verklaren ons van ganscher harten, met het gemelde vereenigd te zijn, is ook volgens de woorden Gods, Laat alles met stigting en orde geschieden. De Kerk is toch geen ongeordent Ligchaam, dat zoude tot oneer van het hoofd zijn. Dien Leden van het hoofd staan ook in geen twee strijd met elkanderen. De eenige rigtsnoer van de Leden moet zijn na(ar) en door het hoofd, dus niet wat die of deze zeide, of dit of dat concilie, neen. Men vraag wat zeid God daarvan. Dit is onze Leus na(ar) Sion, al wat niet op dit fondament rust, zal tot niet worden. Maar wat ook daar op rust, zal eeuwig bestaan op den eenige eeuwige Rots Jezus Kristus. Dit is onze gansche rust en vertrouwen in en door Zijn onfeilbaar Woord.
> Wij wenschen dan u Ed. altijd te erkennen als onzen opziender, herder en leeraar van onzen gemeente. Onze begeerte is, al 't geen wij u Ed. mochten misdaan hebben, u Ed. niet na(ar) waarde geacht, zoo als het een gemeente betaamd, volgens des Heeren Woord, omdat het een gewigtig ambt is, en wij zeer zwak of een Niets zijn...
>
> Ons verlangen is dan als u Ed. te Dord(t) komt, als (het) de Heere mogt behagen in onze gemeente te komen, tot bediening des Woords en bondszegels, indien het des Heeren wil moog zijn...

1 Bedoeld zal zijn de kerkeraadsvergadering van 20 augustus 1839.
2 Een typische term uit het (huishoudelijk) reglement van de Utrechtse gemeente. De secretaris, dus niet ‘scriba’, behoefde volgens dit reglement geen lid te zijn van de kerkeraad.

Pieter Driessen ouderling.
L. van Loon ouderling
L. Vliegenthart diaken

16. Schrijven van de gemeente te 's Graveland, 2 september 1839

's Graveland 2 Septemb. 1839

Aan Onzen Hartelijk Geliefden
Herder en Leeraar H.P. Scholte(n)

Waardigen Leeraar!

Met hartelijk genoegen en blijdschap vernamen wij uit UwelEw. ontfangene mesieven van den 28 Aug. L.L. inhoudende dat UEd. tot het besluit was gekomen om beiden[1] de gemeentens als gewoon Herder en Leeraar beurtelings te verzorgen.
En wij kunnen betuigen volkomen daar genoegen meden te nemen. Dewijl wij wenschen tevreden te wezen met dat deel dat de Heeren in Zijnen aanbiddelijken voorzienigheid ons zo rijkelijk toe voegt.
Als wij het oog vestigen op de toestand der Kerk in het algemeen, dan is ons deel wonder groot.
Wij mogten ons in den Heeren van harten verheugen dat ons geloof en hoop bevestigd wierd, daar wij daadelijk ondervinden mogten dat de Heeren nog de waarmaker van Zijnen beloften was en niet beschaamd doet uitkomen dengeenen die op Zijn Woord vertrouwen.
En wat betreft de hulp aan de vacanten gemeentens in de provincie: als het nodig is wenschen wij de vermaning van den Apostel 1 Corint(he) 13 v. 5 na te leven - de liefde handelt niet ongeschiktelijk; zij en zoekt haar zelven niet.
Wij hopen dat UWelEw. binnenkort uwen gemeenten de woorden des levens eens zal komen verkondigen na UEd. laatsten belofte.
UWelEw. ondervinden nog dagelijks eene overvloedigen maten van de zaligen nabijheid der drieEenigen Verbondsgod - is de wens en beden van UEW. liefhebbende Gemeenten in Christo te 's Graveland.

(De ondertekening is geheel gelijk aan die van stuk nr. 13 van dit hoofdstuk).

1 Bedoeld zijn Utrecht en 's Graveland; vergelijk het bij stuk nr. 12 van dit hoofdstuk vermelde.

Hoofdstuk 2
De ‘acte van Afscheiding’ van Doeveren, Genderen en Gansoyen

Inleiding

Het is niet onze bedoeling in dit boek een uitputtende beschouwing te geven aangaande bovengenoemde acte. Wij willen slechts enige kanttekeningen plaatsen.[1]

Nadat er reeds onderscheidene botsingen waren geweest van ds. H.P. Scholte en het classicaal bestuur van Heusden, werd eerstgenoemde bij besluit van 29 oktober 1834, door dit college ‘provisioneel’ geschorst. De directe aanleiding hiervoor was het optreden van Scholte te Ulrum.[2] Het classicaal bestuur schreef onder meer op 29 oktober:

> dat UEerw. tot de ontstane ongeregeldheden op den 12 Oct. ll. te Ulrum, onder de Klassis van Middelstum... provincie Groningen, aanleiding hebt gegeven, door UEerw. dringend aanhouden, om in de gemeente Ulrum het H. dienstwerk op gemelden dag te verrigten, ja, UEerw. niet ontzien hebt, om reeds daags te voren,[3] zonder toestemming van den Consulent, aldaar te prediken en te doopen, en zelfs op genoemden dag, na bekomen weigering van den Consulent, om U Eerw. het houden eener namiddag leerrede toe te staan, eene godsdienstige aanspraak tot de menigte in de open lucht te houden, en U Eerw. u zelven heeft schuldig gemaakt aan de dadelijke overtreding der kerkelijke wet, voorkomende in art. 11 van het Reglement op de vacaturen en beroepingen.
>
> Overwegende dat de misdaad, waarover de beschuldiging gaat, van eenen ergerlijken aard en tevens geruchtmakend is... SCHORST U Eerw. provisioneel in Uwe bediening als Predikant der Hervormde Gemeente van Doveren, Genderen en Gansoijen...

1 Men zie voor de zaken in deze inleiding genoemd ook: Officiëele stukken betreffende den uitgang uit het Nederl. Herv. Kerkgenootschap van de Leeraren H.P. Scholte etc., Eerste deel, Kampen 1863; Bos, Archiefstukken II, pag. 68-108.

2 Dr. J. Wesseling, De Afscheiding van 1834 in Groningerland, deel 1, Groningen 1972, blz. 48-50.

3 Onjuist. Scholte preekte te Ulrum op vrijdag 10 en zondag 12 oktober 1834.

De reactie op deze schorsing kwam uiterst snel. Reeds op 1 november 1834 scheidde het overgrote deel van de gemeente Doeveren, Genderen en Gansoyen[1] zich af van het Hervormd kerkbestuur, verbrekende zo alle banden met het Hervormd kerkgenootschap. Behalve een acte van Afscheiding zendt de Kerkeraad van Genderen c.a., gedateerd 1 november 1834, aan het classicaal bestuur van Heusden een brief, waarin onder meer ernstig wordt geprotesteerd tegen het feit, dat

> .....men ons echter van de dienst des woords, door onzen van Gods wege geschonken Herder en Leeraar wil berooven, en het prediken, doopen en het houden eener godsdienstige aanspraak in de open lucht, een misdaad noemt van een ergelijken aard.....[2]

De Afgescheidenen te Genderen c.a. meenden aanvankelijk als een zelfstandige Hervormde (Gereformeerde) gemeente te kunnen blijven bestaan, maar reeds spoedig eisen de kerkbesturen de kerkelijke goederen etc. op en gaan zij de Hervormde gemeente van Genderen opnieuw organiseren, onder meer door het beroepen van een andere predikant.

De Hervormde gemeente van Doeveren en Genderen telde kort vóór de Afscheiding circa 450 zielen.

Van deze scheidden zich ongeveer 414 af.

Aanvankelijk bleven 35 personen lid. Al spoedig keerden er 17 terug.

Wij vinden over beide laatste punten de volgende gegevens in het archief van het classicaal bestuur (van de Hervormde Kerk) te Heusden.

‘Getrouw geblevenen’

C. Versteeg en 2 kinderen	3
Vrouw Versteeg geb. Van der Heyde	1
Arie Boll, vrouw, 4 kinderen, knecht	7
Jan Colijn en 3 kinderen	4
...van der Kolk	1
G.J. van Hemert (schoolmeester), Jan van Beek	2
Thomas Mans: 2 kinderen	2
Jan van Gammeren	1
Isaac van Gammeren, moeder en broeder	3
Tieleman van der Mooren	1
Jacob Metz	1
...van der Mooren	1

1 Het dorpje Gansoyen verdween, toen in 1890 de Bergsche Maas werd gegraven.
2 Officiëele stukken a.w. I, pag. 15-17.

Van Mooren, vrouw, 2 kinderen, ondermeester	5
H. van de Graaf, vrouw en kind	3
	35

‘Namen dergenen die hunne onderteekening betreffende de zaak van Scholte herroepen hebben’.

C. van den Heuvel[1] en vrouw	2
G. Versteeg en zoon	2
T. Mans, vrouw en 3 kinderen	5
2 militairen	2
6 Kinderen van meester G.J. van Hemert	6
	17

De militairen J.J. Schijf en B. van Beek (rang van beiden: sergeant-majoor) nemen hun handtekening onder de acte van Afscheiding reeds terug op 3 november 1834. Op 4 november laat de schoolmeester van Doeveren G.J. van Hemert weten, dat zijn kinderen niet met zijn instemming of medeweten op de acte zijn geplaatst. Hij verzoekt aan deze ondertekening geen gevolg te geven, verklarende met zijn kinderen Hervormd te willen blijven.

Het is inderdaad zó, dat de ‘handtekening’ van deze en van vele andere kinderen op de acte voorkomt. Het classiceal bestuur van Heusden schrijft hierover op 15 november 1834 aan de minister van eredienst:

> Immers reeds daags na zijne schorsing is men overal aan de huizen rondgegaan, heeft men zelfs de kinderen op de akkers opgezocht, om hunne onderteekening te winnen...
> Een zeer groote menigte van kinderen komen onder de onderteekenaars voor, en hoe ligt viel het, kinderen buiten weten en tegen den zin hunner ouders te verleiden, door hen hunne namen op een blaadje papier te laten schrijven en alzoo het getal te vermeerderen.[2]

Wij onthouden ons hier van een uitvoerig commentaar. We merken slechts op, dat wij geen gevallen van ‘verleiden’ hebben kunnen ontdekken. In een enkel geval heeft wel één ouder de kinderen laten tekenen tegen de wil van de andere.

De tekst van de acte

In het onderstaande geven we de tekst van de acte van Afscheiding, zoals deze luidt in het oorspronkelijke, te Pella, Iowa, bewaarde stuk.

> Wij ondergetekende lidmaten en inwoners der Gereformeerde Gemeenten van Doeveren en Genderen en Gansoyen vernomen hebbende dat het Classikaal bestuur van Heusden onzen herder en leeraar geschorst heeft,

1 In afschrift van de acte van Afscheiding genoemd: ‘Ambachts Heer van Genderen’.
2 Bos, Archiefstukken II, pag. 91, 94.

om dat hij in de gemeente van Ulrum heeft gepredikt, gedoopt en eene Godsdienstige aanspraak tot de menigte in de open lucht gehouden, daar dit alle(s) op Gods woord gegronde en door Gods woord aan de herders en leeraars bevolen

werkzaamheden zijn, zoo kan de gemeente in de daad van het Classikaal bestuur niets anders zien als het stellen van menschelijke bepalingen boven Gods woord even als dit geschied(d)e in de tijd van de reformatie door de paapsche kerkelijke overheden en in de dagen van Jezus en de Apostelen door de Pharizeën en Schriftgeleerden en in de dagen des ouden testament door de tegenstander(s) van de waarachtige Godsdienst, en derhalven verklaren wij bij deze dat wij niet langer onder zulk een bestuur willen leven en met hen die er zich aan onderwerpen in kerkelijke gemeenschap verkeeren maar ons houdende aan Gods woord en de daarop mede[1] in alles overeenkomende formulieren van eenigheid, als gereformeerde gemeente van hen afscheiden, zullende ons in de openbare godsdienstoefeningen rigten naar de aloude kerkelijke liturgie, en onze van Gods wege beroepene opzienders en ouderlingen zullen zich in het openbaar Kerkbestuur voor het tegenwoordigen houden aan de kerkeordening van de Sijnode van Dordrecht gehouden in 1618 en 1619.

De ondertekening

Deze is eveneens gebaseerd op de inhoud van het in Pella bewaarde origineel van de acte van Afscheiding. De handtekeningen zijn echter vergeleken met de namen, die voorkomen in het afschrift verzonden aan het classicaal bestuur van Heusden (gedateerd 1 november 1834), alsmede met enige lidmatenlijsten van de Hervormde gemeente van Doeveren-Genderen kort vóór de Afscheiding opgemaakt. Op grond van één en ander zijn de namen zo goed mogelijk in de juiste vorm gebracht. Bijvoorbeeld enige malen: van Marsbergen, in plaats van (van) Mersbergen; van der Mooren, in plaats van (van der) More(n).

Zoals reeds gezegd scheidden zich op 1 november 1834 ongeveer 414 zielen af. Dit aantal geven wij in onderstaande beschrijving door middel van een telling aan. Maar het is geen eenvoudige zaak te trachten het preciese getal te bepalen.

Achter de namen van de personen, die niet voorkomen op het afschrift, hebben wij een 1 geplaatst. Wij verklaren dit verschil uit het feit, dat verscheidene leden der gemeente hun handtekening hebben gezet, nadat het afschrift aan het classicaal bestuur reeds was verzonden. Immers, naar de mening van de Afgescheidenen te Genderen c.a., was deze verzending een dringende zaak.

Een 2 achter een gegeven betekent, dat het niet voorkomt op het afschrift en dat de erin vermelde persoon reeds (op een vorig blad) heeft getekend. Naar onze mening dient dan bij de telling één persoon minder in rekening

1 Men leze:... en de daarmede. Spelling en interpunctie wijken in deze tekst hier en daar af van die vermeld in ‘Officiële Stukken I’, a.w. Laatstgenoemde tekst is ongetwijfeld de door Scholte opgestelde en bedoelde versie.

te worden gebracht. Bijvoorbeeld (blad 12): ‘Gerrit van Vuren met sijn heele huijsgesin bestaande uijt 6 Siele’. Aangezien Gerrit van Vuren reeds eerder heeft getekend (blad 4) zijn in dit geval 5 personen in de telling opgenomen.

Blad 1 (blz. 50)

Jan van Marsbergen, ouderling
Jan Boll, ouderling
Teunis Boll, diaken
Arie Baaijens, diaken
(allen Doeveren)
Joh. Branderhorst, ouderling
Cornelis Verdoorn, ouderling
Govert van Andel, diaken
Gerrit van der Beek, diaken
(allen Genderen)
C. van den Heuvel
(ambachtsheer van Genderen)
Mina van den Heuvel
P. van den Heuvel
Adriaan van Wijlen
Adriaan Verdoorn
J.G. van den Heuvel

Blad 2 (blz. 51)

Gijsbert van der Beek
H. van der Beek
Johanna van der Beek
Hendriena van der Beek
Jacob van (?) Nieuwenhuijzen 1
Dries van Wijlen
Hendrik van Wijlen
H. van Caem
C. van Gammeren
Antonie Antoniese van Wijk
Lauwerina van Andel 1
Lijntje Versteeg
Aletta van Wijk
Antonie van Wijk
Magchiel van Andel
Antonie van der Kolk
M. van Andel
H. van Andel 1
J. van Andel
G. van Andel
D. van den Biesheuvel
C. van der Mooren
F. Versteeg

A. van der Mooren
A. van der Stelt
Cornelis van der Mooren
Gerrit Branderhorst
Judik Branderhorst
Teunis Branderhorst
Hendrik Branderhorst
Jan Branderhorst 1
de vrouw van Derk van Rijswijk
(Elizabet van Rijswijk)
Matthijs van der Mooren
Blees Versteeg
A. van Rijswijk
H. van Mastrigt
Jan Versteeg
Jakomina Verstelt
IJ. Versteeg
Jan G. van Wijk
Peet van Wijk
Cornelis van Wijk
Adriaan Branderhorst
Jan Branderhorst
G. Branderhorst
Jan van der Beek
Hendrina Verbeek
Gijsbert Vos
Gerrit Vos
Jan Vos
Jenneke Maria Vos
A. van Marsbergen
Pieternella Vos
Anna Maria Vos
Antonie van den Biesheuvel
Neeltje Verwijs
Jo van den Biesheuvel
M. Vos

Blad 3 (blz. 52)

L. van Marsbergen
Gijsbertje van der Mooren
A. van Marsbergen
Johanna van der Mooren
S. van Marsbergen
H. Branderhorst
Antje Bax
Ambrosius Rooyaal
Adriaan Bax
F. Rooyaal
Leendert Bax

B. Bax
85 J. van der Wei
Weduwe Jan van Berkel
Maria van der Mooren
Maria van der Mooren

Willem P. van Wijk
Aartje van Wijk
Jan W. van Wijk
Jenneke van Wijk
Pieter Lammert van Wijk
C. van den Heuvel
Aletta van den Heuvel
Cornelia van den Heuvel
B. Donkersloot
A. van den Heuvel
Corn. van den Heuvel
Antje Schouwenburg
Jan Bonis
T. Bonis
Elizabeth Bonis 1
Antje van den Heuvel
P. van den Heuvel
Johanna Rooyaal
Huibert Rooyaal
Jacobus van der Wiel
Johanna van Marsbergen
Heiltje Turr
Maaike Verdoorn
Gerrit D. Branderhorst
Anna Mans
Maria Lankhaar
Cornelis van der Mooren
Maaike van der Mooren
W. van der Mooren
Maaike Versteeg
Maaike Verdoorn

Blad 4 (blz. 53)

Matthijs van der Mooren
Margrieta van der Mooren
A. van der Mooren
Maaike van der Mooren
B. Lankhaar
P. de Gast
Claziena van der Mooren
B. T(h)urr
Jenneke Donkersloot
Simon van Berkel
Anneke Donkersloot
G. van Marsbergen
J. Rooyaal
Goverdina Rooyaal

Gerrit van Vuren
C. van der Mooren
Matthijs Donkersloot
J. van Gammeren
C. van Gammeren
P. van Gammeren
P. van Gammeren
A. Branderhorst
Judik Verdoorn
A. Branderhorst
J. Branderhorst
C. Verdoorn
P. de Jong
W. Verdoorn 1
P. de Gast 1
H. Lankhaar
Arie Verkuijl
Anna Verkuijl
Jan Verkuijl
Jozefus Schoondermark
D.G. Branderhorst
Helena Lankhaar
A. Branderhorst
K. de Kok
Jacob Thur
C. Thur
L. Thur
G.D. Branderhorst
Antonie Branderhorst
Margrieta Branderhorst
Adriaan Branderhorst
Blees Branderhorst
Maaike Branderhorst
Aletta Branderhorst
Annie Thur
A. van Berkel

Blad 5 (blz. 54)

W.C. van Rijswijk
C. van Rijswijk
Maaike van Rijswijk
Jacob van Marsbergen
Belia de Jong
Peter de Jong
Jan van Gro(e)ningen
Geertje van Gro(e)ningen
M. Lankhaar
Jenneke Lankhaar
A. Lankhaar

H. Lankhaar
Sander Millenaar
Jenneke Millenaar
Hendrik Lankhaar
Antonie Lankhaar
Jacoba Lankhaar
Adrianus Branderhorst
Pieter van der Mooren
Gerrit Schaap
Willem Branderhorst
Huibert Verdoorn
Dirk van den Heuvel
Jan Versteeg
Gijsbert van Wijlen
A. van der Mooren
Blees Janse Branderhorst
Angenieta van der Stel(t)

Blad 6 (blz. 55)

Jan van Marsbergen
D.J. van den Heuvel
Matthijs de Koning
Willem van Wijlen
Matthijs van Marsbergen
Jan van der Beek
Hermen van der Beek
Piet van Marsbergen
J.C. Branderhorst
C. Branderhorst
G. Branderhorst
Willem van Marsbergen
Hendrik van Marsbergen
P. Versteeg
Matthijs van Marsbergen
G. van Marsbergen
H. van Marsbergen
Piet van Wijk
Jan Branderhorst
Corstiaen van der Mooren
S.M. Scholte geb. Brandt[1]
Cornelia van Vastenouw
Dirk Boll
Jenneke Bonis
Frans Boll
Maarte Boll
Maria Boll
P. Colijn

Blad 7 (blz. 56)

Maartina Boll
Sibilla van der Kolk
Elizabet van der Kolk
Huiberdina van der Kolk
de vrouw van C. Baaijens
Jan Baaijens
Adrianus Baaijens
Trijntje Boll geb. Millenaar
Huibertje Boll
Maria Boll
Johanna Boll
Trijntje Boll
Lena van Andel

1 echtgenote van ds. H.P. Scholte

Huibertje van Hemert geb. Boll
J.G. van Hemert
B. van Hemert
Arie van Hemert
Jacoba Adriana van Hemert
Huibertje van Hemert
Johanna Geertruida van Hemert 1
Jenneke Colijn
Willem van Weelden
Maaike Versteeg
Thomas Mans
Maria Mans
Janna Mans (?)
Kasper Mans
Gerrit Mans

Blad 8 (blz. 57)

Jenneke van den Heuvel
Dirkje van den Heuvel
Hermen van den Heuvel
Pietje van den Heuvel
M. van Wijk
Willem van Wijk
Adrianus Vos
Arie Thur
Ba. Treffers
H. Lankhaar
Dirk van der Mooren
Matthijs van der Mooren
Neeltje Verdoorn
Ad Verdoorn
L. Thur
A. van Marsbergen
Pietje van Wijk
Willemina van der Mooren
D. van der Mooren
Gerrit de Koning
M. de Koning
Sijke de Koning 1
J.D. van den Heuvel
D. van Rijswijk
Lourens van Marsbergen
Hendriena Branderhorst
Labina Branderhorst
Clasina de Gast 1
Jenneke Lankhaar 1
Aalt van (?) Souburg 1

Blad 9 (blz. 58)

G. Versteeg
Govert Versteeg
de vrouw van J. van Marsbergen
Antonie van Marsbergen
Jan van Marsbergen
Magchiel van Marsbergen
J.J. Schijf serg. maj.
Pieter Lakerveld 1
B. van Beek serg. maj.
C. Baaijens
Teuntje Boll 1
Johannis Thur 1
...Thur (?) 1
Elizabeth Thur 1
Belia Thur 1
P. Mans 1
Jenneke Verkuijl 1
David Mans 1

Gerrit Schoondermark 1
Maria Schoondermark 1
A. Schoondermark 1
305 Marinus Schoondermark 1
Maria Schoondermark 1
Wilhelmina Schoondermark 1

Blad 10 (blz. 59)
Pieter van den Biesheuvel
Grieta van den Biesheuvel
310 Letta van den Biesheuvel 1
Antoni van den Biesheuvel
Antonia van den Biesheuvel
M (?) van den Biesheuvel 1
Tieleman van der Mooren 1
315 Hendrik de Graaf 1
Cornelia de Graaf 1

Blad 11 (blz. 59)
Willem de Nieuw 1
Nicolaas Haspels 1

Blad 12 (blz. 60)
322 Gerrit van Vuren met sijn heele huijsgesin bestaande uijt 6 siele 2
328 Adrianus Vos idem 7 zielen 2
334 Cornelis van der Mooren idem 7 zielen 2
338 Peter de Jong idem 5 zielen 2
343 Dirk van der Mooren idem 6 zielen 2
344 Matthijs van der Mooren idem 2 zielen 2
353 Antje Bax idem 10 zielen 2
358 Willem Branderhorst idem 6 zielen 2
360 Arie Thur idem 3 zielen 2
363 Willem van Wijk idem 4 zielen 2
369 Jan Bonis idem 7 zielen 2
370 Elizabeth Thur (wed. Joh. Thur) 1
371 Maaijke van Sitteren 1
376 Maria Doedijns met haar huijsgezin bestaande uit vijf zielen 1
377 Wed. Jan Thur - Belia Thur met haar huijsgezin bestaande uit twee zielen 2

Blad 13 (blz. 61)
379 Jenneke Colijn geboren Vos met drie kinderen 2
385 Wed. Maatina van der Kolk met het huijsgesin bestaande uit 6 zielen hieronder zijn niet begrepen 2 zoons die zich van de tekening hebben onthouden 1
391 C. Baaijens en huijsgesin 6 zielen 1
394 H. van de Graaf met zijn huijsgesin bestaande uit drie zielen 1
401 Jan van Groningen met zijn huijsgesin bestaande uijt 8 zielen 2

403 Willem de Nieuw idem 3 zielen 2
408 David Mans idem zes zielen 2
413 Antonie Antoniese van Wijk idem zes zielen 2
414 F.W. van Hemert 1
Huibertje van Hemert geboren Boll[1]

1 Tweede maal - ander handschrift.

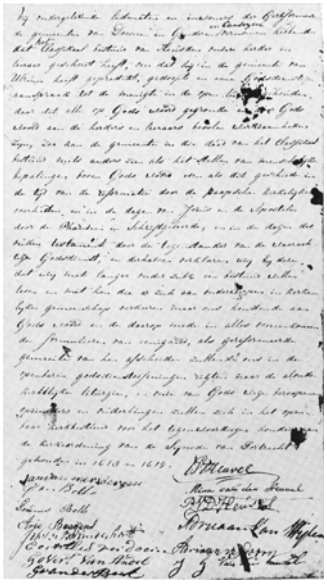

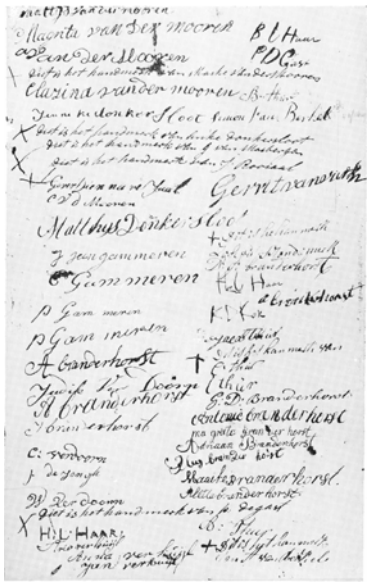

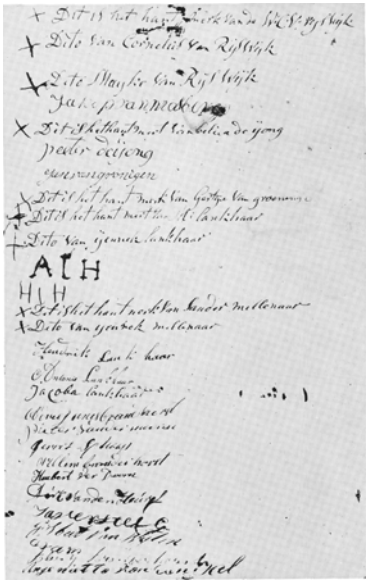

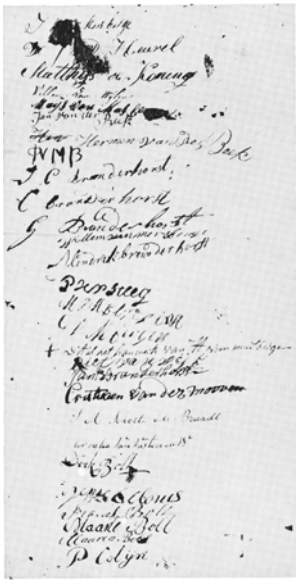

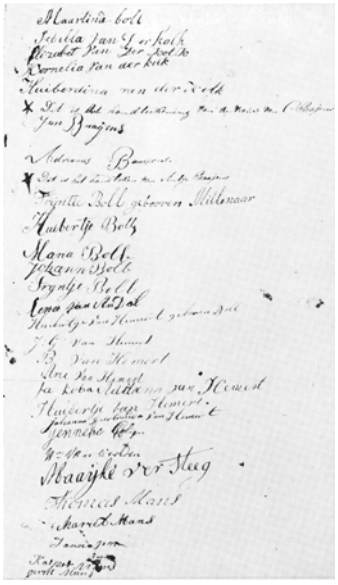

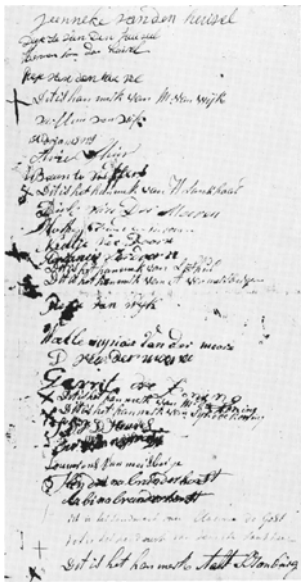

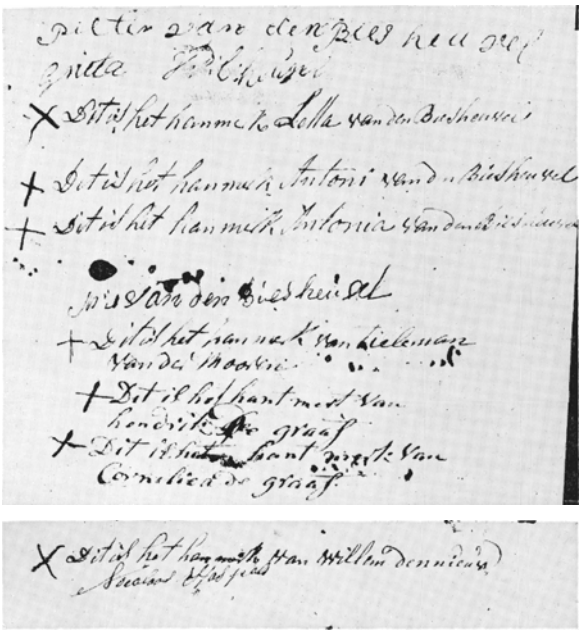

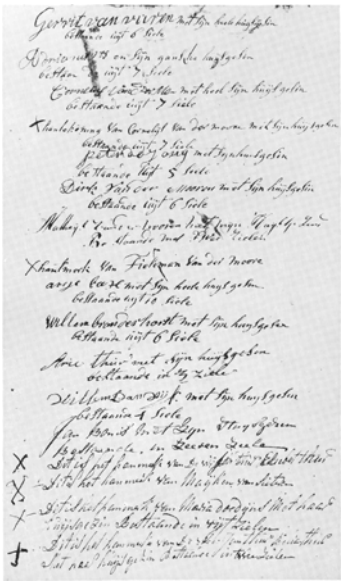

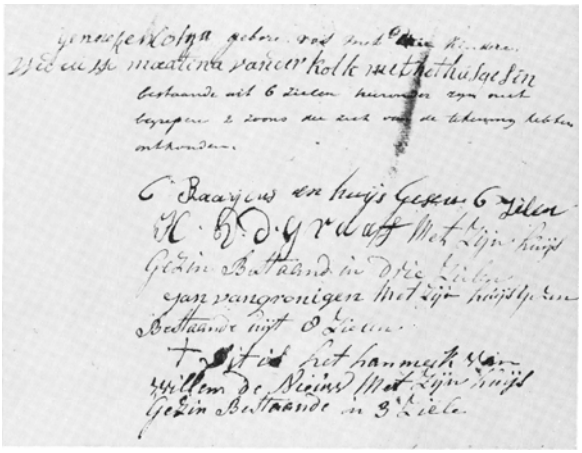

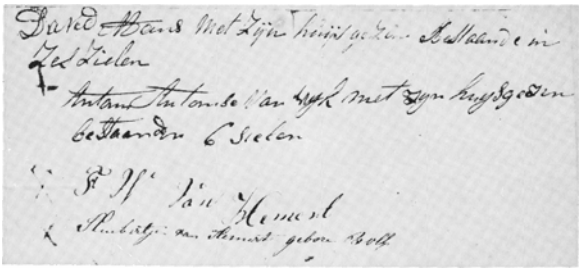

Hoofdstuk 3
Verklaringen inzake afscheiding van personen niet wonende te Genderen c.a.

Inleiding

Slechts van weinig plaatsen is een ‘Acte van Afscheiding’ bekend.

Wij verstaan hieronder één stuk, getekend door nagenoeg **alle** personen, die zich in een bepaalde plaats in het jaar 1834 of kort daarna losmaakten van de Hervormde Kerk.

De reglementen van deze kerk schreven namelijk voor, dat men bij afscheiding dit diende kenbaar te maken door een individuele verklaring.

Maar regering en kerkbesturen konden uiteraard niet beletten, dat men zich bij losmaking van de Hervormde Kerk, collectief, in de vorm van een request of een verklaring, tot de Koning wendde.[1]

In de verwarring gedurende de eerste maanden na 1 november 1834 hebben zich verscheidene personen gevoegd bij de Afgescheiden gemeente te Genderen c.a.

Vermoedelijk is dit gebeurd op advies van ds. H.P. Scholte. Er konden niet direct gemeenten worden geïnstitueerd; in het tijdvak november 1834 tot juli 1835 was er een grote toeloop naar de samenkomsten te Genderen; en verder: het is niet onmogelijk, dat Scholte meende, dat de zaak van de gemeente te Genderen - ten aanzien van de kerkelijke goederen - sterker zou komen te staan door genoemde gedragslijn.

Wij mogen wel aannemen, dat verscheidene van de personen uit een verre omgeving - wij noemen Breda, de Bommelerwaard, Heukelum en Noordeloos - één van de in dit hoofdstuk vermelde verklaringen aangaande het zich voegen bij de Afgescheiden gemeente te Genderen, hebben getekend tijdens een bezoek aan de bijeenkomsten aldaar gehouden, en wel in de eerste helft van het jaar 1835.

Uit andere stukken is bekend, dat zich in dit tijdvak ook andere - in dit hoofdstuk niet genoemde - Afgescheidenen hebben gevoegd bij de gemeente te Genderen.

1. Ongedateerde verklaring van personen uit diverse plaatsen

Aan Zijne Majesteit
Den Koning der Nederlanden enz., enz., enz.

Wij ondergetekende lidmaten der Gereformeerde Kerk in Nederland, betuigen met deeze onze handtekening dat wij ons vereenigen met de van het

1 Wij spreken hier dus niet over requesten inzake vrijheid van godsdienstoefening, erkenning van gemeenten etc., maar slechts over verklaringen inzake afscheiding.

Nederlands Hervormd Kerkbestuur afgescheide gereformeerde Gemeente van Doveren, Genderen en Gansoyen.

W. Mayers van Bezoijen
Frederik van Holten te Noordeloos
A.A. de Bruijn en huysvrouw te Drongelen
Andries Mayers van Sprang
Pieter Spuybroek van Sprang
A. Vos van Sprang
J. Spieri(n)g te Andel
Dirk van Dulst, pouderoyen, bommelwaart
Leendert Schmidt van Rijswijk
J.N. Koop, Drongelen
Antonia Graswelders, Drongelen
Johanna Burghout, Eet(h)en
Maria Rombout, Dussen
Jenneke Leenen, Sprang
x Anna Bogers[1], Sprang
x A(d)riaan Schepe(n)s, Sprang
A. de Bie, Sprang
N. de Graaf Sprang
Wijnant Bok Poederoyen
H.v.d. Mooren Wz Poederoyen
x Jan van Zee Poederoyen
Jan Leenen Sprang
Joost Dekker Babyloniënbroek
E.H. Strubbe Heukelum
J. van de Koppel Almkerk
C. Verhaven Giessen
x Pieter de Rooy te Sprang
Louwerens Vos Sprang
A. de Rooij te Meeuwen
Otto Haspels wonende te Meeuwen
Huibregt Ketting van Rotterdam
Lambertus Meenhorst van Hattem
Aalt Kamper van Elspeet
Jochem S. Heunsma van...

De vier laatste ondertekenaars zijn soldaten, die wellicht te Doeveren waren gelegerd.

Ook onderstaand briefje, van de hand van H. Ketting, bevat hun handtekeningen.

> Wij ondergetekende Leden van de Ware Gereformeerde Kerk, geven met deze Hand Tekening te kennen, dat wij, ons Afscheiden Van het Nederlandsch Hervormd Kerkbestuur en ons Vereenigen, met de Gereformeerde Gemeente, Van Douveren, Ginderen En Gansoijen.

1 Volledig staat er, evenals bij andere ‘kruisjes’: ‘dit is het teken van Anna Bogers. H.P. Scholte Pred.’.

En Aan alle krijgswetten, Burgerlijke wetten wenschen wij ons
Getrouwelijk te gedragen, en zoo als U tot Heden ook Bekend zij, maar
Om Vrije Gevoelens van Godsdienst te hebben, en ons aan geen Godsdienst
te verbinden waar ons gevoelens tegen strijden en om dat de Grondwet
Alle gevoelens van Gods Dienst Vrijheid Geeft.

Aan de andere zijde staat:

> Dit is een Co(m)pie van den brief dien wij aan den Kaptein gegeven hebben. Overziet het, en wees zoo goed en stuur hem weder terug.

Het briefje waarvan de copie (met aantekening) aan ds. Scholte is gezonden, zal ervoor hebben gediend de soldaten te vrijwaren tegen het verplichtbijwonen van Hervormde kerkdiensten.

Onder een eveneens ongedateerd stuk van dezelfde inhoud als de hierboven vermelde 'acte van afscheiding', staan de volgende handtekeningen.

Simon van Oosterhout, woonende te Waspik
Klaziena van Oosterhout
Gerrit Rombout van Dussen
Maria Rombout van Dussen
P.J. de Bruyn te Waalwijk
Johannes Beckers woonende te Breda[1]
Bartel Sikkes Bijma woonende tot Finkum
Klaas van der Linden woonende te Vuren
Aart Versteeg woonagtig te Vu(u)ren
Leendert Kolijn wonende onder Heukelum
L. Klijn woonachtig te Klundert
M. van Steenes te Waalwijk
Philippus Smits te Baardwijk
Klazina Donkersloot te Meeuwen
Barend van Rijswijk te Aalburg (met huisgezin)
Metje Beenhacker Aalburg
Hendrika Maria Rijff Aalburg
Pietronela van Leeuwen te Meeuwen
Arie van Aalburg te Nederhemert
G. Crielaard en huisvrouw Andel
Helena Lankhaar met een kind (Andel?)
J. Baayense van Gameren
Meggeltje van Bergeijk te Dussen
Johannis van Eck Gameren
Aletta Ruimschoot geb. Branderhorst Nederhemert

2. Verklaring van personen uit Sprang c.a.

Het onderstaande stuk is niet een acte van Afscheiding, maar een verzoek aan ds. H.P. Scholte (en zijn kerkeraad), de ondertekenaars te aanvaarden als lid van de Afgescheiden gemeente te Genderen c.a.

Ook dit document is ongedateerd, maar zal wel midden 1835 zijn geschreven.

1 Vgl. Bos, Archiefstukken II, pag. 299, 300.

Wij ondergeteekenden vereenigen ons van ganscher harte met de waarachtige en volkomene leer der zaligheid vervat in het oude (en) Nieuwe Testament en formulieren van eenigheid en hebben ons met onze kinderen van het tegenswoordig bestaand hervormd Kerkbestuur afgescheiden en zagen ons als leden uwer afgescheidene gemeente door u Eerwaarde aangenomen.

Andries Mayers
x P. de Rooy met 1 kind
Adriaan de Bie met 2 kinderen
J. Polhuis
weduwe Polhuis
Joost Molengraaf (met) 5 kinderen
x A. Scheepes
x A. van Herwijnen met 1 kind
Gerret van Dongen
Frans van Esch (met) 2 kinderen
J. Leenen
vrouw Leenen
Arieanna (= Adriana) Ophorst
J. Werthers
W. Kortier (en) 4 kinders
M. Kortier geboren van Dongen
Antonie Vos en twee kinderen

Van Dongen:
x D.A. Kennes (Rennes?)
Johannes Wijgers
Marijnes Wervers met vier kinderen
Joris Kool
Maria Boogers
Adriana Kerst

(Van) 's Gravenmoer:
A. van Loon Sr
x Klasina van Oosterhout (met) een kint

Van Loon op Zant:
Gelde Nieuwenhuizen met twee kinderen
Joost Nieuwenhuizen
Antonie Kruif

Wij merken op, dat de eerste 17 ondertekenaars te Sprang woonden, behalve J. Polhuis en weduwe Polhuis - deze waren woonachtig te 's Grevelduin Capelle.

De andere ondertekenaars waren - zoals vermeld - van Dongen, 's Gravenmoer of van Loon op Zand.

In een stuk gedateerd 17 juni 1835 melden nagenoeg dezelfde personen aan de minister van eredienst, dat zij zich afscheiden van het Hervormd genootschap.[1]

1 Vgl. Bos, Archiefstukken II, pag. 319 en 327 en archief Herv. Eredienst 6 juli 1835, no. 10. Uit de stukken blijkt, dat bedoelde Afgescheidenen moeilijkheden ondervonden, toen zij tijdens een kerkvisitatie eisten, dat hun namen in het lidmatenboek van de Hervormde kerk zouden worden uitgedaan.

Hoofdstuk 4
Vijftien brieven van mr. J. Potter van Loon[1], advocaat te Appingedam

Inleiding[2]

Op vrijdag 10 oktober 1834 preekt ds. H.P. Scholte in de Hervormde Kerk te Ulrum. Aangezien ds. H. de Cock in die tijd is geschorst, moet de consulent voor zulk een preekbeurt toestemming geven. Daar deze toestemming er niet is, wordt aan Scholte overtreding van de kerkelijke reglementen verweten.

Naar aanleiding van enige uitspraken door Scholte in zijn preek gedaan, beschuldigt de officier van justitie bij de rechtbank van eerste aanleg te Appingedam[3] hem te hebben gezegd, dat de veroordeling van H. de Cock door de kerkelijke rechter in strijd is met Gods Woord en dat hij zijn toehoorders heeft opgewekt de bestaande reglementen en verordeningen van het Nederlands Hervormd kerkgenootschap niet op te volgen, één en ander 'onder bedreiging met de verdoemenis'.

De belangrijke vraag, die bij het proces tegen Scholte voor de rechtbank van eerste aanleg te Appingedam en daarna bij het hoger beroep voor de rechtbank te Groningen, rijst, is, of door Scholte in zijn preek en verder optreden te Ulrum, de artikelen 201 en 202 van het vigerende wetboek van strafrecht zijn overtreden. Deze artikelen luiden als volgt:

Art. 201. De bedienaren van de godsdienst, die bij de uitoefening van hun bediening en in openbare vergadering een redevoering houden, waarin de Regering, een wet, een keizerlijk decreet of eenige andere acte van openbare macht (acte de l'autorité publique) wordt becritiseerd of gehekeld, zullen gestraft worden met een gevangenisstraf van drie maanden tot vijf jaren.

Art. 202. Als de redevoering een directe ophitsing behelst tot ongehoorzaamheid aan de wetten of andere acten van de openbare macht, of als ze de strekking heeft om een deel der burgers tegen de anderen op te zetten of te wapen te roepen, zal de bedienaar van de godsdienst, die haar zal hebben uitgesproken, gestraft worden met een gevangenisstraf van twee tot vijf jaren, indien de ophitsing geen enkel resultaat gehad heeft; en met verbanning, indien zij aanleiding gegeven heeft tot ongehoorzaamheid, behoudens die welke in opstand of oproer zou zijn ontaard.

De zojuist genoemde vraag, kunnen we ook als volgt formuleren: is Scholte, doordat hij kerkelijke wetten, reglementen en vonnissen, welke mede door de Koning zouden zijn uitgevaardigd of bekrachtigd, heeft becritiseerd,

1 Mr. J. Potter van Loon 1800 of 1801-1865 procureur bij de rechtbank te Appingedam; later burgemeester aldaar.
2 Men zie voor de onderwerpen in deze inleiding aangestipt: Bos, Archiefstukken II, 45-67.
3 Mr. P.G. Sevenstern 1787 of 1788-1851.

schuldig aan aanranding van een ‘autorité publique’ en heeft hij opgewekt tot ongehoorzaamheid aan ‘actes de l'autorité publique’ (acten van het openbaar gezag)?

De officier van justitie bij de rechtbank van eerste aanleg te Appingedam, de procureur crimineel - de aanklager - bij de rechtbank te Groningen, de procureur generaal bij het hooggerechtshof te 's Gravenhage en de minister van justitie menen van wèl. De beide genoemde rechtbanken zijn de tegengestelde overtuiging toegedaan. Ten gevolge van dit laatste wordt Scholte op respectievelijk 27 februari 1835 en op 24 juni 1835 door deze rechtbanken vrijgesproken.

Mr. J. Potter van Loon heeft Scholte in beide gevallen verdedigd.

Hieronder vinden wij het voornaamste van de brieven door Potter van Loon aan laatstgenoemde geschreven aangaande de twee rechtszaken.

Aanhef, slot (groeten en ondertekening) en onbelangrijke zaken laten wij weg; de brieven zijn geschreven uit Appingedam, met uitzondering van de laatste.

Eerste brief, 25 december 1834

Het proces is nog niet volledig geïnstrueerd; er worden nog dagelijks bijna getuigen gehoord...

De Heeren Hogendorp[1] en van Hall[2] hebben mij met de mededeling hunner denkbeelden nopens de uitlegging van **autorité publique** vereerd. Laatstgenoemde heb ik reeds geantwoord. Jonkheer van Hogendorp hoop ik nader te schrijven.

Als de Beschuldiging **alleen** over de aanranding der Kerkelijke Autoriteit loopt, is er zeker veel ter verdediging te zeggen, doch ik ben op verre na niet zeker, dat men dezelve zal aannemen.

Kerk en Staat zijn slechts ten deele van elkander gescheiden. Als ik echter volledig met de bezwaren tegen U bekend ben geworden en ik de openbare verdediging der zaak, met hoop op eenen goeden uitslag, heb op mij gegenomen, wensch ik mijne denkbeelden te dezen aanzien nader op te geven.

De Justitie is in de behandeling der zaak, te mijnen aanzien, vrij geheimzinnig. Wanneer de Procedure dus voor den Regter komt, kan ik moeilijk bepalen; doch door den verren afstand, zal er zeker wel een termijn van om de 20 dagen worden gegeven, zoodat er welligt nog wel eene maand zal moeten voorbijgaan. Het doet mij leed, dat ik niet zekerder en bepaalder kan antwoorden.

Tweede brief, 25 januari 1835

Ik haast mij ter Uwer kennisse te brengen, dat de Regtbank gister, in Kamer van Rade vergaderd. U naar de Correctionelen Regter heeft verwezen we-

1 Mr. D. graaf van Hogendorp (1797-1845); zoon van Gijsbert Karel. Behoorde tot de Haagse Réveilkring.

2 Mr. A.M.C. van Hall (1808-1838); advocaat te Amsterdam en te 's-Gravenhage; ging in 1836 tot de Afscheiding over.

gens de aanvallen tegen het Kerk-Bestuur etc. strijdig met art. 201 C. Pénal.[1]

Schoon ik nog de woordelijke inhoud niet ken, zoo weet ik toch dat de Ordonnantie zeer gematigd is opgesteld en tevens dat de weeken die er sedert Uw verblijf alhier verloopen zijn veler gemoederen hebben doen bedaren.

Andere oorzaken wier vermelden ik echter het papier niet durf toevertrouwen, hebben tot die gunstiger stemming ook medegewerkt.[2] In één woord, Uwe zaken zijn mijns inziens erachtens, thans beter dan vroeger. Ofschoon er **vóór** de toepassing van het 'Autorité Publique' op Staatsregte(r)lijke gronden wel wat te zeggen valt, en er ook Autoriteit in Uw nadeel is,[3] zoo declareer ik thans de verdere verdediging Uwer zaak met moed op mij te nemen...

Binnenkort hoop ik den Heer van Hogendorp te zullen schrijven onder toezending van de Acte van Renvooi.

Van den Heer van Hall heb ik de Certificaten nog niet ontvangen. Ik blijf groote prijs op dezelve stellen... Vooral verzoek ik ze van menschen die in het Godsdienstige geheel verschillen van U denken. Zou men niet een attest kunnen krijgen van den Commanderenden Officier der Leydsche Jagers? van één of twee Liberale Professoren van Leyden?[4]

Bij de verdediging komt het mij van belang voor mededeeling te doen van **schrijvers** die ons KerkBestuur geweldig doorstrijken.[5] Tot dat einde heb ik een paar stukjes van Posthumus[6] en eene aanhaling uit Schröter[7]: Leer des Bijbels. Amsterd. 1832. No. 2 bl. 61-76...

Er zijn zeker veel meer in ons land; gelieve mij opgave te doen wáár ik ze vinden kan.

Derde brief, 6 februari 1835

Ik heb de onderscheidene stukjes benevens de beide brieven wel ontvangen. De Brochures zijn mij voor mijn oogmerk, niet in de hand gevallen. Tot dat

1 Code Pénal = Wetboek van strafrecht.
2 Niet geheel duidelijk; wellicht slaat dit op de steun van 'ontevredene zogenaamde liberalen', over wie de officier van justitie P.G. Sevenstern schrijft; Bos II, pag. 49.
3 Deze onduidelijke formulering kan een bedekte toespeling zijn op dingen, die de schrijver niet aan 'het papier (durft) toevertrouwen'.
4 Potter van Loon vraagt hier om verklaringen, die moeten bewijzen, dat Scholte niet revolutionair-gezind was. Scholte behoorde tot de Comp. Jagers der Leidse Hogeschool en trok met deze compagnie als vrijwilliger uit ten tijde van de Belgische opstand.
5 Dóórstrijken = onder handen nemen, scherp berispen, 'geselen' etc.
6 In aanmerking komt slechts: Rinse Posthumus, Fries predikant, 1790-1859, Posthumus was een vrijzinnig theoloog en een taalgeleerde. Trok onder meer te velde tegen het regeringsstelsel van Koning Willem I. Zie voor hem het uitgebreide artikel in Nieuw Ned. Biograf. Woordenboek III, Leiden 1914.
7 J.J.E.F. Schröter begon in 1832 met de uitgave van De Leer des Bijbels: Bijdragen van en voor Gereformeerde Christenen. Wees de Koning in 1832 op de mogelijkheid, ja zekerheid van een afscheiding. Critiek op allerlei situaties binnen de Herv. Kerk.

einde ken ik niets beter dan de stukjes van Posthumus,[1] die de Synode en geheel den tegenwoordigen Kerkvorm veroordeelt.

Heden schrijf ik den Heer van Hogendorp over eenige Regtskundige zwarigheden. Zóó zeker op Uw EZGel. vrijspraak ben ik op verre na niet.

Ik lees in onze Couranten dat er in Uwe plaats een Opvolger is benoemd, en dat Uw EZG bij Koninklijk Besluit is ontslagen. Is dat laatste waar, mag ik dan weten, op welke grond en afschrift hebben van dit Besluit?

Het Certificaat van den gewezen Majoor der Jagers komt mij, bij nader inzien, min noodzakelijk voor. Als het er is, is het goed, zoo niet, ook goed; die van Amsterdam blijf ik inwachten.

Het komt mij best voor dat Uw EZG. 's Woensdags hier is, en niet vroeger. Voorzigtigheidshalve zou ik aanraden, een of twee dagen eerder in Groningen te wezen, en mij van daar het Adres te bezorgen. Doch vóór alles moet ik ernstig verzoeken noch te Groningen noch hier eenige Oefening te houden of vele menschen toe te laten. Zoo veel mogelijk in stilte.

O het vooroordeel is zoo tegen Uw EZG. Het zelve moet vooral niet worden opgewekt. Nieuwe ongeregeldheden zijn er voorgevallen in de Kerk te Wehe of Zuurdijk,[2] niet ver van Ulrum, alwaar een Arbeider den Predikant Warmolts van den Preekstoel heeft verdreven, dien hij vervolgens zelf beklommen heeft; dit is onlangs Zondag voorgevallen.

Vierde brief, 27 februari 1835 ‘te 2 Uren’

Gij zijt zoo even **vrijgesproken.** Geluk met dit vonnis! Ik heb geen tijd U iets anders te schrijven.

(P.S.) Met een enkeld woord schrijf ik ook aan Jonkheer van Hogendorp en den Heer van Hall.

1 Vgl. noot 6 op blz. 68.

2 Bos, Archiefstukken II, 228-230. Op 1 februari 1835 werd in de Hervormde Kerk te Zuurdijk, de predikant Warmolts gedwongen de kansel te verlaten tengevolge van een ordeverstoring door Meerten Jans Niewolt, wonende te Houwerzijl.

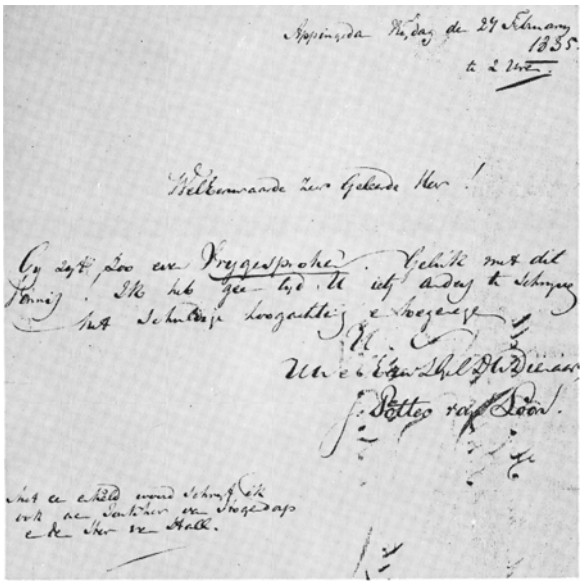

Vijfde brief, 8 maart 1835

Aangenaam was mij de ontvangst van Uwen geëerden brief van den 2 dezer, welke mij een nieuw bewijs opleverde dat Uw EZGel. en te regte op eene Regterlijke vrijspraak grooten prijs stelde, en dus niet naar eene Martelaars-Kroon streefde, die even nutteloos als ondoelmatig kan worden geacht. Ook mij heeft het vonnis zeer veel genoegen gedaan. Als ik mij niet bedriege is hetzelve eenparig of liever éénstemmig gewezen, in welk geval de uitspraak inderdaad een bewijs van Regterlijke Onafhankelijkheid en Onpartijdigheid oplevert, gemerkt hetgeen is voorafgegaan, de algemeene denkwijze etc. etc.

Zooveel ik kan bespeuren is de Geestelijkheid er niet zeer mede in den schik. Het Regtgeleerd Publiek denkt er vrij goed over. De Menigte tast in den blinde rond en vonnist zoo als de Godsdienstige denkwijze haar ingeeft. Wat eene Uitgave van mijn Pleidooi betreft, onder zekere omstandigheden

kan hetzelve nuttig zijn; doch weet, dat de Officier al schielijk heeft geappelleerd en dat wij dus slechts halverweegs zijn. Vooreerst is dus eene openbaarmaking zeer afteraden. Na een **gelukkige** afloop van het Appel wordt de zaak anders doch over eene al of niet Uitgave schrijf of spreek ik U wel nader.

Onze Officier heeft appèl ingesteld sua auctoritate[1] en behoefde daartoe geene magtiging uit 's Hage. Hij heeft mij te kennen gegeven dat ik schoone argumenten had gehad, doch hij begreep dat de toepassing wel eens faalde, staande houdende dat bij ons de Kerk van de Staat uitgaat.

Te Groningen komen wij voor een Regtbank van vijf Regters, wier personeel ik zeer goed ken en bijwelke ik zelf ook goed bekend ben. Het is echter niet zeker wie er al over zullen vonnissen; doch, hoezeer ik goeden moed heb, zoo ontveins ik toch niet er wat tegen optezien. De hoofdreden is, omdat ik daar moet overstaan tegen den Heer Procureur Crimineel, die op een ander standpunt staat dan onze Officier, althans ten mijnen opzigte. Want hoe begaafd en krachtvol het Publiek Ministerie **hier** ook is, zoo mag ik gaarne tegen Hetzelve optreden, omdat Het altijd voet bij stuk houdt, geregeld pleit en in menig opzigt ook door den toon, het der Tegenpartij niet moeilijk maakt. Te Groningen is de Prok. Crimineel de bekende en geprezene en door en dóór kundige Staatsman en Wetgever Mr. Tammo Sypkens,[2] naar wiens terugkomst uit den Haag (Zijn Ed. is Lid van de Eerste Kamer) de behandeling van het Appèl wel zal worden verschoven...

Ik bedank voor het Present Exemplaar van Uw ZG. laatste werkje[3] waaruit ik gezien heb dat het Klassikaal Kerkbestuur in één der Consideratiën geheel afwijkt van het Provinciaal. De vrees alsof er nopens de Gevangenschap[4] dingen verhaald werden, die der Justitie zoo niet nieuwe wapenen, dan toch aangenaamheden verschafte(n), heb ik tot mijn bijzonder genoegen niet bewaarheid gevonden.

Als de voorzigtigheid het mij niet had afgeraden, had **ik** ook reeds lang den geheelen afloop van het Proces, door middel der Dagbladen bekend doen worden. Voor eenige dagen stond er in de Couranten een Berigt uit den Bosch nopens de tusschenkomst der Provinciale Staten, ter uitzetting van Uw ZGeL uit de Pastorie. Dat berigt is het sterkste argument vóór de stelling dat zij KerkBesturen met hare Portefeuille niet zijn Openbaar Gezag, daar anders zij algenoegzaam moesten zijn en die der **Staten** een Administratief Kollegie niet behoefden interoepen. Ik hoop mij dan ook van dit stuk te bedienen en zal gaarne van Uw ZGel. de echte of authentieke be-

1 Sua auctoritate = op zijn (eigen) gezag.
2 Mr. Tammo Sypkens (Sijpkens) 1780-1842; Procureur Crimineel van Groningen en Drente; 1838 president provinc. gerechtshof Groningen; 1821-1834 lid van de Tweede Kamer; sedert 1834 lid van de Eerste Kamer; in zijn laatste jaren ambteloos.
3 H.P. Scholte, Vervolg der liefdelooze handelingen van het zogenaamd Hervormd Kerkbestuur etc. (1835) - opgenomen in de bundel Officiëele Stukken, Kampen 1863.
4 In het geschrift in de vorige noot genoemd, heeft Scholte opgenomen 'Uittreksels uit mijne aanteekeningen, in de gevangenis gehouden'. Scholte zat te Appingedam in (een soort) voorarrest van 29 nov. tot 4 dec.; dit gebeurde na zijn verhoor door de rechter van instructie.

scheiden deswege te gemoet zien, zoodra dezelve op eene legale wijze ter kennisse van Uw EZGel. worden gebragt. Ook al het andere dat Uw EZG. mogt voorkomen ter verdediging no(o)dig te wezen zal ik gaarne van tijd tot tijd ontvangen. De Geschriften echter hier door mij den Regter bekend gemaakt, zal ik te Groningen denkelijk wel achterhouden.

(P.S.) Het Adres van Do.is Molenaar[1] van den Haag dat in der tijd zoo veel gerucht heeft gemaakt, zou ik gaarne eens willen lezen. Mag ik hetzelve van Uw ZGel. verzoeken? Misschien dat het voor de verdediging een ingredientje zal kunnen opleveren.

Zesde brief, 31 maart 1835

Hiernevens zende ik UWEZGel. de dagvaarding in appel tegen den 29 April te Groningen, waarvan ik het berigt der goede ontvangst gaarne zal te gemoet zien. Mijne vorige is wel bezorgd, blijkens de ontvangst van het adres van **Molenaar** en het stukje van de Heer **van Zuilen.**[2] Voor het tegenwoordige heb ik niets meer te berigten, dan dat ik gaarne eens zou willen weten, hoe het gegaan is met de uitzetting uit de Pastorie tot welke de Provinciaale Staten blijkens de Nieuwspapieren, last hadden ontvangen en gegeven.[3]

Zevende brief, Paaschmaandag 1835[4]

Langzaam bereidde ik mij voor het Pleidooi te Groningen, alwaar ik de waarheid op eene andere wijze als hier, moet verdedigen, ofschoon ik door den Heer van Hall reeds van Uwe ziekte was geinformeerd. Dezelve smart mij **en** om Uwentwille **en** om de zaak - ofschoon een uitstel welligt uit andere oogpunten verkieslijk is, daar de driften en har(t)stochten althans bij het Algemeen, door den tijd wat bekoelen. Bij den Regter verwacht ik ze niet.

Den Heer van Hall schreef ik reeds, om een attest van Uwen Geneesheer. Thans op Uwen brief antwoord ik kortelijk, dat Uw ZG. voorzigtigheidshalve twee moet vragen, beiden van den zelfden inhoud, beide de handtekening gelegaliseerd door het Hoofd van het Plaatselijk Bestuur. Stuur één aan den Heer Prok. Crimineel te Groningen met eene brief dat UwZG. in de noodzakelijkheid verkeert Zijn HoogEdG. dit stuk toe tezenden en met verzoek de zaak te willen verschuiven tot na de algeheele en volkomene herstelling. Gelieve mij het andere te zenden; dan zal ik Deo Volente,

1 Ds. D. Molenaar (1786-1865); Herv. predikant te 's-Gravenhage 1822-1861. Schreef in 1827 anoniem: Adres aan al mijne Hervormde geloofsgenooten. Zie voor hem: Bos, Archiefstukken, naamregister.
2 C. Baron van Zuylen van Nijevelt (1777-1833); Bos, naamregister.
3 Ontruiming van de pastorie te Doeveren, eind maart 1835; Bos II, 172-209.
4 Datum: 20 april 1835. Volgens een brief van 29 mei 1835 van Scholte aan De Cock (familiearchrief De Cock) is eerstgenoemde in die tijd ernstig ziek geweest; Scholte schrijft over hevige koortsen, waardoor hij buiten bewustzijn was.

een paar dagen vóór den 29 naar Groningen gaan en mij informeren bij het Parquet, of het teregt is gekomen. De wet verbiedt het om U te doen ver-

tegenwoordigen, zoodat de zaak in Uwe tegenwoordigheid moet geschieden. Doch zoodra Uwe herstelling volkomen is, gelieve mij eerst te schrijven, dan zal ik U wel antwoorden, en Gij nog tijd hebben officiëel aan den Publieken Aanklager te schrijven, dat Gij nu wel in staat zijt te reizen. Zorg vooral dat het Attest niet laauw is en dubbelzinnig.[1] De heer Feith[2] ken ik zeer speciaal en van nabij. Vele zaken heb ik met hem en ik vereer hem steeds als een fiks en voor zijne taak wel berekend man. Maar het gerugt, dat hij zich zou hebben aangeboden, is stellig niet waar. Dat weet ik van zeer nabij. Of hij bij het vragen zijn ministerie zou weigeren, dat weet ik niet, doch ben ook niet zeker, dat hij het zou aannemen. Wilt Gij echter nevens mij nog iemand van meer jaren, schrijft het mij dan. Mijnenthalve echter begeer ik het niet.

(P.S.) Als de Docter zwarigheid mogt maken **twee** aftegeven, laat hem dan boven één zetten **Duplicaat.** Ik heb op het Proces te Groningen goeden moed, meer zelfs als ik had bij onze R'b., die echter zich zoo onafhankelijk heeft betoond zelfs van hare eigene beslissing.

Onder ons, dat Uwe vrijspraak met **algemeene** stemmen is doorgegaan.

Achtste brief, 21 april 1835

Nadat ik gisteren per post heb verzonden het antwoord op Uwen laatst ontvangen brief, las ik hedenmorgen in onze Couranten van heden het volgende.

Utrecht den 19 April.

'Wij vernemen uit Doeveren, dat Do. van Setten aldaar den 12 April is bevestigd. Alles is in de beste orde afgeloopen, en vele der afgescheidenen zijn tot de Hervormde Gemeente weder gekeerd. Nopens het zoo veel geruchtmakende gedrag des afgezetten leeraars in die Gemeente, ziet thans een kort verslag het licht.'[3]

Wees zoo goed en schrijf wat mij er van zij, van die overgang of terugkeering Uwer Gemeente, alsmede wat kort verslag daarbij bedoeld wordt etc. Ik had wel lust, om met kennis van zaken, dit, en zoo veele andere geruchten ook door middel onzer Couranten tegen te spreken.

Met hoogachting en na toewensching van beterschap, heb ik de Eer steeds te zijn...

Negende brief, 29 april 1835 ''s avonds'

Zóó kom ik van de Regtbank van Appèl te Groningen, alwaar mijne tegenwoordigheid hoog noodig was. Immers de Prokureur Crimineel had Uw

1 Ds. C.W. Pape te Heusden zinspeelt op de ziekte van Scholte in een brief van 24 april 1835; Scholte zelf spreekt van 'eene geduchte ziekte en nu nog... zwakte... om te reizen' (adres van 6 mei 1835). Bos II, pag. 313 en 314.

2 Hendrikus Octavius Feith (1778-1842) studeerde rechten te Groningen. Rechter in het jaar 1801. Kort daarna advocaat te Groningen. In 1838 en daarna rechter in het provinciaal gerechtshof. Aan Scholte was blijkbaar ter ore gekomen, dat Feith zich had aangeboden voor de verdediging. Scholte heeft er blijkbaar wel voor gevoeld, dat Potter van Loon en Feith samen de verdediging zouden voeren.

3 Bos II, pag. 311: Over de bevestiging en intrede van cand. C.F. van Setten en het 'Kort Verslag'.

attest met begeleidende brief niet ontvangen!! Voor een paar dagen schreef ik den President, dat een zoodanig stuk **door** U aan den Publieken Aanklager zou worden of reeds was aangeboden. Toen ik van morgen vroeg van het Rijdtuig stapte, wierd ik door eenen welwillenden Regter verwittigd, dat niemand eenig legaal bewijs Uwer ziekte had. Gelukkig dat ik op den inval was gekomen een dubbeld van U te verzoeken; anders toch zou UEd. bij defaut[1] zijn gecondemneerd geweest! Ik heb **en** bij de Justitie **en** elders mijn vermoeden niet ontveinsd, dat welligt Uw brief aan den Heer Prokureur Crimineel is opgehouden en verzoek U dringend al het mogelijke in het werk te stellen om op het spoor te komen. Ligt dat iemand met Uwe ziekte bekend, en den inhoud vermoedende, den brief heeft achtergehouden. Eilieve, onderzoek dit eens en meld mij dan den uitslag.

De zaak is onbepaald uitgesteld. Men zal U op nieuws dagvaarden na Uwe herstelling, doch gelieve mij niet al te vroeg te schrijven als Uwe geheele beterschap dáár is.

Tiende brief, 10 mei 1835

Uw laatste brief ontving ik tegelijk met Uw laatste Stukje,[2] waarvoor ik mijne dank betuige. De lofspraak of goedkeuring op of aan onze Regtbank is uit **Juridiek** oogpunt beschouwd, onverdiend of laat ik liever zeggen min gepast, even zeer als het niemand noch U, noch mij, zou vrijstaan, indien het Vonnis veroordeelend geweest was, hetzelve **personeel,** met betrekking tot des Regters Karakter, te misprijzen of te laken.

De gevolgtrekking van dat vonnis tot Uwe schorsing van den Kerkelijken Regter gaat mijns inziens, nog minder door. **Hier** is slechts beslist(:) Uw gedrag is niet in strijd met art. 201 en 202 van den Code Pénal (de Code Napoleon is het Civiele Wetboek). De Kerkelijke Regter sprak alleen van het preeken zonder toestemming van den Consulent. Overigens heb ik het Stukje met genoegen gelezen en, zoo ik geloof, ook onze Regters.

De door U medegedeelde plaatsen uit de Motieven zijn van belang en kunnen bij het Appèl zeer te stade komen. UEd. behoeft het niet mede te nemen, daar ik het zelf heb. Ook bezit ik het 'Kort Verslag' te Utrecht uitgekomen, dat vrij schraal is.

Het verwondert mij nog geen antwoord van U te hebben nopens het vermissen van den brief aan den Prokureur Crimineel.

Gaarne zou ik zien, dat door U de oorzaak wierd opgediept, terwijl ik zeer verlang het resultaat van Uw onderzoek gewaar te worden.

1 Bij defaut = bij verstek.

2 Laatste getuigenis tegen de liefdelooze handelingen van het zoogenaamd Hervormd Kerkbestuur etc., door H.P. Scholte, 4 april 1835. Opgenomen in 'Officiëele Stukken'. Scholte schrijft hierin onder meer: '...dat de regtbank te Appingedam, na acht dagen beraad, mij op 27 Februarij heeft **vrijgesproken,** en daardoor een merkwaardig voorbeeld gegeven heeft van regterlijke onpartijdigheid; hetgeen zoo kennelijk afsteekt bij de hoogst partijdige en onregtvaardige handelingen en oordeelen der kerkelijke personen'. En: 'Nu meende ieder dat met die vrijspraak ook mijne eerste schorsing verviel... het voorwendsel was toch altijd geweest, dat ik... om mijn ergerlijk en geruchtmakend wangedrag te Ulrum geschorst was geworden'.

Of de brief er nu is, weet ik niet, maar genoeg dat hij er niet geweest is op den Woensdag, toen hij er reeds eenige dagen had behooren te zijn. Indien dezelve met eigen hand eens door U in de PostBus is gedaan, of door iemand, die volledig geloof verdient, dan zou tegen het PostKantoor gegrond vermoeden bestaan. Eilieve, doe Uw best en onderschep het eens. Bij sommige Regters te Groningen, en ook bij den Prok. Crimineel heb ik er zooveel over gesproken, dat ik het ook aan mijzelven verpligt ben nader daarop terugtekomen.

Elfde brief, 27 mei 1835

Onder geleide dezes bekomt UwEerw. de nieuwe dagvaarding tegen den 17den Juny.

Twaalfde brief, Pinkstermaandag 1835[1]

Ik hoop, dat deze U voor het vertrek[2] nog zal ter hand komen; zoo niet is er ook niets verloren. Het is vroeg genoeg, indien Gij tegen dingsdag middag den 16den te Groningen zijt, alwaar ik U dan bij den Koekbakker Schiltkamp[3] in persoon of schriftelijk zal opzoeken.

Voorzigtigheidshalve raad ik U aan zóó te reizen, dat **Gij stellig zeker** alsdan te Groningen zijt. Voor de Teregtzitting zal ik U nog eens **à tête reposée**[4] moeten spreken over een en ander, liefst in het Logement, waar wij dezen winter zijn bijeengeweest.

Ofschoon ik lang niet zeker ben van de zegepraal, zoo heb ik echter goeden moed. De Cock is hier buiten vervolging gesteld.[5] Deze uitspraak, in strijd met vroegere, is veroorzaakt door eene verandering in het personeel, waarover wel eens bij monde.

(P.S.) De brief aan den Heer Mr. Sypkens is daags na de teregtzitting ontvangen.

Dertiende brief, 15 juni 1835

Ernstig verzoek ik U, in Uw eigen belang, om **dit**maal niet te logeren bij Schiltkamp, maar in **den Doelen**[6] of nog liever in **de Toelast,** alwaar ik morgen namiddag of avond U hoop optezoeken. Zorg vooral dat er geene lieden bij U komen, tenzij Schiltkamp of zoo iemand. Wees op Uwe hoede om alles vóórtekomen en gedraag U te Groningen, zoo als Gij **hier** gedaan hebt.

1 8 juni 1835
2 Scholte logeerde vermoedelijk vóór zijn reis naar Groningen enige dagen bij zijn zwager J.D. Brandt te Amsterdam.
3 O.L. Schildkamp, één van de eerste diakenen van de Afgescheiden gemeente te Groningen.
4 Rustig, onder vier ogen.
5 Vrijspraak bij vonnis van de rechtbank van eerste aanleg te Winschoten op 5 mei 1835; evenzo in appel te Groningen op 1 juli 1835. Bos II, pag. 234-236.
6 ‘Logement’ te Groningen.

Ik hoop Uwentwille dat Gij mijnen raad zult opvolgen, zoo niet, dan zal ik met flaauwen moed, Uwe verdediging voordragen, op U zelve werpende

de verantwoordelijkheid wegens eene kleinigheid, in welke Gij U best kunt schikken. Na het vonnis kunt UEd. doen, wat UEd. verkiest; maar **nu** niet.[1]

Veertiende brief, 23 juni 1835

Bij eene onverhoopte veroordeeling geloof ik niet, dat het middel van cassatie is toegelaten. Nadat ik thuis te dezen aanzien, het een en ander had nagezien, ben ik ontwaar geworden, dat na het Besluit van 11 December 1813, dit middel is gerekend vervallen, terwijl het HoogGeregtshof te 's-Gravenhage in dezen zelfden zin, herhaalde reizen heeft gevonnisd. Zoo ik van één mijner Ambtgenooten heb vernomen, weigert de Griffier zelfs aanteekening en biedt deswege gaarne een Certificaat aan, houdende zijne weigering.

Intusschen (ik heb hierover ook aan den Heer Hogendorp geschreven) teneinde zeker te zijn, in allen gevalle - opdat er niets in de waagschaal worde gesteld, gaat hiernevens eene volmagt, welke ik **onverwijld** per...[2] terugverzoeke.

Hartelijk hoop ik een Vonnis van Vrijspraak te kunnen melden, doch ik vrees, ik vrees.

Vijftiende brief, 23 juni[3] 1835, geschreven te Groningen

Ik haast mij met zeer veel blijdschap Uw EZGel. de aangename tijding medetedeelen, dat de Regtbank alhier, heden morgen, het vonnis van Appingedam heeft geconfirmeerd, en dientengevolge Uw ZGel. andermaal heeft **vrijgesproken.**

1 Potter van Loon vreesde moeilijkheden, indien Scholte te Groningen een godsdienstoefening zou gaan leiden. Opmerkelijk is, dat laatstgenoemde in juni 1835 weinig van zich laat horen. In de 'Lijst der texten' lezen we: 'Op de reis naar Groningen en terug predikte Ds. Scholte te Zwolle (geen datum - C.S.) voor de afgescheiden gemeente...; 26 Junij te Zwolle... over Psalm 125'. Daarná komt dan zijn serie hagepreken in Gelderland en Zuid-Holland.

2 Onleesbaar.

3 Het vonnis draagt als datum: 24 juni 1835.

Hoofdstuk 5
Brief van D. Graaf van Hogendorp

Inleiding

Dit schrijven is één exemplaar uit een collectie brieven, door mr. Dirk graaf van Hogendorp (1797-1845), in de jaren 1834-1844, geschreven aan ds. H.P. Scholte. Wij hebben deze brief - bij uitzondering - opgenomen, aangezien hij enige zeer merkwaardige zinsneden, betrekking hebbende op de Afscheiding, bevat.

> Dirk van Hogendorp werd op 18 december 1797 te 's-Gravenhage geboren als zoon van mr. Gijsbert Karel van Hogendorp en Hester Clifford. Hij overleed te 's-Gravenhage op 18 maart 1845.
> Na zijn studie en promotie in de rechten werd hij, in 1830 subsituut-officier bij de arrondissementsrechtbank te Amsterdam en 1833 raadsheer bij het provinciaal gerechtshof van Zuid-Holland.
> Over zijn leven zou veel kunnen worden gezegd. In dit boek moeten wij echter voornamelijk volstaan met te verwijzen naar de literatuur. Wij willen in het bijzonder noemen het werk van dr. M. Elisabeth Kluit, Het Protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten 1815-1865.[1]
> Dirk van Hogendorp kan zeer zeker een leerling van Bilderdijk worden genoemd. In hoge mate komt dit tot uiting in zijn dissertatie (1822). Zonder reserve mag worden vastgesteld, dat hij een hoogstaand mens is geweest. Hij wordt gerekend tot de kring van het Haagse Réveil. Zoals wij reeds in hoofdstuk 4 beschreven, heeft Van Hogendorp de advocaat van Scholte, mr. J. Potter van Loon, van advies gediend ‘nopens de uitlegging van autorité publique’ (blz. 67), tijdens de processen gevoerd door de rechtbanken te Appingedam en Groningen. Voor Hendrik de Cock stelde hij in 1834 een memorie van appèl op, bestemd te dienen bij het beroep van laatstgenoemde op de synode van de Hervormde kerk.
> In het jaar 1841 wendde Van Hogendorp zich met zes anderen (de ‘zeven Haagsche heeren’) tot de synode, inzake de leervrijheid, die zij zagen binnen de Nederlandse hervormde kerk, en vroegen voornamelijk een duidelijke uitleg van de zinsnede door de synode geformuleerd, dat ‘het wezen en de hoofdzaak’ van de leer der kerk diende te worden bewaard.[2]
>
> Naar de overtuiging van het zevental, diende de synode te verklaren, dat ‘wezen en hoofdzaak’ omvatten de waarheden omschreven in de Formulieren van enigheid.

Dirk graaf van Hogendorp is Hervormd gebleven. In zijn hieronder weer te geven brief van 1835, keert hij zich tegen de Afscheiding. Hij kan niet inzien - zoals De

1 Amsterdam 1970 - naamregister. Verder: Bos, Archiefstukken II, 183 - wij lezen daar, dat ds. C.W. Pape, Van Hogendorp een helper van Scholte noemt; IV, 124-126 - gerapporteerd wordt (in 1837) dat Dirk van Hogendorp de oefeningen ten huize van de Waalse predikant J.C.I. Secrétan bezoekt, etc. Tenslotte: G. Keizer, De Afscheiding van 1834, naamregister.

2 Rullmann, De strijd voor kerkherstel, Kampen 1928, pag. 10-12.

Cock en Scholte - dat de kenmerken van de Bruid van Christus (artikel 29 der Nederlandse geloofsbelijdenis) niet langer worden gevonden in de Hervormde kerk.

Het is niet geheel duidelijk waarop hij doelt, als hij in zijn brief schrijft: ‘Daar zijn er zelfs hier uit Groningen geweest, die van zonderlinge gezichten en verschijningen spraken, ja van tovenarijen en Duivelskunstenarijen, b.v. die de menschen uit de hand lazen,’ etc.

Bekend is, dat ds. H. de Cock en P.R. de Wit in mei 1834 enige dagen in Den Haag hebben gelogeerd teneinde bij den Koning op audiëntie te kunnen gaan.

Het is uitgesloten, dat Van Hogendorp op deze twee personen zou kunnen doelen.

Niet onmogelijk is, dat Van Hogendorp heeft gehoord van een uitloper van de beweging der Zwijndrechtse Nieuwlichters, welke ook in het noorden des lands enige aanhang bezat, zoals onder meer blijkt uit een relaas aangaande een invasie van dwaalgeesten in Dwingelo.[1] De andere mogelijkheid die wij zien is, dat Van Hogendorp heeft gehoord van enige extreme bewegingen onder de Afgescheidenen in Uithuizermeeden, Bierum, Spijk en 't Zandt. Deze excessen voltrokken zich inderdaad in het jaar 1835.[2]

Er zijn waarlijk wel genoeg droeve dingen gebeurd onder de Afgescheidenen, in de eerste jaren na 1834; maar het ‘uit de hand lezen’ werd onder hen beslist niet gevonden.

Wij merken nog op, dat de in de brief gebruikte spelling onvolkomenheden vertoont.

Tekst

's-Gravenhage den 14 Augustus 1835.
Waarde Vriend en Broeder in den Heer, den Verlosser en eenigen Zaligmaker van Zijn Volk, onzen Leidsman door dit leven 't welk een gestadig sterven is, naar het Vaderland der ruste.
Uwen brief van den 17 der vorige maand legt wederom gedurig voor mij, en ik kan maar aan geen beantwoorden komen. Intusschen ben ik met denzelven gedurig bezig. Want beletten mij mijne bezigheden dat ik aan het Koningrijke Gods dat onmiddellijke en dadelijke deel neem, dat ik zoo dikwijls wensch, zoo is evenwel mijn hart steeds met de belangen, en ook met de wederwaardigheden die hetzelve ondergaat, vervuld. Ja mijn lieve Vriend, ik spreek van wederwaardigheden die dit Koningrijk ondergaat, daar mijn hart verscheurd wordt, bij de scheuringen die in dat Rijk thans plaats hebben.[3] Weinige Leeraren getrouw in predik en herder werk en vasthoudende aan de Kerk waarin zij gesteld zijn, en daarentegen, om nu van de legio valsche Profeten niet te spreeken, eenige bevende Leeraars, die het Woord niet of slechts ten halve durven te verkondigen, en dan twee partijen waarvan de eene onzuiver is in de leer en zoo ik vreeze noch tot erger afdwalingen komen zal, en de andere van de Kerk is afgeweeken, zoo ik niet ontveinzen mag, op eene mijns oordeels onwettige wijze.[4]

1 Voor de Zwijndrechtse Nieuwlichters: TWEEDE DEEL, blz. 267, 268; voor ‘Dwingelo’: Ds. J. Kok, Meister Albert en zijn zonen, 2e druk, Kampen, 1934, blz. 76-90.
2 Dr. J. Wesseling, De Afscheiding van 1834 in Groningerland, deel I, De classis Middelstum, Groningen 1972, blz. 144, 145.
3 In augustus 1835 is het zich afscheiden van de Hervormde kerk in volle gang.
4 Bedoeld zijn de Afgescheidenen.

Ja mijn lieve Vriend, het werk der afscheiding aanschouw ik dagelijks met meerdere droefheid, en moest ik vroeger vragen, wat wil toch dit zijn, zoo kom ik nu gedurig meer tot de overtuiging dat afscheiding alleen menschenwerk, en

het Godswerk van zuivering zijner gemeente, alleen door uitwerping (van welke partij dan ook) kan plaats hebben.
Ongezochte uitwerping alleen is de weg waarin de mensch niets is, en de onzichtbare Leidsman onzes levens, dien wij echter zien en omhelzen, **alles.** Wij moeten naar de belofte geleid worden door wegen die wij niet gekend hebben ja die ons vreemd zijn. Maar willen wij dan ook zoo geleid worden, o laat ons dan voor niets in die leiding zijn willen, en ons onthouden van stappen, die gewis niet zonder schijn van eigenwilligheid zijn.
Er is lieve Vriend, in dat scheiden zoo veel schoons voor het vleesch, zoo veel heerlijkheid voor den mensch, ja het bekoorlijke, waarmede de slang Eva verleidde, kan er in aangetoond worden. Maar daarom dan ook, laat ons toezien, en tot ons zelven inkeeren en vragen of die weg uit God is. Onbepaald wil ik geene scheiding afkeuren, veelmin afgescheidenen veroordeelen; maar scheiding **kan** menschenwerk zijn, en daarom moet men bevend staan voor het aangezichte Gods, denkend aan de arglistigheid van ons hart.
De voornaamste rede waarom de scheiding mij gedurig meer menschenwerk voorkomt, is de rust die de afgescheidene menschen hebben. Het werk Gods wordt bestreden en de Duivel laat den begenadigden geen rust. En mag deze niettegenstaande de aanvallen van den boozen rust hebben, zoo ziet hij dat dit alleen is omdat de booze gebonden is, en dit werk van Genade brengt hem tot eene ootmoed en nederigheid, die ik, opregt gesproken bij de afgescheidenen niet gevonden heb. In de tweede plaats, zoo zijn de werkingen der ziele, waarvan men mij gesproken heeft, en die tot afscheiding bewogen hebben, mij altijd voorgekomen volkomen uit den Duivel te kunnen zijn, en begoocheling te weezen. Droomen, verschijningen etc. waardoor de Heilige Geest werken kan, doch waarvan de Booze zich ook bedient, vooral als hij zich voordoet als een Engel des lichts. Werkzaamheden met Gods Woord, inleiding in de H. Schrift, moet ik zeggen niet gevonden te hebben. In de derde plaats, zoo heb ik vrij algemeen zeer bekrompene denkbeelden omtrent het wezen van de Kerk gevonden, en de meesten zijn alleen afgescheiden omdat zij zich niet onder het gehoor van een Godzalig predikant konden begeven. Dit is voorwaar geheel geen rede. Zoo wij omtrent den Kerkstaat oordeelen zullen, en om deszelfs verval de Kerk verlaten, dan moeten wij eerst met den Kerkstaat meer bekend wezen, en kan de regtzinnigheid of onregtzinnigheid, Godzaligheid of Goddeloosheid van onzen eigenen Leeraar op ons besluit geen invloed hebben. In de vierde plaats, mag ik U niet langer verzwijgen dat ik van onderscheidene kanten, door Gods kinderen, over de slordigheid van wandel der afgescheidenen heb hooren klagen, ja zelfs van dezulken die tot oefenaars en Cathegizeermeesters waren aangesteld. Daar zijn er zelfs hier uit Groningen geweest, die van zonderlinge gezichten en verschijningen spraken, ja van tovenarijen en Duivelskunstenarijen, b.v. die de menschen uit de hand lazen, die de hypocriten in de gezelschappen

aanwezen, zonder hen immer gezien te hebben etc. Golverdinge[1] heeft hen gevraagd of zij mij niet eens zouden bezoeken; doch zij zeiden weg te moeten. Ik heb u waarde vriend mijne gedachten over de scheiding noch eens moeten mededeelen om dat gij in Uwen laatsten brief spreekt, en wel bij herhaling, van **herstelde** gemeente, een naam die beledigend is voor alle Uwe Broeders en Zusters die in de oude Nederlandsche Gereformeerde Gemeente gebleven zijn, waarin gij en allen die zoo spoedig van ons zijn afgescheiden, Uw regt van Kinderen Gods genaamd te mogen worden, gekregen hebt; en dien gij u zelven hebt gegeven, maar niet ontvangen. Maar ik heb meermalen om de scheiding te regtvaardigen, een beroep gehoord op de teekenen der ware en valsche Kerk in art. 29 onzer Geloofsbelijdenis opgegeven. Ik erken dat zoo ons Kerkbestuur blijft bestaan, onze kerk de ken-

1 J. van Golverdinge (1813-1888); geboren te Amsterdam, één van de eerste ouderlingen van de Afgescheiden gemeente te 's-Gravenhage; uitgever van vele geschriften der Afgescheidenen in de eerste jaren na 1834.

teekenen der valsche Kerk draagt. Doch ik voeg er bij, dat zoo wij letten op de kenteekenen der ware kerk, deze bij uitsluitend van alle andere Kerkgenootschappen in de onze te vinden zijn. Maar ik wil hier meer toegeven, dan ik zoude mogen toegeven zoo wij bepaaldelijk over den Kerkstaat spraken, en eens alleen letten op het kwade dat in ons midden gevonden wordt. Dan moet ik gewis de Kerk verlaten, en mij voegen tot de ware Kerk, die er volgens Gods beloften is, tot de ware Kerk die een eeuwig en blijvend rijk is van onze Gezalfden Koning; maar ik moet geene Nieuwe Kerk gaan maken, en het eeuwig rijk van Christus willen deelen. De Apostelen bleven in den Tempel, tot door de verbranding van den Tempel bleek, dat de Zaligheid uit de Joden was, en zij er geen deel meer aan hadden. De Reformateurs bleven in de Kerk, tot God door de vijanden des Kruises toonde dat Hij tusschen Israël en Juda eene scheiding maakte. In beide gevallen zaten de kinderen Gods stil, en het werk geschiedde buiten hun om, grootendeels tegen hunnen wil.

Uwe uitspraak in Groningen[1] deed mij groot genoegen, ofschoon ik dezelve verwachtte. Gij hebt persoonlijk veel genade bij God gevonden. De Heere was Uwe hulpe en gaf Zijne goedkeuring op het geen door U te Ulrum verricht is. Maar welk groot onderscheid tusschen het geen U persoonlijk betrof, en de zaak der scheiding door U gedreven. Ziet gij de hand Gods in de uitredding tegen vervolgingen u persoonlijk aangedaan, erken dan ook de hand Gods in de overgave van Diaconie en Kerkelijke goederen.[2] Roept God u daarin niet toe dat gij door verkeerden ijver weggesleept en weggedreven wordt?
Lieve vriend er is veel genade toe nodig om terug te keeren van een stap in het openbaar gedaan. Maar toch zoo Uwe scheiding niet uit God is zult gij er geen voorspoed op hebben. Onderzoek u zelven. Geef God de eere, en hebt gij u laten wegsleepen door verkeerden ijver, o keer dan toch liever terug, al is het met de blaam der menschen, dan de weinige gelovigen te verscheuren en te verzwakken, en een werk te doen dat niet uit den bloedbruidegom en Koning der Kerke is.

Met veel genoegen las ik het Request van **Meerburg en van Ree** aan het Synode[3]. Dat van Brummelkamp[4] vond ik verward. Ook las ik dat van le Roy,[5] waarin veel goeds (in) was, doch dat op twee gedachten hinkte. Ik

1 Vgl. hoofdstuk 4, blz. 76.
2 Aanvankelijk wilde de kerkeraad van Doeveren en Genderen, die zich op 1 nov. 1834 had losgemaakt van de Hervormde kerk, de kerk- en diaconiegoederen niet overgegeven aan het classicaal bestuur van Heusden, maar later werd hij daartoe gedwongen; Bos II, blz. 306, 311.
3 Adres van J. van Rhee, predikant te Veen en van G.F. Gezelle Meerburg, predikant te Almkerk aan de synode van de Nederlandse hervormde kerk, gedateerd 1 juli 1835. Officiëele stukken, tweede deel, Kampen 1863, pag. 277-280.
4 Adres van ds. A. Brummelkamp te Hattem, 23 juni 1835; a.w. pag. 78 en 79.
5 J.J. le Roy (1771-1850), Hervormd predikant te St. Anthoniepolder, te Sprang en te Oude Tonge (1813). Deze predikant richtte zich midden 1835 eveneens tot de 'Haagsche Synode', onder meer aandringende op de handhaving van de gereformeerde leer.

hoor dat Molenaar[6] boven Utrecht gevaarlijk ziek is. Wij hebben eenige dagen met veel genoegen met James[7] doorgebragt en ook een bezoek van Krummacher[8] gehad.

6 Bos I, pag. 60-111. Ds. D. Molenaar (1786-1865), Hervormd predikant (te 's-Gravenhage 1822-1861). Schrijver van het bekende: Adres aan al mijne Hervormde Geloofsgenooten (1827).

7 L.G. James (1795-1867) behoorde tot de Réveilkring; 1820-1867 predikant bij de Waalse gemeente te Breda.

8 Friedrich Wilhelm Krummacher, Gereformeerd predikant in Duitsland. Men zie voor hem: Kluit, Het Réveil a.w., naamregister.

Morgen verwachten wij Chevallier en zijne vrouw[1] voor een 14 dagen. Sedert het begin dezer maand hadden wij eene lieve Zuster in den Heere bij ons.
Groet Uwe vrouw van ons, alsmede alle de Broeders. Geloof aan de opregtheid waarmede ik u schreef en de begeerte om dit in liefde te doen. Ik scheide van de ware geloovigen onder u niet, al is het dat ik meen te moeten blijven in de Kerk waaruit gij zijt uitgegaan. Wanneer gij kunt geef mij dan ook eens weder tijding van U. Ik vernam gisteren door Gefken[2] van Uwe condemnatie in Tiel.[3]

Uw vriend en broeder in den Heere
D. van Hogendorp

P.S. Zoo even hoor ik dat er van Molenaar betere tijdingen zijn.

1 Bedoeld zullen zijn M.J. Chevallier en zijn vrouw; zij behoorden tot de Amsterdamse Réveilkring; Kluit a.w., naamregister.
2 Mr. J.W. Gefken (1807-1887), verdediger der Afgescheidenen. Kluit a.w., naamregister.
3 De rechtbank te Tiel veroordeelde ds. H.P. Scholte en verscheidene andere Afgescheidenen op 1 en 5 augustus, wegens samenkomsten gehouden te Poederoyen en te Vuren. Vgl. EERSTE DEEL, pag. 222, 223.

Hoofdstuk 6
Brieven van J.A. Wormser alsmede een brief van ds. A. Brummelkamp aan Wormser

Inleiding

Wij achten het noodzakelijk in deze inleiding een enigszins bredere beschouwing te geven dan bij andere hoofdstukken.

Wij menen namelijk, dat op de persoon van Wormser - en nauw hiermede verbonden op de persoon van ds. Simon van Velzen - tot nu toe niet het juiste licht is gevallen.

De vraag, die wij zullen trachten te beantwoorden, is deze: is het waar, dat Wormser c.s. uit de Afgescheiden kerk zijn 'gewerkt', dat wil zeggen op een verkeerde wijze daarvan zijn ontbonden; en dat de schuld daarvan wel in de eerste plaats rust op ds. S. van Velzen?

Gezien het karakter van dit geschrift, willen wij trachten **in het kort** bewijsmateriaal aan te voeren (met verwijzing naar enige bronnen) voor de stelling, dat Wormser op meer dan één punt niet Gereformeerd dacht of handelde en dat ten aanzien van Van Velzen niet anders mag worden gezegd, dan dat hij - zij het in menselijke zwakheid - de kerk des Heren heeft gebouwd, ook in zijn predikantschap te Amsterdam.

Nu, ruim 130 jaar nadat de crisis, die bekend staat als de 'Amsterdamsche twist'[1], de Afgescheiden kerken in beroering bracht, is het hoog tijd, dat voor goed wordt gebroken met beweringen ten aanzien van de onderhavige materie. Dat de feiten, voor zover zij nog kunnen worden achterhaald, spreken.[2]

De feiten - voor zover bekend - zijn de volgende.

In 1837 ontstaat er groot verschil van mening in de Amsterdamse gemeente, naar aanleiding van een preek van ds. H.P. Scholte, waarin deze in substantie de stelling uitsprak, dat de rechtgeaarde gelovigen nog slechts weinig last hebben van hun oude natuur ('beetje vlees').[3]

Tengevolge van oppositie tegen deze stelling worden onder meer ouderling H.H. Middel en de vrouwelijke lidmaten Maria Steen, huisvrouw van Th. Aalders ('vrouw Aalders') en Maria Pieters, weduwe van H. Steyling, van de gemeente afgesneden. Zonder schuldbelijdenis zijn zij later als lidmaten hersteld.

Nadat de gemeente verscheidene beroepen heeft uitgebracht - onder meer

1 Eigenlijk moet worden gesproken van de beide Amsterdamse twisten; er zijn twee fasen. Men zie hoofdstuk 24.
2 Men zie ook de artikelen 'Eerherstel voor ds. Simon van Velzen (1809-1896)', genoemd in noot 1 van blz. 13.
3 EERSTE DEEL, pag. 338 v.v. Scholte zou hebben gezegd '...dat Beetje Vleesch kan het werk Gods niet te niet doen'.

op Scholte[1] - wordt op 28 november 1838 ds. Simon van Velzen, predikant in Friesland, met 35 tegen 33 stemmen gekozen.

Het is aanwijsbaar, dat een deel der gemeente Van Velzen niet begeerde vanwege verschillen in zake der kerkenorde. Van Velzen neemt het beroep op 17 februari 1839 aan. Er ontstaat dan een ernstige controverse tussen hem en een aantal lidmaten over het door Van Velzen geuite voornemen zoveel mogelijk de gemeente in Friesland nog te blijven dienen.[2]

Hier vinden we het eerste punt, waarover de feiten tot nu toe niet of niet voldoende uit de archieven zijn opgediept.

Feit is, dat men **ds. Scholte** wèl wilde ontvangen als predikant, die ook andere gemeenten zoveel mogelijk zou bedienen.

Immers, wij lezen in de beroepsbrief aan hem van 5 oktober 1838 (dus nog geen twee maanden vóór Van Velzen werd beroepen):[3]

> .....dat het beroep **plaatselijk** is, zoo dat UwelEerw. ..... zich zou hebben te beschouwen als Leeraar te Amsterdam en voor de Amsterdamsche gemeente in de eerste plaats zou dienen zorg te dragen, echter met de meest volkomene vrijlating om alle particuliere Gemeenten te bezoeken en te verzorgen.

Het is duidelijk, dat er een oorzaak moet zijn geweest waardoor enige kerkeraadsleden, die dit aan Scholte **aanboden** en **toezegden,** werden bewogen **alarm** te slaan, als zeven weken later Van Velzen hetzelfde begeert. De oorzaak is - zoals uit het geheel der gebeurtenissen blijkt - dat deze kerkeraadsleden ds. Van Velzen niet begeerden als predikant van Amsterdam.

Bij de ontstane twist naar aanleiding van één en ander, spreekt de oppositie van een zich indringen van ds. Van Velzen, van heerszucht en van listen.

Er is geen enkele reden aan te nemen, dat Van Velzen niet blij is geweest met het beroep van Amsterdam. Vanwege de ontwikkeling bij Scholte - in independentistische richting en van de Waarheid afwijkende gevoelens - zag hij ongetwijfeld in het 'gebied' van Scholte gevaren voor het werk des Heren in de Afscheiding.

De twist betreffende 'de wijze van aannemen' van het beroep, wordt echter na korte tijd bijgelegd.[4] Maar niet lang daarna keert de minderheid van de Amsterdamse kerkeraad zich tegen Van Velzen, op grond van zijn prediking. Laatstgenoemde zou slechts 'een geraamte van leerstellige waarheden, zonder den levendigen Christus, den levendmakenden Geest en het

1 Vgl. hoofdstuk 1.
2 EERSTE DEEL, 147-157.
3 Hoofdstuk 1, blz. 31.
4 Op een gemeentevergadering namen 68 manslidmaten genoegen met de wijze van aannemen door ds. Van Velzen, terwijl 11 leden, waaronder Wormser, daartegen 'protesteerden'. Maar daarna neemt Van Velzen het beroep aan op een wijze, zoals niet slechts door Wormser wordt aanvaard, maar zelfs door hem schriftelijk wordt geformuleerd. Wij vragen ons af, of de 'Amsterdamse twisten' wel ooit in de kerkgeschiedenis zouden zijn gekomen, zonder de (technisch-) bekwame pen van Wormser.

levende en werkzame geloof' verkondigen. Scholte, al dan niet verantwoordelijk voor genoemde formulering,[1] stijft een deel van de kerkeraadsleden in hun oppositie.

Als de ouderlingen D.A. Budde, J.A. Wormser en de diakenen H. Höveker, D. Lijsen weigeren de typering van de Woordbediening van Van Velzen door Scholte, als laster te veroordelen, worden zij door de meerderheid van de kerkeraad als ambtsdragers geschorst en later buiten de gemeente gesteld. Wormser en anderen vormen aanvankelijk een groep, die zich beschouwt als de Afgescheiden gemeente te Amsterdam. De kerkeraad van deze groep 'schorst' de meerderheid, dat wil zeggen de kerkeraad ds. S. van Velzen. Na enige tijd volstaan Wormser c.s. echter met het houden van samenkomsten; men wil zich beslist niet als een **gemeente** openbaren.

Van dit kerkelijke standpunt vinden wij de neerslag in vele publikaties van J.A. Wormser.

Johan Adam Wormser werd in 1807 te Amsterdam geboren en overleed daar in 1862.

In 1836 voegt hij zich bij de Afgescheidenen. In 1861 keert hij de jure terug tot de Hervormde kerk. De facto waren hij en zijn kinderen reeds eerder teruggegaan.

Opgeleid voor onderwijzer, wordt hij echter reeds op jeugdige leeftijd deurwaarder en vindt gedurende zijn gehele leven daarnaast tijd en gelegenheid tot het verzorgen van gedegen publicaties.

Van zijn geschriften zijn vooral bekend: De kinderdoop (Amsterdam 1853) en vele artikelen in De Reformatie en De Nederlander.[2]

Wat zijn kerkelijk standpunt betreft: in zijn stuk in 'Aanmerkingen betreffende het geschrift, getiteld: Verslag van de Synode der Afgescheidene Gereformeerde Gemeente in Nederland enz.' (1840), keert Wormser zich fel tegen de Dordtse kerkenorde. Hij citeert John Owen, waar deze schrijft, dat hogere vergaderingen de kerk 'verderven'.

In zijn brieven aan Groen van Prinsterer[3] vinden wij op pag. 4, dat in de kring van Wormser 'niemand tot Afscheiding gehouden is'.

Op pag. 23: 'Wij zijn allen afkeerig van eene poging tot het vormen eener nieuwe gemeente; doch vreezen, dat de Regeering ons vroeger of later in zoodanigen vorm dringen zal'.

In 'De Kinderdoop'[4] lezen we: '...tusschen al de christelijke gezindheden bestaat dus éénheid, tenminste **in den doop**...' Wormser rekent

1 Naar het heet, bracht Scholte het gerucht inzake de 'verkeerde' prediking van Van Velzen zèlf op de Utrechtse kerkeraad. Deze geraakte verontrust en klaagde Van Velzen aan bij de Amsterdamse.

2 Men zie voor hem artikel in de Christelijke Encyclopaedie; en: Rullmann, De strijd voor kerkherstel, derde druk, Kampen 1928, naamregister. Wormser is ook geweest de opsteller van het bekende 'Eindprotest' door Amsterdamse Hervormden ingediend naar aanleiding van het komen van de vrijzinnige predikant dr. L.S.P. Meyboom (1854).

3 Brieven van J.A. Wormser, medegedeeld door Mr. G. Groen van Prinsterer, eerste deel (1842-1852), Amsterdam 1874.

4 J.A. Wormser, De Kinderdoop, tweede druk, Amsterdam 1864, pag. 20 en 22,

hier tot de ‘christelijke gezindheden’ onder meer de Roomse kerk. En: ‘Doch eene gezindheid, die de doopsbediening van andere gezindheden erkent, kan wel hare eigene **Belijdenis** als de meest zuivere, maar nooit zichzelve als **de eenige ware Kerk** erkennen’.

Hard is het oordeel van Wormser over de school der Afgescheidenen te Amsterdam (1844). Wij lezen: ‘Het wetenschappelijk en godsdienstig onderwijs op de Amsterdamsche school is beneden alle critiek. Het laatste bestaat in de hardste, meest-onschriftuurlijke definitiën omtrent Gods verborgenheden’.

Wij stellen vast, dat de meerdere vergaderingen het handelen van de Amsterdamse kerkeraad ten aanzien van de vier geschorste ambtsdragers uiteindelijk hebben goedgekeurd, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de notulen van de provinciale vergadering van Noord-Holland van 5 november 1840:

> Art. 3. Wordt voorgelezen eene missive van den Kerkeraad te Amsterdam, waarin wordt aangetoond met ontwikkelde redenen dat de ouderlingen Wormser en Budde alsmede de diakens Höveker en Lijsen wel moesten geschorst worden, zoodat het oordeel der Vergadering gehouden 6 en 7 Maart[1] te Amsterdam hersteld behoort te worden. De Vergadering verklaarde vereenigt te wezen met dit stuk des Kerkeraads te Amsterdam en heeft geoordeeld dat hetzelve uit haren naam aan de Synode zal ingediend worden.

In het ‘Verslag van de Synode der Afgescheidene Gereformeerde Gemeente in Nederland, gehouden van den 17 November tot den 3 December 1840 te Amsterdam’ ('s-Gravenhage 1841), vinden wij inderdaad vermeld, dat het zo juist genoemde schrijven op de synode-tafel is neergelegd.

Drie leden van de synode blijven bij het oordeel van de vergadering van 6 en 7 maart 1840.

Wij lezen:

> Overigens bragt de Vergadering bij hoofdelijke stemming dit gevoelen uit:
> Art. 17. Dat de schorsing, gedaan door den Kerkeraad te Amsterdam, moest bevestigd worden, maar dat de geschorste kerkeraadsleden, tevens met alle zachtmoedigheid tot vrede en eensgezindheid moesten genoopt worden.

Beoordeling

In het licht van de **kerkelijke** uitspraken doet het wel bijzonder vreemd

1 Verslag van de vergadering van opzieners der gemeente Jesu Christi, gehouden op 6 en 7 Maart 1840 te Amsterdam, 's-Gravenhage 1840. Wij merken op, dat bedoelde vergadering geen kerkelijke is geweest. Het verslag is opgesteld door ds. A. Brummelkamp.

aan, dat anno 1959 een schrijver[1] uitspreekt: ‘De lof van Brummelkamp op Wormser is vooral daarom opmerkelijk, omdat deze nobele Christen door weerzinwekkende manipulaties van Van Velzen, Brummelkamp's zwager, uit de Afgescheiden Kerk was gewerkt.’

En dit brengt ons tot het tweede onderwerp, waarover nader onderzoek gewenst is.

De persoon en het karakter van ds. Simon van Velzen!

Ds. C. van Proosdij opent de rij van schrijvers over de in 1896 gestorven Van Velzen.[2] Het is aanwijsbaar, dat dr. H. Bouwman en anderen hem hebben gevolgd in zijn tekening van persoon en optreden van genoemde voortrekker van de Afscheiding.

Van Proosdij heeft - naar onze vaste overtuiging - verzuimd een grondig archiefonderzoek in te stellen. Hij is enerzijds afgegaan op geruchten en overleveringen; anderzijds heeft hij de verklaarde tegenstanders van Van Velzen - Wormser c.s. - nageschreven.

Daarbij komt een andere, zeer belangrijke zaak!

De vraag **moet** worden gesteld of C. van Proosdij (1859-1915) wel objectief kon zijn ten aanzien van de persoon en de arbeid van Simon van Velzen.

Immers: zijn vader C. van Proosdij Sr. (1815-1879) - door ons verder te noemen Cornelis van Proosdij - heeft, op z'n zachtst gezegd, in het tijdvak 1846-1854, in een diepgaand conflict geleefd met de kerkeraad, waarvan ds. S. van Velzen praeses was.

De kroniek van deze geschiedenis is als volgt.

Cornelis van Proosdij werd in 1815 te Weesperkarspel geboren.

Circa 1842 wordt hij (belijdend) lid van de Afgescheiden gemeente te Amsterdam; zijn beroep is dan ‘turfverkoopersknecht’.

In 1846 wil ‘Kees’ van Proosdij - hij is inmiddels turfkoper geworden - in het huwelijk treden met iemand, die niet tot de gemeente behoort. Hij wenst, dat zijn huwelijk in de gemeente van Amsterdam wordt bevestigd. De kerkeraad besluit, naar gewoonte, dat dit niet kan gebeuren. ‘En dewijl de aanstaande vrouw van (Van) Proosdij ook hoogst onkundig is volgens het getuigenis van één der ouderlingen, kan zij bij ons niet aangenomen worden.’

De notulen van 6 oktober 1846 (van de kerkeraad) vermelden, dat C. van Proosdij in het huwelijk is getreden met iemand buiten de gemeente. Hij heeft zich ‘in hetzelve laten bevestigen’ door de ‘geschorste’ leraar P.

1 Prof. C. Veenhof, Prediking en uitverkiezing, Kampen 1959, pag. 161. Dit boek geeft overigens veel belangrijke documentatie. Rullmann, De Afscheiding, 4e druk, Kampen 1930, schrijft op pag. 271: ‘Van Velzen stijfhoofdig, listig en sophistisch.’ Van der Does, De Afscheiding, Delft 1933, pag. 297: ‘...Ds. Van Velzen heeft bij de aanneming van het beroep dubbelzinnig gehandeld.’ Wij willen ook in deze noot nadrukkelijk uitspreken, dat het oordeel van Rullmann en Van der Does (tot op heden) door de feiten niet wordt bevestigd.

2 C. van Proosdij, Gereformeerd predikant te Amsterdam. Ter gedachtenis, 1835 - 14 October - 1910, Kampen 1910; geschreven naar aanleiding van het 75-jarig bestaan van de Gereformeerde kerk van Amsterdam.

Zonne[1] ten huize van mevrouw J.J. Zeelt te Baambrugge.

Het gezelschap, dat ten huize van de gefortuneerde mevrouw J.J. Zeelt te Baambrugge bijeenkwam was geen gemeente en pretendeerde ook niet dit te zijn.[2]

In de daarop volgende maanden toont Van Proosdij geen berouw over zijn stap. Hij houdt Zonne voor een 'wettige Leeraar'. Eind 1846 wordt hij onder censuur gesteld.

In mei 1847 vraagt Van Proosdij de doopbediening voor zijn kind.

De kerkeraad antwoordt hem, dat dit zonder meer niet mogelijk is, aangezien hij onder censuur staat.

Kort daarna blijkt, dat hij zijn kind heeft laten dopen door de afgezette ds. Zonne.

Ruim twee jaar later houdt Van Proosdij een tweede kind ten doop in de 'Vereeniging van Wormser', tijdens een samenkomst waarin C.G. de Moen, predikant te Zwolle, voorgaat.

Wij stipten reeds één en andermaal aan, dat deze vereniging, evenals het gezelschap te Baambrugge, niet de pretentie voerde, een gemeente te zijn. In het jaar 1850 gaat Van Proosdij, die ongetwijfeld een helder verstand heeft gehad, naar ds. A. Brummelkamp te Arnhem, om aldaar te worden opgeleid tot predikant.

Vanuit Arnhem vraagt hij aan de Amsterdamse kerkeraad een attestatie 'belijdende gedwaalt te hebben toen hij zijn kind door Ds. Zonne den H. Doop heeft laten toedienen'.[3]

De kerkeraad oordeelt, dat Van Proosdij in deze zaken onoprecht handelt. Hij doet het voorkomen alsof hij door Zonne bedrogen is, terwijl 'hij toch genoegzaam was ingeligt'.

In een zeer christelijk gestelde verklaring bericht de Amsterdamse kerkeraad aan de Arnhemse, dat Cornelis van Proosdij als, sedert 1846 gecensureerd kerklid, is vertrokken.

In al deze zaken heeft Cornelis van Proosdij (Sr.), ds. Van Velzen tegenover zich gevonden.

Bouwman schrijft - zoals gezegd in navolging van Van Proosdij (Jr.):

> Maar scherp geteekend als hij was in zijn uiterlijk voorkomen, lang, mager, hoekig en stijf, zoo was hij ook in zijn karakter. Hij had een aangeboren lust tot polemiseeren... en was voorts onverzettelijk, doordrijvend, heerschzuchtig... Zeer zeker heeft Van Velzen door zijn karaktergebreken veel bedorven, en niet den invloed geoefend, dien hij had kunnen hebben, maar daartegenover staat, dat Van Velzen steeds trouw gebleven is aan de Gereformeerde waarheid, terwijl zijne tegenstanders voor een groot deel afgeweken zijn.[4]

1 Pieter Zonne, geboren 1807, werd in 1845 als predikant te Genderen afgezet; in 1847 naar Wisconsin, U.S.A.; TWEEDE DEEL, a.w., naamregister.
2 Bos, Archiefstukken, IV pag. 469-475.
3 Het verdient aandacht, dat Van Proosdij over de andere zaken zwijgt.
4 Dr. H. Bouwman, De crisis der jeugd, Kampen 1914, pag. 39. Verschenen is een herdruk van dit boekje met een 'Woord ter inleiding' van schrijver dezes; Kampen 1976.

Wij achten het gebodene in dit citaat, behalve het laatste gedeelte ervan (‘maar daartegenover staat’ etc.) in geen enkel opzicht bewezen.

Wij menen, dat er teveel stemmen zijn, die anders klinken.

In de eerste plaats: er zijn andere beelden van het uiterlijk en het karakter van Van Velzen. Wij lezen bijvoorbeeld bij Wormser Jr.[1]: Als mensch had hij een streng voorkomen, bij het norsche af, maar bij dat stroeve gelaat bezat hij een zacht teergevoelig hart. Hij was zoo echt goedhartig en bezat daarbij een rechtschapen karakter.’

Voorts: uit tal van kerkelijke handelingen van Van Velzen krijgen wij eerder de indruk, dat hij in sterke mate vereniging en vrede zocht. Wij denken hierbij aan zijn optreden inzake ds. Salomon Mozes Flesch,[2] ten aanzien van de verdeeldheden in de Afgescheiden kerken zoals deze aan de orde kwamen op de generale synode van Leiden in 1857,[3] met betrekking tot de vereniging met de Kruisgezinden in 1869 (maar ook in de jaren daarvóór) en ten aanzien van de vereniging van 1892 van Afgescheidenen en Dolerenden.

Vaststaat in ieder geval, dat het conflict tussen Scholte en Wormser enerzijds èn Van Velzen c.s. anderzijds niet kan worden verklaard uit een moeilijk karakter van Van Velzen of uit andere ‘zielkundige achtergronden’, maar dat deze strijd is te wijten aan verschillen in de leer, waarbij Van Velzen het goede deel heeft gekozen.

En daarom: eerherstel voor ds. Simon van Velzen!

In onderstaande brieven van J.A. Wormser (alsmede een brief van A. Brummelkamp aan hem) vinden we op menig punt de neerslag van de hierboven aangeduide strijd.

1. Amsterdam 30 juni 1838

Zeer waarde Broeder in den Heere Jezus Christus!

Ik heb in den loop dezer week Uwe letteren met de provinciale stukken wel ontvangen. Volgens mijn belofte zal ik UwelEerw. thans eenigszins meer omstandig met de zaken hier bekend maken. Toen Ds. van Velzen terugkeerde van de Prov. Verg. in Overijssel, bragt hij ons een brief mede, onderteekend door DD. van Raalte, de Cock, van Velzen en Brummelkamp. Dezelve is zeer lief en zoet gesteld. Daarin wordt gehandeld over de vrou-

1 J.A. Wormser Jr., Een schat in aarden vaten, V, Het leven van Simon van Velzen, Nijverdal 1916, pag. 164. In het citaat geeft een predikant, oud-student van Van Velzen, zijn oordeel.

2 TWEEDE DEEL, hoofdstuk 7, inzonderheid blz. 134. Wij voegen hieraan toe, dat uit de provinciale notulen van Noord-Holland blijkt, dat Van Velzen bij herhaling tracht de vrede te herstellen in de conflicten met ds. Flesch.

3 Handelingen van de Synode der Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk in Nederland, 1857 te Leiden; Kampen 1857.

wen en Middel,[1] en gevraagd, hebt gij ook gedwaald? Te haastig gehandeld? Misschien zegt uw geweten neen, misschien ja? in allen gevalle geen uwer zal de mogelijkheid daarvan ontkennen; staat er dus eens bij stil. Wij gelooven wel dat de zaak moeijelijk is, maar bedenk eens, gij hebt de classis overgeslagen, eene instelling die altoos in de Gereformeerde Kerk bestaan heeft.[2] Doet...[3] raad, herstel de zaken, zoodat de vrouwen blootelijk gecensureerd zijn; dit zal uwe achting bij de gemeente niet verminderen, maar vermeerderen enz.

Dus zouden wij de afsnijding moeten opheffen, Middel herstellen, zonder dat er eenig blijk van verootmoediging en terugkeering gekomen was. Toen ik UwelEerw. de vorige keer schreef, hadden wij de zaken vrijdags te voren behandeld. De kerkeraad was, en is nog eenparig van oordeel, dat ziende op de zonde, de vrouwen regtvaardig zijn afgesneden, Middel regtvaardig geschorst en gecensureerd. Als voorzitter bragt ik in de eerste plaats de handelingen op het **beginsel** der tucht, of een kerkeraad zonder Classis, die ten volle **mag** uitoefenen, om ten 2e. over de vrouwen en Middel te handelen naar aanleiding van den brief.[4] Detelef, Couprie, de Haas, Niezen, Keer en Obbes[5] beslisten dat een kerkeraad **niet** mogt afsnijden zonder toestemming van de Classis, en dat Amsterdam uit dat beginsel zou handelen. Daardoor waren zij het dus eens met Middel. Ik zeide daarop dat ik beroepen was niet op eene kerkeördening, maar op Gods Woord, de Belijdenisgeschriften, en bevestigd naar een formulier, dat daarmede overeenkwam; dat de magt van een opziener zoo uitgestrekt was als de gemeente, die hem beroepen had; dat dezelfde opzieners die de leden aannamen, ook de magt gegeven was, hen die als boozen openbaar werden, uit het midden weg te doen; dat het thans genomen besluit het opzienersambt verminkte en besnoeide, het ouderlingschap tot eene schijn maakte, dat ik zulk een besluit niet verwacht, maar de mogelijkheid daarvan voorzien had, en daarom vooruit had overdacht wat mij te doen stond, dat ik het besluit beschouwde als eene berooving, en ontzetting van mijn ouderlingschap, dat ik niet evenals Middel zou gaan oproermaken,[6] maar eenvoudig als gewoon lid der gemeente, het den opzieners zoo gemakkelijk mogelijk zou maken, maar mij van heden niet meer beschouwde als ouderling. Budde en Geul volgden dit voorbeeld, met ontwikkeling van hun gronden.

1 Bedoeld zijn de in de inleiding van dit hoofdstuk reeds genoemde M. Aalders-Steen, weduwe M. Steyling-Pieters en H.H. Middel.
2 Op de provinc. vergad. van Noord-Holland van 10-13 aug. 1838, waar ook de predikanten A. Brummelkamp, H. de Cock, S. van Velzen en A.C. van Raalte aanwezig zijn, hanteert laatstgenoemde hetzelfde argument. Meer uitvoerig: EERSTE DEEL, 338-343; hoofdstuk 24 van dit boek.
3 onleesbaar (naar onzen?)
4 Bedoeld is de reeds eerder genoemde, door ds. S. van Velzen meegebrachte brief.
5 De kerkeraad van Amsterdam telde op dat tijdstip de volgende ouderlingen: D.A. Budde, J.C. Couprie, C. Deteleff, E. Geul, W. de Haas, P. Niezen en J.A. Wormser; diakenen waren: H. Höveker, C. Keer, D. Lijsen, N. Obbes Dzn. en A. Verburg.
6 H.H. Middel vergaderde afzonderlijk in de jaren 1838-1842.

Daarop overgaande tot den brief, stemden voor de herstelling van de vrouwen en Middel - Detelef, de Haas, Niezen en Obbes; Keer niet, Couprie wilde er nader over denken, en vervolgens Niezen ook; waarop besloten werd, dewijl de geheele boêl in de war liep, de zaken op gisteren avond te hervatten. Laatstleden Zondag kwam Couprie mij reeds zeggen, dat hij geslingerd was geweest, maar dat hij het nu weder met ons eens was in het beginsel; van Obbes hoorde ik hetzelfde in den loop der week. Gisteren avond hadden wij weder een eenparigen kerkenraad; Niezen en de Haas alleen staan stijf tegen, doch hebben geen bewijs hoegenaamd. Detelef en Keer zijn het ook met ons eens. Niezen en de Haas zullen, zoo zij zeggen, hoegenaamd geen werk doen, totdat eene hoogere vergadering beslist heeft,[1] tot dat de **hoofden** het eens zijn, tot dat de verdeeldheden hebben opgehouden, enz. enz.

Wij gaan alzoo weder op den ouden voet voort, zoo lang wij weder voort sukkelen kunnen. Ik heb mijn voornemen geopenbaard om de gemeente alleen te besturen naar Gods Woord, en de Belijdenisschr. en liturgie, zonder iets meer van kerkeörd.[2] te willen hooren, voordat de zaken rijper en duidelijker zijn; mij ook niet direct te mengen in zaken buiten de gemeente; maar het huis-bezoeken, catechiseeren en het werken op de gemeente weder ijverig bij de hand te zullen nemen; en heb daartoe ook de opzieners, die het met ons eens zijn aangespoord, en zij rekenen het met mij eens te zijn.

Ziedaar, Waarde Broeder! eene kleine proeve van onze verwarringen; die kerkeörd! die kerkeörd! Om bijzaken worden de ware geestelijke belangen van de gemeenten verzuimd; om oproermakers, de goede leden verwaarloosd. Ik ben het volkomen met U eens, dat het goed is dat het menschenwerk instort. Ik ben niet afgescheiden, ik ben geen ouderling geworden, ik heb mijn tijd, rust, huiselijk genoegen, en mijn bestaan er niet voor over, om oude menschelijke vormen en inzettingen te herwinnen; maar altoos dezelve liever bestreden, wanneer zij het geestelijke leven, de praktijk der godzaligheid in den weg stonden.

Het verheugt mij dat UwelEerw. aan Br. Lothes[3] eenen krachtigen medehelper hebt; groet hem S.V.P. van mijnentwege. Ik heb het genoegen niet hem persoonlijk te kennen, maar naar aanleiding van een geschreven stukje, dat ik van hem gelezen heb, meen ik hem te mogen toewenschen heilige bedaardheid en voorzigtigheid, bij zijnen ijver.

Met deelneming vernamen wij den toestand van uwe schoonmoeder;[4] de Heere schenke UwelEerw. en haar, en Uwe echtgenoote ook in dezen weg het noodige.

1 De zaak werd behandeld op de prov. vergad. van Noord-Holland van 10-13 aug. 1838 (hoofdstuk 24). Door deze behandeling werd althans de vrede binnen de kerkeraad enigszins hersteld.
2 Afkorting van kerkeördening.
3 P.W. Lothes, ouderling te Utrecht.
4 Sara Brandt geb. Koopman; zij overlijdt te Gorinchem op 5 okt. 1838.

Mijne vrouw groet UwelEerw. De Heer zij UwelEerw. in alles goed en nabij.

Uw liefh. medebroeder
J.A. Wormser

(P.S.) De Regter van Instructie maakt het ons hier lastig. Huyding[1] is gedagvaard, en heeft als tegenwoordig geweest zijnde, opgegeven Simons, Budde, Hoogkamer,..., Kemper, Vrouw Stijling, en zijne eigene vrouw; deze allen zijn toen gedagvaard, en ieder geeft weder anderen op, waardoor onze zaken regt bloot worden, en ik denk dat wij eene fiksche boete zullen bekomen. Uit onkennis en beschroomdheid heeft men niet durven weigeren te getuigen, hetgeen kon, omdat geen beschuldigde was opgegeven.

Ik hoop voor het volgende No. der Reformatie de eene of andere martelaarsgeschiedenis te bewerken, waaruit men zien kan, dat geloovigen hunne medegelovigen niet behoren te verklappen.

Ik heb gezien dat ook UwelEerw. met de gemeente van Loosdrecht veel overlast geleden hebt.[2]

Ik verzoek UwelEerw. bijgaande missive geteekend aan mij terug te zenden. Het zou mij thans zeer aangenaam zijn indien uwe familiezaken UwelEerw. thans eens te Amsterdam bragten.

2. Amsterdam 20 maart 1839

Veelgeliefde Broeder in Christus!

Hetgeen ik UE. mededeelde betrekkelijk aanmaningen om voor Ds. v(an) V(elzen) te stemmen en andere onregelmatigheden dienaangaande, heeft alleen betrekking tot de laatste zoogenaamde beslissing der gemeente, waardoor men 68 stemmen heeft verworven[3] - en niet tot het eigenlijke beroep. Ik kan er dus alleen gebruik van maken wanneer men zich op die bslissing beroept. - Het beroep zelf heeft, wanneer men het verroepen[4] aanneemt, zooveel ik weet, regelmatig plaatsgehad, maar nu kan ik ook alleen in eene regelmatige aanneming of afwijzing berusten.

1 De in dit P.S. genoemde personen waren lidmaten van de Amsterdamse gemeente. Het hier beschrevene betreft een proces tegen de Afgescheidenen in 1838.
2 Over de vervolgingen te Loosdrecht: J. Verhagen Jr., De Geschiedenis der Chr. Geref. Kerk in Nederland, Kampen 1881, pag. 434-447; De Reformatie, 4e deel 1838, pag. 62.
3 Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk reeds vermeld, namen op een gemeentevergadering 68 manslidmaten genoegen met de wijze van aanneming van het beroep door ds. Van Velzen, terwijl 11 leden ertegen ‘protesteerden’.
4 In de eerste jaren na de Afscheiding rees er verschil van mening, over het al dan niet geoorloofd zijn van het beroepen van een predikant, die reeds aan een gemeente verbonden was; en zo ja, onder welke voorwaarden. J.A. Wormser schreef in het tijdschrift De Reformatie, 2e halfjaar 1839: Bedenkingen tegen het verroepen van leeraars. J.C. Couprie schreef hiertegen de brochure: Gedachten over het beroepen der leeraars enz., Amsterdam 1839.

Eén der protesteerende leden heeft in een particulier gesprek met één der broeders, die de combinatie met Vriesland sterk doordrijft, van deezn de belijdenis ontvangen, dat zijne handelwijze alzoo was om den invloed alhier van UWelEerw. en van de kerkeraadsleden die doorgaans met U eenstemmig gevoelen, tegen te gaan. Dit had ik reeds van den beginne af vermoed, maar als eene verborgene zaak of vooronderstelling van mij, nimmer aangeroerd. Ik heb gevraagd of ik van die mededeling gebruik mogt maken, doch dit is mij, en ik geloof teregt, geweigerd omdat het een **particulier** gesprek was, in vertrouwelijkheid. Het protesterend lid zal den anderen echter, wanneer de gelegenheid daar is, bijv. op eene Prov. Verg., openlijk afvragen op zijn geweten af, of zijne handelingen niet blootelijk voortvloeijen uit het verlangen om den invloed van UE. tegen te gaan.

Wil men verborgen bijoogmerken bejagen, zoo hoop ik verkeerden, door Gods genade, tenminste te noodzaken om zich te houden aan een regelmatigen en bijbelschen vorm, die gelijk thans, zoo dikwijls het bereiken van bijoogmerken in den weg staat. Dat is: Ds. v. V. moet onvoorwaardelijk aannemen of afslaan. Zoo was het ook bij de **vaderen**, waarop men zich van die zijde doorgaans beroept; zoo is het ook uitgedrukt (ik meen) art. 26 Utr. kerkeördening, waaromtrent de President der synode in de Voorrede zoo plegtig verklaard heeft, dat wie dezelve niet aannam, gelijk was aan Korah, Dathan en Abiram![1]

Ds. Brummelkamp schrijft mij[2] omtrent het beweren van Ds. v. V. dat hij onze bedoeling niet (heeft) gekend het volgende: 'Ik moet gelooven dat v. V. ulieder bedoeling wist, om ZE. alleen plaatselijk te Amsterdam als Leeraar te hebben, ook zonder de nader door Ul. dienaangaande gegevene verklaring.[3] Toen echter die verklaring daarenboven gegeven werd, had v. V. zich niet op de gemeente moeten beroepen om deze te laten stemmen. Zulks geeft noodwendig aanleiding tot verdeeldheid en verdenking. De nader gegevene verklaring der beroeping had even krachtig door hem moeten worden beschouwd als de beroeping zelve. Niet een ander, maar de Schrijver zelve geeft, in geval er opregtheid is, de duidelijkste verklaring zijner bedoeling in hetgeen hij gezegd of geschreven heeft. Indien een Leeraar een beroep wil aannemen met eenige wijziging moet die wijziging noodzakelijk goedgekeurd worden door de roependen; anders moet ik toestemmen, dat hij tenminste den schijn aanneemt van zich te willen indringen. Het

1 Artikel 26 wordt vermoedelijk niet bedoeld. 'Voorrede' = Voorwoord door S. van Velzen geschreven in 'Handelingen' van de synode der Afgescheiden kerken, Utrecht 1837. Deze synode nam een gewijzigde Dordtse kerkenorde aan.

2 Zie de volgende brief (no. 3, 14 februari 1839). Het hier geciteerde gedeelte van de brief van Brummelkamp werd door Wormser afgedrukt in De Reformatie, achtste deel, 1840, pag. 189.

3 Men bedenke, dat de brief van ds. A. Brummelkamp geen kerkelijk stuk is, en slechts de privé-mening van Brummelkamp geeft. Laatstgenoemde ging later voor in de kring van Wormser c.s. Ook hier memoreren wij, dat men Scholte wèl andere gemeenten wilde laten verzorgen (inleiding). Overigens is het met het bedienen van friese gemeenten door Van Velzen erg meegevallen. Vanaf het jaar 1839 komen er in Friesland enige jonge predikanten.

kan echter zijn dat er geen indringen, maar slechts schijn daartoe aanwezig is; in zulk een geval houd ik het voor den Leeraar noodig, en zoude, zoo ik er over schreef aan v. V. moeten raden om onvoorwaardelijk te bedanken, om zich zo voor die schijn te wachten; en dit zoude zeker de eenvoudige weg zijn tot eene minnelijke schikking.'

Die slechts eenvoudig en opregt staan begrijpen allen de zaak. Ook aan de 68 stemmen beginnen velen te zien dat zij bedrogen zijn; er waren 9 kerkeraadsleden voor en slechts 4 tegen het dubbelzinnige aannemen.[1] Dit werd uitgemeten; bovendien gezegd dat Ds. v. V. de bedoeling der gemeente niet geweten had, dat dit eene bijzondere besturing des Heeren was om het juist voor hem verborgen te houden; ik heb hun het tegendeel wel suffisant aangetoond; maar het is niet, (hoezeer de gemeente nader had moeten onderzoeken) tot hare oneer, dat zij van een harer leeraars geene opregtheid maar zoo dadelijk durfde aannemen op het zeggen van één ouderling,[2] tegen het beweren van negen kerkeraadsleden.

Maandag en Dingsdag heeft de gemeente op het Stadhuis geteekend.[3] Budde en ik niet; ook onderscheidene leden niet. Höveker en Lijsen die hadden willen middelen,[4] hadden zich zoodanig vastgewerkt, dat zij wel moesten teekenen; nu zien zij dat zij in de kuip zijn, en zullen bij vernieuwing protesteren om te doen blijken, dat hunne teekening niet als eene erkenning van Ds. v. V. mag worden aangemerkt.

Wees hartelijk van ons gegroet. De Heere verleene UE. Zijne nabijheid en de vertroosting van den Heiligen Geest.

UE. liefhebbende Broeder in Christus
J.A. Wormser

3. Brief van ds. A. Brummelkamp te Hattem aan J.A. Wormser, gedateerd 14 februari 1839[5]

Veel Geliefde Broeder in den Heere!

Toen ik den 24 der vorige maand eenen brief ontvangen mocht was mij zulks zeer aangenaam. Daar ik gevoelen mag dat de band des geloofs ons in den Heere vereenigd houdt; het is in deze zaak even als met onze naauwe betrekkingen op deze aarde; als hier groote overeenstemming in de beschouwing van zaken bij ons zijn mag, des te meer wordt daardoor die

1 De kerkeraad telde op dit tijdstip 13 leden.
2 = Wormser; deze was blijkbaar één der weinigen, die het preciese van de zaken wist!
3 Request aan de Koning, om te worden erkend als gemeente.
4 Bemiddelen.
5 Deze brief werd tezamen met brief nr. 2 van dit hoofdstuk, door Wormser gezonden aan ds. H.P. Scholte.

band van vereeniging toegehaald en gevoeld. Mochten wij en alle die God liefhebben steeds in Hem en uit liefde tot Hem ook voor malkander leven, malkanders lasten dragen, dan zal er ook steeds verlangen zijn naar gemeenschapsoefening te midden van alle moeiten en wederwaardigheden welke ons in de woestijn dezes levens overkomen.

Het spijt mij zeer èn om de Amsterdamsche gemeente(n) èn om Ds. van Velzen dat de op ZE. uitgebrachte beroeping zulke gevolgen heeft als welke Gij mij schrijft. Hieruit kan weder veel verkeerdheid voortkomen. Ik heb gedacht er over aan v. V. te schrijven, doch zulks is tot dus ver niet geschied, omdat ik mij niet gaarne meng ik zaken die mij niet persoonlijk betreffen.

Daar Gij er mij over geschreven hebt, wil ik U gaarne mijn oordeel hierover mededeelen. Ik keurde het goed dat v. V. de beroeping aannam en de bestemming zijner woonplaats aan het oordeel der gezamenlijke Opzieners overliet. Daarbij kwam bij mij de vraag op of ik verleden jaar[1] ook door voorliefde tot mijne tegenwoordige woonplaats soms eenigermate van de onpartijdige behandeling en beschouwing der zaak was afgegaan en in plaats van zelve te beslissen alzoo handelde als v. V. thans deed.[2]...[3]

Daar Gij mij schrijft dat juist Broeder Budde met U in protest gebleven is, rijst bij mij de vraag op of Ulieder sterkte in het protesteeren soms ook grootelijks rust op het denkbeeld, dat eene gemeente geene reeds aldus geplaatsten leeraar mag roepen. Ik heb vroeger hierover met U gesproken en ook in den laatsten tijd er dikwijls aan gedacht. Zoo ik meen is mij deze zaak duidelijk geworden door het denkbeeld hetwelk bij mij is opgekomen toen ik laatstelijk te Amsterdam was, om namelijk eenen in dienst zijnde ouderling voor te stellen als predikant in eene andere gemeente. Hierover heb ik veel nagedacht en vind er geen bezwaar tegen, maar de noodzakelijkheid dat in de verschillende gemeenten leeraren mogen worden gevonden overtuigt mij dat zulks niet alleen mag, maar ook moet geschieden. Ik ben overtuigd, dat er ouderlingen zijn die bekwaamheid hebben om in de eene of andere gemeente leeraar te zijn, maar die daarom echter niet bekwamelijk overal zouden kunnen dienen. Door de zoodanigen in de bediening te stellen, doet men eigenlijk niet slechts eene plaatselijke gemeente, maar de geheele kerk die toch één ligchaam, groote dienst. Zoo ook door eenen leeraar te roepen naar eene andere plaats, meer overeenkomstig zijne gaven, doet men insgelijks de geheele gemeente dienst. Het welzijn van het geheele ligchaam is nu alleen in het bijzonder van het grootste belang en iedere gemeente heeft het regt alle geoorloofde middelen bij de hand te nemen om ook in haar bijzonder belang te zorgen, en de Heere geeft aan het

1 Ds. A. Brummelkamp werd op 12 januari 1838 te Amsterdam beroepen; hij bedankte nadat onder meer als voorwaarde was gesteld, dat hij te Amsterdam moest wonen.
2 Namelijk, door de bepaling der woonplaats aan het ‘oordeel der gezamenlijke Opzieners’ over te Laten.
3 Volgt het gedeelte, dat in brief nr. 2 als citaat voorkomt.

geheel en aan de bijzondere gemeenten naar Zijne wijsheid en goedheid. Is er bij eene gemeente of bij eenen leeraar verkeerde practijk, dan zal deze gewisselijk hare of zijne eigene ongerechtigheid dragen.

Zoo even ontvang ik eenen brief van Ds. Scholte waarin hij mij nog iets schrijft betrekkelijk de Amsterdamsche gemeente. Ten ernstigste raad ik de broeders aan om toch de uitwendige zaken niet voort te zetten, voor dat de inwendige weder zijn geregeld. Ik vrees dat de zaken anders verergeren zullen.

Heden is ons adres door den Burgemeester gecertificeerd.[1]

Volgens van Apeltere (Staatsregt p. 108,)[2] zenden wij hetzelve eenvoudig op met verwijzing naar het bij den Koning bekende reglement van Utrecht.[3]...[4]

Na hartelijke groete(n) en toewensching van Gods nabijheid en uitrusting des Heiligen Geestes, bevele ik mij in uwe gebeden aan. Het zal mij zeer aangenaam zijn, zoo Gij mij nog eens schrijft. Ik hoop in de volgende week aan Höveker een pakje te zenden en daarbij de door U mij geleende Owen, over de Sabbathdag.[5] Het andere ex. heb ik door Ds. van Raalte van uwen broeder[6] in dank ontvangen. Mijn gedachten hierover zoo de Heere wil nader. Vaartwel.

Uw liefhebbende broeder in Christus

A. Brummelkamp

(P.S.) Heden den 16 heb ik dezen brief eerst geëindigd.

4. Amsterdam 28 maart 1839

In deze brief, hoewel bedoeld voor ds. H.P. Scholte (‘Ds. S.’), vermoedelijk gericht aan diens secretaris I. Overkamp, meldt Wormser, dat de meerderheid van de kerkeraad, Amsterdam ‘vacant’ heeft verklaard, met andere woorden, dat de kerkeraad het aannemen van het beroep door ds. S. van Velzen (‘v. V.’) niet langer accepteert. Wormser verwacht zeer stellig, dat Scholte (bij vernieuwing) en Van Velzen (voor het eerst) zullen worden gevraagd Amsterdam ‘als vacature’ te verzorgen, waarmee bedoeld is, dat beide predikanten incidenteel de gemeente zullen dienen met Woordverkondiging en raad.

Dat Wormser in dit schrijven de regel van 1 Koningen 20 vers 11: ‘Die zich aangordt, beroeme zich niet, als die zich losmaakt’ - niet heeft betracht, wordt duidelijk in de volgende brief (nr. 5).

1 Betreft request aan de Koning; de Afgescheiden gemeente van Hattem werd begin 1841 erkend.
2 Mr. A.W. van Appeltere (1798-1841) schreef: Het staatsregt in Nederland, vooral met betrekking tot de kerk en de handelingen der Regeering ten opzigte van de afgescheidenen nader toegelicht; 's Gravenhage 1837.
3 EERSTE DEEL, pag. 405-411.
4 Enige aantekeningen op de rand van het papier betreffende ‘bloedschandige huwelijken’ (vgl. Verslag synode 1840, Amsterdam, pag. 39-41).
5 John Owen (1616-1683), puriteins godgeleerde. Schreef o.m.: On the Divine Institution of the Lord's Day; in 1744 in het Nederlands vertaald, met als titel: Dag van Heilige Ruste.
6 Wij menen te moeten lezen ‘broeder’; het handschrift van A. Brummelkamp is af en toe moeilijk te ontcijferen.

Waarde Vriend!

Wilt gij aan Ds. S. verzoeken geen stap ten opzigte van Amsterdam te doen, dan nadat hij weet dat de zaken haar beslag hebben.

De meerderheid heeft Amsterdam nu **vacant** verklaard, 10 tegen 3; indien Ds. v. V. nu instemt, zal ik morgenavond, bij leven en gezondheid, (daar tot dus verre de minderheid geregeerd heeft, dewijl van de 13 slechts 5 leden des kerkeraads de brieven van Ds. v. V. hebben kunnen verstaan), voorstellen, om regelmatige besluiten te bekomen, daar het oorspronkelijke beroep nu geheel wegvalt:

1e of de vergadering Ds. v. V. begeert om Amst. als **vacature** te verzorgen.

Dit zal aangenomen worden met algemeene stemmen.

2e of er **redenen** bestaan om Ds. S. tot dat einde te ontslaan, of dat de beide Dominé's Amsterdam als **vacature** zullen verzorgen.

Redenen kan men niet opgeven: dus wordt dan door al het gehaspel v. V. aan Sch. toegevoegd. Willen zij den laatsten ontslaan, dan moeten zij de redenen waarom officiëel met ZijnE. behandelen; hetgeen dan eene nieuwe zaak zal worden. Zeg echter aan Ds. S. dat ik ZijnE. aanraad, indien het slechts eene **toevoeging** van v. V. is, in de zaak te berusten.

Groet ZE. hartelijk van mij; zoo spoedig ik kan zal ik schrijven. De Heere zij met U.

T.T.

Wormser

(P.S.) Laat Ds. Sch. dit billet maar lezen; anders is het geheim.

5. Amsterdam 30 april 1839

Waarde Vriend en Broeder in den Heere!

Toen UwelEerw. den laatsten maal hier waart, meenden wij dat de handelingen wegens de beroeping van Ds. v. V. afgeloopen waren, en Amsterdam tengevolge daarvan vacant gebleven was. De behandeling van UwelEerw. brief[1] deed echter zien, dat men het woord **vacant** in eenen anderen zin, dan de protesteerende leden,[2] en niet eigenlijk verstond. Het gevolg daarvan was dat alles weder op losse schroeven geraakte, en de handelingen wegens het beroep nog niet als gesloten beschouwd konden worden. Br. Höveker zal UwelEerw. gemeld hebben, dat Ds. v. V. geëindigd is met het op hem in Nov. uitgebragte beroep behoorlijk aan te nemen,[3] en de officiëele brief, welken UwelEerw. tegelijk met dezen zult ontvangen, en waarvan

1 Scholte vroeg op 5 april 1839 schriftelijk aan de kerkeraad van Amsterdam ‘inlichtingen omtrent den afloop der onderhandelingen wegens het beroep van Ds. van Velzen’ - Wormser Jr. Een schat in aarden vaten IV, pag. 44.

2 Wormser c.s.

3 De eerste aanneming van het beroep door Van Velzen was op 17 febr. 1839; in april 1839 bevestigde hij in een uitvoerig schrijven dit aannemen; Wormser Jr., a.w. pag. 43, 44.

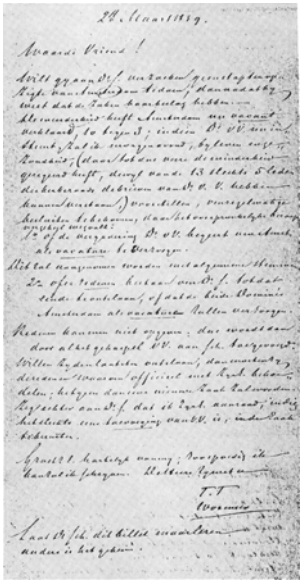

het concept op verzoek door mij gesteld is,[1] zal UwelEerw. dit nader bevestigen.

Ik erken, de aanneming is zeer laat, maar daar mijn protest niet tegen **personen**, maar tegen verkeerde **handelingen** was, en daar wij de handelingen niet als gesloten konden beschouwen, heb ik gemeend mij niet tegen de zoo late aanneming te moeten verklaren, nu men **vormelijk** zich aan den regten weg wenschte te houden. Voor het overige hoop en bid ik, dat de Heere de zoodanigen, die in dezen misschien bijoogmerken bejaagd en verkregen hebben, bij hunne zonde moge bepalen, en ze hun vergeven.

Ik heb van de Moen[2] ter lecture ontvangen het laatste boekje van Hoksbergen,[3] en eene soort van aankondiging van de Moen, die ik UwelEerw. spoedig zal doen toekomen. Het boekje van H. is schandelijk, en tevens niets beteekenend, maar UwelEerw. zult het misschien gelezen hebben.

Het antwoord van het Gouvernement[4] is nog niet ontvangen; het blijft zoolang uit, dat sommigen beginnen te vreezen, voor nieuwe zwarigheden. De Heere regeert, en is met zijne kerk in al hare omstandigheden. Ons oog zij op Hem. Gelief uwe vrouw van ons te groeten, en wees gezamenlijk den Heere aanbevolen door

UwelEerw. liefh. Broeder
J.A. Wormser

6. Amsterdam 10 augustus 1840

Dit schrijven is gedateerd ruim 15 maanden nadat brief nr. 5 (hierboven) werd geschreven. Ds. Van Velzen staat dan reeds langer dan een jaar te Amsterdam. De verdeeldheden in de Amsterdamse gemeente hebben zich al spoedig geconcentreerd op de prediking van Van Velzen.
Budde, Wormser, Höveker en Lijsen zijn geschorst en vergaderen met enige aanhang afzonderlijk. Een **niet**-kerkelijke vergadering gehouden op 6 en 7 maart 1840 vraagt schuldbelijdenis van Ds. H. Scholte inzake zijn bemoeiingen betreffende het beroep van Van Velzen, inzake beschuldigingen aangaande de prediking van laatstgenoemde en inzake het steunen van de broeders die afzonderlijk vergaderen.
Tevens: van de kerkeraad van Amsterdam, erkentenis, dat de 4 kerkeraadsleden, zo juist genoemd, onrechtmatig zijn geschorst en dat hierin met overijling is te werk gegaan.

1 In dit schrijven, inderdaad door Wormser opgesteld, werd Scholte bedankt voor de door hem bewezen diensten etc. Men zie ook hoofdstuk 16, brief nr. 1.
2 C.G. de Moen (1811-1879), eerst arts, daarna predikant.
3 D. Hoksbergen (1800-1870), Men zie voor hem: Bos, Kruisdominees, pag. 27-34. Wormser doelt hier op: Een Antwoord tegen het Maandschrift van de Afgescheiden Redactie van November 1838; Kampen 1839. In dit geschrift, even verward als de titel - Hoksbergen bedoelt vermoedelijk: de redactie van De Reformatie - opponeert H. fel tegen meningen in de Afgescheiden kerken aangaande kerkenorde, doop etc. De schrijver gebruikt krasse taal tegen onder meer Brummelkamp, Van Raalte en Van Velzen en, in mindere mate, tegen De Cock.
4 Op het request in brief nr. 2 genoemd.

In deze tijd wordt het aan Wormser duidelijk, dat niet de gehele gemeente van Utrecht langer achter Scholte staat. Door meer dan één passage in zijn brief tracht hij Scholte op te wekken dit ‘kwaad’ te bezweren.
Tot goed verstaan van de nu volgende brief dient te worden vermeld, dat

Brummelkamp,[1] Van Raalte en Van Velzen zwagers waren, in dien zin, dat zij alle drie zijn gehuwd geweest met één van de gezusters De Moen, die stamden uit een Leidse familie.
De (eerste) vrouw van Van Velzen overleed echter reeds in 1837 te Leeuwarden. Hierna hertrouwde hij met freule J.A.L. van Voss (†1839). Van Velzen huwde daarna voor de derde maal en wel met Zwaantje Stratingh († 1872). Wij merken nog op, dat in de kerkelijke stukken, naar onze mening, geen bewijzen worden aangetroffen van een Van Velzen de hand boven het hoofd houden door Brummelkamp.

Veelgeliefde Vriend en Broeder in den Heere!

Ik heb uwe beide brieven wel ontvangen, en hoewel zeer bezet, verlang ik eenige letteren aan UEw. te schrijven. Gij zult mijne kortheid verschoonen. De betaling der *ƒ* 15,- zal ik bezorgen. Het Notulboek[2] kan ik thans niet wel zenden, doch ik denk over een paar dagen. Mijne vrouw is nog vrij ongesteld, maar heeft rust in den Heere. De Broeders en Zusters alhier staan goed;[3] het boekje van Ds. Brummelkamp[4] heeft ons allen in onzen tot hiertoe gehouden weg bevestigd, en doet ons door deszelfs onregtvaardigheid en het gebruiken van onwaarheden, te meer inzien dat er van die zijde vooralsnog niets goeds te hopen is.

Ds. Brummelkamp, met wien UEw. weet, dat ik in naauwe vriendschaps-betrekkingen sta, en van wien ik veel houd, heeft mij Zaturdag particulier geschreven, en zegt, hij heeft de Broeders, voor de wereld gespaard. Ik had het voornemen hem toch te schrijven, opdat hij wete, dat ik in de Reformatie tegen hem optrede;[5] ik denk hem te schrijven, dat hij wel zijn broeder en zwager v. Velzen gespaard heeft, maar zijn broeders in den Heere daardoor schandelijk gehavend. Zaturdag den 2e dag der vergadering in Maart, was Ds. Brummelkamp met Ds. Buddingh[6] bij mij te eten. Beiden verklaarden dat Ds. v. Velzen in Vriesland had moeten blijven, en voor Amsterdam niet geschikt is. Ds. Brummelkamp zeide, dat v. Velzen een man was, waarmede wij onmogelijk konden omgaan, en die ook niet geschikt was om met ons om te gaan. De ouderling Budde was er bij tegenwoordig. Deze stelde toen voor, dat v. Velzen en de zijnen, en wij ieder afzonderlijk onze godsdienstige vergaderingen zouden houden; malkanderen zouden ver-

1 Praeses der vergadering (en enig redacteur van het Verslag van de vergadering van Opzieners etc.) gehouden 6 en 7 maart 1840, Amsterdam.
2 De groep Wormser hield wederrechtelijk enige bezittingen van de gemeente te Amsterdam onder zich; Wormser zond in het jaar 1840 een notulenboek aan ds. Scholte. Op 4 nov. 1841 besluit de prov. vergad. van Noord-Holland ds. Scholte te schrijven, dat deze dit notulenboek moet terugzenden aan de wettige eigenaar. Evenwel ontvangt de Amsterdamse kerkeraad het boek eerst op 11 april **1846.**
3 Wormser c.s.; Bouwman (De crisis der jeugd) spreekt van 70 leden, die met de 4 geschorste ambtsdragers meegingen.
4 Het reeds genoemde Verslag van de vergad. van 6 en 7 maart 1840, Adam.
5 De Reformatie 1840 (8e deel), pag. 121, 181, 241, 299.
6 H.J. Budding (1810-1870), één der eerste Afgescheiden predikanten; later stichtte hij een vrije gemeente te Goes. Men zie voor hem: A.M. Wessels, Een merkwaardig vijftal, 2e druk, Vianen 1969; en: J.H. Gunning, H.J. Budding - Leven en arbeid, Rhenen 1909.

dragen, ophouden met schrijven enz., terwijl wij elkander tegenover de wereld zouden bijstaan en ondersteunen. Wij hebben daarover breedvoerig met Ds. Brummelkamp en Buddingh gesproken, en beiden gaven deswege hunne volkomene goedkeuring te kennen, maar vooral Brummelkamp, die uit eigene beweging op zich nam, dadelijk naar v. Velzen te zullen gaan, en het met dezen te zullen klaar maken. Brummelkamp zeide, dat hij dit voorstel zoo billijk vond, dat indien v. Velzen, (gelijk wij hem in overeenstemming met deszelfs wraakzuchtig karakter voorspelden) daarin niet wilde toestemmen, hij (Brummelkamp) en Ds. Buddingh niet bij hún, maar voortaan bij ons zouden prediken. Daarop zijn zij naar v. V. gegaan, des anderen daags predikten zij op de Blomgracht,[1] en wij hebben sedert wegens die zaak, van Brummelkamp niets gehoord, dan dat hij ons thans in zijn zoogenaamd verslag als scheurmakers ten toon tracht te stellen. Wij zijn deswege echter zeer kalm, en vertrouwen ook deze zaak aan den Heere, die regtvaardiglijk oordeelt. Het verwondert mij eenigszins dat de opregten te Utrecht aan dat verslag nog eenig gewigt schijnen te hechten; bij ons is dit volstrekt het geval niet; en ik vertrouw dat ook de Utrechtsche Broeders na het lezen van ons verslag in de Reformatie wel een weinig beschaamd zullen zijn, dat zij zich door zulke nietigheden hebben laten afleiden uit een vasten weg.[2] Al ware het verslag van Brummelkamp waarachtig, dan nog is hem niet opgedragen de gemeenten, en daaronder die van Utrecht, tegen UEw. op te zetten.[3] Dit ééne punt moet ieder doen inzien, dat Ds. Brummelkamp slechts zijn zwager v. Velzen wil helpen op de been houden. Ds. Duin[4] is hier geweest; ZijnEw. ziet de zaken gezond in, is zeer verontwaardigd over het boekje, en denkt over eenigen tijd over de zaken te schrijven. Ik hoop dat de Utrechtsche Broeders dus niet weder voorbarig zullen zijn, en zich door een ijdelen schrik niet zullen laten vervoeren tot dwaasheden omtrent UEw.

Uwe en hunne aanmerkingen op de preken van v. Velzen waren, naar enger inzien voorbarig, maar anders volkomen gegrond, gelijk wij zullen aantoonen in de Ref. zoo de Heere wil.

Ik zou UEw. aanraden, de reis naar Zeeland, zoo daar een Zondag in valt, uit te stellen, totdat de Ref. in het licht zal zijn.[5]

1 Het eerste kerkgebouw van de Afgescheidenen te Amsterdam stond aan de Bloemgracht; nà 1840 ging Brummelkamp wel eens voor bij de groep Wormser.

2 Uit de notulen van de kerkeraad van Utrecht blijkt, dat er reeds begin 1840 twee stromingen zijn in de gemeente aldaar. De éne aanvaardt de beschuldigingen inzake de prediking van ds. S. van Velzen, de andere niet.

3 Brummelkamp schrijft in het 'Verslag', dat hij zich **persoonlijk** gedrongen gevoelt, de gemeente te Utrecht dringend te vermanen 'niet toe te laten dat Ds. Scholte de dienst van Herder en Leeraar waarneme... tot dat hij openlijk... schuld bekenne...'.

4 Ds. R.W. Duin († 1843), predikant in Oost-Friesland en in Friesland, onder meer te Leeuwarden (bij de Afgescheidenen); vgl. Bos I, pag. 227.

5 Wormser vreesde daar moeilijkheden, nl. als een gemeente op grond van het 'Verslag' Scholte min of meer als geschorst zou beschouwen.

Van de Utrechtse Broeders wenschte ik wel eens te weten of zij zooveel gewicht hechtende aan hetgeen Brummelkamp over UEw. schrijft, zij dit ook doen omtrent het verkeerde van v. Velzen, en of zij ook zwarigheid maken dien te erkennen, daar het thans toch uitgemaakt is dat onze schorsing eene daad van list en geweld is, waarin hij nog volhardt.

De Utrechtse gemeente kan, indien zij twijfelt omtrent hetgeen haar te doen staat, niet beter doen dan alles laten gelijk het is, en wachten op den Heere. Ik heb goeden moed, dat alles zich spoedig zal opklaren, en de kwakzalverijen, die men aanwendt, in haar naaktheid zullen gezien worden. Dan zou Utrecht berouw kunnen hebben over een verkeerden stap, die het nu zou doen. Brummelkamp die nu in zijn boekje zoo plegtig schijnt te spreken, kon op de vergadering de brieven waarin Duin zijne verontwaardiging uitdrukte over v. Velzen, naauwelijks lezen vanwege zijn schaterend lagchen en heeft ook daardoor de zaak van Ds. Duin zeer benadeeld.[1] Ik hoop bij dezen nog de proef van ons stuk te voegen. Indien gij gelegenheid had die morgen aan de broeders voor te lezen, konden zij iets van het begin vernomen, hetgeen hun nuttig kan zijn om bedaard de gebeurtenissen af te wachten. Zoo UEw. spoedig het Notulboek verlangt, zal ik het zenden, doch in de Ref. nemen wij het belangrijkste woordelijk over.

Thans moet ik eindigen. Mijn vrouw en zuster groeten U, de Juffr. en Br. Overkamp. Ons gebed is voor ul. ook in onze gemeenschappelijke vergaderingen. Ik ben bij de Utr. Broeders weinig bekend, maar wenschte hun in den Heere te kunnen toeroepen en inprenten om zich te wachten aan de eerste indrukken eener zaak toe te geven en zich door den schijn van kunstige voorstellingen te laten medeslepen. Wil men eene verklaring doen? deze kan nuttig zijn, dat UEw. en de kerkeraad niet bedaard, niet voorzigtig, ook niet broederlijk gehandeld heeft; daar de liefde meer moest bedekken. Maar de verklaring, dat van Velzen geen indringer, geen dubbelzinnige, geen twistgierige, en geen zeer gebrekkig prediker is, is onmogelijk. Zijne eigene zwagers zouden dit niet durven beweren.

Bijgaande zend ik een ouden brief van Br.[2] waarvan ik U verzoek de onderhaalde woorden, waar het noodig is voor te lezen. Gelief alle de broeders van mij te groeten. De Heere zij u goed en nabij; versterke en vereenige ul. harten in de liefde door den H. Geest, en beware alle opregten van harten om zich te laten verschrikken door de hooge of fraaye woorden der menschen.

Uwe in den Heere verbondene broeder

J.A. Wormser

P.S. Zend mij s.v.p. spoedig den brief van Br. terug.

1 Brummelkamp las op 6 maart 1840 twee brieven van de toen reeds in Friesland geschorste ds. Duin voor, nl. van 30 jan. en 7 febr. 1840. Hierin kwamen vele ‘onbesuisde aantijgingen’ voor. Ds. Duin overleed in 1843, in hoge mate zenuwziek, in Oost-Friesland. Rullmann, De Afscheiding, 4e druk, pag. 272-276.

2 Bedoeld is de brief van ds. A. Brummelkamp, gedateerd 14 febr. 1839, in dit hoofdstuk afgedrukt als nr. 3. De ‘onderhaalde woorden’ zijn die, welke door Wormser in brief nr. 2 zijn geciteerd. Wormser ontving de brief van Brummelkamp nimmer terug; dit ondanks het ‘P.S.’.

7. Amsterdam 14 december 1840

Als Wormser deze brief schrijft, is Scholte reeds geschorst door een synodale commissie en de Utrechtse kerkeraad. In Amsterdam is er op zondag 6 dec. 1840 van de kansel een verklaring voorgelezen, waarin gesproken wordt van een verzoening tussen de kerkeraad èn de ouderlingen D.A. Budde, J.A. Wormser en de diaken J. Lijsen. De vrede is echter van zeer tijdelijke aard en de groep Wormser blijft op zichzelve. Budde en Lijsen verklaren al spoedig hun ambt neer te leggen.
Wormser zegt de strijd moe te zijn; hij zoekt rust en 'persoonlijke stichting'. In deze en ook in de volgende brief komt reeds duidelijk de divergentie tussen Scholte en Wormser naar voren, die nà 1840 nog sterker zal worden.

Geliefde Vriend en Broeder in den Heere!

Ik heb uwen brief van den 12 dezer wel ontvangen. De inhoud van denzelven was mij bij Mevr. Zeelt,[1] waar ik Zaturdag gekomen ben, om gisteren werkzaam te wezen, reeds bekend geworden. De Commissie[2] had ons bij monde van Ds. de Cock gezegd, aan UEerw. dezelfde vredesvoorslagen te zullen doen, als aan ons gedaan, en door ons aangenomen zijn. Men heeft ons hierin dus misleid. Wij hebben daarop vertrouwd, en vandaar mijn bezoek bij U te 's Gravenland, omdat ik vreesde dat UEerw. tegen v. Velzen op het uiterste regt zou staan.

Onze Amsterdamsche zaken zijn door het gebeurde intusschen niet verergerd. Ik was alleen als kerkeraad overgebleven, had geene plaats meer waar de leden konden vergaderen, vele leden waren twijfelmoedig, de een wilde naar de Hervormden, de ander naar de Bloemgracht. Na de opheffing der schorsing, wil niemand van Velzen hooren. Broeder Budde en Lijsen hebben hunne bedieningen nedergelegd; ik heb zulks nog niet gedaan, en ben het thans, nadat ik de handeling de Commissie te Utrecht vernomen heb, ook niet van voornemen. Dat geen van ons allen de zoogenaamde schorsing erkent, is een zaak die wel van zelven spreekt. Evenzoo bekreunen wij ons niet om het namaaksel van eene synode, welke hier heeft plaats gehad. Men heeft UEerw. gezegd, dat wij verklaard hadden, dat wij in eene vergadering gezeten zijnde, UEerw. mede zouden hebben veroordeeld. De waarheid is, dat men ons geperst heeft, om ons te verklaren over uwe handeling te Amsterdam; wij hebben zulks geweigerd, en gezegd dat indien men ons vrij gelaten had, wij Ds. Scholte en van Velzen beide zouden hebben moeten veroordeelen; terwijl uit de daarbij gevoerde gesprekken ten allerduidelijkste bleek, dat wij van Velzen hielden voor een ondeugend en gevaarlijk mensch, maar moesten afkeuren de manier waarop UEerw. hem hebt aangetast. En inderdaad, wanneer UEerw. schrijft, of zoo het kan vroeger, acht ik het noodzakelijk, dat UEerw. dit gebrek, deze zonde in uwe handeling erkent en belijdt, met eenvoudigheid en gulheid.

1 Mevrouw J.J. Zeelt te Baambrugge sloot zich aan bij de groep Wormser en werd op 23 febr. 1843 afgesneden als lid van de Afgesch. Gem. te Amsterdam.
2 Commissie benoemd door de synode 1840, Amsterdam.

Want ik geloof dat dit verkeerde begin den voortgang op dezen weg zal verlammen en onvoorspoedig maken, omdat het de vrijmoedigheid tot den Heere in het vragen om zijnen zegen in dezen weg, beneemt. V. Velzen vrij te spreken van indringen en van gebrekkig prediken, is eene onmogelijke zaak; maar ook uit het ergste oogpunt, ja als vijand beschouwd, had hij regt om van geloovigen eene andere behandeling te ontvangen, dan hij van den Utrechtschen kerkeraad ondervond. Ik voor mij bevind mij dan ook wel wat afgemarteld in de twist, en ben blijde dat er aanvankelijk eene soort van vrede is; terwijl ik den Heere bid om mij te bewaren in eene zachtmoedige gestalte; want bitterheid kleeft al de vrienden aan, in onzen wettigen strijd, op eene onwettige wijze begonnen. Omtrent uwe verhouding tot de Amsterdamsche broeders, weet ik nog niets te schrijven; de zaak moet mij duidelijker worden. Zooveel is zeker dat niemand de schorsing erkent, en bereid is daarvan de meest duidelijke blijken te geven. Maar er is eene algemene strekking om zich te onttrekken aan de gedurige twisten der afscheiding; men verlangt, en zulks teregt, meer voor het gemoed. Thans wordt de ziel gedurig van den Heere afgeleid, terwijl zij uitdroogt en vermagert op zaken, die geen voedsel kunnen verschaffen. De afscheiding (dat is de zaak, die alzoo heet) is mij donker, ja onaangenaam. Vrienden en Broeders geraken daardoor in verwijdering, miskenning, en verbittering tegen elkander. Tot dus verre heeft het voor mij dan ook niets behagelijks, dat zich een nieuw tijdvak voor de afscheiding opent. Mijne verwachting van die zaak is geknot; voor mijzelven en mijn gezin wensch ik te staan naar persoonlijke stichting, en het zal mij aangenaam zijn indien ik wat meer uit het gewoel kan komen. Echter wensch ik steeds alle onregt en heerschzucht, als behoorende zulks bij de praktijk der godzaligheid, tegen te staan. Het zal te Amsterdam er wel op uitloopen, dat onze getrouwe vrienden, weder eene bijzondere vergaderplaats opzoeken, en ik denk hen niet te verlaten.

Indien UEerw. een nieuw tijdvak denkt in te gaan, acht ik het zeer nodig, dat, hetgeen men noemt de partij van Ds. Scholte, bekend maakt haar juist en bepaald gevoelen omtrent de kerkregering, omdat het een algemeen bezwaar is, dat daaromtrent niets bepaalds bestaat, maar men van het een op het ander gaat. Het is UEerw. bekend, hoe zeer ik over het geheel ook daarin uwe gevoelens deel; maar als lid van een gedeelte der kerk, als lid van een kerkgenootschap, moet er vastheid bestaan. Dat men UEerw. nu gevraagd heeft vereeniging met de Dordsche kerkeördening, als voorwaarde, is dwaas, want zelfs de Moen, van Raalte enz. hebben geprotesteerd.[1]

1 Bij deze woorden dient te worden aangetekend, dat de predikanten A.C. van Raalte en C.G. de Moen tijdens de synode 1840, Amsterdam, een verklaring hebben ingediend. Hun gevoelen, hoewel nog lange jaren verwarring veroorzakend, hield niet in een radicale verwerping van de Dordtse kerkenorde als bij Scholte. Anderzijds is volgens het synodeverslag in het geding met Scholte de aanvaarding van de K.O. een **betrekkelijk ondergeschikt** punt geweest. Hoofdzaak was, dat men Scholte betichtte van 'laster en scheuring in de Gemeente' (Verslag pag. 48, 50-52, 63, 64).

Ik moet het voor ditmaal hierbij laten; gaarne verneem ik het als er iets bijzonders gebeurt, gelijk ik UEerw. alsdan ook van mijne zijde zal schrijven. Mijne vrouw verzoekt de hartelijke groeten aan UEerw. en al de vrienden. De Heere zij uwe sterkte en uwe wijsheid en verlosse U van alle uwe vijanden. Ons gebed tot den **Heere** is voor U; gedenk insgelijks voor den troon der genade aan

UEerw. liefh. Vriend en Broeder
J.A. Wormser

(P.S.) Ik zal voor Tacken zorgen.[1]

8. Amsterdam 25 december 1840

Geliefde Vriend en Broeder in den Heere!

Het was mijn voornemen heden aan U te schrijven, toen ik den uwen van gisteren ontvangende, daartoe te meer aanleiding ontving. Het bezoek en de gesprekken van van Velzen, dragen alle kenmerken, dat wij hem in de Reformatie naar waarheid hebben voorgesteld. Of de oorzaak daarvan alleen in een scheef **oordeel** moet gezocht worden, wordt door mij betwijfeld. Ik zelf acht het noodig dat gij een antwoord op de uit te geven Handelingen in het licht zendt, en ben bereid UEerw. daartoe alle mogelijke inlichtingen en stukken te verschaffen. Wat hoe zeer ik ook aan vrede en naar rust voor mij zelven verlang! hoop ik nimmer dadelijk of lijdelijk aanleiding te geven, dat de verkeerdheid zegeviert over de waarheid. Thans zal ik UEerw. categorisch antwoorden op uwe vragen, met volkomen vrijlating om daarvan zoodanig gebruik te maken als UEerw. zult noodig achten. Alleen in geval van drukken, zou ik gaarne vooraf lezen, wat mijn persoon of mijne verklaringen aangaat; UEerw. kunt echter er op rekenen, dat ik ook daarbij der waarheid hulde zal doen. Komt mijne houding UEw. thans eenigszins twijfelachtig voor; gij kunt alles oplossen en verklaren, 1e uit mijne beschouwing dat van de tegenwoordige afgescheidene massa niets goeds kan worden; en daarover denken wij eveneens;[2] 2e uit mijne afkeer, om eene nieuwe afscheiding uit de afscheiding te doen plaats hebben, en daaromtrent verschillen wij; 3e is mijne overtuiging, gelijk UEw. bekend is, dat gij eenigszins hard en voorbarig gewoon zijt te handelen, dat ik beschouw als ook weinig bemoediging voor de toekomst op te leveren. Wanneer gij dit in het oog houdt, zult UEw. mijne houding kunnen verklaren. Nu ter zake. Met Obbes **alléén** heb ik op de beurs een gesprek gehad over de Reformatie. Het is een **leugen** dat ik gezegd zou hebben bij U poging te hebben gedaan om het laatste verslag weg te laten, en dat ik daarom

1 E. Takken, één der eerste ouderlingen van de Afgesch. gem. te Utrecht; keerde zich eind 1840 van Scholte af. Het kan echter wezen, dat zijn zoon wordt bedoeld.
2 Op dezelfde wijze.

naar 's Gravenland ben geweest.[1] Tusschen Budde, Lijsen en mij bestond wel de afspraak dat, op Vrijdag eene verzoening plaats gehad hebbende, ik Zondag te 's Gravenland met U over de Reformatie zou spreken, indien UEerw. van eene dergelijke verzoening niet afkeerig waart. Daar UEerw. echter daarvan afkeerig waart, werd van de Reformatie niet gesproken. Denzelfden Zondagavond kwam Budde bij mij, en sprak weder over het stuk, daar het nogal in een sterk contrast met verzoening staat. Den volgenden dag hebben Budde, Lijsen en ik het stuk nog eens gezamenlijk gelezen. Wij hadden toen altoos nog de hoop dat de vrede tusschen U en de Commissie, die dingsdag[2] bij U zou komen, zou getroffen worden. Wij hebben beproefd om toen, behoudens alle daadzaken, sommige scherpe gevolgtrekkingen weg te nemen, bijv. van **Judas,** de **gedienstige** Couprie, **al kugchende** enz., die toch best met minder gevoeligheid onder het schrijven, konden weggebleven zijn. Wij hebben geene enkele daadzaak aangetroffen, die verandering behoefde. Indien nu ook met UEerw. de vrede was getroffen, zouden wij ons gaarne de kosten van herdrukken der 2 eerste bladen, *f* 30,- getroost hebben, maar vernemende dat men UEw. geschorst had, besloten wij dadelijk het stuk te laten gaan gelijk het was. Obbes nu vroeg mij of UEerw. niet geweigerd had, het stuk te onderdrukken, en ik heb hem **herhaaldelijk** en **nadrukkelijk** gezegd, **dat er met UEerw. volstrekt niet over gesproken was,** maar dat zij het aan hunne eigene dwaasheid hadden te wijten, daar zij de opheffing der schorsing hadden uitgesteld, tot dat het stuk reeds afgedrukt was, en niet meer in ons vermogen om het te veranderen, waartoe wij anders nog pogingen hebben aangewend; dat het stuk juist liep over de eerste en gevoeligste punten, die wij na de verzoening gaarne minder scherp zouden hebben voorgesteld; maar dat het er minder op aankwam, daar men toch tegen UEw. voortging, en ook met het uitgeven der Handelingen enz.

Ik heb met Brummelkamp **niet** gesproken over de kerkeraads notulen, maar over de Provinciale, en die zijn in uwe handen. Het kwam te pas over het gedrag van Niezen en de Haas, met betrekking tot het oproepen der buitenopzieners bij het uitoefenen der tucht met namen. Ik voerde die bepaling aan; Brumm(elkamp) vroeg mij om de notulen; ik zeide die zijn in handen van Ds. Scholte. Over de Amsterdamsche notulen heb ik

1 Deze zin en ook de volgende slaan op het laatste (vierde) gedelte van 'Beantwoording van de geschriften van DD. S. van Velzen en A. Brummelkamp wegens de zaken te Amsterdam.' in De Reformatie van december 1840. Dit nummer is één van de laatste dagen van dec. 1840 of begin 1841 uitgekomen. Het geheel is ondertekend: 'De kerkeraad der Christelijk Afgescheidene Gemeente te Amsterdam: D.A. Budde, Ouderling; J.A. Wormser, Ouderling; D. Lijsen, Diaken.' Blijkbaar hebben deze drie een ogenblik overwogen - gezien de 'verzoening' - dit stuk weg te laten of te veranderen. De genoemde uitdrukking 'Judas', 'de gedienstige Couprie', 'al kugchende' vinden we op resp. de bladzijden 301, 310, 311.

2 Op dinsdag 8 dc. en op woensdag 9 dec. 1840 vergaderde de synodale commissie te Utrecht met ds. Scholte en enige leden van de Utrechtse kerkeraad.

juist gisteren met Höveker gesproken; men zou ze gisterenavond bij hem komen halen; ik heb ze beloofd aanstaanden Maandag te zullen uitleveren doch daar UEw. ze noodig hebt, zend ik ze hiernevens, met het verzoek ze mij na gebruik te retourneeren. De anderen zullen deze mijne handeling wel onopregt noemen, doch zoo gaat het in twistige zaken. Het is UEw. bekend dat v. V. op het oogenblik dat zijn voorstel in een stuk opgenomen, zou onderteekend worden, terugtrok.[1] Daarin was voor ons geene zwarigheid, omdat nu juist bleek wie de oorzaak der Amsterdamsche oneenigheid is. Het stuk, dat ik geteekend heb, is gegrond op **wederzijdsche** beschouwing als niet geschreven. Terugtrekken hebben wij geweigerd; integendeel hebben wij gezegd dat alles waaheid is; echter ware het goed indien van alles niets gebeurd, niets in het licht gekomen was. Wij houden alles staande; de vier stukken zijn niet voor Uwe, maar voor **onze** rekening; desnoods kunt UEw. hem dit schrijven. Bovendien heeft v. V. **terwijl ik te 's Grave(n)land was, op Zondag morgen, het stuk boven mijn handteekening veranderd en zonder mijne voorkennis,** alle verklaring van zijne zijde er uit genomen, en alleen laten staan **onze** verklaring omtrent **hem;** dat ik nimmer erken. De meerderheid drong aan op vrede, tegen zijn zin. Hij zit thans zeer verlegen met de meerderheid;[2] want onze vrienden willen niet naar de Blomgracht en zeggen geen predikant te willen hooren, onder wie zij geene stichting hebben, die onverzoenlijk is, en hun in dien staat de sacramenten niet kan bedienen. De meerderheid kan daartegen niets inbrengen, en kapittelt v. V.; misschien is zijn bezoek in Utrecht daarvan wel het gevolg. Indien het ooit noodig mogt zijn, verklaringen van ons te hebben omtrent de zaken, of onze gevoelens, zijn dezelve altoos tot uwe dienst. Wanneer UEw. tot het drukken overgaat, zal ik gaarne de proef of copy eens zien. De meeste van onze vrienden maken gebruik van de stelregel, afscheiding van het **kwade,** en hooren daarom geregeld de predikatien van Ds. Kortenhoeff Smith,[3] zonder het voornemen te hebben zich met de Hervormden te vereenigen.

Bijgaande zend ik U nog eenige stukken, die in mijne berusting waren. Een onzer leden (Naatje wonende bij den Hr. Lijndrager) heeft mij bijgaande *ƒ* 25,- ter hand gesteld, om aan UEw. te zenden, om te dienen tot uitbreiding van Gods koninkrijk. Hare bedoeling is om in Utrecht te worden aangewend, ter bestrijding van de kosten tot opleiding van Leeraars enz.

Bijgaande eene coupon van *ƒ* 2,47½ voor de bezorging der circulaires; met hartelijke dankzegging voor de moeite.

1 Na de 'vereeniging' tussen de Amsterdamse kerkeraad en 3 geschorste ambtsdragers (Höveker was reeds Hervormd geworden), werd er op zondag 6 december 1840 van de kansel een verklaring voorgelezen. Over de tekst hiervan rees geschil hetgeen ook uit het vervolg van deze brief blijkt.

2 Met 'meerderheid wordt bedoeld de gehele 'groep Van Velzen'.

3 Rechtzinnig predikant te Amsterdam rondom 1840; men zie voor hem, Rullmann, De strijd voor kerkherstel, 3e druk, blz. 77.

Mijne vrouw groet UEw. De Heere zij UEw. goed en nabij en uwe sterkte in alle omstandigheden.

Uw liefh. Broeder in Christo
J.A. Wormser

(P.S.) Br. de Moen heeft mij geschreven en verklaard uwe schorsing niet te erkennen. Ik wenschte wel, dat de oneenigheden minder over menschen waren. Thans loopt alles over Ds. Scholte en over v. V. - dit maakt mij besluiteloos; die twijfelt laat af.
Gelief mij den goeden ontvangst te melden.

Hoofdstuk 7
Correspondentie tussen H. de Cock en H.P. Scholte alsmede aanverwante stukken

Inleiding

In dit hoofdstuk zullen enige **copieën** worden weergegeven, door ds. H.P. Scholte gemaakt van brieven door hem geschreven aan ds. Hendrik de Cock; enige brieven van De Cock aan Scholte; alsmede drie andere, hieronder te noemen stukken.

In de betreffende collectie vonden wij namelijk ook een afschrift van een brief door De Cock geschreven aan een niet genoemd vrouwelijk persoon,[1] met als kenmerk: Amsterdam 10 maart 1840. De Cock heeft deze geschreven nadat hij de 'Vergadering van opzieners' etc., gehouden te Amsterdam op 6 en 7 maart 1840, had bezocht.

Dan is er een brief van 18 maart 1840 door De Cock geschreven aan de raad van de Afgescheiden gemeente te Utrecht.

Nog vonden wij in genoemde verzameling een brief van Frouwe Helenius Venema, de weduwe van de in 1842 overleden Hendrik de Cock; geschreven naar aanleiding van het overlijden van Scholte's eerste vrouw in het jaar 1844.

De collectie van dit hoofdstuk vormt een aanvulling op brieven van Scholte aan De Cock, bewaard in het gemeentearchief van Rotterdam (familiearchief De Cock).[2]

Wij zullen bij de weergave een chronologische volgorde in acht nemen.

Hendrik de Cock werd 12 april 1801 te Veendam geboren en stierf op 14 november 1842 te Groningen, 41 jaar oud. Zijn ouders waren Tjaarda de Cock, later burgemeester der gemeente Wildervank en Jantje Hinderks de Boer.

Op 11 februari 1824 huwde De Cock Frouwe Helenius Venema.

1 Naar we aannemen is de geadresseerde mevrouw J.J. Zeelt te Baambrugge. Men zie verder in dit hoofdstuk.

2 Deze brieven zijn de volgende: 6 dec. 1833 (afgedrukt - of geciteerd etc. - door G. Keizer in zijn boek De Afscheiding van 1834); 9 jan. 1834 (idem); 5 maart 1834 (idem); ongedateerd, vermoedelijk 7 juni 1834 (idem); 1 juli 1834 (idem); 3 maart 1835; 29 mei 1835; 10 juni 1836; 21 juni 1836; 4 juli 1837; ongedateerd, circa 1 april 1837; ongedateerd, geschreven kort na 6 maart 1839.

Hij was achtereenvolgens predikant bij de Hervormde gemeente van Eppenhuizen (1824-1827), van Noordlaren (1827-1829) en van Ulrum (1829-1833). In Ulrum werd De Cock in 1833 geschorst en afgezet in 1834.

Op 14 oktober 1834 kwam - onder zijn leiding - het grootste gedeelte van de Hervormde gemeente te Ulrum, tot afscheiding.

De Cock was daarna Afgescheiden predikant te Smilde (1835) en tot aan zijn overlijden te Groningen (1837).[1]

Zoals bekend beschouwden De Cock en Scholte hun gemeenschappelijke strijd als die van een David en een Jonathan, maar gingen hun wegen reeds eind 1836, langzaam maar zeker, uiteen.

1. Aan ds. H. de Cock, Doveren 17 juni 1834

> Hartelijk Geliefde Vriend en Broeder in Christus Jesus onzen eeuwigen en eenigen Koning zijner Kerke, de genade, vrede en blijdschap van den drieëenigen VerbondsGod zij met u en de uwen.

Verblijdend, hartelijk verblijdend waren ons uwe lang tegemoet geziene letteren, dewijl wij daaruit mogten opmerken, dat de onveranderlijke Getrouwe ook u met de Gemeente getrouw maakte, onder het woeden der vijanden van Gods Kerk; uwe afzetting[2] kwam mij niet onverwagt voor, het is reeds sedert lang in uw geval zichtbaar, dat men de eene ongerechtigheid op de andere hoopt, ik verwacht hoe spoediger hoe beter de openbaarmaking door den druk van al het gebeurde, opdat de gemeenten in ons Vaderland kunnen zien, hoe zij handelen, die in de kerk **heeren** willen zijn; gij doet wel, dat gij u op de synode beroept; dit is het laatste en uiterste middel hetwelk gij nog kunt beproeven; daartoe moet gij een kort verhaal indienen van het gebeurde, en ik zou u raden dat gij in dat verhaal gedurig opmerkte hoe de kerkelijke besturen in Groningerland tegen de Synodale besluiten gehandeld hebben, en er vooral op aandringen om plaatse te hebben voor verantwoording van hetgeen gij gedaan en geschreven hebt: hebt gij kerkelijke wetten overtreden dan staat gij daarin gelijk met uwe rechters en veroordelaars, en is afzetting de straf daarvoor, dan moet ook dit hunne straf worden; wordt gij beschuldigd van onwaarheid of laster geschreven te hebben, dat men tegen u getuige, dat men uwe verdediging hoore, dat men oordeele op grond van Gods Woord: wil men dit alles verwerpen, nu dan word(t) het openbaar dat u na(ar) willekeur gehandeld

1 Men zie voor hem onder meer: Helenius de Cock, Hendrik de Cock, eerste afgescheide predikant in Nederland, beschreven in leven en werkzaamheid, twee delen, Kampen 1860, 1864; J. Wesseling, De Afscheiding van 1834 in Groningerland, deel 1, Groningen 1972, naamregister; G. Keizer, De Afscheiding van 1834, Kampen 1934, passim.

2 Op 29 mei 1834 werd De Cock afgezet door het provinciaal kerkbestuur (van de Hervormde kerk) van Groningen. Op 16 juli 1834 wijzigde de synode dit vonnis in zoverre, dat aan De Cock nog zes maanden tijd voor bezinning werden gegeven.

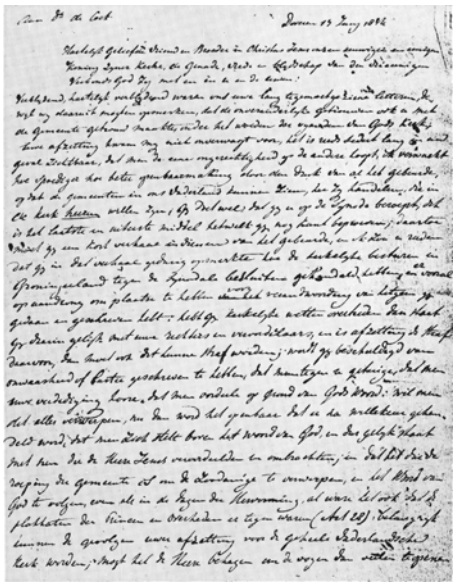

Gedeelte van brief van ds. H.P. Scholte aan ds. H. de Cock, 17 juni 1834

word(t), dat men zich stelt boven het woord van God, en dus gelijk staat met hen die de Heere Jesus veroordeelden en ombrachten; en dat het dus de roeping der gemeente is om de zoodanige te verwerpen, en het Woord van God te volgen, even als in de dagen der Hervorming, al ware het ook dat de plakkaten der Prinsen en Overheden er tegen waren (Art. 28)[1] - belangrijk kunnen de gevolgen uwer afzetting voor de geheele Vaderlandsche Kerk worden; mogt het de Heere behagen om de oogen van velen te openen en krachtig te werken in alle Zijne kinderen, opdat zij staan en strijden mogen voor het geloof eenmaal de heiligen overgeleverd. Hij sterke u in het bijzonder door Zijnen H. Geest om te moogen roemen in de verdrukking al wierd gij ook geacht als aller afschrapsel, in de verdrukking wensch ik in de kracht onzes Heeren met u te deelen, de smaadheid van dien Heer wensch ik uit genade met u te dragen, en het is mijne zielebede tot God, dat uwe gemeente en de gelovigen in uwe omstreken het voor eene groote vreugde en zaligheid zullen achten met de dienstknechten van Christus versmaad, verdrukt en vervolgd te worden; maar het is bij en onder dit alles ook mijne vurige wensch, dat gij allen tezamen in de paden des rechts moogt wandelen, en geene stappen zult doen die strijdig zijn **met de Koninglijke wet van Christus,** en dat de gemeente **niemand** anders als **magthebbenden** in de Kerk zullen beschouwen en erkennen dan den verheerlijkten en over alles getriumfeerd hebbenden borg en middelaar aan de rechterhand des Vaders, Die Zijnen H. Geest als zijne plaatsbekleder aan Zijne gemeente beloofd heeft en ten allen tijde aan Zijne zuchtende en Hem verbeidende gemeente schenken wil en zal: het is ook om deeze redenen dat ik niet kan instemmen om requesten te zenden aan de Provinciale Staten of aan de Staten Generaal. **In het burgerlijke** hebben **niet die maar de Koning** de oppermagt onder God, zoekt gijl. dus bij hen iets hetgeen de Koning alleen kan gebieden, dan geeft gij eene ondergeschikte magt aan die des Konings tegenstelt: en dit was in Brabant[2] een krachtig middel tot uitbreiding van den Opstand, welke ons Vaderland nog onder drukkende lasten doet zuchten: dit was ten allen tijde in Nederland het middel, hetwelk de remonstrantsche factie bij de hand nam om hunne helsche plannen ten uitvoer te brengen tot verderf in Kerk en Staat, en waarvoor zich de kinderen Gods in Nederland vooral moeten wachten: Wij vragen bewaring of **herstelling** onzer rechten als ware Gereformeerde burgers, maar langs de wettige weg, bij de bevoegde magt door God over ons gesteld, en **deeze** is in Nederland **Oranje.**

In het kerkelijke, heeft **geene aardsche magt iets te gebieden,** daar is Christus alleen Koning, Gods Woord de eenige regel van belijdenis en handel en wandel. Belieft het dus aardsche machten om naar het goeddunken hunner harten de kerke Gods te verdrukken, dunkt het de leugenprofeten en baälspriesters goed om met verwerping van Gods Woord, naar willekeur

1 Artikel 28 der Nederlandse geloofsbelijdenis.
2 België; belgische opstand: 1830.

met de verkondigers en belijders der waarheid om te springen en de Kerk van Christus te verbreken, het betaamt alle Gelovigen om daar tegen te getuigen, de gevolgen dier opstand tegen God te verkondigen, maar nimmer voegt het de door Christus bloed vrijgekochten, herstelling van de kerk door middel van afscheiding af te bedelen van verdrukkers en overweldigers; in en met Christus vereend tot een Koninglijk Priesterdom, oefenen de Gelovigen de magt uit door Christus aan Zijne ware kerk gegeven, de magt namelijk om allen die niet van de kerk zijn uit te sluiten door de Sleutelen des Hemelrijks. Wil men ons dan om de uitoefening van dit Geestelijk en Goddelijk recht, vervolgen, berooven, verbannen of nog iets ergers aandoen, wel nu zij die uit genade geleerd hebben om door het gelove in den Almachtigen sterk, niet te vreezen voor hen die alleen (onder de hooge toelatinge Gods) het lichaam kunnen dooden, zullen ook wel genade ontvangen om krachtig te toonen dat zij broeders en navolgers zijn van hen die (in) Hebr. 11 vermeld worden, daartoe gorde de overste leidsman onzer Zaligheid, ons allen te zamen meer en meer aan door Zijnen H. Geest, en wat ook ons lot en ons deel in deeze rampvolle wareld moge weezen of worden, dit is zeker, onwankelbaar eeuwig zeker, die met en voor Christus lijden, zullen ook met en door Hem verheerlijkt worden.

God de Heere zij met u en met uwe dierbare gemeente.

Schrijf mij spoedig terug op deze en op mijne vorige van den 7den.[1] Mijne vrouw en de broeders alhier groeten u en de uwen van harte. Gedenk mijner en mijner Gemeente in Ulieder gebeden; ik blijf door Genade uwen voor u biddende en met u lijdende, maar ook met u Gods heerlijkheid verwachtenden broeder in Christus.

H.P. Scholte

2. Brief van Scholte aan De Cock, Utrecht 7 december 1838

> Als deze brief wordt geschreven, is onder de Afgescheidenen de strijd om de kerkenorde in volle gang. In Overijssel is er, mede door deze zaak, een scheur ontstaan, waarbij Hoksbergen, Schouwenberg en anderen zich van het kerkverband der Afgescheidenen hebben losgemaakt.[2]

Aan den WelEerwaardigen Ds. H. de Cock

Waarde en veelgeliefde Broeder in Christo

Ik heb dadelijk na de ontvangst der laatste brief aan onzen broeder van Raalte[3] geschreven over hetzelfde onderwerp; daar ik eenige weken geleden van dien broeder een dergelijk voorstel ten opzichte van Overijssel ontvangen had. Het bedroefd mij dat alsnog twisten en verdeeldheden over

1 Vergelijk noot 2 op blz. 108; ongedateerd, vermoedelijk 7 juni 1834.
2 Vgl.: Ds. J. van Raalte, Wat was de Gereformeerde Kerk in Nederland?, Goes 1954, pag. 32-43.
3 Ds. A.C. van Raalte te Genemuiden.

deze ongelukkige kerkordening[1] aanwezig zijn. Waartoe toch daarover toch zooveel gesproken en getwist. Volgens onze geloofsbelijdenis, is eene kerkordening een zaak die goed en nuttig is tusschen de opzieners onderling. Het is geene zaak tusschen opzieners en leden. Nooit toch kunnen de opzieners zich jegens de leden beroepen ter binding hunner conscientie op eene kerkordening. Zij moeten zich jegens de leden altoos wachten om af te wijken van hetgeen ons Christus, onzen eenigen Meester ons geleerd heeft. Eerst dan wanneer de opzieners zoodanige kerkordening maken die tegen Gods Woord is, behooren de leden van Christus gemeente te verklaren, dat zij zich aan zulk eene kerkregering niet onderwerpen. Kan men echter de opzieners niet aantonen dat zij tegen Gods Woord iets bepaald hebben, dan is er voor de leden geen gevaar. Welke bijzondere bepalingen onderling de opzieners ook maken ter regeling hunner door God hen toebetrouwde regering, wanneer zij slechts zorgen dat de Kerk ontvangt hetgeen naar Gods Woord in dezelve moet aanwezig zijn, dan kan geene kerkorde hen hinderlijk zijn, zoo niet de leden doordrongen zijn van het heerschende liberalismus en zelfs willen regeren.

Wij moeten waken over de zielen der gemeenteleden als die weten dat wij rekenschap zullen moeten geven aan Hem die koomen zal. De naam van getrouw ons door menschen gegeven zal ons niets kunnen baten, wanneer de Heere ons niet prijst.

Het voorstel om de Dordsche kerkordening onveranderd aan te nemen en te laten drukken en tevens in eene voorreden te zetten dat er dingen in voorkomen die niet goed zijn, zou regtvaardig den blaam op ons werpen dat wij menschen dienaars en niet Gods dienaars waren. Is[2] dat bewezen is niet goed te zijn moet verworpen worden. De erkentenis hiervan heeft ook het slotartikel doen geboren worden.[3] Door zulk eene handelwijs zouden wij een jok op de schouderen neemen dat wij weeten niet het jok Christi te zijn, en hoe zouden wij dat wetende met eene vrijmoedige conscientie voor God kunnen verschijnen. Een doordrijven der Dordsche kerkordening zou weder van eene andere zijde eene oppositie doen geboren Worden, die zeker niet het voordeligst zou zijn voor de ijveraars voor die kerkordening. Ik weet wel dat ik als opziener nooit mijn hals onder die kerkorder buigen zal, en als lid altoos tegen derzelver invoering protesteer omdat zij de zaden van het bederf der Kerk met zich voert. Dit zeker wetende mag ik niet toegeven, en ik weet dat het grootste mistrouwen in de harten van een goed aantal leden en opzieners in deeze provincieen gestrooid zou worden, wanneer op zulk eene doordrijving werd aangedrongen.

1 Namelijk die, vastgesteld op de synode van 1837 te Utrecht.
2 Vermoedelijk: Iets.
3 Het slotartikel van de Dordtse kerkenorde (maar ook van die van 1837) spreekt ervan, dat zij zelve - zo nodig - kan worden ‘veranderd, vermeerderd of verminderd’.

Het vertrouwen in de Groninger broeders is voor zoo ver ik weet in deze provincieen volkomen hersteld,[1] en men zal hier geene scheuring proclameren al volgt men in andere provincien ook andere kerkordeningen. Och dat een ieder toch leerde inzien de listen des Satans om Gods kinderen te verdeelen; dat er in plaats van dat gedurig twisten over kerkordening, meer onderling en personeel onderzoek gedaan wierd naar de dagelijksche vruchten van geloof en bekering, dan zou er zooveel onkruid in elks hof te wieden zijn, dat wij genoeg te doen zouden hebben met het jagen naar het wit der prijs onzer roeping die van boven is in Christus Jesus. Wanneer dus de broeders in Overijssel en Groningen aldaar door de Dordsche kerkordening geene vereeniging willen ten koste van een scheuring in Holland, dan moesten die zaken maar provinciaal of classicaal of gemeentelijk behandeld worden. Zijn wij vereenigd in geloof, liefde en hoop dan zal er door den tijd ook wel meerdere eenigheid in de ordening komen. De eerste gemeentens des N.Testaments hadden ook geene gemeene kerkordening want de Canones Apostolorum zijn van later dagtekening en toch erkende(n) de Apostelen allen te zamen voor een lichaam Christi. De gemeenten van Klein-Azië had(den) algelijk eene verschillende ordening - dit werd echter niet berispt en als een oorzaak van verwerping opgegeven. Het oordeel der geheele afsnijding werdt alleen uitgesproken over het laauwe Laodicea, en dat oordeel is met de daad achtervolgd tot op deezen dag. Vreezen wij dan allen dat de liefde verkoude, vreezen wij voor die laauwheid die erger is dan het heidendom en door den Heere het verfoeilijkst getekend. Bidden wij voor elkander dat de broederlijke liefde blijve en dat wij hetzelfde moogen gevoelen in die deugden daar wij toe gekomen zijn, bidden wij voor elkander dat God ons het verdere openbare.

Wat het bestaan van een concept van een verbeterde en Heerlijker Kerkstaat betreft, zulk concept is ons in Holland onbekend, tenzij men er door verstaat een jagen naar de volmaaktheid, dat concept echter is niet van ons. Paulus had dit reeds en hij was daartoe van Christus gegrepen; indien dan de begeerte van Paulus de onze is en wij dit trachten te concipieeren, zullen wij toch wel op de goedkeuring van onze broeders moogen rekenen. Dit mag uitlopen ter verwarring en beroering der wereld. Gods kinderen zullen er niet door verward of beroerd worden en ons aller gemeenschappelijk voorschrift is Gods Woord en de vermaning des Apostels: dit gevoelen zij in u hetwelk in Christus Jesus was.

Wat het ijveren tegen profeten en profetien betrefd, dit geschiedt in Hol-

1 Op de synode van de Afgescheiden kerken gehouden te Utrecht van 28 september tot 11 oktober 1837, werden de beschuldigingen door ds. H. de Cock in vereniging met ‘Groningen’ en ‘Drenthe’ ingebracht tegen ds. H.P. Scholte, ongegrond bevonden.
De twee predikanten verklaarden ter synode dat ‘alle beschuldiging’ over en weer gedaan ‘wegvalt’.

land niet;[1] in tegendeel wordt dit op alle mogelijke wijzen aangemoedigd, doch dit geschiedt ten opzigte van alle de leden zoo als Paulus wilde, en ten einde dit Apostolische bevel des te beter te kunnen aandringen ijvert men zeer tegen een onbijbelsche orde van oefenaren, waardoor juist het profeteren der gemeenteleden wordt tegengegaan en een basterdsoort van predikanten ingevoerd, terwijl bovendien de bezoldiging van zulke menschen onbijbelsch is. Die van God geroepen wordt om het Woord te prediken en de Sacramenten te bedienen, die moet onderzocht en daartoe afgezonderd worden en is hij dan bedienaar des altaars dan kan hij ook als hij dit verkiest en noodig heeft van den altaar leven. Is dat echter het geval niet, dan wilde de Apostel dat een iegelijk lidmaat, werkende met zijn eigen handen zijn eigen brood zou eeten; en anders weet ik er ook niet op. Gij kunt mij geene goede oude schrijvers opnoemen die de oefenaarsorde in hunne bescherming genomen hebben. Dat in de Apostolische dagen particuliere gelovigen het woord verkondigden weet ik, en ik wenschte dat de eenvoudigheid onder de afgescheidene(n) zoo groot was als in die dagen, doch te vergeefs zoek ik in de Apostolische dagen en Schriften naar eene oefenaarsorde; en daarom protesteer ik er krachtig tegen.

Het besluit van die 2 Classis vond ik kostelijk.[2] Ook wij hebben rondgezien en gevonden **Klijn** van Utrecht[3], v.d. Meulen van Middelharnis[4], Hasselman van Aalst[5] en twee jongere broeders van de Hitsert[6] verlangen als Leeraars te worden uitgestoten en geordend, maar zij verlangen ook eenparig eene geregelde voorbereiding; niet om verstand te leeren krijgen van het werk der genade, dit heeft God hen reeds lang geschonken; maar om bekend te worden met den geheelen omvang der herderlijke en leeraars bediening waartoe meer behoort als een paar uur leerstellig en gemoedelijk eene redevoering te houden. Gewillig heb ik dan ook toegegeven aan het verlangen der broederen en wensch in de volgende week met die vijf broeders een aanvang te maken met de opvolging van het Apostolische bevel 2 Timoth. II, 2. Zoo de gemeente uit Groningen, Drenthe of eenige andere Provincie

1 Onder het ‘profeteren’ werd verstaan het spreken van een stichtelijk woord door bijvoorbeeld een ouderling. De synode van 1836 (Amsterdam) sprak uitvoerig over profeteren en oefenaars - art. 52 en 56. De synode van 1837 idem in artikel 81 van de daar aangenomen kerkenorde. Gezelle Meerburg en Van Velzen hebben, vanaf de eerste tijd der Afscheiding, de ontwikkeling t.a.v. het optreden van oefenaars met enige zorg beschouwd. Scholte meende op grond van 1 Cor. 14 het profeteren te moeten aanmoedigen voor **alle** gemeenteleden en niet voor enigen (bijv. uitsluitend de ambtsdragers), door hem ‘oefenaarsorde’ genoemd.

2 Onder meer op de vergadering van de classis Groningen van de Afgescheiden kerken, gehouden op 19 oktober 1838, werd gehandeld over het ‘profeteren’ en over het ‘uitstoten’ van oefenaars.

3 H.G. Klijn, geb. 1793. Later predikant te Kockengen etc.; vgl. Bos, naamregister.

4 Cornelius van der Meulen (1800-1876), later predikant te Middelharnis, ‘voor de provincie Zeeland’ en in de Verenigde Staten. Vgl. EERSTE DEEL, hoofdstuk 8.

5 Jan Hasselman (1773!-1860) is geen predikant geworden; EERSTE DEEL, naamregister.

6 Hendrik Barendregt en Jakob van Ham. Geen van beiden is predikant geworden. Vgl. TWEEDE DEEL, hoofdstuk 13: Zuid-Beijerland ‘gezegd Den Hitsert’.

op hunne kosten een of meer broeders wil overzenden, ik zal ze in liefde ontvangen en in het onderwijs wat mij betrefd kosteloos doen deelen. Zijn er echter broeders die van den Heere reeds zoo verre bekwaam gemaakt zijn dat zij geene opleiding meer behoeven, dan kunnen zij wanneer zij door eene gemeente geroepen worden, dadelijk geëxamineerd en geordend worden. Gij ziet dus broeder dat men inderdaad van ons niet zeer behoefd bevreesd te zijn. Wij gaan dan ook in deeze provincien rustig voort en de instellingen des Heeren worden meer en meer betracht, terwijl de Scheurmakers die zich zelf zochten van tijd tot tijd verlaten worden dewijl hunne baatzucht openbaar wordt. Gaarne had ik spoedig berigt aangaande de afloop der procedure te Groningen[1].

Ik ben na de invoering der nieuwe rechterlijke organisatie[2] voor de regtbank te Haarlem geweest en daar ben ik vrijgesproken.[3] Heden moest ik te Brielle[4] geweest zijn, doch kon wegens andere noodiger bezigheden niet van huis. In deze maand moet ik nog voor het crimineele hof te Amsterdam, en wellicht spoedig voor het hof van Holland. Er is reeds wegens de vrijspraak te Haarlem door den Officier cassatie aangetekend naar den Hoogen Raad. Welligt pleit de oudste broeder van onzen zaligen van Hall[5] voor de Crimineele regtbank en voor de Hooge Raad. Ook dit is eene merkbare vinger Gods. De vervolging is hier over het algemeen niet heviger. Eergisteren heeft men de schildwachten bij mij weggenomen en heden de schildwachtshuisjes.[6] Wat daarvan het gevolg zijn zal weet ik niet - denkelijk dat men ons met de regtbank wil vervolgen.[7]

In Ierland is een priester die Christus begint te verkondigen in de landstaal; dit is eene opmerkelijke zaak in een land waar het Pausdom te zamen met het liberalismus zoo het hoofd opsteekt. De Koningrijken der aarde zullen worden onzes Heeren en zijner Gezalfden.[8] Bidden wij om de Komste van Zijn Koningrijk en geven wij naauwkeurig acht op elkander tot opscherping der liefde en der goede werken, dat wij elkander vuriglijk liefhebben, dat wij elkander niets schuldig zijn dan die liefde. De God des vredes die de groote Herder der Schapen door het bloed des eeuwigen

1 Op 31 aug. 1838 werden H. de Cock c.s. vrijgesproken door de rechtbank te Appingedam, inzake het houden van ‘ongeoorloofde samenkomsten’ te Ulrum. Op 30 nov. 1838 diende deze zaak in hoger beroep voor het provinciaal gerechtshof te Groningen.
2 Op 1 oktober 1838. Vgl. hiervoor Bos, Archiefstukken IV, pag. 330, 331.
3 Bos IV, 333. Men zie voor deze en andere processen ook: J.A. Wormser, Een schat in aarden vaten, II H.P. Scholte, Nijverdal 1915, pag. 61-63.
4 Vrijsprekend vonnis rechtbank Brielle op 15 december 1838. Bos IV, 332, 333.
5 Mr. A.M.C. van Hall overleed op 15 aug. 1838; F.A. baron van Hall (1791-1866) in 1838 advocaat te Amsterdam was diens halfbroer. Bos IV, 211.
6 Inzake de schildwachten voor het huis van ds. H.P. Scholte te Utrecht eind 1838: Wormser a.w., pag. 63-65.
7 Deze vervolging is niet gekomen. De Utrechtse gemeente werd op 14 februari 1839 door de Koning erkend.
8 Het is niet onmogelijk, dat Scholte hier enige chiliastische gedachten wilde uiten. Zijn contact met J.N. Darby dateert van begin 1838.

Testaments uit den doode heeft wedergebracht, onzen Heere Jesum Christum, Die volmake ons in alle goede werk opdat wij zijnen wille mogen doen.

Ik hoop dat deeze brief die om er twee tegelijk te hebben zonder pen en inkt geschreven is[1] met liefde en welwillendheid zal worden ontvangen door de broeders in Groningen. Ik verzoek de hartelijke groete aan allen die des Heeren zijn. De genade zij met u, uwe echtgenoot en kinderen en met allen die onzen Heere Jesus Christus liefhebben in onverderfelijkheid. Mijne vrouw en veele broeders groeten u hartelijk. Gedenk wanneer het u gegeven wordt tot den Heere in den gebeden te naderen aan uwen u liefhebbenden vriend en broeder in Christo Jesu onzen Heere.

Scholte, 1 Cor. IV, 1

3. Brief van De Cock aan Scholte, Groningen 6 maart 1839

In dit stuk, waarop wij ook het antwoord van Scholte kennen - althans grotendeels, zoals we hieronder zullen zien - stelt De Cock een aantal vragen aangaande het 'Huishoudelijk reglement', waarop de Utrechtse gemeente kort voor dien, namelijk op 14 februari 1839, door de landsregering was erkend geworden.[2]
Wij bemerken in deze brief van De Cock iets van de aarzeling, die zich begin 1839 had meester gemaakt van enige voormannen der Afscheiding.

De vervolging moede, heeft een aantal gemeenten in die dagen het reglement van Utrecht aangenomen. Al spoedig bleek echter, dat dit een onhoudbaar geheel vormde. Wij noemen nu slechts het independentisme, dat er in naar voren komt, maar ook enige onmiskenbaar gevaarlijke bepalingen, als artikel 2: 'Allen, die in den naam van den drie-eenigen God gedoopt zijn, hun geloof in Dien God belijden, en die belijdenis door hunnen wandel niet tegenspreken, kunnen in de gemeente als lidmaten erkend en aangenomen worden.'
De consequentie van dit artikel is zichtbaar geworden in de Utrechtse gemeente, waar, op grond van deze bepaling een geestelijk onvolwaardig meisje, dat immers niet kon 'belijden', buiten de gemeente werd geplaatst.

Duidelijk komt in deze brief van De Cock diens bezorgdheid over de structuur van het reglement naar voren.

Geliefde Vriend en Broeder in onzen Heere Jezu Christo genade en vrede worde ons onderling vermenigvuldigd Amen!

Door des Heeren goedertierenheid mogen wij zien en erkennen dat toch de muren van Sion en Jerusalem opgebouwd worden en dat er meerdere ruimte komt dan er geweest is tot dusverre.

1 Om een copie te kunnen maken, schreef Scholte zijn brieven wel met een zogenaamd aniline-potlood.
2 Men zie voor de tekst van dit reglement: EERSTE DEEL, pag. 405-411.

Met erkentenis Broeder heb ik van UEd het Reglement met de nevens-

gaande inligtingen[1] ten eersten ontvangen en wij hebben besloten den 12den dezer Provinciale vergadering te houden om gemeenschappelijk te overleggen den weg die wij te gaan hebben.

Daartoe zou het mij aangenaam zijn vooraf van UEd de nodige inlichtingen[1] te ontvangen.

1.	Hoe zijt Gij te werk gegaan met de onderteekening en indiening van dat Adres; denkelijk toch eerst bij de Burgemeester en voorts bij de Gouverneur?
2.	Hoe staat het met de erkenning van de opzieners door Z.M., geschiedt dit alleen nu of moet het ook voorts telkens geschieden wanneer er nieuwen benoemd worden hetzij Predikanten, ouderlingen en diakenen?
3.	Weet gij ook hoeverre zich dit uitstrekt dat wij ons onderwerpen moeten aan alle gouvernements bepalingen en verordeningen (in) art. 4 uitgedrukt.[2]
4.	Hoe staat het met die gemeenten die nog geen geschikte gebouwen hebben voor de uitoefening van Godsdienst maar daar het nog plaats vindt op Apostolische wijze aan de huizen der geloovigen; kunnen die naar uwe gedachten ook vrijheid bekomen? En
(5.)	Hoe staat het eindelijk met de Hoge raad; heeft die ook reeds uitspraak gedaan in de zaak van de vrijheid van Godsdienst, of weet Gij ook wanneer dit staat te gebeuren?

Wat eindelijk het Gemeentelijk Reglement zelve aangaat, hiermede heb ik mij over het geheel wel mede kunnen vereenigen en heb er vele schone bepalingen in aangetroffen, maar kan niet ontveinzen dat ik vrees, dat gedurige nieuwe reglementen,

1 We zien, dat het woord ‘inlichtingen’ vlak na elkaar op twee wijzen wordt gespeld. In de brief staan meer fouten.

1 We zien, dat het woord ‘inlichtingen’ vlak na elkaar op twee wijzen wordt gespeld. In de brief staan meer fouten.

2 Artikel 4 van het K.B. tot toelating van de Utrechtse gemeente behelsde, dat deze gemeente ‘is onderworpen aan alle wettelijke bepalingen en Gouvernements verordeningen welke, met betrekking tot alle andere kerkgenootschappen of kerkelijke gemeenten in het Rijk, in het algemeen, thans bestaan of in het vervolg mogten worden vastgesteld’.

gedurig nieuwe aanleiding ook zullen geven tot twist en scheuring. Maar de Heere kan vrede en zegen geven.

In Zeeland heeft men onlangs besloten ook om die oorzaak om zich bij de Dortsche Kerkenordening te houden behalve de Correspondentie der Overheden en het patronaat.[3]

Wat de artikelen zelve aangaat waaromtrent ik nog eenige bedenking heb, deze zijn vooreerst die omtrent de verkiezing (art.) 14 enz. Op wat grond zal in dezen de stemming niet plaats hebben, gelijk gewoonlijk, en in alle burgerlijke stemmingen?

En ten aanzien van het huwelijk wanneer slegts een van de beiden de belijdenis niet kan of durft doen, moeten dan die kinderen als buiten de gemeente geboren aangemerkt worden? Zal dan ten minsten een lid-

3 De (Dordtse) kerkenorde van 1618/19 - zoals deze luidde in de tijd van de Afscheiding - spreekt in artikel 4 van correspondentie met en goedkeuring door de overheid aangaande het beroepen van predikanten.

maat zijnde, en de andere niet afgesneden maar lidmaat door den doop, de eerste den laatsten niet heiligen, maar hunne kinderen ongedoopt blijven? Gaat dit niet te verre en op welken grond zal dit vóór de afsnijding geschieden?[1]

Overigens wordt hier niet gevonden 't geen over 't algemeen in Kerkenordeningen bepaald is, dat de een zich niet in eens anders dienst mag indringen - Dat de kerkenraad de classis, deze de Provinciale vergadering en deze wederom de Synode onderworpen is, en zeker misten hier meer algemeene bepalingen die in andere kerkenorden gevonden worden. Of oordeelt Gij dat deze zaken daarna in meer algemeene Kerkenordeningen kunnen en moeten worden opgenomen en bepaald? Gaarne zou ik hieromtrent UEw. Broederlijke inlichting, is het mogelijk voor den 12den Maart.

Wij hebben hier, (gelijk ik denk dat Gij reeds weet door een brief van Broeder Lindeman[2] waartoe ik hem verzocht heb, en om dan tevens ook te schrijven om 10 a 12 exemplaren van het Utrechtsche reglement) door des Heeren goedgunstige bestiering een Roomsche kerk gekocht voor de matige som van *f* 4926,-, staande vrij wat net midden in de stad in de gulden straat welke in een regte rigting begint daar de Boteringestraat eindigt aan de grote markt.[3] De kerk is boven 3 kamers en de gang en van rondom voorzien van galerijen. Ik denk dat 6, 7, 8, 9 a 1000 man in kan, het laatste nl wanneer hij opgepropt vol is. Onder zijn vijf kamers voor de pastory en boven nog 2 en er is aan de straat ook nog een kelder bij voor de bediende van de kerk.

Wonderlijk was in dezen de weg des Heeren. De Roomsche kerkvoogden hadden 2 uren voor zich genomen om de kooper geluk te geven of te bedanken maar onbepaald aan de klokslag. Met een kwartier gaven zij Bolhuis[4] reeds geluk en met verloop van een half uur wilden hun eigen volk reeds 500 Gl meer geven maar het was te laat, en naderhand verklaarden zij zelve dat zij 1000 Gl meer plan gehad hadden.

Zoo heeft de Heere de oogen der vijanden verblind. Overigens is hier geen bijzonders dan dat de Gemeente nog al gestadiglijk aanwint en Wildeboer, De Wit en Huiskes[5] er over gesproken hebben gelijk ik hoor om naar Ds. van Raalte naar Ommen te gaan om der kosten wil.[6]

1 De Cock doelt hier op de artikelen 58-63 van het reglement. Slechts belijdende leden konden bevestiging van hun huwelijk ontvangen. Zonder bevestiging werd het huwelijk niet ‘als heilig erkend’. Kinderen uit zulk een huwelijk werden niet gedoopt.
2 E. Lindeman, ouderling te Groningen. In 1841 predikant te Smilde; 1846 te Warffum. Overleden 1890.
3 Men zie voor e.e.a.: Dr. J. Wesseling, Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen; Groningen 1961, pag. 40 en 41. Bij de bevrijding van de stad Groningen in april 1945 werd het gedeelte van de Guldenstraat, waarin het pand stond, verwoest.
4 B. van Bolhuis, één der eerste Afgescheidenen in de stad Groningen.
5 De latere predikanten: K. Wildeboer, P. de Wit en J.G. Huiskes.
6 Vermoedelijk wilde De Cock zeggen, dat zij zouden gaan studeren bij ds. A.C. van Raalte en niet bij Scholte in Utrecht.

De Heere voorts geve Zijnen Zegen en bouwe Zijn Sion gelijk Hij zekerlijk doen zal. Dit is de hartelijke wensch en bede van uwen heilbiddenden Vriend en Broeder in Christus.

H. de Cock

(P.S.) Groet de uwe en alle Broeders die mij kennen en het heil van Sion beminnen.

Ds. H.P. Scholte heeft op dit schrijven geantwoord met een brief, waarvan vermoedelijk alleen het laatste blad is verloren gegaan.[1]
Vanwege de uitvoerigheid van het stuk zullen we hieronder slechts de hoofdzaken ervan noemen.

Ad. 1. Het adres is op het stadhuis te Utrecht getekend door de mannelijke en vrouwelijke leden der gemeente. Daarna is het aan de gouverneur van de provincie Utrecht gezonden.
Ad. 2. 'De aanvrage ter erkenning geschiedt alleen nu, want eenmaal ons reglement erkend zijnde, is daardoor alle bemoeyens van de regering in onze inwendige zaken uitgesloten.'
Ad. 3. 'De onderwerping aan alle gouvernementsbepalingen strekt zich uit tot alle burgerlijke wetten, zoo als dit ook uitgedrukt staat in Art. 194 van onze Grondwet. En dit kunnen en moogen wij vooraf niet weigeren zoolang wij in de Staat leven. Maakte men ooit wetten die wij volgens Gods Woord niet konden opvolgen dan moesten wij om der conscientie wille lijden, en protesteren.'
Ad. 4. 'Door het besluit van 5 July 1836 is de Koning verbonden ons de vergadering in een **bijzonder huis** even goed toe te laten als **in een daartoe bestemd gebouw.** De opgave van het huis der bijeenkomst is echter noodig opdat de politie kan toezien wat er gebeurt en de noodige bescherming verlenen kan.' Ad. 5. De 'Hooge Raad' heeft geen uitspraak gedaan.

Verder schrijft Scholte, dat ook hij vrees heeft voor 'nieuwe reglementen' en daarom heeft besloten er nooit meer iets aan te doen. 'Bepalingen waardoor wij reeds zoo veel twist gehad hebben zijn er niet in opgenomen, omdat ik hoopte dat andere gemeenten, wanneer het openbaar wordt wat wij gedaan hebben, daarvan gebruik zouden maken, en alzoo van zelve eene band van vereeniging gelegd worden, waarbij men in niet wezenlijke zaken elkander vrijheid liet zonder verkettering.'
'De Dordtsche kerkordening heeft in Zeeland niet veel geholpen, want daarna heeft Ds. Budding zich afgescheurd van alle gemeenten die niet de oude Psalmen wilden zingen, en dit op grond van de Dordtsche kerkordening. Geliefde broeder, door kerkordeningen zullen wij geene zinkende gemeente staande houden. Volgens onze geloofsbelijdenis zijn zij **goed** en **nuttig** wanneer zij het oogmerk **de goede orde** bereiken, wij gelooven echter niet dat zij er **moeten** zijn, zoo als wij dit belijden van de

1 Gemeentearchief Rotterdam; familie-archief De Cock. De brief is ongedateerd, maar uit de inhoud blijkt, dat hij is geschreven enige dagen na 6 maart 1839.

dienaren der kerk en de kerkelijke regering.' 'De bepalingen omtrent het huwelijk schijnen zeker hard, zij zijn echter overeenkomstig Gods Woord en onze belijdenis. Wij vragen met ons formulier aan **beide** echtgenooten zoodanige vragen die niet anders dan door lidmaten der gemeente die belijdenis des geloofs afleggen, beantwoord kunnen worden. Zouden wij volgens onze Gereformeerde leer kunnen of durven veronderstellen dat iemand die geen belijdenis **kan** of **durft** af te leggen, zonder onopregtheid zou **kunnen** of **durven** belijden **voor God en deeze zijne heilige gemeente** dat

hij **als een getrouw en Godvreezende man heiliglijk naar uitwijzen des H. Evangeliums zal willen leven** of dat zij dit zal doen **als eene vroome en getrouwe huisvrouw.** Indien iemand zonder belijdenis des geloofs deeze belijdenis zou durven doen, zou ik moeten verdenken als een Remonstrant of Pelagiaan die krachten stellen in den ongelovigen en onwedergeborenen, welke wij als Gereformeerden belijden niet in de zoodanigen aanwezig te zijn.'
...'Wat betreft meerdere algemeene bepalingen, zoo de gemeenten allen in de noodige zaken vereenigd zijn, en het wordt noodig geoordeeld wegens opkomend kwaad dat er meerdere algemeene bepalingen gemaakt worden, daartoe hebben wij vrijheid volgens het slotartikel, het kan ons door het gouvernement niet betwist worden. Ik heb echter geschroomd om zulke het kwaad pogende te weren artikelen in te voegen, waardoor reeds het vermoeden aan de wareld gegeven werdt, dat wij elkander reeds wantrouwden. Ik hoop dat het nooit zal noodig worden om een artikel tegen indringing te maken. Wanneer wij in ons reglement de bepaling hadden openomen dat een kerkeraad aan de Classis enz. onderworpen is; dan hadden wij nooit dit reglement moogen maken;... doch dan waren wij nog in den druk geweest...'.

4. Copie van een brief geschreven door De Cock, aan vrouwe J.J. Zeelt te Baambrugge, Amsterdam 10 maart 1840

In aansluiting op hetgeen over deze brief reeds is gezegd in de inleiding van dit hoofdstuk, merken we het volgende op.
De brief is door De Cock geschreven na de vergadering van opzieners, gehouden te Amsterdam op 6 en 7 maart 1840, op welke vergadering de 'Amsterdamse twist' aan de orde kwam.
Scholte had toen reeds - zoals reeds eerder in dit boek medegedeeld - de zijde gekozen van de vier geschorste Amsterdamse ambtsdragers, had bij hun gepreekt, het avondmaal bediend en met de scheuring verwekkende groep provinciale vergadering gehouden op 21 en 22 februari 1840, op welke vergadering 'de meerderheid van de Amsterdamse kerkeraad' was geschorst.
Als geadresseerde komt slechts in aanmerking mevrouw J.J. Zeelt, vanwege het gebruiken van de aanspraak 'Vrouwe' en 'Mevrouw', vanwege het noemen van 'Trijntje', 'Mijntje' en 'Doortje' (begin 1840 is Theodora C. Vos, 'Doortje' genoemd, dienstbode bij mevrouw Zeelt) en vanwege het feit, dat mevrouw Zeelt in de jaren 1840-1847 in sterke mate de zijde van Scholte kiest. In de notulen van de Chr. Afgescheiden gemeente te Amsterdam van 10 april 1840 lezen we, dat er een commissie zal gaan naar de 'protesterende leden' J.J. Zeelt, Bal(c)ke en huisvrouw (J. Bal(c)ke was de tuinman van mevrouw Zeelt) en D. Vos op Postwijk te Baambrugge.

Verder verwijzen we voor mevrouw J.J. Zeelt naar het volgende hoofdstuk.

WelEd. Vrouwe en Vriendin en Zuster in onzen Heere Jezus Christus! Genade en Vrede, worde ons en de onzen geschonken en vermenigvuldigd uit Genade, Amen.

Door Trijntje hoorde ik, dat UEd. mij bij deze gelegenheid nog eens bij u verwacht had: de tijd laat mij zulks volstrekt niet toe, en de gelegenheid om met uw Broeder naar Vriesland te vertrekken, noopte mij, om zulks ook geen dag uit te stellen; schoon anders de Heer Weimar, mij dezen morgen, zeer vriendschappelijk nog aanbood, om met mij morgen met zijn vrouw naar UEd. te gaan, hij wenschte dit ook nog wel uit belangstelling, in het heil der Gemeente, en naar ik hoor Mevrouw, zou dit ook nodig kunnen zijn om dat men UWelEd. de zaken niet naar waarheid voorsteldt.

Voor eerst toch Mevrouw, is bij het onderzoek gebleken

1e. Dat: Do. Scholte lasterend Do. van Velzen een indringer genoemd heeft, want dat hij, wat de zaak betreft wettig door de gemeente geroepen, en verlangt is.

2e. Dat Do. Scholte lasterend gesproken heeft, en geheel en al ongegrond hem beschuldigende in de leere.

3e. Heeft de meerderheid geoordeeld (schoon verscheiden ook de handeling van den kerkenraad volkomen goedkeurden) dat de Censuur te haastig was.

4e. Eindelijk heeft de Vergadering geoordeeld, dat Do. Scholte scheurmakend gehandeld heeft, gelijk ook de gemeente, die hij daartoe verleid heeft, de Ouderlingen en Diakenen stijvende, en ook de leden; en gruwelijk het misbruik van het Avondmaal, in die omstandigheden, en tevens die onwettige voorbereidende vergadering, die nergens toe strekte, als tot voeding van scheuring en onderdrukking der Broeders.

Ik hoop Mevrouw, dat ge ook zelf dit zien en erkennen zult: afwijken van degene die tweedragt en ergernissen aanrichten, naar de vermaning des Apostels, en dat gij voorts strekken moogt gelijk dusverre, tot ondersteuning en sterking van de Gemeente des Heeren, tot verheerlijking Gods, tot blijdschap der Kerk, tot heil van uw zelve en tot heil ook dergene, die lasterend en scheurziek in dezen gehandeld hebben, en die hoop ik, dit erkennen mogen, ook nog, door het oordeel der kerke daar toe genoopt. Dit hoop ik ook van Mijntje en Doortje, die ik van mij verzoek te groeten. In hope dat de Heere ons zegene, en ons in de rechte wegen leiden moge, noeme ik mij heilbiddend, UwWelEd. Vriend en Broeder in den Heere.

(Get.) H. de Cock

5. Brief van De Cock aan de kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Utrecht, Groningen 18 maart 1840

> Aangaande deze brief lezen we in de notulen van de Utrechtse kerkeraad van 24 maart 1840, dat de brief wordt getypeerd als ‘gerigt gedeeltelijk aan Ds. Scholte en gedeeltelijk aan den Kerkeraad’. Het stuk wordt niet in behandeling genomen!

Aan den Kerkenraad van Utrecht.

Waarde Broeders in onzen Heere Jezu Christo, genade en vrede worde ons geschonken en vermenigvuldigd om, ons zelven verloochenende, door des Heeren genade, vereenigd met de Broeders de Gemeente des Heeren te bouwen, Amen!

Van Do. Brummelkamp, Broeders, zult gij zeker reeds den vollen afloop der vergadering ontvangen hebben.

Daar ik reeds gisteren dacht te vertrekken had ik geen tijd tot schrijven, maar daar ons door misleiding gisteren avond de beurtman van Harlingen

ontvaren is, wenschte ik nog wel eenige letteren UEd. te schrijven tot opwekking om het oordeel der vergadering UEd. te onderwerpen en hetzelve aannemende schuld te erkennen, in datgene waarin de schuld is aangewezen nl.

1°. in de beschuldiging dat Do. van Velzen een indringer zou zijn, daar het gebleken is, dat en de beroeping en de aanneming geschied is op de roeping en aandrang der Gemeente. De liefde, Broeders, gebiedt deze erkentenis allesints overeenkomstig de waarheid, en dit te meerder daar de beschuldiging die gebleken is ongegrond te zijn naar het oordeel der Broeders niet gering was, maar ten deele eerrovend, ten deele zoo ver het ingang vond, den zegen der Gemeente wegnemende en verwoestende.

2°. In de beschuldiging dat Do. van Velzen zou prediken zonder levendmakend geloof, zonder een levendige Christus en zonder levendigmakende Geest. Deze beschuldiging is gebleken geheel en al ongegrond te zijn, niet alleen naar het oordeel der vergadering, maar ook naar de woorden van Do. Scholte zelve die de voornaamste aanklager was, en die betuigd heeft de bediening onwaardig te zijn, indien hij buiten staat was te bewijzen hetgeen hij zeide.

Het oordeel der vergadering, Broeders, ook van mij in 't bijzonder, is zoo verre niet gegaan, daar ik het geen zoo ligte zaak reken eenen Broeder, vooral een leeraar te censureeren, of de wijngaart des Heeren te verlaten, maar dit, Broeders, was wel mijn hartelijke begeerte en verlangen, dat dit de vrugt mogt wezen dat wij onze eigene verkeerdheid en zondigheid inziende en erkennende, mogten begeeren met de Broeders te verzoenen en in vrede en eenigheid met hen te leven en ook tevens in liefde met zwakke en met gevallene Broeders te handelen, zelve zwak en verkeerd bevonden wordende.

3°. In al de handelingen die gevolgd zijn op de schorsing van de ouderlingen en diakenen van Amsterdam, ten deele scheurmakend, ten deel bijzonder zondig en gruwelijk wat aangaat het misbruik des Avondmaals in die omstandigheden tot voeding van de scheuring, gelijk daartoe ook natuurlijk moest strekken die voorlopige vergadering waar alle wederzijdsche inligting ontbrak en slegts één partij kon gehoord worden.[1]

Ik hoop Broeders, dat gij met dit oordeel zult instemmen althans UEd. hetzelve ten vollen onderwerpen en daarom allesints zoeken ook de Breuke te heelen die daardoor veroorzaakt is, en daarom aan de Amsterdamsche kerkenraad ook schrijven de erkentenis van uw verkeerd gedrag, waarin het gebleken is, opwekkende ook de afgescheurde Broeders om nu na het oordeel der kerk zich wederom met de kerk te vereenigen, ook daartoe opwekkende en radende Mevrouw Zeelt, die gelijk ik gehoord heb zich

1 Zoals ook bij de vorige brief medegedeeld: Scholte belegde met gelijkgezinden (de vier geschorste ambtsdragers e.a.) een ‘provinciale vergadering’ te Amsterdam op 21 en 22 februari 1840.

reeds van de gemeente Amsterdam had afgescheiden en gevoegd tot die van Utrecht[1]; op die wijze, Broeders, kan alleen het vertrouwen en de liefde hersteld worden en dat eischt ook de waarheid.

Gisteren en heden hebben wij hier Provinciale vergadering gehouden, waarop Do. van Velzen en Do. de Haan tegenwoordig zijn geweest. Ook de andere leeraars daarvan zoo veel mogelijk kennis gegeven zijnde.

Op die vergadering is de Broeder P.M. Dijksterhuis[2] onderzocht en nadat uit gemeentelijke en classicale attestatiën zijn gezonde erkentenis en goede wandel gebleken was, heeft hij een voorstel gedaan en is hij voorts onderzocht in de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche taal en uitlegkunde, daarna in de Godgeleerdheid, Bijbelsche, kerkelijke geschiedenis en het Herderlijk werk en met volkomen genoegen van alle Broeders toegelaten tot den dienst, terwijl hij geroepen is en schier gelijktijdig op drie onderscheidene plaatsen, waarvan hij waarschijnlijk die in zijne provincie zal kiezen.

De uitdrukking, Broeder Scholte, dat gij ieder zoudt erkennen die u goed aanstond naar uwe meening naar Gods Woord en dus ook anders niet, schijnt mij niet goed. Want dan zal ieders oordeel de regel moeten worden en niet de goede orde door de kerk gesteld.[3]

Allesints moet dit, dunkt mij, de regel zijn dat een iegelijk op een wettige vergadering onderzocht worde met de vereischte getuigenissen, en alzoo toegelaten is een iegelijk ook tot de erkentenis verpligt en gedraagt een broeder zich verkeerd in leer en leven dan moet hij even alzoo door een wettige vergadering bestraft of verder afgezet worden.

Wijken wij af van dezen regel, dan loopt zeker alles in de war, hetgeen de Heere niet wil, maar de orde. Deze, Broeders, hoop ik dat wij in alles ook mogen zoeken te betragten,[4] en dat Hij, de Heere, onder ons uit de wanorde nog de orde en uit het verschil nog de eenigheid doe geboren worden.

In hope waarvan ik heilbiddend mij noem UEd....[5] Broeder en Leeraar ten deele nog onder het kruis.

H. de Cock

P.S. Tot mijne verwondering heeft Rozendal mij verhaald dat hem door UEw. zijne getuigenissen van UEd. kerkenraad zijn afgevraagd, dit dunkt mij vreemd om hem alzoo heimelijk uit te werpen. Was hij schuldig dan moet hij bestraft of naarmate

1 Johanna Judith Zeelt keerde zich op 15 januari 1840 van de Amsterdamse gemeente af - ‘hangt... den geschorsten ouderling J.A. Wormser aan’. Werd m.i.v. 26 febr. 1843 niet meer bij de gemeente gerekend. Gedurende vele jaren had zij op ‘Postwijk’ te Baambrugge een godsdienstige kring om zich heen. Verscheidene Afgescheiden predikanten kwamen aldaar een stichtelijk woord spreken.

2 De latere ds. Pieter Meindert Dijksterhuis; TWEEDE DEEL, Naamregister.

3 Heeft betrekking op de erkenning van iemand als predikant.

4 Opmerking, die ook ten aanzien van de andere brieven geldt: De Cock schrijft - mogelijk in haast - maar weinig komma's. Zo luidt dit zinsgedeelte in het origineel: ‘Deze Broeders hoop ik dat wij in alles ook mogen zoeken te betragten,...’

5 Onleesbaar.

van zijn misdrijf behandeld worden, maar is hij niet schuldig althans in de hoofdzaak dan moest hij niet geheel en al aan zich zelven overgelaten, maar althans medegeholpen worden. Hiertoe Broeders wilde ik u dan ook wel verzoeken. Rozendal heeft mij zijne bewijzen gegeven, met verzoek dat door UEw. de zijne mij toegezonden wierden, opdat wanneer UEw. dan nog die papieren verlangde, u die toe te zenden. Het Bijbeltje heeft hij met Ds. van Velzen gezonden om onkosten te mijden.[1]

Uw vriend H. de Cock

6. Afschrift van een brief door De Cock geschreven aan ds. G.F. Gezelle Meerburg te Almkerk met onderschrift van de hand van De Cock - bestemd met genoemd afschrift - voor ds. H.P. Scholte, Wildervank 1 april 1840

Ds. G.F. Gezelle Meerburg heeft zich, volgens de inhoud van het onderstaande tot De Cock gericht, teneinde zijn bezorgdheid uit te spreken over de korte duur etc. van de opleiding van enige predikanten in het noorden des lands.
Ook later - in 1843 - zal Gezelle Meerburg zich sterk keren tegen 'de gemakkelijke toelating tot het Predikambt van ongestudeerde leden...'. Hij spreekt dan zelfs van een 'misdaad'. En: Onze vaderen riepen hun professoren en predikanten uit Frankrijk; maar wat er nu in sommige provincies gebeurt met de toelating tot het predikambt is 'navolging van de handelwijs der Methodisten in Engeland'.[2]

Geliefde Vriend en Broeder in onzen Heere Jezu Christo - genade en vrede en barmhartigheid worde UE en de uwen rijkelijk geschonken en bewezen uit- en inwendig ligchamelijk en geestelijk. Amen.

In vrij goeden welstand heb ik UEds brief, geliefde broeder, ontvangen en daaruit vernomen met genoegen dat uwe krachten aan wonnen, schoon de borst nog zwak is. De Heere schenke voorts beterschap en sterkte. In uwen brief, broeder Meerburg, kwamen nog al verscheiden bedenkingen voor, die deszelfs oorsprong hebben mijns inziens uit de geringheid van de beginselen van het koningrijk der hemelen.

1 J.W. Rosenthal, ex-rabbijn, overgegaan tot het Christelijk geloof. Men zie voor hem: Dr. J. Wesseling, Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen, pag. 44; en: Verslag van de synode, 1840 Amsterdam, pag. 58. De in dit P.S. aangesneden zaak is niet geheel duidelijk. Vermoedelijk heeft de Utrechtse kerkeraad bepaalde stukken van Rosenthal onder zich gehouden. In het archief van deze raad is echter niets te vinden aangaande laatstgenoemde.
2 Voorrede in: De Dordrechtsche Kerk-ordening van het jaar 1619, zooals dezelve met de noodzakelijkste veranderingen tot eene algemeene kerke-ordening is aangenomen door de Christelijke Afgescheiden Gemeente in de provincie Noord-Braband, Delft 1843.

Gij zegt daarin dat gij naauwelijks hoort van onderwijs of het examen volgt en dan komt het U voor dat het meer vertoning is dan wezenlijke nuttigheid; maar, Broeder, bij ondervinding weet ik het tegendeel. De broeders die deelnemen aan het onderwijs zijn meesten deels dezulken die door den Heere geleerd gaven hebben van welsprekendheid en getuigenis

van ootmoed, zedigheid, geestelijkheid enz. Die hier geexamineerd zijn zijn naar de vermaning des Apostels getrouwe mannen aan wie de bediening mag worden toevertrouwd. Dijksterhuis heeft nu ongeveer 3 jaar zich toegelegd op de kennis der talen, Godgeleerdheid, Kerkgeschiedenis enz. en daarvan ten genoege van allen genoegzame proeven gegeven.

In Drenthe zijn drie geeexamineerd als Freerk Kok,[1] Jakob Koerts[2] en Koert Jakobs Timmerman,[3] die nu ongeveer twee maal de Godgeleerdheid mede doorgelopen hadden, in het privaat hadden geproponeerd, de bijbelsche geschiedenis onderscheiden reizen geregeld behandeld, onderwezen in de kennis der kaarten die in onze bijbels worden gevonden en ook in de Kerkgeschiedenis. Jakob Koerts was te voren ook onderwezen tot en geexamineerd als Cathechiseermeester. Zulk een onderwijs nu is niet slechts voor de leuze, maar noodzakelijk of althans hoogst nuttig zoo voor de onderwezenen als voor de Gemeenten, voor de eerste opdat zij geregeld alle stukken der Godgeleerdheid leeren kennen, voor de gemeenten opdat zij verzekerd zijn dat zij in alle stukken de Godgeleerdheid betreffende onderwezen en onderrigt zijn.

Die onder ons nu geexamineerd zijn hebben vertoond

1°. gemeenschappelijk volledige getuigenissen zoo als geeischt worden en van de Kerkeraad hunner gemeente en van de Klassis;

2°. hebben zij behalven Dijksterhuis (die ook in de talen geexamineerd is) vooreerst een proeve gegeven hunner ervarendheid in de predikkunde over eene opgegevene tekst. Vervolgens van uitlegkunde, daarna zijn zij onderzocht omtrent het geheele beloop der Godgeleerdheid, ook met inmenging van de wederleggende en dadelijke; daarna over de kerkelijke geschiedenis met inmenging van de aardrijks- en tijdrekenkunde. Voorts van de kerkelijke geschiedenis en het beloop van de openbaring. En eindelijk van de predikkunde en het herderlijk werk en zijn zij, alle broeders voldaan zijnde over het examen toegelaten tot de bediening nadat zij geroepen en bevestigd zouden zijn.

Ten aanzien van de drie eersten nu n.l. Dijksterhuis, Jakob Koerts en Koert Jakobs Timmerman, die zijn beroepen en hebben zulks aangenomen op het Zandt, te Hijken en Halen en te Beilen, terwijl Freerk Kok geroepen was te Dwingeloo, maar de vernieuwing dier beroeping aangeraden is, omdat er oneenigheid en verschil in de gemeente was. Voor het overige hebben wij overwogen het protest hetwelk Do. Brummelkamp inbragt, en waarmede UE heeft ingestemd, maar hebben algemeen geoordeeld, ook Ds. van Velzen en de Haan dat dit Protest ons niet bezwaarde, daar de broeders,

1 F.A. Kok (1803-1860), in 1840 predikant te Dwingeloo; daarna in onderscheidene plaatsen, onder mee te Schoonhoven (1848-1854). Men zie voor hem en ook voor de opleiding in Drente in het algemeen: Ds. J. Kok, Meister Albert en zijn zonen, tweede druk, Kampen 1934.

2 Ook genoemd: J. Timmerman (1781-1866), predikant te Hijken-Hooghalen van 1840 tot 1866.

3 K.J. Timmerman (1816-1870), predikant te Beilen van 1840 tot 1841, daarna in enige andere gemeenten.

als broeders tot broeders, zonder aanmatiging van magt en gezag gesproken hadden.

Op beide vergaderingen[1] hebben wij besloten om aanvrage te doen tot het houden eener Synode, en om de gemeente des Heeren in ons vaderland op te wekken, om gemeenschappelijk tot de oude gereformeerde orde en Kerkregering weder te keeren, ziende waartoe de wanorde leidt die er uit voortkomt wanneer een ieder maar zijne gedachten volgt naar den bijbel gelijk hij meent, of meent, gelijk te voren Labadie,[2] een zuiverder Kerkstaat op te rigten. Tot het houden eener Synode dringen ook voorts de onordelijkheden die er plaats vinden in de ordening van leeraren, zoo als dit in Overijssel[3] en te Utrecht[4] heeft plaats gehad; in Overijssel zelfs de vereischte attestatien van de Kerkenraad ontbrekende; ja ten deele of naar de bewustheid protest der wettige Kerkenraden aanwezig zijnde, en in Utrecht tegen het besluit van de Provinciale vergadering slechts een leeraar met een Kerkenraad aanwezig zijnde tot het examen en daarenboven nog de leeraar die onderwijs gegeven had. De censure van Do. Duin[5] raadt dit ook daar het nodig was, zoo mogelijk dat dit weer in orde gebragt werdt. Ook eischt dit het gedrag van Do. Scholte, die zich niet stoort aan het oordeel, de vermaning en bestraffing der Prov. vergadering,[6] maar zijn lasteringen en scheuring nog volhoudt en vermeerderd, ja vasthoudt gelijk hij mij gescheven heeft lasterlijk en dwazelijk dat Do. van Velzen wettig geschorst is.

Om alle deze redenen hoop ik dat gij hiertoe volgaarne mede zult werken. Wij hebben in ieder Provincie 4 verkoren om naar de Synode te gaan. De Heere doe dit strekken tot wegneming der ergernissen tot vereeniging der Broeders tot beteugeling van het kwade en over het geheel tot heil der Kerk. Groet van mij de broeders. De Heere doe U zijn heil zien en schenke ligchamelijk en geestelijk zegen naar de bede van uwen vriend en Broeder

(was get.) H. de Cock

P.S. Ik zend UEw. een afschrift van deze brief aan Do. Meerburg omdat daarin algemeene belangen vervat zijn en de tijd mij niet toelaat allen

1 Nl. de provinciale vergaderingen van Groningen en van Drente, waarop de examens werden afgenomen.
2 Jean de Labadie (1610-1674).
3 Na opleiding door ds. A.C. van Raalte te Ommen (Ov.) werden op de provinciale vergadering van 15 oktober 1839 P. de Wit en K. Wildeboer geëxamineerd op een wijze, die door een aantal Afgescheiden gemeenten werd afgekeurd. Als predikanten waren slechts A. Brummelkamp en A.C. van Raalte aanwezig. Ook over een 'ordening' van G. Wissink (in 1840 intrede te Genemuiden) op een provinciale vergadering van Overijssel, na examinatie door Brummelkamp en Van Raalte, rees verschil van mening.
4 Scholte examineerde en 'ordende' op 29 maart 1839 te Utrecht: H.G. Klijn en C. van der Meulen, daarna resp. predikant te Kockengen en te Middelharnis. Men zie voor deze zaken ook het Verslag synode Amsterdam (1840).
5 Ds. R.W. Duin, geschorst in Friesland. Men zie Verslag synode Amsterdam (1840).
6 Bedoeld is de provinciale vergadering van Noord-Holland van 29 mei 1840.

alles te schrijven. De toestand van Do. Meerburg kan hieruit oog eenigsints gekend worden...

Zou ik, Broeder Scholte, UEd. brief in 't geheel beantwoorden, in 't brede dan zou ik nog al wat meerdere ruimte behoeven, maar over dezelve heb ik mij bedroefd.

Hoe kunt Gij, Scholte, zoo dwaas zijn en zoo scheurziek om Do. van Velzen voor geschorst te houden: Immers al had de vergadering...[1] hen geregtvaardigd in alles, dan zou nog in dat punt...[1] het tegengestelde moeten geweest zijn, want een vergadering die geschorst is door de wettige magt hetzij dan te regte of te onregte, die kan en mag geen ander schorsen, dat is niet anders dan scheurziekte. En ik kan mij niet begrijpen, hoe wijze menschen zoo dwazelijk spreken en handelen kunnen.

Wat Mevr. Zeelt aangaat, Do. Scholte, in die eigen brief waarin Gij mij beschuldigt dat ik haar zoek om het hare en anderen laat varen, in die eigen brief meldt Gij hoe ik u tevens omtrent die anderen gedrongen heb. Maar Mevr. Zeelt was in een bijzonder geval, zij was lid geworden van de Gemeente van Utrecht. Ik kon ook immers in haar geen belang hebben. Dit intusschen verzoek en vraag ik van u, Broeder Scholte, om onverootmoedigd en onvernederd blijvende, nevens[2] om aanvrage te doen tot een Synode om daar UEd. gedrag nader te doen beoordeelen door 4 afgevaardigden uit onderscheiden Provinciën. Indien Gij ook dit ontweekt met het volhouden dier lasteringen dan zoudt Gij openlijk een scheurmaker worden, waarvoor de Heere UEd. en ons kan het zijn beware, naar de bede van uwen Vriend, die gaarne hieromtrent voorts uwe gedachten weet.

H. de Cock

7. Brief van De Cock aan Scholte, Amsterdam 2 december 1840

Dit briefje, geschreven op één van de laatste dagen van de synode gehouden te Amsterdam (17 nov.-3 dec. 1840), vinden wij in substantie ook in de brochure van H.P. Scholte, Aanmerkingen betreffende een geschrift, getiteld: Verslag van de Synode etc. (Amsterdam 1841), pagina 67. Zoals bekend leidden de besluiten van deze synode tot schorsing van Scholte.

Scholte levert in genoemde brochure het nodige commentaar op het onderhavige briefje. Zijn standpunt is, dat men hem op de synode had moeten horen. Maar, zoals terecht staat in het verslag van de synode (pag. 48): Scholte had zich bij voortduur verzet tegen het bijeenroepen van de vergadering.
In de ‘Aanmerkingen’ schrijft hij (pag. 51): Het zal ‘wel niet zulk een groote verbazing kunnen verwekken, wanneer ik de wettigheid dier vergadering, namelijk als ALGEMEENE SYNODE van de geheele

1 Onleesbaar.
1 Onleesbaar.
2 Daarnaast.

vaderlandsche kerk, niet alleen betwijfel, maar van ganscher harte ontken en verwerp'.
Concluderend: wij menen, dat hetgeen staat op de bladzijden 48-50 van het verslag van de synode Amsterdam 1840, de zaken in het juiste licht stelt:

Scholte was reeds gehoord, namelijk op 6 maart 1840; bovendien was zijn standpunt wereldkundig geworden door zijn blad De Reformatie.

WelEw. Zeer Gel Heer en Broeder in den Heere schoon allesints afgeweeken van den regten weg, genade en vrede worde UWEw geschonken, om met erkentenis van schuld, den regten weg voorts te kiezen en te bewandelen. Amen!

Elkanderen bij Broeder Lijse(n)[1] ontmoet hebbende en aldaar gehoord, dat UWEw eenige verontschuldiging maakte dat wij UWEw niet plegtstatig verzocht hadden om als beschuldigde bij en voor onze vergadering te komen, schoon verzocht als lid dezer vergadering. Om in dezen geen uitvlugt te hebben noch verontschuldiging heeft de vergadering besloten op mijn voorstel om UWEw te nopen indien UWEw zulks verkiest om op den dag van morgen nog hier te komen, of zoo zulks niet geschiedt hopen wij vrijdag[2] te Utrecht te komen om UWEw dan in de tegenwoordigheid des kerkenraads te nopen tot erkentenis van schuld, bevrediging en vereeniging.

In de hope, dat de Heere daartoe UWEws. harte neige en ons vereenige nog gemeenschappelijk in den regten weg, noem ik mij heilbiddend

UWEws. DwDr en Vriend en Broeder schoon over u bedroefd
H. de Cock

8. Brief van F.H. Venema, weduwe H. de Cock, aan Scholte, Groningen 27 januari 1844

Frouwe Helenius Venema (1803-1889), weduwe van de op 14 november 1842 overleden Hendrik de Cock, schrijft deze brief naar aanleiding van het overlijden van Scholte's eerste vrouw, Sara Maria Brandt, overleden te Utrecht op 23 januari 1844.
Uit het schrijven blijkt, dat Scholte aan Frouwe Venema een overlijdenscirculaire heeft gezonden. Tevens: dat Scholte niet heeft gereageerd na het ontvangen van het overlijdensbericht van Hendrik de Cock in november 1842.
Een enkele fout in de interpunctie etc. werd door ons gecorrigeerd.

Waarde Vriend en Broeder in onzen Heer Jezus Christus!

Zoo op het ogenblik ontvang ik de onverwagte tijding van het afsterven van Uw Geliefde gade en gevoelde ook nog op het ogenblik dat het gemakkelijker is te troosten dan getroost te worden. Evenwel wensch ik U van harte toe, dat de Here U dat geloof mag schenken dat de wereld overwint. Dat geloof dat ons ook in de moeijelijkste omstandigheden kan doen zeggen: in de grootste smarten, blijven onze harten, in den Heer gerust.

1 D. Lijsen te Amsterdam, één van de vier geschorste ambtsdragers.
2 = vrijdag 4 december 1840; de synodale commissie heeft echter eerst op woensdag 9 dec. 1840 met Scholte kunnen spreken.

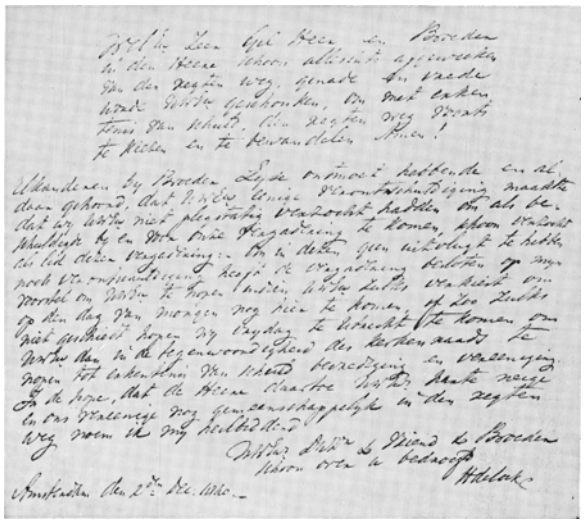

Ik gevoel mij ook genegen om met den wenende te wenen, maar evenwel wensch ik U toe, dat gij daar veel voor moogt bewaard worden om daar niet veel in te komen, wat gij en Uw kinderen al aan Uw gade verloren hebt, want die gedagte maakt ons vlees maar onaandoenlijk om in God te rusten. Maar dat de Here U met Aäron mag doen kunnen zeggen: ik zwijg Gode. En dat de Here door zijn algenoegzaamheid en door zijne liefde de ledig gewordene plaatze gedurig mag vervullen. De slag die mij getroffen is, heeft mij bijzonder voor mijn vlees **zwaar gevallen,** als ook nog bij tijden.

Zoo wensch ik U van harten dat de Here U veel met zijn wil mag vereenigen en U doen berusten in zijnen wil. Want zijn doen is dog alleen majesteit en heerlijkheid. Maar dit is voor ons Vlees een zware les om te leren - het kan alleen door het geloof gezegd en beoefent worden.

Ik heb geen brief van U terug ontvangen, waarschijnnelijk heeft de liefde bij U als toen niet opgewekt geweest. Maar ik gevoel mij aanstonds genegen om U terug te schrijven, ofschoon ik weet dat de Here alleen de vertrooster Israels is.

Zoo wensch ik U van harten dat de Here veel Uw deel en algenoegzaam deel mag zijn, of worden, door het geloof, en dat hij Uw kroost mag doen opvoeden tot ere van de Schepper, en tot vreugde van U. En dat gij ook in dezen Gods woord moogt vervullen, om Wedw en wezen te bezoeken, al is het dan niet in het ligchaam, dat gij het dan moogt doen, wanneer het U gegeven mag worden om te naderen tot den troon der genade.

Dit is de wensch van Uw in Uw lot deelnemende Vriendin en in hoop Zuster in onzen Heer Jezus Christus.

F.H. Venema Wedw. H. de Cock

Hoofdstuk 8
Brieven van ds. S. van Velzen

Inleiding

Simon van Velzen[1] werd op 14 december 1809 te Amsterdam geboren. In 1829 werd hij ingeschreven als student in de theologie te Leiden, alwaar in mei 1834 het proponentsexamen werd afgelegd.
Op 9 november 1834 werd hij te Drogeham (Fr.) als predikant van de Hervormde gemeente aldaar, bevestigd. Daar door allerlei omstandigheden deze bevestiging was vertraagd, was Van Velzen inmiddels in het huwelijk getreden met Johanna Maria Wilhelmina de Moen, zuster van de latere ds. C.G. de Moen en van de echtgenoten van de predikanten A. Brummelkamp en A.C. van Raalte.
Na een adres te hebben gezonden aan de algemene synode van de Hervormde Kerk (6 juli 1835), met onder meer het verzoek de Drie formulieren van enigheid te handhaven en na een conflict over het laten zingen van gezangen, werd Van Velzen op 9 december 1835 door het classicaal bestuur van Dokkum 'provisioneel' geschorst.[2]
Van Velzen breekt dan met de Hervormde kerk en voegt zich bij de Afgescheidenen.
Aangezien zich een aantal gemeenteleden bij hem aansluit, ontstaat in deze dagen de Afgescheiden gemeente van Drogeham (11 december 1835).

Op 1 januari 1836 wordt hij gekozen tot 'predikant bij de Afgescheiden gemeenten in de provincie Friesland'. In de nieuwe woonplaats - Leeuwarden - overlijdt Van Velzens eerste vrouw op 25 mei 1837.
Op 2 juni 1838 hertrouwt hij - dan wonende te Wanswerd (Fr.) - met freule Johanna Alyda Lucia van Voss, een zuster van de echtgenote van ds. C.G. de Moen. Zij overlijdt bij de verlossing van een levenloos kind, te Amsterdam, op 17 oktober 1839.
Van Velzen huwt voor de derde maal in 1841 (1 september) te Delfzijl. De bruid is Zwaantje Stratingh, geboren in 1814.
Op 28 november 1838 wordt Van Velzen te Amsterdam beroepen en op 16 juni 1839 aldaar door ds. Hendrik de Cock bevestigd.
Hij dient de Afgescheiden gemeente te Amsterdam tot 28 november 1854.

In dit jaar wordt hij benoemd tot docent aan de dan opgerichte Theologische School te Kampen. Zijn hoogleraarschap duurt tot 1882. Hij overlijdt te Kampen op 3 april 1896.

1 Voor leven en arbeid van S. van Velzen: A. Tjoelker, Ds. S. van Velzen en zijn betekenis voor de Afscheiding in Friesland, Leeuwarden 1935; J.A. Wormser (Jr.), Een schat in aarden vaten IV (Het leven van Simon van Velzen).
2 'Kompleete uitgave van de Officiëele stukken betreffende den uitgang uit het Nederl. Hervormd Kerkgenootschap van de Leeraren H.P. Scholte' (e.a.), eerste en tweede deel, Kampen 1863.

Niet onvermeld mag blijven, dat de schoonzoon van Van Velzen, J.W.A. Notten schrijft, dat zijn schoonvader, terugkerend van het graf van professor

A. Brummelkamp (overleden 2 juni 1888) zich enige dagen bezighield met het nazien en verscheuren van oude brieven en andere papieren.[1] Bovendien droeg hij aan zijn zoon Simon op zijn correspondentie na zijn dood te vernietigen. Volgens dr. G. Keizer is dit ook circa 1914 gebeurd.[2]

Laatstgenoemde omstandigheid brengt met zich mede, dat het annoteren van Van Velzens privé-correspondentie een zekere onvolledigheid zal vertonen. Wij bedoelen hier dus niet de brieven, door hem getekend, onder meer als praeses van de Amsterdamse kerkeraad.

Voor zover de **hier** volgende stukken antwoorden zijn op brieven van ds. H.P. Scholte, bleek ons namelijk, dat niet steeds kan worden vastgesteld waarop bepaalde uitlatingen van Van Velzen betrekking hebben.

1. Brief aan ds. H.P. Scholte, Wanswerd 18 mei 1838

Deze brief wordt geschreven als de 'eerste Amsterdamse twist' één van zijn hoogtepunten heeft bereikt. Immers, in mei 1838 wordt - nadat reeds twee vrouwelijke lidmaten zijn gecensureerd - H.H. Middel van de gemeente afgesneden. Dit gebeurt zonder dat 'de wijze maatregel der voorvaderen, namelijk om het meerder oordeel der broederen (classicale vergadering!) in te roepen is in acht genomen'.[3]

Uit het schrijven wordt duidelijk, dat Van Velzen reeds in mei 1838 ernstige bezwaren heeft tegen bepaalde handelingen van Scholte (ten opzichte van de Amsterdamse gemeente). Door een vergadering gehouden te Amsterdam van 10 tot 13 augustus 1838 komt er enige toenadering, tot naar aanleiding van het beroep van ds. Van Velzen naar Amsterdam, de houding van Scholte tegen laatstgenoemde nieuwe moeilijkheden veroorzaakt.

Waarde broeder in den Heere!

Ik schrijf U dezen om te berigten dat ik ondertrouwd ben met J.A.L. van Voss, de behuwdzuster van mijnen zwager de Moen te Hattem. Ik geloof in deze zaak volgens des Heeren wil te handelen en ik hoop dat ons beginsel in zijne vrees en gunst zal wezen.

Op uwen laatsten brief heb ik U niet geantwoord, dewijl ik begrijp dat het tegenswoordig geene goede uitwerking bij U heeft, al is het dat ik veel schrijf. Reeds meermalen heb ik U gewaarschuwd tegen uwe verkeerdheden in de regering der kerk; ik verwacht dat Gij zelf er de kwade gevolgen van zult moeten gevoelen. Ik verzoek U alleen mij niet toe te dichten dat ik mij zoude beroepen op de magt eener Synode zonder het goeddunken (van) de H. Geest, gelijk Gij zulk een verkeerde voorstelling in uwen brief geeft, want dan bedrijft Gij opzettelijke verdraaijing van

1 J.W.A. Notten, Avondstemmen - Opstellen van wijlen Prof. S. van Velzen, Leiden 1897, blz. 178.
2 Dr. G. Keizer, De Afscheiding van 1834, Kampen 1934, blz. 23.
3 Vergelijk EERSTE DEEL, pag. 338-343.

mijne woorden of wel Gij lastert hetgeen Gij niet weet. Ik raad U ook minder te spreeken en te schrijven en meer te denken. En waarschuw U bovenal niet verder heerschappij te voeren over de gemeente, maar dezelve te weiden met nederigheid en zachtmoedigheid. Terwijl ik ten laatste op eene heerschende zonde die mij uit uwe gedragingen blijkt, opmerkzaam maak, dat Gij namelijk door ijverzucht[1] vooral op den Leeraar de Cock in uwe handelingen gedreven wordt.

De Heere schenke U, hoop ik, licht en genade om uwe gebreken te zien, te erkennen en daartegen te strijden, opdat Gij niet langer het ongenoegen des Heeren uitdaagt en Zijne gemeente opoffert aan uwe verkeerde bedoelingen.

Gaarne zoude ik wenschen dat ik niet alzoo tegen U had behoeven te spreeken, doch ik wensch mij niet schuldig te maken aan aanzien des persoons en de Heere, hoop ik, zal mij bekrachtigen om overal en tegen allen te waken en te strijden die tot verderf der Gemeente handelen.

Ik hoop dat Gij spoedig tot inkeer moogt komen en in die hoop ben ik uw broeder in den Heere Jesu Christo,

S. van Velzen, v.d.m.

P.S. Wat Gij mij geschreven hebt van mijne **weigering om in de gemeente** te Amsterdam het Woord te prediken en de Sacramenten te bedienen, hebt Gij ook weer verkeerd verstaan of het is U verkeerd gezegd.

Voortaan is mijn adres den Heer Swarte van Loon[2] boekverkoper te Leeuwarden - verder aan Ds. S. van Velzen.

2. Aan Scholte, Wanswerd 24 januari 1839

Geliefde broeder in onzen Heere Jesus Christus! de genade van onzen grooten God en Zaligmaker worde (U) en ons vermenigvuldigd. Amen.

Gij zult waarschijnlijk reeds iets bij geruchte vernomen hebben aangaande onzen broeder de WelEerw. Ds. R.W. Duin.[3] Hij had zich voor eenigen tijd van het Hervormd Kerkbestuur in Oost-Vriesland afgescheiden. Zonder dat wij dit nog wisten, hadden eenige Gemeenten in deze Provincie hem tot Herder en Leeraar beroepen, zoodat hij spoedig na deze afscheiding de beroepsbrief ontving, en dewijl ZnE ook kort te voren, voor zich in Ezech. 12: 3 eene aanwijzing vond, heeft hij dit beroep aanstonds bereidwillig aangenomen. Daarop zijn ook de overige Gemeenten in de Provincie algemee tot dit beroep toegetreeden. ZWEW is tot ons over gekomen, en is l.l. Dingsdag door mij tot het Herders en Leeraarsambt voor de Gemeenten in deze Provincie bevestigd, waarna hij zich openlijk aan de gemeenten alhier in deze betrekking verbonden heeft.[4] Deze dag was voor ons een dag

1 IJverzucht = jaloezie, jaloersheid.
2 G.H. Swarte van Loon, in 1838 boekhandelaar ‘Op den Voorstreek’ te Leeuwarden.
3 Men zie voor hem: Hoofdstuk 20; Bos I, pag. 226-230.
4 Op 22 januari 1839.

van blijdschap, want wij ondervonden de kennelijke blijken van des Heeren goedertierenheid en van de aanvankelijke vervulling der beloften van Psalm 102: 14 enz. Ik verzoek U deze gewichtige tijding aan de Gemeenten bij U tot hare vertroosting en bemoediging te melden. Ik heb groote hoop dat de Heere dezen onzen broeder tot eene uitgebreide zegen voor Zijne Kerk stellen zal. Hij heeft ook eene groote begeerte om meerdere vereeniging tusschen de gescheidenen en onafgescheidenen kinderen des Heeren te bewerken. Moge de Heere hem ook daartoe gebruiken, gelijk ook ons, opdat de breuke Sions geheeld en allen die de Heere (dienen) als één volk ten naauwste vereenigd openbaar worden.

Ik meen te mogen zeggen dat de gemeenten over het algemeen in deze Provincie, eenige enkele gevallen uitgezonderd, langs zoo meer in het geloof en in de liefde blijken bevestigd te worden.

Gisteren was ik te Leeuwarden voor de regtbank; de behandeling dier zaak is evenwel wegens gebrek aan voldoende getuigen verschoven. Ik denk welligt spoedig nog eene dagvaardiging wegens de prediking in deze Provincie te ontvangen.

Tegen den 15den Februarij hoop ik te Amsterdam te komen om voor de rechtbank te verschijnen. Ds. Duin denkt ook naar Amsterdam te gaan, alwaar hij iemand van zijne famielje, die waarschijnlijk spoedig uit dit leven zal weggenomen worden, denkt te bezoeken. Hij wenscht U gaarne te ontmoeten, waarom ik U verzoek hem hiertoe in de gelegenheid te stellen. Ik kan niet zeggen wanneer hij komen zal of hoe lang hij blijven zal, maar zoo de Heere wil, is hij daar stellig Maandag den 4den Februarij. Aangaande het beroep van de Gemeente te Amsterdam heb ik mij nog niet aan die Gemeente kunnen verklaren, wellicht doe ik het evenwel spoedig. Voor eenige tijd vernam ik dat in een paar nommers van een regtsgeleerd tijdschrift ten voordeele van de vrijheid van Godsdienst geschreven is. Zoo Gij die nommers bezit, doet Gij mij genoegen met mij dezelve over te zenden. Ik kan dezelve naar Amsterdam voor de Regtbank komende weer medebrengen.

Wees gegroet van mijne vrouw. Groet de uwe en de broeders. De Heere, de toevlucht van Zijn volk en verhoorder onzer gebeden verheffe Zijn aangezicht over ons! Amen.

Uwe liefh. broeder in den Heere Jesus Christus!

S. van Velzen

P.S. Dewijl ik vroeger de brieven aan Ds. Meerburg addresseerde aan Hasselman te Gorcum,[1] weet ik, nu de laatste ontslapen is, niet welk adres erop te zetten. Ik verzoek U daarom op den inleggenden het adres van Ds. Meerburg te zetten en dadelijk af te zenden.

1 Aarnout Hasselman overleed te Gorinchem op 21 oktober 1838. Ds. G.F. Gezelle Meerburg woonde in het naburige Almkerk.

3. Aan Scholte, Amsterdam 4 april 1839

De ‘brief’ komt tot ons in de vorm van een ‘P.S.’ Wellicht was het vel papier, waarop het schrijven staat, gevoegd bij een ander stuk.

In het schrijven - evenals in het volgende - wordt gesproken van de moeilijkheden die er zijn in de gemeente Wanswerd-Birdaard. De beide ouderlingen, onder wie P.S. van der Woude, alsmede de twee diakenen zijn sterk voor het oefenen. In feite ‘preken’ de oefenaars in Wanswerd als een dienaar des Woords, dat wil zeggen zij brengen een zelf-gemaakte voordracht, ook met vermaningen aan het adres van de gemeente enz.

De provinciale vergadering van Friesland neemt op 1 januari 1839 het besluit ‘dat het oefenen gelijk zulks tot nog toe in sommige gemeenten heeft plaats gevonden, niet langer behoort te geschieden.’

Van Velzen gebruikt bij zijn strijd tegen dit oefenen terecht het argument, dat zulk een wijze van doen tegen de Schrift is, daar er geen sprake is van ‘roeping en zending’.

De twist in de gemeente Wanswerd over genoemde zaak loopt hoog. Er komt zelfs iemand uit een andere plaats, die zijn gewone beroep neerlegt en voor zijn gemeentelijk werk enig tractement ontvangt. Voor zover wij hebben kunnen nagaan is deze persoon Durk Pieters Postma geweest. In 1840 wordt hij op wettige wijze predikant, dient enige Afgescheiden gemeenten en gaat in 1858 naar Zuid-Afrika.

P.S. Ik ontvang heden een brief waaruit ik merk, ten minste zoo ik uit den brief moet opmaken, dat Gij kerkelijke correspondentie houdt met de Gemeente of met iemand van de Gemeente te Wanswerd en Birdaard, alwaar ik woon. Indien dit zoo is, dan gaat die correspondentie geheel buiten mijn weeten of toedoen, om. Ik herinner U echter dat ik, ten minste tot op dit oogenblik, de eenige leeraar dier Gemeente ben, daar men zelfs Ds. Duin tot nog toe niet heeft willen beroepen. Ook meld ik U dat op de Class. en Prov. Kerkvergaderingen reeds gehandeld wordt over de ouderlingen en diakenen dier Gemeente die zich de bemoeying dier Kerkvergaderingen wegens hunne scheuring making noodzakelijk maken. Zij zijn op dezelfde weg als te Zwolle en Campen.[1]

En wat het opzenden van een adres en reglement aan den Koning aanbelangt is op de Prov. Kerkvergadering een algemeen Besluit voor die Provincie gemaakt.[2]

Ik vertrouw waarde Broeder! dat Gij zelf zult vreezen om eenigermate die Gemeente te helpen of Uzelven te laten gebruiken, dat zij in hunne scheuring kunnen voortgaan. En heb ik U daarom dit alles tot uwe onderrigting medegedeeld.

S.v.V.

1 Bedoeld zijn de Kruisgezinden: W.W. Smitt te Zwolle, D. Hoksbergen te Kampen c.s.

2 Op de buitengewone provinciale vergadering van Friesland gehouden op 27 maart 1839 wordt medegedeeld, dat de gemeente te Leeuwarden zich tot de Koning zal wenden, om evenals die te Utrecht erkenning te vragen. Andere gemeenten volgden dit voorbeeld kort daarna.

4. Aan Scholte, Wanswerd 15 april 1839

Van deze uitvoerige brief is het slot verloren gegaan. Althans een 'aanhangsel' van 18 april eindigt met het woord 'Alvorens'. Het grootste gedeelte van het schrijven handelt over verschillen tussen het Utrechtse (huishoudelijk) reglement èn dat door de gemeente te Leeuwarden en andere Friese gemeenten aan de Koning werd gezonden als bijlage van het request waarin erkenning werd gevraagd. Uit enige gedeelten van de brief blijkt duidelijk, dat ds. Van Velzen en met hem velen in Friesland het Utrechtse reglement nimmer hebben aanvaard.

Waarde Broeder in onzen Heere Jesus Christus!

Op onzen laatsten Prov. Kerkvergadering in deze Provincie[1] hebben wij eenen brief van U ontvangen, van welke ik begrijp dat Gij de uitwerking wenscht te weten.

Die brief is voorgelezen. En nadat in het breede is gehandeld over het in te zenden adres en reglement, is besloten dat wij ook de naam van Christelijke Afgescheidene Gemeente zouden aannemen doch dat overigens het adres en reglement van de Gemeente te Leeuwarden en niet dat van Utrecht zoude ingezonden worden. De voornaamste reden van deze handelingen is omdat het reglement van Leeuwarden juist zoo de zaak voorsteld als zij in waarheid is. Namelijk onze regeling der kerkelijke zaken in elke Gemeente is in **dat** reglement uitgedrukt en niet in dat van Utrecht. En dewijl wij toch wanneer wij den Koning een reglement aanbieden waarmede wij te kennen geven zóó te handelen, wij waarheid moeten spreken; dewijl wij ook niet maar zoo voetstoots onze wijze van handelen konden veranderen, omdat de Gemeente te Utrecht zoodanig reglement heeft ingezonden als zij gedaan heeft en daarop vrijheid van den Koning heeft verkregen, daarom hebben wij nu ook ons eigen reglement ingezonden.

Wilde men een algemeen reglement, dan geldt onze Kerkeördening van de Synode te Utrecht,[2] maar dewijl de Koning daar niet mede voldaan is en een reglement van elke Gemeente in het bijzonder begeert, dan moet ook elke Gemeente alles zoo opgeven gelijk bij haar in het bijzonder de zaken bestuurd worden.

Overigens kan ik op de aanmerkingen die Gij op ons adres en reglement maakt U het volgende melden als het gevoelen onzer Vergadering.

1°. Op de eerste aanmerking op ons adres dient dat wij ons bevlijtigd hebben zoo als ook in het adres staat zoo kort mogelijk te wezen. In vroegere adressen hebben wij uitgebreid genoeg reden van onze afscheiding gegeven. Het was ons thans niet weer te doen om een krachtig protest tegen andere kerkgenootschappen te geven; dan hadden wij meer uitge-

1 27 maart 1839.
2 De synode van Utrecht 1837 aanvaardde als kerkenorde een gewijzigde Dordtse kerkenorde.

breider moeten handelen. Het is ons alleen in ons adres te doen om niet langer in onze Godsdienstoefening vervolgd te worden.

Uw tweede aanmerking konden wij niet begrijpen.

Het verschil met de regeering als staatsquestie en niet eene regtsquestie, waartoe wij het zouden gebragt hebben in ons adres (volgens uw schrijven) is ons ook niet duidelijk.

Dat wij gedurig zeggen in de artikelen **Gereformeerde Kerk** en niet Christelijke **Geref. Kerk** is omdat de gezindheid waartoe wij behooren, van ouds Gereformeerde Kerk of Kerken en niet (zoo ver ik weet en zoo als Gij nog boven de formulieren achter de bijbel zien kunt) Christelijke Geref. genoemd zijn. En dewijl het hier alleen om eene juiste aanduiding te doen was hadden wij ook maar alleen de gewone naam dier formulieren op te geven.

Dat Handelingen 15 niet bij ons vergeten wordt kunt Gij zien uit art. 8 en anderen, doch wij zien er nog geen nut in dat de **gewone** Kerkeraadsvergaderingen in het bijzijn der Gemeente gehouden worden.[1]

Uwe aanmerking op ons art. 12 bewijst te veel en dus niets. Daar staat niet dat iemand over bewezene gierigheid niet zou mogen bestraft worden. Maar terwijl daarin het bijbelsch beginsel wordt voorgesteld dat des Heeren volk een vrijwillig volk behoort te wezen, wordt daarin ook alle pauselijke hierarchie tegen gestaan. Hetzelfde geldt op uwe aanmerking tegen art. 29. Ons onderscheid in dit alles is dat bij U gewerkt wordt om een volk te verkrijgen dat door middel van censuur en ban gedwee zal wezen. En wij begeeren alleen een vrijwillig volk, vrijwillig gemaakt door de liefde en vreeze des Heeren.

Uwe aanmerking op art. 27 van ons reglement heeft ons niet tot verandering gebragt: wij meenen dat die vermelding van de tucht te huis behoort in het hoofdstuk over de tucht, en daarin kunt Gij zien dat de tucht bij ons gaat zoowel over **leer** als leven.

Art. 50 en 51 van ons reglement hebt Gij niet wel verstaan, want wij hebben niet van twee soorten van bijeenkomsten gesproken. Maar wij hebben die artikelen alleen gesteld opdat wij niet de vereischte voorzichtigheid nalatende, zelf weder het ongeoorloofde oefenen in den hand zouden werken.[2] Sommige ouderlingen waren echter alleen om die artikelen ervoor (hoewel zij overigens aanmerkingen hadden op het reglement van Utrecht) om dit toch in te dienen, want zij begreepen dat zij zelven dan naar hunne zin met het zoogenaamde oefenen konden aanhouden.[3] Bij groote meerderheid is echter ook hierom het reglement van Leeuwarden verkozen. Terwijl

1 Art. 36 van het **Reglement** der Afgescheiden gemeente te Utrecht luidt als volgt: De kerkeraadsvergaderingen zullen toegankelijk zijn voor de geheele gemeente, en zullen de mansledematen, die ten H. Avondmaal zijn toegelaten, altijd eene raadgevende stem hebben.

2 S. van Velzen voerde - zoals we reeds eerder zagen - in Friesland een felle strijd tegen het ‘oefenen’. Men zie hiervoor: A. Tjoelker a.w., hoofdstuk 14.

3 Art. 51 van het Utrechtse reglement aanvaardde het oefenen door leden der gemeente, zowel ambtsdragers als niet-ambtsdragers.

allen daarin over een stemden, dat zij de wijze waarop Gij Uzelven aan de Gemeente schijnt verbonden te achten, zoodat Gij bij overvloedige uitstorting des Geestes gelegenheid zoudt zoeken om elders het evangelie te verkondigen in de wereld, terwijl de Gemeente bezig was om God te dienen, afkeurde.[1] De betrekking tusschen eenen Leeraar en de Gemeente zoo als dezelve uit dit voornemen openbaar wordt, vinden wij nergens op die wijze in Gods Woord voorgesteld.

Wij hebben ook niet van het avondmaal gezegd **zoo dikwijls mogelijk**[2] want dan zou het elken Zondag ja elken dag der week kunnen geschieden. Ook wat het huwelijk aangaat hebben wij geene nieuwigheden willen daarstellen en uit het formulier om het huwelijk te bevestigen kunt Gij zien dat dit bij de Gereformeerden in Nederland altoos het werk eens dienaars was. En hoewel degenen die trouwen zich zekerlijk onderling verbinden, meenen wij wel degelijk dat ook de Dienaar hen in des Heeren naam verbind of nog duidelijker dat de Heere hun door de mond Zijns Dienaars laat verklaren dat Hij hun verbind. Wij vertrouwen dat Gij de zaken in het formulier voorgesteld wel zult toestemmen en dit kunt Gij daarop nazien.

In mijnen vorigen meldde ik U dat ik uit eenen brief welke mij toegezonden was, had opgemaakt als of Gij in kerkelijke correspondentie met de Gemeente hier te Wanswerd waart gekomen. Doch ik heb bij mijne tehuiskomst van v.d. Woude[3] vernomen dat dit niet zoo is. Zoodat dan ook mijne raadgeving deswegen overbodig is en noodeloos. Men wil in deze plaats het oefenen volstrekt doorzetten. Waartoe dan ook uit eene naburige stad alhier iemand is komen wonen die zijn beroep heeft neergelegd, doch dewijl men hem nu een paar maal proces[4] heeft aangedaan, en de Gemeente alhier niettegenstaande vele vermaningen nogtans met de ouderlingen en diakenen dit oefenen wil aan de hand houden, heeft men begrepen het reglement van Utrecht zonder vermelding van Leeraar op te zenden.[5]

Wanneer het adres enz. dat ik U voor een paar weeken zond om in De Reformatie te plaatsen, gedrukt wordt, dan moest er tot meerdere duidelijkheid (dewijl ik niet mij herinner of dit wel duidelijk genoeg uitgedrukt staat) in eene noot bij de vermelding van het inzenden der Kerkeördening bijgevoegd worden: ‘Dit stuk is onder de eenvoudige titel van Kerkeörde-

1 Vermoedelijk wordt bedoeld, dat Scholte onder bepaalde omstandigheden (‘overvloedige uitstorting’ etc.) de prediking in zijn gemeente geheel aan oefenaars zou willen overlaten.
2 Art. 55 Utrechts Reglement, eerste lid: ‘Het H. Avondmaal zal, zoo dikwijls mogelijk, door de gemeente in hun bijeenkomsten gebruikt worden.’
3 Pieter Simons van der Woude te Wanswerd, één van de eerste Afgescheidenen in Friesland; Bos III, pag. 83 en 172.
4 Van de zijde van de overheid wegens het houden van ‘ongeoorloofde bijeenkomsten’.
5 Dit gebeurde dus terwijl Van Velzen nog predikant was van Wanswerd-Birdaard.

ning, **zonder meer,** en als van particuliere personen, inwoners van verschillende plaatsen in Vriesland zonder vermelding van eenige titel ingezonden. Zoodat wij ook volstrekt nog niet anders kunnen denken als dat toen ook in dit opzicht volkomen aan het Besluit van 5 July 1836 No. 75 voldaan is.'[1]

Ik zal deze brief nog niet afzenden omdat ik verneem dat een onzer ouderlingen uit de omstreeken van Sneek nog sinds drie weeken gevangen zit. Men heeft mij verhaald dat hij gevangen was gezet op grond van vermoeden dat hij een getuige had omgekocht. Doch dit vermoeden is reeds gebleken valsch te zijn, en toch houdt men hem gevangen. Ik denk echter zelf naar die streeken heen te gaan om de zaak te onderzoeken. Ik wil U vervolgens de zaak melden opdat dezelve ook zoo het noodig is in het tijdschrift kan vermeld worden.[2]

Sneek den 18 April.

Zie hier hetgeen ik U van den bedoelden ouderling kan melden.

In den maand Maart ben ik met den ouderling D.G. Bakker voor de arrondissementsrechtbank te Sneek gedagvaard. Dewijl echter het water gesloten was en de weg niet was te rijden, kon ik uit mijne woonplaats niet op den bestemden tijd daar komen, doch de ouderling die als bewoner van het huis waar ik gepredikt had, was gedagvaard, is voor de regtbank gekomen. Verscheidene getuigen waren opgeroepen die evenwel alle getuigden dat zij het aantal personen niet geteld hadden waaruit de bijeenkomst bestaan had, die thans het onderwerp van een geregtelijk onderzoek uitmaakte. Zij getuigden dan ook niet dat het getal meer dan 20 bedragen had. De uitspraak van het vonnis werd 14 dagen uitgesteld, waarna ik en de ouderling ieder in *f* 100 beboet zijn. Alvorens...

5. Aan Scholte, Amsterdam 24 juli 1839

Als deze brief wordt geschreven is Van Velzen reeds, namelijk zoals we zagen op 16 juni 1839, door ds. H. de Cock te Amsterdam bevestigd.

Nadat ds. R.W. Duin het beroep van de Friese gemeenten had aangenomen (22 januari 1839), had Van Velzen meer vrijmoedigheid gekregen de roep van Amsterdam te volgen.

1 Koninklijk besluit van 5 juli 1826. Men zie hiervoor EERSTE DEEL, pag. 202-204.

2 De brief spreekt van D.G. Bakker, in andere stukken staat A(nne) G(errits) Bakker te Nijland bij Sneek (Bos IV, 431-433). J. Verhagen Jr. verhaalt over dit geval in De geschiedenis der Chr.e Kerk in Nederland, Kampen 1881, pag. 364 en 365 het volgende. Voor de rechtbank te Sneek waren in maart 1838 ds. S. van Velzen en D.G. Bakker gedagvaard. De aanklacht: het vergaderen met meer dan twintig personen. Bakker werd er van beschuldigd, dat hij één der getuigen had omgekocht om te verklaren dat deze het juiste getal der vergaderden niet wist. Hoewel dit getuigenis inzake omkopen al aanstonds vals werd bevonden, kostte het Bakker meer dan vier weken verblijf in de gevangenis. Van Velzen en Bakker werden ieder met *f* 100 beboet.

De provinciale vergaderingen van Friesland van 22 januari, 27 maart 1839 en van 1 januari 1840 hebben de beslissing inzake het beroep, duidelijk aan Van Velzen overgelaten. We lezen onder meer: ‘wenschende dat de Heere hem zoude leiden’; ds. Van Velzen is ‘volkomen vrij om de Gemeente van Amsterdam als haren eigen Herder en Leeraar te bedienen’. Er is op de laatstgenoemde vergadering enige oppositie van de ouderlingen W.D. Hellema en J. Meijering te Leeuwarden en van P.O. de Jong te Wolvega, maar de vergadering verwerpt deze.

Ook de classicale vergadering van Leeuwarden (gehouden 8 augustus 1839) alsmede die van Harlingen, Sneek en Wanswerd verklaren geen zwarigheid te hebben inzake de wijze waarop ds. S. van Velzen het beroep naar Amsterdam heeft aangenomen.

Tevens ontvangt hij van zijn oude gemeente Drogeham een attest.

In onderstaande brief wordt nog verwezen naar een artikel in het Tijdschrift De Reformatie van juli 1839 van de hand van J.A. Wormser te Amsterdam - met instemming van ds. H.P. Scholte - inzake het ‘Verroepen van Leeraars’. Wormser verklaart in het algemeen daartegen te zijn. Een opstel van de Amsterdamse ouderling J.C. Couprie, het artikel van Wormser weerleggende, werd gedrukt in De Reformatie van oktober 1839.

Waarde broeder in onzen Heere Jesus Christus! Genade, Vrede en Wijsheid worde ons vermenigvuldigd! Amen.

Uit uwen brief zag ik met veel verwondering dat er een verschil tusschen de opzieners in Vriesland en mij zou wezen, en dat dit waarschijnlijk betrekkelijk mijne beroeping naar Amsterdam was. Ik had wel uit de tweede hand, toen ik reeds eenigen tijd alhier was geweest, gehoord dat de ouderling de Jong van Wolvega zich zoodanig in een particulier gesprek met eenen anderen had uitgelaten alsdat hij zeer te onvrede over mijn beroep was en heb hem ook dadelijk daarover eenen brief geschreven dewijl hij (gelijk ik vernam zich verkeerd had uitgelaten) maar ik wist volstrekt niets van eenig verschil tusschen de opzieners in Vriesland en mij. En kan niet anders denken of al dat verschil zit alleen in de verbeelding van een of twee personen. Dewijl ik echter, toen ik het beroep ontvangen had, op die Provinciale Kerkvergadering met alle de opzieners daarover heb geraadpleegd en zij gedurig deze zaak aan mijzelven overlieten en te kennen gaven dat ik moest handelen gelijk ik in conscientie voor God mij verpligt achtte, dewijl mij daarbij door mijnen medearbeiders in den wijngaard des Heeren op de laatste Vergadering werd aangeraden om mij geheel aan Amsterdam als haar eigen Leeraar te verbinden, dewijl de Kerkeraad van Drogeham **schriftelijk** daar en boven (op verzoek van **sommigen** alhier[1]) -

1 Notulen kerkeraad Amsterdam 17 mei 1839, art. 4: ‘Ds. Van Velzen oordeelt met de Vergadering van de gemeente Drogeham Zijn Eerw(aardens) ontslag te verzoeken als Leeraar van die gemeente, en neemt Ds. van Velzen op zich aan die gemeente daarom te schrijven.’

(omdat **ik** zelf het onnodig achtte) - hare bewilliging in dat beroep en mijne verbintenis verklaard heeft. Zoo begrijp ik volstrekt niet hoe nu ineens van een verschil tusschen de opzieners en mij gesproken kan worden. Ik ben daarom ook niet naar de Vergadering[1] gegaan, maar heb verzocht dat degenen die zonder mijn weten een verschil met mij maken dat ook buiten mijne invloed afdoen.

Wat de ouderling de Jong aanging die ik in eene Gemeente bevestigd heb op eene plaats waar eerst lang na mijne afscheiding en de uitoefening van mijne dienst in Vriesland, de Gemeente door mij is geördend,[2] zonder dat ik mij ooit meer aan die Gemeente verbonden heb als dat ik dezelve geördend en bediend heb; deze kon dus toch ook niet met eenige schijn van regt over mijn beroep naar Amsterdam verschil maken. En hoewel ik hem geen recht van approbatie kon toekennen, ik heb evenwel met hem en met alle ouderlingen in de gemelde Vergaderingen met de gemelde uitslag geraadpleegd.

Ik zag verder uit uwen brief dat Gij de Vergadering wildet aanraden om alle de Leeraars daarover zamen te roepen. Doch deze raad wanneer zij opgevolgd werd zou slechts eene zeer duidelijke zaak tot aanleiding van veel moeite en twist kunnen maken. Want wij hebben altoos gezien als alle de Leeraars bijeen waren, dan was er ook de grootste twist. En dat komt daar vandaan, omdat allen niet in den grond eensgezind zijn. Allen wille niet in de oude beproefde paden wandelen. Allen hebben dan ook niet dezelfde algemeene kerkeördening aangenomen. Zoolang dit allen niet doen, kunnen zij ook niet in de ordening van kerkelijke zaken overeenstemmen en dan geeft zulke vergadering slechts verwarring, booze handel en twist. Ik ben daarom ook voornemens zoolang allen niet tot de oude beproefde paden, ook wat onze Kerkinrichting of Kerkregeering of Kerkeördening aangaat, terugkeeren zoodanige Vergadering niet bij te woonen. En dewijl Gijzelf hierin altoos alleen hebt tegen gestaan, zoo moest de terugkeering met U beginnen. Ik heb over deze zaak reeds te voren veel aan U geschreven, maar tot nog toe zonder uitwerking; hoewel ik daarop toch wegens uwe handelwijze in deze des te meer moet acht geven en met behoedzaamheid moet handelen. Wat nu dus verder zal gebeuren weet ik niet, doch hoewel thans in vele opzichten de kerk in eene duistere toestand verkeert, de Heere hoop ik zal weer licht, eensgezindheid en het wandelen in de oude beproefde paden bewerken. De wijze **hoe** heb ik aan Hem over te laten.

Gij schrijft mij ook geen grond in 's Heeren Woord te kunnen vinden voor mijne beroeping naar Amsterdam. Dit kan ik echter niet helpen. Ik voor mij vind daar wel grond in. Maar ik stem dan ook volstrekt niet in met

1 Bedoeld is de prov. vergad. in Friesland van 24 juni 1839, die door ds. Van Velzen niet is bijgewoond. Vgl. Tjoelker a.w., blz. 67 en 68.

2 Tjoelker a.w., blz. 48 en noot 129. De gemeente te Wolvega werd door ds. Van Velzen geinstitueerd op 27 februari 1836 ten huize van P.O. de Jong. Laatstgenoemde werd op die dag tot ouderling bevestigd.

uw gevoelen aangaande het verroepen der leeraars, dewijl Gij juist daarbij des Heeren Woord voorbijziet. Want in dat Woord wordt eene algemeene zending des Leeraars geleerd - Matth. 28: 19, 20. Zoodat zij ook kunnen, mogen en moeten verroepen worden, van de eene plaats naar de andere, wanneer het slechts blijkt dat dit voor de welstand der Kerk en de uitbreiding van Gods rijk noodig is. En daar Gij het stuk dienaangaande in het tijdschrift goedkeurt **ten volle,** zoo zijt Gij ook in deze zaak tegen Gods Woord. En hebt daarbij alle, ook de Godzaligste Leeraars van de vroegste tijden af, met uwe goedkeuring veroordeelt, alsdat zij in zulke gewichtige zaak meermalen, terwijl zij getuigden in hun harte te gevoelen van God zelve geroepen te zijn, geveinsd en leugenachtig gesproken hadden. Waarlijk! dit is wel eene groote blijk dat wij oneindig verder (indien dat stuk maar régt was) als **alle** onze Godzalige Vaders in wijsheid en opregtheid gevorderd waren! Het is echter slechts te meer dan te verwonderen dat ook nog zoo vele vromen als zich niet afscheiden, niet meer met een kerk ophebben die zoodanig uitblinkt.

Wanneer ik verder over uwen brief nadenk dan vat ik niet, hoe Gij mijne verbintenis aan Amsterdam kunt afkeuren (want van losmaking van Vriesland zal ik niet spreeken omdat ik nog altoos **verbonden** ben en **dit ook bij de aanneming alhier heb voorbehouden** om Vriesland zoo veel slechts mogelijk is evenals vroeger te bedienen zoo lang dit vereischt wordt) doch ik begrijp deze afkeuring niet daar Gij zelf van Doveren en Genderen U hebt losgemaakt, en keurt Gij het ook van Brummelkamp af dat hij Schiedam aanneemt? Nu mijne Gemeente te Drogeham, heeft zelfs schriftelijk en ook met de daden getoond te bewilligen in mijne aanneming van dit beroep, en waarom zoudt Gij dan met regt dit kunnen afkeuren? Ik wist wel dat Gij mij niet gaarne hier zaagt, blijkens uwe handelwijze in dit beroep; ik wist ook wel dat Gij U reeds vroeger had laten ontvallen dat men Brummelkamp moest beroepen. Maar ik vroeg bij het beroep niet wat wil **Scholte** of wat wil **ik** maar wat **wil de Heere?** En juist omdat ik verloochening van mijzelven moest oeffenen en niet mogt opzien tegen de moeite en het verdriet hetwelk mij bij de uitoefening van mijne dienst alhier, van den kant der menschen wachtte, daarom heb ik in plaats van stilte en rust, deze dienst bereidwillig opgenomen. Gij ziet dus dat de hoop, uitgedrukt in het laatste gedeelte van uwen brief reeds in dit opzicht en in deze zaak vervuld was eer Gij dezelve mij hebt geschreven, doch ik weet niet of die vervulling in dien zin is als Gij bedoelt.[1] Maar ook hierin heb ik met God te doen, die niet verloochenng naar eens anders gevoelen, maar naar Zijnen Wil van ons eischt.

Ook ten aanzien van Ds. Duin is mijne hoop van den Heere, die alles zal doen medewerken ten goede. Dit zie ik duidelijk dat de Kerk moet gereinigd, gelouterd worden.

Er wordt veel geroepen Gods Woord, Gods Woord, maar onder dat roepen

1 Niet geheel duidelijk. Misschien heeft Scholte geschreven, dat moeite en verdriet, vanwege het aannemen van het beroep, Van Velzens deel zouden zijn.

komen juist allerlei verkeerdheden, twisten en krakeelen voor den dag. Nu, de schuld ligt niet aan Gods Woord maar aan de verkeerdheid der menschen. Het Woord zegt wij moeten vragen naar de oude paden, maar dat vragen is er weinig; bij een groot deel in het geheel niet. Zie ik op vele plaatsen op de toestand der Gemeente, dan moet ik ook zeggen dat het veel heeft van eene dode romp zonder leven. De Geest is noodig; zoo lang Die niet wordt uitgestort en de vruchten nederigheid, verbrijzeling der harten, afkeer van wereldgelijkvormigheid, droefheid over de zonde, geestelijke liefde, eensgezindheid, blijdschap in Christus, geloof - niet openbaar worden, beteekent alles niets; zonder dit is de Gemeente geene Gemeente des Heeren te noemen. Want Hij zegt ik leef en Gij zult leven. Waar het harte vol van is, vloeit de mond van over. Waren nu de harten vol van de liefde des Heeren, vol van den Heiligen Geest, dan zouden zoo vele andere dingen niet hart en hoofd vervullen en gedurig allerlei nieuwe vreemde dingen de overhand hebben.

God schenke U en mij en al Zijn volk uit genade Zijnen Geest. Groet uwe vrouw, de mijne is nog zeer zwak. Groet allen die den Heere liefhebben.

Uw broeder in J.C.S. van Velzen

P.S. Ik heb eenen brief uit Zeeland ontvangen waaruit mij blijkt dat de vereeniging met Do. Budding thans zoo niet is als Gij mij zeidet dat het bij U was tijdens zijne laatste afreize van Utrecht.[1]

6. Aan Scholte, Amsterdam 17 augustus 1839

Waarde broeder

Voor eenige dagen ben ik in Vriesland geweest en heb toen ook dat verschil onderzocht waarvan Gij mij geschreven had dat de Opzieners in Vriesland (gelijk men U had bericht) een verschil met mij hadden en wel wegens mijn beroep en aanneming van het beroep alhier. De Classe van Wanswerd, Leeuwarden, Harlingen en Sneek, welke ik bijeen geroepen had, getuigden mij even zoo verwonderd te zijn geweest op het hooren van een verschil met mij als ik zelf dat geweest was. Op alle die Vergaderingen gaven mij de broeders opnieuw te kennen nog even als vroeger in het beroep te bewilligen. Ik heb echter later bevonden dat de geheele zaak alleen door de bemoeying van twee leden[2] ontstaan was van de Classis van Leeuwarden doch die nu niet tegenwoordig waren. Ook was die Provinciale Kerk-

1 Men zie voor hem hoofdstuk 13. Ds. H.J. Budding verklaarde op 30 januari 1839 te Middelburg, dat hij ‘ophield leeraar te zijn van hen, die de nieuwe (psalm-) berijming aankleven’. Op 23 oktober 1839 werd hij op een provinciale vergadering gehouden te Goes ontslagen van de Afgescheiden gemeenten in Zeeland.

2 J. Meijering te Leeuwarden en W.D. Hellema in het naburige Wirdum.

vergadering niet op verzoek van eenige Classes, maar door twee ouderlingen buiten advies der Classis belegd. Terwijl van die beiden een zich nog wegens alle deze zaken zocht te verontschuldigen, en het deed voorkomen alsof hij slechts uit dienstvaardigheid had gehandeld. Gij ziet dus weder hieruit dat dit een les is om voorzichtig te wezen, en niet ligtvaardig geloof te slaan wanneer ons iets ten nadeele gemeld wordt.

Aangaande uwe prediking en uwe gesprekken alhier in de Gemeente bij uw laatste bezoek, heb ik ook reeds dingen gehoord die U zeer ongunstig doen voorkomen. Volgens hetgeen ik vernomen heb was dat bezoek meer tot twisting als tot stichting. Wat echter van zulke dingen zij, wensch ik liever ongemoeid te laten, tenzij dan dat ik zag voor het welzijn der Gemeente of voor de Eere en de zaak des Heeren te moeten opkomen. Want terwijl ik het in anderen moet afkeuren als zij zich aan de overtreeding van des Heeren bevel ‘een dienstknecht des Heeren moet niet twisten’ schuldig maken, zoo wensch ik door Gods Genade ook zelve daarvoor bewaard te worden. Wanneer het belang der Gemeente, de verheerlijking van Gods Naam en de uitbreiding van Zijn Rijk ons bezig houdt, dan is daar wel zoo veel mede te doen dat wij, hiervoor wakende en strijdende, ons niet met vleeschelijke, eigenwillige of zelfzoekende twisten kunnen ophouden. Nu, des Heeren Geest wone rijkelijk in ons.

Groet uwe vrouw en de broeders.

Uwe welmeenende broeder S. van Velzen

7. Schrijven aan mevrouw Johanna Judith Zeelt, Amsterdam 17 januari 1840

Met deze brief komen we weer op het terrein van de ‘tweede Amsterdamse twist’.

De Groep Wormser heeft zich sedert enige dagen geformeerd en de gefortuneerde mevrouw J.J. Zeelt, wonende op ‘Postwijk’ te Baambrugge heeft zich daarbij aangesloten.

Naast hetgeen in de beide vorige hoofdstukken werd geschreven, speciaal de bladzijden 121 tot 124, vergt nu de volgende brief onderstaande toelichting.

In het schrijven wordt gesproken van een ‘insinuatie’, dit is een gerechtelijke aanzegging, door de geschorste ouderling J.A. Wormser geschreven, inzake het niet mogen overdragen van het kerkgebouw aan de gemeente. Het eerste bedehuis van de Afgescheiden gemeente te Amsterdam, staande aan de Bloemgracht, was circa 1836 eigendom van mevrouw Zeelt.[1]

Van Velzen c.s. schrijven hierover:[2] ‘Dezelfde lidmaat’ - bedoeld is mevrouw Zeelt - ‘heeft echter reeds voor eenige maanden eene schriftelijke

1 Meer hierover in: Dr. J.C. van der Does, De Afscheiding etc., Delft 1934, pag. 233 en 330.
2 De schorsing van vier kerkeraadsleden der Christelijk Afgescheidene gemeente te Amsterdam, 's-Gravenhage 1840, pag. 22 en 23.

verklaring gegeven, grootendeels door bewerking van denzelfden geschorsten Ouderling, dat zij volkomen volmagt geeft tot de overdragt en dat zij volstrekt geene aanspraak op dat gebouw heeft.'

Naar wij menen, is er voorts uit deze brief veel te leren inzake het betrachten van de christelijke liefde. Dit stuk doet ons Van Velzen kennen als een oprechte dienaar van zijn Here en Heiland.

We vermelden hier nog, dat de Amsterdamse kerkeraad, gedateerd 31 januari 1840, een brief schrijft aan 'Balcke en huisvrouw', mevrouw Zeelt en 'dienstmaagd D.T. Vos', allen wonende op Postwijk te Baambrugge. Hierin zegt de kerkeraad onder meer, met leedwezen te hebben kennis genomen van de onttrekking aan de gemeente van de zo juist genoemde personen en verdedigt hij zijn handelingen ten aanzien van ds. Scholte en de Utrechtse kerkeraad.

Aan Mevrouw Zeelt

Mevrouw en Waarde Zuster in den Heere Jesus Christus! Genade, Vrede en Wijsheid worde ons vermenigvuldigd! Amen.

Ik heb zoo even eenen brief van U aan den Kerkeraad gelezen, welke brief ik zie dat geschreven is door Ds. Scholte (hoewel zijn hand daar eenigszins in veranderd is); daarbij heb ik ook eene insinuatie gelezen, geschreven door den geschorsten Ouderling Wormser, maar geteekend door den deurwaarder L.H. van Lieshout, waarbij broeder diaken Obbes geinsinueerd wordt, dat hij het kerkgebouw niet op de Gemeente zou mogen overdragen en waaruit het ook blijkt dat UED. het houdt met de partij van Wormser. Die stukken zullen nu in de Kerkeraad moeten overwogen worden, doch ik wilde toch vooraf zoo spoedig mogelijk U zelf daar over schrijven, zoo wel als Vriend als ook en voornamelijk als Herder en Leeraar die van God gesteld ben over deze Gemeente en dus ook op elk schaap der kudde moet achtgeven.

Ik schrijf U niet in mijn belang, want ik ben mijzelven niets anders bewust als dat ik de Eere Gods en de welstand der Gemeente zoek en daarom kan ik hierin niet beschaamd uitkomen.

Voor alle dingen moet ik U dan indachtig maken dat de Heere wil dat wij Hem zullen kennen in alle onze wegen, maar ik bid U (opdat UEd. jegens uwe eigene ziele getrouw mogt handelen) dat Gij uzelve afvraagt of Gij die brief onderteekend hebt en die Insinuatie hebt gezonden door Uwen deurwaarder, na alvorens God om raad te hebben gevraagd; heeft God de Heere U daartoe aangespoord? Kunt Gij met vrijmoedigheid tot God zeggen wat Gij voor zijne zaak gedaan hebt? O Mevrouw! wij hebben alle met God te doen, die geen aannemer is des persoons. Ik weet wel dat een ander UEd. verleid heeft, maar wij mogen ons niet laten verleiden en wanneer de zaak zoo duidelijk is als in dit geval, dan is het te grooter zonde om zich te laten verleiden.

UEd. is zelf in de Kerk onder mijne prediking geweest toen Ds. Scholte er was en waarop hij zijne beschuldiging gegrond heeft. UEd. heeft toen zelf kunnen hooren en hebt dit reeds meermalen kunnen vernemen of ik gelijk hij zegt, geen levendigen Christus, geen levendmakende(n) Geest en geen levendig geloof verkondig. Indien die beschuldiging waarheid is, dan zoudt UEd. regt doen met U aan mij als Herder en Leeraar te onttrekken, hoewel dan nog de wijze waarop UEd. zulks doet niet goed, niet naar Gods Woord is. Indien dezelve echter onwaarheid is, dan is dezelve laster. Dit heeft de Kerkeraad en Gemeente getuigd en zelfs de leden die nu zijn uitgegaan hebben opentlijk gezegd dat zij met de beschuldiging niet instemmen. Dewijl zij echter zeiden geen licht te hebben om te oordeelen of die beschuldiging laster was en daarbij volharden bleven, daarom zijn zij geschorst totdat zij dat licht zullen ontvangen. Of zullen wij ouderlingen en diakenen in hunne bediening kunnen erkennen, hoewel zij in de allergewigtigste zaak geen licht hebben? Kunnen wij dan zulke blinde menschen gebruiken? De Haagsche Synode heeft zich voor de Scheiding volmaakt op dezelfde wijze gedragen als zij - en waarom hebben wij ons dan afgescheiden? Sommigen zeggen dat Ds. Scholte eerst moest verhoord worden. Die verhooring kan wel geschieden door eene Nationale Synode maar niet door ons. De geheele Gemeente immers heeft mij veel meer hooren preeken als Ds. Scholte, en is hier altijd bij geweest. Zij kan dus stellig weeten en weet ook, of ik eenen levendigen dan wel eenen doden Christus preedik. En wanneer nu iets stellig geweten wordt, zullen wij dan nog vragen dat iemand ons het tegendeel bewijze. Wij mogen God niet verzoeken, en spotten met het licht en de kennis der waarheid die wij ontvangen hebben. Wij mogen Ds. Scholte niet toelaten zijne lasteringen met mooi praten of vernuftige redeneeringen ingang te doen vinden. Gij zult geen valsche getuigenis spreeken tegen uwen naasten, dit is Gods gebod en zoodra wij stellig weten dat iemand zich daaraan schuldig maakt, wie hij ook zij, hij moet bestraft worden. Want God zegt: vervloekt is een iegelijk die niet blijft bij al wat geschreven is in het boek der Wet. Uit dit alles kan UEd. nu zelf oordeelen, dat hier door de Kerkeraad en Gemeente naar Gods Woord gehandeld is. Maar dan tevens: hoe groot ongenoegen des Heeren UEd. dan ook zelf U waardig maakt wanneer UEd. die booze zonde van Scholte, Wormser en dergelijken bevordert, wanneer UEd. de opzieners die volgens Gods Woord en tot waarachtige welstand der Gemeente hebben gehandeld, verwerpt; wanneer UEd. zich van Gods Gemeente afscheidt en zelf die Gemeente zoekt te beroeren.

O Mevrouw! het smart mij dat ik genoodzaakt ben U zulke zaken voor te houden, maar ik herhaal, dat ik mijne eer niet zoek. (God is mijn getuige, zoodra ik van den Heere eenige aanwijzing krijg om van hier te gaan al was het naar het kleinste gehucht in ons land, ik ben dadelijk bereid te gehoorzamen.) Maar ik bedoel de welstand der Kerk en ook Uw eigen zielsbelang. Ik bid U, lees Exodus 23: 1, 2; Psalm 15 en Psalm 24.

Ik heb eene **insinuatie** gelezen. Maar ik bid U lees wat Paulus zegt 1 Corinthen 6: 1-10 en zelfs alleen daaruit zal UEd. zien, hoezeer zij die ge-

durig roepen Gods Woord, maar U tot zulke dingen verleid hebben in openlijke tegenspraak met dat Woord handelen. UEd. zal zich ook wel herinneren hoe UEd. het gebouw aan de Gemeente hebt afgestaan, alleen met beding van intrest doch zonder andere conditien. Wormser zelf is de voorname oorzaak geweest dat die zaak toen zoo is doorgezet, hij heeft toen nog zelf scherpe maatregelen tegen UEd. willen gebruiken, waarvan echter alle de anderen afkeerig waren. Ik zoude dit ook nu niet schrijven maar ziende aan wie UEd. zich vertrouwt moet ik U zulke dingen melden. Overigens wenschte ik dat UEd. zelf al het geen vroeger is voorgevallen, ook met Ds. Scholte, overwoog opdat UEd. toch mogt zien dat Gij waarlijk uw eigen nadeel bevordert en slechts naderhand en dan welligt te laat berouw hebben.

Dit weet ik, God zal zijne Gemeente bouwen en de poorten der helle zullen dezelve niet overweldigen; en wie nu als een instrument verwaardigd worden om mede te bouwen, die zal het tot eer en zaligheid zijn. Maar de Heere is niet verlegen om zulke instrumenten te scheppen. En indien UEd. zich dan ook onttrok: De Heere zal wel anderen neigen. Hij zal er in voorzien maar voor UEd. zou het schade worden. En terwijl ik nu met vrijmoedigheid geschreven heb, wensch ik dat Gij deze letteren in liefde mogt opvatten en dat de Heere Uw raadsman zij. Met menschen hoop ik dat UEd. geen raad zal plegen, om door menschen U te laten leiden, maar met Hem, wiens Naam is Raad, Sterke God, Vredevorst. Hij openbare zich alzoo - Amen. Na groete(n) ook aan allen die den Heere lief hebben,

Uwe DW. Dienaar en toegenegen broeder in den Heere

S. van Velzen
herder en leeraar.

P.S. Ik wensch spoedig andere tijding als de bedoelde brief en Insinuatie van UEd. te vernemen.

8. Aan ouderling E. Takken te Utrecht, Amsterdam 15 februari 1840

Ouderling E. Takken, hoewel zich niet vanaf het begin van de tweede Amsterdamse twist sterk verzettend tegen de gedragslijn van ds. H.P. Scholte, keert zich in de loop van het jaar 1839 steeds meer van laatstgenoemde af. Scholte, Wormser c.s. vragen omstreeks 15 februari 1839 het kerkgebouw van de Afgescheidenen te Amsterdam voor het houden van hun ‘provinciale’ vergadering. Deze is, na weigering door de kerkeraad Van Velzen, gehouden op 21 en 22 februari 1840, ten huize van de geschorste ouderling D.A. Budde. Op 6 en 7 maart 1840 kwam - zoals bekend - een wettige provinciale vergadering te Amsterdam bijeen, alwaar de houding van ds. Scholte ten opzichte van de prediking van Van Velzen werd veroordeeld.

Ook voor het verder verstaan van déze brief mogen wij verwijzen naar hoofdstuk 6.

Waarde broeder in den Heere!

Hedenmorgen ontving ik van den broeder diaken Obbes eenige brieven gericht aan den Kerkeraad alhier, van Ds. Scholte, de Kerkeraad te Utrecht en ook eenige brieven uit verschillende Provinciën. De Kerkeraad alhier is gisteren avond vergaderd geweest en kan dus die brieven die nu gekomen zijn niet dadelijk behandelen. Zoodat daarop nog geen antwoord kan worden gegeven. Ik zal nu ook niet terugkoomen op alles wat reeds geschied is en nog voorvalt hoewel het mij toch zeer verwondert heeft, dat Gij, die zelf voor eenigen tijd mij hebt hooren prediken en bij mij aan huis geweest zijt, en dus niet behoefdet af te gaan op het zeggen van anderen, maar met uwe ooren hebt gehoord, nogtans eenig geloof hebt kunnen hechten aan de beschuldiging van Ds. Scholte rakende mijne prediking. De hoofdzaak waarom ik U echter thans schrijf is om zooveel mogelijk alle verdere beroeringen voor te komen. Ik heb heden de bovengemelde brieven ontvangen omdat Obbes mij dezelve gezonden heeft, doch heb nog niemand van de kerkeraad heden gesproken. Dewijl evenwel gisteren avond nog gehandeld is over de tijd wanneer het geschikst de Prov. Kerkvergadering alhier gehouden kan worden, weet ik dat alle de Kerkeraadsleden eenparig van oordeel zijn om niet op den 21 Febr. aanstaande maar eenige dagen later die vergadering te houden. Zoodat ik U verzoek Ds. Scholte minnelijk te raden om toch niet door te zetten (ik zou hem zelf wel schrijven maar het schijnt dat hij bij elke brief van mij al bozer wordt). En ieder die wil kan toch wel begrijpen dat wij over de zaken in deze Gemeente voorvallende niet het beheer kunnen of mogen geven aan een naburig Leeraar, doch die door ons op grond van Gods Woord een lasteraar verklaard is; even min als aan eenen op grond van Gods Woord geschorsten ouderling. Terwijl daar en boven de door Ds. Scholte bepaalden tijd, wegens verscheidene oorzaken zeer ongeschikt is.

Zeg tevens aan Ds. Scholte dat hij geschreven heeft dat **de meerderheid van den Kerkeraad onder zeer nietige voorwendsels een onderzoek op eene provinciale vergadering zoekt te ontduiken.** Doch indien hij nu wil opmerken, kan hij zien hoe verre hij afgedwaald is. Want hetgene hij schrijft is **volstrekt, openbaar leugen.** Bij de eerste algemeene vergadering van mansleden alhier, toen over de beschuldiging van Ds. Scholte gehandeld is, is het reeds gezegd en bepaald, dat er zoodanige Vergadering, ja zelfs eene Nationale Synode **moest** wezen bijaldien er geen verandering bij Ds. Scholte kwam. Naderhand is dat telkens herhaald. Wij hebben echter alles wat des Kerkeraads is, eerst willen afdoen, namelijk eerst willen beproeven of wij zonder verdere middelen te behoeven de zaak tot een goed einde kunnen brengen, en gezegd zoo dit niet kon dan eene meerdere vergadering te beroepen. Wij hebben ook reeds de predikanten stellig daartoe aangezocht. Wij zullen dan ook verder zoo de Heere wil en wij leven zoodanige Vergadering houden. Maar wij willen niet met geweld, niet haastende. Nu dewijl wij dus stellig een onderzoek op eene Provinciale Vergadering begeeren en dat getoond hebben en nog toonen. En Ds. Scholte nu toch zoo

schrijft als hij geschreven heeft, dan vertelt hij immers openbaar leugens en wat is leugen anders dan een eigen werk des Duivels. Och dat hij het zien mogt! Maar ziet hij dit niet, dan kan een ieder nu zelf zien hoe verre de blindheid gaat. Ik zal over de andere dingen niet schrijven maar als dit eene nu slechts mogt opgemerkt worden dan zou ik achten dat er hoop op verandering was.

Na groete(n) en toebidding van des Heeren nabijheid ook aan uwe vrouw,

Uwe liefh. broeder in den Heere Jesu Christo!

S. van Velzen v.d.m.

Hoofdstuk 9
Brieven van ds. A. Brummelkamp

Inleiding

Anthony Brummelkamp werd 14 oktober 1811 te Amsterdam geboren. Zijn ouders behoorden tot de deftige burgerstand. Mede vanwege het feit, dat zijn vader die tabakshandelaar was, zich niet wilde onderwerpen aan de bemoeiingen door de Fransen met de tabakshandel, verhuisde het gezin in 1813 naar Smilde. In 1819 trok de familie naar Elburg, waar een klein landgoed tot verblijf diende.

De jonge Brummelkamp bezocht onder meer de Latijnse school te Elburg. In 1828 werd hij ingeschreven aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam. In deze plaats ontstonden zijn contacten met de mannen van het Réveil. Twee jaar later werd hij ingeschreven als student in de theologie aan de universiteit van Leiden. De studenten-'club' waartoe hij behoorde telde als overige leden: C.D.L. Bähler, G.F. Gezelle Meerburg, H.P. Scholte, S. van Velzen en later ook A.C. van Raalte.

Brummelkamp woonde in Leiden geregeld de oefeningen van Le Féburé bij. Op 16 augustus 1834 huwde hij de oudste van de drie zusters De Moen: Christina Maria, op jeugdige leeftijd reeds weduwe van Caspar Tieleman (Christina Johanna huwde A.C. van Raalte en Johanna Christina S. van Velzen). Op 19 oktober 1834 deed hij zijn intrede als predikant van de Hervormde gemeente van Hattem.

Na zijn afzetting - 7 oktober 1835 - door het provinciaal kerkbestuur van Gelderland, scheidde hij zich af. Slechts een klein deel van zijn gemeente volgde en institueerde met hem op 21 oktober 1835 'de Gereformeerde gemeente' te Hattem.

Van 1839 tot 1842 woonde hij te Schiedam, onder de figuur, dat hij 'zoowel de gemeente te Hattem als die te Schiedam zou te verzorgen hebben'. In 1842 vertrok Brummelkamp naar Arnhem, waar hij evenals te Schiedam nimmer werd bevestigd, en waar hij zich nog meer dan in laatstgenoemde plaats, wijdde aan de opleiding van predikanten.

Gedurende een aantal jaren - feitelijk van 1843 tot 1854 - leefden de gemeenten, die om Brummelkamp en zijn zwager Van Raalte stonden, buiten het verband van de overige Afgescheiden kerken.

Bij dit schisma waren in geding: de betekenis en de plaats van de Dordtse kerkenorde, het ambtsgewaad, de houding tegenover de Hervormde kerk en andere (dogmatische) zaken.

In deze samenhang spreken wij van de Gelderse en Overijsselse richting onder de Afgescheidenen.

In het jaar 1854 werd Brummelkamp benoemd tot professor aan de in dat jaar opgerichte Theologische School te Kampen.

Zes jaar na zijn emeritaat - in 1882 - overleed hij te Kampen en wel op 2 juni 1888.

In sterke mate is hij in de jaren 1850-1852 betrokken geweest bij de plannen tot oprichting van een 'Christelijk Gereformeerd Seminarie te Amsterdam', een instituut dat zou moeten dienen tot opleiding van predikanten, zendelingen en evangelisten en dat zou moeten worden gesteund door de 'Hervormde of Gereformeerde gezindheid'.

Wij mogen wel zeggen dat Brummelkamp op het laatste ogenblik zich heeft losgemaakt van het deelnemen aan deze plannen.

Voor de verdere beschrijving van zijn leven en werk verwijzen wij naar de literatuur.[1]

Wij menen, dat met hetgeen tot nu toe over Brummelkamp is geschreven, het laatste woord niet is gezegd.

In ieder geval is hij een rijkbegaafd Christen geweest.

Wij achten het niet onze zaak een karakterisering te geven van de plaats door Brummelkamp ingenomen in het leven van de Afgescheiden kerken. Het doel, **mede** in dit deel gesteld, een beter inzicht te geven - althans daarvoor bouwstenen aan te dragen - in de arbeid van Scholte en Van Velzen, is reeds zwaar genoeg.

Toch menen wij, dat voor het verstaan van èn Brummelkamp èn Scholte, wellicht EEN sleutel kan worden gegeven in enige woorden van Brummelkamps zoon en naamgenoot ds. A. Brummelkamp (1839-1919).

Handelende over de tweede synode van de Afgescheiden kerken (Utrecht 1837), waar een 'herziene' Dordtse kerkenorde werd vastgesteld en ingevoerd, schrijft Brummelkamp Jr. het volgende.[2]

> De bedoeling was ongetwijfeld zuiver; maar de uitkomst, en de bekentenis naderhand der ontwerpers zelf heeft geleerd, dat hier een welmeenende vergissing heeft plaats gehad. Een vergissing te gevaarlijker, omdat de reeds bestaande oneenigheid tusschen De Cock en Scholte over den doop, door het werpen van dezen... twistappel nieuw voedsel kreeg. Ook was het onnoodige moeite die men zich gaf. Had men eenvoudig de Dordtse Kerkenorde weer tot regel gesteld, dan zou, gelijk dit later geschied is, de praktijk vanzelf geleerd hebben, wat in haar onbruikbaar en verouderd was geworden. Nu echter begon men met enkele artikelen voorop te stellen, over de punten waaromtrent geschil gerezen was: de onzichtbare kerk, den doop, het doen van belijdenis en het lidmaatschap der kerk. Hierdoor overstappende op dogmatisch gebied

1 A. Brummelkamp (Jr.), Levensbeschrijving van wijlen Prof. A. Brummelkamp, Kampen 1910; Dr. G.M. den Hartogh, Het Christelijk Gereformeerd Seminarium te Amsterdam, Delft z.j.

2 Brummelkamp (Jr.), a.w., pag. 137, 138.

bracht men het verschil in opvatting, dat onder dogmatici altijd bestaat, op het terrein der kerkregering over. Dit moest zich wreken.

In de Scholte Papers worden 14 brieven van Brummelkamp aan Scholte bewaard. En wel 1 uit het jaar 1838, 7 uit 1840, 3 uit het jaar 1841 en 3 uit 1844. In dit hoofdstuk zijn er 9 - de belangrijkste - van de 14 afgedrukt.

1. Brief aan Scholte, Schiedam 29 april 1840

Dit schrijven bevat onder meer de vragen aan Scholte, die staan vermeld in het 'Verslag van de vergadering van Opzieners' etc. gehouden te Amsterdam op 6 en 7 maart 1840.
Zeer merkwaardig is, dat Brummelkamp in deze min of meer ambtshalve geschreven brief, aan het slot tien- tot dertigduizend gulden te leen vraagt aan Scholte. Brummelkamp zegt niet, waarvoor hij het geld nodig heeft. Niet onmogelijk is, dat hij de plannen van zijn zwager A.C. van Raalte te Ommen wilde steunen of daaraan metterdaad wilde gaan medewerken.[1]
Nog merken wij op, dat Brummelkamp in het 'Verslag' schrijft, op deze brief geen antwoord te hebben ontvangen.

Geliefde Broeder in Christus!

Het is meer dan tijd dat ik U schrijve.

Ik vertrouw dat Gij met mij overtuigd zijt dat Gij op de laatste vergadering te Amsterdam duidelijk bewezen hebt dat Gij ongelijk hadt, naardien Gij niet een bewijs hebt kunnen bijbrengen tot staving van hetgeen Gij beweerd hadt.

Ik hoop dat Gij herdenkende wat Gij mij vroeger dienaangaande geschreven hebt, erkennen wilt hetgeen waarheid is en opdat ik dit moge kunnen gebruiken bij het in druk geven van het verslag der Amsterdamsche vergadering, mij eene verklaring zenden 1) dat gij U op eene onregtmatige wijs bemoeid hebt met het aannemen der Amsterdamsche beroeping nadat die zaak in den Kerkeraad aldaar was afgehandeld; 2) herroeping van de beschuldiging tegen van Velzens prediking naardien Gij niets hebt kunnen bewijzen; 3) dat Gij onrechtmatig gehandeld hebt in de daarstelling van scheuring in de gemeente te Amsterdam.

Terwijl ik dit schrijve, Broeder, gevoel ik wel dat U zulks moeijelijk zal vallen en dat Gij het niet zult doen zoo Gij vleeschelijk redeneert, maar tot behoud van de gemeente zoowel als van Uzelven dring ik er op aan. Ik doe het overeenkomstig het oordeel van de meeste broeders die te

1 Van Raalte stond te Ommen van 1837 - nov. 1844. Zoals bekend, was de latere pionier van Holland, Michigan aldaar de ziel van enige ondernemingen, die ten doel hadden werk en brood te verschaffen aan zijn gemeente-leden. Midden 1840 komt zijn en Brummelkamps zwager C.G. de Moen in Ommen wonen. In 1841 stichten de 'Heeren De Moen en Compagnons' in Ommen/Lemele een 'steen-, pannen- en tegelfabriek, benevens een kalkbranderij' (stuk burgemeester van Ommen, 9 maart 1841).

Amst. tegenwoordig waren en volgens mijne innige overtuiging zijt Gij van God en menschen verplicht soortgelijke verklaring te doen.

Ik heb...[1] gewacht hierover te schrijven of het verslag der vergadering in druk te geven, omdat ik de broeders eerst tijd wilde geven om te bedenken wat recht is.

Ik ben sedert eenigen tijd aan mijn huis gebonden door den geelzucht, doch thans wederom beterende. De Heere is goed, hiervan heb ik in den laatsten tijd naar het uit- en inwendige vele en kennelijke blijken gehad.

Scholte! nog heb ik U iets te vragen. Gij zult mij genoegen doen zoo Gij mij hierop zoowel als op het vorenstaande spoedig antwoordt. Ik wilde gaarne van dezen of genen 10 tot 40 m.[2] hebben tegen 5 percent. Niet omdat mijn geld op is, maar om er, zoo ik hoop, behoorlijk gebruik van te maken.

Kunt Gij mij helpen en zoo ja **durft Gij het dan te doen?** en wilt Gij mij zeggen of ik *f* 10, 20 of *f* 30000 van U kan krijgen.

Groet hartelijk de Uwen van mij, de vrienden, in 't bijzonder ook Mevr. van Hall en Takken en zijne vrouw.[3]

De Heere zij U ten goede nabij.

Uw liefhebbende broeder in Christus
A. Brummelkamp

2. Aan Scholte, Schiedam 10 augustus 1840

E. Takken, ouderling te Utrecht, die zich in 1840 van Scholte gaat distanciëren, doet in augustus van dat jaar een vergeefse poging - door middel van Brummelkamp - Scholte tot andere gedachten te brengen ten aanzien van de Amsterdamse twist en andere zaken, zoals de toelating van niet-Afgescheidenen tot het avondmaal.
Onderstaande brief heeft op één en ander betrekking.
Van de betreffende kerkeraadsvergadering (11 augustus 1840) bestaan vrij uitvoerige notulen.

Broeder Scholte!

Daar ik niet weet of het U bekend is dat Br. Takken mij verzocht heeft om morgenavond op de kerkvergadering te Utrecht te komen, maar het denkbeeld alleen dat er misschien nog eenige hope is dat Gij verkeerde handelingen zult laten varen, mijne thans om Uwentwille bedroefde ziel verkwikt, schrijf ik U deze om U toch te dringen alles biddend te overwegen en God om de overtuiging te vragen dat ook Gij een mensch zijt die dwaalen kan en tevens te betuigen dat niet uw verderf maar alleen

1 Onleesbaar: (tot) dusver?
2 Mille.
3 Helena Susanna van Schermbeek, weduwe mr. A.M.C. van Hall; E. Takken, ouderling te Utrecht.

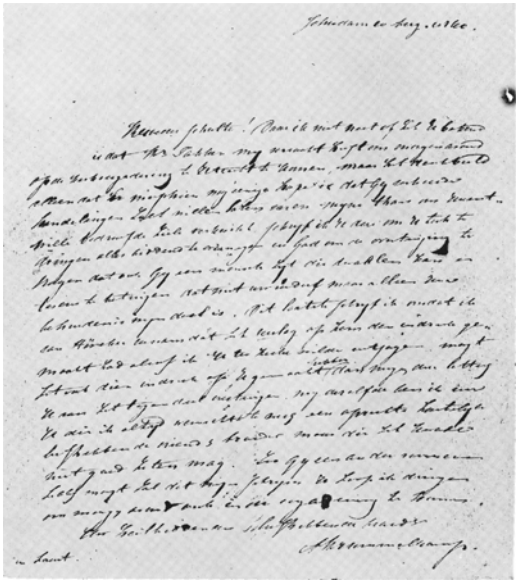

uwe behoudenis mijn doel is. Dit laatste schrijf ik omdat ik van Höveker vernam dat het **verslag** op hem den indruk gemaakt had alsof ik u ter kerke wilde uitjagen. Mocht het stuk dien indruk op U gemaakt hebben, dan mogen deze letteren U van het tegendeel overtuigen. Nog dezelfde ben ik voor U die ik altijd wenschte te wezen - een oprechte, hartelijke, liefhebbende vriend en broeder, maar die het kwade niet goed heten mag. Zoo Gij een ander voornemen hebben mogt, zal dit mijn schrijven U, hoop ik, dringen om morgen toch ook in de vergadering te komen.

Uw heilbiddende en liefhebbende broeder
A. Brummelkamp in haast

3. Aan Scholte, Schiedam 14 augustus 1840

Een paar dagen na het schrijven van de vorige brief ontvangt Brummelkamp een bericht van Scholte, waarin deze zich in principe bereid verklaart een vergadering van leraren, ter bespreking van de ingrijpende zaken, waarbij hij is betrokken, bij te wonen. Brummelkamp wil het liefst een vergadering van de zeven werkers van het eerste uur, de predikanten: Brummelkamp, Budding, De Cock, Gezelle Meerburg, Van Raalte, Scholte en Van Velzen.
De vergadering is nimmer gehouden.[1]

Veelgeliefde Broeder in den Heere!

Uw brief is mij zeer verblijdend daar ik zie dat Gij thans bereid zijt om te zamen de anderen op te roepen om eens te spreken. Een ontwerp om hen op te roepen is mij goed, maar daar toch a priori uw wensch (en) keus moet zijn vereeniging, zelfs van datgeen wat nu nog tegen elkander staat, stel ik U hetzelve aldus veranderd voor:

Daar het meer dan duidelijk is dat niet alle Leeraars onder de Afgescheidenen vereenigd zijn in beginsel aangaande de zaken der Kerke Gods op aarde en de ondergeteekenden oordeelen dat uit het gedurig twisten weinig goeds kan voortkomen, maar in tegendeel de harten der geloovigen worden afgetrokken van het ééne nodige in onze dagen om wakende en biddende de toekomst des Heeren te verwachten, zoo nodigen zij bij dezen die Leeraars, welke als zoodanig van den beginne af onder de Afgescheidenen werkzaam geweest zijn, uit om te zamen te komen Dinsdag den 15 Sept. te Schiedam om in bedaardheid over de zaken der Kerk te spreken. Opdat een iegelijk zijn gevoelen in oprechtheid openbarende, daaruit duidelijk moge worden wie al of niet vereenigd zijn en in hoeverre er vereeniging kan worden gevonden. Alle scheuring bejammerende

1 Vergelijk EERSTE DEEL, blz. 152; Verslag van de Synode etc. Amsterdam 17 nov.-3 dec. 1840, blz. 3. Niet uitgesloten moet worden geacht, dat Scholte hoopte, op een vergadering waar ook veel jonge predikanten zouden komen in het gelijk te worden gesteld.

en afkeurende mogen wij echter ook niet zoodanige vereeniging vasthouden die op allerlei scheuring uitloopt, wanneer wij niet het beginsel van Rome willen huldigen en hen die anders dan wij gevoelen met de kerkelijke ban bedreigen. In de hoop dat niemand zich aan deze uitnodiging zal onttrekken, blijven wij na toewensching van de genade Gods in Christus

Uw S.Br.

Dat ik voorstel slechts de 7 eerste leeraars zaam te roepen geschiedt 1) omdat de anderen het verschil niet daargesteld hebben,[1] maar wij en zoo er tusschen ons maar vereeniging mogt zijn, wij hebben van de anderen het tegendeel niet te wachten; 2) hoe minder menschen er bij zijn des te eerder kans hebben wij dat de zaken geschikt worden en onder de nieuw bijgekomenen is b.v. ook Duin,[2] met wien in sommige opzichten al zeer moeijelijk te redeneeren is, daar hij meer op zijn gevoel afgaat dan op grond der waarheid.

Tijd en plaats heb ik alleen gesteld in verband met de bevalling mijner vrouw, daar ik gaarne zoo spoedig mogelijk die bijeenkomst zou hebben, anders is het mij ook wel b.v. te Leyden te vergaderen. Over Amsterdam en Utrecht denk ik even als Gij.

Hetgeen ik uit uw **Concept** weggelaten heb is van dien inhoud dat het ligtelijk verkeerde denkbeelden geeft en verdenking tegen ons alsof wij metterdaad afkeerig zouden zijn van vereeniging.

Zoo Gij nu tegen mijn voorstel bezwaren hebt, zoude ik zeer gaarne willen dat Gij aanstaande **maandag** herwaarts kwaamt opdat wij deze zaak dan nog eens bespreken.

Tegen het oproepen der nieuweling[3] geordende leeraars heb **ik** anders geen bezwaar, daar ik er wel kans toe zie allen te overtuigen dat zij erkend moeten worden.

Nu nog iets: Gaarne zoude ik willen dat wij ook gemeenschappelijk betrekkelijk het jongst gebeurde eene verklaring konden geven.

1 Scholte wilde op de ‘conferentie’ ook spreken over de doop en de kerkenorde. In een brief, op voorstel van hem, gezonden aan ds. Brummelkamp, de ‘saamroeper’ van de synode Amsterdam 1840, schrijft de provinciale vergadering van Zuid-Holland, Zeeland, Utrecht en ‘een gedeelte van Gelderland’ van 30 en 31 oktober 1840’ onder meer het volgende. ‘...dat het eenparig verlangen der Broederen is, dat allen, die reeds als geordende Herders en Leeraars in de Afgescheidene Gemeenten dienen, bijeenkomen; dat zij in die bijeenkomst met elkander spreken over de gronden des geloofs en verdere geloofszaken, waarover verschil schijnt te bestaan.... Zoo het... in zulk eene vergadering mogt blijken, dat de Leeraars het in de gronden oneens zijn; alsdan in opregtheid de verschillende gronden aan de Gemeente bekend te maken; Gods Woord ter beslissing te nemen, en daarnaar hen te oordeelen, die door eene met Gods Woord in strijd staande leer of practijk ellende in de Gemeente brengen, opdat zoodanigen, zoo zij zich niet bekeeren, uit het midden der Gemeente mogen weggedaan worden.’

2 Ds. R.W. Duin, overleden 1843.

3 Onlangs.

Ploeg[1] schreef mij dat hij gehoord had dat de zaken zoo ver waren gekomen dat Gij erkend had, verkeerd gehandeld te hebben in het afzonderlijk vergaderen te Amsterdam. Zoo Gij nu maar op dit standpunt zijt dan kan ik en wil ik zeer gaarne mijne vermaning aan de gemeenten gedaan, intrekken.

Gij schrijft mij te willen erkennen dat het scheuring schijnt in de oogen van anderen, maar zoo Gij maar doordenkt, zult Gij ook wel toestemmen dat het in de omstandigheden waarin wij tot dusver zijn, ook werkelijk scheuring is.

Zoo Gij komt kunnen wij ook dit bespreken.

Namen en standplaatsen der leeraren zijn:[2] P. de Wit te Apeldoorn; K. Wildeboer, Rijssen; P. Dijksterhuis, op het Zand in Groningerland; de Haan, Wanswerd.

Nog een paar anderen Timmermans en Freerk Kok weet ik niet waar te beschrijven.[3] F. Kok noemende denk ik echter al weder: laten wij zulke mannen toch maar te huis laten.

Denk eens goed na. Dat Gij komt is mij in allen gevallen het aangenaamst. Mijne vrouw is nog wel. Zijt hartelijk gegroet, ook Uwe vrouw. Mijne vrouw groet U beiden.

De Heere vermenigvuldige nu rijkelijk Zijne genade.

Uw hartelijk liefhebbende broeder

A. Brummelkamp

(P.S.) Hoe meer ik er over denk, des te sterker dring ik U aan te komen. Ik zoude wel tot U komen, zoo ik het niet om mijner vrouws bevalling moest nalaten.[4]

4. Aan Scholte, Schiedam 7 september 1840

> De reakties op de uitnodiging van Brummelkamp tot het houden van een vergadering van leraren, over welke vergadering ook de vorige brief handelde, zijn niet erg bemoedigend. Zoals wij reeds schreven: de vergadering is nimmer gehouden.

Waarde Broeder!

Betrekkelijk van voorgenomene vergadering een woordje.

1°. Van Velzen heeft mij geschreven dat hij aan die uitnodiging gelooft niet te mogen voldoen.

1 B.H. Ploeg, ouderling te Klundert. Was aanwezig op synode Amsterdam 1836 en op de 'Vergadering van opzieners', 6 en 7 maart 1840 te Amsterdam.

2 Vermoedelijk had Scholte namen en woonplaatsen gevraagd. De Wit en Wildeboer waren kortgeleden predikant geworden (opleiding Van Raalte); evenzo P.M. Dijksterhuis (opleiding De Cock). Bedoeld zijn verder: Tjamme Foppes de Haan (in 1839 overgekomen uit de Hervormde kerk); J. Timmerman, K.J. Timmerman en F.A. Kok (opleiding Ruinerwold).

3 Brummelkamp bedoelt, dat hij niet weet **waar** deze predikanten wonen.

4 Dit 'komen' slaat op het bezoek, dat B. 'aanstaande maandag' (eerder in de brief genoemd) van Scholte verwacht.

(De) Cocks insgelijks dat hij ook op raad zijns kerkeraads er niet aan denkt te voldoen.
Van Raalte dat hij tusschen beide[1] staande, nog nadere inlichting van mij wacht.
Meerburg: indien de andere leeraars zich bereid toonen wenscht hij ook te komen.

2°. Meerburg stelt mij voor om U te schrijven dat wij met hem in deze week eens te zamen komen te Gorcum. De zaak overdenkende komt mij dit goed voor en nodig U en hem op dit oogenblik om overmorgen den 9 Sept. (woensdag) in den voormiddag zoo de Heere wil met mij daar te zamen te komen.

Mijne vrouw is voortdurend wel. De Heere zij met U.

Uw broeder in Christus
A. Brummelkamp

5. Aan Scholte, Schiedam 26 december 1840

Brummelkamp schrijft deze brief nadat Scholte in Utrecht is geschorst. Wat bedoeld wordt met 'het inliggend stuk' (begin van de brief) is niet duidelijk. Dit stuk behoeft niet betrekking te hebben op kerkelijke zaken.

Geliefde Broeder in den Heere!

Het inliggend stuk mij gisteren ter ondertekening geworden met verzoek het nog denzelfden dag te verzenden, heb ik tot heden moeten laten liggen omdat ik eerst in den laten avond van Naaldwijk en 's Hage, waar ik den dag doorgebracht had, te huis kwam. Dat het thans eerst na posttijd bezorgd wordt zal geene vertraging tengevolge hebben kunnen, daar het U toch hetzelfde zijn zal of het Zondag of Maandag door U ontvangen wordt. Slechts in de verte, doch gisteren meer van nabij door Br. Zonne,[2] heb ik vernomen wat Uwe houding is na de ontvangst der Commissie van de Amst. vergadering. Tot mijne innige smart zie ik dat Gij nog voortwerkt op het door U aangenomene volhardings-systeem op grond van dat **Ik kan nog niet zien.** En 't welk gelijk ik U meermalen deed opmerken, de ontbinding van alle kerkelijke gemeenschap ten gevolge heeft. Hoewel Gij mij betuigde dat systeem niet vast te houden bleek het tegengestelde uit Uwe handelingen zoo duidelijk, dat ik nog steeds uitstelde het uitvoerig schrijven, 't welk ik U voor eenigen tijd meende te doen en uit hartelijke liefde en innige betrekking nog gaarne wil doen, maar tot dusver beschouwen moet als het aankloppen aan de deur eens dooven.

Uit de Reformatie zie ik dat Gij dezelven nog wilt aan de hand houden.

1 Bedoeld kan zijn: tusschen beide partijen; of, dat Van Raalte nog niet heeft kunnen beslissen: wel of niet gaan.
2 P. Zonne, later predikant. Op de synode van 1840 aanwezig als afgevaardigde van Delft en Schiedam.

Ik had het tegengestelde uit Uw vroeger zeggen opgemaakt, mij daarmede gevleid, omdat dezelve gelijk ze is, de uitbreiding van Christus Koningrijk niet bevordert en der menschen hoofden vervult met vele zaken, die voor de eeuwigheid van geen nut kunnen zijn, met zaken die de vereeniging van hen, die alleen Gods eer en der arme menschen welvaart en zaligheid bedoelen, tegenstaan.

De Almachtige is Koning, onze Koning is de Almachtige, Hij worde ook U te sterk en mijne ziele zal blijde zijn. Kondt Gij de tijd eens nemen en alles wat er van den beginne der Scheiding gebeurd is, bedaard en bidden overdenken en vergelijken.

Groet van mij Uwe vrouw. Mijn vrouw groet U beide.

Uw liefhebbende maar om Uwentwil bedroefde broeder

A. Brummelkamp

6. Brummelkamp 'Aan de Classicale Vergadering van Flakkee', Schiedam 31 december 1840

De 'Classis Flakkee' komt in de jaren 1837-1841 voor in de kerkelijke stukken van de Afgescheidenen in Zuid-Holland.[1]
Zij omvatte enige gemeenten (beter: merendeels gezelschappen) op Goeree-Overflakkee, in onder meer de plaatsen: Middelharnis, Stad aan 't Haringvliet, Stellendam en Ouddorp. In 1840 maakt ook de kerk van Hellevoetsluis - gelegen op het eiland Voorne - deel uit van deze classis.

Ongewijfeld had Scholte aanhangers in haar gebied. Wij denken hierbij aan (ds.) Cornelius van der Meulen, J. van de Roovaart en anderen. Blijkbaar hebben deze personen het na de schorsing van Scholte voor hem opgenomen en beschuldigingen tegen Brummelkamp geuit.

Geliefde Broeders in den Heere wiens genade ik U van ganscher harte toewensch!

Overtuigd dat ik niet het mijne zoek maar dat des Heeren Jesus Christus is, overtuigd dat bij mij geen personaliteit heerscht **tegen** Broeder Scholte en dat ook de vergadering onlangs te Amsterdam vergaderd daarvan niet met eenigen grond beschuldigd kan worden en bij de keuze om oprecht en in waarheid te handelen in de zaken van Christus Koningrijk, zoowel als in al mijn zaken op aarde, meld ik U in antwoord op Uwen brief van den 28 dec. jl. dat ik op de gehoudene vergadering mij om God en menschen verplicht rekende het voorstel te doen om de zaken betreffende Ds. Scholte te behandelen en van daar te beginnen waar de vergadering in Maart jl. dezelve gelaten had (van de handelingen dier vergadering bestaat een gedrukt verslag) en bij de veelvuldige bewijzen dat Br. Scholte nog voortging op het eenmaal ingeslagene spoor, den Heere te volgen en nu ook in 's Heeren naam die schorsing ten uitvoer te leggen, welks uitvoering ik in Maart jl. had afgeraden, eensdeels om al het mogelijke te

1 Vergelijk TWEEDE DEEL, blz. 67; Ds. P. Blok en Th. de Waal, 100 jaar Gereformeerde Gemeente Dirksland, Dirksland 1967, onder meer blz. 119-121.

doen van Ds. Scholte nog gelegenheid tot terugkeering te geven zonder schorsing en anderdeels opdat het, wanneer de schorsing ten uitvoer gelegd mogt worden, alsdan een ieder die zien wilde, en de zaken met kennis van zaken konde beoordeelen, nog duidelijker zoude zijn, dat wij niet anders mogten handelen.

Ik schrijf U deze weinige letteren in antwoord op Uwen brief en denk dezelve ter hand te stellen aan Br. Zonne te Delft met verzoek dat ZEdele UWs. brief...[1] beantwoorde vooral ook met betrekking tot het niet vertegenwoordigd zijn Uwer Provincie en anderen op de Amst. vergadering, daar ik vertrouw, dat zoo er tegen mij al verdenking van personaliteit tegen Ds. Scholte mogt bestaan, ook de minste schijn daarvoor met betrekking tot Broeder Zonne zal ontbreken.

De Heere geve ons te zamen en ook aan Br. Scholte zijne genade opdat wij met een eenvoudig en oormoedig harte voor Zijn heilig aangezicht in oprechtheid wandelen.

Zijne genade zij met U.

Zijt den Heere bevolen van Uwen in Christus verbondenen broeder

A. Brummelkamp

7. Aan Scholte, Schiedam 19 april 1841

Dit schrijven is een antwoord op een verzoek van Scholte inzake logies ten huize van Brummelkamp. Eén en ander moet wel betrekking hebben op de komende provinciale vergadering, welke - naar wij weten[2] - is gehouden te Schiedam op 29 en 30 april 1841. Brummelkamp raadt de geschorste Scholte aan, niet als **afgevaardigde** te komen.

Geliefde Broeder!

Gelijk altijd zoo hebt Gij ook nu plaats in mijn hart, bijgevolg ook in mijne woning wanneer Gij lust hebt om te komen. Wildet Gij echter het goede voor de Gemeente, en ook voor Uzelve den behoorlijken en goeden weg bewandelen, dan zoudt Gij niet als afgevaardigde van gemeente of Classis naar de voorgenomene vergadering komen, gelijk ik van Br. Klijn[3] vernomen heb, dat Gij uwe benoeming als zoodanig hebt aangenomen. Uw tegenwoordig gedrag leidt tot scheuring der gemeenten en voor Uw persoon is het niet ridderlijk. Overigens antwoord ik op hetgeen Gij de ver-

1 Eén of twee woorden onleesbaar.
2 Vgl. TWEEDE DEEL, pag. 74 en 75. Wij weten van deze vergadering nagenoeg niets. Brummelkamp was president. Het te Amsterdam omtrent de kerkenorde beslotene werd verworpen, de schorsing van Scholte werd 'niet ontvankelijk verklaard'. Niet bekend is, hoe de president der vergadering zich onder dit alles heeft gehouden. Ook op de volgende provinciale vergadering, gehouden te Schoonhoven op 27 en 28 oktober 1841, zijn Brummelkamp en Scholte aanwezig (TWEEDE DEEL, pag. 75-77).
3 H.G. Kl(e)ijn, sedert eind 1839 predikant te Kockengen.

keerde richting der Gemeenten noemt, dat wij het grootste gedeelte daarvan aan Uw vroeger drijven te danken hebben.

Wie anders dan Gij bragt het volk in 't algemeen zoo ver zulks plaats gehad heeft, van het inwendige tot het uitwendige? Van de behartiging van wezenlijke tot nietige dingen? Van het zien op Kerkenordeningen etc. alsof het springaders van levend water waren? Tegenwoordig stemt Gij het weder toe dat het inwendige het wezen der zaak is en het andere schors, maar het arme volk dat zich nu zoo min als vroeger even spoedig wenden kan dan Gij, moet er nu de schuld weder van hebben! Och Scholte, mogt Gij dit eens zien en er bij stil staan. Indien men eene kudde afdrijft, zoo komt ze voor een groot gedeelte om. Wat zeg ik, niet alleen eene kudde schapen, maar geheele legerbenden worden door afdrijving verwoest.

Ik ben gedurig tusschen hoop en vrees, Geliefde Broeder. Daar Gij echter thans zelve het beginsel Uwer handelingen aanroert, moet ik U schrijven dat het juist Uw beginsel is 't welk mij zoo verdacht voorkomt, omdat ik tot op den beginne der Scheiding terugdenkende, U gedurig het tegenovergestelde uiterste heb zien drijven. Ik zal U slechts de hoofdpunten noemen: het aannemen van leden der gemeente; kleeding; vrijheid vragen; boete betalen; Psalmberijming; formuliergebruik; kerkenordening; kerkelijke vergaderingen.

Mijne toegenegenheid tot U deed mij alles steeds ten goede wijzigen en schikken. En hetgeen ik al niet goed konde ten einde schikken liet ik daar, terwijl de liefde mij het goede deed hopen, al konde ik Uwe handelingen niet verdedigen. Maar ik ben gedrongen die slotsom op te maken: Scholte is òf zeer bekrompen en kortzigtig òf onder den schijn van voor waarheid en Gods eer te staan, staat hij slechts voor eigen Concepten en eere. Durfde, kon ik nu maar het eerste gelooven, maar dit te onderstellen wordt mij steeds betwist door zoovele bewijzen van bekwaamheid welke ik te duidelijk in U zie. Afgescheiden van van Velzen en Uwe handel in die zaken te Amsterdam, wordt mij daardoor de zaak zoo zwaar en drukkend daar ik zoo hartelijk wenschte dat ik mogt zeggen: ik verzeker mij van U betere dingen.

Ik moet eindigen. Ook wij zijn door 's Heeren goedheid wel. Groet van mij Uwe vrouw, terwijl ik U hartelijk den Heere aanbevele, noem ik mij

Uw liefhebbende doch van U bekommerde broeder

A. Brummelkamp

(P.S.) 20 A.(pril) Gisteren was mij de posttijd ontgaan.

8. Aan Scholte, Arnhem 27 januari 1844

Deze brief is geschreven een kleine drie jaar na de vorige in dit hoofdstuk vermelde. Hij is van een geheel ander karakter. Er wordt nu niet gehandeld over kerkelijke zaken. Het is de dag van de begrafenis van Scholte's eerste vrouw: Sara Maria Brandt († 23 jan. 1844) en de sterfdag van Helena Suzanna van Hall. geb. van Schermbeek. Enige dagen eerder had Brummelkamp reeds een condoleantiebrief aan Scholte gezonden.

Veelgeliefde Broeder!

Daar het mij een aangename gedachte is, U zoo de Heere wil binnenkort hier te zien, gevoel ik er behoefte aan om U dit zeggen ten einde U in dit Uw voornemen te versterken. Zoo wij malkander mogen ontmoeten zal het ons, hoop ik, verkwikkend en nuttig zijn.

Uw schrijven verblijdt mij grootelijks. Volgens het schrijven van Br. Overkamp[1] stelde ik mij voor, dat Gij misschien wezenloos en daardoor ongevoelig zoudt ter neder zitten. Het verheugt mij dat Gij dadelijk hebt kunnen prediken; ik vertrouw dat U dit, naar ligchaam en ziel beide, goed zal gedaan hebben. Doorgaande ken ik al geen beter plaats dan de predikstoel, daarom reken ik ook dat wij die dierbare plaats niet moeten vlieden, maar zoeken en zulks vooral in oogenblikken van beproeving. Daarenboven is op zulke tijden de afzondering, ten minste de overgaaf van ons zelven aan de afzondering en stille overdenking, dikwerf minder goed. Ja Broeder, de Heere is onveranderlijk, ook onveranderlijk in Zijne liefde. Wij mogen er dus vastelijk op verlaten dat Hij met meer dan vaderlijke tederheid leidt en dat ook Zijne beproevingen zegeningen zijn. Dat ons zulks dikwerf zoo vreemd ja ongelooflijk voorkomt, komt slchts daarvan daan dat wij met het vleeschelijk oog de zaken bezien. O hoe moesten wij ons hierover schaamen, want Hem onteeren wij er door terwijl wij ons dan aanstellen alsof wij slecht behandeld worden en ons zelven zijn wij oorzaak van veel treurigheid, noodeloze treurigheid en noodeloze smart.

't Is een groot voorregt wanneer wij, die anderen onderwerping aan 's Heeren wil prediken en die het den volke verkondigen, dat de Heere ten dage der benaauwdheid en der bezoeking een bron is van overvloedige vertroosting voor Zijne kinderen, die prediking door ons voorbeeld kunnen bevestigen, wanneer het aan ons komt. Ik hoop dat de Heere het U en mij, dat Hij het alle Zijne gaarne getrouwe dienaren ten allen tijde schenken zal tot Zijne verheerlijking.

Gij zult dan morgen 's Heeren dood verkondigen onder de dierbare teekenen van brood en wijn. Hij geve U kennelijke en zalige genieting van 't geen de dichter opteekende in den 23 Ps. Ik hoop morgenochtend te prediken naar aanleiding van II Cor. 5: 1.

Heb ik U niet gezegd, zeide de Heere tot Martha, dat zoo Gij gelooft, Gij de heerlijkheid Gods zien zult?

En zoo is het ook met ons. Indien wij maar gelooven, dan zien wij Zijne heerlijkheid, dan hebben wij ook altijd goeden moed en het zwaarste wordt ligt omdat Hij het heeft opgelegd. Och had ik meer geloof! Doch ik ondervind en moet het ook ter erkentenis Zijner goedheid zeggen, dat de Heere het geloof merkelijk, ja bij de oogenblikken sterkt, wanneer wij maar vragen en op Zijne beloften vertrouwende vragen, dat Hij ons hetzelve vermeerdere.

1 Isaac Overkamp, de secretaris van Scholte. Vgl. EERSTE en TWEEDE DEEL, naamregister.

Gedurig ben ik met mijne gedachten bij onze geliefde Zuster van Hall. 't Laat zich best begrijpen, dat Uw verlies haar zeer schokte. De Heere zal haar, hoop ik, bij vernieuwing kalmte gegeven hebben. Wat zijn Zijn wegen toch wonderlijk. Haar kinderen zullen dan na haar verscheiden zonder Vader, zonder Moeder zijn. Doch de Heere zal ze niet begeven. Het zaad des opregten zal gezegend worden. Zulk een zaad zijn ze door Zijne genade.

Zoo Gij nog niet spoedig mogt komen zult Gij mij verblijden indien Gij mij nog eens schrijft en meldt of Mev. van Hall met ruimte en blijdschap uittreedt, terwijl ik ook verlang zeer eerlang dienaangaande nog iets naders aangaande Uwe afgestorvene te vernemen.

Wanneer Gij dezen ontvangt, zal het waarschijnlijk maandag morgen zijn. Ik had behoefte U nog eens te schrijven en daarom doe ik zulks.

De Heere vervulle alle Uwe behoeften: Ps. 121. Ik hoop dat wij veel voor malkander zullen bidden. Mijne vrouw groet U hartelijk. Groet de vrienden in den Heere.

Uw U liefhebbende broeder
A. Brummelkamp

9. Aan Scholte, Arnhem 1 februari 1844

Vijf dagen na de vorige schrijft Brummelkamp opnieuw een brief. Het bericht van het overlijden van de weduwe Van Hall heeft hem bereikt door een schrijven van Scholte. Brummelkamp drukt in deze brief zijn bezorgdheid uit over de benoeming van voogden voor de drie wezen Van Hall. Deze drie kinderen zijn door de familie(s) van de ouders opgevoed. Zij zijn niet gebleven bij de gemeenschap van de Afgescheiden kerken. Verder wordt het uit dit schrijven duidelijk, dat Brummelkamp ds. Scholte zal laten preken, als deze te Arnhem komt. Dit behoeft ons niet te verwonderen, daar eerstgenoemde gedurende ongeveer de jaren 1843-1854 buiten het verband van de Afgescheiden kerken stond.

Veelgeliefde Broeder!

Ontvang mijnen hartelijken dank voor Uwen laatste. De Heere maakt het goed. O welk een voorregt, dat wij dit dan leeren zeggen, ja ik mag wel zeggen, dan vooral leeren zeggen, wanneer Hij in Zijne ondoorgrondelijke wijsheid en liefde ons leidt als door diepe wateren. Het zal wel zoo zijn als Luther in zijn tijd reeds zeide. Die man kon metterdaad de zaken noemen gelijk ze zijn; hoe waar is dat woord 't welk Gij meldt. Nog is het mij levendig en word ik door de gedachte er aan verkwikt, wanneer ik herdenk hoe het mij was, toen de Zuster van mijne vrouw[1] stierf. Een gevoel als 't ware van dat medegezet zijn in den Hemel en een vervuld zijn met hetgeen Hemel is en er toe behoort, ondenkbaar meer dan immer in den gewonen trein des levens, gepaard met een diep besef van de hoogheid en heerlijkheid des Volzaligen als van onzen Algenoegzamen God.

1 Johanna Christina van Velzen-de Moen, overleden te Leeuwarden op 25 mei 1837.

Toen leefde ik daarin ettelijke dagen; ik vond tot dusver geene woorden om het uit te drukken, maar thans gevoel ik levendig de hemellucht omwaait ons alsdan. De Hemel is ons dan ook nader, de aarde is dan ook dieper onder onze voeten en hoe dierbaar onze panden ook waren, wij gevoelen het dan ook, dat wij hen niet kwijt zijn, maar dat er slechts zoo iets is gebeurd, waardoor niet zij, maar wij als uit ons element gerukt zijn; waardoor niet zij, maar wij, als op een vreemde plaats zijn aangeland, al zitten wij ook in dezelfde kamer als vroeger, al omringen ons ook nog dezelfde dierbare vrienden. En deze toestand is zoo zalig dat ik er o zoo gaarne alle mijne levensdagen in zoude doorbrengen, hoewel ik weet en geloof met zekerheid te kunnen zeggen, dat wij er niet in komen kunnen dan juist door losmaking van zulke naauwe banden, door het opengaan van de poorten des Hemels (om het op zijn **Luthersch** uit te drukken) bij gelegenheid dat deze onze geliefden binnengeleid worden in des Konings paleis. Het ledige en vreemde dat ons hart dan gevoelt, werkt krachtig mede om de gemeenschapsband met de ontslapen heiligen naauwer toe te halen. Ik heb er daarna ook nog wel iets van genoten doch niet in die mate.

Mevr. van Hall is dan nu ook bij haren Koning op wien zij vertrouwde! Nu komt echter voor ons de gewigtige vraag: hoe zal het met hare kindertjes gaan? Gij hebt mij in der tijd gemeld dat onze overledene Broeder U en mij noemde als raadslieden bij en in de opvoeding zijner kinderen. Hoewel ik hierop tot dus ver het stilzwijgen bewaarde, niet uit onwil om aan zijn mij dierbaar verlangen te voldoen, maar uit besef van geringheid, gepaard met de overtuiging, dat de zaak wel niet veel bezwaar in zoude hebben zoolang hunne Moeder leefde, gevoel ik dat die raad thans wel eens te pas zoude kunnen komen, hoewel mij dunkt dat het wel niet anders zijn kan of de voogden dier kindertjes zullen wel zulke voorname en bekwame en verlichte mannen zijn, dat zij om de raadgevingen van een paar afgescheiden Leeraars, als om die van gemoedelijke dweepers, zich in 't minst niet kunnen bekreunen. Dat in de teedere jeugd eigenlijk de zaden in de harten gelegd worden weet Gij en Gij zijt er zeker met mij van doordrongen. Hebt Gij ook nog na het overlijden van Uwe vrouw met Mev. v. Hall hierover gesproken? Ik hoop ja. Ik verlang zeer ook hierover met U te spreken. Ons oog zal, hoop ik, op den Heere zijn en 't geloof aan Zijne belofte, den kinderen Zijns volks gedaan, levendig.

Zoo even ontving ik een brief van Budding.[1] Hij is in 't wezen der zaak nog al dezelfde die hij was, al is het ook waar dat hij schrijven kan, door een bezoek van van Raalte[2] geheel anders jegens de vrijheidskerk[3] gestemd te zijn. Hij meldt mij dat hij U ook geschreven heeft.

Toen ik mijn laatsten U schreef, meende ik U nog te melden dat mijne

1 Ds. H.J. Budding bevond zich in die tijd in de gevangenis te Nijmegen, wegens het niet-betalen van boeten betreffende ‘ongeoorloofde bijeenkomsten’.
2 Ds. A.C. van Raalte.
3 Budding was tegen het aanvragen van ‘vrijheid’ of erkenning aan de landsoverheid.

gewone weekbeurten zijn 's woensdags te Arnhem en donderdags te Velp.[1] En des Zondags predik ik 's voormiddags en 's avonds; 's middags leren en bespreken wij een artikel van de geloofsbelijdenis. Komt er echter eens ander(e) leeraar die prediken wil en het valt op een anderen dag dan is zulks ook al goed.

Ik heb nu nog geene weekbeurt weder vervuld. Aanstaanden Zondag zal ik zoo ik hoop tweemaal kunnen prediken tenzij dan dat Gij hier mogt zijn en mij ten minste eenmaal vervangen, terwijl ik in die volgende week 's vrijdags hoop te prediken ter voorbereiding van het Avondmaal, dat wij aanstaanden Zondag over 8 dagen hopen te houden. Waarschijnlijk schrijft Gij wel eenige dagen voor Uwe komst, 't welk dikwerf noodig is, bij het voornemen van in de week te prediken waartoe ik U in allen gevalle uitnoodig.

Dat het U zeer ter harte gaat om Uwe kleine kindertjes kan ik gevoelen;[2] indien Uwe dienstboden zoo ten eenenmale dienstboden zijn, gelijk de wereld ze heeft en levert, dan is zeker voor den oogenblik de tegenwoordige overgaaf er van, aan W.[3] en zijn vrouw kostelijk; mijns bedenkens echter ook slechts voor den oogenblik. Doch mijn papier is vol en daarom kan ik hier niet verder over uitweiden. Ik hoop, de Heere zal het ook in dezen opzichte wel maken.

Ontvang de hartelijke (groeten) der mijnen, bijzonder van mijne vrouw. Groet zeer de broeders Pinto,[4] Overkamp en...[5]

Uw U hartelijk liefhebbende broeder
A. Brummelkamp

1 Brummelkamp was in deze jaren predikant zowel van de gemeente te Arnhem als van die te Velp.
2 Na het overlijden van de vrouw van Scholte nam het echtpaar J.A. Wormser-van der Ven te Amsterdam, de drie dochtertjes enige tijd in huis.
3 J.A. Wormser te Amsterdam.
4 Jacob Benjamin de Pinto, één der leden van de Afgescheiden gemeente te Utrecht. Geboren 25 nov. 1809 - 'Israeliet geboren zijnde, als Christen onder de Hervormden gedoopt.'
5 Eén naam onleesbaar.

Hoofdstuk 10
Brieven van ds. A.C. van Raalte

Inleiding

Albertus Christiaan van Raalte werd geboren 17 oktober 1811 te Wanneperveen. Zijn vader, Albertus van Raalte, was aldaar predikant van de Hervormde gemeente.

Na volbrachte theologische studie aan de universiteit van Leiden, wordt hij afgewezen voor het proponentsexamen in Zuid-Holland (mei en augustus 1835) wegens het niet onvoorwaardelijk willen aanvaarden van alle wetten van het Hervormd kerkbestuur.

Begin 1836 gaat Van Raalte ook de jure over tot de Afgescheidenen en wordt beroepen te Genemuiden en Mastenbroek. Hij doet aldaar zijn intrede op 23 maart 1836, na op 15 maart 1836 te zijn gehuwd met Christina Johanna de Moen.

Meer dan anderen heeft hij gedurende de jaren 1836-1839 de vervolgingen aan den lijve ondervonden.

Hij staat - zoals reeds in de inleiding op hoofdstuk 9 vermeld - buiten het verband van de Afgescheiden gemeenten van circa 1843 tot aan zijn vertrek uit Nederland.

Ook over zijn plaats in het leven der Afgescheiden kerken geven wij hier geen brede beschouwing.

In maart 1939 verhuist hij naar Ommen en in het najaar 1844 naar Arnhem. In laatstgenoemde plaats wijdt hij zich naast zijn zwager Brummelkamp voornamelijk aan de opleiding van predikanten.

Op 2 oktober 1846 vertrekt Van Raalte met een groep Afgescheidenen via Rotterdam uit Nederland.

De reis gaat naar Noord-Amerika, waar in de staat Michigan, Holland c.a. wordt gesticht. Van Raalte mag de vader van deze kolonie worden genoemd. Hij overlijdt in Holland op 7 november 1876.[1]

1 Voor zijn leven en arbeid zij verwezen naar: J.A. Wormser, Een schat in aarden vaten, I, Het leven van Albertus Christiaan van Raalte, Nijverdal 1915; artikel in de Christelijke Encyclopaedie, Kampen z.j.; Rev. Henry E. Dosker, Levensschets van A.C. van Raalte, Nijkerk 1893 en naar de in deze publicaties genoemde literatuur. Het is schrijver dezes bekend, dat er thans vanuit Holland, Michigan, gewerkt wordt aan een tweetal nieuwe publicaties betreffende A.C. van Raalte en wel door Prof. Dr. Gerritjan ten Zythoff en Prof. Dr. Elton J. Bruins.

In de Scholte Papers worden 9 brieven van A.C. van Raalte gericht aan Scholte, bewaard: 1 uit het jaar 1837, 5 uit 1839, 2 brieven uit 1840 en 1 uit 1844.

1. Genemuiden 10 december 1837

Veelgeliefde Broeder!

Uit de gemeenten te huis koomende vinde ik een lettertje van Br. Brummelkamp mij uit Uwen naam meldende de hoogstgevaarlijke verlossing Uwer vrouw.[1] Deeze door Zijne almacht uitreddende hand Gods zij U en Haar een steeds krachtig spreekende Eben-Haëzer, leidende tot vernedering en bemoediging. Diezelfde Almachtige en Barmhartige spare en rigte Uwe dierbare gade op tot prijs van Zijn naam en tot verbinding van Ulieder zielen aan den Drieëenigen. Voorts bewijze de Heere Ulieden genade van bij het opwassen der Jonggeborene aan de vruchten te moogen bemerken dat het is een zaad des Geestes.

Ter beantwoording Uwer begeerte melde ik dat hier in Overijssel zich een en twintig Gemeenten bevinden.[2]

Door 's Heeren goedheid ben ik met mijn gezin voor het tegenwoordige welvarende, doch ben ongesteld geweest en heb smarten geleden aan Rheumatische pijnen. Echter heb ik weder een reis in de gemeenten kunnen doen, en hoop morgen weder op reis te gaan, zoo het de Heere behaagt. Lief en leed ontmoet ik zoowel van degeenen die binnen als buiten zijn; het gaat door goed en kwaad gerugte. Dat de Kooning evenwel regeert is mij een rustpunt, onder al de drukkende bezwaren van mijne en Sions ellendigheden. God geeve uit genade ons om na eene korte strijd eene eeuwige kroon te ontvangen. Daartoe leere Hij ons in de kracht Christi te strijden.

Groet hartelijk Uwe vrouw van ons. De Heere schenke haar, dat zij door dat leiden geheiligd moge worden.

Br., ik meen dat Gij de Leidsche gemeente zult moeten bezoeken.[3] Tracht veel in de gemeenten als Herder te verkeeren; dat wordt van een uitdeeler der verborgenheden Gods gevordert. De Heere schenke ons daartoe lust en krachten. Vaarwel.

Uw hart. liefh. Van Raalte

1 Geboorte van Sara Maria op 30 nov. 1837 te Utrecht; overleden te Amsterdam in februari 1838.

2 Volgens de notulen van de provinciale vergadering van Overijssel/Gelderland van 18 november 1837 bestonden op dit tijdstip de 21 gemeenten: Dalfsen, Dedemsvaart, Deventer, Genemuiden, Den Ham, Hasselt, Heemse, Hellendoorn, Kampen, Mastenbroek, Nieuwleusen, Ommen, Rouveen, Rijssen, Staphorst, Steenwijk, Vollenhove, Wanneperveen, Zalk, Zwartsluis, Zwolle.

3 In de gemeente te Leiden waren er in 1837 en 1838 moeilijkheden. De notulen van de provinciale vergaderingen van maart 1837 en van 19 april 1838 gewagen van ‘eenigheid en vrede’ die niet voldoende worden gevonden, van een ‘beroepen’ ouderling die niet kan worden bevestigd wegens ‘sabbat-schending’ etc. Men zie ook: J. de Lange, De Afscheiding te Leiden, Rotterdam 1934.

2. Genemuiden 18 februari 1839

Hartelijk Geliefde Vriend en Broeder in Christus!

Tot schamens toe heb ik Uwe letteren van het vorige jaar met stilzwijgen beantwoord, alhoewel ik in waarheid betuigen kan dat ik onophoudelijk in eene rosmolen van drukten verkeerd heb, vinde ik het echter, gelijk in de meeste gevallen, het beroep daarop onvoldoende. Somwijlen gevoelde ik hartelijke begeerte om mij met U te onderhouden, maar afleiding van allerlei soort en eigen ongestalten hebben tot heden het plan en voornemen verschooven.

Uwe vroegere ontvangene letteren waren voor mijn Kerkenraad hier te Genemuiden nogal gezegend; nadat zij door de verwarringsgeest die hier rondwaard bezwalkt en verward waren geworden, was Uw brief eene der middeloorzaken die hun in kalmte terugbragten.[1] Evenwel ondervinde ik geduriglijk op eene smertelijke en mij afmattende wijze dat de vorst der duisternis onophoudelijk bezig is de bloei en glans der gemeenten te beletten en te verdonkeren, 't welk Hem schijnbaar gelukt na mate er weinig dadelijk leven gevonden wordt; door deze listen des Satans worde ik veel tot moedeloosheid of onverschillige werkeloosheid aangeport. De Heere echter verijdeld genadiglijk zijn doel, zoodat ik onder dit alles in den gelove gevoel gesterkt te worden omtrent het daar zijnd Reformatiewerk, 't welk mij meenig verblijd oogenblik verschaft. Na dezen vertrouw ik dat **gezien** zal worden, gelijk ik nu **geloof** dat het waar is in opzicht en tot de gemeenten en tot mijzelve omtrent deze het vleesch kruizigende weegen. Acht het voor **groote vreugde** mijne Broeders dat Gij in veelerlei verzoekingen valt.

De laatstontvangene tijding t.w. Ecclesia libertas[2] trof mij, want waarlijk ik gevoel mij voor mijn persoon dikwerf te zijn een gejaagde veldhoen op de bergen. Eene wonderlijke gewaarwording werkt die hoop op mij van na ettelijke jaren vogelvrij of een vagebond te zijn geweest, weder te worden geplaatst onder het rubriek der eerzame burgers: onnoemelijk zijn de gevolgen die mijne ziel daaruit voor de gemeente afleidt in hare vooruitloopende Phantasien. Doch bij de bedaring der eerste aandoeningen hieruit vloeyende, gevoel ik eene hartelijke begeerte dat de Heere door de bevestiging dier verkwikkende tijding uit verren lande[3] de deure der prediking krachtig moge openen en de banier der waarheid op Nederlands bodem moge planten; dat 's Heeren gemeente door zoo eene onverdiende, ja verbeurde goedheid Gods werde verootmoedigd en men eens ophield

1 Gezien het vervolg van de correspondentie moet één en ander slaan op de invloeden van Dirk Hoksbergen te Kampen alsmede van Albert Schouwenburg en Wolter Wagter Smitt te Zwolle. Men zie hiervoor o.a. Bos, Kruisdominees pag. 27-54.

2 Vermoedelijk: Scholte heeft aan Van Raalte geschreven over de erkenning van de Utrechtse gemeente door de landsoverheid bij Koninklijk besluit van 14 februari 1839. De Utrechtse gemeente was nu een ‘vrije kerk’ geworden.

3 Niet letterlijk bedoeld.

zich te verbijten en vereeten - daardoor wordt mijne ziele mat. Ik gevoel bij de verlevendigde hope op vrijheid klimmende behoefte aan de uitstorting des Geestes; noch kracht, noch geweld, vervolging noch vrede, maar Deze alleen kan Gods gemeente bouwen. Een Godzalig en eerbaar leeven te leiden is mij zoo boven al begeerlijk. Echter bekruipt mij de vreeze voor de slaap die in stilte zoo ligtelijk de oogen bezwaart. Groote vreugde zal de ecclesia libertas wekken, doch ze is tevens een oorlogs-declaratie tegen de wortel van alle kwaad, waarom zij die bijkans of geheel onder het rubriek der vrekken staan wel eens aan 't zuchten kunnen raken zoo ze tot de Judas-positie en pad niet overslaan.[1] Het spijt mij dat Ge mij geen exemplaar van die Utrechtse bepalingen[2] en dat Adres[3] aan Z.M. hebt doen geworden. Ik verkeer belangstellend omtrent de inhoud van dat Adres.

Zoo het den Heere behaagt en wij leeven, zoo denk ik over een week 6 a 7 metterwoon naar Ommen te vertrekken, overmits ik aldaar meer in het midden der gemeenten lig, welke verhuizing in 't midden door de gemeenten bij het tweede algemeene beroep bedongen was.[4]

Voor weinig tijds heb ik van Br. Wildebroer[5] uit Groningen aanzoek ontvangen om hem behulpig te zijn in de voorbereidende studien noodig ter toelating tot het predikambt. Met dat verzoek vereenigden zich twee andere Groningers t.w. P. de Wit[6] en Huiskens.[7] Overmits en in mijzelven en in uitwendige omstandigheden zich bergen van zwarigheden zich daartegen verhieven, vond ik mij in het eerst ongenegen daartoe, maar ziende dat deze roeping eigentlijk in het ambt van Herder en Leeraar opgesloten lag, zoo ben ik, hoewel onder veele bezwaren gebukt gaande, daar gekoomen waarvan ik zeer verre verwijderd was. Ons voornemen is dadelijk bij mijne komst te Ommen onze gezamentlijke studien op te vatten. Wildeboer is van veelen verlaten sedert hij door middel van Van Velzens brief over het oefenen,[8] zijne gewoonlijke oefeningen gestaakt heeft, en onder veele bestrijdingen (welke tegenwoordig grootelijks geweeken zijn) verkeerde;...[9] zijne finantiële belangen zijn daardoor in eene staat ge-

1 Niet geheel duidelijk. Misschien wilde Van Raalte zeggen: wat moeten nu degenen doen, die vanwege vrees voor boeten zich tot nog toe niet bij een Afgescheiden gemeente hebben gevoegd?
2 (Huishoudelijk) Reglement Utrechtse gemeente; vgl. EERSTE DEEL, pag. 405-411.
3 Het request aan de de Koning van 27 dec. 1838.
4 Van Raalte werd geacht predikant te zijn voor alle Afgescheiden gemeenten in Overijssel. In de vorige brief noemt hij het aantal 21.
5 K. Wildeboer; zie TWEEDE DEEL, register van personen.
6 Vgl. noot 3, bladzijde 127.
7 De oefenaar Jacob Geert Huiskes. In 1841 predikant te Wildervank, 1844 Oudega (Sm.), 1845 Drachten. Overleden 1848.
8 Ds. S. van Velzen was sterk gekant tegen het oefenen en gaf daarvan blijk in woord en geschrift. Men raadplege hiervoor; Tijdschrift De Reformatie, Eerste deel, 1837 blz. 336-348: Iets over de geestelijke gave in betrekking tot 't leeraarsambt; en: A. Tjoelker, Ds. S. van Velzen en zijn betekenis voor de Afscheiding in Friesland, Leeuwarden 1935, blz. 69-73.
9 Eén woord onleesbaar.

koomen, dat Broederliefde hem van elders wel diende te onderschragen, naar ik verneem, daar de liefde jegens hem in Groningen verkoeld is na het staken zijner oefeningen.

Weet Gij ook voor mij eene geschikte handleiding ter inleiding op Oud- en Nieuw Testament? Michaelis[1] is zoo volumineus.

Door 's Heeren goedheid zijn wij zeer welvarende 't welk ons te dierbaarder is omrede de slaande hand des Heeren hier ter plaatse veelen treft in de kinderziekte.

Ontvang, geliefde Broeder met Uwe vrouw de hartelijke groeten van mijne vrouw. Hoe gaat het Mevrouw van Hall? Groet haar hartelijk van ons beiden. Eerstdaags hoop ik haar te schrijven.

Behoefte doet mij vragen of er nog eenige revenuën der Pink voor mij aanwezig zijn;[2] zulks zoude mij tegenwoordig bij uitnemendheid van pas (komen); zoo het iets is zal het gewisselijk wel niet veel zijn vanwege de ongelukkige vangst des voorigen jaars. Wil zoo goed zijn het mij echter, zoo er iets is, doen geworden.

Doe mij het genoegen en schrijf eens spoedig, want ik verlang zeer naar eenig nader bericht omtrent de gedragingen van het Gouvernement jegens ons. Zoo Gij mij eenige aanmerkingen omtrent de opleiding dier Groninger Broeders kunt mededeelen ten mijnen nutte, zal zulks mij te hoogsten aangenaam zijn. Stuur mij ook dan spoedig een exemplaar van het Utrechtsche Adres.

In de voorleden week heb ik nog met genoegen en blijdschap mogen pleiten voor de Almelosche regtbank.

Geliefde Vriend en Broeder, ontvang met de overige geliefde Broeders in den Heere mijne hartelijke groeten en zijt den Heere aanbevolen.

Uw Vriend en Broeder
A.C. van Raalte

3. Genemuiden 11 maart 1839

Hartelijk Geliefde Broeder!

Hoewel ik niets bijzonders U heb mede te deelen, gevoel ik echter begeerte om U te kennen te geeven, mijne vereeniging met het Utrechtsche request en reglement. Niet alleen sla ik dezen weg in, verblijd door de hope op het nut der vrije prediking, maar ook gevoel ik mij tot die weg verplicht van wege schuldige gehoorzaamheid om Gods wil aan den harden Heer, en ik kan het niet ontveinzen dat de gedachte waarom zulks niet vroeger geschied is mij eene zeer onaangename gewaarwording ver-

1 Johann David Michaëlis (1717-1791), Duits theoloog, van wie ook enige werken in het Nederlands werden vertaald - Chr. Encyclopaedie.

2 Scholte, Van Raalte, mr. A.M.C. van Hall, Groen van Prinsterer (en wellicht nog anderen) hadden geld gestoken in een vissersvaartuig, teneinde enige Scheveningse Afgescheidenen, die brodeloos waren geworden, te helpen.

schaft. Deze weg is van achteren zeer geschikt ter vernedering der hoogten. Het gebeurde is als een droom en na het wakker worden heeft men eenige oogenblikken nodig om zich eens te bezinnen wat men er toch van maken moet. Zoo gaat het hier velen, men wil wel blijde zijn, doch men vreest. Evenwel slaat men langzamerhand Utrechtsch weg op: de Klassis van Ommen heeft onveranderd het Utrechtsche reglement aangenomen en ik heb hope dat hunne vereenigings requesten[1] al aan den Gouverneur zullen opgezonden zijn, zoo ten minsten die lastige Ommer burgermeester weer geene struikelblokken in den weg geworpen heeft met zijne hoogwijze aanmerkingen.

Op volgende wijze wordt hier gerequestreerd:

Ondergeteekenden afgescheidenen van het Hervormde Kerkbestuur, ingezetenen (van)... gezien hebbende Zijner Majesteits gunstige dispositie op het request der afgescheidenen te Utrecht, wenden zich (daar zij in de burgerlijke maatschappij als eene gemeente van afgescheidene Christenen wenschen toegelaten en erkend te worden ten einde hunne Godsdienst onbelemmerd te mogen uitoefenen) met gepasten eerbied tot Z.M.s troon met de betuiging **dat** zij hetzelfde verzoeken en verklaren 't welk onze Utrechtsche geloofsgenoten verzocht en verklaard hebben; **dat** de Utrechtsche reglementen de onze zijn; en **dat** tot dat zelfde einde de door ons verkorene kerkelijke dienaren worden voorgesteld, te weten...

De Zwollenaars c.s.[2] schreeuwen hoogverraad over de kerkegoederen, 't welk hier en daar eene flaauwe echo doet horen. Enkele stemmen hoor ik tot nog toe maar tégen de voorstelling der kerkelijke Dienaren ter erkenning in de burgerlijke maatschappij. Met belangstelling zie ik het tegemoet of ook eene der andere Leeraren eene andere weg zal inslaan 't welk veel verdeeling met zich zou nasleepen.

Gaarne ontving ik eenig lettertje ter beantwoording der vragen in voorgaande.

Mijne vrouw is tegenwoordig te Hattem[3] en is zoover ik weet met de kleine door 's Heeren goedheid welvarende, in welk voorregt ik ook mag deelen.

Den 21sten hoop ik met mijn gezin mij ter woon naar Ommen te begeeven. Groet van mij de Broeders. De Heere stelle U ten zegen voor Sion. Groet de Uwen alsmede Mevrouwe Van Hall.

Uw hartelijk liefhebbende Broeder
Van Raalte

1 Bedoeld kan zijn: requesten in overeenstemming met het Utrechtse.

2 Vgl. noot 1 van blz. 169. De 'Kruisgezinden' waren sterk tegen het vragen van 'vrijheid' of 'erkenning'.
De Afgescheidenen verklaarden in hun verzoekschriften onder meer: 'Dat zij nimmer eenige aanspraak zullen maken op de bezittingen, inkomsten en regten van het Hervormde Kerkgenootschap' etc. De predikanten, ouderlingen en diakenen worden 'voorgesteld' aan de Koning, maar dit is nimmer meer dan een formaliteit geweest.

3 Ten huize van haar zwager en zuster, het echtpaar ds. A. Brummelkamp-de Moen.

P.S. Zoo Gij mij die regtsgeleerde verhandelingen van Huidecoper van Maarseveen eens ter lezing kondet beschikken, zoo zou mij zulks verblijden.[1]

4. Ommen 7 mei 1839[2]

In deze brief schrijft Van Raalte onder meer over ds. H.J. Budding. De bedoeling van eerstgenoemde wordt niet geheel duidelijk. Vaststaat, dat Budding op 30 januari 1839 op een provinciale vergadering van Zeeland zijn beroepsbrief als 'Leeraar van Zeeland' in stukken scheurde, toen de meerderheid hem niet wilde volgen in zijn verwerping van de 'nieuwe' Psalmberijming (welke die van Datheen had verdrongen).
Het kan wezen, dat Van Raalte het doorhakken van de knoop door Budding als een bevrijding voor het kerkelijke leven zag, òf dat hij doelt op een particuliere poging door Scholte ondernomen, om Budding tot andere gedachten te brengen.
Op 29 augustus 1839 - provinciale vergadering van Zuid-Holland, waar ook afgevaardigden van Zeeland zijn - is de situatie ten aanzien van ds. Budding ongewijzigd. Na de provinciale vergadering van Zeeland op 23 oktober 1839 breekt Budding finaal met de Zeeuwse kerken.
Echter: ook is mogelijk, dat Scholte aan Van Raalte iets heeft verhaald over het optreden van Budding te Rhenen, waar laatstgenoemde circa 1 april 1839 na het lezen van de tekst de godsdienstoefening verliet en niet wilde preken. Aan de avond van dezelfde dag doopte hij zonder medewerking en zelfs tegen de vermaning van de kerkeraad 'kinderen van menschen die wegens hun onbehoorlijk gedrag niet in de Gemeente waren opgenomen'.[3]

Veelgeliefde Broeder!

Uwe letteren zijn mij eene goede tijding uit verren landen, zij verkwikken mijne ziele!

Uw van den Heere ontvangen kroost wasse op tot eere van den Drieëenigen Verbondsgod. De Heere doe dit Ulieden aanschouwen tot dank aan God. Groet van harten Uwe Gade van ons beiden. De Heere rigte haar genadiglijk weder op ter zijne eer.

1 Mr. Anne Willem Huidekoper (1796-1841) bekend pleibezorger te Amsterdam. Schreef onder meer: Over het al dan niet toepasselijke van het nog in werking zijnde wetboek van strafregt op de afgescheidenen van het Nederlandsche hervormde kerkgenootschap - 2 artikelen in 'Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving' (Den Tex en Van Hall), Deel XII, Amsterdam 1838.

2 De datering van deze brief: 7 mei 1839, is onjuist. Deze moet luiden: 7 juni 1839. Dit blijkt uit: a. het poststempel 9.6.1839; b. de felicitatie met de geboorte van een dochter van Scholte (Sara Maria) op 6 juni 1839; c. de verwijzing naar de erkenning van de Amsterdamse gemeente.

3 Men zie voor dit alles en ook voor de verzoening gedurende korte tijd tussen Budding en Scholte (circa 25 mei 1839): Dr. J.H. Gunning, H.J. Budding - leven en arbeid, Rhenen 1909; pag. 167-178 en 595-597.

Het voorgevallene met Ds. Budding treft mij. Ziedaar dan nu eensklaps als met een wenk de mij zoo dikwerf benaauwende steen des grafs afgewenteld. Bij het leezen hiervan sloeg ik de handen te zaam van blijdschap en verwondering. Waarlijk ik weet niet wanneer ik zoo een verkwikkende

tijding vernam, en ik ben zeker dat het veele harten diergenen die...[1] Sion beminnen zal verkwikken. Veeler handen door deze bitterheid verslapt zijnde zullen opnieuw worden versterkt; ik gevoel dat het mij ook versterkt en het is mij ten spoorslag het ooge en harte te rigten en heffen tot Hem die Zijne belofte vervuld: Ik zal Mijne gemeente bouwen. Mijne vrouw is ook innig verheugd en geeft door deze hare blijdschap hierover te kennen. Dat Gij over de tong der collega's gegaan zijt,[2] zulks te leezen bevreemd mij niet, want ook ik zelve heb mij wel eens opposiet geopenbaard omtrent den aard in Uwe onderscheidene handelwijzen, t.w. daar ik dikwerf meen te bespeuren, dat Gij U niet schikt in onverschillige dingen teneinde ergernissen te weeren en alzoo den Griek een Griek en den Jood een Jood te zijn, om ze alzoo allen te winnen. Zulks heb ik U wel eens vroeger geopenbaard, maar Broeder, zoo Gij in dezen naar Gods wille in den gelove handeld, zoo zult Gij niettegenstaande de verkeerde beoordeling van God loon ontvangen, en daarom - dat dit woord geldende zij: Beminden wreekt Uzelven niet; zorg dat er geene bittere wortelen schieten welke dikwerf de gemeente Gods opnieuw konden beroeren, en daarenboven moogt Gij ook steeds onder het oog houden dat Br. Buddingh steeds zoo hij tegen iemand een veroordeel opgevat heeft, juist niet de regte persoon is om ons op het regte standpunt te plaatsen; ten einde over persoonen en aan hun verbondene zaken te oordelen. Br. wil alles in het werk stellen behoudens de waarheid en billijkheid om het woord van vermaning in de nu openbaar gewordene gemeenten te doen gelden. Dat de Broederlijke liefde blijve! daar toch waar liefde woont gebied den Heer den zegen. Zoo Gij het eenigzints kunt doen, deel mij toch het gebeurde met Ds. Buddingh eenigzints mede. Niet alleen om mijnentwege, maar ook om veeler Broederen wille die oprecht zijn in 's Heeren weegen.

Zeer veele zijn mijne bezigheden en daarenboven ben ik in de laatste tijd sukkelende geweest aan borst en keel. Heden schijnt het door 's Heeren goedheid tot beterschap te zetten.

Wij vernemen niets van het gouvernement. Amsterdam geeft Z.M. fiat.[3] Z.M. schijnt te denken dat de mindere plaatsen zoo sterk niet roepen zullen.

Aanstaande Maandag zal zoo het den Heere behaagt hier in Ommen het gebouw voor de prediking worden aanbesteed.

Gaarne ontving ik op mijne letteren van Mevr. van Hall eenig berigt. Zeg H.E. zulks wanneer Gij haar ontmoet en groet H.E. van mij en van mijn vrouw. Nu geliefde Vriend en Broeder: de Heere stelle U ten zegen op aarde, Amen.

Uw liefhebbende Vr. en Br.
Van Raalte

1 Eén woord onleesbaar.
2 Zoals reeds opgemerkt in de inleiding tot deze brief: het is niet geheel duidelijk op welke situatie in de ‘zaak Budding’ deze woorden slaan.
3 De Afgescheiden gemeente van Amsterdam werd circa 1 juni 1839 door de Koning erkend.

5. Ommen 24 mei 1839

Hartelijk Geliefde Vriend en Broeder!

Uwe laatste van 27 Maart is mij geworden alsmede de 15 reglementen. Ik had er U al op geantwoord, zoo drukke bezigheden mij hierin niet belemmerd hadden. Ook heeft mij de begeerte van U iets naders te kunnen melden omtrent onze zaken van Godsdienstvrijheid bij het gouvernement, opgehouden. Echter ik heb tot heden tevergeefsch gewacht.

De gemeenten Genemuiden, Steenwijk, Ommen, Den Ham, Hellendoorn en Heemse zijn dezelfde weg van requestreren ingeslagen en ik denk dat er nog een paar zijn die volgen zullen. De overigen zijn er tegen of schatten hunne arbeid vruchteloos om rede ze te klein in getal (zijn). En weder anderen zijn wat agterdochtig en willen den verderen loop eens gadeslaan; of doordien zij alrede vrijheid genieten meenen daardoor niet tot deze weg verpligt te zijn. Verwijdering of verbittering vloeit er echter uit het verschil van denkwijze niet, except de afgescheurden.[1] Want omtrent hun wordt het bewaarheid dat de vuilen vuiler worden. In Groningerland schijnt men het een strijdpunt te maken. De vlam van het twistvuur kan daar wel eens fel branden, want ik schatte dat daar veel hout is.[2] 't Is goed dat de Heere ook die brand stiert en regelt en ze wil doen dienen uit genade tot wegneming van strooi en stoppelen etc.

Gelijk bij U zoo ook is hier behoefte aan prediking waartoe hier goede gelegenheid is. Op onderscheidene plaatsen, ook hier te Ommen, openbaart zich onder het volk eene grote begeerte dat er bij de Afgescheidenen eene vrije prediking tot stand moge komen. De heldere overreding dat God werkt verblijdt mij en doet mij dikwerf goedsmoeds zijn. Wildeboer uit Groningerland en Veenstra[3] uit Friesland zijn tegenwoordig bij mij ter opleiding. Ik heb goeden moed dat Wildeboer binnen het jaar toegelaten zal kunnen worden. Door 's Heeren goedheid mag ik in dit werk blijdschap smaken niettegenstaande ik er donker tegen aan zag. Gij hebt Hartgerink[4] per schrift naar mij gewezen, maar eilieve - wat zal ik met die man beginnen. Zelfs mist hij de daartoe nodigste natuurlijke gaven. Ook ben ik overreed dat de man zoekt naar eene opening om **in te dringen.** De man is goed om een allemans vriend te zijn en een buurpraatje van den dag te houden. Ik tenminste gevoel mij belemmerd en zoo ik meen overeenkomstig 's Heeren wil, om hem, die ik anders als een goedaardig lidmaat schat, in deze zijne begeerte behulpig te zijn.

1 De reeds eerder in dit hoofdstuk genoemde Kruisgezinden.
2 Tamelijk krasse taal! Bedoeld zal zijn, dat men in Groningerland bezwaren zag ten aanzien van het vragen van 'vrijheid' of 'erkenning'. 'Hout' en even verder 'strooi en stoppelen' zijn een verwijzing naar 1 Corinthe 3 vers 12 en 13.
3 IJ.J. Veenstra (1810-1864). In 1844 predikant te Sexbierum etc.
4 Hartgerink wilde door Van Raalte worden opgeleid; is voor zo ver ons bekend geen predikant geworden.

De stukken van Huidecoper[1] zult Gij, zoo ik hope, al terug ontvangen hebben. Na lezing heb ik dezelve aan Br. Brummelkamp verzonden, omrede ik hem daardoor eenig genoegen verschafte, waartegen Gij niet zijt; hem tevens verzoekende ze spoedig overeenkomstig Uwe begeerte, Höveker te doen geworden. Ik betuige U mijnen hartelijken dank over de bezorging dezer stukken. Ze waren mij nuttig en bevestigden mij in de ingeslagene weg van het requestreren, daar ik geheel buiten de gelegenheid ben om zoodanige schriften over ons en onze aangelegenheden te leezen. Zoo kondet Gij mij zeer verplichten, indien Gij dergelijke schriften leest, mij dezelve ter lezing toe te zenden want ik gevoel dat ze zeer nuttig zijn.

Het spijt mij dat Gij in de Reformatie niet rondweg bekent dat wij vroeger de nu ingeslagene weg en wijze van requestreren hadden kunnen (aan de zijde des Konings) en behoren in te slaan, maar dat het ons niet duidelijk was het onderscheid tusschen een kerkelijk en burgerlijk bestaan der gemeenten: ik meen in de Reformatie te bemerken dat Gij het doet voorkomen alsof de erlangde vrijheid een gevolg is van de zinsverandering des Konings. Naar mijne wijze van zien is dit onwaar.[2]

Wees zoo goed inliggende Mevr. van Hall te doen geworden; ik weet haar adres niet.

Groet Uwe vrouw hartelijk van mij en mijne vrouw, die U ook groeten laat. Groet van mij de verdere vrienden Takke(n) c.s., Klijn c.s. etc. Doe mij het genoegen en zend mij spoedig eenig bericht aangaande Ulieder staat en die der gemeenten. Alsmede verzoek ik van U een opgave van het getal der requestranten der Utrechtsche gemeente.

Nu, de Heere stelle U ten zegen op aarde, Amen.

Uw hartelijk liefhebbenden Vriend en Broeder
A.C. van Raalte

P.S. Ds. Buddingh is bij mij geweest; het smert mij dat de man in zoo een enge staat verkeert.[3]

6. Ommen 5 september 1839

Veelgeliefde Vriend en Broeder in Christus

De letteren van 8 Aug. zijn ons door 's Heeren (goedheid) in welstand geworden. Voor het mij gezondene bewijs heb ik het geld alrede ontvangen; dank zeg ik Uwe bemoeijenis hieromtrent.

1 Vergelijk noot 1 op blz. 173.
2 Niet geheel duidelijk waarop dit slaat. In De Reformatie van 1839 (vijfde deel) komt meer dan één commentaar voor betreffende de erkenning der Utrechtse gemeente begin 1839.
3 Vergelijk de vorige brief; ook in brief nr. 6 wordt gesproken over de moeilijkheden met ds. H.J. Budding.

Aangenaam was het mij eenig schrijven van U te ontvangen; echter ontmoetede ik U liever eens, want in 't schrijven erlang ik geene voldoening. Gij schrijft dat het U toeschijnt een tijd van verstrooijing te zijn; ja dat God blaast in 's menschen werk is klaar. Deze geesseling der gemeenten, hoop ik, zal ze wijs maken, ten minsten, ik heb er in hope[1] op die niet gevestigd is op hetgeen voor oogen is.

Onder alle de ellenden in de gemeenten mag ik dikwerf sterk zijn in den Heere ziende op Zijn getuigenis om het ten rigtsnoer te hebben in mijne gangen en mij werpende met alle de zorgen in de armen des Heeren. Gods getuigenis is mij eene grote vastigheid en een verkwikkend en bemoedigend licht. Vandaar gevoel ik grote begeerte om te arbeiden dat de waardij van het Goddelijk getuigenis gekend en erkend moge worden onder den volke. De berichten welke ik van Br. Rozenthal[2] door middel van Br. de Moen ontvangen heb, zijn mij verblijdend. Ook is het mij zeer aangenaam te vernemen dat de Broeders Klein, V D Meulen en Hasselman[3] beroepen zijn en staan geëxamineerd te worden. Het is mij klaar en duidelijk dat het die weg in moet. Ik ben bang dat wanneer er predikanten van de Hervormden onder ons kwamen, dat zij grote verwarring met zich zouden medebrengen, en dat vooral in (het) leerstuk der Kerkregering en Sacramenten. Ik verlang er sterk naar dat men hier en elders ernstig moge uitzien naar zoodanige getrouwe mannen die bekwaam zijn om te leeren. Daartoe heeft veel toegebragt de op mij uitgebragte roeping der Rotterdamsche gemeente. Deze deed mij meer letten op mijne betrekking tot de Overijselsche gemeenten en ziende in dat maaksel van proventiaal predikant veel ongerijmds, ondoelmatigs en onschriftmatigs, zoo was ik eerst in twijfel over dat Rotterdamsche beroep. Doch spoedig zag ik, hoewel ik het niet geoorloofd schattede om de vertooning te maken, alsof ik alle de Overijselsche gemeenten vermogt te weiden, een verbindende roeping aan de Overijselsche gemeenten gelijk aan die van Titus 1 vs 5. De opvolging van 's Heeren bevel 2 Tim. 2 vs. 2, gevoel ik dringende behoefte te zijn voor de gemeenten, daarom is het ook mijn wensch dat aller oogen hiervoor mogen opengaan. Doch de vervulling dier behoeften te zoeken buiten de gemeente schat ik tot verwoesting leidende.

Ds. Buddingh zwerft weder hier en in Drenthe en is nu weder in Groningerland. Naar de geruchten te oordeelen schijnt er bij hem geene verandering plaats te vinden, waardoor ik in twijfel ben over zijne verbroedering of vereeniging met U tenminsten wat de beschouwing der zaken aangaat.

Op grond dat het voorhangsel gescheurd is, en men niet langer door Levi maar door Christus tot den Vader gaat, zoo is het mij zonde om langer onder het priesterlijk volk als een priester bij uitnemendheid mij door

1 Vermoedelijk: een hope...
2 J.W. Rosenthal - vergelijk register van personen.
3 H.G. Klijn, C. van der Meulen; Jan Hasselman uit Aalst (Gld.). Men zie voor laatstgenoemde EERSTE DEEL.

priesterkleding te onderscheiden.[1] En de beroeringen die ik van deswege tegemoet zag en ondervonde, konde bij mij niet opwegen tegen het Gode onbehagelijke vermengen van oude en nieuwe bedeeling. De beroeringen daardoor veroorzaakt leiden onder al het smertelijke tot heerlijke einden, te weten dat de gemeente verloochent wordt aan de schatting en beoordeeling der verlaters van Gods Woord, alsmede aan de verguizing van degeenen die Sion gram zijn, en daarenboven leeren zij er uit onvoorwaardelijk te letten op Gods getuigenis. De schadelijke gevolgen van een soort van priesterorde in de gemeente op te richten zijn mij zonneklaar. Daarom zoo ik mij er niet tegenstelde, zoude ik de ondermijning der gemeente op mijn conscientie laden. Daarom: ik kies ten koste van wat het ook wezen moge de vrede met God.

Nu, geliefde Broeder, de Heere, doe ons in stilheid, ootmoed en zelfverlochening pal staan in den strijd tegen de stroom van in- en uitwendige ellenden en Hij verkwikke onze ziele door het letten op de Kroon die volgt. Gedenken wij elkander voor den troon der genade.

Mijne vrouw groet U en Uwe vrouw. Ontvangt tezamen ook de mijne. Groet de Broeders.

Uw hartelijk Liefhebbende Broeder
A.C. van Raalte

7. Ommen 10 februari 1840

Deze brief handelt merendeels over de 'Amsterdamse twist' waarbij Scholte (zich kerende tegen Van Velzen) in zo sterke mate betrokken was.

Veelgeliefde Broeder!

Het heeft de Heer van leven en dood behaagd mijnen geliefden Broeder P.J.A. van Raalte[2] uit dit strijdvolle leven te roepen in den ouderdom van 41 jaren. Gisteren avond ging hij zacht uit; zijne ziele kalm de genade des Heeren aanbevelende. Zijn laatste levenstijd was smartvol, doch in het biddend vluchten tot den Vader van alle barmhartigheden in Christus, zocht hij leeniging zijner smarten. Ook vond hij daarin het wapen tegen murmurering; en in zijn stervensogenblikken toen het oog alree gebroken was, vond hij troost in Gods dierbaar getuigenis waaruit hij zich 1 Petr. 1 liet voorlezen.

1 Onder de Afgescheidenen rees al spoedig verschil van mening over het 'ambtsgewaad' van predikanten. De synode van 1840 - hoewel hierover voorzichtig handelend - sprak uit het goed te achten 'dat de Leeraars die kleeding dragen, welke door de gewoonte het bepaalde gewaad der Leeraars geworden is; zij raadt hun dezelve aan' (Handelingen, blz. 42). Het gevolg hiervan evenwel was, dat in menige provincie een predikant verplicht werd 'steek, mantel en bef' te dragen. Men zie ook: Rullmann, Afscheiding, 4e druk, pag. 282-286.

2 Pieter J.A. van Raalte, geneesheer, broer van ds. A.C. van Raalte, overleed aan tuberculose bij Van Raalte in huis.

Geve de Heere ons genadiglijk bij de verbreking van ons aardsche huis de hope op een gebouw eeuwig in den hemel.

Voorts verneem ik met smarte de toestand der Kerke. Deze omstandigheden houd menigeen in de bedenking op, of het werk dat uit de Scheiding gevloeid en opgebouwd is, wel in Gods gunste is. En menigeen doet het beeven, ziende eene geheele scheuring allerwege tegemoet. Er vroeg mij iemand bij wien dan nu de Kerk zoude te vinden zijn, bij Scholte of van Velzen. De afscheiding om de schorsing der Broeders is partijstrijd mijns bedunkens. Deze en de openbaarmaking van de ellende wettigt de handelingen van Hoksbergen en Smit. Zie, deze openbaarmaking strijd geheel tegen de liefde en alle Broederlijke orde; al hebt Gij in allen deele waarheid; echter zoude zulks U(w) doen in geenen deele wettigen. De rigterlijke handhaving van regten door Mevrouw Zeelt[1] strijd tegen liefde en Gods Woord. Ik ben bedroefd over de arme gemeente welke zoo ik vreeze een prooi wordt van driften der opzieners. Van wederzijds is het pantzer aangegespt, doch ik geloof niet dat de Geest van Christus dit deed.

Uw liefhebbende diep bedrukte Broeder die niets overschiet dan het gebed tot God.

A.C. van Raalte

8. Ommen 26 oktober 1840

Ook in dit schrijven van eind 1840 - als het 'Verslag van de vergadering van opzieners' van 6 en 7 maart 1840 te Amsterdam is verschenen - is de twist van Scholte met Van Velzen aan de orde.[2]
Van Raalte meent, zonder op de feiten in te gaan, te moeten schrijven, dat hij zowel Scholte in zijn aanval en verdediging als Van Velzen in zijn verdediging, moet laken.
Aan het einde van de brief vraagt Van Raalte vijf- tot tienduizend gulden te leen. Dit houdt verband met de oprichting van enige bedrijven te Ommen en omgeving, waarover wij schreven in hoofdstuk 9 (blz. 153 en 154), naar aanleiding van een verzoek van ds. A. Brummelkamp.

Geliefde Broeder in Christus!

Dank zeg ik U voor de ten mijnen behoeve verrigte moeite.

Uwe letteren leezende gevoel ik begeerte om U een eenvoudig lettertje weder te doen toekomen. Daartoe vat ik dadelijk pen en inkt. Anders verlies ik ligt dit eenvoudig oog, alsmede de begeerte, en het schrijven wordt versloft.

Ik twijfel er niet aan dat Gij verkeerdheden in van Velzen bestrijden wilt, en door U mijne opmerkingen te schrijven, wil ik de zonde van van Velzen niet verdedigen, maar ik hoop mijne ziel vrij te houden en waar zulks ge-

1 Vergelijk hoofdstuk 8.
2 Vergelijk hoofdstuk 6.

vorderd wordt ook openbaar van Velzens kwaad te bestraffen en dit wel bijzonder in 't verborgen, gelijk broeders betaamt. Een ander oordeel mag over mij en Brummelkamp gaan. En de beschuldiging direct of indirect van verkrachting of verbloeming der waarheid ten behoeve van zwagerliefde zal toch niet eeuwig op ons rusten. Mijn nu voor U onverklaarbaar gedrag zal eenmaal voor U duidelijk worden. Van eene zeer ligtvaardige handelwijze in 't veroordeelen, daarvoor beware mij de Heere; ik ben daarvoor bang. Ik wil gaarne voor God en menschen belijden dat ik mij menigmaal (van achteren ziende) bezondigd heb, doch God is menigvuldig vergevend jegens hen die dorstende zijn naar waarheid en oprechtheid. Voor het tegenwoordige, de vruchten van mijne veelvuldige blindheid en verkeertheid ziende, mag ik afhankelijk van 's Heeren bekwamende genade, vreezende en bevende voor misleiding van mijn bedriegelijk bestaan, werkzaam zijn in de gemeente; niet dadelijk veroordeelende al degeen die niet zien gelijk ik het zie. Neen Broeder, ik wensch in ootmoed en zagtmoedigheid getrouw te arbeiden tot opbouw van 't gelove en de Godzaligheid. Ik wil U niet schrijven over al 't geen ik in van Velzen weersta; evenmin achte ik het goed aan van Velzen te schrijven wat in U te weerstaan is. Maar ik wil schrijven aan beiden waarom ik hun strijd beschouw niet te zijn uit God. Broeder, wil mij, die de geringste der Broederen ben, verdragen.

De wijze van het schrijven tegen elkander vergewist mij dat de gemoederen aangedaan zijn met beginselen die niet uit God zijn. Vroeger heb ik betuigd dat de veroordeling van elkanderen voor huichelaar eene schrikkelijke zonde is welke Ulieden aankleefd. Ik twijfel niet dat God Zijn oordeel hierover nu alree doet ondervinden of zal doen ondervinden. Maar bovendien vind ik in het schrijven een beginzel meer om elkander aan de kaak te stellen en verachtelijk te maken dan wel om elkander te geneezen.

Bestraffing uit liefde om elkander te redden is goed, doch bestraffing om iemand te schande te zoeken te maken is zeer misdadig.

Zoo men het laatste doet dan brengt men iemand stout zijn vonnis thuis, en dat zal niet genezen. Men kan geen Duivel door een Duivel uitwerpen. Zoo men het eerste doet, dan zal naakte waarheid doorvlochten van medelijdigheid en liefde ons wapen zijn om iemand te overtuigen van zijn kwaad opdat de beschuldigde zelve oordeele en een gezond vonnis velle.

Ach Broeder, de bedriegerijen van ons hart zijn listig en eigenliefde doet dit fijn gesponnen weefsel zoo gaarne over het hoofd zien. Ja Broeder, zoo God met ons niet is, dan missen wij een getrouw oordeel over ons zelven! En dit is dikwerf het gevolg van boezemzonden of bijzondere breuken waaraan wij niet ontdekt zijn. Ontvang mijn schrijven, 't welk ik wenschte dat het te hard was, onder de verzekering, dat ik niet schrijf uit liefdeloosheid, en dat ook ik gereed ben Uwe Broederlijke Vermaningen in liefde te ontvangen.

Gij geeft mij aanmerkingen omtrent het gebed des geloofs; ik mag bidden en ontvang, en zal meer ontvangen op 's Heeren tijd, hoewel de kracht des ongeloofs eene sterke vijand voor mij is, doch de Heere komt de zwak-

heden van Zijn kind medelijdend te hulpe. Nu Broeder, van harte wensch ik U in Christus alle heil en inzonderheid de innerlijke roerselen en bewegingen der liefde. Zijt gegroet van mijne vrouw en groet van ons beiden hartelijk Uwe vrouw. En weet dat ik blijde ben mij te kunnen noemen

Uw liefhebbenden Broeder in Christus
A.C. van Raalte

P.S. Zoudt Gij ons, teweten Br. de Moen en mij, ook helpen willen aan eenige duizenden gulden teweten van 5 - 8 of 10 duizend tegen 5 desnoods zes procent. Over de tijd van aflossing moest nader worden gesproken. Gij zoudt ons genoegen doen, want gedeeltelijk zijn onze eigene gelden nog verspreid, zoodat wij voor het tegenwoordige nog 15 m.[1] van onze eigene gelden buiten ons gebruik gesteld zien, welke wij niet dan successievelijk in de zaak kunnen storten, 't welk ons bemoeijelijkt. Zoo Gij niet kunt, weet Gij dan ook iemand die hiertoe genegen zoude zijn? Zoude Mevrouw Zeelt ons ook willen voorthelpen?

Ik heb ten behoeve der kerkelijke gebouwen hier te Ommen uitgeschoten *ƒ* 2200. Zoudt Gij ook dit voor mij op de gebouwen willen schieten? Hier in dit arme land zijn onder de gemeente geen menschen, die dit schieten kunnen; waarom Gij, zoo Gij dit wilde doen mij groot genoegen zoudt doen omrede ik er behoefte aan heb.

9. Ommen (eind) januari 1844

Geschreven naar aanleiding van het overlijden van Scholte's vrouw, Sara Maria Brandt, 23 januari 1844 te Utrecht.

Geliefde Broeder in den Heere!

Uw oog eindige in God!

Gisteren avonds van de reize te huis koomende, vernam ik met verbazing de groote slag die U trof; en dat zoo heel onverwacht!

Wij zitten stil en kunnen ter naauwernood de waarheid gelooven. Hoewel wij door 's Heeren goedheid zoodanige smerte nog niet behoefden te smaken, zoo bevroeden wij echter wel dat de slag de bitterste Uwes levens is. De lediggewordene plaatse kan geen Schepsel vullen. De Heere kan het met zich zelven goedmaken. De wereld verliest bij zulke slagen in nadruk zijn kleur, doch God te kennen vergoed en verzadigd volledig. Zulk een zielbeheerschend bezef der deugden Gods, zulk een aanschouwen Gods, met ongedekten aangezigte, in Christus, zal U stille doen zijn, zal U in Gods oppermagt, wijsheid en goedheid doen rusten en zalig zijn. Dat wenscht U mijne ziele opdat Gij Godverheerlijkend moogt aanbidden en

1 Mille.

Uwe vreemdelingsreize door de verlustiging in God moge worden verzoet en het moeitevolle van de vreemdelingsreize kort, voorbijgaand en gering moge geacht worden door de zoete hoope des levens. Ach, de Heere maakt het immer wel met Zijne kinderen. Hij zal Uwe wonden ook wel lenigen. En voor haar, die het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, is het heengaan een groot gewin.

Mijne vrouw die hartelijk in Uw lot deelneemt, die het zeer getroffen heeft, laat U deelnemend groeten. De Heere zij U nabij!

Uwen hartelijk liefhebbenden Broeder
A.C. van Raalte

Hoofdstuk 11
Schrijven van A.E. Dudok Bousquet aan Scholte, Zaltbommel 26 oktober 1840

Abraham Everardus Dudok Bousquet, geboren 6 september 1803 te Amsterdam en overleden 8 september 1856 te Pella, Iowa, stammend uit de kring van het Réveil, is van 1835 tot 1849 lid geweest van de Afgescheiden gemeente te Gameren. Gedurende deze jaren woonde hij te Zaltbommel en was hij enige tijd (voor zover bekend van 1838 tot 1840) 'secretaris' van de classicale vergaderingen van de Bommelerwaard.
Dudok Bousquet was een vermogend man en stak door zijn studie, onder meer aan het Athenaeum te Amsterdam, ook in ontwikkeling boven vele Afgescheidenen uit.
In het EERSTE DEEL hebben wij enige bladzijden aan hem en zijn familie gewijd.[1] Wij menen te mogen zeggen, dat hij èn Nederland èn tot aan zijn overlijden in Pella, Scholte is trouw gebleven.
In 1849 gaat hij als één der voormannen van de 'second important emigration to Pella' naar de nieuwe wereld.

In onderstaande brief is sprake van de classicale vergadering van de kerken in de Bommelerwaard, gehouden op 22 oktober 1840 - de laatste vergadering, waarvan de notulen zijn bewaard gebleven. Genoemd worden: Jan Hasselman, ouderling te Aalst; Jan Straver, ouderling te Nederhemert en Well alsmede Dirk van Dulst, ouderling te Brakel en Pouderoyen. De classicale vergadering benoemt afgevaardigden naar de provinciale vergadering van 30 en 31 oktober 1840 te Dordrecht.[2] Ook deze is een laatste samenkomst van afgevaardigden van de kerken der groep Scholte, waarvan we de notulen kennen.

Op beide vergaderingen wordt gehandeld over de aard van het ambt van ouderling: mag een ouderling de sacramenten bedienen of niet? De besprekingen leiden niet tot klaarheid ten aanzien van dit onderwerp. Uit geen enkele passage der notulen blijkt, waarop Bousquet doelt, als hij schrijft dat Hasselman 'meer en meer openbaar (wordt)'. Laatstgenoemde is dan 67 jaar oud. Hij heeft gedurende enige tijd bij Scholte te Utrecht gestudeerd. In deze tijd - en ook daarna - vraagt hij bij herhaling uitstel, als een datum voor zijn examen moet worden vastgesteld. Hij is nimmer

1 Pagina 279-285. Men zie verder voor hem de daar genoemde literatuur; onder meer: K van Stigt, Geschiedenis van Pella, Iowa en omgeving, Deel I-III, Pella, Iowa 1897.
2 Voor deze classicale en provinciale vergadering: EERSTE DEEL, pag. 302, 303; pag. 172-175.

predikant geworden.[1] Wij krijgen de indruk, dat hij zich na 1840 enigszins van Scholte distancieert.

Geliefde Vriend en Broeder in den Heere!

Wij hebben naar aanleiding van Uw brief aan de Classis voorl. Donderdag Classicale vergadering gehad, om afgevaardigden naar Dordrecht te benoemen en over het regeer-ouderlingschap te spreken. Wij hebben lang genoeg gepraat maar het heeft niet veel opgeleverd. Hasselman en Straver zullen ons vertegenwoordigen. Punten waarover men wenscht dat gehandeld wierd op de prov. vergadering had men niet op te geven. Dus heb ik daarvan in de lastbrief ook maar geen melding gemaakt.

Hierbij zend ik U de copy van een brief die ik morgen van Dulst toezend. Bij gelegenheid verwacht ik die copy terug!

Ik heb van den Heer Krämer[2] Conrector der Latijnsche School te Dordrecht een brief ontvangen over zeker jongeling Hendrik Willem Nooy,[3] ruim 15 jaar oud, woonachtig te Dordt, die een groote begeerte toont om zich aan het Leeraarambt toe te wijden bij de Afgescheidene gemeente, doch geene middelen heeft om dit op eigen kosten te doen.

De Heer Kr. beveelt hem mij op het dringenst aan ‘daar het’ - zegt hij - ‘de dagelijksche bede der ouders en des jongelings is dat laatstgenoemde eenmaal het Woord Gods moge verkondigen.’

Verder zegt de Heer K. van hem:

‘In de voorbereidende talen en wetenschappen (rekenen, Fransch, Duitsch, Engelsch) is hij naar mijn oordeel zoo ver ervaren dat hij aan de oudere talen kan beginnen, waartoe ik mij gaarne, zoo hij de benoodigde boeken zich kan aanschaffen, de moeite en tijd zal getroosten, namelijk om hem daarin privaatlessen te geven.’

‘Mogt UEd. deze mijne vrijheid niet ten kwade duiden en ik door de Voorzienigheid mede werkzaam geacht worden tot een Hem vereerend doel (dan) zal ik mij meer dan beloond achten.’

De Heer Krämer is buitendien Zaturdag nog bij mij geweest om over die zaak te spreken; hij rekende dat dit jonge mensch 's jaarlijksch *f* 100,- zoude behoeven voor de boeken enz. Ik heb hem te kennen gegeven dat Gij aanstaande Vrijdag in Dordrecht zoudt zijn en dat er dus voor dat jonge mensch eene schoone gelegenheid was om U daar te ontmoeten. Ik haast mij dus om U kennis te geven dat Gij te Dordt zoodanig bezoek krijgen zult. Gij zult dan al spoedig bemerken of er wat bij dien jongeling

1 Men zie voor hem: EERSTE DEEL, Naamregister.
2 Rudolf Charles Louis Kramer aanvaardde het ambt van praeceptor aan de Latijnse school te Dordrecht op 13 december 1833. Het is niet bekend in welk jaar hij dit ambt heeft neergelegd.
3 Geboren te Dordrecht op 21 augustus 1825, als zoon van Hendrik Willem Nooy, van beroep schoenmaker. Hij wordt niet genoemd onder de leerlingen van de Latijnse school.

zit dat hoop geeft, en dat vrijmoedigheid geeft om hem in zijn voornemen voort te helpen.

Zooveel heb ik den Heer Krämer reeds gezegd dat de daadzaak van zich te hebben voorbereid tot het Leeraarambt bij ons nog geen waarborg was van er toe te zullen geraken; maar dat er uit eene of andere Gemeente eene roeping moest uitgaan.

Hasselman word (in mijne oogen tenminste) meer en meer openbaar. De Classis daarentegen schijnt 't best met hem te kunnen vinden.

Ik heb mijn tijd besteed in het copieeren van de brief aan van Dulst; ik eindig nu vliegend.

Ik meende (dat) Gij mij gezegd had mijne tegenwoordigheid in deze dagen te Gorcum te verlangen, doch daaromtrent niets van U vernemende onderstel ik dat dit niet doorgaat. Ik moet deze(r) dagen waarschijnlijk naar Rotterdam (en) Amsterdam gaan.

Zijt met Uw gezin aan Gods vaderlijke hoede om Christi wille aanbevolen en geloof mij, Uw liefhebbende Vriend en Broeder

A.E. Dudok Bousquet

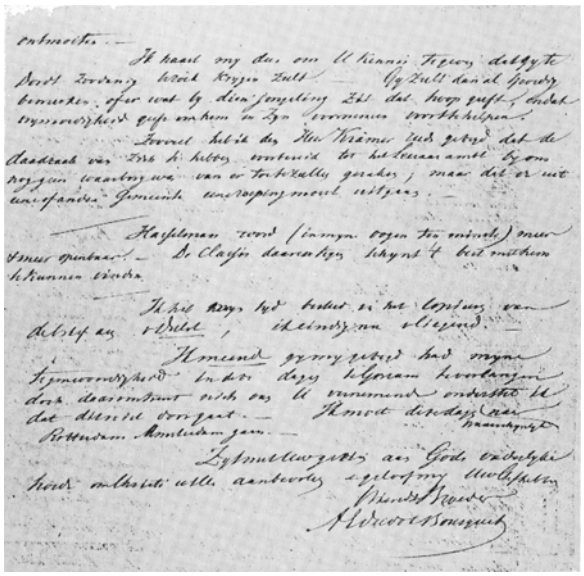

Gedeelte van brief van A.E. Dudok Bousquet aan ds. H.P. Scholte, 26 oktober 1840

Hoofdstuk 12
Twee brieven van ds. C. van der Meulen

Inleiding

Cornelius van der Meulen werd 15 december 1800 te Middelharnis geboren en overleed te Grand Rapids, Michigan, U.S.A. op 23 augustus 1876.[1] Van der Meulen, aanvankelijk aannemer, werd in 1838 en 1839 door Scholte te Utrecht opgeleid tot predikant.
Na examen te hebben gedaan op 22 en 23 november 1839 te Utrecht - alleen ds. Scholte, zijn opleider, fungeerde als examinator - werd hij predikant te Middelharnis en daarna (1841-1847) in de provincie Zeeland.

Van der Meulen kwam, nadat de synode van Amsterdam, gehouden van 17 november tot 3 december 1840, reeds was begonnen, in haar vergaderingen, zoals het verslag zegt ‘afgezonden door de Gemeente te Rotterdam’ waar hij in die tijd eveneens arbeidde.

Beide brieven, in dit hoofdstuk afgedrukt, houden verband met de handelingen van genoemde synode, zoals Van der Meulen zelf duidelijk doet uitkomen. Aangaande hem vermelden de ‘Handelingen’ op bladzijde 37:

> Dewijl twee der bedoelde personen, wier wettige ordening betwist wordt, namelijk Ds. G. Wissink en C. van der Meulen in de Vergadering tegenwoordig waren, is daarom met hen gesproken. De laatste was gekomen, nadat de Vergadering reeds eenige dagen was gehouden, verklarende, dat de Gemeente te Rotterdam hem verzocht had dezelve bij te wonen. En dewijl gezegd werd, dat de ordening van dezen broeder niet daardoor als wettig erkend werd, wanneer hem zitting in de Vergadering werd gegeven, stemden ook alle de leden toe dat ZWEW. zitting nam. Hierop verhaalde deze Broeder, op welk eene wijze hij toegelaten is, daarbij voegende, dat hij die toelating, tot heden toe, als wettig erkende, maar, tot geruststelling der Broederen, volkomen bereid was alle mogelijke inlichting te geven, wanneer er bezwaar mogt zijn in eenig stuk van leer, tucht of dienst. Nadat alle leden in de gelegenheid waren gesteld, den genoemden Broeder te ondervragen, en deze ook verklaard had van harte in opregtheid voor zijn persoon, de Kerkeördening van Dordrecht, overeenkomstig de voorgestelde wijze aan te nemen, beloovende tevens de vereischte attestatiën en verklaring der Gemeente over te zenden, is ZWEW. door alle leden, als Herder en Leeraar erkend.

Van der Meulen, die ook op de synode aanstonds het vertrouwen van zijn mede-Afgescheidenen genoot, is, voor zover wij kunnen nagaan, een irenische persoonlijkheid geweest.

1 In het EERSTE DEEL hebben wij op de pagina's 127-139 een samenvattting aangaande zijn levensloop gegeven. In 1847 gaat hij met een grote groep Zeeuwen, onder wie Jannis van de Luyster, naar Michigan. Wij verwijzen voorts naar: F. Staal Pzn., De Apostel van Zeeland, Bruinisse 1937.

Zoals onder meer uit zijn brieven blijkt, was hij geen volbloed 'Scholtiaan'. Maar het is duidelijk, dat het hem heel wat moeite zal kosten, de schorsing van zijn oud-leermeester Scholte te aanvaarden. En nog in 1843 treffen wij hem aan op een provinciale vergadering van de kerken van de groep-Scholte te Leerdam.[1] Van der Meulen laat in zijn eerste brief doorschemeren, dat het niet onmogelijk is, dat J.A. Wormser (één der geschorste ouderlingen van Amsterdam) en hij zullen 'mede komen', als de synodale commissie Scholte zal gaan bezoeken. Zoals we weten - en ook uit de tweede brief blijkt - is dit niet gebeurd: ds. H. de Cock en ds. L.G.C. Ledeboer hebben op 9 december 1840 Scholte zijn schorsing moeten aanzeggen.[2]

1. Amsterdam 3 december 1840

Hartelijk geliefde broeder in Christus!

Hoewel ik gauw ter rust wilde gaan daar het twee uuren in den nagt is, zoo wil ik niet nalaten, om U eenig berigt mede te delen wat hier is voor gevallen. Gij zult welligt zeggen: hoe, Gij te Amsterdam. Ja broeder dat is zoo. Ik had ook niet gedagt dat de vergadering zou doorgegaan zijn. Maar hierin ben ik teleurgesteld. Ik vernam toen ik te Rotterdam kwam, dat er vergadering gehouden werd en werd sterk aangezet door de broeders te Rotterdam om derwaarts te gaan, en daar er over mijn persoon zou gehandeld worden, ik mij moest verantwoorden. Ik ben dan gegaan. Toen ik in kwam werd ik ontvangen en gevraagt of ik zitting wou nemen. Daar is eerst over gehandeld op wat voor wijze. Sommige wilde mij erkennen als leeraar, anderen wilde het betwisten. Ik verklaarde dat ik daar gekomen was als leeraar en mijne ordening in alles erkende als wettig en ik mijzelve ook niet overgaf tot een nieuw examen. Dat dit was geschied en van de Heere bevestigd, maar dat alle de broeders vrijheid hadden om met mij te spreken en te vragen waarover zij bezwaar meenden te hebben, doch niet in de vorm van examen.

Op het einde van den tweden dag is daarover aan elk vrijheid gegeven en alle waren vereenigd om mij te erkennen.

Nu moet ik nl. een zaak gaan ontwikkelen die U zal bevreemden - dat de Vergadering de Dordtsche Kerkorde heeft aangenomen, doch met een voorrede die ons kon gerust stellen - met een nota van Ds. Brummelkamp. Om de vrede der Kerk te bewaren heb ik ook toegestemd,[3] doch met die

1 TWEEDE DEEL, pag. 77, 78.
2 Handelingen synode 1840, pag. 63, 64.
3 In de 'Aanmerkingen betreffende verslag van de Synode' schrijft Scholte op blz. 60, dat Van der Meulen op een provinciale vergadering te Schiedam (29 en 30 april 1840) zou hebben gezegd 'dat er een listig gebruik van zijne woorden gemaakt was. Die woorden waren wel gebruikt, maar in een verband, tegenovergesteld aan dat, waarin het Verslag dezelve doet voorkomen...',

bepaling, dat ik even zoo goed in die gemeenten zou werkzaam zijn daar zij hem niet aannamen.

Och Broeder, ik ben moede van al het martelen en verlang naar rust. Ook de broeders in Amsterdam. Denkelijk zal alles vereenigen.[1] Heden is er een Commissie bij onze broeders geweest en de vereeniging getroffen[2] dat morgen moet behandeld worden op de voorwaarde van het inliggend Concept. De broeders willen ook van alle last ontdaan worden en zien wat de Heere werkt. Onze zaken staan zoo dat er geen andere weg open is als met hevige twist en wij zien daar noch geen heil in. Wij hopen dat Gij met ons in hetzelfde spoor zult treden. In plaats van morgen zal de Commissie Zaturdag naar UE. toe komen. Ook zal Wormser mede komen.

Denkelijk zal ik ook mede komen tot vereeniging. Ik hoop dat Gij in dien tusschentijd de zaak ernstig moogt overwegen en wel met den Heere. Mij dunkt, het best is met martelen uit te scheiden tot de Heere werkt.

Laat ons, wat de zaak der Kerkregering betreft, elkander dragen. Verlochenen wij ons zelf en de geheele wereld niet meer in...[3] dat het gevolg zou zijn in dit oogenblik. Lieve broeder, doet wat Gij kunt. Ledeboer is wel wat vreemd in zijn voorkomen en kan wel eens uitvallen, doch hij heeft ook bedaarde oogenblikken en kan noch al...[3] soms oordelen en is vatbaar voor reden.

Nu, geliefde broeder, wij hopen elkander te spreken en zoeken wij de Heere en laten wij de minste wezen. Ik weet wel, daar is wel zwakheid des vleesches maar de Heere weet, het is om te meer werkzaam te kunnen zijn tot welzijn van Gods Koningrijk.

Ds. de Cock meent het opregt en Godzalig. Dat ondervind ik hier, dat hij sterk Ds. van Velzen tegenstaat in al zijn verkeerdheid.[4] Ik wenschte wel dat Gij hier geweest waart. Ik geloof dat het goed geweest waart, doch het is des Heeren weg niet geweest. Daarom, laat ons rusten. Zijt hartelijk van ons gegroet. Gedenken wij elkander in de gebeden.

Ik ben uit liefde en hoogachting UE. in Christus verbondene broeder.

Cs. van der Meulen
gelogeerd bij Budde[5]

1 In deze passage wordt de groep-J.A. Wormser te Amsterdam bedoeld. De ‘vereeniging’ is echter niet tot stand gekomen. Wormser c.s. distancieerden zich van de opgestelde verklaring.
2 Moeilijk leesbaar; vermoedelijk staat er ‘getroffen’.
3 Respectievelijk twee woorden en één woord onleesbaar, waardoor helaas de betekenis van de zin als geheel onduidelijk wordt.
3 Respectievelijk twee woorden en één woord onleesbaar, waardoor helaas de betekenis van de zin als geheel onduidelijk wordt.
4 In de ‘Handelingen’ synode 1840 zijn inzake deze uitspraak geen aanwijzingen te vinden. Ds. H. de Cock treedt tijdens de synode niet bijzonder op de voorgrond. Maar wel zegt hij als commissie-lid Scholte zijn schorsing aan, onder meer op grond van lastering van ds. S. van Velzen.
5 D.A. Budde, één der geschorste Amsterdamse ouderlingen.

2. Middelharnis 18 december 1840

Hartelijk geliefde broeder in Christus!

Ik ben van mijn voornemen afgebragt om UE. te komen bezoeken, om dat UE. toch niet 't huis was en omdat de zaken hier toch niet afgehandeld waren. Anders had Wormser ook mede gekomen, als er mogelijkheid was, dat alles in goede vrede kwam. Doch ik zag daar ook geen mogelijkheid op, en toen moest ik het aanbod opgeven. Als ik wel gelezen heb, hebt gij noch al scherp geschreven,[1] doch ik kan dat zeer goed verdragen omdat ik geloof U(w) hart niet boos is. Doch denk niet, geliefde broeder, dat de zaak mij nu onverschillig is. Ik heb al dien tijd over de zaak nagedagt en gebeden, dat de Heere eens mogt teregt brengen dat voor ons onmogelijk was. Ik ben zeer begerig te weten hoe of de zaak is afgelopen en hoe of het nu staat. Ik hoop de Heere mag verhoeden dat er geen scheuring komt. Wij dienen de zaak wel ernstig te overwegen, want ik geloof dat de zaak te hoog getrokken is en meen wel bewust te zijn dat het verdorven vleesch er eene grote plaats in gekregen heeft. Er is veel geijverd voor regt en waarheid, maar niet in liefde. Maar alles draagt het kenmerk om te verderven, volgens mijne overtuiging; ook de laatste vergadering. Gij had ook daar moeten wezen. In plaats van de Reformatie te bevorderen, krijgt zij een grote knak en komt bij veele in verdenking. Ik gevoel er smart over en mijn hart bloed, als ik gedenk dat gij te stijf door zoud gaan. De reden van mijn smart is, omdat ik in mijn ziel overtuigd ben van uwe welmeenendheid met het werk der Reformatie; hoe ik aan u verbonden ben door het geloof; wat gij niet als een middel in Gods hand geweest zijt tot de weg, daar ik door des Heeren liefde toe gebruikt worde. Ik zal u de zaak open leggen hoe ik er over denk. U(w) begin was goed en regtvaardig. Had gij daar bij gebleven, de Heere was met u geweest. Maar gij zijt te ver gegaan, dat gij niet hebt kunnen goedmaken. Zoo ook de broeders te Amsterdam. Daar op heb ik opgemerkt dat gij en de broeders dadelijk eene losheid hebt gekregen in het werk der Afscheiding. Twee van de Kerkeraadsleden zijn al terug gelopen[2] en gij denkt om een nieuwe Scheiding en dat geloof ik dat verkeerd is. Als ik nu heb geschreven: ik ben afgemarteld, versta ik daardoor niet dat ik alles wil laten lopen - Gods water over Gods akker - neen, maar dat ik met u wil leven en sterven voor en in de Reformatie en ook dan met Gods waarheid begraven te worden. Maar niet wil martelen om een zondige zaak te verdedigen en eene vleeschelijke strijd geestelijk te noemen. Zoo denk ik er over en

1 De Reformatie, Tijdschrift voor de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland, december 1840, pag. 299-329. Stuk van Budde, Wormser en Lijsen, door Scholte van enige noten voorzien.

2 Van der Meulen is op dit punt niet goed geinformeerd geweest. Van de vier geschorste kerkeraadsleden Budde, Wormser, Lijsen en H. Höveker was in december 1840 alleen laatstgenoemde teruggekeerd tot de Hervormde kerk.

meen daarvan overtuigd te wezen. Dus kon ik dit voor God en mijn geweten niet verantwoorden om daarin mee te doen.

Nu is mijn wensch en bede dat het verkeerde beleden word en dat wij als broeders zamen werken tot opbouw van Gods Kerk. Hoe zwak, hoe beneveld, de Heere zal het ligt dan uit de duisternis doen te voorschijn komen. Ik verzoek u liefderijk om een lettertje. Dwaal ik, breng mij te regt, want ik wensch opregt Gods wil te doen. Nu ben ik niet in staad om u te bezoeken door de vorst. Ik ben bij mijne betrekkingen. Ik heb eene klijne ongesteldheid gehad, doch ben thans weer hersteld. Wij zijn alle wel. Ook ben ik zoo verlangend te weten hoe of het met Mevrouw van Hal(l) is. Als het de Heere behagen mogt Hij spare haar voor haare lieve kinderen en voor Gods kerk. Groet haar hartelijk. Ik mag in de gebeden aan haar gedenken. Groet ook Uwe vrouw van ons, Overkamp en de overige broeders en alle de vrienden die de Heere liefhebben en zijt gij vooral hartelijk en minzaam van ons gegroet. De Heere schenke u ligt en wijsheid. Is u(w) weg zwaar en drukkend, de Heere ondersteune u. Hij leide u in de regte weg, opdat gij met David kont zegge: Bij U schuil ik. En gedenk mijner in de gebeden. Ik ben en hoop eeuwig te zijn in Christus aan u verbonden en na de mate der wijze en vrijmagtige bedeling u(w) medearbeider in het werk des Heeren.

Cs. van der Meulen

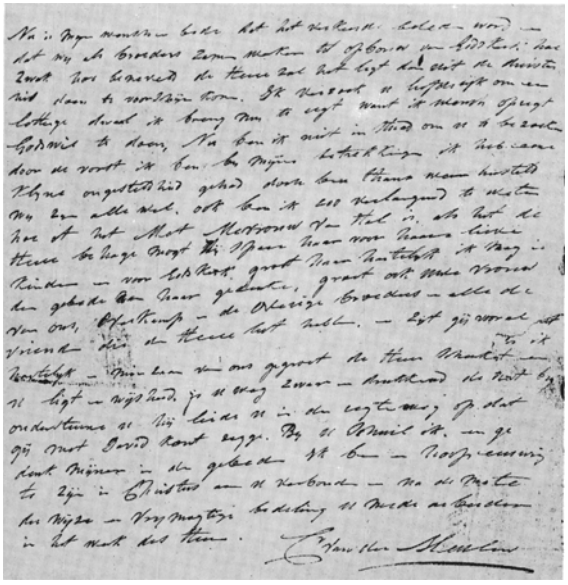

Gedeelte van brief van ds. C. van der Meulen aan ds. H.P. Scholte, 18 december 1840

Hoofdstuk 13
Brief van ds. H.J. Budding Nijmegen 26 januari 1844

Inleiding

Huibert Jacobus Budding werd op 19 januari 1810 te Rhenen geboren.
Na theologie te hebben gestudeerd aan de universiteit te Utrecht werd hij Hervormd predikant in Biggekerke.
In het jaar 1836 vroeg Budding ontslag en werd daarna ook afgezet.
Hij voegde zich bij de Afgescheidenen, maar hij is onder hen altoos een buitenbeentje geweest.
In 1843 en begin 1844 zit hij **opnieuw** gevangen - wegens het niet betalen van boeten - thans te Nijmegen.
Er is een verzoekschrift aan de Koning van hem bekend, gedateerd 16 september 1843, geschreven in het 'huis van Arrest te Nijmegen'.[1] Budding verklaart hierin, dat hij zich 'thans sedert zes maanden in het huis van Arrest te Nijmegen' bevindt 'wegens veelvuldige geldboeten, tot welke hij door de Arrondissements Regtbank van Goes is verwezen' wegens het 'in het openbaar bedienen van Gods Woord en de Sacramenten'. Budding verzoekt aan Zijne Majesteit hem 'goedgunstelijk uit zijne gijzeling te ontslaan, en van verdere Regterlijke vervolging... te ontheffen.'
Bij koninklijk besluit van 31 maart 1844 werd Budding van de verschuldigde boeten ontheven en in vrijheid gesteld.
Budding is van april 1844 tot april 1848 predikant geweest van de Afgescheiden gemeente te Groningen.
Na een kort verblijf in Amerika wordt hij opnieuw predikant in Nederland, maar hij staat dan buiten het kerkverband van de Afgescheidenen. In Goes, waar hij een gemeente om zich heen verzamelt, gaat hij geleidelijk aan sterker een van de Heilige Schrift afwijkende leer verkondigen.
Men kan Budding beschouwen als de geestelijke vader van de Vrije Evangelische gemeenten in Nederland.
Hij overlijdt te Goes op 10 november 1970.[2]

De hier volgende brief is geschreven in het 'huis van Arrest' te Nijmegen, naar aanleiding van het overlijden van Sara Maria Scholte-Brandt op 23 januari 1844 te Utrecht.

Zoals ook in hoofdstuk 10 door ons werd genoemd, was de verhouding

1 Archief ministerie van justitie, inv. no. 4845, 21 september 1843, nr. 49.
2 Uitvoerig wordt zijn leven beschreven in: Dr. J.H. Gunning, H.J. Budding, Rhenen 1909. In dit boek wordt ook een groot aantal aan hem gerichte brieven gepubliceerd. Verder verwijzen wij naar: Dr. J. Wesseling, Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen, Groningen 1961; en naar: Een merkwaardig vijftal door A.M. Wessels; 2e druk, opnieuw bewerkt door H.M. Stoppelenburg, Vianen 1969.

tussen Budding en Scholte in 1839 reeds ernstig verstoord. Ook in onderstaand schrijven komt dit tot uitdrukking.

Waarde Broeder!

Met deelneming vernam ik zoo even het berigt van uw smartelijk verlies. De Heer van der Brugghen[1] deelde mij den gedrukten brief mede, en overhandigde mij tevens den ingeslotenen, uit welke ik nadere bijzonderheden vernemen mogt. Om u mijne deelneming te betuigen is het dan ook dat ik mij terstond gezet heb, en aan uw verzoek van spoedig te schrijven voldoe. Maar de kunst om eenen brief te vullen met ledige betuigingen versta ik niet: hartelijke ontboezemingen willen er niet uit, en aan afwisselingen van eenig aanbelang is mijn verblijf alhier zoo vreemd, dat er ook daaromtrent niet te schijven valt. Ik moet dus hier afbreken, latende aan de wijsheid en goedheid des Hemelschen Vaders, de zorg en de bestelling, of deze onze briefwisseling een begin zal zijn van eene hervatte vertrouwelijke correspondentie; dan of het hiermede weder voor eenen tijd zal zijn afgebroken.

De vertroostingen en versterkingen, die gij genoten hebt en geniet maken alle wenschen, behalve die van voortduring, overbodig.

In mijne gebeden wensch ik aan u en uwe kinderen te gedenken, en beveel mij insgelijks in uw biddend aandenken. Mogt het den Heere behagen, zoo wenschte ik mij met der daad te kunnen betoonen.

Uw deelnemende in Christus verbonden
H.J. Budding

Ik verzoek u vriendelijk mijne groete over te brengen aan Mevr. van Hall, zoo ze nog leeft. Zeg haar, dat ik haar in den hemel wensch te vinden, enz. Haar einde zij vrede![2]

P.S. Ik ben waarlijk verlegen, dezen, zoo als hij daar ligt, te verzenden. Uwe toegenegen letteren, vooral in uwe omstandigheden, verdienden een beter antwoord. Maar ik kan niet anders! God sterke, helpe, en ondersteune (u).

1 Mr. J.J.L. van der Brugghen (1804-1863). Woonde het grootste deel van zijn leven in Nijmegen. Bracht in 1857, als minister, de bekende wet op het lager onderwijs tot stand.

2 Mevrouw de weduwe H.S. van Hall-van Schermbeek overleed te Utrecht op 27 januari 1844. Gera Kraan-van den Burg veronderstelt in haar boek Brandende harten, vijfde druk, Kampen 1961, dat Budding meer dan gewone genegenheid voor de jonge weduwe had opgevat (blz. 190-194).

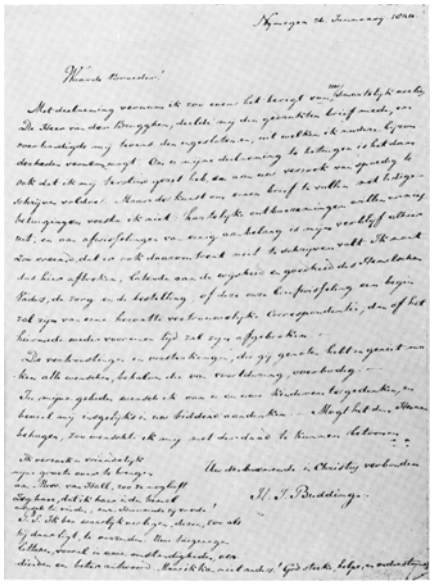

Hoofdstuk 14
‘Burgerlijke correspondentie’

Inleiding

De verzameling hierboven genoemd, heeft de vorm van een ‘copieboek’. Het bevat afschriften van brieven door Scholte geschreven of door hem opgesteld, en gericht aan overheidspersonen.[1] De copieën zijn van de hand van I. Overkamp, de secretaris van Scholte.

Niet alle stukken die tot deze collectie behoren, zijn belangrijk. Een aantal ervan is reeds gepubliceerd door dr. F.L. Bos;[2] immers: de verzameling bestaat uit afschriften.

Van enige minder belangrijke stukken - die niet in dit hoofdstuk zijn opgenomen en ook niet eerder zijn gepubliceerd - vermelden we het volgende.

a. Aan burgemeester en wethouders te Utrecht, gedateerd 29 mei 1837, getekend door H.P. Scholte ‘Bed. d. G.W.’; H.G. Klijn Sr. en E. Takken, ouderlingen; J. Veldhuizen, diaken.

Dit stuk komt zakelijk grotendeels overeen met het adres van H.G. Klijn Jr. aan het gemeentebestuur van Utrecht, 29 mei 1837, gepubliceerd door dr. F.L. Bos.[3]

De ondertekenaars maken bekend, dat zij in de ‘Domselaarspoort’ (woonhuis van H.G. Klijn Jr.) niet langer zullen tezamen komen als ‘associatie’ bestaande sedert 10 november 1836. Eén en ander hield in, dat de aan enige Utrechtse Afgescheidenen verleende vergunning werd opgezegd.[4]

Klijn Jr. voegt er in genoemd adres aan toe ‘dat ik van nu af mijn huis openstel voor elke bijeenkomst ter godsdienstoefening van de Christelijke Gereformeerde gemeente...’. Het ontbreekt derhalve de Utrechtse Afgescheidenen met ingang van genoemde datum aan een vergunning van de overheid tot het houden van godsdienstoefeningen. Dit laatste leidt tot nieuwe moeilijkheden, zoals we in onderstaande nog nader zullen zien.

1 Met uitzondering van een brief aan een advocaat te Dordrecht.
2 Dr. F.L. Bos, Archiefstukken III, IV.
3 Archiefstukken IV, pag. 167 en 168.
4 Deze vergunning was door het gemeentebestuur verleend in de vorm van individuele ‘bewijzen van toelating’ tot het houden van godsdienstige oefening in de ‘Domselaarspoort’.

b. Aan ‘de gedeputeerde Staten der provincie Utrecht’, 31 maart 1840.

De gouverneur der provincie heeft - aldus Scholte - de opzending aan de Koning geweigerd van een adres inzake vervolging van de Afgescheidenen te Kockengen. Op 18 maart 1840 zijn er te Kockengen, tot ‘nu toe voortdurend’, lanciers ingelegerd. Op 22 maart is getracht een vergadering van niet boven de 20 personen ‘met gewapende macht te verstoren’. De lanciers worden om de drie dagen verwisseld ‘met andere’; zij veroorloven zich allerlei onvoegzaamheden en verstoren de huiselijke orde ‘ja reeds eenmaal op bloedige wijze’.

c. Aan de ‘minister van Eeredienst’, 4 november 1843.

Scholte schrijft uitvoerig over allerlei kerkelijke zaken, onder meer ‘over de alsnog gevangene leeraren Budding[1] en Ledeboer’,[2] Zij moeten uit ‘verschillend oogpunt worden beschouwd’. ‘Bij den laatsten leeraar heb ik altijd het vermoeden gehad van eenige verstandsverbijstering. Ds. Budding had en heeft wellicht nog denkbeelden, die niet de mijne zijn; ik heb echter nu ten zijnen aanzien de overtuiging gekregen, dat er eene merkelijke verandering in zijn geloofsstand gekomen is: het gevoelsleven heeft bij ZWEw in de hoofdzaak plaats gemaakt voor geloof’. Budding heeft ook het ambtsgewaad afgelegd. Scholte verwacht, dat bij vrijlating, zijn gedrag geheel verschillend zal zijn van zijn vorig. Hij acht vrijlating ‘wenschelijk’(!).

d. Aan de ‘minister van Eeredienst’, 15 mei 1846.

Mede naar aanleiding van de vervolgingen, waarin de deelnemers aan de godsdienstoefeningen ten huize van mevrouw J.J. Zeelt te Baambrugge delen, schrijft Scholte, dat de gesprekken over vertrek naar Amerika toenemen. ‘De regterlijke vervolgingen, ter oorzake van godsdienstoefeningen alsmede vanwege de vrijheid van onderwijs, dragen grootelijks bij, om de harten los te maken van een land, waar bovendien zware belastingen op den burger drukken.’

1. Aan Zijne Koninglijke Hoogheid den Prins van Oranje,[3] Sprang augustus 1835

Op donderdag 23 juli 1835 preekt Scholte in de schuur van Johannes Werthers te Sprang.[4] Tengevolge daarvan worden er kurassiers naar deze plaats gezonden.

Het onderstaande schrijven is hierop een reactie.

Het is niet zeker of het is verzonden en zo ja, welk gevolg het heeft gehad.

1 Ds. H.J. Budding; vergelijk hoofdstuk 13.
2 Ds. L.G.C. Ledeboer; vergel. Bos, Archiefstukken IV, 450, 451-468. Op 1 oktober 1843 werd Ledeboer (voor de tweede) maal gegijzeld. Zijn gevangenschap duurde 18 maanden.
3 Opperbevelhebber van het leger.
4 Bos, Archiefstukken II, pag. 415-419, 429-431.

Doorluchtigste Prins!

Geven met den verschuldigden eerbied te kennen ondergeteekenden, inwoners der Gemeente Sprang, Provincie Noord-Braband, dat er den 29 Julij een detachement kurassiers in onze Gemeente gekomen is, waarmede wij boven onze gewone inkwartiering belast zijn geweest. Zoo men verneemt, en zooals wij aan de behandeling konden merken, was dit detachement gekomen ten gevolge van het prediken in ons midden door den WelEerw. Heer H.P. Scholte, die met ons aan de ware Gereformeerde belijdenis is getrouw gebleven, terwijl men voorgeeft, dat wij daardoor de rust en orde storen, dewijl wij ons afgescheiden hebben van hen, die de leer en tucht onzer oude Gereformeerde, op Gods Woord gegronde Kerk verwerpen, en ons hereenigd hebben met alle ware Gereformeerden, die met ons vasthouden de waarachtige en volkomene leer der zaligheid, vervat in het O. en N. Testament en de daarmede in alles overeenkomende formulieren van Eenigheid.

Bij het strengste onderzoek zal het ten allen tijde blijken, dat wij als stille en vreedzame burgers verkeeren, en geenszins den naam verdienen van muiters, waarmede de WelEd. Gestr. Heer Luitenant van het detachement Kurassiers ons wilde bestempelen. Nooit zijn de ware Gereformeerden onruststokers geweest, en dit zijn zij ook nog niet geworden; maar even als de tegenstanders van die Gereformeerden dikwijls onrust en verwarring in ons Vaderland hebben aangerigt, zoo hebben wij wederom gedurende onze openbare bijeenkomst moeten ondervinden dat een der voornaamsten uit ons dorp, die op ons is verbitterd, door het uitdeelen van sterken drank onder de zaamgevloeide menigte wanorde poogde te verwekken, om daardoor reden van klagten te kunnen hebben. Niettegenstaande dit alles is de orde en rust niet gestoord, en wij hadden daardoor weder een krachtig bewijs, dat de Almagtige, dien wij wenschen te dienen, de pogingen van onze tegenstanders kan verijdelen. Sedert den 2den Augustus zijn de Kurassiers naar de Vrijhoeve vertrokken; nu gaat echter het gerucht, dat wij weder zullen belast worden. Wij weigeren geene inkwartiering; gaarne deelen wij in alle lasten met onze overige landgenoten; doch wij vermeenen, dat wij om onze godsdienstige gevoelens en bijeenkomsten in het vrije Nederland niet ten gevalle van onze tegenstanders mogen belast worden. Het is daarom, dat wij ons met gepasten eerbied wenden tot Uwe Koninglijke Hoogheid, als Opperbevelhebber van het leger, opdat het Hoogstdezelve moge behagen, te verhoeden, dat onze tegenstanders door zulk een buitengewone inkwartiering geen voedsel krijgen, om ons te kunnen kwellen en vervolgen, en wij daardoor niet belet worden, om den God onzer Vaderen naar de overtuiging onzer conscientie te dienen.

't welk doende met verschuldigden eerbied
van uwe Koninglijke Hoogheid
de onderdanige en gehoorzame dienaren:
(ondertekening ontbreekt)

2. Aan Zijne Koninglijke Hoogheid den Prins van Oranje, Opperbevelhebber des Legers, Genderen 16 augustus 1835[1]

Doorluchtigste Prins!

Met diep gevoel des harten, ben ik verpligt Uwe Koningl. Hoogh. bekend te maken met hetgeen er op heden in mijne Gemeente is voorgevallen. Reeds sedert eenigen tijd is door bewerking van den Burgemeester bij vernieuwing een detachement kurassiers in deze Gemeente gedetacheerd, hoewel onze Gemeente nooit eenigen schijn zelfs had opgeleverd van onrust of verwarring. Dit detachement heeft zich gedurende deszelfs verblijf alhier in onderscheiding van het vorige rustig en vreedzaam gedragen, zoodat de Gemeente, behalven de ongelijke belasting, hetgeen wij alleen den Burgemeester wijten, tot hiertoe geene reden van klagen heeft. Heden morgen vergaderde de Gemeente en een aantal geloofsgenoten van elders op het erf van het huis, waarvan ik een paar kamers bewoon, en tegen halftien uur klom ik onder hen op om het Woord Gods te verkondigen. De Burgemeester had wel van ter zijde bedreigingen doen hooren; doch daar wij meenden dat een burgemeester wel regt heeft om iemand geregtelijk te doen vervolgen, maar geenszins om zelf regt te oefenen, of de grondwet te schenden, tegen inwoners, waarvan hij de innige overtuiging heeft, dat zij niets anders begeeren als God te mogen dienen naar de overtuiging hunner conscientie, zoo dachten wij, er ook niet aan, dat de Burgemeester zijne bedreigingen, van ter zijde gedaan, zou bewerkstelligen. - Wij zongen vooraf Ps 63: 1-3; daarna deed ik een gebed, en na het zingen van Ps 119: 46, 85, begon ik eene leerreden over Matth. 11 vs 28-30. Onder de verklaring van het eerste tekstvers, kwam de Burgemeester, vergezeld van het detachement Kurassiers, en begaf zich onder de menigte, gelastte hen uit elkander te gaan, of dat hij ernstige maatregelen zou nemen. Er werd door onderscheidene personen tegen den Burgemeester de opmerking gemaakt, dat wij geen kwaad deden, maar stil stonden te luisteren naar de prediking van Gods Woord, terwijl de somtijds zeer talrijke en luidruchtige vergaderingen in herbergen niet werden gehinderd. De menigte bleef rustig staan, en toen gelastte de Burgemeester den Luitenant om de menigte met geweld uiteen te drijven, hetgeen door eenige kurassiers, doch zeer bedaard, werd bewerkstelligd. Ik bleef toen eerst stil op mijne plaats genoegzaam alleen zitten, doch begon eindelijk Ps 89: 7, 8 te zingen, hetgeen door op onderscheidene plaatsen staande en zittende personen werd gevolgd. Toen begon er nog iemand Ps 84 te zingen, hetgeen wederom door velen werd gevolgd. Ik deed toen nog een kort gebed en na het zingen van Ps. 72: 11 begaf ik mij in huis. De kurassiers bleven gedurig de menigte op bevel van den Burgemeester

1 Op 16 augustus 1835 werd een dienst in de open lucht te Genderen, waarin Scholte voorging, verstoord door kurassiers. Naar raming waren er zes à zeven honderd toehoorders. Vergelijk: Bos, Archiefstukken II, pag. 420-431; EERSTE DEEL, pag. 76-78.

uit elkander houden; zoodat wij in onze openbare godsdienstoefening volstrekt gestoord werden.

Nu vermeenen wij wel, dat wij volgens onze bezworene grondwet volkomene vrijheid hebben, om als oud Gereformeerde inwoners van Nederland onze aloude godsdienst uit te oefenen. Wij willen echter Uwe Koninglijke Hoogheid daarmede niet lastig vallen, maar wenschen bij vernieuwing ons daarover te begeven tot onzen geëerbiedigden Koning. Wij weigeren ook niet om voor de regtbanken te verschijnen ter verdediging onzer zaak, maar het smart ons dat krijgslieden, die onder het opperbevel van Uwe Kon. Hoogh. staan, om tegen de vijanden van ons Vaderland te strijden, nu gebruikt worden om vreedzame inwoners met geweld te verhinderen, om den God onzer Vaderen gemeenschappelijk te dienen, waardoor onze tegenstanders, die anders stil zouden zijn, voedsel krijgen tot lastering en vervolging, en aldus het vuur van burgerlijke tweedragt ruimschoots gestrooid wordt. Wij wenschen den Koning te geven wat des Konings is, maar ook Gode wat Godes is. Hooggeachte Prins! wij wenschen als de nood het eischt met goed en bloed ons Vaderland en Oranje te verdedigen; maar hopen ook in dat Vaderland door Oranje beschermd te worden tegen alle conscientie- en godsdienstdwang, en als tolk mijner Gemeente verzoek ik dringend Uwe Koningl. Hoogh. dat wij niet verder door de willekeur van onzen Burgemeester door krijgsknechten mogen worden gehinderd in de uitoefening van onze oud-Gereformeerde godsdienst, daar er ons niets kan te last gelegd worden, dat in de verte zelfs naar onrust en verwarring zweemt; en dat het Uwe K.H. moge behagen deszelfs voorspraak voor de verdrukte gereformeerden bij Z.M. onzen geëerbiedigden Koning te verleenen, opdat de vervolgingen mogen ophouden en de kerkelijke zaken ook alleen kerkelijk en niet regterlijk behandeld worden, en alzoo alle burgers in Nederland dezelfde burgerlijke voorregten genieten mogen. Het zal ons een innig zielsgenoegen zijn in het Huis Oranje bescherming te vinden van het dierbaarste, dat wij op aarde bezitten.

God, de Almagtige, schenke en bevestige over uwer Kon. Hoogheids Persoon en Huis de dierbaarste Zijner zegeningen.

Uwer Koninglijke Hoogheids
getrouwe en dienstvaardige dienaar
H.P. Scholte Predikant

3. Aan den WelEd. Gestrengen Heer Militair Kommandant van Utrecht, Utrecht januari 1838

Nadat op 29 mei 1837 de Afgescheidenen te Utrecht hun ‘bewijzen van toelating’ tot het bijwonen van godsdienstige samenkomsten[1] in een ge-

1 De samenkomsten mochten niet gelijken op een ‘eredienst’, dat wil zeggen dat onder meer de bediening der sacramenten was verboden.

bouw nabij de Domselaarspoort, niet langer wilden gebruiken,[1] doet het stedelijk bestuur twee schildwachten bij genoemd perceel plaatsen. Eén bij de ingang aan de Oude Gracht en één bij de ingang van de Varkenmarkt. Zij zijn aanwezig van 's morgens 5 uur tot 's avonds 11 uur en ontvangen het consigne aan elk der ingangen niet meer dan 10 personen toe te laten, teneinde dusdoende te beletten, dat er samenkomsten van meer dan 20 personen worden gehouden.

Kort nadat Scholte met zijn gezin zijn domicilie in genoemd pand heeft gekozen (het gezin Klijn Jr. woonde er al, zoals we zagen), komt er een crisis, mede doordat het gemeentebestuur de wettigheid van dit domicilie betwijfelt. De schildwachten laten èn Scholte zelf èn anderen - waaronder werklieden - maar ternauwernood, of in het geheel niet, toe.

De drie nu volgende stukken spreken ervan.

WelEdel Gestrenge Heer!

Ik neem de vrijheid Uwel.Ed. Gestr. bij dezen kennis te geven dat ik sedert de bewoning met mijn huisgezin van de huizinge, genaamd de Domselaarspoort, uitkomende op de Oude Gracht en op de Varkensmarkt, gedurig grooten overlast heb gehad van de daarvoor geplaatste schildwachten, door het willekeurig beletten der toegangen voor personen, die bij mij moesten wezen, ook dan wanneer er geene of slechts enkele buiten het huisgezin binnen waren. Reeds meermalen is daarvan rapport gedaan aan de hoofdwacht of aan den korporaal der aflossing, en ik zou ook nu nog UwelEd. Gestr. niet lastig vallen met deze zaak, indien ik door de omstandigheden niet daartoe gedrongen werd. Sedert den 30 november ll ligt mijne vrouw[2] ernstig ziek, zoodat er zelfs aan godsdienstoefening in de Domselaarspoort niet kan gedacht worden, en er geene andere personen binnen komen, als familie en betrekkingen die naar den toestand mijner vrouw komen vernemen, of de zoodanigen, die dadelijk eenige dienst moeten doen; zoodat er nooit een groot getal kan aanwezig zijn. Evenwel heb ik het reeds onderscheidene malen gehoord, dat er personen door de schildwacht zijn weggejaagd. Stellig weet ik dat bepaaldelijk mijn zwager, heden voor 8 dagen 's avonds met zijne vrouw[3] van de avonddiligence komende, om zijne toen in doodsgevaar verkeerende zuster te bezoeken, niet dan met groote moeite de deur is ingekomen. Zelfs heeft de schildwacht eens den vroedmeester willen keeren. Zoo even met de schildwacht, die van 1 tot 3 uur op post staat op de Varkensmarkt, heb ik persoonlijk gezien dat de jongen, die in huis moest werken, gewelddadig gekeerd

1 Vergelijk pag. 196. Het bedoelde huis Wijk C, no. 36 stond op de plaats, waar zich thans de Rooms-Katholieke St. Augustinus-kerk bevindt. De Afgescheidenen gaan in november 1838 kerken in het door hen aangekochte gebouw Soli Deo Gloria staande aan de Nieuwe Gracht tussen Brigittenstraat en Herenstraat.

2 Sara Maria Brandt.

3 Jan Daniel Brandt en Wilhelmina Laurina Hasselman; vgl. EERSTE DEEL, Naamregister.

werd, zoo zelfs dat toen de jongen over dat weren sprak, een slag met het geweer in den hals kreeg, waarvan het teeken zigtbaar is, en toen ik den schildwacht daarover onderhield, begon hij tegen mij te vloeken. Op dit oogenblik was er niemand vreemds bij mij in huis. Zonder te spreken over de plaatsing der schildwachten zelven, weet ik toch zeer goed dat zoodanige belemmeringen en beleedigingen geheel ongeoorloofd zijn, en dat het in het vermogen van UwelEd. Gestr. staat om diergelijke ongeregeldheden voor te komen. Ik heb zelf gediend, doch ik herinner mij niet dat diergelijke kinderachtige en moedwillige, doch der huiselijke vrijheid belemmerende, handelingen, zelfs gedurende den veldtogt in België, den schildwachten geoorloofd waren.

Ik verzoek UwelEd. Gestr. ten ernstigste om door gepaste bevelen aan de hoofdwacht, eens vooral een einde aan diergelijke zaken te maken, en mij de moeite te besparen van verder hierover te moeten handelen.

UwelEdel gestrenge dienstvaardige dienaar
H.P. Scholte V.D.M.

4. Aan de Edel Achtbare Heeren Burgemeester en Wethouderen der Stad Utrecht, Utrecht 17 januari 1838

In dit schrijven beklemtoont Scholte, dat ook volgens de vigerende wetten, zijn domicilie is in de huizinge ‘genaamd de Domselaarspoort’.[1]

Edel Achtbare Heeren!

De ondergeteekende H.P. Scholte 1 Cor. IV: 1, wonende te Utrecht in de huizinge, genaamd de Domselaarspoort, Wijk C No. 36, geeft eerbiediglijk te kennen, dat de militaire vexatie door de voor die huizinge geplaatste schildwachten sedert gisteravond tot die hoogte geklommen is, dat een iegelijk zonder onderscheid gewelddadig uit die huizinge gekeerd wordt. Gisteren avond is dit zelfs het geval geweest met de medebewoners dier huizinge H.G. Klijn Junior en huisvrouw, die beiden bij hunne te huis komst gewelddadig belet zijn om hunne eigene woning binnen te gaan. Gisterenavond is hetzelfde gedreigd aan de dienstmaagd, die brood moest gaan halen voor het huishouden. Heden morgen heeft deze gewelddadige wering plaats gehad met den in mijne dienst zijnde knecht, waarvoor ik insgelijks de belasting betaal. Hetzelfde is mij persoonlijk overkomen, toen ik heden morgen eene boodschap gedaan hebbende, weder te huis kwam. Heden na den middag zijn en de timmerman, die werk moest halen, en de kuiper, die werk te huis bragt, beiden gewelddadig geweerd, de laatste met eenige vloeken door den korporaal, die juist den schildwacht afloste. De barbier is heden driemaal gekeerd.

Daar ik niet kan veronderstellen dat deze de personeele vrijheid aanrandende maatregelen van den kant der hooge Regering komen, zoo maak

1 Vergelijk EERSTE DEEL, pag. 60-62.

ik U Edel Achtbaren met deze daadzaken bekend, in de verwachting dat er spoedige en doeltreffende maatregelen genomen worden, waardoor deze onwettige handelingen ophouden. Gisteren avond is de mede bewoner van deze huizinge H.G. Klijn Junior aan de hoofdwacht geweest, om over de schildwachten te klagen, doch werd door den commanderenden officier zeer bits afgewezen.

Ik doe hierbij nogmaals, volgens Art. 104 van het Code Napoleon, de uitdrukkelijke verklaring, dat ik mijn domicilium alhier gevestigd heb; even als ik vroeger zulk eene verklaring van mijn vertrek aan de municipaliteit der Stad Gorinchem gedaan heb. Mijn intentie om mij alhier te vestigen, wordt bovendien, volgens Art. 105, bewezen uit de omstandigheid, dat ik alhier en nergens anders personeele belasting betaal; dat ik door het publiek ministerie van elke regtbank, waarvoor ik geroepen word, als alhier wonende word gedagvaard, enz.

Na derhalve nogmaals dringend verzocht te hebben, dat UEdel Achtbaren de noodige maatregelen mogen nemen dat voornoemde vexatiën ophouden, blijve ik

Uw Edel Achtbaren dienaar
H.P. Scholte 1 Cor. IV: 1

5. Aan Zijne Majesteit den Koning, Utrecht 18 januari 1838

Sire!

De ondergeteekende H.P. Scholte 1 Cor. IV: 1, wonende te Utrecht, sedert lang allerlei onaangenaamheden hebbende moeten ondervinden, bij de wering van personen, die bij hem in huis moesten zijn, door militaire schildwachten, die voor zijne woning geplaatst zijn, is nu echter de vexatie tot die hoogte geklommen (gelijk uit nevensgaande copie van een verslag aan Heeren Burgemeesteren van Utrecht[1] gezonden, blijkbaar is,) dat daardoor de toestand van den ondergeteekende met zijn huisgezin genoegzaam die is van gevangenen, hoewel, wanneer wij somtijds niet aan de waakzaamheid der schildwachten konden ontsnappen, ons het noodige onderhoud te bezorgen onmogelijk zou zijn, zonder tevens onze woning vaarwel te zeggen en prijs te geven. Heden heeft men weder den bakker, die brood bragt, met geweld uit het huis gekeerd; hetzelfde heeft men gepoogd met den smidsknecht, die in huis werk moest doen; ja, de schildwacht heeft heden den brievenbestelder willen verhinderen om aan de poort aan te schellen. - Het schijnt, Sire! als of het er op wordt toegelegd om verbittering te verwekken tegen de Regering in de harten van Neerlands inwoners, die alle lasten en schattingen betalen. Onder de regering van Nero leefde de gevangene Paulus twee geheele jaren in zijne eigene gehuurde woning, en ontving allen, die tot hem kwamen, predikende het Koningrijk Gods, en leerende van den Heere Jezus Christus, met alle vrijmoedigheid, onver-

1 Het vorige stuk (nr. 4) van dit hoofdstuk.

hinderd, Hand. XXVIII: 30, 31. Zou nu een vrijgeboren burger van Nederland, die niet gevangen is, van eenen vorst uit het Huis van Oranje niet dringend mogen vragen, om handhaving van huiselijke en personeele vrijheid, vrijwaring tegen zulk een vreemd soort van onwettige opsluiting? Heb ik iets gedaan dat men strafbaar oordeelt met gevangenis, ik weiger niet om te regt te staan voor den bevoegden regter; maar ik moet protesteren tegen zulke in geene enkele landswet gegronde behandeling, welke, zooals uit de zoo even aangehaalde geschiedenis te zien is, zelfs onder de regering van den Heidenschen Nero geene plaats greep tegen de verkondigers van het Evangelium, al waren zij ook niet als zoodanig door de regering erkend. Daarom nader ik nogmaals per request tot Uwer Majesteits troon, met bekendmaking van hetgeen gebeurd is. Wil Uwe Majesteit ons niet in dit land laten wonen, wij vragen dan ten minste eene wettige uitbanning; wij hopen dan nog wel een plekje gronds op de wereld te vinden, waar wij ongehinderd onze woningen mogen uit en ingaan. Wij vertrouwen echter dat Uwe Majesteit geene inwoners van Nederland zal willen verbannen om hunne godsdienstige gevoelens, maar eerder een einde zal maken aan alle diergelijke vervolgingen, door eene Koninglijke erkenning onzer gemeente en door bescherming onzer gemeenschappelijke openbare godsdienstoefeningen. Er zijn reeds zoovele roepstemmen tot Uwer Majesteits troon gekomen; wij hebben alle ons mogelijke verklaringen en waarborgen gegeven. Heeft Uwe Majesteit ons nog iets af te vragen, wij zijn bereid ter verantwoording; en evenwel blijven wij vruchteloos wachten, en moeten zulke vexatie ondervinden, als waarover ik thans weder aan Uwe Majesteit moet klagen. Men zal toch niet van Nederlanders vorderen, dat zij Godverloochenaars worden, en hun geweten verkrachten om eenig tijdelijk voordeel! Ik ben een zwak mensch, en sta even bloot voor vallen als Petrus de Apostel, maar ik mag het in opregtheid als in de tegenwoordigheid Gods verklaren, dat ik liever met eene vrije conscientie mijn brood zou bedelen, of op een schavot, om der waarheid wille, sterven, dan mijnen God en Zaligmaker verloochenen. Want wanneer de conscientie niet meer bindt, dan is de deur tot alles geopend. Wij gelooven dat God eenen dag gesteld heeft, op welken hij den aardbodem regtvaardiglijk zal oordeelen door eenen Man, dien Hij geordineerd heeft, verzekering daarvan doende aan allen, dewijle Hij Hem uit den dooden opgewekt heeft, Hand. XVII: 31. Dat geloof belijden wij in overeenstemming met onze en Uwer Majesteits voorvaderen in Art. 37 onzer door U.M. onschadelijk erkende geloofsbelijdenis. Ons geroep is dag en nacht tot Hem; Hij zal ons verhooren; mogt het zijn, door Uwer Majesteits harte te buigen tot onzer erkenning en bescherming.

Na toewensching van den noodigsten zegen, verzoek ik Uwe Majesteit dringend, om in deze dringende zaak, waardoor wij zelfs verstoken zijn van de hulp der geneesheeren, die ik in mijne huishouding behoef, spoedig te willen voorzien.

Uwer Majesteits getrouwe en gehoorzame onderdaan
H.P. Scholte 1 Cor. IV: 1

6. Aan Zijne Koninglijke Hoogheid den Prins van Oranje, Utrecht 26 augustus 1839

Beminde Vorst!

Heden heb ik vernomen, dat een lid der Christelijke Afgescheidene gemeente, Gerrit, Albert Gelderloos, fuselier bij de 1ste Comp. 1ste Bat. 8ste Afdeeling, in garnisoen te Breda, in gevangenis is, en gevaar loopt om als een, die dienst weigert, naar de Strafdivisie gezonden te worden, dewijl zijne schuld alleen daarin zou bestaan, dat hij weigert om mede te gaan naar de plaats der godsdienstoefening van een kerkgenootschap, waartoe hij niet behoort.

Daar vooral na erkenning onzer gemeente in de burgerlijke maatschappij zulk een dwang ongeoorloofd is, en zeker niet de goedkeuring van U.K. Hoogheid kan wegdragen, zoo heb ik geoordeeld hiervan kennis te geven bij eenvoudige brief, zonder mij vormelijk aan het Ministerie van Oorlog te wenden. Daar U.K. Hoogheid tot mijne innige blijdschap aan het hoofd der directie van onze Nederlandsche krijgsmagt, door eenen enkelen wenk zulk eene handeling kan doen eindigen, rekende ik deze weg genoegzaam. Ik ben voornemens om morgen avond op onze gewone kerkeraadsvergadering den toestand van Gelderloos bekend te maken, en voor te stellen, om hem eene attestatie van lidmaatschap over te zenden, met copie daarvan aan den chef van het Bataillon.

Beminde Vorst! die welligt spoedig aan het hoofd der Regering zult komen, wanneer ik den inwendigen toestand van mijn Vaderland gadesla, dan ontbreekt het niet aan zoodanige verschijnselen van bijgeloof en ongeloof, waaruit staatsschokken ontstaan kunnen. Mijne bede is tot den Koning der Koningen, dat het Uwe Koninglijke Hoogheid gegeven moge worden, om alsdan den scepter der regering in het geloof in dien God met vaste hand aan te grijpen, en steunende op Gods almagtige bescherming, zoowel de heerschzucht des bijgeloofs, als de teugellooze razernij van het liberalismus aan banden te leggen, en alle onderdanen die vrijheid van geweten en godsdienst te verzekeren, zonder welke geen staat duurzaam bestaan kan. Ten allen tijde wensch ik mij onverdeeld toe te wijden aan de bevordering van den welstand van Nederland en Oranje. Ik weet op grond van Gods Woord, dat die God met zich heeft, voor geen schepsel behoeft te vreezen.

Na hartelijke toewensching van Gods dierbaarsten zegen, blijve ik,

Uwer Koninglijke Hoogheids
dienstvaardige en liefhebbende dienaar,
Scholte V.D.M.

7. Aan den Weledelgestrengen Heer Kommandant van het 1ste Bat. 8 Afd. Nationale Militie in Garnizoen te Breda, Utrecht 27 augustus 1839

WelEdelgestrenge Heer!

Daar het ons ter oore gekomen is dat een onzer lidmaten in moeijelijkheid verkeert, omdat hij geweigerd heeft deel te nemen aan de godsdienstoefeningen van het Hervormde Kerkgenootschap, heeft dit ons zeer bedroefd. Daar wij nu bij besluit van Z.M. onzen geëerbiedigden Koning dato 14 Februarij 11 als eene christelijke Afgescheidene gemeente erkend zijn, zoo volgt daaruit van zelf dat geen lidmaat der gemeente gedwongen kan worden de godsdienstoefening van een ander kerkgenootschap bij te wonen. Wij hebben daarom in onze kerkeraadsvergadering van heden besloten om aan **Gerrit Albert Gelderloos** eene attestatie te zenden, ten einde door hem gebruikt, waar hij zulks noodig zal hebben. Wij voegen van dit attest een duplicaat hiernevens.

Onze Herder en Leeraar Ds. H.P. Scholte heeft heden van deze zaak kennis gegeven aan het hoofd van de directie der zaken van Oorlog, Zijne K.H. den Prins van Oranje.

Wij hopen dat hierdoor de onaangenaamheden met **Gerrit Albert Gelderloos** zullen ophouden.

De Kerkeraad der Christelijke Afgescheidene Gemeente te Utrecht
Namens dezelve:
H.P. Scholte V.D.M. President
H.G. Klijn Secretaris

8. Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Utrecht 5 januari 1841; 'VERSLAG'.[1]

Sire!

Daar ik volgens mijne belofte getrouw verslag wensch te geven aangaande den toestand der Gemeenten, waarmede ik in kerkelijke betrekking sta, zoo heb ik nogmaals naauwkeurig onderzoek gedaan. Ten gevolge daarvan neem ik dan de vrijheid U.M. het volgende te melden.

Provincie Utrecht.

De Gemeente te **Kockenge en Laag Nieuwkoop** bestaat uit 80 zielen, waarvan 40 ten H. Avondmaal toegelaten; in de omliggende plaatsen zijn nog 77 zielen, waarvan 34 ten H. Avondmaal toegelaten, die zich kerkelijk met die Gemeente vereenigen.

1 In het TWEEDE DEEL wijdden wij reeds een viertal bladzijden (80-84) aan de beide nu volgende stukken, namelijk voor zover deze betrekking hebben op een gedeelte van Zuid-Holland en van 'Beneden-Gelderland'. Bos, Archiefstukken IV, pag. 438-440, geeft van het tweede stuk 'Memorie' geheten een samenvatting. Toch lijkt het ons goed in dit werk van beide stukken de volledige tekst op te nemen.

Alles is goed in orde. Er staat een goed afzonderlijk kerkgebouw en eene pastorij, welke dadelijk op naam der

Gemeente kunnen getransporteerd worden. De Eerw. **H.G. Klijn,** door het vorige Gouvernement met de Gemeente te Utrecht als opziener erkend, is door die van Kockenge en Laag Nieuwkoop, hetwelk kerkelijk gecombineerd was met Utrecht, tot gewoon Herder en Leeraar verkozen, en is daartoe ook in de Gemeente te Utrecht, na voorafgaand onderwijs en examen, geordend. In alle kosten van predikantstraktement, kerk, enz. wordt uit den boezem der Gemeente voorzien. Er wordt **één** huisgezin, eene vrouw met vier kinderen, bedeeld, wonende te Harmelen. Boete is door deze Gemeente niet betaald, als zijnde altoos in appel te Amsterdam vrijgesproken. De Eerw. H.G. Klijn heeft echter in 1836, wegens eene gehoudene godsdienstoefening te Huizen, aan boete en kosten betaald *ƒ* 117,-. Daar deze Gemeente herhaaldelijk een adres aan Z.M. den Koning heeft ingediend, zoo wordt de erkenning verwacht, als kunnende er geene gegronde bezwaren tegen worden ingebracht.

De Gemeente te **Zeist c.a.** bestaat uit 75 zielen, waarvan 30 ten H. Avondmaal toegelaten: te Zeist 45, aan de Bilt 27 en te Woudenberg 3 zielen. Deze Gemeente onderscheidt zich boven vele in orde en eensgezindheid. Zij is bereid om een gebouw, geschikt ter godsdienstoefening, in gereedheid te brengen. Voor het tegenwoordige wordt de godsdienstoefening gehouden in een geschikt gedeelte van een particulier huis. Armen zijn er in die Gemeente niet; er wordt overvloedig voorzien in de kerkelijke behoeften. Boete is aldaar niet betaald; dewijl deze Gemeente vroeger behoorde in appel onder de Regtbank te Amsterdam, welke van den beginine af vrijgesproken heeft. Een request is er niet ingediend; dewijl het onbeantwoord blijven en afslaan van vele andere requesten het denkbeeld heeft doen geboren worden, dat het toch niet zou baten. In geval er door deze Gemeente een adres wordt ingediend is er niet het miste bezwaar tegen erkenning in de burgerlijke maatschappij als zedelijk ligchaam.

De Gemeente te **Oud-Loosdrecht c.a.** bestaat uit 128 zielen, waarvan 61 ten H. Avondmaal toegelaten, als: te Loosdrecht 108 zielen, te Vinkeveen 7, te Kortenhoef 2, te Loenen 7, te Breukelerveen 4. Er is een kerkeraad. Er is eene hoeve, waarop een gebouw, hetwelke tot eene kerk kan gemaakt en op naam der Gemeente kan overgedragen worden. De Gemeente voorziet in hare behoefte; er zijn **drie** bedeelden. Uit die Gemeente is betaald aan boeten *ƒ* 217,- wegens vervolging der godsdienstoefening voor de regtbank te Gorcum, en is bovendien belast geweest met langdurige inlegering.

De Gemeente te **Amersfoort** bestaat uit 62 zielen, waarvan 25 ten H. Avondmaal toegelaten. Er is een kerkeraad. Zoolang de Gemeente niet uitgebreider wordt, wenscht zij hare godsdienstoefening te houden ten huize van een harer leden, H. van Doornik, die twee aan elkander gelegene vertrekken daartoe ten gebruike geeft. In alle behoeften wordt uit den boezem der Gemeente voorzien. Bedeelden zijn er niet.

Te **Bunschoten** bestaat eene Afgescheidene Gemeente met eenen kerkeraad. Er is langdurige inlegering geweest. Het aantal zielen en het bedrag van betaalde boeten is mij onbekend. Bijzonderheden kan ik van deze

Gemeente niet melden, als dat er eene vreemdsoortige godsdienstige beweging in dit jaar heeft plaats gehad, welke tot wonderlijke practijken heeft aanleiding gegeven, die geheel vreemd zijn aan de Gereformeerde religie. Het schijnt dat die vreemde geest weder aan het verdwijnen is.

Te **Westbroek** bestaat insgelijks eene Afgescheidene Gemeente, waarvan het getal zielen en de verdere toestand mij onbekend is. Er is een kerkeraad, en er zijn bijeenkomsten ter godsdienstoefening. Deze beide laatste Gemeenten staan in kerkelijke betrekking met Ds. S. van Velzen, woonachtig te Amsterdam.

Provincie Zuid Holland

De Gemeente van **Leerdam c.a.** telt met de omliggende plaatsen, die kerkelijk zich met Leerdam verbinden, 299 zielen, waarvan 90 ten H. Avondmaal toegelaten. Door eenen goedgeordenden kerkeraad wordt die Gemeente geregeld en bestuurd. De Gemeente heeft tot haren Leeraar beroepen den Eerw. G. Baay, die in de Gemeente van Utrecht als Ouderling werkzaam geweest zijnde, aldaar den 26 April 1840 tot de bediening des Woords en der Sacramenten geordend is, overeenkomstig het kerkelijk Reglement, geannexeerd aan het Koninglijk besluit, ter erkenning dier Gemeente. Er is een zeer geschikt gebouw ter godsdienstoefening, hetwelk reeds is ingeschreven op naam der Gemeente. Bedeelden zijn er in die Gemeente niet, en er is reeds meermalen bijdrage geschied voor armen buiten die Gemeente. Alle kerkelijke kosten, als ook het predikantstractement, worden uit den boezem der Gemeente gevonden. Het reeds door het Gouvernement erkende kerkelijke Reglement wordt in die Gemeente opregtelijk nageleefd. Deze Gemeente heeft aan boeten en geregtskosten wegens godsdienstoefening betaald ongeveer *f* 1400,-; terwijl de nog openstaande boeten, ten laste van den Leeraar, bedragen *f* 2425,-, behalve de geregtskosten. U.M. heeft over dit laatste een verzoekschrift ontvangen om kwijtschelding, waarop, wat de eerste boete betreft van *f* 50,-, een afslaand antwoord gekomen is, ten gevolge waarvan tegen voornoemde Leeraar dwangmiddelen in het werk gesteld worden. Deze dwang is des te harder, dewijl hij zelf waarlijk niet in staat is om de boete te betalen.

De Gemeente te **Zuid-Beijerland** bestaat uit 204 zielen, waarvan 82 ten H. Avondmaal toegelaten. In de omliggende plaatsen zijn nog 103 zielen, waarvan 39 ten H. Avondmaal toegelaten, die zich kerkelijk met Zuid-Beijerland vereenigen, dus te zamen 307 zielen. Ook aldaar bestaat een goed geordende en eensgezinde kerkeraad. Een der opzieners is door de Gemeente verkoren tot Herder en Leeraar, en is ruim een jaar alhier te Utrecht, om verder bekwaam gemaakt te worden tot die bediening. Er staat een kerkgebouw met eene woning in gereedheid, hetwelk dadelijk op naam der Gemeente kan worden overgedragen. Het onderhoud van den verkorenen Leeraar is, sedert hij zich te Utrecht bevindt, ten laste der Gemeente; terwijl aldaar onderhouden worden 10 armen, waaronder 4 kinderen. Alle kosten worden zuiver uit den boezem der Gemeente ge-

vonden, en bovendien dragen de Afgescheidenen voor een goed deel bij in den burgerlijken omslag voor de Hervormde armen. Aan boeten en geregtskosten ter zake van godsdienstoefening heeft die Gemeente reeds betaald *ƒ* 451,37. Zoolang die Gemeente geen 'eigen' geordenden Leeraar heeft, wordt zij in de noodige zaken verzorgd door Ds. Scholte te Utrecht. Uit deze Gemeente zal spoedig een adres aan U.M. bij vernieuwing worden opgezonden ter erkenning in de burgerlijke maatschappij. Beide deze Gemeenten, die het strengste onderzoek kunnen doorstaan, verwachten derhalve van U.M. eene spoedige en gunstige dispositie.

De Gemeente **Gorcum** bestaat uit 166 zielen, waarvan 61 ten H. Avondmaal toegelaten. Er is een kerkeraad. Sedert vijf jaar is in de behoeften der Gemeente goed voorzien. Het getal der bedeelden is het geheele jaar door twee, des winters onbepaald. Voor een kerkgebouw is tot nog toe geene gelegenheid; de godsdienstoefeningen kunnen gehouden worden in de woning van een der Ouderlingen. Uit die Gemeente is betaald aan boeten en geregtskosten te zamen *ƒ* 429,24.

De Gemeente **Noordeloos c.a.** bestaat uit 134 zielen, waarvan 52 ten H. Avondmaal toegelaten; als: te Noordeloos 84 zielen, te Hoog-Blokland 22 zielen, te Nieuwland 20 zielen, te Hoornaar 8 zielen. De Gemeente heeft een goed geordenden kerkeraad en is onderling vereenigd. Uit den boezem der Gemeente wordt in alle behoeften voorzien. Er zijn drie bedeelden, terwijl voor **drie** kinderen gezorgd wordt in de kosten van het onderwijs. Er was reeds een gebouw gekocht om voor een kerkgebouw te worden ingerigt, de gelden daartoe zijn uit den boezem der Gemeente gebragt. Daar deze koop echter geschied was op voorwaarde van erkenning door het Gouvernement, zoo is dezelve door een weigerend antwoord op het ingediende adres vervallen. De gelden zijn echter nog beschikbaar, en in geval van erkenning is er dadelijke bereidheid om een kerkgebouw te vervaardigen. Er is door deze Gemeente betaald aan boeten en geregtskosten *ƒ* 391,-, en nog hangt er eene procedure waarbij ter eerste instantie de veroordeeling is *ƒ* 58, -. Zoodra daartoe gelegenheid is, wenscht die Gemeente een 'eigen' Herder en Leeraar te hebben en te onderhouden. Het gebrek aan een genoegzaam geoefend persoon heeft alleen eene beroeping vertraagd. Gegronde bezwaren kunnen er niet worden ingebragt tegen eene erkenning dezer Gemeente.

De Gemeente **Spijk** bestaat uit 67 zielen, waarvan 22 ten H. Avondmaal toegelaten. Deze Gemeente is behoeftig; er zijn 13 zielen, die voor een groot gedeelte door de omliggende Gemeenten bedeeld worden.

De Gemeente te **Langerak c.a.** telt 212 zielen, waarvan 70 ten H. Avondmaal toegelaten. Er is eene geheel nieuwe kerk gebouwd, waarvan echter wegens de vervolging geen gebruik kan gemaakt worden. **Drie** huisgezinnen worden bedeeld. In alle kosten wordt uit den boezem der Gemeente voorzien. Er is in die Gemeente betaald aan boeten en geregtskosten *ƒ* 1056,-. In de Gemeente heerscht eensgezindheid. Er is indertijd een adres ter erkenning aan Z.M. ingeleverd; doch dit is van de hand gewezen, niettegenstaande er geene gegronde bezwaren aanwezig zijn. De indruk

dat dus het beproeven van dien weg te vergeefsch is, heeft eene vernieuwde indiening verhinderd. De Gemeente kan in hare behoeften uit eigene middelen voorzien.

De Gemeente **Tienhoven en Ameide** bestaat uit 76 zielen, waarvan 38 ten H. Avondmaal toegelaten. In gevalle van vrijheid wenscht deze Gemeente zich te combineren met Langerak, alwaar een kerkgebouw aanwezig is. In de Gemeente zelve is eene gehuurde woning, ter onderlinge godsdienstoefening geschikt. In deze Gemeente is betaald aan boeten en geregtskosten *ƒ* 1210,20. Den 6den April 1839 heeft de Gemeente een adres ingeleverd, doch dit verzoek is van de hand gewezen.

De Gemeente te **Rotterdam** bestaat uit 145 zielen, waarvan 73 ten H. Avondmaal toegelaten. In de stad zelve 109 zielen, waarvan 63 ten H. Avondmaal. Er is een kerkeraad. Een geheel nieuw uit den grond opgetrokken kerkgebouw staat in gereedheid, hetwelk op de Gemeente kan overgedragen worden. In de kerkelijke en armenonkosten wordt uit den boezem der Gemeente goed voorzien; het getal der bedeelden is thans **drie.** De Gemeente ziet uit naar een 'eigen' Leeraar. Aan boeten en geregtskosten is door deze Gemeente betaald *ƒ* 51,01.

De Gemeente te **Naaldwijk c.a.** bestaat uit 60 zielen, waarvan 22 ten H. Avondmaal toegelaten; als: Naaldwijk 29 zielen, Ter Heide 27, Maasland 3, Monster 1. Er bestaat een ordelijke kerkeraad. Er is een gebouw ter godsdienstoefening te Naaldwijk, hetwelk op naam der Gemeente kan overgedragen worden. In gewone tijden kan die Gemeente in het onderhoud harer armen voorzien; bij buitengewone omstandigheden van ziekte heeft dezelve broederlijke ondersteuning van andere Gemeenten. Het getal der bedeelden is 7.

De Gemeente **Dordrecht** bestaat uit 105 zielen, waarvan 48 ten H. Avondmaal toegelaten. Er bestaat een kerkeraad. Er is een zeer ruim en geschikt kerkgebouw, hetwelk de Gemeente voor achttien jaar in huur heeft, kunnende het perceel nog niet verkocht worden. Er wordt overvloedig in de behoeften voor Kerk en armen voorzien, en de Gemeente ziet uit naar een 'eigen' Leeraar. Er worden **drie** personen bedeeld.

De Gemeente te **Zwijndrecht** bestaat uit 46 zielen, waarvan 14 ten H. Avondmaal toegelaten. Er bestaat een kerkeraad, en in een gehuurd huis worden de onderlinge bijeenkomsten gehouden. In de behoeften wordt uit den boezem der Gemeente voorzien.

De Gemeente **Heerjansdam c.a.** bestaat uit 103 zielen, waarvan 42 ten H. Avondmaal toegelaten; als: te Heerjansdam 56 zielen, te Barendrecht 26, te Ridderkerk 21. Er bestaat groote eensgezindheid en een goed geordende Kerkeraad. In alle kerkelijke en armenkosten wordt uit den boezem der Gemeente goed voorzien, en er is een vast voornemen en gelegenheid om een kerkgebouw in gereedheid te brengen. Er is begeerte om een 'eigen' Leeraar te hebben en te onderhouden, doch wenscht daarin niet voorbarig te handelen, dewijl de Gemeente niemand begeert dan die goed onderwezen en beproefd is. Uit den boezem dezer Gemeente is aan boeten en kosten betaald *ƒ* 49,80.

Te **Helvoetsluis c.a.** is eene kleine Gemeente, bestaande uit 37 zielen, waarvan 19 ten H. Avondmaal toegelaten. Er is eene woning gehuurd ter uitoefening van de godsdienst. In alle behoeften is tot hiertoe uit den boezem dier Gemeente voorzien. Daar op andere veel grootere Gemeenten als reden van afslag der adressen werd opgegeven het te kleine getal, is hier nog geen adres ingediend. De Gemeente ondervindt echter de vervolging in de belemmering harer godsdienstoefening.

Op het eiland **Flakkee** zijn in verschillende plaatsen een aantal van 148 zielen, waarvan 63 ten H. Avondmaal toegelaten; als: te Middelharnis 15 zielen, Sommelsdijk 25, Ooltgensplaat 28, Herkingen 16, Dirksland 18, Stellendam 20, Ouddorp 22, Nieuwe Tonge 4. Het is de begeerte der Afgescheidenen aldaar, om, ter vermijding van alle vertooning, ééne kerkgemeente uit te maken. Er is een kerkeraad, waarvan de leden in verschillende plaatsen wonen. Tot de bediening des Woords en der Sacramenten hebben zij verkoren **C. van der Meulen,** vroeger lidmaat der Utrechtsche Gemeente en medeonderteekenaar van het aldaar ingediende adres, waarop de Gemeente erkend is, daarna als Opziener in die Gemeente werkzaam geweest zijnde. Te Middelharnis zal de hoofdplaats der Gemeente gevestigd worden. Aldaar is een kerkgebouw en pastorij, welke onbezwaard op de Gemeente kunnen worden overgedragen. Sedert vijf jaren worden de kerkekosten en het onderhoud der armen uit den boezem der Gemeente gevonden. De Gemeente volgt insgelijks het Utrechtsche kerkelijke Reglement in de gemeentelijke handelingen. De reden dat niet reeds een adres is ingeleverd, is de weigering, aan onderscheidene Gemeenten, in dit opzigt te beurt gevallen.

Behalve de reeds opgenoemde Gemeenten bestaan er nog kleinere verzamelingen van Afgescheidenen, als: te Gouda, Schoonhoven, Boskoop, Benthuizen, Rhijnsburg, Katwijk, Delft en Bodegraven. Van deze kan ik echter geene bepaalde inlichtingen geven; dewijl ik met dezelve niet in dadelijke kerkelijke betrekking sta. Te Schoonhoven en te Gouda zijn de Afgescheidenen blootgesteld geweest aan regterlijke vervolging wegens hunne godsdienstoefeningen.

Noord-Holland

De Gemeente **Zaandam c.a.** bestaat uit 48 zielen, waarvan 18 ten H. Avondmaal toegelaten: als te Zaandam 34 en omliggende plaatsen 14 zielen. Er is een zeer goede kerkeraad. Een kerkgebouw is er nog niet; doch er is voornemen om in gevalle van vrijheid van godsdienstoefening een gebouw te vervaardigen. Tegenwoordig bestaat er een particulier huis, hetwelk gehuurd is. Uit den boezem der gemeente wordt overvloedig voorzien in de kerkelijke en armen behoeften. Er zijn 4 bedeelden, en er is betaald aan boeten en kosten ruim *f* 100,-.

Te **Hilversum** bestaat eene Gemeente met eenen Kerkeraad. In eene particuliere woning is eene geschikte gelegenheid ter godsdienstoefening. Voor het tegenwoordige voorziet de Gemeente in hare behoeften. Het getal

zielen is mij onbekend. Den 26sten Maart 1839 heeft die Gemeente een adres ingeleverd; daarop is echter een afslaand antwoord ontvangen.

Op het eiland **Urk** bestaat insgelijks eene Gemeente en een Kerkeraad. Somtijds wordt die Gemeente door andere ondersteund. Verder is mij daarvan niets bekend.

Zeeland

De Gemeente **Axel c.a.** bestaat uit 132 zielein, waarvan 67 ten H. Avondmaal toegelaten; als: te Axel 59 zielen, te Ter Neuzen 54 en te Zaamslag 19. Er bestaat een zeer goede kerkeraad. Er is nog geen kerkgebouw; doch de Gemeente is bereid om er een te vervaardigen. De kerkelijke kosten worden geregeld voldaan uit hetgeen in eene daartoe geplaatste bus wordt verzameld. Voor het onderhoud der armen is een genoegzaam fonds aanwezig. In het begin van 1840 heeft de Gemeente een adres aan Z.M. ingediend om toelating en erkenning in de burgerlijke maatschappij. Door de gegoedsten in de Gemeente is waarborg voor de armen aangeboden in inschrijving op het Grootboek Nat. Werk. Schuld, doch tot nog toe heeft men geen antwoord. Uit deze Gemeente is reeds wegens godsdienstoefening betaald aan boeten en geregtskosten *ƒ* 362,00[5].

De Gemeente te **Ter Goes** bestaat uit 201 zielen, waarvan 91 ten H. Avondmaal toegelaten; waarvan buiten de stad te Kloetinge 9 zielen, te 's Heerabtskerke 1, te Wissekerke 20, te Kolijnsplaat 6. Er bestaat een zeer goede kerkeraad. Een kerkgebouw is er nog niet; doch de Gemeente is dadelijk bereid om een geschikt gebouw te vervaardigen. Zonder eenige hulp van buiten wordt in de behoeften van kerk en armen voorzien, waartoe reeds een fonds bestaat. Den 30sten April 1839 heeft deze Gemeente reeds een adres aan Z.M. ingeleverd, en zonder gevolg blijvende, is er den 3den Januarij 1840 bij vernieuwing een adres ingediend. Hierop is door de plaatselijke regering gevraagd naar waarborg voor kerkelijke en armen behoeften, waarop den 6 Januarij geantwoord is. De Gemeente heeft echter geen uitslag gekregen, maar wordt integendeel bij voortduring vervolgd. De Gemeente heeft aan boeten en geregtskosten reeds betaald *ƒ* 1278,32.

De Gemeente te 's **Heer Arendskerke** bestaat uit 148 zielen, waarvan 72 ten H. Avondmaal toegelaten. Er is een zeer goede kerkeraad. De armen worden uit een daartoe door de Gemeente bijeengebragt fonds verzorgd. De Gemeente is bereid om uit eigene middelen een kerkgebouw te vervaardigen, en wenscht daartoe vergunning om te mogen bouwen op het nu nog ledige plein op het Nieuwe Dorp, hetwelk onder deze Gemeente burgerlijk behoort. Er is een adres aan Z.M. ingeleverd den 29sten April 1839, zonder antwoord te bekomen; daarna bij vernieuwing den 14den Februarij 1840; doch tot nog toe is er geen antwoord. Aan boeten en geregtskosten wegens godsdienstoefening is door deze Gemeente betaald *ƒ* 529,02.

De Gemeente **Borsselen c.a.** bestaat uit 144 zielen, waarvan 64 ten H. Avondmaal toegelaten; als: te Borsselen 83, te 's Heerenhoek 36, te Drie-

wegen 25 zielen. Er is een goede kerkeraad. In de behoeften der armen wordt uit den boezem der Gemeente voorzien, zonder hulp van buiten. Een afzonderlijk kerkgebouw heeft de Gemeente nog niet. Wanneer de Gemeente te 's Heer Arendskerke op het Nieuwe Dorp vergund wordt eene kerk te bouwen, zou deze Gemeente, in vereeniging met voornoemde, daarvan gebruik kunnen maken, totdat dezelve eenen eigen Leeraar konden bekomen. Deze Gemeente heeft twee adressen aan Z.M. ingediend, ter bekoming van godsdienstvrijheid, den 6den Mey 1839, en den 18den Februarij 1840, doch heeft tot hiertoe geen antwoord. Er is door deze Gemeente betaald aan boeten en geregtskosten *ƒ* 578,38.

De Gemeente **Baarland c.a.** bestaat uit 69 zielen, waarvan 28 ten H. Avondmaal toegelaten; als: Baarland 22 zielen, Oudelande 19, 's Gravenpolder 12, Hoedekenskerke 15, Ellewoutsdijk 1. Er bestaat een goede kerkeraad. Er is nog geen kerkgebouw, dewijl op drie plaatsen godsdienstoefening gehouden wordt. De gecollecteerd wordende gelden zijn overvloedig toereikend voor de kerkelijke en armenbehoeften. Er is nog geen adres ingediend; dewijl de Burgemeesters niet gecombineerd willen legaliseren. Er is in deze Gemeente aan boeten en geregtskosten betaald *ƒ* 607, -.

De Gemeente **Kruiningen c.a.** bestaat uit 76 zielen, waarvan 36 ten H. Avondmaal toegelaten; als: te Kruiningen 60 zielen, te Ierseke 12, te Schoore 4. Er is een goede kerkeraad. De armen worden uit den boezem der Gemeente bedeeld, en er bestaat een goed saldo. Een kerkgebouw is er nog niet; doch de Gemeente is bereid en voornemens om er een te vervaardigen te Kruiningen. Er is een adres ingeleverd aain Z.M.; doch de Gemeente heeft nog geen antwoord, hoewel gehoord is dat het plaatselijk bestuur antwoord heeft, hetwelk echter op aanvraag daartoe geweigerd heeft deszelfs inhoud mede te deelen. Deze Gemeente heeft betaald aan boeten en geregtskosten *ƒ* 417,-.

De Gemeente **Wolfaartsdijk** bestaat uit 40 zielen, waarvan 20 ten H. Avondmaal toegelaten. Er is een goede kerkeraad. Er is een kerkgebouw aanwezig, waarvan echter door de Gemeente ter oorzake der vervolging geen gebruik gemaakt wordt. In alle kerkelijke en armen behoeften wordt uit den boezem der Gemeente rijkelijk voorzien, en er is meer inkomst dan uitgaaf. Er is een adres ingeleverd aan Z.M. den 19den Junij 1840. Er is door het plaatselijk bestuur gevraagd het stellen van eene onbepaalde borgtogt voor de eeredienst en armen; van het gouvernement is geene beslissing op het adres gekomen. De Gemeente heeft betaald aan boeten en geregtskosten *ƒ* 203,12.

In Zeeland bestaan buitendien nog eenige Afgescheidene Gemeenten, waarvan het getal zielen en de verdere toestand mij onbekend is, als: **Middelburg, Bekerke, Domburg, Groede, Kapelle, Heinkenszand, Tholen, Nieuwerkerk** op Duiveland en **Philipsland.** Ook uit deze Gemeenten zijn reeds onderscheidene gelden aan boeten en geregtskosten betaald, wegens gehoudene godsdienstoefeningen. Deze Gemeenten volgen met Ds. **H.J. Budding** in hare godsdienstoefeningen de oude Psalmenberijming en zijn bezwaard in hun gemoed wegens het requestreren aan Z.M. ter ver-

krijging van godsdienstvrijheid. Ten gevolge hiervan leven zij niet in kerkelijke gemeenschap met de hiervoren opgegevene gemeenten, die geen gebruik maken van de bediening van Ds. H.J. Budding, wegens de zoo even vermelde reden.

Gelderland

De Gemeente te **Vuren** bestaat uit 150 zielen, waarvan 48 ten H. Avondmaal toegelaten. Er is een goede kerkeraad. Er is voor de tegenwoordige behoefte der Gemeente een geschikt kerkgebouw, hetwelk, in geval van vrijheid, op naam der Gemeente kan overgedragen worden. Uit den boezem der Gemeente wordt in de behoeften voor kerk en armen voorzien. Het geheele jaar door worden 2 huisgezinnen bedeeld, in den winters 7. De Gemeente heeft den 11den April 1839 een adres ingeleverd; doch heeft daarop een weigerend antwoord bekomen. Tengevolge der vervolging hunner godsdienstoefening is bij wijlen **L. van der Linden** bij executie verkocht voor *ƒ* 170,-. **Jan Walraven** is wegens geregtelijke aanvraag van *ƒ* 144,16 wegens boeten en kosten 6 maanden in gijzeling geweest. **Cornelis van Nieuwenhuyzen** wegens aanvraag van *ƒ* 354,13 voor idem; **Jan Schouwenburg** wegens aanvraag van *ƒ* 2023,78 voor idem; **K. van der Linden** wegens aanvraag van *ƒ* 1240,- voor idem; **Aart Versteeg** wegens aanvraag van *ƒ* 953,20 voor idem; deze vier zijn insgelijks ieder 6 maanden in gijzeling geweest. Staat nog open **Jakob Versteeg** voor *ƒ* 270,- en **Jan Versteeg** voor *ƒ* 62,-. In den aanvang der vervolging is er gerequestreerd om kwijtschelding van boeten wegens onvermogen; doch deze verzoeken zijn van de hand gewezen. Deze Gemeente wenscht zich met de naburige te Herwijnen te combineren en alsdan een ‘eigen’ Leeraar te hebben.

De Gemeente te **Herwijnen** bestaat uit 211 zielen, waarvan 68 ten H. Avondmaal toegelaten. Hiervan wonen 177 zielen te Herwijnen, en de overige in naburige plaatsen. Er is een goede kerkeraad. Er is tegenwoordig voor de Gemeente eene geschikte plaats ter bijeenkomst; doch in geval van vrijheid wenscht de Gemeente een ander gebouw te stichten. De Gemeente voorziet in hare eigene behoeften. Des winters worden er 27 zielen bedeeld. Wegens vervolging der godsdienstoefening is **D. van Zanten** aangesproken voor *ƒ* 1820,-, waarvoor zijne goederen zijn verkocht. **W. de Bruyn** is 6 maanden gegijzeld wegens ruim *ƒ* 92 aan boeten en kosten. Er staat nog open aan verschillende boeten *ƒ* 647,-. Deze Gemeente wenscht met die van Vuren gecombineerd een ‘eigen’ Leeraar te beroepen.

De Gemeente te **Pouderoyen en Aalst** bestaat uit 103 zielen, waarvan 30 ten H. Avondmaal zijn toegelaten. Er is een kerkeraad. Er is voornemen, om, in gevalle van vrijheid van godsdienstoefening een kerkgebouw te vervaardigen. Er wordt uit den boezem der Gemeente bedeeld één weduwe met drie kinderen. Verder wordt uit den boezem der Gemeente alles onderhouden. Er is aan boeten betaald *ƒ* 349,92.

De Gemeente van **Hemert c.a.** bestaat uit 40 zielen, waarvan 11 ten H.

Avondmaal toegelaten. Er is een kerkeraad. Er wordt in eene gehuurde kamer bijeenkomst ter godsdienstoefening gehouden; doch in gevalle van vrijheid wil men een afzonderlijk gebouw stichten. Uit den boezem der Gemeente wordt in alles voorzien. Er zijn vijf bedeelden.

De Gemeente van **Gameren en Nieuwaal** bestaat uit 120 zielen, waarvan 40 ten H. Avondmaal zijn toegelaten. Te Gameren zijn 61, te Nieuwaal 59 zielen. Er is een kerkeraad. Uit den boezem der Gemeente wordt in alles voorzien. Het getal dergenen, die bedeeld worden, is niet te bepalen, dewijl er geen zijn, die geregelde bedeeling noodig hebben. Er is voornemen en gelegenheid om een kerkgebouw te vervaardigen, in geval er vrijheid van godsdienstoefening mogt komen.

In het overige gedeelte van Gelderland bestaan meerdere Gemeenten, wier in- en uitwendige toestand mij echter minder bekend is, daar dezelve onder de kerkelijke verzorging staan van den Heer Ds. **A. Brummelkamp.** Over het algemeen zijn echter de Gemeenten in Gelderland, zooveel ik gehoord heb, goed in staat om zichzelven te kunnen onderhouden.

H.P. Scholte V.D.M.

9. Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Utrecht 5 januari 1841; 'Memorie' en 'Lijst der Afgescheidene Gemeenten (etc.)'[1]

Memorie

Sire!

Volgens mijne belofte U.M. een verslag doende toekomen aangaande den toestand der Afgescheidene Gemeenten in de provinciën Utrecht, Zuid- en Noord-Holland, Zeeland en Gelderland, heb ik het noodig geoordeeld hetzelve te moeten toelichten door de volgende Memorie.

Uit het verslag is het reeds merkbaar, dat onder de Afgescheidenen niet algemeen kerkelijke vereeniging bestaat, hetwelk trouwens uit andere omstandigheden aan U.M. wel bekend zal zijn geworden. Over alle onderlinge verschilstukken zal ik U.M. niet ophouden, daar de meeste geheel tot het gebied der godgeleerdheid behoorende, geen onderwerp van overweging der burgerlijke overheid kunnen uitmaken. Dit alleen moet ik op den voorgrond stellen, dat de verschillende godsdienstige gezindheden, onder de Afgescheidenen bestaande, in de reeds door het Gouvernement in verschillende provinciën erkende gemeenten vertegenwoordigd worden. Er bestaat echter een verschil, hetwelk in aanmerking kan komen bij de burgerlijke Regering, en hierop mag ik niet nalaten Ur. Ms. aandacht te vestigen. Er is onlangs eene vergadering gehouden te Amsterdam van de Opzieners der provinciën, waarvan ik U.M. geen verslag gedaan heb, (met

1 Vergelijk noot 1 op pag. 206.

uitzondering echter van Noord-Braband), en aldaar heeft men besloten om voortaan in het kerkelijk bestuur te volgen de kerkorde van de Synode van Dordrecht van 1619. Daar nu volgens die kerkordening, naar de uitlegging dergenen, die dezelve aannemen, eene kerkelijke regtsmagt zou gevestigd worden, geheel tegenovergesteld aan die, welke in het reeds door het Gouvernement erkende Utrechtsche Reglement heerschende is, zoo zou daardoor de kerkelijke verbindtenis aan dat Reglement geheel vervallen. Nu is het mijn voornemen niet, om iemand te belemmeren in het volgen eener andere ordening, maar ik wenschte niet stilzwijgend toe te zien, dat men het U.M. zou kunnen doen voorkomen, alsof men nog uit hetzelfde grondbeginsel handelde, terwijl men in eenen tegenovergestelden zin werkzaam is. Bovendien moet ik doen opmerken, dat men de dwaasheid heeft gehad, om, terwijl men sommige zaken in die Dordsche kerkordening verwerpt, nogtans diezelfde zaken in die ordening te behouden, hetwelk eene voortdurende aanleiding tot kerkelijke twisten wezen kan. Nu spreekt het wel van zelf, dat geene reeds erkende Gemeente tegen haren wil die Dordrechtsche Kerkordening behoeft aan te nemen; het is echter ook voortaan onmogelijk, dat eene Gemeente, welke die Dordrechtsche kerkordening aanneemt, in opregtheid het reeds erkende Reglement aan het Gouvernement kan voorstellen als regelmaat harer handelingen. De oorzaak, dat men op die Amsterdamsche vergadering er toe gekomen is, om op zulk eene vreemdsoortige manier de Dordrechtsche kerkordening aan te nemen, ligt daarin, dat men eene onwetende menigte, vooral in Groningen en Drenthe, heeft willen te gemoet komen. In die Provinciën is een groot deel der Afgescheidenen in de verbeelding, dat, wanneer er een tittel of jota aan die kerkordening veranderd wordt, men dan afwijkt van de leer der vaderen; iets, hetwelk door het slotartikel dier kerkordening zelf reeds gelogenstraft wordt. Van de in het nevensgaande verslag, met het aantal zielen, opgegevene Gemeenten is alleen die van Oud-Loosdrecht met dit te Amsterdam genomen besluit vereenigd. Alle de andere willen alsnog het Utrechtsche Reglement in hare kerkelijke handelingen als regelmaat volgen. Behalve die Gemeenten, welke zich in de noordelijke Provinciën des lands met die Amsterdamsche vergadering vereenigen, bestaan er vooral in Overijssel nog een aantal Afgescheidenen, die zich Dordsch-Gereformeerden noemen; terwijl deze weder onderscheiden zijn van een kleiner getal, hetwelk zich vooral in Vriesland bevindt en zich Oud-Gereformeerd noemt. Alle deze verschillende en tegen elkander overstaande gedeelten beroepen zich gelijktijdig op de Dordsche Kerkordening en beschuldigen elkander onderling van afwijking van de leer der vaderen. Tot hiertoe houden de Gemeenten, waarvan ik U.M. verslag gedaan heb, zich met dat alles niet op. Uit het nu reeds gezegde zal het wel duidelijk zijn, dat de massa de Afgescheidenen alles behalve één ligchaam zoude uitmaken, en het behoeft daarom ook niemand te verwonderen, wanneer dit meer en meer openbaar wordt. Nu is het mijn wensch en raad dat het Gouvernement zich onthoude van op eenige wijze deel te nemen in kerkelijke verschillen, maar ook daarbij de meest mogelijke

ruimte late voor de eigenlijke godsdienstoefeningen. Daartoe zoude ik voorstellen:

1°. Dat U.M. geliefde te zorgen, dat er eene duidelijke wettige bepaling gemaakt wierde, zoodat niemand, wie hij ook zij, op grond van Art. 291-294 van het wetboek van strafregt vervolgd konde worden, wanneer men met meer dan twintig personen godsdienstoefening hield, zoolang het niet bleek, dat er onder den schijn van godsdienst iets anders werd beraadslaagd. Dat daarom tevens duidelijk bepaald wierde, dat geene godsdienstoefening het karakter mogt aannemen van eene vergadering eener associatie, door met geslotene deuren bijeen te komen. Hierdoor zou aan de eene zijde vermeden worden alle klagt wegens vervolging om de godsdienst, en aan de andere zijde gewaakt, dat onder den dekmantel van godsdienst geen kwaad voor den Staat bewerkt kon worden. Deze bepaling zou zich dan niet alleen beperken tot de Afgescheidenen, die nu bestaan, maar zich uitstrekken tot alle soorten van inwoners onzes Vaderlands, en dus waarlijk bevestigen **vrijheid voor allen.**

2°. Dat U.M. bij de hiervoren vermelde vrijheid zich niet inliet ter erkenning van eenige Gemeente als **zedelijk ligchaam** in de maatschappij, tenzij uit deugdelijke informatiën gebleken ware, dat de tijdelijke zaken van zulk eene Gemeente zoodanig in orde waren, dat er op een behoorlijk bestaan kon gerekend worden. Het onderzoek, hetwelk alsdan gedaan moest worden, zou in dit geval echter geen hinder aan de godsdienstoefeningen kunnen teweeg brengen.

3°. Dat U.M. geene vereeniging van meerdere Gemeenten tot een zedelijk ligchaam in de maatschappij erkende, ten zij het deugdelijk bleek uit de onderteekening van elken daarin betrokkenenen kerkeraad, dat iedere bijzondere Gemeente na behoorlijk onderzoek, in zulk eene meer algemeene verbindtenis toestemde en zich daaraan onderwierp.

De hier voorgestelde algemeene bepalingen zijn nu ook van toepassing op die Gemeenten, waarvan ik aan U.M. verslag gedaan heb. Hoewel niet allen dezelfde kerkelijke gemeenschap hebbende, (uitgenomen Oud-Loosdrecht) kan ik echter niet met vrijmoedigheid voor allen dezelfde erkenning als zedelijke ligchamen in de maatschappij vragen; dewijl allen niet inwendig goed geordend zijn. Daar onder het vorige Gouvernement echter het bestaan als zedelijk ligchaam onafscheidelijk te zamen gehecht werd met de vrijheid van godsdienstoefening, zoo kon het wel niet anders, daar het laatste boven alles woog en dierbaar was, of men moest er overal toe komen om zoodanige adressen in te leveren, waarin zulk eene erkenning als zedelijk ligchaam in de maatschappij gevraagd werd.

Daarbij was het zoo zeer niet te verwonderen, dat weder van Gouvernementswege, (waar het eerste voor het laatste geschat werd) op grond van ware of verdichte informatiën, weigerende antwoorden op ingeleverde adressen terugkwamen. Uit de vermenging echter van de eigenlijke godsvereering met het tijdelijke en burgerlijke der plaatselijke Gemeenten is

voortgevloeid, dat tot op dit oogenblik inwoners van Nederland, die door het indienen van gelijkluidende adressen voldaan hebben aan het door het vorige Gouvernement gevorderde, bij besluit van 6 Julij 1836, desniettegenstaande aan voortdurende vervolging en belemmering zijn blootgesteld.

Het is mijn wensch en bede, dat dit in Nederland door Ur. Ms. zorg spoedig moge ophouden; want er is niets, hetwelk onderdanen afkeeriger maakt van eene Regering, dan vervolging om der godsdienst wil.

U.M. heeft in het besluit betrekkelijk de kloosters getoond, vrijheid te willen en te durven verleenen; U.M. wil en durft dit immers voor allen? Vrijheid van godsdienst is het beste middel om menschen, die uit vooroordeel of dweepzucht handelen, vanzelven te doen verdwijnen; dewijl er alsdan geen prikkel in den tegenstand is. Vervolging of belemmering van godsdienst kan de opregten wel bedroeven en benaauwen, maar niet tenonderbrengen; doch hunne vervolging kan nooit tot zegen zijn voor den Staat. Wanneer er vrijheid voor allen is, dan wordt door de wrijving der gevoelens de waarheid des te duidelijker aan het licht gebragt, en niemand heeft zich als burger te beklagen. Verlangt eenige godsdienstige gezindheid burgerlijke voorregten, dan moet de burgerlijke Regering daarin gekend worden; gaat echter de Regering verder, dan treedt dezelve in het gebied van het geweten; en wanneer eenmaal de voet op dat gebied gezet is, dan leidt de consequentie tot de practijk der middeleeuwen. Hiervan nu is U.M. toch zeker volstrekt afkeerig; ik moet dit aannemen, wanneer ik herdenk hetgeen U.M. mij zelf verklaard heeft.

Het gebeurt evenwel, Sire! dat onder Uwer Maj.s. Regering vervolging plaats heeft. Dwangbevelen ter inning van boeten en geregtskosten, wegens uitoefening van godsdienst, worden ten uitvoer gelegd. Sire! hoe zou het U.M. te moede zijn, wanneer U.M. eene gevangenis bezocht, en op de vraag: waarom zit gij hier? een of meerderen ten antwoord moesten geven: **omdat ik met meer dan twintig personen mijne godsdienst heb uitgeoefend.** Personeel heb ik geen hinder van de vervolgingen, maar het is mij altijd eene bedroevende zaak, dat dezelve in Nederland en onder de regering en in den naam van U.M. plaats grijpen, welke gezindheid er ook door getroffen wordt. Het is echter onbegrijpelijk hoe Ur. Ms. raadslieden nog een oogenblik kunnen aarzelen om den raad te geven, ten einde de vervolgingen tegen de Afgescheidenen te doen ophouden. Te voren, toen nog geene gemeente erkend was in de burgerlijke maatschappij, had men nog eenigen schijn van regt, wanneer men de verschillende Gemeenten beschouwde als eene niet erkende en daarom niet wettig bestaande gezindheid. Nu echter, daar reeds onderscheidene Gemeenten een wettig bestaan in de burgerlijke maatschappij hebben, vervolgt men in de Afgescheidenen eene bestaande gezindheid. Te voren werd er voor de hoogste regterlijke collegiën door het publiek ministerie alle moeite in het werk gesteld, om de gemeenschap van alle Afgescheidenen te betoogen, ten einde te kunnen volhouden dat de bijeenkomsten niet toevallig waren, maar een uitvloeisel van een genootschap. Nu wordt er weder gehandeld als of de

nog niet erkende Gemeenten niet de minste betrekking op de reeds erkende hebben, maar geheel iets anders zijn. Ja, het is reeds gebeurd dat door het Gouvernement erkende predikanten onder de Afgescheidenen, wanneer zij op eene andere plaats als die hunner woning met hunne geloofgenooten hunne godsdiest oefenden, beschouwd en behandeld zijn als behoorden zij tot eene niet bestaande gezindheid. Hieruit volgt, dat hetgeen door denzelfden persoon verrigt wordt op de eene plaats in Nederland als wettig gerekend wordt, zoodat het Gouvernement bescherming verleent, op eene andere plaats als onwettig en strafbaar gekeurd wordt, zoodat het Gouvernement eene regterlijke vervolging instelt en veroordeeling vraagt. Vroeger werd als verschooning voor de vervolging opgegeven de onwil van de gescheidenen in het voldoen aan het door het Gouvernement gevraagde. Nu zijn er reeds onderscheidene besluiten aanwezig in de reeds erkende gemeenten, waarin het Gouvernement zegt, dat de adressanten voldaan hebben aan het gevraagde; anderen, die hetzelfde verklaard en dus ook voldaan hebben aan het gevraagde, worden afgewezen of niet beantwoord, maar blijven der vervolging onderworpen.

Alle de uit zulk eenen staat van zaken voortgevloeide en nog steeds voortvloeijende tegenstrijdigheden, verwikkelingen en spanningen kunnen dadelijk ophouden, zonder op eenige voorgaande daad terug te komen, wanneer U.M. zoodanig besluit neemt, waardoor het publiek ministerie buiten de mogelijkheid gesteld wordt, om vervolgingen in te stellen wegens het houden van godsdienstoefeningen met meer dan twintig personen.

In het bijzonder zou ik U.M. ernstig verzoeken en raden zoodanig algemeen besluit te nemen aangaande alle Afgescheidenen. In zoodanig besluit zou b.v. dusdanige bepaling kunnen worden opgenomen, dat alle plaatselijke besturen verpligt zijn om de bijeenkomsten ter godsdienstoefening in eene daartoe aangewezene plaats toe te laten aan de zoodanigen, die een deugdelijk bewijs overlegden, afgegeven door eenen der reeds erkende kerkeraden, dat zij behoorden tot dezelfde godsdienstige gezindheid. Hierbij kon dan tevens de bepaling gevoegd worden, dat zoodra zoodanig eene verzameling van menschen als eene Gemeente in de burgerlijke maatschappij wilde erkend zijn, men zich alsdan behoorde te wenden per request tot het Gouvernement.

Wat de Gemeenten betreft, waarvan ik U.M. verslag gedaan heb, en waarmede ik in kerkelijke betrekking sta, ik zou in gevalle van zulk een algemeen besluit, waardoor de vrijheid van Godsdienstoefening gewaarborgd werd, niet voor allen aandringen op erkenning als zoovele afzonderlijke zedelijke ligchamen in de maatschappij. Er zijn echter onder de opgegevenen de zoodanige, waar de gemeentelijke zaken op zulk eene goede wijze geordend zijn, dat er geene redenen bestaan kunnen, waarom eene erkenning als zedelijke ligchamen achterwege zou moeten blijven. Van deze Gemeenten voeg ik hiernevens eene afzonderlijke lijst. Voor zoo verre dezelve reeds adressen hebben ingeleverd, kan die erkenning dadelijk volgen, en in gevalle dezelve volgt, zullen de overigen met het indienen van adressen niet achterblijven.

Ik ben altijd bereid om op alle aanvragen van wege het Gouvernement om inlichtingen, zoo veel in mij is, de meest duidelijke berigten te geven. Ik geloof door deze Memorie den eenvoudigsten weg te hebben aangetoond, langs welke de gemoederen gerust gesteld, de algemeene vrijheid van godsdienst gewaarborgd, en aanleiding tot ontevredenheid jegens het Gouvernement weggenomen kan worden, zonder dat het Gouvernement in eenig opzigt zich compromitteert.

Hopende dat U.M. met welgevallen dezen mijnen arbeid zult in overweging nemen, blijve ik met verschuldigden eerbied

Uwer Majesteits getrouwe onderdaan

H.P. Scholte V.D.M.

Lijst der Afgescheidene Gemeenten, wier toestand van dien aard is, dat dezelve zonder eenig bezwaar als zedelijk ligchaam in de burgerlijke maatschappij kunnen erkend worden.

Provincie Utrecht

Kockenge en Laag Nieuwkoop c.a.	157 zielen
Zeist c.a.	75 zielen

Provincie Zuid-Holland

Leerdam c.a.	299 zielen
Zuid-Beijerland, gezegd de(n) Hitsert c.a.	307 zielen
Noordeloos c.a.	134 zielen
Heerjansdam c.a.	103 zielen

Provincie Noord-Holland

Zaandam c.a.	48 zielen

Provincie Zeeland

Axel c.a.	132 zielen
Ter Goes	201 zielen
's Heer Arendskerke c.a.	148 zielen
Kruiningen c.a.	76 zielen
Wolfaartsdijk	40 zielen

Provincie Gelderland

Vuren en Herwijnen	361 zielen

10. Brief van Jan Waterland, aan de kantonrechter te Schoonhoven, Schoonhoven 29 juli 1842

In oktober 1840 verschijnt op een provinciale vergadering van de Afgescheiden kerken Friedrich Martin Luther. Deze is in Duitsland predikant geweest. Van zijn leven weten wij zeer weinig, slechts enige bijzonderheden aangaande zijn verblijf in Schoonhoven. Omstreeks maart 1841 is hij aldaar gekomen en in 1843 is hij naar elders gegaan. In dit tijdvak wordt hij reeds spoedig - wellicht voorlopig - aanvaard als predikant van de Afgescheidenen te Schoonhoven.[1] Jan Wernard Feijting,[2] één der leden van de gemeente te Schoonhoven en eigenaar van kerkgebouw annex pastorie heeft hem nog enige tijd gesteund, ook nadat er tussen de gemeente en hem moeilijkheden waren gerezen.
Op 15 mei 1841 schrijft ds. Luther voor zijn gemeente een request aan de koning, waarin 'erkenning' wordt gevraagd.
Op een provinciale vergadering van de kerken van de groep Scholte, gehouden te Schoonhoven op 27 en 28 oktober 1841, is Luther min of meer als beklaagde aanwezig. Aan zijn bekwaamheden wordt getwijfeld en hij moet zich aan een onderzoek onderwerpen.
De negatieve uitslag hiervan heeft tot gevolg, dat de kerkeraad van Schoonhoven hem niet langer als predikant aanvaardt.
Luther blijft echter kerkgebouw en pastorie bezetten. Hij heeft aanvankelijk nog enige aanhangers.
In 1842 wendt hij zich met een request tot de minister van eredienst en tot de kantonrechter te Schoonhoven; halverwege dat jaar tracht hij door een rechterlijke uitspraak te verkrijgen, dat Jan Waterland, lid der gemeente, broodbakker wonende te Schoonhoven, hem *ƒ* 0,50 per week betaalt als bijdrage in zijn tractement. Mogelijk heeft hij dit als een 'proefproces' gezien tegen individuele leden der gemeente.
Luther krijgt van de minister nul op het request en wordt door de kantonrechter in het ongelijk gesteld.
Wij krijgen de indruk dat Luther kort na 7 juni 1843 uit Schoonhoven is vertrokken.
Beide nu volgende stukken hebben op één en ander betrekking.

Aan den Edel Achtbaren Heer Kantonregter van het Kanton Schoonhoven

De ondergeteekende Jan Waterland, broodbakker te Schoonhoven, ontvangen hebbende eene dagvaarding om gehoord te worden op den eisch van den Heer Frederik Martin Luther, zich noemende predikant bij de Hervormde Afgescheidene Gemeente te Schoonhoven, ten einde tegen den ondergeteekende gratis te mogen procederen, neemt de vrijheid hiertegen het volgende in te brengen.

1°. In Schoonhoven is geene Hervormde Afgescheidene Gemeente bekend; ondergeteekende is lidmaat van de door Z.M. erkende **Christelijke Afgescheidene Gemeente,** en bij die Gemeente is de Heer F.M. Luther geen

1 Men zie voor hem: TWEEDE DEEL, pag. 74-77 en pag. 371-379.
2 TWEEDE DEEL, register van personen.

predikant. Voor de erkenning dier Gemeente door het Gouvernement is voornoemde Heer wel als predikant beroepen door den kerkeraad; doch toen de kerkeraad voornoemden Heer volgens Art. 19 en 20

van het erkende reglement dier Gemeente[1] heeft doen onderzoeken, is het gebleken, dat hij de noodige vereischten volgens Art. 21[1] van voornoemd Reglement niet bezat, en is alstoen afgewezen en onbevoegd verklaard. Sedert dien tijd heeft de Kerkeraad der Christelijke Afgescheidene Gemeente geene kerkelijke betrekking met voornoemden Heer F.M. Luther gehad.

2°. Volgens Art. 10 en 11[1] van bovengenoemd Reglement, in verband met Art. 30 en 31,[2] hebben de mansledematen, wat de verzorging betreft, alleen te doen met den kerkeraad, en met niemand buiten dezelve; zoodat zelfs in geval dat iemand wettig predikant bij eene erkende Gemeente is, deze niet met de lidmaten, maar met den Kerkeraad te handelen heeft, tenzij er buiten den Kerkeraad eene personeele wettige verbindtenis mogt aanwezig zijn.

3°. Dat de ondergeteekende geene personeele verbindtenis met voornoemden Heer F.M. Luther heeft aangegaan om hem 50 cents per week te betalen.

4°. Dat voornoemden Heer F.M. Luther bovendien zich op een onwettige wijze veroorlooft om het kerkgebouw, ter godsdienstoefening aan de Christelijke Afgescheidene Gemeente afgestaan, voor zich te gebruiken, en daardoor die Gemeente belemmert in de uitoefening harer openbare godsdienstoefening.

Tengevolge hiervan concludeert de ondergeteekende op grond dat

1°. eene Hervormde Afgescheidene Gemeente te Schoonhoven niet bekend is voor de wet.

2°. De Heer F.M. Luther geen predikant is bij de erkende Christelijke Afgescheidene Gemeente te Schoonhoven c.a. waarvan de ondergeteekende lid is.

3°. In de erkende Christelijke Afgescheidene Gemeente de voorziening in uitwendige behoeften tot de bevoegdheid des Kerkeraads behoort.

4°. De ondergeteekende geen personeele verbindtenis met den Heer F.M. Luther heeft aangegaan.

Aan voornoemden Heer F.M. Luther zijn verzoek om gratis tegen den ondergeteekende te procederen zal worden ontzegd, en hem tevens aangeraden om niet langer op eene onwettige wijze het kerkgebouw en de pastorij der Christelijke Afgescheidene Gemeente in bezit te houden, ten einde de kerkeraad dier Gemeente niet eindelijk in het belang der Gemeente gedrongen worde om hem bij de bevoegde burgerlijke overheid aan te klagen.

't welk doende
Jan Waterland

1 EERSTE DEEL, pag. 406.
1 EERSTE DEEL, pag. 406.
1 EERSTE DEEL, pag. 406.
2 EERSTE DEEL, pag. 407.

11. Brief van Scholte aan mr. P. van den Brandeler[1] te Dordrecht, Utrecht 3 april 1843[2]

WelEdele Gestrenge Heer!

In gevolge UWEd. geëerde letteren van den 1sten dezer, wensch ik zoo duidelijk mogelijk mijn gevoelen te zeggen over de zaak te Schoonhoven. Uit de persoonlijke kennismaking met dien Heer Luther te Schoonhoven, ben ik ten volle overtuigd geworden, dat hij een man is die niet den minsten schroom heeft den titel der heilige bediening te misbruiken om aan den kost te komen. Wat de afgescheidenen tijdens zijne beroeping aldaar met hem zijn overeengekomen, weet ik niet; ook weten zij zelven niet welk adres er is ingeleverd aan Z.M., daar Luther dit geschreven en zij slechts geteekend hebben. Den eenigen grond van Luthers sterkte zoekt hij in de Gouvernementserkenning. Luther was echter tijdens die erkenning niet bevestigd, en zulk eene **bevestiging** moest, volgens het Reglement, op **verkiezing** en **beroeping** volgen, Art. 18. Om tot die bevestiging te komen, welke door eenen dienaar des Woords moet geschieden (Art. 18), hebben zich de Opzieners, volgens Art. 20, tot meerdere dienaars des Woords gewend, die eerst te Schiedam en naderhand te Schoonhoven zelf, en in de laatste plaats met den Kerkeraad van Schoonhoven en in tegenwoordigheid der Gemeente gehandeld hebben met Luther. De laatste vergadering kan ja eene provinciale genoemd worden, maar was tevens eene kerkeraadsvergadering voor de Gemeente te Schoonhoven, geadsisteerd door die meerdere dienaren des Woords en ouderlingen uit andere Gemeenten. Op die vergadering, in het kerkgebouw te Schoonhoven gehouden, was Luther tegenwoordig, hij bewilligde er in dat een der toen aanwezige predikanten tot president der vergadering benoemd werd; hij stemde er mede in dat hij onderzocht zou worden, en heeft het aangenomen om over eene door de vergadering hem opgegeven tekst eene leerrede te houden; hij heeft eene redevoering uitgesproken, de verschillende oordeelen daarover aangehoord, en toen eerst zich onwillig betoond om verder onderzocht te worden. Daarop heeft de vergadering, oordeelende over hetgeen zij van Luther wist, hem onbevoegd verklaard tot de bediening waartoe hij verkozen was, Art. 21. De kerkeraad van Schoonhoven heeft toen dadelijk aan Luther verklaard, dat hij niet mogt voortgaan met prediken, doch hij heeft zich, gerugsteund door eenige leden, vooral door den Heer Feiting, den eigenaar van het kerkgebouw, verzet, en is voortgegaan. De Gemeente is langzamerhand overtuigd geworden van de verkeerdheid van Luther; eindelijk is dit ook het geval geweest met den Heer Feiting. Luther heeft getracht door middel van den Kantonregter weekgeld te krijgen op grond van zijn beroeping door de

1 In het stuk is abusievelijk gespeld Brandelen.
2 Men zie de inleiding bij brief nr. 10 van dit hoofdstuk.

Gemeente; de eisch is hem na een pleidooi van den Advokaat Gefken[1] ontzegd. Luther is dus nooit als leeraar der Gemeente van Schoonhoven erkend geweest; hij deed daar dienst als buitenlandsche predikant, tot op nader onderzoek. De Kerkeraad kan dus zonder dadelijke onwaarheid te spreken, nu niet beginnen te handelen als of Luther hun leeraar was. Art. 76[2] kan niet door Luther worden ingeroepen. Het is ook op grond van dien toestand, dat de Kerkeraad sedert hij onbevoegd verklaard is tot de bediening, opgehouden heeft hem wekelijksche bezoldiging te geven. Mijn oordeel is dus dat, of de Heer Feijting alleen, of te zamen met den Kerkeraad eenvoudig door eenen deurwaarder aan Luther doe beteekenen bevel om binnen eenen bepaalden tijd de woning te verlaten, welke hij reeds al te lang wederregtelijk in bezit heeft, en zoo hij daaraan niet voldoet, vonnis tegen hem te vragen, ten einde hij volgens de gewone manier er worde uitgezet. Van gouvernementswege heeft Luther op geene hulp te rekenen. Begint de Kerkeraad met op dit oogenblik Luther als werkelijk leeraar te erkennen, die nog geschorst en afgezet moet worden, dan heeft hij dadelijk regt om voor den tijd dat hij geen bezoldiging meer ontvangen heeft, October 1841, vergoeding van schade en interesten te vorderen. Ik heb vroeger reeds aan den Ouderling de Hoop[3] gezegd, dat zoo de zaak regterlijk behandeld wordt, hij mij als getuige kan opgeven; want ik reken het schande voor de Evangeliebediening, dat Luther zulk eene vertooning maakt. Ik vertrouw dat UWEdGestr. na deze ontwikkeling eenig ander denkbeeld over de zaak zult verkrijgen. Zoo UWEDG. nog iets meerders hebt aan te merken, ik zal gaarne zoo veel in mij is, dienstbaar zijn ter hulp tot wegruiming van eenen brooddienaar, die geene praktijken slecht genoeg rekent om zich een bestaan in ons Vaderland te verschaffen. Ik ben verblijd, dat men te Schoonhoven mijnen raad gevolgd heeft, en UWEG. ministerie in deze zaak begeerd heeft, daar ik het vertrouwen heb, dat de zaak niet alleen met bekwaamheid, maar ook met waardigheid zal behartigd worden. De zaak van de godsdienst is teeder, maar ook waardig om tegen elken indringer gehandhaafd te worden in haar regt. Van harte wensch ik, dat UWEG. de vreugde mag smaken eene misleide Gemeente mede verlost te hebben van zulk een hardnekkig overweldiger als Luther is.

1 Mr. J.W. Gefken (1807-1887), bekend Reveil-man, advocaat der Afgescheidenen te 's-Gravenhage; later in enige functies bij de rechterlijke macht; 1868-1869 lid van de Tweede Kamer.

2 Artikel 76 van het 'Huishoudelijk Reglement' der Christelijk-Afgescheidene gemeente te Utrecht (EERSTE DEEL, pag. 405-411) luidt als volgt: Tegen een lid des kerkeraads zal geene beschuldiging aangenomen worden, tenzij dezelve duidelijk worde opgegeven en bevestigd door twee of drie getuigen. Zij die eenige beschuldiging tegen eenig lid des kerkeraads hebben, zullen gehouden zijn, om vooraf één der opzieners over de zaak te spreken, eer dat dezelve in de kerkeraadsvergadering gebragt wordt.

3 G. Lekkerkerk de Hoop, ouderling te Schoonhoven; men zie voor hem: TWEEDE DEEL, register van personen.

UWEG. geraakt te Schoonhoven en te Dordrecht[1] in kennis met de ellende van Afgescheidenen; ik hoop echter niet, dat naar die personen de zaak der scheiding zal beoordeeld worden. Wezenlijke scheiding is zoowel kerkelijk als personeel afstand doen van alle ongeregtigheid. Met hoogachting noem ik mij

UwEdGestr. dienstv. dienaar

Scholte

1 De geadresseerde, mr. P. van den Brandeler, was blijkbaar als rechtskundige geraadpleegd door de Schoonhovense kerkeraad. Vermoedelijk was hij ook gemengd in, althans bekend met de procedures tussen de kerkeraad Dijksterhuis (behorende tot het kerkverband) en Wigny c.s. (groep Scholte); TWEEDE DEEL, pag. 109-126.

Hoofdstuk 15
'Kerkelijke correspondentie'

Inleiding

Evenals de stukken in het vorige hoofdstuk beschreven, zijn ook de nu volgende bewaard gebleven in een copieboek. Dit heeft als kenmerk: Kerkelijke correspondentie. De collectie afschriften van brieven van ds. H.P. Scholte of door hem opgestelde stukken is eveneens van de hand van I. Overkamp, Scholte's secretaris.

De titel dekt de inhoud niet geheel.

Het eerste stuk, dat wij zullen noemen, is niet een brief, maar - zoals we zullen zien - een kerkelijk formulier. De correspondentie is niet steeds 'kerkelijk', maar veelal wel handelend over kerkelijke zaken.

In dit hoofdstuk zullen we ons, voor wat de afschriften van **brieven** betreft, op één uitzondering na, beperken tot correspondentie met Afgescheidenen. De uitzondering is gemaakt voor een brief, gericht aan mr. J.W. Gefken te 's Gravenhage, behorende tot de Réveilkring. In bedoeld schrijven spreekt Scholte van de regering der kerk, met name over de essentiële verschillen tussen de Dordtse kerkenorde en het door hem ontworpen 'Huishoudelijk Reglement', in feite de kerkenorde van de kerken der groep Scholte.

In de collectie 'Kerkelijke correspondentie' vinden wij verder onder meer brieven gericht aan de 'zeven Haagsche Heeren': D. van Hogendorp, G. Groen van Prinsterer e.a.;[1] aan D. van Hogendorp, I. da Costa en ds. J. de Liefde (Zutphen).

1. 'Formulier van ontbinding eener ongeoorloofde echtverbintenis'

Dit ongedateerde stuk - vermoedelijk tussen 21 juni en 1 juli 1842 ingeschreven in het copieboek - spreekt van het ontbinden van een echtverbintenis op grond van Leviticus 18 vers 16 en 20 vers 21.[2]

1 Vergelijk J.C. Rullmann, De strijd voor kerkherstel, 3e druk, Kampen 1928, pag. 10-13.

2 Bij dit alles werd veelal verwezen naar de kanttekeningen van de Staten-Vertaling bij Lev. 18 vers 16, nr. 22b: Uit deze wet volgt noodzakelijk, dat eene vrouw, met den eenen broeder getrouwd zijnde, na den dood met den anderen broeder niet mag trouwen; en eveneens een man met de eene zuster getrouwd zijnde, mag na haar dood de andere zuster niet trouwen.

In eerstgenoemde tekst lezen we: De schaamte van uw broeders vrouw zult gij niet ontbloten; het is de schaamte van uw broeder. In de tweede tekst wordt gesproken van bloedschande, als ‘een man... de vrouw van zijn broeder neemt’.

De exegese die van deze teksten werd gegeven door de Afgescheidenen in de eerste jaren - de synoden van 1840 en 1849 handelden hierover - was dat het niet geoorloofd was met de **weduwe** van zijn broeder te trouwen.

De gemaakte fout bestond derhalve voornamelijk in het vervangen van vrouw door weduwe. Een argument bij het aantonen van de onjuistheid van genoemde exegese is, dat in bepaalde gevallen het zwagerhuwelijk zelfs een gebod des Heren was: Deuteronomium 25 vers 5.

Opgemerkt dient dat in de eerste jaren ook het huwen met de zuster van de overleden vrouw als bloedschande werd beschouwd.

> De vraag, of dit formulier ooit is gebruikt - te Utrecht of elders - hebben wij tot heden niet kunnen beantwoorden. In de notulen van de Utrechtse gemeente wordt geen geval genoemd. Echter: in deze notulen is een hiaat van 24 mei 1842 tot 20 maart 1843.
> **Het formulier zèlf luidt als volgt.**

Daar het huwelijk onder de Christenen eerlijk behoort gehouden te worden en het bedde onbevlekt (Hebr. XIII: 4), en het den geloovigen niet geoorloofd is te trouwen, doch alleenlijk in den Heere (1 Cor. VII: 39), zoo behoort de Gemeente van Christus alle zoodanige vermenging ernstig te schuwen, welke door den Heere God als grouwelijk is gebrandmerkt, en door den Regter van Hemel en aarde is aangewezen als zulke zonde, ter oorzake waarvan het land verontreinigd wordt en op zich laadt den vloek des Almagtigen, volgens Levit XVIII: 24-30 en XX: 23. Dien ten gevolge moet de Gemeente van Christus eene verbindtenis van eenen man met de huisvrouw zijns broeders onder die schandelijke daden en gruwelen rekenen, volgens Lev. XVIII: 16 en XX: 21, en mag zulke vermenging niet gerekend worden onder de door den Heere geheiligde echtverbindtenissen. Nu is het, Geliefden in den Heere Christo, alzoo gebeurd, dat door de verwaarloozing der Christelijke tucht onder het naamdragend Christendom zoodanige verbindtenissen zonder tegenstand van hen, die Herders en Leeraars en Opzieners der Gemeente genoemd worden, niet alleen voor de burgerlijke overheid voltrokken zijn geworden, maar ook in het kerkelijke leven zijn erkend. Hierdoor is het ook gebeurd dat de in ons midden tgenwoordig zijnde personen... en... tot zoodanige zonde gekomen zijn. Bij de vernieuwde openbaarmaking van Christus Gemeente in de handhaving der Christelijke tucht kon het echter niet anders, of zulke zaken moesten ontdekt worden, en ontdekt zijnde, bestraft worden. Dit is dan ook geschied met de alhier in ons midden tegenwoordig zijnde personen... en... Beiden hebben door Gods genade hunne zonde in deze erkend en beleden en het voornemen geopenbaard om voortaan niet meer in die zonde te leven. De Heere heeft gezegd: die zijne zonde belijdt en laat,

zal barmhartigheid ontvangen (Spr. XXVIII: 13); derhalve mag de Gemeente des Heeren, in geval van verootmoediging en bekeering, de zonde aan iemand niet behouden of toerekenen. Het is dan ook op dien grond dat de kerkeraad voornoemden Broeder en Zuster ontheffen wil van de censuur, op hen gelegd, oordeelende echter dat vooraf openlijk getuigenis in de Gemeente door hen behoort gegeven te worden, en daarop ook eene openlijke verklaring in den name des Heeren behoort gedaan te worden, dat voornoemde Broeder en Zuster in de Gemeente Christi niet meer erkend worden als Christelijke echtgenooten, maar als op zich zelven staande lidmaten der Gemeente, jegens elkander volkomen vrij van alle huwelijksverbindtenis, latende voor het overige de regeling van burgerlijke en tijdelijke zaken over aan de burgerlijke overheid, dewijl de kerk zich niet in de zaken der burgerlijke regering wil mengen.

Opdat het dan openbaar worde, Geliefde Broeder en Zuster, dat gij beiden van ganscher harte met deze handeling instemt, zoo zult gij te zamen antwoorden op de navolgende vragen.

Eerstelijk: Bekent gijlieden hier voor God en deze Zijne heilige Gemeente, dat de vroeger door ulieden aangeknoopte verbindtenis in strijd staat met Gods wil, in Zijn heilig Woord geopenbaard, en dat deze zonde u van harte leed is?

Ten tweede: Begeert gij hier voor God en deze Zijne heilige Gemeente, dat die verbindtenis ten aanzien der Gemeente van Christus ontbonden wordt, en dat die Gemeente ulieden voortaan niet meer als Christelijke echtgenooten zal erkennen? Bovenal, dat de Heere God ulieden genadiglijk deze zonde gelieve te vergeven, en Zijnen toorn niet doe ontsteken over de Christelijke Gemeente, welke ulieden tijdens uw leven in de zonde in derzelver midden onbedachtzaam heeft opgenomen?

Ten Derde: Belooft gij hier voor God en Zijne heilige Gemeente, dat gijlieden u voortaan onthouden zult van alle huwelijksgemeenschap, met elkander alleen omgaande als broeder en zuster, daartoe u verlatende op de door den Heere aan Zijne kinderen beloofde genade, en verlangt gijlieden dat daartoe door de Gemeente de naam des Heeren openlijk worde aangeroepen?

Wat is ulieder antwoord? - Ja.

In den naam des Heeren, die hemel en aarde geschapen heeft, verklaren wij de vroeger bestaan hebbende verbindtenis tusschen... en... voor de Christelijke Gemeente ontbonden.

De Heere God ontferme zich genadiglijk over dezen Broeder en Zuster en over de geheele Gemeente, en bekroone de openlijke onderwerping aan Zijn Woord en wet met Zijnen zegen. Amen.

De Dienaar doet de ontbondenen nederknielen en vermaant de Gemeente met en voor hen te bidden.

Gebed.

2. Brief aan ds. C.G. de Moen, Utrecht 26 augustus 1842

Carel Godefroi de Moen (1811-1879), zwager van Brummelkamp, Van Raalte en Van Velzen, werd geboren te Leiden. Hij studeerde heelkunde en vestigde zich daarna te Hattem als chirurgijn en vroedmeester. Na korte tijd te Ommen te hebben gewoond, werd hij op 1 mei 1842 predikant van de Afgescheiden gemeente van Den Ham. De Moen was lid van de synoden van 1840 en 1846. Op 6 december 1854 hield hij de rede bij de opening van de Theologische School te Kampen. De Moen stond te Den Ham 1842, Zwolle 1846, Den Ham (tweede maal) 1848, Doesburg 1860; emeritus 1864; Doesburg (tweede maal) 1875-1879.

Geliefde Vriend en Broeder in onzen Heere J.C.!

Eindelijk zult gij eens eenig antwoord van mij ontvangen. De Reformatie was reeds meer dan overvol, om er iets van hetgeen gij mij zendt, te kunnen plaatsen, dewijl de bladen reeds gezet en in proef gedrukt waren. Ik heb echter op de laatste bladzijde nog eene opwekking kunnen plaatsen, volgens den inhoud door u gezonden.[1] In het volgend nummer der Reformatie zult gij onderscheidene stukken vinden betreffende kerkelijke bewegingen. Gaarne had ik nog een verslag gegeven van de onlangs gehoudene Synode in Schotland,[2] doch er was geen plaatsje meer voor te vinden. Van denzelfden kant uit Schotland is weder even als in het vorige jaar eene opwekking gekomen tot afzondering van eenige bepaalde dagen van 8 tot 17 October aanstaande des morgens en 's avonds van 8 tot 9 ure. Daar dezelve echter eerst heden tot mijne kennis gekomen is, zoo kon ik het niet in de Reformatie plaatsen. Ik denk er nu de volgende maand mede te openen.

Was er meer dadelijke gemeenschap onder de leeraars hier te lande, dan was er nu eene geschikte gelegenheid om eene kerkelijke correspondentie met Schotland aan te knoopen, daar het verlangen hiertoe door de Schotsche Synode geopenbaard is.

Ook gij betreurt de schijnbare of wezenlijke verdeeldheid der Leeraars; anderen doen dit ook, en evenwel worden er geene pogingen aangewend om gemeenschappelijk werkzaam te zijn. Wij zullen trachten in deze provinciën een begin te maken. Onlangs hebben wij op eene classikale vergadering te zamen zijnde, afgesproken om te zien eene driemaandelijksche predikanten conferentie tot stand te brengen, om, zonder eenig vertoon van kerkelijke gebiedvoering, broederlijk te handelen over de werkzaamheden onzer bediening. De eenige voorwaarde onzer bijeenkomst is: Gods Woord als ons eenig middelpunt te hebben. Wij zijn nu zeven in getal.

1 In het tijdschrift De Reformatie, derde deel 1842, pag. 196, schrijft Scholte een ‘Opwekking tot weldadigheid’ (augustus 1842) naar aanleiding van een brand in Den Ham (Ov.), de gemeente van ds. C.G. de Moen.

2 Bedoeld is de Schotse staatskerk, waarvan zich in 1843 velen afscheidden. Men zie het artikel in de Christelijke Encyclopaedie (onder: Schotland). Scholte schreef uitvoerig over de gebeurtenissen in de Schotse kerk in de jaren 1842 en 1843; men zie De Reformatie van die jaren resp. pag. 128, 276, 330 en 24, 84, 141, 181, 261.

Uit Zeeland: Van der Meulen, Steketee[1] en Gardenier;[2] uit Zuid-Holland: Baay, Wildeboer[3] en Betten; en mijn persoon uit Utrecht. Aanstaanden dingsdag komen de Broeders alhier te zamen. Daar Brummelkamp op eene aanschrijving van de Cock de vergadering te Leijden onbepaald heeft uitgesteld, zoo reken ik de vroegere bemoeijenissen daartoe vervallen.[4] Ik ben volkomen overtuigd, dat indien allen zullen wachten totdat allen eensgezind zijn, er dan nooit geene vereeniging tot stand zal komen. De benaauwdheid voor gescheurd te heeten, zal allen meer van elkanderen verwijderen en vervreemden.

Ik heb het gedeelte van uwen vorigen brief over Wildeboer aan dien Broeder gezonden en een voor mij voldoend antwoord terug ontvangen. Ik zou u raden zelf ook eens te schrijven. Dit kan ik u wel zeggen, dat volgens meer dan een brief uit Velp en Arnhem, bij mij de overtuiging geboren is, dan men aldaar liever Wildeboer, dan wel Brummelkamp zou zien.[5] De werkzaamheden van den eerste zijn echter in Zuid-Holland zoo menigvuldig, dat hij vooreerst wel niet naar Gelderland zal kunnen gaan. Dijksterhuis heeft op de Classis poging aangewend om Wildeboer als geschorst te doen beschouwen, doch de Classis heeft eenparig Wildeboer tot President verkozen, terwijl Dijksterhuis is weggeloopen,[6] en nu de Gemeente van Dordrecht bewogen heeft om de Dordsche K.O. aan te nemen. Die heer schijnt model te nemen aan zijn zwager[7] te Amsterdam, die ook voortgaat overal poging te doen om verdeeldheid te zaaijen.

Uw stukje over het indienen van het adres aan de Haagsche Synode heeft mij niet doen veranderen in mijne gedachten over dien stap. Het is niet het zenden van eenige schriftuur aan die vergadering maar de indiening van een adres, hetgeen mij bevreemde. Ik had ook iets gezonden, namelijk, aan elk der leden een extract uit de Reformatie, pag.

1 Christiaan Steketee, predikant te Nieuwdorp (Zld.) 1842-1844, oud-leerling van Scholte.
2 Wijnand Gardenier, predikant te Wolphaartsdijk 1842-1853; daarna te Kalamazoo, Mi., U.S.A.; overleden 1856. Oud-leerling van Scholte.
3 K. Wildeboer (1809-1842), predikant te Rijssen 1839, 't Zandt 1841, Zuid-Beijerland ‘gezegd Den Hitsert’ 1842. Vergelijk TWEEDE DEEL, register van personen.
4 Begin 1842 zijn er, mede op verzoek van ‘Noord-Brabant’ (ds. G.F. Gezelle Meerburg) door ds. A. Brummelkamp pogingen gedaan een synode bijeen te roepen. De bedoeling was deze te Leiden te houden. In de notulen van de provinciale vergadering van Friesland van 23 en 24 maart 1842 wordt zelfs vermeld dat een lastbrief is opgesteld voor de afgevaardigden naar de synode ‘gehouden zullende worden op den 1 Junij 1842 en volgende dagen in het Kerkgebouw te Leiden’. Men zie ook: Bouwman, De crisis der jeugd, pag. 46 e.v. De eerste synode nà die van 1840 is gehouden in 1843 te Amsterdam; deze ging echter reeds na enige dagen onverrichterzake uiteen. Vergelijk EERSTE DEEL, pag. 201.
5 In augustus 1842 ging ds. A. Brummelkamp van Schiedam naar Arnhem. Zonder te zijn bevestigd deed hij aldaar alsmede in de omgeving - o.a. te Velp - naast zijn arbeid als opleider van predikanten, het werk van een dienaar des Woords.
6 TWEEDE DEEL, pag. 104-106.
7 Ds. S. van Velzen; Dijksterhuis was gehuwd met een zuster van Van Velzen.

43 enz.[1] Dat de geloovigen, die de noodzakelijkheid der scheiding nog niet inzien, iets van zulk eene Synode als een bestuur vragen, dat begrijp ik; uw stap schijnt mij nog toe eenigzins in tegenspraak met de scheiding. Het voorbeeld van Paulus, Hand. 21, kunt gij reeds veel vroeger vinden zonder raadgeving van Jeruzalemsche Ouderlingen. Zie slechts Hand. 18: 18, 21. Paulus was hetgeen wij allen nog moesten zijn, met geheel zijn hart gehecht aan Israël en deszelfs goddelijke instellingen, niet om daardoor de zaligheid te verdienen of de onderhouding er van eenigzins in rekening bij God te willen brengen, maar omdat hij ten volle overtuigd was, dat de genadegifte en de roepinge Gods onberouwelijk zijn. De betrekking, die Paulus had op de tegen Christus vijandige Joden, (Geliefden om der Vaderen wille) kunnen wij niet hebben, had ook Paulus niet op afvallige naamchristenen. Als in mijn leven de beloften Gods aan Israël vervuld worden, en ik worde verwaardigd te behooren onder diegenen, die in Jeruzalem de herstelde dienst van Jehova aanschouwen mogen, dan zal ik in de vrijmoedige erkentenis van Jezus, als de eenige oorzaak mijner zaligheid, doen gelijk Paulus deed, zonder echter een afvallig christendom gelijk te stellen met de hunnen Messias niet erkennende Joden. Welligt hierover nog eens nader.[2] Daar ik met de Haagsche Broeders in de vroegere gemeenschapsoefening leef en met hen op en neer ga, verblijdt mij elke stap, door hen gedaan, waardoor zij de overtuiging kunnen deelachtig worden, welke de mijne is. Daartoe kan ik van hun standpunt uitgaande, oordeelen over hunne werkzaamheden, ja zelfs raad geven, doch mijzelven niet op dat standpunt plaatsen en mededoen op dezelfde wijs.

Fijnebuik[3] heeft al te Gouda een' predikant bevestigd: de van ouds bekende **Gerrit Jan** (Reijdt), een' vroegeren kleinen profeet bij de Cock, reeds als schrijver bekend. Ik moet u echter de opmerking maken, geliefde Broeder, dat het mij onmogelijk zijn zou om iemand, dien ik als een indoctus en inpudens[4] wezen kenmerk, te erkennen als een Herder en Leeraar in Christus Gemeente. F.A. Kok is immers mede toegelaten geweest als examinator op de provinciale vergadering in Overijssel?

Uit de courant heb ik de opwekking gezien uit den Ham; het schijnt dat de Burgemeester uwe dienst wel wil gebruiken om geld te bezorgen, doch daarvoor niet openlijk uitkomen.

1 De Reformatie, derde deel, 1842 pag. 43-51 bevat een bespreking van ‘Adres aan de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk’ etc. Te Leiden, bij Luchtmans 1842. Het artikel heeft als onderschrift: ‘Amsterdam, 14 Junij 1842’. Scholte had blijkbaar aan elk der leden der ‘Haagsche Synode’ een extract van dit Reformatie-artikel gezonden.

2 Uit deze passage blijkt de chiliastisch-getinte toekomstverwachting van Scholte. Zoals bekend spreekt het chiliasme van een tweemaal wederkomen van Christus.

3 Ds. B. Fijnebuik stond te Schiedam van 18 juli 1842 tot 11 dec. 1842 (daarna te Zwolle van 4 aug. 1844-15 sept. 1845). Deze bevestigde in 1842 te Gouda Gerrit Jan Raidt (1788-1877). Raidt emigreerde na veel omzwervingen naar de U.S.A. in 1855. Autobiografie: Levensgeschiedenis en bekeeringsweg van Gerrit Jan Raidt (opnieuw utigegeven) Rijssen 1929.

4 ‘indoctus en inpudens’ = ongeleerd en onbeschaamd.

Onder alle kerkelijke en wereldlijke bewegingen heb ik ruste in God; het profetische Woord is mij tot groote sterkte, en de dagelijksche gebeurtenissen bevestigen slechts mijne verwachting. In de verkondiging des Woords geniet ik veel ondersteuning, en meestal is mij de prediking zelve tot opwekking en ontdekking.

Luther,[1] te Schoonhoven, op eene classicale vergadering provisioneel toegelaten als buitenlandsch predikant door Brummelkamp, Ledeboer en Meerburg, procedeert thans om tractement te krijgen van leden, die hem verlaten hebben; heden zal de kantonregter uitspraak doen. Deze zaak verwekt nog al schandaal. Die Gemeente zit nu in de ellende, en Brummelkamp, die zoo bereidvaardig het opzienerschap over dezelve aanvaard heeft, toen de menschen in het denkbeeld verkeerden dat zij te Utrecht te hard behandeld werden, komt nu niet opdagen.

Ik verwacht dat indien er geene duidelijke en op Gods Woord gegronde verbindtenis en tezamenwerking komt, de eene verwarring op de andere volgen zal. Nu, ik ben er niet bedroefd om, wanneer hout, hooi en stoppelen, hoe eer zoo liever verbranden, ik beklaag echter den kostelijken tijd, die met het bouwen van die brandbare stof voorbij is gegaan en nog gaat. Ik wensch het Woord Gods te betrachten: **een ieder** zie toe hoe hij daarop bouwt; de hoedanigheid van het werk wordt van achteren beproefd. Vele medestanders in dit werk te hebben, is mij aangenaam, en verblijdend zal het mij zijn, wanneer deze of gene stoppelenbouwer door den brand tot bezinning komt, en de verbranding niet wijt aan den inbrandsteker, maar aan de deugdeloosheid der stoppelen. Het staat wel wat kaal, als alles zoo tot den grond toe afgebrand is en de bouwer dan tot de omstanders moet zeggen: dat is mijn ‘eigen’ schuld. Het is echter nog beter behouden te worden, volgens 1 Cor. III: 15, als verbrand te worden, volgens Matth. XIII: 30, 39-42.

Van harte wensch ik u toe, dat de Heere uwe vrouw verder moge sterken, en dat zij nog dikwijls van dat brood en uit dien drinkbeker moge eten en drinken, welke de Heere ons als onderpanden gegeven heeft van Zijne onzigtbare tegenwoordigheid en gemeenschap, totdat Hij zigtbaar wederkomt. Groet allen die den Heere Jezus liefhebben in onverderfelijkheid. De Heere zij uw licht en uwe levenskracht.

Budding is losgelaten[2] en predikt even als voorheen. Ledeboer is, hoor ik, naar hem toe.

In de volgende week denk ik een uitstapje naar Staatsvlaanderen te doen, en welligt eens even naar Brussel te gaan, waar zich tegenwoordig een belanginboezemend persoon[3] incognito zich bevindt, en dien ik gaarne zou ontmoeten.

Gedenk in het gebed aan uwen u in Christus liefhebbenden Vriend en Broeder
Scholte

1 Friedrich Martin Luther. Circa 1842 korte tijd predikant van de Afgescheiden gemeente van Schoonhoven. Uitvoeriger over de verwikkelingen met hem: TWEEDE DEEL, pag. 371-379.
2 Men zie voor hem hoofdstuk 13.
3 Niet duidelijk wie bedoeld is.

3. Brief aan mr. J.W. Gefken te 's-Gravenhage, Utrecht 5 januari 1843

Uit deze brief wordt duidelijk, dat mr. Gefken, op advies van Scholte, als rechtsgeleerd raadsman is benaderd door de groep Wigny, die te Dordrecht in enige processen betreffende de kerkelijke goederen was gewikkeld met de kerkeraad-Dijksterhuis. P. F.A. Wigny c.s. verwierpen de Dordtse kerkenorde; ds. P.M. Dijksterhuis en zijn volgelingen hadden deze (weer) aanvaard en bleven behoren tot het kerkverband der Afgescheidenen.[1] Deze brief is daarom zo belangrijk, daar Scholte puntsgewijs naar voren brengt de essentiële verschillen, die er zijns inziens bestaan tussen de D.K.O. en het 'huishoudelijk reglement', de kerkenorde van de groep Scholte.

Waarde Vriend en Broeder in onzen Heere Jezus Christus!

Niet dan met weerzin vat ik de pen op, niet omdat ik aan u moet schrijven, maar omdat ik moet schrijven over die Dordsche questie; door Wigny wegens alle die zaken naar u te wijzen, dacht ik er geheel van verschoond te zullen blijven. Ik moet u echter vooraf de opmerking maken, dat de k.o. van Dordrecht niet alleen eenen verbazenden twistappel uitmaakt onder de Gescheidenen, maar dat hetzelfde aanwezig is onder de niet gescheidenen. Het onderscheid is alleen, dat de eersten, vrij van banden, waardoor de laatsten zich genootschappelijk beklemd voelen, zich meer werkzaam kunnen openbaren. Ik kan u, daar gij nu toch in deze zaak als advokaat gemengd zijt, aanbevelen om te lezen 1°. Verslag van de Synode der Afgescheidene Gereformeerde Gemeente in Nederland, gehouden te Amsterdam van den 17 Nov. tot den 3 Dec. 1840, en 2°. Aanmerkingen tegen dat geschrift van Wormser en mij. **Dordrecht** wordt gebruikt als een tooverwoord door menschen, die anderen lasten opleggen, te zwaar om te dragen, zonder ze zelf met den vinger aan te roeren; mijne ondervinding aangaande dat soort is zoodanig, dat ik zoo min mogelijk met die menschen in aanraking wensch te komen.

Het hoofdonderscheid tusschen de D.K.O. en het huish. Regl. bestaat hierin:

1°. Het Huish. Regl. kent en erkent alleen als bestierders der Gemeente de Opzieners en de Diakenen, zonder met de D.K.O. eenige kerkelijke **magt** behalve van den Heere Jezus, boven die bestierders aan te nemen. Het H.R. sluit geene vergaderingen uit van de kerkeraden van meerdere gemeenten, maar beschouwt zoodanige vergaderingen alleen als uitgebreider, niet als hooger; zoodat de gelijkvormige handelingen van meerdere kerkeraden moet voortvloeijen uit inwendige overeenstemming, niet uit uitwendigen dwang.

2°. Het H.R. kent de uitoefening der tucht ten einde toe aan elken

1 Uitvoeriger hierover in TWEEDE DEEL, pag. 109-126.

kerkeraad toe, zonder volgens de D.K.O. eerst permissie te vragen aan eene **hoogere** vergadering.

3°. Het H.R. kent de verkiezing der kerkedienaren toe aan de mansledematen; de D.K.O. alleen aan den kerkeraad met de Diakenen, en dat niet zonder correspondentie met de overheid[1] en voorweten of advies der Classe.

4°. Het H.R. geeft aan den Kerkeraad het regt en legt het zelfs ten pligt op de verkorene dienaren voor de bevestiging te onderzoeken; de D.K.O. ontneemt dit aan de kerkeraden, en legt dit op de Classe ten overstaan van Gedeputeerden der Synode; terwijl de quasi Synode van Amsterdam nog verder gaat, en bij het onderzoek naar de leer der predikanten den Ouderlingen het onderzoeken verbiedt.

5°. Het H.R. geeft aan de geheele Gemeente het regt om de kerkeraadsvergaderingen bij te wonen, de mansleden, die ten H. Avondmaal zijn toegelaten, hebben altijd eene raadgevende stem. Volgens de D.K.O. worden de lidmaten uitgesloten.

6°. Het H.R. stelt het Ouderling- en Diakenschap even duurzaam als dat van leeraar; volgens de D.K.O. zijn de beide eersten slechts diensten van 2 jaar.

Dit zijn alle zaken, die dadelijk ingrijpen in het gemeentelijk bestaan, voor zoo ver zich dat naar buiten ontwikkelt. Eene Gemeente, welke leeft en belang stelt in het voortdurend bestaan, moet op dat alles letten, dan is er ook nog mogelijkheid dat een Philadelphia kan blijven staan, zonder door het naburige Sardes of Laodicea in classis of provinciale Synode te worden medegesleept in laauwheid of dood. Waar echter het leven der liefde ontbreekt, daar kan de beste ordening niets baten, want vorm geeft of wekt geen leven; het leven moet den vorm bezielen. Ik vrees dat dit bij allen, die te Dordrecht tegen de D.K.O. protesteren niet het geval is; doch ik heb daarover niet te beslissen. Voor het menschelijk regt heeft Wigny c.s. gelijk, en wanneer men te Dordrecht in de vierschaar voor oogen houdt jus suum cuique tribue,[2] dan krijgt de minderheid gelijk. Indien echter de bediening van dat jus voor hen zou zijn voeding van het vleesch, dan zou ik haast wel wenschen, dat de regters deden gelijk zij die den verloren zoon omringden toen hij in ellende verkeerde, en een ander jus suum begeerde: niemand gaf het hem. Het werd dien zoon aanleiding om tot den Vader te gaan, niet om hen te beschuldigen, die hem den zwijnendraf hadden geweigerd, maar om belijdenis te doen, ik heb gezondigd.

Nu nog een enkel woord over uwe vragen. De aanneming der D.K.O. sluit alles in zich, Classis, Synode, enz. Te Delft heeft men eens beproefd om

1 Bij de hernieuwde invoering van de D.K.O. in 1840 braken de Afgescheidenen de jure geheel en al met ‘correspondentie met de overheid’ inzake verkiezing en benoeming van ‘kerkedienaren’; de facto hadden ze dit aanstonds na 1834 gedaan.

2 Jus suum cuique tribue = verschaf ieder het recht dat hem toekomt.

met de Dordsche K.O. vrijheid te verkrijgen, doch ik meen alleen bij het plaatselijk bestuur. Ik meen echter dat de te zamenkomende gescheidenen en ongescheidenen eerst hebben ingeleverd de D.K.O., doch daarmede afgewezen zijnde, nader het H.R. hebben aangenomen; ditzelfde is ook geschied te Middelburg, en ook nog elders. Daar ik echter zoo min mogelijk met dat alles mij inlaat, en alleen dadelijke kerkelijke gemeenschap onderhoude met de Gemeenten in de Zuidelijke Provinciën, die van den beginne aan in opregtheid vereenigd zijn geweest en tot nog toe gebleven, zoo kan ik u van de andere niet alle bijzonderheden verhalen. Wanneer gij aan van Zuylen[1] eens een bezoek bragt, zou deze u zeker gaarne over een en ander spoedig het stellige kunnen en denkelijk ook wel willen zeggen. Ik heb dezen zomer een zeer uitvoerig en hartelijk gesprek over alle die zaken met hem gehad.

Hebt gij het stukje al gelezen: **Wat is dan toch de Groninger School?**[2] Het is regt op den man aan; nu, dat mag ook wel. Het laatste nummer van Waarheid in Liefde gaat alle verbeelding te boven: het bevat eene nadere verklaring tengevolge van het stukje van Taats.[3] In het volgend nummer der Reformatie zal ik een stukje plaatsen als tegenhanger van de akademische redevoering van Hofstede de Groot.[4] De Groninger School erkent hare overeenstemming met de Zwijndrechters.

Gij hebt uit Axel een' brief gehad betrekkelijk eene school: ik hoop dat het tot stand zal komen. Ik heb een' zeer goeden meester voor hen, die den 2den rang bezit.[5] Van Kockenge hoor ik niets naders van de school; ik geloof dat het hapert aan geld. Als er geene meerdere tezamenwerking komt, denk ik niet dat van alle diergelijke zaken veel komen zal. Groet uwe vrouw en alle de broeders. De Heere zij met u en de uwen. Gedenk in het gebed des geloofs aan

Uwen Vriend en Broeder in Christus
Scholte

1 Bedoeld zal zijn mr. H. baron van Zuylen van Nijevelt (1781-1853), van 1841-1848 minister van eredienst. Alle requesten van Afgescheidenen betreffende erkenning door de overheid, werden door de Koning aan hem gezonden voor behandeling en advies.

2 De Reformatie, vierde deel 1843, blz. 108: (Boekbeoordeeling) Wat is dan toch de Groninger School? Te Utrecht, bij van Dorp en Heringa, 1843.

3 Ds. B.J.H. Taats, rechtzinnig Hervormd predikant te Elspeet, keerde zich tegen de publicaties en een adres van de Groninger School in een brochure: Bijdrage tot verdediging van de leer der voldoening (1842). Een aantal theologen van genoemde School gaf sedert 1837 een populair tijdschrift uit, Waarheid in Liefde geheten. Ds. Uden Masman schreef in 1843 een felle bestrijding van de brochure van Taats. Men zie verder: De Reformatie, vierde deel 1843, blz. 97-107.

4 De Reformatie, vierde deel 1843, blz. 108: (Boekbeoordeeling) Zwijndrechtsche en Groninger Godgeleerde Wetenschap, opgedragen aan de Studenten in de Theologie. Tweede druk. 's-Gravenhage 1842. Ook: a.w. blz. 54-83.

5 Dr. J. Wesseling, De geschiedenis van Axel, Groningen 1966, pag. 318. In 1843 werd te Axel de oprichting van een Christelijke school overwogen. Eind 1844: 'Tot hoofd werd benoemd I. Overkamp te Utrecht, die echter bedankte.' De school in Axel werd eerst in 1864 geopend.

4. Aan A.E. Dudok Bousquet te Zaltbommel, Utrecht 2 maart 1843

Hoewel in deze brief geen naam of plaats wordt genoemd staat het vast, dat dit schrijven gericht is aan bovengenoemde persoon.[1] Dudok Bousquet bezat in Zaltbommel een steenfabriek; daarnaast financierde hij enige andere bedrijven. Hoewel zijn zaken met wisselende uitkomst werden gedaan, hebben we toch de indruk, dat hij in 1849 betrekkelijk gefortuneerd Nederland verlaat. Hij gaat in dat jaar met vrouw en kinderen naar Pella, Iowa. Wij kennen zijn financiële omstandigheden en zijn pessimistische kijk onder meer uit zijn brieven aan Da Costa en Koenen.[2] Scholte treedt in dit schrijven duidelijk als zakenman naar voren. Zoals bekend was laatstgenoemde zowel in Nederland als in Amerika voortdurend betrokken bij allerlei financiële aangelegenheden. Wij hebben gemeend - teneinde ruimte te sparen - een gedeelte van de vrij uitvoerige brief te moeten weglaten; dit bevat een aantal opmerkingen van pastorale aard.

Waarde Vriend en Broeder in Christus!

Uw brief van 23 Februarij heeft mij zeer aangedaan wegens uwen daarin geopenbaarden zielstoestand onder tijdelijke omstandigheden. Gij schijnt volgens dien brief in het denkbeeld te verkeeren, dat meerdere ruimte van geld uwen toestand dragelijker zou maken. Ook het bezit van uwe vrouw en uwe kinderen schijnt u zeer drukkend te zijn. Dit alles te zamen nemende, kan ik hoewel niet in dien toestand verkeerende, begrijpen dat het u bijna ondragelijk is, en dat gij Job benijdt. Ik twijfel echter zeer, dat, wanneer de Heere u in dien toestand plaatste, en gij dezelfde gedachte hieldt als nu, uw oordeel dan nog zoo zou zijn. Oppervlakkig uwen brief lezende, zou ik bijna moeten zeggen: B... is op het punt om failliet te moeten gaan; en toch van ter zijde onderzoekende bij uwe vrouw, kan ik dat besluit niet opmaken. Ik stel mij dus uwen toestand in het tijdelijke zoo voor, dat gij u met onderscheidene aardsche betrekkingen hebt ingelaten, welke niet naar uwe verwachting voorspoedig gaan en genoegzaam voordeel afleggen, en dat het u pijnlijk is bij de menschen te worden aangezien als iemand, die in grooten overvloed en ruimte leeft, terwijl gij zelf het tegendeel weet. Dit heeft invloed op uwe huiselijke betrekking, tot vrouw en kinderen. Nu is zeker uwe vraag: wat moet ik doen? Ik kan u daarop geen volkomen antwoord geven, dewijl ik met den inhoud en omvang uwer zaken niet bekend ben; doch in het algemeen zou ik zeggen: heb gij te veel hooi op uw vork genomen, laat er dan wat afvallen, want anders put gij uwe krachten te vergeefs uit. b.v. Gij hebt een cigarenfabrijk, grootendeels begonnen om iemand aan de kost te helpen, die u eigenlijk heeft opgeligt met een octrooi, dat voor u niets beteekent. De verkoop

1 Men zie voor hem hoofdstuk 11 en ook EERSTE DEEL, naamregister; echter in het bijzonder pag. 279-285.
2 EERSTE DEEL, pag. 280-285.

van die cigaren gaat niet vlug en het voegt u niet om honderden in voorraad te hebben; wel nu, laat de aanwezige tabak opwerken, en koop geen nieuwe tabak meer, dan is er eene zaak minder tot last. Op eene andere wijs zou het welligt met andere zaken kunnen gaan. Kunt gij alles eerlijk van de hand doen, en alleen de steenbakkerij overhouden, zoo veel te beter, dan zijt gij aan de inwoning te... niet gehouden: gij kunt uw huishouding op kleiner schaal inrigten, meer met uwe kinderen bezig zijn, en jaarlijks van de inkomsten van den steenoven wat overleggen, voor welks rigtig gebruik de Heere welligt eenen weg opent. Hierover kan ik echter niet nader schrijven, dewijl ik geene opening van den stand uwer zaken heb. In allen gevalle zou ik u raden eens eenen staat op te maken, berekend naar den laagsten stand der waarde van hetgeen gij bezit, en wilt gij dan eens vertrouwelijk met mij spreken, dan wil ik openhartig mijn gevoelen daarover zeggen.

Van meer gewigt reken ik echter uwe uitdrukkingen omtrent vrouw en kinderen. Uwe vrouw is zeer zwak, ik merk zeer goed dat zij zeer gedrukt is, en indien er geene gunstige omwending bij haar komt, haar toestand eer verergeren, dan wel verbeteren zal. Hoewel ik geene volkomen duidelijkheid omtrent hare kwaal heb, geloof ik echter dat het voornaamste redmiddel voor haar zijn zal onvoorwaardelijke overgifte in de hand des Heeren, zonder als het ware te beredeneren op welke wijze de Heere haar redden moet. En in den grond geloof ik, dat dit bij u het geval ook is. Gij zoudt in den grond niet beter zijn, al zond God u overvloed van geld; het zou kunnen dienen om u minder gevoelig over uwe ellende te maken, maar dat zou niet beter zijn. Wat in het huwelijk geschied is, is niet te herroepen: gij zijt aan elkander verbonden, en moet verbonden blijven totdat de dood u scheidt. Uwe kinderen vragen de ouderlijke zorg, en in den toestand van uwe vrouw valt een groot deel van die zorg op u. Met toe te geven aan de gedachte 'had ik die vrouw en kinderen niet, het zou beter zijn,' maakt gij u zelven en de uwen zoo langer zoo ellendiger. Er komt heimelijke verwijdering, welke des te pijnlijker is, daar gij niet als een kind der wereld u kunt aanstellen, en troost zoeken in de zielverdervende zinvermaken der aarde. O Broeder! ik gevoel iets van den voor u geopenden afgrond, waarin gij evenwel nog niet behoeft neder te storten, zoo gij u wilt toevertrouwen, onvoorwaardelijk toevertrouwen aan Hem, die ook u toeroept: Werpt **alle** uwe bekommernissen op Mij; Ik zorg voor u. Dat echter zult gij niet doen, voor dat gij met Job, overtuigd van uwen schuld voor God, in waarheid met dien geplaagde aan den Heere belijdenis doet gelijk hij, Cap. 42 vs 1-6. Indien wij onze zonden belijden, God is getrouw en regtvaardig, dat Hij ons de zonden vergeeft, en ons reinige van alle ongeregtigheden, 1 Joh. I: 9.

Ik denk aan u en de uwen in het gebed. God zegene deze weinige woorden aan uwe harte; en doe mij spoedig eenige letteren van u toekomen.

Ik blijf uwen u liefhebbenden Vriend en Broeder in Christus,
Scholte

5. Schrijven aan ‘Den WelEerw. Ds. A. Brummelkamp V.D.M. en de gemeenten onzes Heeren Jesu Christi in Gelderland’, 2 mei 1843

De **drie thans volgende stukken** zijn door Scholte - of door Scholte en I. Overkamp - geschreven namens de ‘Vergadering van Opzieners enz. uit Holland, Zeeland en Utrecht’, gehouden te Leerdam op 26 en 27 april 1843.[1] Op deze vergadering was nagenoeg de gehele, slinkende aanhang van Scholte van de jaren 1843-1847 vertegenwoordigd.

Met een geringe afwijking van de chronologische volgorde, houden we ons aan die van de inschrijving in het copieboek.

Onderstaande brief handelt over de pogingen van Scholte c.s. te komen tot een kerkverband. Immers, men had enige jaren volgehouden, dat men niet van een algemene kerkenorde - laat staan de Dordtse - wilde weten. In 1843 - te Leerdam - wordt er echter gesproken over ‘Christelijke Vereeniging’. Er wordt een commissie benoemd, die in 1843 een gedrukt ‘Ontwerp van Reglement der Christelijke Vereeniging’ op tafel legt. Verder dan een ontwerp is men niet gekomen, voor zover we weten. Daarbij dient gezegd, dat er uiterst weinig bekend is van ‘meerdere vergaderingen’ van de kerken van de groep Scholte over het tijdvak 1843-1847.[2]

Nog zij vermeld, dat de Afgescheiden kerken in de provincies Gelderland, Overijssel en Noord-Brabant niet zijn ingegaan op de uitnodiging tot deelnemen aan de arbeid van genoemde commissie.

Geliefden in den Heere Jezus Christus!

Namens de laatstgehoudene vergadering van Opzieners en Afgevaardigden der onderscheidene vereenigde Christ. Afgesch. Gemeenten in Holland, Zeeland en Utrecht, ben ik belast geworden u mededeeling te doen van het besluit dier vergadering, om op dezelfde wijs als dit geschied is met het gemeentelijke reglement, volgens hetwelk elke Gemeente een maatschappelijk bestaan heeft in ons Vaderland, zoo ook werkzaam te zijn ter verkrijging van eene gemeenschappelijke ordening en band, ten einde meer dadelijk elkander in christelijke vereeniging te kunnen ondersteunen. De jammerlijke practijken van sommigen, die, van elders ingekomen, het zoo

1 TWEEDE DEEL, pag. 77-79. De Leerdamse vergadering deed nog een vierde stuk uitgaan. En wel ‘Aan de Algemeene Vergadering der Kerk van Schotland’. In deze kerk voltrok zich reeds kort na 27 april 1843 - namelijk op 18 mei - een splitsing, waarbij meer dan 400 predikanten de oude organisatie verlieten. De algemene vergadering van de daarna gevormde Vrije Kerk van Schotland beantwoordde de ‘Leerdamse’ brief op 4 juli 1843. Aangezien beide laatstgenoemde stukken staan afgedrukt in het tijdschrift De Reformatie, vijfde deel 1843, pag. 142-148, menen wij, dat het overbodig is, ze hier opnieuw te publiceren.

2 TWEEDE DEEL, pag. 74-80.

ver gebragt hebben, dat reeds de burgerlijke regtbanken zijn ingeroepen,[1] hebben de broeders in bovengenoemde provinciën, overtuigd van de noodzakelijkheid eener zoodanige vereeniging, welke, wanneer dezelve tot stand komt, ons in staat zal kunnen stellen, om met meerdere vastheid onze gemeenschappelijke belangen te kunnen bevorderen. De vergadering heeft geoordeeld de Provinciën N. Braband, Gelderland en Overijssel hiervan kennis te geven, met uitnoodiging om indien dezelfde behoefte ook aldaar gevoeld wordt, in dezen gemeenschappelijk werkzaam te zijn.

Er is eene algemeene commissie benoemd van 13 leden, welke den 13 Junij aanstaande te Utrecht zal bijeenkomen, zoo de Heere wil. Het werk der commissie zal zijn alsdan een algemeen Reglement ter christelijke vereeniging te vervaardigen; het vervaardigde op gemeene kosten te doen drukken, aan de belanghebbende Gemeenten te zenden, ten einde in de openbare kerkeraadsvergaderingen behandeld te worden. Wanneer de antwoorden van de verschillende kerkeraden zijn ingekomen, zal de commissie weder vergaderen, de aanmerkingen nagaan, daarna de noodige veranderingen in het reglement maken, alsdan eene algemeene vergadering bijeenroepen, en vervolgens werkzaam zijn dat dit reglement door de regering als zoodanig worde erkend als de maatschappelijke band der Christelijke Vereeniging.

Op de laatste vergadering zijn eenige algemeene gronden gelegd: Eene jaarlijksche algemeene vergadering; eene door elke algemeene vergadering te benoemen commissie, die de zaken behandelt, die tusschentijds voorvallen onder approbatie der Algemeene Vergadering. Daar het getal der Gemeenten in ons Vaderland niet zoo overvloedig is, zouden er tusschen den kerkeraad en de Algemeene Vergadering slechts classen zijn. Op eene volgende vergadering zal men altoos moeten kunnen terugkomen op een vroeger genomen besluit. Er moet gezorgd worden, dat de onafhankelijkheid der particulieren Gemeenten niet worde opgeofferd. Er behoort tevens eene regeling ontworpen te worden ter vestiging van eene theologische school met eene daaraan verbonden voorbereidende school, waar ook onderwijzers der jeugd gevormd kunnen worden.

Wanneer nu de Broeders in Gelderland aan zulk eene vereeniging wenschen deel te nemen, dan is het verzoek, dat er een paar Broeders worden afgevaardigd, om in de maand Junij te Utrecht mede te werken ter vervaardiging van zulk een reglement.

Tevens wordt den Broederen bekend gemaakt, dat van wege de laatstgehoudene vergadering een brief gezonden is naar de Algemeene vergadering der Kerk van Schotland, die in deze maand te Edinburg gehouden wordt, en alwaar naar alle waarschijnlijkheid de scheiding dier oude Kerk der Reformatie van den Staat zal beslist worden.[2] Ook heeft de vergadering besloten om te bevorderen, dat er elken laatsten vrijdag van de maand

1 Scholte heeft hier het oog op Dordrecht en Schoonhoven.
2 Vergelijk noot 1 van bladzijde 238.

bidstonde gehouden zal worden voor Israëls bekeering, zullende de in die bijeenkomsten bijeenvergaderde gelden worden aangewend ter verspreiding van Gods Woord en waarheid onder de nakomelingen van Abraham, Isaac en Jacob.

Van ganscher harte wenschende, dat de Broeders in Gelderland warsch zullen zijn van het twisten over kerkordeningen, en alleenlijk begeeren om met ons in eenvoudigheid hunne gemeenschappelijke belangen zoodanig te regelen, dat alle dingen onder ons eerlijk en met orde kunnen geschieden; dat er behoorlijk onderwijs kan gegeven worden aan aankomende bedienaars van het Evangelie en onderwijzers der jeugd, en dat de pogingen van zich zelven zoekende menschen ten goede van de Gemeenten verijdeld kunnen worden, zonder tot de wereldlijke regtbanken de toevlugt te nemen, wordt het antwoord der Broeders uit Gelderland voor den 13 Junij aanstaande verwacht.

De genade van onzen getrouwen en onveranderlijken Verbond Gods zij rijkelijk met u allen, de H. Geest worde overvloediglijk over u allen uitgestort. Na aanbeveling in het broederlijke gebed des geloofs, blijve ik,

Namens de Vergadering van Opzieners enz. uit Holland, Zeeland en Utrecht,

Uw in Christus heilwenschende broeder
Scholte

N.B. Bovenstaande brief is mede verzonden naar N. Braband en Overijssel.

6. Aan de Christelijke Afgescheiden gemeente te Heerjansdam,[1] Utrecht 1 mei 1843

Waarde Broeders!

Op onze vergadering gehouden te Leerdam[2] is tegen ulieden een bezwaar ingebragt, dat gijlieden te vast zoudt gehecht zijn aan de aardsche goederen, en daarvan insgelijks een bewijs hebt gegeven door de nalatigheid in het bijdragen voor de Wed.e Wildeboer.[3] Uwe ouderlingen hebben redenen opgegeven, waarom die bijdragen niet geschied waren. Zij hebben echter niet kunnen ontkennen, dat het bezwaar tegen ulieden gegrond was. Dien ten gevolge heeft de vergadering mij belast als het meest met u gemeenschap hebbende, ulieden hierover te vermanen. Tot nog toe geene ondervinding ten kwade van ulieden hebbende, heb ik dadelijk gezegd een beroep te zullen doen op ulieder weldadigheid, en ik heb dan ook aan

1 TWEEDE DEEL, pag. 250-266.
2 Men vergelijke de inleiding op stuk 5. van dit hoofdstuk.
3 Ds. Klaas Wildeboer overleed te Zuid-Beijerland ‘gezegd Den Hitsert’, oud 33 jaar, op 17 september 1842. Men zie voor hem TWEEDE DEEL, register van personen.

uwe ouderlingen verzocht, en herhaal hier het verzoek, dat gijlieden mij ten behoeve van Israël in staat stelt om de rekening te betalen voor de traktaatjes ter opwekking der christelijke belangstelling, beloopende *f* 69,88. Wanneer dit geschiedt, dan kan ik weer voortgaan met een ander stuk. Ik doe dit beroep op uwe weldadigheid, ziende op Rom. XI: 31. Wat betreft de bijdrage voor de Wed.e Wildeboer, namens de vergadering moet ik ulieden de opmerking maken, dat, daar de laatste provinciale vergadering, te Rotterdam[1] gehouden, die Weduwe voor gemeene rekening genomen had, gijlieden niet met de Gemeente van den Hitsert, maar met de Provincie te doen hadt, en dat dus eenige aanmerkingen tegen handelingen van Zuid-Beijerland geen' invloed vermogten te oefenen op uwe medewerking met de tot weldadigheid vereenigde Gemeenten. Ik vertrouw, geliefden in den Heere Jezus Christus, dat deze eenvoudige opmerking genoegzaam zal zijn, om u te doen medewerken tot het onderhoud eener arme weduwe met een talrijk huisgezin.

Van ganscher harte zal ik mij verblijden, wanneer ik op de volgende vergadering van ulieden een getuigenis kan afleggen gelijk Paulus deed van de Gemeenten in Macedonië, 2 Cor. VIII: 1-5. Ook het vervolg is nuttig te lezen.

Ik voeg hierbij drie getuigschriften voor de onlangs gedoopte kinderen; de namen der kinderen en der ouders, benevens de geboortedag, moeten nog ingevuld worden. Met de eerste gelegenheid hoop ik mijne belofte te vervullen om met u des Heeren dood te verkondigen totdat Hij komt. De genade van onzen getrouwen en onveranderlijken Verbonds-God zij met u allen. Gedenk mijner in het gebed des geloofs.

Uw Broeder en Voorganger in Christo
Scholte

7. Brief aan de kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Rotterdam, ongedateerd (geschreven circa 1 mei 1843)

De kerkeraad van Rotterdam bestaat begin 1843 volgens dit schrijven uit: ds. S.O. Los,[2] N. van de Coevering, J.B. le Loup,[2] C. Batenburg, ouderlingen; W. van Harten, M.F. Stolk, diakenen.

Kort nadat ds. S.O. Los te Rotterdam is gekomen - november 1841 - openbaren zich in de gemeente aldaar grote tegenstellingen, betrekking hebbende op de leer en de gevoelens aangaande de kerkregering van ds. Scholte. Voornamelijk A.C. Kuijper en J.G. van Hees kiezen de zijde van laatstgenoemde.

De Rotterdamse kerkeraad was kort na 1840 teruggekeerd tot de Dordtse kerkenorde. Kuijper en Van Hees wilden hiervan niet weten. In 1843

1 Rotterdam, 26 oktober 1842. TWEEDE DEEL, pag. 77.
2 EERSTE DEEL, register van personen.
2 EERSTE DEEL, register van personen.

scheidden beiden zich van de gemeente af en voegden zich met hun aanhang bij de kerken van de groep Scholte.

Kerkeraad en het grootste deel der gemeente bleven het kerkverband trouw.

In het licht van deze controversen[1] moet het hier volgende stuk worden verstaan. De kerkeraad heeft blijkbaar een brief geschreven aan de afgescheurde kerken - de groep Scholte - te Leerdam in vergadering bijeen. Het antwoord van deze vergadering vinden we hieronder.

Aan de Eerw. S. Los, N. van de Coeverring, J.B. Le Loup, C. Batenburg, Opzieners, en W. van Harten en N.F. Stolk, Diakens, te Rotterdam.

Eerwaarde Broeders!

De laatstgehoudene vergadering van de opzieners en afgevaardigen der Vereenigde Christ. Afgesch. Gemeenten in Holland, Zeeland en Utrecht heeft ulieder brief ontvangen en overwogen, en besloten UEerw. in antwoord het volgende te melden.

1°. De vergadering der vereenigde Gemeenten blijft nog altoos op den weg, dien wij van het begin der Afscheiding af aan in deze provinciën bewandeld hebben, vragende gelijk de Gereformeerde Kerk volgens hare belijdenisschriften altoos behoort te doen, in alle voorkomende gevallen wat de Heere zegt in Zijn Woord.

2°. Ulieder verwijdering van onze gewone vergadering, gegrond op de aanneming der Dordsche Kerkorde, kan niet anders beschouwd worden, dan als eene redelooze en ongoddelijke poging tot scheuring, nadat gijlieden uw bijzonder gevoelen op de gewone vergadering niet door overmagt hebt kunnen doordrijven.

3°. De vergadering, waarop ook twee opzieners uwer gemeente tegenwoordig waren,[2] heeft voorgenomen om te volharden in den weg en gedurig te vragen naar het onderwijs des H. Geestes ten aanzien van de dingen van Gods Kerk en daartoe telkens het Woord te raadplegen, door dien Geest ingegeven.

4°. De vergadering vermaant UEerw. tevens den weg van scheuring te verlaten, en tevens getrouw te zijn aan de gronden, waarop de Gemeente te Rotterdam door het Gouvernement is erkend.[3] Zij, die met ons in den goeden weg blijven volharden, zullen altoos door de vergadering als onze medeopzieners en medebroeders erkend worden, al ware het ook dat gijlieden te Rotterdam het voorbeeld van uwe tegenwoordige medestanders te Dordrecht wildet volgen, en tegen het Woord des Heeren uwe mede-

1 Breder hierover onder meer in J.H. Landwehr, Beknopte geschiedenis van de Gereformeerde Kerk van Rotterdam, Rotterdam 1905, pag. 19-25.
2 A.C. Kuijper en vermoedelijk J.G. van Hees.
3 Bedoeld is het 'Huishoudelijk reglement' in tegenstelling tot de Dordtse Kerkenorde.

opzieners vervolgen, omdat zij zich aan ulieder willekeurige handelingen niet begeeren te onderwerpen.

De vergadering hoopt dat gijlieden nog tijdig zult inzien, dat zij, die ulieden op uwen tegenwoordigen weg gebragt hebben en voortdrijven, niet Gods eer en den welstand der Gemeente bevorderlijk zijn. Daartoe wordt ulieden van God toegewenscht ontdekkende, verootmoedigende, bekeerende en heiligende genade, opdat gijlieden u niet te laat moogt beklagen, het oor geleend te hebben aan dezulken, tegen welke de Heere Zijne Gemeente in Zijn Woord zoo ernstig heeft gewaarschuwd.

Namens de Vergadering van Opzieners uit Holland, Zeeland en Utrecht, gehouden te Leerdam, den 26 en 27 April 1843

H.P. Scholte V.D.M., President
I. Overkamp, Secretaris

8. 'Aan de classicale vergadering gehouden te Aalst den 22 Maart 1843'; ongedateerd, geschreven circa 1 mei 1843

De Afgescheiden kerken in de Bommelerwaard alsmede te Vuren en Herwijnen - 'Beneden-Gelderland' - waren in de eerste jaren (1836-1839) verdeeld in twee classes: **Zaltbommel,** omvattende Zuilichem en Nieuwaal, Gameren, Herwijnen, Vuren; **Poederoyen,** omvattende Poederoyen en Brakel, Aalst, Nederhemert en Well.[1]

Op 14 maart 1839 worden, op voorstel van Scholte, de gemeenten te Vuren en Herwijnen van dit verband losgemaakt en bij de classis Leerdam gevoegd.

De andere, zo juist genoemde gemeenten, vormen dan de classis Bommelerwaard. Later spreekt men van de classis Aalst, vermoedelijk daar de vergaderingen gedurende het tijdvak 1840-1849 veelal te Aalst werden gehouden.

In de jaren 1842-1849 staan de gemeenten van deze classis geheel op zich zelve. Voorgangers zijn dan enige ouderlingen in de Bommelerwaard woon. achtig, terwijl ook Laurens van Wijk[2] en ds. L.G.C. Ledeboer er hebben gepreekt en mogelijk de sacramenten bediend.

Scholte, die aanvankelijk in de Bommelerwaard grote activiteit ontplooide, heeft na 1838 zijn handen van dit gebied afgetrokken.

De 'kopstukken' van de Afscheiding aldaar - Dirk van Dulst en Jan Hasselman[3] - hebben zich in de jaren die dan volgen, niet kunnen vinden in de door Scholte gevolgde lijn.

1 Uitvoeriger hierover in EERSTE DEEL, hoofdstuk 12, 13 en 17.
2 Zie EERSTE DEEL, naamregister.
3 Zie voor beiden: EERSTE DEEL, naamregister.

In de brief van Scholte aan de classicale vergadering vinden we hiervan een duidelijk bewijs. Blijkbaar heeft 'Aalst' bezwaar gemaakt tegen de chiliastische denkbeelden van Scholte, door deze ontwikkeld in De Reformatie, met name in de jaren 1842 en 1843.[1]

Wij lezen in een artikel 'De wederkomst van Christus' onder meer:[2] 'Het grootste deel van het naamdragende Christendom stelt... die komst uit tot aan het einde der wereld, en ten gevolge daarvan het oordeel over levenden en dooden gelijktijdig'. Om kort te gaan: de gedachten van Scholte over het 'duizendjarig rijk' zijn weliswaar niet steeds duidelijk en door de jaren niet geheel dezelfden gebleven, maar het staat vast dat Scholte meende dat onze Here Jezus Christus tweemaal zou wederkomen en dat daarin het denkbeeld van het herstel van de staat Israël als aards Godsrijk een grote plaats heeft ingenomen.[3]

Eerwaarde Broeders!

Uwe missive van 22 Maart ll. heb ik ontvangen, gelezen en overwogen, en daar ik volgens derzelver inhoud niet overtuigd ben geworden, dat, hetgeen gij mij ten aanzien van het tegenwoordig verblijf des Satans, van zijne binding gedurende het duizendjarig rijk, van de wederkomst van Christus en zijne heerschappij over de gansche aarde, en van der Joden herstel als volk, als dwaling toerekent, door mij als dwaling erkend moet worden, dewijl eene kinderlijke, eenvoudige en biddende onderzoeking van Gods Woord mij meer en meer in die waarheden bevestigt, zoo ben ik te rade geworden, om uwe aantijging bloot te leggen op onze laatste vergadering van Opzieners en Afgevaardigden uit Holland, Zeeland en Utrecht. Ik heb uwe beschuldiging aldaar voorgelezen en tevens duidelijk verklaard, wat ik dienaangaande **positief,** dat is **stellig** geloof, en heb tevens aan het oordeel der vergadering onderworpen, of ik met dat geloof, hetwelk ik niet alleen in mijn hart wil bewaren, maar ook openlijk wensch te verkondigen, geacht moet worden in strijd te staan met de leer der zaligheid in de Gereformeerde Kerk beleden.

Het volstrekt algemeen besluit zonder eenige uitzondering is geweest, dat alhoewel sommige Broeders de zaken niet zoo verstonden als ik, mijn geloof niet in strijd stond met de fondamenteele leerstukken der gereformeerde religie, en dat ik dus gerustelijk in de uitoefening mijner bediening kon voortgaan. Ik maak UEerw. bij dezen met dat oordeel en besluit der vergadering bekend.

Veel zou ik persoonlijk op uwe missive hebben aan te merken; ik zal mij

1 In het jaar 1842 voorziet Scholte ook de vertaling van een boekje van J.N. Darby, De Tegenwoordige verwachting van de Kerk van Christus (Amsterdam 1842) van een voorrede.
2 De Reformatie, tweede deel 1842, pag. 276.
3 Men zie voor dit onderwerp ook: L. Oostendorp, H.P. Scholte, Leader of the Secession of 1834 and Founder of Pella, Franeker 1964 (dissertatie Vrije Univers. Amsterdam), pag. 134-144 en 188-191.

echter daarvan onthouden: de Heere kent de gedachten der harten, Hij weegt de geesten, en er is een gedenkboek voor Zijn aangezigt. Dit mag ik ter uwer onderrigting niet achterhouden. Die van de woorden der waarheid slechts de letter kent, zal zeker geene geestelijke vrucht inoogsten; zij echter, die meenen dat zij boven anderen geestelijk zijn, hoewel zij de letter van Gods Woord niet kennen of achten, leven in een schrikkelijk zelfbedrog. Ik verzeker u, broeders, dat alle moeite te vergeefsch is, om mij door diergelijk vertoon schrik aan te jagen. Niet die zich zelven prijst, maar dien de Heere prijst, is beproefd. Ik had wel gewenscht dat gijlieden al dien ophef over uwe dankbaarheid, opregtheid, geestelijkheid en zorg voor de belangen der schapen, die betuiging dat gij niet gekomen (zijt) als dieven om te slagten, te stelen en te verderven, hadt terug gehouden. Goede waar prijst zich zelven, maar eigen lof stinkt. Ik geloof dat de broeders beter zouden gedaan hebben, wanneer zij, voor dat zij over eenen bedienaar des Evangelies den blaam van ketterij zoeken te werpen, eerst de zaken wat naauwkeuriger hadden onderzocht. Ik zal UEerw. hiervan een klein proefje geven. Gij zult mij moeten toestemmen, dat wanneer iemand niet weet waar zijn vijand is, ja bovendien in den stelligen waan verkeert, dat hij niet is waar hij zich juist bevindt, zoodanig iemand ook kwalijk op zijne hoede kan zijn tegen zulk een vijand. Dat de Gemeente der geloovigen tegen den duivel behoort te waken, te bidden en te strijden, zult gijlieden mij wel willen toestemmen. Als gijl. nu echter in de H. Schrift leest, waar die booze geesten zich bevinden, dan wijst de Apostel ons naar **de lucht,** Eph. VI: 12. Het woord nu, dat de Apostel daar gebruikt, is Eph. I: 3 in onze vertaling overgezet door **den hemel.** Wanneer het dus ketterij zou zijn, om te zeggen dat de duivel in den hemel is, dan zou Paulus ook ketterij geleerd hebben. Nu geloof ik, dat de Apostel door den H. Geest verlicht, de waarheid beter verstaan heeft als uwe vergadering. Nu geloof ik verder, dat de verklager der broederen, die haar voor onzen God verklaagt dag en nacht, nedergeworpen zal worden, zoodat noch zijne plaats, noch de plaats zijner engelen in den hemel meer zal gevonden worden, en in dat geloof heb ik den Apostel Johannes tot voorganger, Openb. XII: 7-12. Wanneer ik geloof, dat alle gestorvene geloovigen in de wederkomst van Christus zullen opstaan, dan heb ik tot mijnen grond het woord van den Apostel, waarmede hij wilde dat de leden der Gemeente elkander zouden vertroosten, 1 Thess. IV: 13-18; 1 Cor. XV: 51-52. Wanneer ik verder verwacht, dat met de laatste bazuin, als de ontslapene geloovigen opgewekt zullen worden en de alsdan levende geloovigen in een punt des tijds veranderd zullen worden, de Heere Jezus tevens de heerschappij over alle koningrijken der aarde aanvaarden zal, dan verwacht ik niets anders dan hetgeen beloofd is dat met de zevende of laatste bazuin verkondigd zal worden, Openb. XI: 15. Wanneer ik geloof, dat de Heere Jezus door Israël als de Koning der Joden begroet zal worden, dan vertrouw ik op 's Heeren Woord, Matth. XXIII: 39; en als ik verwacht dat de nog voortdurende vertreding van Jeruzalem door de Heidenen een einde zal nemen, dan steun ik op 's Heeren getuigenis, Luc. XXXI: 24.

Met deze en meer duidelijke woorden van den Heere Jezus en de Apostelen voor mij, wordt mij het profetische woord des O.T. een licht in de tegenwoordige duisternis, en ik neem geen toevlugt tot dusgenaamde vergeestelijking, waarbij de een mij deze, een ander weder eene andere uitlegging smakelijk wil maken. Wanneer ik eindelijk geloof, dat wanneer de volheid der heidenen zal ingegaan zijn, geheel Israël zalig zal worden, en dus de roeping der heidenen, de volksverkiezing van Israël voor deze aarde niet vernietigd heeft, dan maak ik mij niet schuldig aan die **eigenwijsheid,** waarin een groot deel naamchristenen gevallen zijn tegen de uitdrukkelijke vermaning des Apostels, Rom. XI: 25. Dat de Gereformeerde Kerk de dwaalgevoelens van **Jan van Leiden**[1] en **Knipperdolling**[2] veroordeeld heeft, weet ik, en daarin ben ik van ganscher harte met die Kerk vereenigd, en ben daarom nu ook nog een krachtig tegenstander van de droomerijen van Henzepeter,[3] Jan Mazereeuw,[4] Enoch van Ammers[5] en dergelijke valsche profeten; maar in die kerk hoop ik even krachtig tegenstand te bieden aan allen, die in den grond met die dwaalleeraars eens zijn, om onder schijn van geestelijkheid aardsch genot en voordeel in Gods koningrijk te bejagen, en daartoe wensch ik ook de wezenlijke toekomst van Christus te verkondigen als de dag der vergelding en des oordeels, ten schrik van allen, die onder den christelijken naam des Heeren Woord tegenstaan tot troost voor alle opregte discipelen, die de waarheid ondervinden van Jezus voorspelling, dat zij in deze wereld verdrukking zouden hebben, doch dat zij des niettemin goedsmoeds moeten zijn, wetende dat Hij de wereld overwonnen heeft. Van ganscher harte wenschende, dat Uwe Eerwaarden oogen geopend mogen worden voor het licht der profetische Schriften, en gijl. alzoo moogt leeren de profetiën niet te verachten, 1 Thess. V: 20, blijve ik

Uwe Eerwaardens dienaar in den Heere Christo
Scholte
Bedienaar des Goddelijken Woords

1 Jan Beukels of Jan van Leiden (1509-1536), Nederlands Wederdoper, liet zich in Munster ‘Koning van Sion’ noemen; terechtgesteld.
2 Bernhard Knipperdollinck (gest. 1536), aanvoerder van de Wederdopers te Munster; terechtgesteld.
3 H. Hentzepeter publiceerde: De aanstaande wederkomst van onzen Heer, onder de vijfde monarchij, volgens de Openbaringen van Johannes en de gezigten van Daniel, Amsterdam 1819; Eerste en laatste tooneelen der Wereld, 's-Hage 1822; De nabijzijnde ondergang der Wereld, 's-Hage 1823.
4 Jan Mazereeuw (1773-1849); landbouwer te Opperdoes; in de Franse tijd maire te Oostwoud; in 1817 weer te Opperdoes. Wierp zich circa 1824 op als profeet, die de ondergang der wereld aankondigde. Aanhang te Opperdoes, Andijk en Enkhuizen. Vergelijk Mr. J. Loosjes, Jan Mazereeuw en zijn secte, in Ned. Archief voor Kerkgeschied., N.S. XV, blz. 25-48.
5 Bos, Archiefstukken III, pag. 165. In een rapport van de classis Hoorn van de Nederl. Herv. kerk van begin 1836 lezen we: ‘In sommige gemeenten van den ring Spanbroek (Noord-Holland - schr.) heeft zich zekere Enoch van Ammers vertoond, zich noemende het wijf des Lams, blijkbaar met baatzuchtige bedoelingen.’

P.S. Zoodra er eens eene Algemeene Synode komt, welker leden niet meer met elkander twisten over de eerste beginselen der woorden Gods en der leere Christi, Hebr. V: 12, VI: 1, 2, en ik dus getuigenis heb, dat zij geleerd hebben, wat **bekeering, geloof, bondzegel** en **ordening** is, enz., dan zal ik mijn gevoelen over **opstanding** en **eeuwig oordeel** zeer gaarne met zulke broeders behandelen.

9. Brief van Scholte aan ds. P.M. Dijksterhuis te Dordrecht, Utrecht 30 juni 1843

Pieter Meindert Dijksterhuis (1814-1882) geboren in 't Zandt (Gr.), werd na onder meer te zijn opgeleid bij ds. H. de Cock te Groningen, predikant in 't Zandt 1840, te Dordrecht 1841, Genderen 1848, Dordrecht tweede maal 1851, Groningen 1852, Arnhem 1864, 's-Graveland 1880. Op 21 mei 1841 huwde hij te Amsterdam Anna Catharina van Velzen, zuster van ds. S. van Velzen.
Met name zijn arbeid tijdens het eerste en tweede predikantschap te Dordrecht is van grote betekenis geweest voor de Afgescheiden kerken in Zuid-Holland. Maar daarnaast is het voor hem en de zijnen een moeitevol tijdvak geweest vanwege zijn strijd tegen de groep Wigny, welke in die jaren Scholte door alles heen volgt.[1]
Het is bekend, dat Dijksterhuis inderdaad - zoals Scholte schrijft - spoedig tot tranen bewogen was. Ook leefde hij te Dordrecht in armelijke omstandigheden. Beide elementen komen in de nu volgende brief naar voren.

Dit schrijven van Scholte is een reactie op eens ons onbekende brief van Dijksterhuis. Er is blijkbaar verband met de vergadering te Leerdam, gehouden op 26 en 27 april 1843, waarop de stukken 5 tot 7 van dit hoofdstuk betrekking hebben. Maar het wordt niet duidelijk wat precies bedoeld wordt met ‘de missive van de Provinciale vergadering, gehouden te Leerdam’.
Scholte moet deze brief wel in een bittere stemming hebben geschreven.

Den Heer P. Dijksterhuis,
Verberabilis Detrectator Ministerii[2]

Mijnheer!

Ik heb de eer Ued. te berigten de goede ontvangst van UE brief vol verwondering en verbazing over de missive van de Provinciale Vergadering, gehouden te Leerdam. Zoodra er weder eene Vergadering gehouden wordt, zal ik de vrijheid nemen dit pronkstuk van bescheidenheid, welgevoegelijkheid en beschaafdheid ter tafel te

1 Wij hebben ons TWEEDE DEEL aan hem opgedragen. Zijn naam komt op vele bladzijden van dit boek voor.
2 Hij die geseling verdient, omdat hij het ambt neerhaalt.

brengen. Alleen zou ik UE in bedenking geven om hetgeen, waarover UE in toorn ontstoken zijt, nog eens in be-

daarde oogenblikken na te lezen en wanneer UE eene plaats uit den Bijbel ontmoet, ter staving van eenig gezegde aangehaald, die plaats eens na te zien, en zoo het UE niet te veel moeite kost, ook het oorspronkelijke te vergelijken.

Ter beantwoording van UE vraag, hoe het in onze huizen en personen staat, kan ik UE berigten, dat, naar hetgeen ik van UE huis heb gehoord, het mijne kostbaarder zal gemeubileerd zijn als het uwe, maar ook, dat niets van dat alles betaald is of wordt door de Gemeente. Ook is op onze Vergadering niet het huis met de meubelen, maar de persoon, die er in woont, het onderwerp onzer behandeling geweest.

Ter uwer geruststelling kan ik u melden, dat onze Vergadering niet van oordeel is geweest, om het onkruid uit den akker (de wereld) te moeten trekken, maar dat wij integendeel in onze eenvoudigheid denken, dat wij dit moeten laten wassen, zoo lang het kan, tot den oogst toe, hebbende wij onzen tijd voor betere dingen noodig. Of gij onze brieven bewaart of verbrandt, doet tot de zaak weinig; wij gelooven dat er een gedenkboek voor des Heeren aangezigt is, en dat is ons genoeg. Dat UE ons niet als de Kerk kunt erkennen, hebben wij wel verwacht; want wij gelooven dat, om dit te kunnen doen, er wetenschap moet zijn wat de Kerk is, en het schijnt dat UE te hoog geplaatst zijt, om dit punt te kunnen onderscheiden. Wij benijden UE echter uwen stand niet; wij zouden er duizelig worden, en bovendien, wij zouden er zulk eene schitterende vertooning niet kunnen maken.

Wat mijn persoon betreft, behoeft gij ook niet bevreesd te zijn dat ik aan de Vargas gelijk zal worden, want ik ben niet van het systheem, dat de politieke magt met de kerkelijke vereenigd moet zijn, en dat de Overheid het zwaard moet gebruiken om ketters aan den lijve te straffen.

Ik zou nog wel het een en ander kunnen opmerken, doch daar gij reeds een hart **vol** van afschuw hebt, ben ik enigszins beschroomd, dat het te vol mogt worden en overstelpt worden; en wat zou ik beginnen als uw afschuw eens over mij werd uitgestort. Ik zou wel verschooning vragen voor dit lange geschrift, doch ik zou vreezen uwe fijngevoeligheid al te zeer te kwetsen; want ik heb wel eens gehoord, dat UE spoedig tot huilen bewogen wordt, en in dat geval zou het ook moeijelijk zijn om verder te lezen. Ik verwacht dus van UE grootmoedigheid dat UEd met dit weinige zult te vreden zijn, en geene verdere poging zult aanwenden om mij door UE colossale en doorwrochte argumenten geheel te verpletteren, en voor altoos den moed te benemen om eenen enkelen stap te doen, ten einde UE te overtuigen, dat die hooge sfeer, waarin UE zich thans beweegt, op den duur eenen nadeeligen invloed op het geheele gestel uitoefent, en eene dergelijke terugwerking heeft als de opium. Daar gij mij in eenen toestand waant, welke is te verafschuwen als de pest, zoo zou ik UEd zeker beleedigen, wanneer ik mij onderteekende met eene toevoeging, waardoor iemand in de gedachte zou raken, dat gij eenige gemeenschap met mij hadt. Om UE gemoed dan geene te groote opoffering te vergen, teeken ik alleen zoo, dat UEd niet lang UE zoo kostbare hersenen moeite behoeft

aan te doen, ten einde duidelijk en zeker te weten, dat UE boven mijnen lof verre verheven epistel aan deszelfs adres gekomen is.
Scholte

P.S. Als er nog een oogenblik tijd overig is, vermeet ik mij nog den raad te geven, om Ps XXXII: 9 eens naauwkeurig te bestuderen. Dit kon nog nuttig zijn voor vele Dordsche Menschen.

10. Scholte aan ds. H.G. Klijn te Kockengen, Utrecht 11 juli 1843

Hendrik George Kl(e)ijn (geboren 1793) was aanvankelijk kamerbehanger. Hij en zijn vrienden ondervonden reeds vóór 1834 ernstige moeilijkheden bij het vergaderen - in de vorm van 'oefeningen' - 's zondags na kerktijd.

Na een korte opleiding bij Scholte te Utrecht, wordt hij eind 1839 predikant te Kockengen.
Voor zover bekend, behoorde hij tot de gematigde volgelingen van Scholte.
Hij staat te Middelburg van 17 april 1845 tot 18 juni 1849.
Opgemerkt dient te worden dat in deze tijd de meeste van de Afgescheiden gemeenten in Zeeland buiten het kerkverband staan. Zo vinden wij in de Handelingen van de synode van Groningen (1846): 'Uit Zeeland waren geen afgevaardigden gekomen, maar van daar was een brief gezonden, dat men aan de Vergadering geen deel konde nemen, omdat zij onbepaald was uitgeschreven naar de Dordtsche Kerkeorde.'
In 1849 gaat ds. Klijn naar de Verenigde Staten en dient daar de emigranten-gemeente van Graafschap alsmede andere kerken in Michigan.[1]

Waarde Vriend en Broeder in Christus!

Zaturdag had ik geen gelegenheid meer om u antwoord te doen toekomen. Deze dient hoofdzakelijk om den Kerkeraad uwer Gemeente uit te noodigen om den 18den Julij alhier te komen, en met de broeders uit de overige Gemeenten der Classis Afgevaardigden te benoemen voor de bewuste vergadering te Amsterdam,[2] en tevens te handelen over hetgeen verder ter tafel gebragt mogt worden. Gaarne zou ik, waarde Broeder, nu uwe begeerte voldoen om eenige ophelderingen te geven over de door u aangewezen bl. van Darby.[3] Alleen dit weinige: want ik heb het druk voor de Reformatie. Op bl. 8 wordt iets gesteld hetgeen in de geschiedenis des O. en N. Testaments duidelijk te lezen staat. Het was aan de bedeeling des O. Testaments eigen, dat de bondgenoten, God aanroepende volgens Zijne verbondsopenbaring, doorgaans baden **Jehova God Almagtig,** en bij de verbondsbevestiging Gen. XVII:

1 Verder over hem: naamregister EERSTE DEEL; register van personen TWEEDE DEEL; literatuur genoemd in Bos, Archiefstukken I, pag. 167, noot 3.
2 De vergadering die van 26 juli tot 2 augustus 1843 te Amsterdam werd gehouden en onverrichterzake uiteenging. Deze vergadering wordt niet geteld onder de synoden der Afgescheidenen.
3 Vergelijk noot 1 op bladzijde 244 van dit hoofdstuk.

1 was het ook, **Ik ben God de Almagtige.** Onder het N.T. is het volgens Gods openbaring in en door Christus: aldus zult gij zeggen, **Onze Vader,** enz., en de uitdrukking ter

aanwijzing der verbondsbetrekking is dan ook gedurig, **uw hemelsche Vader, uw Vader die in de hemelen is.** Op bl. 18 is eene kleine drukfout: er staat **vóór,** moet zijn **voor;** in het fransch staat **pour** en niet **avant.** Bij eene naauwkeurige lezing van de geheele bladzijde zal u dit zelf wel in het oog vallen. Het gezegde op bl. 25 zal geen bezwaar meer hebben, wanneer gij denkt aan de voor Gods volk vertroostende uitspraak Col. III: 3: **uw leven is met Christus verborgen in God.** Op bl. 42 wordt gewezen naar Levit. IX: 23, 24. Daar lezen wij, dat nadat **Aäron** het zondoffer, brandoffer en dankoffer gedaan hadde, hij met **Mozes** ging in de tente der tezamenkomste, in den tempel het Heilige der Heiligen genaamd. Dat zij daarna weder uitkwamen, en dat met dat uitkomen de heerlijkheid van Jehova al het volk omscheen. In dat binnenste achter dat voorhangsel had de Hoogepriester iets te doen voor het volk, zonder dat was het offerwerk niet volkomen. Indien wij nu daarbij vergelijken Hebr. VI: 19, 20, Hebr. VIII: 1-6, Hebr. IX: 7-12, 24. Dat ingaan van Christus in dat Heiligdom, om te verschijnen voor het aangezigt Gods **voor ons** behoort tot Zijne Hoogepriesterlijke bediening. Wanneer nu de Heere weder uit dat Heiligdom te voorschijn komt, dat is, wanneer Hij ten anderen male zonder zonde gezien zal worden, Hebr. IX: 28, dan zal de heerlijkheid van Israëls Verbondsgod, van onzen Vader die in de hemelen is allen volke zigtbaar zijn; want de Heere zal komen in Zijne heerlijkheid, en in de heerlijkheid Zijns Vaders, die in Christus ook onze Vader is. Welligt zou in de plaats van **offerwerk** het woord **tusschentreding** beter zijn, hoewel de voorbede van Christus nooit van zijn personeele opoffering kan afgezonderd worden. Zijn bidden voor de Zijnen is gegrond op Zijne bloedstorting. Ik heb geen tijd meer om uitvoeriger te zijn. Heden heb ik een' brief van vd Meulen.[1] Op de vergadering te Goes schenen alle de broeders, behalve de afgevaardigden van Middelburg, vereenigd met ons ontwerp.[2] Zij hebben zich echter nog niet geheel afgescheurd, maar willen er over spreken, de andere broeders hebben hen ook niet verworpen, maar blijven hen vermanen. Ik denk dat de Middelburgers eerst aan Lankhorst en Brummelkamp zullen schrijven.[3] Betten[4] heeft mij geschreven, dat er meerdere bewijzen zullen bezorgd worden van de verkeerdheid van Dijksterhuis en Los. Ik heb hem uwe begeerte bekend gemaakt, daar hij heden naar den Hitsert[5] dacht te gaan. Gij zult het bewijs wel ontvangen, want ik heb de oude brieven van het vorige jaar nog eens nagezien, en ik heb gezien, dat Baay[6]

1 Ds. Cornelius van der Meulen te Goes.
2 Bedoeld is het reeds eerder genoemde (blz. 238) ‘Ontwerp van Reglement der Christelijke Vereeniging’. ‘Afgescheurd’ - de Zeeuwen leefden enige jaren buiten het kerkverband; zie hierboven.
3 J.L. Lankhorst en ds. A. Brummelkamp. Vermoedelijk betrof één en ander het beroepingswerk van de gemeente van Middelburg. Lankhorst werd daar in 1844 beroepen (vgl. TWEEDE DEEL, register van personen).
4 Ds. A.J. Betten te Noordeloos. In Nederland een trouwe volgeling van Scholte.
5 Den Hitsert = Zuid-Beijerland. Betten preekte regelmatig in de Hoeksche Waard.
6 Ds. G. Baay te Leerdam 10 mei 1840 tot februari 1844.

en Barendrecht[1] beiden mij die zaak gemeld hebben. Zij hebben zelf een brief van Los gelezen. Er moet aan Los nog geantwoord zijn, dat men hem te Strijen gevraagd had om het Evangelie te prediken, en niet om over kerkorde te praten, en dat zij ook niet wisten wat het zeggen wilde **eene kerkorde te belijden.** Er is geen voortkomen met die menschen: want de opregtheid ontbreekt. Ps XII komt dezer dagen goed te pas.

Groet uwe vrouw ook van de mijne. Groet alle de Broeders. Overkamp groet u. De Heere zij uw licht en uwe kracht. Onze toevlugt zij tot Hem die ook nog roept, **Ziet ik kom haastelijk en mijn loon is met mij.**

Uw liefhebbende Vriend en Broeder in Christus

Scholte

1 Hendrik Barendrecht, ouderling te Zuid-Beijerland.

Hoofdstuk 16
‘Brieven van kerken aan ds. H.P. Scholte’

Inleiding

Dit hoofdstuk bevat het belangrijkste van de inhoud van het dossier uit de ‘Scholte Papers’ dat als kenmerk heeft: ‘Letters from churches to Scholte’.

Deze aanduiding dekt de inhoud niet geheel. Niet alle brieven van de collectie zijn door kerkeraden geschreven.

Van de 11 stukken die in dit hoofdstuk worden gereproduceerd zijn er twee, namelijk de nummers 3 en 4, die een particulier karakter dragen. Nummer 3, geschreven door negen leden van de kerk van Amsterdam, past geheel in dit hoofdstuk, daar het evenals de anderen, als onderwerp heeft de twist door Scholte en Wormser c.s. opgeroepen in de Amsterdamse gemeente en de gevolgen daarvan.

Het stuk nummer 4, geschreven door Willem Tensen te Andijk, heeft onder meer betrekking op de toestand van de gemeente aldaar. Aangezien deze brief gewaagt van innerlijke verdeeldheid en verschijnselen van ontbinding, is het niet onmogelijk, dat Tensen niet kón schrijven namens de kerkeraad ter plaatse. Wij menen, dat het stuk heel wel in dit hoofdstuk kan worden geplaatst, te meer daar het wijst naar de reconstructie van het provinciale kerkverband van Noord-Holland, onder leiding van Van Velzen, na de breuk met de groep Scholte-Wormser.

In enige van de nu volgende brieven trekt het de aandacht, dat Scholte óók door degenen die hem in de eerste jaren na zijn schorsing (eind 1840) trouw zullen blijven, wordt opgewekt liever onrecht te leiden, ‘zichzelf niet te wreken’ en de vrede van Jeruzalem te zoeken.

Behalve de hieronder weergegeven stukken vinden we in dit dossier ‘Brieven van kerken’ onder meer de volgende stukken.

a. Rotterdam, oktober 1838, geschreven door J. Carton en F. Bouwman, vermoedelijk beiden aanhangers van Scholte. Duistere brief over moeilijkheden in de Rotterdamse gemeente.

b. Kerkeraad van Kockengen, 14 december 1840, getekend door ds. H.G. Klijn en A. Bogaard, scriba. De kerkeraad van Kockengen erkent vooralsnog de schorsing van Scholte niet.

c. Kerkeraad van Langerak, Ameide en Tienhoven, 18 december 1840, ondertekend door H. Alblas.
Korte inhoud: de kerkeraad is niet voldoende geïnformeerd; mocht Scholte schuldig zijn, dan dient hij schuld te erkennen en te belijden; de publicaties in De Reformatie inzake de Amsterdamse twist worden afgekeurd; 'als dominee Duin wettig geschorst was, is het een misdaad dat gij hem hebt laten preeken'. De 'rechtsmacht' van de Amsterdamse vergadering is niet de hoofdzaak, maar wèl: heeft Scholte verkeerd gehandeld?

d. Kerkeraad Gouda, 3 december 1840. Ondertekend door Jacob van Dam, diaken, Pr. den Boer en S.A. Felix. Verklaren in de vragen aangaande de schorsing 'geen de minste antwoord te kunnen geven'.

e. Kerkeraad Heerjansdam, 3 december 1840; ondertekend door Dingeman de Haan.
'Broeder Gardenier'[1] is aan de gemeente voorgesteld voor beroeping; de gemeente wenst hem in haar midden te ontvangen 'wanneer gij oordeeld het nuttig te zijn, want wij wenschen zonder uw goedvinden niets te doen'. Verder schrijft De Haan: 'Ik kan tot blijdschap van mijn gemoed schrijven, dat er twee vrouwen en eene man het scheepje van eigen behoud hebben laaten drijven en door een kinderlijk geloof den Heere Jezus hebben aangenoomen'.

f. Classicale vergadering van Flakkee, 28 december 1840, getekend door C. van der Meulen, praeses; Cr. de Ruiter, scriba. De classis erkent de schorsing niet. De wettigheid der vergadering wordt niet betwist. Maar het werk van de synodale commissie was 'overhaastend en overdreven'. Ook meent de classicale vergadering, dat Scholte niet is uitgenodigd om zich te verdedigen althans niet 'op een behoorlijke tijd'.

1. Kerkeraad Afgescheiden gemeente te Amsterdam, 26 april 1839

Dit document handelt over het aannemen van het beroep, door de Amsterdamse gemeente uitgebracht op ds. S. van Velzen, destijds predikant voor Friesland.

In aansluiting op het door ons vermelde in hoofdstuk 6, menen wij te mogen zeggen, dat dit stuk gewichtig is, daar het duidelijk maakt dat J.A. Wormser c.s. geen bezwaren meer konden aanvoeren tegen de wijze van aannemen van bedoeld beroep. Immers, uiteindelijk had ds. S. van Velzen het beroep aangenomen in de zin, zoals juist door Wormser en zijn aanhangers was bedoeld.

1 Wijnand Gardenier, predikant te Wolphaartsdijk sept. 1842 tot aug. 1853; daarna te Kalamazoo (Michigan); overleden 13 maart 1856. Vergelijk ook TWEEDE DEEL, pag. 255.

Eén en ander wordt nader bevestigd door de notulen van de Amsterdamse kerkeraad van 12 april 1839, waarin wij vinden, dat er een brief is ingekomen van ds. Van Velzen, waarin deze schrijft 'de beroeping volledig te hebben aangenomen'.

Zoals wij weten, onder meer uit de notulen van de provinciale vergaderingen in Friesland, heeft Van Velzen zich stipt gehouden aan de bepaling, dat zijn arbeid in Friesland zou 'verminderen', zodra aldaar 'meerdere Leeraren komen'.

Uit het onderhavige stuk blijkt, dat ds. Scholte, die zich geducht heeft geweerd in de zaak van het beroep, op 4 en 17 april een brief met enige vragen heeft gericht aan de Amsterdamse kerkeraad. De inhoud van deze stukken is, in het archief van de Amsterdamse gemeente, niet bewaard gebleven. In de notulen van 5 en 19 april 1839 wordt slechts melding gemaakt van brieven, enige vragen behelzende, door Scholte aan de kerkeraad geschreven.

Zoals bekend, is de brief opgesteld door J.A. Wormser. Het origineel is ook van zijn hand.

WelEerwaarde Broeder!

De behandeling van UwelEerw. brief van den 4e dezer gaf in onze vergadering bij vernieuwing aanleiding tot verschil in gevoelen omtrent de verhouding, waarin Ds. van Velzen ten gevolge van het in november l.l. op Zijn WelEerw. uitgebragte beroep, en de daarop gevolgde handelingen, tot onze gemeente stond. Daardoor bleek derhalve dat die handelingen, welke wij meenden dat ten einde waren, inderdaad nog niet ten einde gekomen waren. Eindelijk deed Ds. S. van Velzen aan onzen broeder Ouderling Wormser de vraag, hoe deze meende, dat Zijn WelEerw. het beroep had moeten aannemen, zou die aanneming naar zijne meening volkomen wettig zijn. Onze ouderling Wormser heeft daarop het volgende als zijn gevoelen op het papier gesteld, als eene verklaring, welke hij voor zich van Ds. van Velzen zou verlangd hebben om het er voor te kunnen houden dat zijn WelEerw. de beroeping aangenomen had:

> 'Ik neem de roeping der gemeente, gedaan bij hare beroepingsbrief van den 30e November 1838 aan, en verbind mij alzoo aan haar in den volsten zin, als haren eigen en bepaalden Leeraar zoodat ik aan de Gemeente in Vriesland alleen verbonden blijf om haar vooralsnog en zoolang dezelve geene meerdere Leeraren hebben, te blijven verzorgen, en dat de vermindering van mijne werkzaamheden in Vriesland van zelven moet volgen, zoodra aldaar meerdere Leeraren komen, maar dat ik van Amsterdam niet kan worden losgemaakt, dan door eene verroeping of omstandigheden, die mij tot de dienst onbekwaam maken.'

Daarop hebben al de overige leden van de vergadering zich daarmede vereenigd, en Ds. van Velzen verklaard, dat het bovenstaande wel in den vorm, maar niet in het wezen der zaak van zijne bedoelingen verschilde,

en Zijn WelEerw. ons daaromtrent nader uitdrukkelijk schrijven zou. Vervolgens hebben wij van Zijn WelEerw. eenen brief ontvangen, gedateerd Amsterdam 9 April 1839, waarin de bovengenoemde verklaring woordelijk overgenomen, door Zijn WelEerw. gedaan, en alzoo het oorspronkelijk beroep aangenomen wordt. Tengevolge daarvan de zaak wegens het beroep nu geheel afgeloopen en zoo wij meenen voor ons allen duidelijk zijnde, zijn wij in staat UwelEerw. brief van den 17e dezer tegelijk met dien van den 4e te beantwoorden.

In de eerste plaats, geven wij UwelEerw. naar aanleiding van de 1e vraag in den brief van den 4e bij deze kennis dat Ds. van Velzen het beroep als Herder en Leeraar der Gemeente te Amsterdam heeft aangenomen, zoodat die plaats heeft opgehouden vacant te zijn, en Ds. van Velzen kan bevestigd worden. Hierdoor komen de 2e en 3e vraag in dien brief van zelven te vervallen. Gaarne zullen wij UwelEerw. later een getuigschrift doen toekomen van deszelfs dienst gedurende de vacature onzer gemeente, en eene wettige ontlasting daarvan, zoodat de Gemeente van nu af aan niet mede ter Uwer verantwoording ligt, in hetgeen er mogt gebeuren. De eenige reden, waarom wij dat getuigschrift niet reeds dadelijk aan UwelEerw. doen toekomen is onze onbekendheid met den vorm van zoodanige schriftuur, terwijl het ons minder gevoeglijk voorkwam in deze omstandigheid daartoe een concept van UwelEerw. zelven te verzoeken.[1] Niettemin verklaren wij gaarne bij deze, dat UwelEerw. van de vestiging onzer gemeente af aan, waartoe de Heere Uwe dienst heeft gelieven te gebruiken, ons altoos bereidvaardig en getrouw in de regering en verzorging der gemeente hebt bijgestaan, en dat wij tot dus verre een gedeelte van UwelEerw. zeer uitgebreide werkkring hebbende uitgemaakt, in evenredigheid met andere gemeenten, ruim in UwelEerw. verzorging als Herder en Leeraar heben mogen deelen, en ofschoon wij UwelEerw. dan ook bij deze tengevolge van de aanneming van het beroep door Ds. van Velzen, verklaren, wettig ontlast te zijn van die verzorging, waartoe UwelEerw. zich verbonden had, zoo verzoeken wij U evenwel, even als wij zulks van al de Leeraars hopen te mogen ondervinden, dat wij ook in de toekomst, in voorkomende gevallen en omstandigheden UwelEerw. bereidvaardigheid en bijstand zullen mogen genieten.

Eindelijk zullen wij overgaan tot de meer bepaalde beantwoording van UwelEerw. brief van den 17e dezer.

De 1e en 2e vraag in dezelve voorkomende zijn door het bovenstaande geantwoord. Wat de 3e vraag betreft, en UwelEerw. aanmerking, dat Ds. van Velzen zich nog als Leeraar beschouwt van Wanswerd en Berdaard,[2]

1 Een afzonderlijk getuigschrift is nimmer aan Scholte gezonden.

2 Ds. van Velzen, leraar voor Friesland, was in mei 1838 van Leeuwarden naar Birdaard verhuisd en diende daarna uiteraard in de eerste plaats de gemeente aldaar. Van Velzen was echter na zijn bevestiging als Hervormd predikant te Drogeham, na zijn afscheiding niet in enige Friese gemeente bevestigd. Enige tijd na zijn bevestiging in Amsterdam, ontving hij een acte van ontslag van Drogeham. De provinciale vergadering van Friesland heeft zich niet verzet tegen zijn vertrek.

dient tot antwoord, dat wij geene verbintenis van Ds. van Velzen omtrent Vriesland erkennen, dan die van eene tijdelijke, zooveel mogelijke verzorging van de Vriesche Gemeenten, zoolange als dezelve van eigene Leeraars verstoken, en dus vacant zijn. De verpligting tot zoodanige verzorging heeft Ds. van Velzen op zich genomen, en die erkennen wij. Evenzoo erkennen wij dat UwelEerw. de verzorging in de dienst op U genomen hebt in de Noord- en Zuid-Hollandsche en Utrechtsche gemeenten, zonder dat UwelEerw. daardoor in den eigenlijken en volsten zin Leeraar van al die Gemeenten zoudt zijn. In den zin waarin Amsterdam **opgehouden** heeft vacant te zijn, zijn daarentegen al de gemeenten in Vriesland op dezen oogenblik vacant. Maar de verzorging dier vacante Vriesche gemeenten is toevertrouwd en aangenomen, aan en door D.Ds. van Velzen en Duin,[1] en niet bijv. door D.Ds. Scholte en Brummelkamp.

Ofschoon wij over den toestand van de Gemeente van Wanswerd en Berdaard niet kunnen oordeelen, kunnen wij UwelEerw. echter melden, dat wij gelooven, dat eene Gemeente altoos wel doet, om in voorkomende omstandigheden raad en bijstand noodig hebbende, die te vragen aan haren eigenen Leeraar, of van dien, welke zich met hare verzorging belast heeft. Maar aan de andere zijde, wanneer eene Leeraar of kerkeraad vermeent, dat in eene andere Gemeente eene teregtwijzing of raadgeving nuttig kan zijn, zien wij niet in waarom die niet zou behooren medegedeeld te worden. En omtrent UwelEerw. 3e vraag merken wij op, dat wij altoos bereid zijn alle brieven te ontvangen, die ons van welke kant ook als Vergadering worden toegezonden, en dat wij dezelve als zoodanig ook denken te beantwoorden, hetzij met, hetzij zonder voorweten van onzen Leeraar, wanneer die afwezig is, al naar dat de zaken in derzelver meerderen of minderen spoed vorderende aard dit zullen vereischen; en wij gelooven dat Ds. van Velzen van dit ons gevoelen niet zal verschillen. Omtrent de geoorloofdheid van correspondentien te voeren met leden of opzieners van andere gemeenten in het bijzonder, kan bij niemand ook zelfs de allergeringste twijfel bestaan.

De 4e vraag is niet genoegzaam ontwikkeld, en de zaken in Vriesland, waarop dezelve schijnt te doelen, zijn ons te weinig bekend, dan dat het ons voorzigtig zou toeschijnen dezelve, zooals die daar ligt, te beantwoorden.

Wat de 5e vraag aangaat, zal het UwelEerw. uit het voorgaande blijken, dat wij van onze zijde het niet noodig achten om eene provinciale vergadering bijeen te roepen, teneinde de handelingen wegens het beroep te onderzoeken, daar onze vergadering omtrent die zaak op het oogenblik eenstemmig is, en ook de geprotesteerd hebbende Broeders hunne protesten hebben ingetrokken, nadat de zaken zijn weg genomen, waarover zij bezwaard waren, en de eindelijke volkomene aanneming van het beroep

1 Ds. R.W. Duin werd op 22 jan. 1839 door Van Velzen bevestigd als predikant van Leeuwarden (en Friesland).

door Ds. van Velzen, waardoor de intusschen plaats gehad hebbende besluiten en wijzigingen vervallen zijn, door ons beschouwd wordt als een gevolg der al te lang geduurd hebbende handelingen waarin zoo dikwijls gebleken is, dat wij elkander, ofschoon wij zulks ook meenden, niet goed verstaan hadden. Evenwel zijn wij bereid om gelijk altoos ook in dit geval op iedere vergadering te verschijnen, teneinde onze handelingen als opzieners in de gemeenten grondig te doen onderzoeken en beoordelen.

Ten aanzien der 6e vraag, zullen wij aan de gemeente waar Ds. van Velzen gewoond heeft, schrijven om getuigenis wegens Zijn WelEerw. als Lidmaat dier gemeente.

Wat de losmaking betreft, wenschen wij te wachten, tot dat Ds. van Velzen weder in ons midden is, ten einde zijn WelEerw. oordeel daaromtrent te vernemen. Voorlopig kunnen wij UwelEerw. melden, dat wij niet gelooven dat zoodanige losmaking in dezen te pas kan komen, omdat wij niet weten, dat Ds. van Velzen aan eenige gemeente zoodanig verbonden is als thans aan Amsterdam. Bij ons staat vast, dat zoodanig het **beroep** is, zoodanig is de **verbinding,** en zoodanig is naderhand ook de **losmaking.** De eenige zwarigheid zou kunnen voortvloeijen uit Zijn WelEerw. vroegere verbinding aan de voormalige gemeente te Drooge Ham en omtrent den toestand en het al of niet uitgaan van leden van die gemeente is ons niets bekend. Bovendien verkeeren de meeste onzer Leeraars in zoodanige omstandigheden, die ons doen vermoeden, dat zij die voorgaande verbinding als losgemaakt beschouwen. Wij onderzoeken thans niet in hoeverre zulks teregt of ten onregte zou zijn, maar wij meenen dat Leeraars, die zich aan hunne gemeenten, waaraan zij tijdens hunne afscheiding verbonden waren, verbonden bleven achten, ook in die gemeenten moesten hebben blijven wonen, en dat hunne afwezigheid ter verzorging van andere Gemeenten slechts tijdelijk had moeten zijn.

Omdat ons deze zaak niet in alles duidelijk is, wenschen wij, gelijk wij zeiden, daaromtrent met Ds. van Velzen zelven te handelen, en indien ook Zijn WelEerw. zich beschouwt als ook na de afscheiding aan de gemeente te Drooge Ham verbonden gebleven te zijn, op dezelfde wijze als Zijn WelEerw. zich thans aan die van Amsterdam verbonden heeft, zullen wij van de gemeente te Drooge Ham eene wettige losmaking van Zijn WelEerw. verzoeken.

Hiermede gelooven wij de hoofdzaak van UwelEerw. beide brieven beantwoord te hebben; inliggende zenden wij UwelEerw. de ons toegezondene brief van Ds. van Velzen terug. Wij bidden den Heere dat Hij den gunstigen toestand der Gemeente, waarin UwelEerw. werkzaam is, verder wil bevestigen, en dat Hij UwelEerw. dienst overal waar Hij U zendt moge zegenen en doen verstrekken tot opbouwing Zijner kerk en tot verheerlijking van Zijnen naam, en dat Hij Zijnen H. Geest overvloediglijk over UwelEerw. en al Zijne knechten moge uitstorten om met blijdschap den dikwijls zoo moeyelijken loopbaan te bewandelen, waartoe zij in deze dagen geroepen zijn.

UwelEerw. Broeders in Christo
De kerkeraad der Christelijke Afgescheidene gemeente te Amsterdam
namens den zelven
J.C. Couprie Ouderling, Praeses
H. Höveker Diaken, Scriba

2. Kerkeraad der 'Christelijke Gereformeerde Gemeente' te Urk, 18 februari 1840

Aan de geschorste kerkeraadsleden der Christellijk Afgescheidene Gemeente te Amsterdam en benevens dezelve aan H.P. Scholten, Leeraar bij de Christelijk Afgescheidene Gemeente te Utrecht.

Eerwaarde Broeders in den Heere!

Genade Vreede en Liefde, worde U lieden geschonken en vermenigvuldigt van de God des Vreedes in Christus Jezus, onzen Heer en Zaaligmaker (ten einde gij daar door met Uwe broeders zaamen woonen moogt als zoonen van dat Huis daar God Vaader van is) door den H. Geest. Amen.

Smartelijk en zielsbedroevende was ons onlangs het verneemen van den toestand der Amsterdamsche gemeente uit het Tijdschrift de Reformatie genaamd, en dat wel hoofdzaakelijk om deeze reedenen, namentlijk, deels omdat wij ontdekten dat aldaar eene scheuringe was; welk kwaad zijn oorspronk heeft uit nijd en twistgierigheid, want waar die is, aldaar is verwarring en boozen handel, volgens Jacobi 3: 16; en deels, dat ons zeer leed was, dat die zaak voor de weereld geopenbaard was in genoemd tijdschrift, waarvan dat wij ontdekten, dat gijlieden de oorzaaken waardt, die dat gedaan en bewerkstelligd hadden, en waar uit ons tegelijk ook bleek de liefdeloosheid tot uwe broeders, en de onvoorzichtige handel in het gemeen, als hebbende vergeeten, dat de Liefde een meenigte van zonden zal bedekken en ook Davids klaage, over de breuke in Israël, als hij zegt, en verkondigt het niet te Gath, en boodschapt het niet op de straaten van Askelon, opdat de dochters der Philistijnen haar niet en verblijden, opdat de dochters der onbesneedenen niet opspringen van vreugde, 2 Samuël 3: 20. En indien van Ulieden deeze zaaken bedaard overwoogen waaren geweest, dan zoudt gij U gewacht hebben, om dit kwaad geruchte van des Heeren Zion niet te verbreiden, door de geheele weereld, tot blijdschap van hun die het zoo verlangen, en tot terug te doen keeren, dengeenen die haar niet bij de gemeente des Heeren voegen, omdat zij de oneenigheden onder de Gemeenten tot haar voorwendsel hebben, en tot bedroevinge van degene die de vreede en welvaart van Zion beminnen. O Broeders! wat is zulk een handel verre van den aard der Liefde, mocht gij eens zien uwe verkeerdheid in deezen, gij zoudt U schaamen voor God en de menschen. Och mocht het U eens recht leed doen.

Maar hier en booven hebben wij noch iets teegen uwe handelingen, welke ons uit de omstandigheden kenbaar worden, en dat is namentlijk, dat Gijlieden als kerkenraadsleeden, van de meerderheid, en uwe partijje[1] geschorst zijt in uwe bedieninge, welker schorsing hetzij gij schuldig of onschuldig waardt aan hetgeen U door de meerderheid ten laste gelegd wordt, gij Ulieden behoordet te onderwerpen, hetwelk gij echter niet gedaan hebt, gelijk uit de inhoud van hetgeen in het tijdschrift geplaatst is, kenbaar is geworden, en daar en boven U het recht aangemaatigd dat gij (met behulp van Do. Scholten enz. of op aanraading van ZEW dat wij daar laaten) U zelven zonder het oordeel eener wettige vergaadering, voor de wettige gemeente des Heeren hebt openbaar gemaakt, en daar en booven, degeene die U geschorst hadden, weederom ook geschorst. Kan dat volgens recht geschieden? onzes inziens niet. Woudet gij U beroepen op een vergadering, hetzij Classikaal of Provintiaal, dat stond U ten hoogsten vrij, en dan moest het noch blijken wie schorsing verdiend had, maar nu past het Ulieden, noch Do. Scholten, niet, om U zoo te verzetten, en U ten toon te stellen, in uwe eerzucht, die wel schijnt dat de schorsing door de meerderheid niet konde dulden. Want geen Perzoon al is hij een Leeraar mag zich zulk een zaak aanmaatigen in eene Gemeente al is het dat hij geen schuldt vermeendt te hebben. Gijlieden zoudt dan de rechte weg geloopen hebben, als gij daadelijk een Provintiaale vergadering bij een geroepen hadde, om behoorlijk Uw beklag in te brengen, dat U ten hoogsten betaamde, maar niet U voor het oordeel eener vergaderinge te plaatzen, gelijk gij gedaan hebt, want gij hebt in het openbaar U voor de Gemeente uitgegeeven in het tijdschrift, en daarna vergadering poogen te beleggen.[2] Paulus en meer zijner meede geloovigen deeden zoo niet in de beroeringe der Antiochische Gemeente, maar gingen met de belangens na(ar) Jerusalem volgens Hand. 15, om het oordeel van die Apostolische Kerkvergaadering daarover te hooren - dan genoeg voor dit maal hiervan. Wij verblijden ons dan wel grootelijks, dat er werk van Ulieden gemaakt wierd, om een Provintiaale vergaadering te zaamen te roepen en te beleggen, ten einde deeze zaaken te behandelen, maar het treurigst, dat er zoo weinig in ontdekt wierd, volgens Uwen geschreeven brief aan ons, dat van een zeer vreedzaamen aard en natuure was, en geen eenstemmigheid in deeze zaak maar meer bitterheid, dienende om malkanderen te vereeten en te verteeren. Wij wensten, dat dit verzoek eenstemmig met de grootste macht namentlijk uwe partijje geschied was, maar het komt ons voor dat gij daar in deeze zaak geen raad meede gehouden hebt, en zij

1 Tegenpartij.

2 Scholte, Wormser en hun aanhang belegden een ‘provinciale vergadering’ ten huize van de geschorste ouderling D.A. Budde te Amsterdam op 21 februari 1840. Behalve enige predikanten, waren daar slechts de 4 geschorste ouderlingen en enige ambtsdragers uit andere plaatsen aanwezig, benevens ‘onderscheidene leden, zoo uit Utrecht als Amsterdam’. Een ‘vergadering van opzieners’ uit het gehele land, gehouden op 6 en 7 maart 1840 te Amsterdam, veroordeelde Scholte en de minderheid van de Amsterdamse kerkeraad.

niet met U, alhoewel gij in uw tweede brief van ons ontvangen, den 17 deezer, de meerderheid te laste legt dat zij de weg tot onderzoek toesluiten voor ons. Dit merken wij aan als van Ulieden meer een kwaadwillige uitdrukking te zijn, dan dat gij zulks met reeden zoudt kunnen staaven, want uw brief, namentlijk de laatste, is vol van al zulke spitsvindigheeden welke niet veel Christelijke onderwerping maar wel heersucht kenmerken, in en bij Ulieden, en wij zeggen dit met te meer reeden, uit hoofde dat wij van de meerderheid, of uwe partijje, op den 11den deezer een brief ontvangen hebben, waarin zij ons melden, dat zij verlangen een Provintiaale vergaadering, waartoe zij ook bericht aan de andere leeraren gezonden hebben, om hun te vraagen wanneer hun best te vergaderen geleegen kwam, en zullen na dat bericht de vergadering beleggen, en zoo spoedig moogelijk zulks berichten. Wij kunnen hier niet denken dat zij hierin met ons veinsen, waartoe wij geen reeden hebben, want het zou tot nadeel zijn van hun zelven, en echter zoo als gijlieden zegt, dan moesten wij er zulks voor houden.

Al dat schrijven dan zoo van de eene als van de andere kant is geschikt, om ons in verwarringe te brengen, zoodat wij niet weeten wat te doen, te meer daar wij uit Ulieder brieven niet duidelijk kunnen opmaaken, of van U de leeraars ook verzocht zijn of niet, want in uw eerste brief daar komt van zulks niets in voor, want daar wordt niet gesprooken dan van de Gemeenten die vroeger met Amsterdam Provintiaale vergaadering gehouden hebben, maar niet van Leeraars, en in het hoofd van de laatste brief daar staat zoo iets van in, maar de brief zelfs zwijgt geheel van de zaak, zoodat wij twijvelen, of gij wel aan de Leeraaren voor den laatsten brief bericht hebt gezonden, en dan kunnen die daar toch niet gereegeld zijn, maar in de brief van de andere partijje is het ook kennelijk, dat zij althans daar niets van weeten, of de Leeraars van U verzocht zijn of niet. Wij hebben dan na bedaard overleg, hoe groot belang wij ook stellen in Ulieder zaaken, goedgevonden, dat wij op uwe uitnoodigingen ons niet na(ar) Amsterdam begeeven, maar dat wij bericht verwachten volgens de opgaaf van de meerderheid, en haar aan ons gedaane beloften, wanneer het de Leeraaren geleegen komt, en de daarop gegronde tijdsbepaaling, waaraan dat wij U ten liefderijksten vermaanen gij U moogt onderwerpen, en wij hoopen dat gijlieden, en Do. Scholten zooveel verstand en voorzichtigheid zult hebben en gebruiken, als dat gij zoo laag kunt bukken, om U in een Christelijke onderwerpelijkheid te gedraagen, want daardoor kan nooit geene schade in de gevallen bewerkt worden, en dit belooven wij U ook, dat indien er geen spoedige voortgang met deze zaaken gemaakt wordt, dat wij dan daarin tot bevordering zooveel zullen meede werken als wij maar immers kunnen. Maar wij deelen Ulieden ook ter waarschuwing meede, dat indien het onvoorhoopt zijn mooge, dat gij zoo er opzienders en Leeraaren te zaamen mochten zijn gekoomen zonder dat het meerendeel van de zaaken kennisse gehad heeft, en gij met die daar mochten zijn de zaaken doorzet, zoo zullen wij met het meerendeel, eene vergaderinge opnieuw beleggen, omdat wij te grooten belang in de zaaken

stellen, en het ons voorkomt dat het stellen van den tijd eener vergaadering, niet behoorlijk is door een geschorste minderheid gedaan te worden. Nu Broeders, wij zijn verlangende, dat gij en de meerderheid tot vreede gezind moogt zijn, en de Heere verwaardige U en ons en al Zijn volk, om te bidden voor de vreede van Jerusalem, de welvaart van des Heeren Zion, en Hij doe U nog ondervinders worden van dit woord dat wij leezen Ps. 133:3 in rijm

> Waar liefde woont gebiedt den Heer den zeegen
> daar woont Hij zelfs daar wordt Zijn heil verkreegen
> en 't leven tot in eeuwigheid.

Dit wenscht en bidden Uwe heilzoekende Broeders in Christo.

Namens de Kerkenraad der Christelijke Gereformeerde Gemeente te Urk - in welkers naam geteekend
Pier J. Schaap[1] Praeses Ouderling
Lucas Brouwer oudl. Scriba

De brieven of anderzins aan de Gemeente te Urk gezonden, verzoeken wij U op dit adres te doen. Aan: Pier J. Schaap te Urk.

3. Brief van negen leden van de Afgescheiden gemeente te Amsterdam, 21 februari 1840

Het origineel omvat 7 folio-vellen. Wij geven het stuk slechts gedeeltelijk weer, in de eerste plaats aangezien de schrijver nogal eens in herhalingen valt en in de tweede plaats daar bepaalde gedeelten zeer duister zijn, met name als er gesproken wordt van de ‘verdraaiingen’ van Schriftgegevens door J.A. Wormser tijdens zijn ‘Bijbel-catechisatie’.
De inhoud samenvattend kunnen we zeggen, dat het document een felle aanval is op Scholte en op de zo juist genoemde Amsterdamse deurwaarder Wormser, in het stuk aangeduid als de ‘advocaat Wormser’.
De ondertekenaars werpen Scholte in krasse taal zijn aanvallen op ds. S. van Velzen voor de voeten. Onder meer wordt gereageerd op de uitlating van eerstgenoemde, dat de Amsterdamse gemeente ‘geheel bedwelmd (is) geworden door den damp die Ds. van Velzen (over haar) uitblaast’.[2]
De wijze waarop één en ander wordt geschreven, zal ongetwijfeld de instemming van ds. Van Velzen niet hebben gehad.

1 P.J. Schaap, geboren 1811. Predikant te Urk 1841. Overleden 1843.
2 Vergelijk: De schorsing van vier kerkeraadsleden der Christelijke Afgescheidene Gemeente te Amsterdam etc., 's-Gravenhage 1840, pag. 23.

Wij worden verplaatst in de sfeer van enige Amsterdamse conventikels - en dit lijkt ons het belangrijke van het onderhavige stuk - zoals deze ook naar voren komt in de levensbeschrijving van ds. Willem Hendrik Gispen.[1]

De schrijver is de eerste ondertekenaar: Klaas Si(e)mon(s) Kout (1803-1860), circa 1837 koopman in aardappelen en wonende in de Kerkstraat te Amsterdam. In 1845 scheidt hij zich van de gemeente af 'omdat hij van achteren ziet en hoort dat het de ware kerk niet is'. In 1855 wordt hij opnieuw lid van de gemeente.
Dat enigen van het gezelschap der ondertekenaars op zijn zachtst gezegd kerkelijke buitenbeentjes waren, moge blijken uit het feit, dat behalve Kout, nog vier anderen circa 1845, al dan niet na censuur, buiten de gemeente komen te staan.

De ondergetekende schrijfen uw H.P. Scholten een duidelijkke verklaaring. Wij hadden gehoopt in onsen afscheiding uit het valsen christendom een heerlijk werk des Geestes te zien. Maar het is het tegenovergestelden want nu zien wij uit uw vrugten dat God somtijds diegeenen wil gebruiken die nog onder de magt van den satan liggen om het fondament uitwendig te leggen en nu gij ziet dat er een ander op bouwt en de muur er om heen gelegt is zoo soek gij inbreuk er op te maaken wegens uw laster op onsen leeraar S. van Velzen en op ons dat wij er een afschuw van hebben en uw vraagen of gij die damp bedoeld in den geheelen preediken zoo lang als hij op de preedikstoel staat en bedoeld gij het soo als wij het uw vraagen. Dan kunnen wij met vrijmoedigheid zeggen op Gods Woord dat gij den Heiligen Geest lastert en Zijnen werken. Want daar onzen leeraar S. van Velzen den geheelen raad Gods verkondigt door den Heiligen Geest en wij met eewigen liefde Gods en uit vreien genaaden getrokken uit den Magt der duisternis tot het wonderbaar ligt zijner liefde en voor sulken bewerken des Heiligen Geestes aan onsen leeraar S. van Velzen en aan ons, kan er geen damp uitgaan in de preediking van onsen leeraar S. van Velzen die ons soude bedwelmen. Maar in het schrijfen van uw gaat er een damp uit om ons te soeken te bedwelmen. Maar gij kunt het werk Gods niet bedwelmen. Want daar gaat in de preediking van onsen leeraar S. van Velzen een dauw en een liefenlijken reuk ten leefen uit die onsen harten en oogen nat maakt en voor ons uit vrijen genaaden een liefelijken reuk ten leefen is. Maar gij H.P. Scholten, die door de geest des Satans (wordt) bestuurd om ook te lasteren hierin dat onsen leeraar S. van Velzen in zijn preediken woorden verdraaijen en een dood geloof zonder leevendigmaakende Geest en een genaamde Jezus sou verkondigen en uit de vrugten van onsen leeraar S. van Velzen is dat in der waarheid soo niet. Maar het is uit uw vrugten duidelijk gebleeken dat gij een onbekeerd en een onbe-

1 Dr. J.C. Rullmann, Een man van singuliere gaven - Ds. W.H. Gispen (1833-1909) in zijn leven en werken geschetst, Delft 1933. De vader van Gispen - Willem Gispen - is één van de negen ondertekenaars van de brief.

genaadig(d) mensch zijt, dus een natuurlijken man zijt die niet weet wat ge lastert nog kent en dus ook niet weet dat je tegen je zelve schrijft en zoolang als je niet weedergebooren word kan je niet anders en hebt niet anders verkondigt als een gestoolen rijkdom.

...

Gij kunt ook niet Jezus verkondigen in getseemane en aan het kruis den toorn Gods. Te bilken[1] dat wij het waardig zijn en al soo vloekeling te gevoelen en geheel verlaaten te gevoelen van God. Gij kunt ook Jezus niet verkondigen toen hij dat kind op zijn schoot nam en zee dat wij al soo moesten worden als dit kindeken en verder zee dat wij ons zelv verloogenen en daagelijks zijn kruis op neemen en hem agter aan loopen. Gij kunt ook Jezus niet verkondigen toen hij zee dat niemand tot hem koomen kan ten sij dat de Vader die hem gesonden heeft hem trekken. Dus kunt gij H.P. Scholten en uw Medebroeder den atfocaat Wormser niet anders verkondigen als bekeering zonder vrugten...

En gij H.P. Scholten Den Heeren zal uw doen vallen in uw hoogmoed wegens uw regering als pouws[2] of als valsen eewvangelist om maar an te zetten en af te zetten[3] door uwen valsen Magt. En dan hadden wij mogelijk den inklimmende dief en moordenaar de atfocaat Wormser als verleider gekreegen[4] om ons te soeken te verleiden. Hij is pleitende ten voordelen voor uw en hem in het rijk der duisternis om de wet Gods kragteloos te willen maaken en in zijn bijbel cattegezaaisie toont hij het ook en door zijn ongeleerd en onfastheid verdraait hij de briefen van Poulus gelijk ook de andere Schriften tot zijn eigen verderf en dan uit list zegt dat er niets van zijn bijbel cattegesaasie uit er (t)huis verteld mag worden. Ik heb hem in zijn bijbel cattigensaasie onder sogt en bevonden in plaats van bijbel cattigensaasie bijbel verdraaijing, en dat mag niet in huis blijven naar Gods Woord. Maar moet openbaar worden. Hij doet er af en hij doet er bij en het sal voor sulken zijn als sij niet spreeken na desen woorden dat sij geen dageraad zullen zien.

...

Het is ook goed voor ons dat het geen roeping Gods was maar alleen een roeping des menschen; anders hadden wij den neederiggen getrouwen leeraar S. van Velzen niet gekreegen.[5] Maar het was hier bij vergelijkking als Daved - desen moest het weezen. Maar ge hebt nu spijt en nu ben je tot laster in woorden en in geschriften en op veelen plaasen en ergenissen

1 Billijken.
2 Paus.
3 Gedoeld wordt hier op het aanstellen van predikanten en het medewerken van Scholte aan de schorsing van de meerderheid der Amsterdamse kerkeraad.
4 Gezinspeeld wordt op de mogelijkheid van het aanstellen van Wormser als predikant van de Amsterdamse gemeente, als het zou zijn gelukt Van Velzen te verdrijven.
5 Ds. S. van Velzen werd met meerderheid van stemmen beroepen door de Amsterdamse gemeente. Ook werd de wijze van aannemen van het beroep bij meerderheid goedgekeurd. In de onenigheid die na het uitbrengen van het beroep onstond, werd door Scholte en zijn aanhang gesteld, dat de beroeping niet ‘Goddelijk’ was.

en beroertens maakt en nu soek je met je Medenbroeder den atvoocaat Wormser ons huis des gebeds of een ander huis te krijgen om te maaken tot een kuil der moordenaaren.

...

Maar het blijkt uit de vrugten van sommigen[1] dat sij aan de verharding overgegeeven zijn in dat geen dat den gesant Gods S. van Velzen uit liefde naar haar toegegaan is en hebben niet willen dat hij bidden sou en daar het mogenlijk een gebed had geworden voor hun dat veel vermag. En hoe meer dat men op de vrugten ziet van den geschorsten kerkeraad en sulken lieden, dan zijn se met regt tot verderf der gemeenten.

...

Welgeluksalig zijn die geenen die van eewigheid uitverkooren zijn in Christus om wagters te zijn niet bij een dooden Jezus maar op een leevendigen werkende Jezus om als zulken melaa(t)sen door Hem alleen gereiningt te worden en door zijnen Geest der waarheid als kinderen aan zijnen voeten geleerd te worden en in de veragting van zig selv en andere als leevendigen steenen op het eenigen fondament Jezus gebouwt te worden. En gij H.P. Scholten, gij moet niet opvatten als of wij dat zeiden, want dan had het geen kragt. Maar God zegt het op onderscheiden plaatsen in Zijn Woord over de lasterlijken zonden. En daar gij beiden zulken grooten schriftgeleerden zijt die het niet alleen weet op te soeken maar dikwijls bewijsplaatsen op onsen leeraar S. van Velzen en op de kerkeraad en op ons die gijlieden alleen toe komt.[2]

Nu de Heere regeert alleen zijn kerk en zal het regtvaardig oordelen ten goeden voor zijn arm elendig volk.

Amsterdam 21 februwary 1840

Klaas Simons Kout
Willem Gipsen[3]
J. Klokgieter[4]
Jan Martienus Sandberg[5]
J.H. Keizer[6]
J.H. Nolte Klocke[7]
J.J. Runnenburg[8]
P. Roos[9]
W.G. Krans[10]

1 Bedoeld zijn Wormser c.s.
2 Duistere formulering. Vermoedelijk is de zin van deze woorden: Scholte en Wormser bestrijden Van Velzen etc. met allerlei teksten, doch laten zij deze maar op zich zelf toepassen.
3 Willem Gispen, geb. 1801, winkelier, wonende aan de Oude Schans; voegt zich in 1844 bij de Kruisgezinden. Tekent: Gipsen.
4 Jacob Klokgieter, geb. 1795.
5 Jan Martinus Sandberg, geb. 1815, schoenmaker.
6 Jan Hendrik Keizer (1791-1847), schoenmaker.
7 Johan Hendrik Nolte Klocke (1801-1842), knecht in een suikerraffinaderij.
8 Jan Janse Runnenburg (of: Runnenberg), geb. 1788, kamerbehanger.
9 Pieter Roos, geb. 1809, mr. schilder.
10 Willem Gerrit Krans (1802-1877), kruidenier; is enige jaren diaken.

4. Brief van Willem Tensen, Andijk 26 juli 1840

Volgens duidelijke gegevens vermeld in een tweetal gedenkboekjes,[1] is de Afgescheiden gemeente van Andijk op 15 oktober 1836 geïnstitueerd door ds. H. de Cock.

In de eerste 10 jaar van het bestaan van deze kerk zijn geen notulen gemaakt.

Uit een 'Cronyken' en andere bewaard gebleven stukken weten we dat de eerste ouderlingen waren Jacob Ellerbroek, Klaas ten Oever en Jan Kalmijn; de eerste diaken was Klaas Tensen.

De toch al zeer kleine gemeente werd in de eerste jaren van haar bestaan verscheurd door het optreden van twee dwaalgevoelens-aanhangende groepen, namelijk de 'Kooilui', volgelingen van de oefenaar Pieter Kooiman, die de kinderdoop voor ongoddelijk hielden; en de volgelingen van Jan Mazereeuw,[2] die meenden 'dat de prediking des Goddelijken Woords en de bediening der heilige sacramenten naar de tijdsorde hadden uitgediend'. In de notulen van de provinciale vergaderingen van Noord-Holland van vóór 1840 vinden wij slechts een enkel gegeven over deze gemeente.

In 1837 en 1838 worden als afgevaardigen genoemd: J. Ellerbroek, ouderling en K. Tensen, diaken. De notulen van 2 juni 1838 vermelden, dat enige leden zich onttrekken 'aan de gewone vergaderingen der Gemeente'; er zijn onenigheden 'zoodat de opzieners aldaar, ook uit hoofde van de nabijheid van zekeren dwaalgeest Jan Mazereeuw, hulp noodig hebben'. Als onder leiding van ds. Van Velzen het kerkverband in Noord-Holland wordt gereconstrueerd - te beginnen met mei 1840 - staat het kleine gedeelte dat van de gemeente te Andijk is overgebleven, aanvankelijk geheel op zichzelf.

Eerst op de provinciale vergadering van 4 april 1844 zien we weer een afgevaardigde van Andijk, namelijk K. Tensen, verschijnen.

In het onderhavige stuk wordt een brief van de Amsterdamse kerkeraad, gedateerd 15 juli 1840, in hoofdzaak, vermeld. Reeds eerder, namelijk circa 5 juni 1840 (ontvangen te Andijk op 16 juni), had genoemde raad zich tot W. Tensen gericht met een brief, waarin onder meer het volgende stond.

> Gij zijt toch niet vreemd dat er eene commissie is benoemd welke bestond uit de drie leden Couprie, Niezen en den leeraar Scholte, het opzigt hebbende over Noord-Holland, welke (nl. Scholte - schr.) wij dan ook herhaalde malen daartoe dringend aangemaand hebben, maar welke telkens tot antwoord gaf,

1 R. Prins, Het vijf-en-zeventig-jarig bestaan der Gereformeerde Kerk te Andijk, Andijk 1912; J. Trompetter en K. Nierop, Strijd en zegen. Gedenkboek ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan (1836-1961) der Gereformeerde kerk van Andijk, Andijk z.j.

2 Men zie voor hem hoofdstuk 15, noot 4 op bladzijde 246; en 'De Mazereeuwers', bericht door ds. W.C. van Campen in Nieuw Archief voor kerkgeschiedenis, deel 20 (1949). Jan Mazereeuw schreef zijn naam als Masereeuw.

> daartoe geenen tijd te hebben en toen, hebben wij gehoord, allen bij U geweest te zijn met Baai, die wij voor geene goede Gereformeerde Opziener kunnen houden, veel minder voor een predikant zoo als zij hem gemaakt hebben...[1]

In onderstaande brief wordt eveneens één en ander genoemd betreffende de moeilijkheden in de gemeente te Andijk en met betrekking tot haar plaats in het kerkverband. Scholte had de gemeente zelfs 'ontbonden'. Het is wel duidelijk, dat de schrijver enigszins aan de zijde van Scholte staat.

Geliefde vriend Herder en Leeraar

Hoewel ik mij toen gij bij ons zijnde niet gedragen heb uwe liefde te winnen kan ik evenwel niet laten uw raadt te vragen.

Den 16 Junij ontvingen wij eene brief van de Kerkenraad van Amsterdam met de opwekking van D. De Kok[2] die bij uw wel zal bekend zijn. In die brief worden wij herinnerd aan de Commissie die voor eenige tijd benoemd was om te vernemen de toestand van de gemeente van Andijk. Deze Commissie zoekt haare nalatigheid te verschoonen met te schrijven dat zij uw herhaalde reizen daartoe hebben aangezogt, maar gij ten antwoord gaf geene tijd te hebben. Maar nu hadden zij vernomen dat gij zonder aan de Commissie hiervan kennis te geven met Baai die naar haar schrijven door haar niet erkend wordt, bij ons geweest zijt; in uwe willekeurige handeling meer ziende, zij ook de handeling bij ons voor willekeurig en buiten Gods Woordt hielden.

Verder verzoeken zij ons haar onze toestand te melden en vermanen ons tevens tot onze vorige stand terug te keeren, waar van gij u hebt laten afbrengen; dus schreeven zij. Ik wierd van elk verzogt haar een lettertje te schrijven maar maakte daarmeede niet veel voortgang. Inmiddels viel eene Classikale vergadering in gehouden te Amsterdam 8 July. Daar op wierd een Commissie benoemd na(ar) Andijk te gaan bestaande in Couprie,[3] D. van Velzen en P. Schaap. Deze laatste wierd benoemd de Andijkers hiervan kennis te geven maar eer die kennis tot ons kwam, zond ik mijn brief af inhoudende onze droevige toestand, en waarin die bestond en dus dat ik uwe handeling voor noodzakelijk en geensinds voor willekeurig hield en wij onmogelijk tot onze vorige stand konden weder keeren, tenzij ons klaarder bleek dat UEerw. verkeerdelijk gehandeldt hadt. Tevens verzoek ik haar indien er bij haar lieden goede raad is ons spoedig te schrijven.

Daarop ontving ik deze brief welke ik wat de hoofdzaak aangaat zal laten volgen.

1 Afschrift; archief Gereformeerde kerk Amsterdam. Met 'Baai' is bedoeld ds. G. Baay, eertijds ouderling te Hoorn.
2 Bedoeld is ds. H. de Cock te Groningen.
3 J.C. Couprie, ouderling te Amsterdam.

Amsterdam 15 July 1840

W. Tensen Waarde vriend.

Daar gijl. door D. De Kok bevestigd zijt hebben wij ul. als zoodanig erkend en ook gijl. zelven.

Dit toonde gij met het zenden van uwe opzieners op de Provinsieale vergadering en wij de willekeurige handeling van D. Scholte niet agtende zoo beschouwen wij ul. niet als ontbonden.

Maar nu nader van uw vernemende dat gijl. van oordeel zijt dat er geen gemeente bestaat zoo verandert dat bij ons eenigermate de zaken.

Onze bedoeling in uw te schrijven was om in 's Heeren kragt het vervallene weder op te rigten.

Maar indien dit ul. niet welgevallig is dan moeten wij ul. aan den Heere overlaten.

Daar gij schrijft wat raad? zullen wij uw bekend maken met het besluit der laatst gehoudene Classis op den 8 July, waar op een Commissie benoemd is om uwe zaken te onderzoeken en werkzaam te zijn tot herstel. Maar na uw brief vond de Commissie het nodig van ul. eene stellige brief te ontvangen of gijl. begeerte hebt weeder als eene gemeente erkend te worden en of er eenige hoope is dit in de kragt des Heeren te verkrijgen.

Want wij wenschen geene reiskosten te maken om daar met sommige menschen wat te komen praten. Nu daartoe werke de Heere kragtig in ul. harten, opdat gijl. moogt wandelen in de oude paden en goede wegen naar Gods Woord en instellingen der Gereformeerde Kerk.

Namens de Kerkenraad Amsterdam
De leden der Commissie benoemd

S. van Velzen
J.C. Couprie

Ik schrijf dit niet (om) uwe toorn op te wekken, maar leert van mij dat ik zagtmoedig ben, drukke de Heere diep in uw harte.

Maar daar gij ons meer met uw raat zijt tegemoet gekomen zoo kunnen wij niet anders als verwagten dat gij ons in dezen uw raad niet zult onthouden.

Nu dan schrijft spoedig en wij hoopen dat geen drukte uw zal terug houden ons met uw raad bij te staan.

Gedenkt ons veel in uwe gebeden.

Na groetenis van ons allen teken ik mij

Uw liefhebbende vriend Willem Tensen

5. Van de kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Dordrecht, 17 december 1840

Als de brieven 5 tot 11 van dit hoofdstuk worden geschreven, is Scholte reeds voor geschorst verklaard door de commissie benoemd door de synode gehouden te Amsterdam van 17 november tot 3 december 1840. De schrijver van onderstaande brief is Alexander de Visser; hij gaat in 1847 met Scholte naar Pella, Iowa.[1]

Den WelE. Heer H.P. Scholte
Zeer geachte en Geliefde Leeraar en Broeder in J.C.

Wij hebben uwen laatsten brief Gode zij dank in welstand ontfangen, hopende dat UE deze zoo zal geworden. Toen wij UE brief ingezien hadden, oordeelden wij het noodzakelijk, om de mansleden bijeen te doen vergaderen, ten einde over het gewigtige derzelve, met een biddend opzien tot den Koning Zijner gemeente met elkander te spreken en te handelen. En zoo hebben wij dan met elkander, even zoo min als UE de schorsing dier vergadering UE aangezegd goed mogen keuren, zoo lang ons niet duidelijk gebleken is, dat daartoe gegronde reden bestaat, overeenkomstig Gods Woord (daar wij ons ook eenig op wenschen te gronden met onze geloofsbelijdenis art. 30, 31, 32) zoo moet ons evenzeer klaar gebleken zijn dat die vergadering, door ons als algemeene vergadering mag erkent worden, omdat zij zoo als UE schrijft, al die provinsiën, daar niet vertegenwoordigd waren.

Aangezien dat dat nietvertegenwoordigd zijn, van die provinciën, in het achterblijven van die provinsiën zou kunnen gelegen zijn, zoo zij dan onze bede tot den Koning en Herder, Hem genadig moge behagen, het werk des duivels te verbreken, die zich zoo zigbaar opmaakt, om verdeeldheid onder de Leeraars te werken, ware het hem mogelijk het werk des Heeren te verbreken, dat Hij in ons land, ook door middel van UE gewerkt heeft, en, dat Hij uwe Eerw genade moge schenken, om liever om het heil van Sion te bevorderen, dat in die eensgezindheid gelegen is, daar de Zoone Gods het meeste zijn discipelen toe vermaant, en als Hij als borg en middelaar zoo zeer aan zijnen Vader om smeekt, in zijn Hoogepriesterlijke gebed, u zelve te verloochenen, om liever iets toe te geven daar UE mog(t) menen verongelijk(t) te zijn, als door al te regtvaardig te willen zijn (daar Salomon tegen vermaant), den duivel in de hand te werken, wetende dat het zalig is, als men verongelijkt wordt, zich zelve niet te wreken, maar de wrake in de hand des Heeren te geven, gelovende dat Hij uit genade u(w) regt in het ligt zal stellen op Zijnen tijd.

Maar, dat het dan UE ook geschonken worde, u zelve trouw te onderzoeken, opdat gij uzelve ook niet mogt regtvaardigen, daar, waar gij

1 Men zie voor hem TWEEDE DEEL, hoofdstuk 6 en verder: register van personen.

schuldig zijt, want die zijn zonde bedekt, zal ook dan niet voorspoedig zijn.

En nu zal UE (uit onze opregte openhartige verklaring dat wij door Gods genade, ons wenschen gelast te zien, om **niets** te ondernemen, dat tegen de zoo zeer gewenschte Eenheid der (kerk) van Jezus Christus zou kunnen strijden) blijken dat wij ook niet bepaald als nog op UEerw vroegere ingezondene brief (dato 25 Nov. 1.1.) kunnen antwoorden, wijl wij vernomen hebben dat ook uit die vergadering eene Commissie bij den Koning is geweest, die algemeene erkenning gevraagd hebben en wel met aanneming der Dordsche Kerkordening, daar wij evenzoomin tegen hebben, die met wijziging aan te nemen, als het tot eensgezindheid mag leiden, als dat wij oprecht kunnen betuigen, dat wij niet tegen de Utrechtsche hebben, als de Kerk die algemeen aanneemde.[1]

Hiermede meenen wij UEerw. verzoek aan onze pligt beantwoord te hebben, biddende van den Heere, dat Hij Uwe Eerw. met al de overige dienstknegte in ons Vaderland moge vereenigen, opdat de duivel zijn oogmerk niet bereike, maar het rijk van Christus, door de Stok liefelijkheid en der Samenbinding, meer op aarde openbaar en heerlijk worde.

Den drieëenige verbondsGod van zijn uitverkoren volk, zij u in alle opzigte genadig, met al de andere dienstknegte J.C. die wij alle benevens u als onze herders en leeraars in den band der eenheid erkennen.

Uit naam der Kerkeraad
Uw Broeder in J.C.
A. de Visser, Pres.

6. Brief van de kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Amersfoort, 17 december 1840

Dit stuk is van de hand van H. van Haselen, ouderling te Amersfoort. Het is evenals het voorgaande een antwoord op een brief door Scholte geschreven aan een aantal gemeenten. Voor Amersfoort was de missive gedateerd: 10 december 1840.

Zoals we weten uit het verslag van de synode van Amsterdam (1840), werd Scholte geschorst wegens lastering inzake ds. S. van Velzen. Tijdens het bezoek aan Scholte van de synodale commissie, bestaande uit ds. H. de Cock, ds. L.G.C. Ledeboer en ouderling G. Haan uit Hilversum, betoogde eerstgenoemde, dat niet hij, maar Van Velzen moest worden af-

1 De synode van Amsterdam (1840) richtte zich tot de Koning met een verzoekschrift, waarin zij 'geheele vrijlating' voor de Afgescheidenen vroeg. Verklaard werd dat de Afgescheidenen de drie Formulieren van enigheid en de Dordtse kerkenorde aanvaarden (Verslag synode, pag. 28-33). Ds. P.M. Dijksterhuis verklaarde in de conflict-situatie te Dordrecht in 1842, dat de Kerkeraad zich in dezelfde geest als hierboven genoemd, tegenover hem had uitgelaten, toen hij beroepen was, namelijk dat de kerkeraad niet afwijzend stond tegenover de D.K.O. Scholte had hiernaar geinformeerd (TWEEDE DEEL, pag. 110).

gezet, indien hij, na vermaning, zijn prediking niet veranderde. In bovenbedoelde brieven aan enige gemeenten voerde Scholte, met betrekking tot zijn schorsing, aan dat de synode niet wettig was, daar Utrecht, Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Brabant en Beneden-Gelderland niet tegenwoordig waren.

In de brief van Amersfoort komt onder meer naar voren, dat Scholte - zoals bekend - het ook had opgenomen voor de in Friesland, onzes inziens terecht, geschorste ds. R.W. Duin.

Van Haselen verwijst naar De Reformatie van juli 1840, bladzijde 48, waar Scholte uitvoerig schrijft over zijn nog steeds erkennen van de drie Formulieren van enigheid. Tevens benadrukt de Amersfoortse ouderling, dat alle provincien zijn uitgenodigd tot het bijwonen van de synode. Zelf was hij aanwezig geweest op de provinciale vergadering te Utrecht (vertegenwoordigd waren daar Zeeland, Zuid-Holland, Utrecht en Beneden-Gelderland), gehouden op 24 en 25 april 1840, waar na een uitvoerige discussie over de ontvangen invitatie - volgens de notulen - met 15 tegen 11 stemmen werd besloten geen afgevaardigden naar de synode te zenden.[1]

Aan Den WelEw Heer De Heer H.P. Scholten
opziener Der Christelijke afgesch. gemeente te Utrecht

EW Heer

Uit Uwe Messive van 10 dezer hebben wij vernomen dat eene commissie der algemene Synodale vergadering gehouden te Amsterdam als leden dier commissie tot UEW gekomen zijn De WHeeren Do. Ledeboer, Predikant te Benthuizen en Do. De Cock, Predikant te Groningen en Haan, ouderling van Hilversum, welke in last hadden UEW te schorsen in de bediening des Evangeliums. En dat den oorzaak daartoe zoude zijn hetgeen UEW van Do. van Velzen gezegt hebt. En dat UEW zoude zijn een scheurmaker van de Gemeente Gods te Amsterdam. En om het toelaten tot het prediken Den EW Do. Duin en dat UEW zoude aannemen de dordsche kerkordening, zooals die nu is aangenomen. Nu vraagt UEW ons oordeel over die wijze van doen, vooral daar het UEW toeschijnt dat die vergadering, waar niet is vertegenwoordigt geweest de Provinsien Utrecht, Zuid-Holland, Zeeland, Noordbraband en beneden Gelderland, zich zelve ene regtsmagt over andere Provinsien hebben aangematigt voor welks regtsmagt UEW niet schijnt genegen te zijn den hals te buigen en zoo het alleen regtsmagt en niet het bevel van 's Heeren Woord is, moeten wij dit in UEW prijzen, maar wij zouden voor dat wij iemands doen kunnen laken of prijzen alles grondig moeten kennen wat als oorzaak daartoe is leidende geweest en

1 Op de vergadering van de provincies Zeeland, Zuid-Holland, Utrecht en Beneden-Gelderland gehouden op 30 oktober 1840 te Dordrecht, werd opnieuw besloten niet aan de arbeid van de aanstaande synode deel te nemen. Scholte begeerde een vergadering van predikanten.

naar ons inzien hadden wij daarvan klare kennis kunnen verkrijgen, wanneer onze Provinsie daar was vertegenwoordigt geweest.

Nu mogen wij de vraag doen of onze Provintie Utrecht, Zuidholland, Zeeland, Noordbraband en beneden Gelderland tot het bijwonen dier vergadering niet is uitgenodigd of zijn zij gelijk met de andere Provinsiën daartoe uitgenodigd, en hebben zij ook gewijgert daaraan deel te nemen. Wij menen ten minsten dat onze Provinsie daartoe is uitgenodigd en ook vóór het houden van die Synodale vergadering te Amsterdam negen leden der Provinsiale vergadering te Utrecht gestemt hebben,[1] maar wij weeten niet dat door den President[2] van die vergadering er ene is verzogt geworden zig op die synodale vergadering te Amsterdam te vertegenwoordigen. Zoo dit hetzelfde is met bovegenoemde Provinsiën schijnt het ons toe dat ook die geen lust gehad hebben om mede te werken tot bevordering van den strijd der Kerk in ons vaderland of verkiezen ene kerkelijke band, maar dat elk handele naar zijn ligt en inzien in des Heeren Woord of onder den naam daarvan naar eigen zin en wil. Gelijk het ons is toegeschenen met de bediening des H. avondmaal in de gemeente van 's Graveland zonder voorlezen van het vormulier des H. avondmaals tegen het eerste art. van het Utrechtse huishoudelijk Reglement[3] voor de afgeschijde gemeente en tegen UEW betuiging gedaan in het tijdschrift de Reformatie der Maand July 1840 bladzij 48. Wat aanbelangt de handelwijze van UEW met den Ew Do. van Velzen weet UEW is door ons op de vergaderingen nooit geprezen.[4] Want wij moeten doch altijd beschouwen zoo iemand, wie hij ook zij Leeraar of Leek, zijns naaste of broeders eer en goed gerugte niet voorstaat, of het moeste zijn om het bedekkelijk invoeren van ketterijen tot verwoesting der gemeente Gods op aarde, geen egt kenmerk draagt van egte volgeling te zijn van Zijn Heer en Hoofd Jezus Christus, die als Hij gescholden wierd niet weder schold en als hij leed niet drijgde, maar gaf het over aan dien die regtvaardig rigt. En wat aanbelangt het toelaten tot het Prediken van Den EW Do. Duin, of dat een daad is die afkeuring verdient, kunnen wij onze stemmen niet beslissend over uitbrengen. Zooveel meenen wij van Zijn EW gehoort te hebben dat Zijn EW niet ontziet de Godsdienstoefening bij de Hervormden bij te wonen. Maar boven alles dat Zijn EW in Vriesland in de bediening des Evangeliums zou zijn geschorst en zoo die schorsing gegrond zijn op Gods Woord en alzoo wettig is, oordelen wij dat UEW niet regt gehandelt hebt Zijn EW tot het

1 Zoals in de inleiding op deze brief reeds opgemerkt, stemden volgens de notulen van bedoelde provinciale vergadering 11 leden vóór en 15 leden tégen het houden van een synode.
2 Ds. H.P. Scholte.
3 Bedoeld zal zijn art. 55b: 'De bediening daarvan (heilig avondmaal - schr.) zal geschieden volgens het Formulier, daarvan in de Christelijke Gereformeerde Kerk aanwezig.' Mogelijk verwart Van Haselen ook verder in deze brief de drie Formulieren van enigheid met de liturgische formulieren.
4 Vermoedelijk: UEW weet, dat 'Amersfoort' de handelwijze van U inzake Amsterdam nooit heeft geprezen.

Prediken toe te laten. Evenmin prijzen wij het antwoord gedaan aan de afgevaardigde Commissie der Synodale vergadering te Amsterdam. Want wij verstaan door aan hun te verklaren dat UEW de bediening des Evangeliums niet van menschen ontfangen hebt, ook niet om menschen vermoogt na te laten; ook daardoor ten enemale veragt en ontbind die geestelijke polietie die wij oordelen op grond van 's Heeren Woord noodzakelijk is en blijven moet. Omtrent het antwoord op de aanneming van de dordsche kerkordening kunnen wij zeggen oordeeld UEW eve(n) als wij. Want ook wij zijn niet genegen iets blindeling aan te nemen, maar verlangen eerst grondige kennis te hebben omtrent de bepalingen die bij de dordsche kerkordening op de Synode te Amsterdam gemaakt zijn alvorens wij kunnen besluiten dezelve aan te nemen. En na duidelijke inligting van alles tot het besluit gekomen zijnde, wenschen wij UEW van onze keus kennis te geven.

Wij wenschen dat de Vader der ligten U in de ruimste maten met zijn ligt bestrale opdat gij voor zijn aangezigt uwe wegen moogt onderzoeken en doorzoeken en waar gij zijt afgeweken tot Hem moogt wederkeren. En wij houden ons als nog met Utrecht verbonden.[1]

Amersfoort 17 December 1840
in Naam des kerkenraad H. van Haselen
Ouderling

7. Van de kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Schoonhoven, 18 december 1840[2]

Aan Broeder H.P. Scholte

Daar wij den brief ontvangen hebben. En vergaderd den 18 December om over dezelve te handelen. Daar wij begrepen hebben dat er drie afgevaardigden van de vergadering uit Amsterdam bij u geweest zijn welke vergadering genoemd word eene algemeene Synode en daar wij gemerkt hebben dat al de Provinciën er niet tegenwoordig waren. Daar wij toch van oordeel zijn dat alle de Provinciën wel bekend zijn met die vergadering. Daar wij gemerkt hebben dat die Commissie vordering gedaan heeft om de zaak die er bestaad over Do. van Velzen als laster te herroepen. Daar wij wel weten dat er verschil ontstaad, en ook wenschen dat wij UE de zaak tusschen UE en van Velzen zal bewijzen, en dus kunnen wij niet oordeelen of deze zaak laster is of niet. En zoo gij dit niet kan bewijzen,

1 Bedoeld zal zijn, dat 'Amersfoort' (nog) niet met de Utrechtse kerkeraad (praeses ds. H.P. Scholte) breekt.

2 Men zie voor 'Schoonhoven' TWEEDE DEEL, hoofdstuk 28. De ondertekenaars G. Lekkerkerk de Hoop, Jan Sterk en G. van Middelkoop zijn circa 1842 lid van de kerkeraad; K. Scheer kwamen wij als zodanig niet eerder tegen in de stukken van Schoonhoven. De oudste bewaard gebleven notulen zijn van 9 september 1846.

vragen wij boete en bekeering. Aangaande de zaak van Do. Duin wist UE wel dat Duin geschorst was. En met de Dordsche Kerkordening binnen wij niet bekend en wij wenschen dezelve te onderzoeken. Daar wij wel gelooven dat er nog weinig verbintenis bestaad in de Kerk maar dat wij onzelven aan de Kerk behoren te onderwerpen.

Verder wenschen wij in alle zaken liefde en vereeniging.
En alle Broeders en zusters de Groetenis.
G. de Hoop
K. Scheer
J. Sterk
G. van Middelkoop

8. Van de kerkeraad te Gorinchem, 22 december 1840

Bij deze brief willen wij in aansluiting op hetgeen wij schreven in het EERSTE DEEL,[1] opmerken, dat uit de notulen van de Afgescheiden gemeente te Gorinchem duidelijk blijkt, dat Scholte aan een aantal gemeenten onder meer had geschreven: ‘of de gemeente van oordeel is om de vergadering te Amsterdam waarop deze Provincie niet vertegenwoordigd is, waar ZEW. niet ter verantwoording geroepen is, een kerkelijke rechtsmacht over onze provincie toe te kennen en zich alzoo te onderwerpen aan derzelver rechtspraak en tengevolge ZEW te beschouwen als geschorst in de bediening in de afgescheidene gemeente.’

Op de vergadering van kerkeraad en manslidmaten gehouden op 15 december 1840 wil een deel der gemeente deze vraag ontkennend beantwoorden. Een week daarna - dus op 22 december - besluit de kerkeraad, volgens de mening van de meerderheid, aan Scholte het onderstaande te schrijven.

Aan den Wel Eerwaarde Ds. H.P. Scholte te Utrecht

Wel Eerwaarde en geachte Herder en Leeraar!

Tengevolge van de van UWE. ontvangene brief en de vraag in dezelve vervat zij deze dienende ter beantwoording van dezelve:

> Het meerderdeel ter tegenwoordig zijnde mansledematen der gemeente heeft geen beslissend antwoord kunnen geven, maar wenschte de zaken af te wachten; de Kerkeraad echter en eenige leden der gemeente verklaren dat de zaken op de bewuste vergadering onordelijk en onregtmatig behandeld zijn, en verlangen van harten, dat er middelen wierden in 't werk gesteld en aangewend, dat deze be-

1 Pag. 199, 200.

droevende gevallen, gemeenschappelijk in liefde wierden onderzocht en behandeld, dat alle publiciteit voor de wereld wierd vermeeden, en dat alzoo de onschuld van UWE. mogt openbaar worden, en er alzoo waare liefde en eensgezindheid niet alleen in de gemeentens, maar vooral bij Herders en Leeraars mogt plaats grijpen. Mocht daartoe de Heere uit vrije ontferming Zijnen Geest schenken opdat Sion mogt gebouwt en het rijk der duisternis afgebroken wierde, is de wensch en bede van hen die UWE. des Heeren nabijheid van harten toewenschen.[1]

De kerkeraad der Christelijk Afgescheidene Gemeente te Gorinchem.
Namens dezelve
Gbr. Snoek Pr. Ouderling[2]
J.D. Brandt, Diaken Scriba[3]

9. Van de kerkeraden van Herwijnen en Vuren, 22 december 1840[4]

WelEerwaarde Heer!

De ondergeteekende leden, uitmakende de Kerkeraden der afgescheidene Gemeente te Herwijnen en Vuren, hebben uwen laatsten brief (zonder datum) wel ontvangen en daaruit vernomen dat de dusgenaamde Algemeene Synode te Amsterdam heeft besloten UwelEerw. in uwen dienst te schorsen, UwelE daarvan door het expediëren eener Commissie kennis gevende. Het is eene volwigtige zaak UwelEerw. op deszelfs vraag, in dien brief vervat, te antwoorden voor dezulken wien het verderf des Heeren een schrik is en die tegen hunnen God niet vermogen van wege Zijne hoogheid; daar ons evenwel den nood is opgelegd heeft het ons, na rijp beraad, goedgedacht het volgende te schrijven:

Het heeft ons altijd en soms innig gesmart dat er te Amsterdam zulke ernstige onlusten in de Gemeente zijn uitgebarsten, waarin UWEd mede betrokken zijt. Wij keuren het hoogstens af dat het maandschrift de Reformatie is gebezigd geworden om aan den gerezene twist de meestmogelijke publiciteit te geven. Dat de toon van dat Schrift, in de jongste 6 maanden meermalen eerder tot afbreuk dan tot opbouw van de Gemeente des Heeren gestrekt heeft en men, door op die wijzen te handelen, het Israël Gods be-

1 Het gedeelte dat met inspringen is gedrukt komt nagenoeg gelijkluidend - in afschrift - voor in de Gorcumse notulen.
2 Gijsbert Snoek, president ouderling, kiest niet de zijde van Scholte. Vgl. EERSTE DEEL, naamregister.
3 Jan Daniel Brandt, zwager van Scholte, kiest diens zijde. Men zie voor hem, EERSTE DEEL, naamregister.
4 De brief is geschreven door D.K. van Zante te Vuren. Men zie voor hem en andere ondertekenaars het naamregister in EERSTE DEEL.

droefd heeft en de onbesnedenen van harten heeft verblijd tot opspringens toe.

Doch dat wij de handelingen der Amsterdamsche Synode niet kennen om dat die nog door den druk voor 't publiek niet verkrijgbaar zijn gesteld en wij trachten zullen UWE verantwoording op de beschuldiging te bekomen om die, onder opzien tot den Almagtigen, tegen elkanderen te vergelijken en aan Gods Woord te toetsen en zoo lang de zaak in het midden laten omdat wij geene genoegzame kennis der geschillen hebben.

Intusschen houden wij UwelEerw, zoo als hieruit van zelve proflueert, geenszins geschorst, en om eens gul te zijn, willen wij erkentelijk wezen voor uwe onvermoeide vlijt en aanhoudende zorgen, vroeger aangewend, die, in de hand des Heeren, veel tot Sions heil hebben verstrekt.

Tevens smeeken wij UwelEerw. niet langer te vertragen om verzoenende middelen in 't werk te stellen. Wij bidden UWEd, aan te wenden al wat Schriftmatig is, al wat wel luidt om de Scheuring niet verder te doen openrijten, maar die liever te digten.

Ach! dat de eenige en drieëenige VerbondsGod van al zijn volk op UwelEerw en op alle ware Sioniten vernederende en verootmoedigende genaden mogte uitstorten, op dat ieder zijnen weg en elk zijn harte bij 's Heeren licht mogt onderzoeken en doorzoeken om het schandelijke te ontdekken en dit, voor het oog der wereld, mogte toonen door niet al te zeer op 't punt van regt en personele genoegdoening te blijven staan, maar liever ongelijk en schade te lijden, ten einde zoo doende den twist te dempen en ook de breuke der dochter Sions te genezen, gedachtig zijnde aan Paulus leuze, die betuigde alles te verdragen om der uitverkorenen wille.

De groetenisse met onze handen.

De Kerkeraad van Herwijnen
Dielis van Zante } ouderlingen
Arie van Dusseldorp } ouderlingen
Jacob van Dusseldorp } diacenen
Pieter de Bruyn } diacenen

De Kerkeraad van Vuren
Jan Schouwenburg } ouderlingen
D.K. van Zante } ouderlingen
Jacob Versteeg } diacenen
K. van der Linden } diacenen

10. Brief van de kerkeraden van Herwijnen en Vuren, gedateerd 13 maart 1841

Dit stuk mag merkwaardig worden genoemd, aangezien het gewaagt van een ‘Reglement der Christelijke Vereeniging’, dat door beide kerkeraden is ontvangen.

Merkwaardig! daar wij in andere gemeenten die Scholte in deze tijd volgen, over dit concept - want dat zal het wel geweest zijn - niets vinden. Ook op de provinciale vergaderingen van de kerken van de groep Scholte horen wij er niet van.

Voor zover ons bekend, is het document zèlf niet bewaard gebleven. Het moet door Scholte kort na zijn schorsing, eind 1840, zijn ontworpen, althans in die tijd aan een aantal gemeenten zijn gezonden. Scholte zal

hebben begeerd dit 'Reglement' toe te voegen aan het 'Huishoudelijk reglement' waarop de Utrechtse gemeente begin 1839 door de Koning was erkend, en dat in 1839 en 1840 diende als 'leefregel' van een aantal gemeenten.[1] De kerkeraden van Herwijnen en Vuren vrezen - terecht - een voortgaande verwijdering tussen kerken die het reglement zullen aanvaarden en de gemeenten die opnieuw hebben gekozen voor de Dordtse kerkenorde.

Behalve hetgeen we vinden in de onderhavige brief, weten we dat op de 'Vergadering van Opzieners uit Holland, Zeeland en Utrecht', gehouden te Leerdam op 26 en 27 april 1843,[2] een commissie wordt benoemd, die een 'Ontwerp van Reglement der Christelijke Vereeniging' - hieronder aan te duiden als 'Ontwerp' - zal **opstellen.**

Bestudering van **dit** 'Ontwerp' leert, dat er weliswaar verwantschap is met het 'Reglement' waarvan de nu volgende brief spreekt, maar dat er door Scholte blijkbaar in sterke mate rekening is gehouden met de reeds uit Herwijnen, Vuren en andere plaatsen ontvangen kritiek. Ook in de nummering van de artikelen etc. van beide ontwerpen zijn verschillen aanwijsbaar, zodat het weinig zin heeft, het 'Ontwerp' hier af te drukken. Reeds in het TWEEDE DEEL hebben wij opgemerkt, dat de divergentie van het 'Ontwerp' en de Dordtse kerkenorde groot is. Het eerste vertoont namelijk in sterke mate independentistische trekken.[2]

WelEerwaarde Heer!

De Christelijke Afgescheidene Gemeenten te Vuren en Herwijnen hebben het aan hun geadresseerde stuk, onder den naam van Reglement der Christelijke Vereeniging wel ontvangen en rijpelijk overwogen, met dat gevolg, dat er vele bedenkingen op en zwarigheden tegen hetzelve gerezen zijn, die zij de vrijmoedigheid nemen bij dezen schriftelijk en met bescheidenheid onder uwe aandacht te brengen en verdeelen in algemeene- en bijzondere aanmerkingen.

1°. Algemeene

A. Zij begrijpen het nut en de noodzakelijkheid niet van dit Reglement! Zoo het strekken moet om zich vaster aan de Utrechtsche Kerkordening[3] te klemmen, komt het hunner errachtens minder te pas, wijl eerlijke lieden (en te meer nog christenen) door woord en handteekening genoeg verbonden zijn. Dient het als middel om beter in de tijdelijke behoeften te voorzien, dan is het mede overbodig; wij lezen Matth. 6:31, 32 'Daarom zijt niet bezorgd, zeggende wat zullen wij eten? of wat zullen wij drinken?

1 Voor de tekst van het 'Huishoudelijk reglement': EERSTE DEEL, pag. 405-411.
2 TWEEDE DEEL, pag. 77-79. Ook is typerend, dat de drie Formulieren van enigheid niet worden genoemd.
2 TWEEDE DEEL, pag. 77-79. Ook is typerend, dat de drie Formulieren van enigheid niet worden genoemd.
3 Bedoeld is het 'Huishoudelijk reglement'.

of waarmede zullen wij ons kleeden? want al deze dingen zoeken de Heidenen. Want uw hemelsche Vader weet dat gij al deze dingen behoeft'. En nadat de profeet Jezaias (Kapitt. 33: 15) eene omschrijving geleverd hadt hoedanig ieder Israeliet zich hadt te gedragen, laat hij er, in 's Heeren naam, vers 16 op volgen: 'die zal in de hoogte wonen, de sterkten der Steenrotsen zullen zijn hoog vertrek zijn, zijn brood wordt hem gegeven, zijne wateren zijn gewis'.

B. Zij vreezen dat een deel des volks der Vereeniging te veel op de menigte en op het vermogen van sommige derzelver - en minder op den Heere zal steunen - tegen Jeremia 17: 5 'Vervloekt is de man die op eenen mensch vertrouwt en vleesch tot zijnen arm stelt en wiens harte van den Heere afwijkt'.

C. Het komt hun voor dat dit Reglement meer aanleiding geeft om den vrede te verstoren dan om dien te bevorderen: de kloof, bestaande tusschen de broederen der laatst-gehoudene Synode te Amsterdam en het overige volk des Heeren in Nederland wordt daardoor niet gedigt, maar wijder open gemaakt en vaneen gespleten; zij hadden liever gezien, dat men zich den tusschen tijd hadt te nutte gemaakt om alle wettige middelen bij de hand te nemen ter verzoening en daardoor de eenigheid des geloofs in de Gemeente te bevorderen en te bewaren door den band des vredes, want zoo men gelast wordt om zoo veel het mogelijk is en in ons is met alle menschen vrede te houden, nog des te meer met de huisgenooten des geloofs.

2°. Bijzondere

Naar hun oordeel wordt in Artikels 5, 6, 7 en 8 te veel authoriteit aan menschelijke Schriften gegeven;[1] zij durven immers in geenen deele de hand leenen om op zulke Schriften kerkeraadsleden en kerkeraden te schorsen en van den dienst te ontzetten; liever vallen zij in deze hunnen vaderen toe, welke van gevoelen waren dat, indien men tegen hunne kerkeordeningen - en niet tegen Gods Woord zondigde - men voor onschuldig zoude gehouden worden.

In Art. 11 wordt aan den president der vereeniging en den kerkeraad zijner woonplaats te veel beslissende magt toegekend: om alle willekeur te vermijden en geene partijdigheid hoegenaamd te doen postvatten, ware het beter geweest minstens 3 of 4 naburige kerkeraden te consulteren of het beleggen eener buitengewone vergadering al dan niet noodzakelijk was - en dit bij meerderheid van stemmen te decideren.

In Artikels 19, 20 liggen vele zaden van twist verborgen, die bij de eerste gelegenheid zullen ontkiemen en wortel schieten. Het advies van den president en secretaris wegen daarin zwaarder dan al de stemmen der leden der gansche vereeniging.

1 Naar de inhoud van de artikelen 5-8 en enige hierna genoemde kunnen wij slechts gissen.

Het komt hun voor dat de teneur van Art. 23 niet geheel van onregtvaardigheid is vrij te pleiten, wijl daarin geleerd wordt dat onschuldigen zullen boeten voor kwaad dat anderen bedreven hebben.

Art. 24 is eenig in zijne soort, indien de meerderheid eener associatie of combinatie niet meer besluit, blijft er geen middel over om den vrede te maintineren.

De medeteekening des presidents en des secretarissen der stukken waarvan in Artikels 25 en 28 gemeld wordt, en daartoe de Gemeenten der vereeniging te verpligten, komt hun ondoelmatig voor en verheft den president en secretaris te veel. Er mag in de Gemeente des Heeren geene heerschende magt zijn (waarnaar veel artikels rieken) maar slechts eene bedienende.

Dewijl het verroepen van leeraars eene gewigtige zaak is, behoort zij wel gewikt en gewogen te worden. Ook keuren zij het noodig dat dit aan zekere beperking onderheven is, maar om bij eene Gemeente het regt te doen berusten van over den bij haar dienenden leeraar te blijven beschikken is, naar hun oordeel, die zaak te ver getrokken en zijnde dit de aanmerking op artikel 37.[1]

Het dunkt hun eindelijk dat het slot-artikel in strijd is met artikels 5, 6, 7 en 8 wijl in de laatstgenoemde van schorsen, afzetten enz. van kerkeraadsleden, kerkeraden en Gemeenten gesproken wordt, die van de Utrechtsche kerkordening en deze vereeniging afwijken en in het onderhavige artikel om ook met die genen die andere ordeningen volgen, broederlijke gemeenschap te willen onderhouden.[2]

De Gemeenten te Vuren en Herwijnen wenschen UwelEerwaarde den zegen en den vrede des Heeren ten allen tijde en op allerlei wijzen.

De groetenis met onze handen.[3]

Dielis van Zante
Arie van Dusseldorp
Jacob van Dusseldorp
Pieter de Bruijn
J. Schouwenburg
D.K. van Zante
K. van der Linden
Jacob Versteeg

1 Wij menen dit artikel 37 te kunnen vergelijken met artikel 38 van het 'Ontwerp', hetwelk aldus begint: Een Dienaar des Woords, die door bepaalde roeping aan eene Gemeente verbonden is, zal die Gemeente niet mogen verlaten, om aan eene andere Gemeente verbonden te worden, tenzij de Gemeente, waaraan hij verbonden is, zoodanige verplaatsing toestemt.

2 Het slotartikel van het 'Ontwerp' luidt als volgt.
Art. 47. De Christelijke Vereeniging is bereid, om broederlijke gemeenschap te onderhouden, met alle zoodanige Christelijke Gemeenten en Vereenigingen, welke volstandig blijven in de fondamenteele leerstukken der zaligheid, schoon zij ook eene andere Kerkelijke gewoonte volgen.

3 Men zie voor de ondertekening het vorige stuk.

11. Van de kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Herwijnen, 13 april 1841

Aan den Eerwaarden Heer H.P. Scholten

Genaden en Barmhartigheid worden uw bij aanvang geschonken of in den voortgang vermenigvuldigt.

Tengevolgen van ons antwoord op uw aanvraag in de maant December betrekkelijk uwe schorsing door de laats Algemeene vergadering gehouden te Amsterdam uw opgelegt of wij al of niet met dezelve instemde dient het navolgende.[1]

Dat wij ons antwoord toen gedaan door dezen kragteloos maken doordien wij overtuiging bekomen hebben dat UEW gelastert hebt omtrent de prediking van Do. van Velsen. Want wij mogten Deszelfs prediking op Zondag den 4 April in onzen gemeente hebben waartoe hij van den Kerkeraat was verzogt. En van agteren was het getuygenis der gelovigen als uyt eenen mond dat het was een prediking na het harten van Jeruzalem.

En daar het ons ook uyt het verslag van boven gemelde vergadering gebleken is dat UW. ook niet getrouwelijk aan ons de waarheid geschreven hebt als of gij niet waart aangeschreven om op die vergadering te komen. Ook hebt gepoogt die vergadering in een verkeert dagligt te stellen alsof dezelven niet te houden was als eene Algemeene vergadering doordien dezelve in gebreken was van Afgevaardigden uyt alle provinsije. Daar de schuld van toch niet was bij de vergadering of die tot deszelfs aanschrijving belast was. Maar bij de niet willende of niet kunnende die daarom ook door brieven worden vermaant en voor de toekomst worden opgewekt en uytgenoodigt.

Ook zagen wij dat UEW gezegt hebt aan de Komissie van die vergadering dat Do. van Velsen moest afgezet worden wanneer hij na vermaning zijne predikwijze niet veranderde zonder echter het minste bewijs voor dit uw oordeel te leveren. Waarmeden gij dan bewijzen geeft van nog geen berouw te hebben maar in alles nog vasthoudt aan hegteen vroeger door uw is gedaan.

Om alle dezen (hoezeer gij ook vroeger geacht werd die als een middel in 's Heeren hand gedient hebt om het Israel Gods uyt Babel te leiden en andere diensten die gij vroeger aan de kerke deet - wij zeggen om alle dezen konden wij niet nalaten conjensies[2] halve en om den vreden onzes gemoets te bewaren of wij moesten ons op de laatste klassiekale vergadering[3] verklaren en werden toen door die vergadering vermaant om ook ter uwer kennis te brengen.

1 Vergelijk hiervoor en ook voor de ondertekening van déze brief, stuk nr. 9 van dit hoofdstuk.
2 Conscientie's.
3 Vergelijk EERSTE DEEL, pag. 163, 167, 168, 171 en 301. Bedoeld is een vergadering van de classis Leerdam/Gorinchem.

Dat wij de handelingen der Sienoden te Amsterdam gehouden den 17 November 1840 en volgende dagen voor wettig verklaren en dat Do. Scholten van ons gehouden word als geschorst in zijn bediening tot zoo lang hij van zijn gedane laster terugkome of zig zelven nader na den Woorden Gods verontschuldigt. En wanneer het laatste bij ons voldoende zal geschiet zijn wenschen wij op dit ons doen terug te komen.

Doch onzes bedunkens is er niets meer voor UEW open (en waarmeden gij uw weder zult kunnen aangenaam maken bij de Kerken Gods) dan waaragtige terugkering in alles tot die eenvoudigheid die in Christus Jezus is.

Moch(ten) dan deze eenvoudige lettere van vermaninge tot uwe ooren en harten ingaan.

Vernedert uw onder de kragtige hand Gods. Dan toch kunt gij maar het voorwerp worden van de beloften die dan volgt: zoo zal Hij uw te zijner tijd verhoogen. Want toch die zijn zonden belijd en laat die zal barmhartigheid geschiede. Dat de H. Geest dit werk in uw mach werken en dat zulks door daden na buyten gezien worden, zij den harten wensch en is de beden van den Kerkenraad in deze gemeente.

Die zulks en al het bovenstaande met haar handtekening bekragtigen.

Dielis van Zante, ouderling
Arie van Dusseldorp, ouderling
J. van Dusseldorp, diaken
Pieter de Bruijn, Diaken

Hoofdstuk 17
Inleiding op de hoofdstukken 18 tot en met 21

Indeling

In de hoofdstukken 18-21 zullen we in totaal 18 brieven reproduceren afkomstig uit het dossier 'General Correspondence A-Z' van de Scholte Papers. De collectie heeft bijna geheel betrekking op correspondentie van en met Afgescheidenen.

Analyse toonde aan dat het niet wel mogelijk was deze 18 brieven in één hoofdstuk onder te brengen, aangezien de erin behandelde onderwerpen te zeer uiteenlopen.

Wij hebben daarom gemeend - bij een oorspronkelijk slechts alphabetische volgorde - de volgende indeling te moeten maken.

Hoofdstuk 18. Negen brieven van kerkelijke vergaderingen en particulieren, allen betrekking hebbende op de 'Amsterdamse twist' of op de schorsing van Scholte eind 1840. Dit hoofdstuk sluit derhalve aan op hoofdstuk 16: 'Brieven van kerken aan ds. H.P. Scholte'.

Hoofdstuk 19. Drie brieven van (de latere ds.) C.G. de Moen.

Hoofdstuk 20. Brief van Scholte aan ds. R.W. Duin. In onze toelichting zullen we tevens twee brieven noemen door ds. Duin geschreven; deze behoren eveneens tot de collectie 'General Correspondence'.

Hoofdstuk 21. Vijf brieven van Afgescheidenen over diverse zaken. Deze stukken handelen merendeels over plaatselijke en regionale aangelegenheden en moeilijkheden.

Brieven

Behalve bovenbedoelde 18 stukken bevat 'General Correspondence A-Z' onder andere een brief van ds. H.F. Kohlbrügge, één van W.D. Hellema te Wirdum en een brief van H.J. Koenen.

Wij willen de inhoud van de eerste in zijn geheel weergeven en de beide andere samenvatten.

a. Ds. H.F. Kohlbrügge, Utrecht 12 februari 1833

> De bekende Hermann Friedrich Kohlbrügge, geboren te Amsterdam in 1803 en overleden te Elberfeld in 1875, werd in 1826 proponent in de Hersteld-Lutherse gemeenten. Hij promoveerde in 1829 te Utrecht tot doctor in de theologie op een proefschrift over Psalm 45. Toen hij wilde overgaan tot de Hervormde gemeente van Utrecht, werd hij als lid geweigerd. Bleef arbeiden

in conventikels; wilde zich niet aansluiten bij een Afgescheiden gemeente.
In 1847 predikant van de Vrije Gereformeerde Gemeente te Elberfeld.
Vele exegetische studies en prekenbundels staan op zijn naam.[1]

Onderstaande brief is geschreven op de dag van het overlijden van Catharina Louise Engelbert, Kohlbrügge's eerste vrouw, oud 24 jaar.

Veel Geliefden in den Heere Jezus Christus, den eersten en den laatsten, die de sleutelen draagt van hel en dood, die 's duivels macht verbroken heeft, die de dood heeft te niet gedaan, die ons Leven is, die den armen van geest, het Koningrijk der Hemelen geeft, die Zijn Klein Kuddeke...[2], als een getrouwe Herder, onze kracht, onze gerechtigheid.

Mijn dierbare getrouwe Catharina, die steeds bekommerde en zich zelven altoos onwaardig achtende, die neederige dienstmaagd van onze lieven en getrouwen Heiland, is heden den 12d deezer, des morgens ten drie uuren, met blijdschap en verheuginge ingegaan in het paleis onzes Heeren en Konings, in het Paradijs onzes Gods. Ik heb met haar gestreeden, ben met haar in de duisternisse geweest der doodsschaduwe, en heb met haar mogen juichen. Ik ben met haar geweest tot aan de poorte des Hemels, en toen zij was ingegaan heb ik den Heere geloofd, over Zijne ontferminge en getrouwheid. Dat wij ons verblijden te zamen, en den Heere die ons gemaakt heeft, Hij heeft een welbehagen in Zijn volk.

Gedenkt mijner in Uwe gebeeden, opdat de Almagtige kracht onzes Heeren, mij verder sterke, vooral op den dag, als haar dierbaar overschot ten grave daalt, welke is maandag den 18d deeser.

Zij heeft hare kinderkens gezeegend met dierbare zegeningen.

De Heere make ons klein, en Hij zal ons verheffen en heerlijk maken. Hij houde Zijne kragtige hand op den mond van mijn vleesch en bloed, dat nu stille is, en dan weder hevig uitbarsten wil. Wie in den Zoon gelooft, zal leven, al ware hij ook gestorven.

Hij de Christus sterft niet. De Algenoegsame en Volzalige zij met U en de Uwen.
H.F. Kohlbrügge

b. Brief van W.D. Hellema, Wirdum 21 februari 1840

Wijger D. Hellema, wonende te Wirdum (Fr.), was in de jaren 1837-1842 ouderling van de Afgescheiden gemeente te Leeuwarden; gedurende dit tijdvak was hij tevens scriba van de classis Leeuwarden. Hij behoorde tot de afgevaardigden van Friesland naar de synode van Amsterdam, gehouden van 17 nov. tot 3 dec. 1840.
In 1842 raakt Hellema betrokken bij conflicten binnen de Afgescheiden kerken in Friesland. Een behandeling van de tamelijk ingewikkelde materie van deze

1 Men zie verder: J. van Lonkhuyzen, Hermann Friedrich Kohlbrügge en zijn prediking in de lijst van zijn tijd, academisch proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam, Wageningen 1905; en artikel in de Christelijke Encyclopaedie, Kampen z.j.
2 Eén woord onleesbaar.

> conflicten valt buiten het bestek van dit boek. Slechts zij vermeld, dat één van de punten hierbij was, dat Hellema, zijn mede-ouderling J. Meijering en nog enige leden van de gemeente te Leeuwarden het niet eens waren met de wijze waarop de kerkeraad aldaar erkenning van de gemeente door de overheid had gevraagd.[1]

In bovenbedoelde brief schrijft Hellema onder meer het volgende.

Hij constateert, dat er tussen Van Velzen en Scholte geen 'vereeniging' is. Mede daarom geeft hij zijn mening over de persoon en de arbeid van Van Velzen.

Wat het prediken betreft: '...niet het voorstellen van levenlooze leerstukken en vormen en daaronder de voeding der gemeente met het zalig Evangelie te begraven, maar in het verkondigen der volle raad Gods in het zaligen van zondaren, volgende dat Evangelie der zaligheid'.

De gemeente wordt meer en meer 'afgebragt van alle steunsels van behoudenis als gemoedelijke, gestaltelijke en bevindelijke werkzaamheden buiten Jezus Christus en dien gekruist, meer en meer afgebragt van alle eigene geregtigheid, deugden en plichten en inbeelding van geloof en geloofswerkzaamheden buiten de liefde, meer en meer afgebragt van alle gevoel, en hartstogtelijkheid en het bouwen der zaligheid daarop.'

Verder: 'Het is waar ZWEerw. praktijk in de prediking is niet zoo zeer ingerigt om de bedorven smaak van veelen te streelen, door het gevoel en de hartstogten gaande te maken, maar wat zullen ook deeze kunnen toebrengen tot ware en duurzame rust en vrede der ziele en troost des Eeuwigen levens?'

Zeker, schrijft Hellema, Van Velzen is een mens met zonden en zwakheden.

Hij noemt het voorbeeld van de wijze van reageren van Van Velzen na de erkenning door de overheid van de gemeente te Utrecht. Van Velzen ging dadelijk aan de slag, teneinde ook voor 'Vriesland' erkenning te verkrijgen. Hellema deelt mede, dat hij zelf Van Velzen zoveel mogelijk tegenwerkte 'om tijd te winnen tot behoorlijk en wettig onderzoek en beproeving...'. Laatstgenoemde voegde Hellema daarover 'harde uitdrukkingen' toe. 'Ik kon niet anders, want ik beschouwde het doorzetten dier zaak niet minder te zijn, dan eene verloochening van Jezus Christus als Koning Zijner Kerk.'

'Evenwel: Handelde ZWEerw. in dezen tegen ZWEerw. overtuiging aan? Geenszins, maar ZWEerw. bedoelde daarin niets minder dan de Eere Gods en het heil der gemeente.'

Hellema drong er op aan, de zaak van de erkenning op een provinciale 'Kerkeraadsvergadering' nauwkeurig te onderzoeken, maar daartegen verzette Van Velzen zich 'uit oorzaak volgens ZWEerw. zeggen, van de veele twisten en verschillen, die daaruit zouden voortvloeijen, zonder te kunnen vorderen'.

1 Men zie voor deze zaak ook: H. Bouwman, De crisis der jeugd, Kampen 1914, pag. 50, 52-57.

c. Brief van H.J. Koenen, ‘de Glipshoeve’ 4 september 1840

Hendrik Jacob Koenen (1809-1874) behoorde tot de kring van het Réveil.

Hij wordt geypeerd als iemand van een deftige familie, gefortuneerd, geleerd, van een hoogstaand karakter, weldadig.
Koenen zocht meer de studeerkamer dan het bekleden van openbare ambten. Het grootste gedeelte van zijn leven verbleef hij te Amsterdam of aan het Spaarne op zijn buitengoed ‘de Glipshoeve’ gelegen tussen Heemstede en Bennebroek.
Koenen heeft zich steeds verzet tegen de gedachte van afscheiding van de Hervormde kerk. Zijn voornaamste publicistische activiteit is neergelegd in het tijdschrift Nederlandsche Stemmen.
In de hieronder samengevatte brief wordt - naast andere zaken - aangestipt, dat Koenen in de jaren kort na 1834, tezamen met mr. G. Groen van Prinsterer, mr. A.M.C. van Hall, Scholte (en mogelijk anderen) een visserspink financierde. Dit tot hulp aan enige Afgescheiden vissers uit Scheveningen, die brodeloos waren geworden, aangezien zij 's zondags niet wilden arbeiden.[1]

Koenen schrijft nooit te hebben ontvangen aangaande ‘ons scheepje... rekening en verantwoording met overlegging der stukken, hetzij door U of door onzen Maurits[2] gedaan; gelijk bij elke welgeordende Reederij gewoonte is. Ik schreef daaromtrent dezen winter eens aan onzen Vriend Groen...’.

Volgens Koenen veroorzaakt Scholte's onenigheid met Van Velzen een ‘openlijk schandaal’. Hij meent, dat ds. S. van Velzen te Amsterdam met zegen werkzaam is. Zou de twist uitsluitend voortkomen uit een verschil aangaande ‘de inrichting der Gemeente’ dan zouden beide partijen ongelijk hebben. De Cock en Van Velzen omdat zij het oude - namelijk de Dordtse kerkenorde - beschouwen van God te zijn, omdat zij oud is.

Scholte, omdat hij zegt aan de Bijbel voldoende te hebben. Koenen schrijft dat hij zich evenwel verheugt in de zegen die er ook van Scholte's prediking uitgaat. Mevrouw Van Tuyll[3] en de echtgenote van Koenen getuigden hiervan kortgeleden. Maar: ‘Ik geloof niet, mijn Waarde Broeder, dat Gij 't op den duur onder de Hollandsche Gescheidenen zult uithouden. Wellicht, gaat Ge eens nog, als Dr. Van der Kemp,[4] 't Evangelie aan de Heidensche kusten brengen waar nog het Woord van Christus niet gehoord werd. Het zou mij leed doen dat Holland uwe prediking miste; doch, Waarde Vriend! duid het mij niet ten kwade, ik moet U zeggen, dat Gij 't werk der scheuring met eene overhaastige lichtvaardigheid hebt aangegrepen en gedreven, die aan beproefde Christenen sints lange dergelijke

1 Verdere gegevens betreffende H.J. Koenen in: dr. M. Elisabeth Kluit, Het Protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten 1815-1865, Amsterdam 1970; en artikel Christelijke Encyclopaedie, Kampen 1925.
2 Mr. Anne Maurits Cornelis van Hall.
3 M.A. Tuyll van Serooskerken-Hartsinck te Utrecht, stichtte met andere dames het eerste Diaconessenhuis in Nederland. Vgl. Kluit a.w., pagina 448, 461.
4 Dr. J.Th. van der Kemp (1748-1811), officier, arts, theoloog, zendeling in Zuid-Afrika. Christelijke Encyclopaedie a.w., III pagina 332.

resultaten deed te gemoet zien. Ik geloof, dat Gij op 't eenige fundament hout, strooi en stoppelen hebt gebouwd, die door het vuur zullen verteerd worden. Doch ik bid er tegelijk bij dat de grondslag behouden blijve en Uwe behoudenis met zich brenge. Doch er zal eene vuurproef door te staan zijn.'

Hoofdstuk 18
Negen brieven betreffende de 'Amsterdamse twist'[1]

1. J. Meijering aan Scholte, Leeuwarden 18 januari 1840

> J. Meijering was in de jaren 1836-1842 diaken en ouderling van de Afgescheiden gemeente te Leeuwarden. Vooral in het tijdvak 1840-1842 vinden we hem aan de zijde van ouderling W.D. Hellema, wonende in het nabij Leeuwarden gelegen Wirdum. Voor de conflicten waarin beiden betrokken raakten, mogen wij verwijzen naar het vorige hoofdstuk.[2]

In onderstaande brief neemt Meijering het zonder reserve op voor ds. S. van Velzen, ten aanzien van de door Scholte geuite beschuldigingen.

Zoals bekend kozen Scholte en ds. R.W. Duin steeds elkaars zijde. Vóórdat ds. Duin werd geschorst in Friesland, met name te Leeuwarden - begin januari 1840 - was hij hier en daar tamelijk onbekookt opgetreden.

Weleerw. Heer!
En Broeder in onzen eeuwige Koning.

Ik kan niet nalaten UEW. bij deze gelegentheid eenige letteren te schrijven. Met verwondering heb ik UEw. letteren gehoord en gelezen, aan de kerkeraad van Amsterdam over onze geliefde Leeraar S. van Velzen.[3] Ongelooflijk zoude het mijn zijn geweest, hadt ik zelfs de brief niet gelezen.

Onder het lezen kwam mij voor den aandagt hetgeene UEW. mij ruim 4 jaar geleden, betrekkelijk Ds. van Velzen verhaalde, toen ik nog eenige aanmerken maakte omdat ik toen nog niet met zijn eerw. bekent was, en heb mijne aanmerken van achteren als verkeert, en UEW. zeggen als waarheid bevonden, en nu zie en hoor ik uit dezelfde oordeelen waar ik toen hoorde zegeningen.[4]

Do. gedenk toch wat het een zeggen is een Leeraar te beschuldigen, van te verkondigen een doode Christus, een doode Geest en een dood geloove,

1 Dit hoofdstuk sluit aan op vorige, in het bijzonder de hoofdstukken 6 en 16.
2 Bladzijde 282 en 283.
3 Eind december 1839 schreef de Utrechtse kerkeraad - lees: ds. Scholte - een brief aan de Amsterdamse met ernstige klachten inzake Van Velzens prediking. Vgl. inleiding van hoofdstuk 6.
4 Bedoeld zal zijn: zegenen.

waar zoo veel getuigen het tegen overgestelde willen bewijzen. En al is het ook dat UEW. zich op Do. Duin beroept, dit doet niets ter zake want zijn Eerw. denkt en spreekt over al onze Leeraars zoo behalfve zijn eerw. zelfs.

En daarom is het ook niet te verwonderen, dat zijn eerw. de zeven Leeraars[1] durft te noemen de zeven Pausen, doch hierin wordt Apostel woord bevestigd, in hetgeen gij in een ander beschuldigt doet gij dezelfde, want zijn eerw. verwerpt alles, wat niet met zijn eerw. overeen komt, en roep maar niet anders[2] als men zijn eerw. tegen komt, weg met die Pausen en Helsche geest, ik zal ze vertrappen en vertreden. Ja, handelt nog erger als de Pausen van Roomen ooit gedaan heeft, dewijl die nog met zijn Kardinalen raadpleegt. Doch Do. Duin gaat in alles eigen magtig, ouderlingen afzetten, censureeren. Ja, verklaart dezelfve als verworpelingen en dat wel dezulken die zelfs bij degenen die buite zijn een goede naam hebben. Ja, durft wel onder lasteren en schelden zeggen zij zijn er uit en zullen er niet meer in zoo lang God in de Hemel en Christus op den troon is.

En daarom, geliefde Broeder, zich op dezulken beroepen dit is onverzigtig. Och gave de Heere dat al Zijn volk in vrede zamen woonde, en den eene den ander uitnemender achte dan zich zelfven, dat ook UEW. moge zeggen mijn oogen zijn niet hoog o Heer, en wandeling[3] niet in 't geen dat is verkeert.

Dit is mijn harte wensch en dat ook UEW. de beschuldiging tegen onze geliefde Leeraar S. van Velzen mogt intrekken, wijl ik met alle die den Heere hier kennen van het tegenovergestelde overtuigt ben en UEW. beschuldiging niet anders aanmerkte als valsch en geheel boos te zijn, waarover de Heere UEW. in de schult doe vallen. Heeft UEW. iets perzoonlijk tegen Do. S. van Velzen, laat dit onderling worden afgemaakt.

Nu geliefde Broeder, de Heere storte over UEW. uit den Geest uit den hooge als ook over de uwen om in liefde met alle die den Heere kennen en het regt hunnes Gods lief te hebben en dat door daden toonen, als Broeders te zamen wonen.

Dit is de wensch van hem die zich noemt uw liefhebbende Broeder in den Heere Jezus Christus.

J. Meijering

2. Provinciale vergadering van Friesland aan de kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Utrecht, Leeuwarden 19 januari 1840

Deze brief, evenals de vorige geschreven door J. Meijering, is een onderdeel van de correspondentie gevoerd door de Utrechtse kerkeraad met

1 Brummelkamp, Budding, De Cock, Gezelle Meerburg, Van Raalte, Van Velzen; De Haan of Scholte.
2 Vermoedelijk dient te worden gelezen: en hij roept niet anders...
3 Ik wandel...

andere kerkeraden en met enige provinciale vergaderingen, mede naar aanleiding van de ‘ordening’ van een tweetal predikanten.

Op 22 november 1839 werden te Utrecht H.G. Klijn, beroepen door de gemeente te Kockengen en Cornelius van der Meulen, beroepen door Middelharnis, geëxamineerd. Dit geschiedde in een vergadering uitgeschreven door de Utrechtse kerkeraad. Aanwezig waren ook enige ambtsdragers uit andere plaatsen. Maar de predikanten Brummelkamp, Van Raalte en Gezelle Meerburg waren - hoewel uitgenodigd - niet verschenen. Scholte, die beide personen enige tijd had opgeleid, was in feite ook de enige examinator. Twee dagen later, op zondag 24 november, werd de eigenlijke ‘ordening’ of bevestiging verricht in een dienst des Woords te Utrecht.

Bij schrijven van circa 10 december 1839 werd kennis gegeven aan alle provinciale vergaderingen ‘dat het den Heere behaagd heeft volgens Zijn Woord twee nieuwe Herders en Leeraars aan zijne gemeente te geven’.

Er rezen tegen deze gehele gang van zaken bedenkingen, onder meer bij de kerkeraad te Amsterdam en bij de provinciale vergadering van Friesland.

Waarde Broeders!

genade en vrede worde Ul. geschonken, van God den Vader in Christus Jezus, door den H. Geest om te vragen na de oude paden in welke de goede weg gelegen is.

Daar mij door de Provinciale vergadering, alhier plaats gehad dan 1 Janr., is opgedragen om UEW. letteren van den 14 December aan onze vergadering geschreven te beantwoorden, Waarde Broeders, wat uwe blijdschap aangaat, omtrent de twee Herders en Leeraars, aan des Heeren gemeente gegeven, volgens UEW. schrijven, kunnen wij niet meede in deelen. En dezelfve ook niet erkennen als dienaars des Goddelijken Woord(s). Die Broeders hebben volgens UEW. schrijven pas een jaar onderwijs gehad, en alleen door een dienaar des Goddelijken Woord(s), onderzocht en goedgekeurdt, van welke zij het onderwijs gehad hebben, benevens Ul. kerkenraad.

Broeders, waarom niet alle de Leeraars, of ten minsten twee of drie bij uwe Leeraar. Is het zulke eene ligte zaak bij Ul. een dienstknecht Gods te worden. Och dat men hier de oude en beproefde weg gehouden hadt, gelijk uit de handelingen der Synode van Dordrecht 1618, 1619 te zien is van het advies der Broeders uit Zeeland.

Wij weeten wel dat men nu een verligte eeuw heeft, na(ar) het zeggen dergenen, die blind zijn, doch dit mogen wij van Ul. niet denken. Gl.[1] schrijft ook wel dat deze mannen aan Gods Woord beproeft zijn, maar waarom voegt gijl. er niet bij de formulieren onzer kerk (?)

Is men hierin niet gelijk met de vijanden der waarheid, die altijd roepen Gods Woord of den Bijbel, omdat zij wel weeten, dat als zij met de for-

1 Gijlieden.

mulieren beginnen dat zij dan hun nieuwigheden niet kunnen voortplanten. Te meer kunnen wij deze Leeraars of deszelfs onderzoek niet goed keuren en ook UEW. toestemmen en erkennen.

Daar gl. beschuldiging hebt ingebragt tegen onze hooggeachte en Geliefde Leeraar Do. S. van Velzen, welke wij als laster en leugen verklaren, en zijn ten alle tijde bereid dit tegen UL te verdedigen. Schaamt u Broeders voor den Heere dat gij zulken beschuldiging hebt durven inbrengen nl. dat Do. van Velzen geen levende Christus geen levende makende Geest geen leven(d) geloof verkondigt.

De Broeders hebben deze beschuldiging met verontwaardiging aangehoort, en uit volle overtuiging verklaart dat Do. S. van Velzen niet alleen de letter der waarheid maar ook geestelijk na(ar) bevinding der Heiligen verklaart en predikt, en daarom wenschen wij van harten dat gl. deze valsche beschuldiging moge terug trekken en UL verootmoedigen voor den Heere. Wij weeten wel dat het eene vrucht van den geest dezer eeuw is, dat den eene Broeder den ander veroordeelt en verdoemt, doch dit hadden wij niet verwagt van dezulke die zoo bang zijn voor het oordeelen over iemands staat, volgens het tijdschrift de Reformatie.

Daarom Broeders kunnen wij met alle uwe handelingen niet instemmen, noch u(w) twee Leeraars erkennen, zoo lang Gijl. hierin blijft staan, en die mannen opzieners op nieuws door twee of drie Leeraars onderzocht zijn en gezond bevonden in de Leere onzer kerk.

Wat de toestand der kerk alhier aangaat is in sommige opzigten bedroeven(d). De kerkenraad alhier is genoodzaakt geweest, door de vreeze des Heeren, onze anders zoo geliefde Leeraar en Broeder Do. Duin in zijn dienst te schorsen, en onder censuur te zetten. De Classie is hierover zamen geroepen, welke de handelingen des kerkenraad(s) bevestigd heeft. Ook in de Sneeker Classie is dit geschied, en het zal wel verder geschieden als zijn eerw. niet terug komt van zijn verkeerde handelen.

Er zijn veele beschuldigingen tegen zijn eerw. De oorzaak der schorsing is, dat zijn eerw. alle wettige order verwerpt, ouderlingen afzetten, door briefven, en maar verklaart van hun ampt vervallen te zijn, zonder iemand te erkennen, met veele laster en schelden, gelijk zijn eerw. ook aan mij gedaan heeft. Een Lid deze(r) Gemeente houdt het met zijn eerw. benevens eenige onafgescheidenen, die holle leugen en laster uitbraken tegen scheiden en gescheidenen.

Onze bede is tot den Heere dat zijn eerw. mag terug komen, opdat Zion moge worden gebouwd, en de Koning (door) dezelfve moge worden verheerlijkt.

Ziedaar Broeders, het oordeel van de Provinciale vergadering alhier. De Heere zegene hetzelve en geve Ulieden met ons en onze geliefde Herder en Leeraar Do. S. van Velzen door één Geest te wandelen, opdat Zion worde gebouwd en het rijk de(s) Satans worde afgebroken.

Namens de Provinciale Vergadering
J. Meijering, ouderling

3. J.C. Couprie aan Scholte, Amsterdam 26 februari 1840

Jacob Couprie - hij tekende: J.C. Couprie, en staat ook zo bekend - werd in 1796 te Nieveen geboren en overleed te Amsterdam op 20 mei 1841, oud 45 jaar. Als zijn beroep wordt opgegeven: touwslagersknecht. Couprie heeft de gemeente van Amsterdam als ouderling gediend van 11 januari 1837 tot aan zijn overlijden. Maar ook daarvóór trad hij als ouderling en voorganger op. In 1836 rezen er vragen - onder meer bij ouderling H.H. Middel - ten aanzien van zijn rechtzinnigheid, maar deze zaak werd tot een goed einde gebracht. Couprie heeft enige brochures op zijn naam staan. Onder meer: Welmeenende waarschuwing aan degenen, die zich aan de afgescheidene gemeente onttrekken; en: Gedachten over het verroepen van leeraars. In het Tijdschrift De Reformatie werd door Scholte aangaande hem onder meer gezegd,[1] dat hij de Nederlandse taal slecht beheerste. Dit komt inderdaad tot uiting in onderstaande brief. Couprie koos in de Amsterdamse twist zeer duidelijk de zijde van ds. Van Velzen.

Waarde Heer en Broeder

Het valt mij voor mijn gemoed wat moeilijk u Broeder tans te noemen daar ik u vroeger hartelijk voor kon, en moest erkennen. Ja zelfs eenigsints afgodisch liefhad. Weegens de zaken welke er nu van U openbaar worden, welke regtstreeks in strijd staan met den aart der broederliefde 1 Cor. 13: 4-7 en het bestaan der uitverkorenen Col. 3: 12-14 en de verklaring van het zesde gebot, Catech. antw. 107. Ik zie tans van het tegengestelde antw. op vr. 106. Ook valt het mij moeilijk tans u Weleerwaarde te noemen, welke ik ook vroeger met mijn gansche hart kon doen om dat Gods Woord zegt dat Ouderlingen die wel regeere dubbele eere waardig zijn. Maar tans schijnt uw regering meer naar die van Napoleon, die met alle vleeschelijke magt zijn rijk vergroote tot dat de Heere hem deed valle. Hiervan heb ik nu onlangs weder de treurigste ondervinding, 't welk de reede is van deeze lettere tot u omdat ik vernomen heb dat gij op die door u onwettig belegde vergadering[2] opentlijk mij en mijn mede ouderling Detelef(f) gelastert, dat wij naar Mevrouw Zeelt[3] ginge **om lekker te eeten en drie gulden toe kreegen en dan nog de reiskosten betaalt kreegen.** Indien dit nu mijn bediening als Ouderling niet gold dan zoude ik met David gezegt hebben Laat Simei vloeke Want de Heere heeft gezegt vloekt David. Maar om dat dit volstrekt in strijd zoude staan met onze bediening en wij dus uit zulk een beginsel werkzaam zijnde **uit vuil gewin** moeste afgezet worde. Ds Scholte gij roemt altijd dat gij naar Gods Woord handelt, is dit nu ook alzoo. Moest gij ons niet eerst vermaand hebben naar Matth. 18. Moogt gij teegen een Ouderling **alleen** beschuldiging inbrengen 1 Tim. 5: 19? Was het eene openbare zonde, dan moest gij die openbaar bestraft hebben zoo als wij omtrent u gedaan hebben, maar niet agter

1 Achtste deel, 1840, blz. 192.
2 'Provinciale vergadering van Noord-Holland' (groep Scholte), gehouden te Amsterdam op 21 en 22 februari 1840.
3 J.J. Zeelt te Baambrugge.

mijne rug. Dit is agterklap. Ik heb deze beschuldiging zaterdag avond bij Mevrouw Zeelt onderzogt, en bevonden **laster** te zijn. Ik vermaan u daarom vooreerst als broeder deeze **laster** in te trekken en dit aan alle welke op de onwettige vergadering geweest zijn te doen weeten. Het zoude anders op de aanstaande vergadering[1] weder een nieuwe beschuldiging tegen u zijn. Met nog een andere die ik van twee getuigen heb weegens Ds. van Velzen, publiek bij het doopen van een kind bij Mevrouw Zeelt gedaan. Errinnert u dit slegts, en ook dat gij, dit is mijn hartewensch, tot inkeer mogt komen, in ootmoed voor God mogt valle. Zijn er verschille die niet het fondament raken, verdraagt elkander. Ik heb vermoede dat dit zoo zij dat wij het niet eens zijn in de Grondleerstukken der Gereformeerde Kerk. Ik hoope dat het op de aanstaande vergadering duidelijk zal worden, opdat wij regt moge weeten waarom wij van elkander gescheiden zijn. Het smart mij dat de naam des Heeren in de weereld zoo gelastert word om Uwent wille en regtvaardig om alle onzen zonde wille. Echter verblijde ik mij dat het lang verborgene openbaar word. Zoo lang wij het kwaad niet zien kunnen wij er ons niet voor wagten. Ik moet u ook nog in liefde vermane dat gij wel voorzigtig zijt om het werk des H. Geestes niet aantetasten geopenbaart in de harten van Gods kindere onder de prediking van onzen Leeraar en in de gemeente te Bunschoten.[2] Dat zoude een groote en onvergefelijke zonde zijn.

Ik durf u opentlijk voor den Heere te betuigen, u(w) verderf niet, maar u(w) teregtbrenging te bedoelen, gelijk ik van uwe zijde ontdek uit alle uwe handelingen, zoo niet te zijn.

Gij hebt hier wettiglijk in Amsterdam geen Leeraar willen zijn, maar nu zoekt gij het onwettig te worden. Ik geloof echter aan eene voorzienigheid. Het smart mij dat daar de Weerreld vooral op **u** ziet, als zoogenaamd Hooft van de afgescheiden(en), zoo als blijkt uit de algemeen schimpnaam **Scholtianen,** gij u nu zoo openbaar maakt in de Weereld die u altijt van eigen bedoelingen verdagt hebben, en van veele profetiën der vroomen en oude kinderen Gods die steeds getuigt hebben gij zult wel openbaar worden. Het is nu voor eerst een Slagboom tegen de Scheiding. Want het natuurlijk hart kan niet anders, door zulke handelinge, als ongunstig over ons oordeele, daar den eenen broeder en leeraar den andere veroordeelt en verkettert.

Ik moet u ook nog errinneren, dat ik ontroert in mijne ziele was, toen ik hoorde dat gij in Amsterdam bij de geschorste kerkeraadsleeden en overige protesteerende het Avontmaal bediene zoude, aan mensche die opentlijk leeve gelijk het antw. op de 106 vraag in Catechismus afteekend. Welk eene roekeloosheid is dit van u. Met zulke een harte dat u(w) broeder (hoewel gij zonder grond hem niet meer daarvoor houdt) zoekt te dooden, en de gemeente des Heeren te verwoesten, die H. Bondzeegele te be-

1 Vergadering van Opzieners etc. 6 en 7 maart 1840, Amsterdam.
2 Ds. S. van Velzen verrichtte, zonder predikant te zijn van deze gemeente, in Bunschoten ambtelijk werk.

dienen. Hoe hebt gij en meest alle die daar aanzaten geen oordeel gegeeten en gedronken? Of zijt gijlieden nu zoo spoedig rein geworden (gaarne had ik er dan wat van vernomen). De Heere walgt van zulke feeste. Leest slegts Jesaja 1, en de Heere bewerke u(w) harte tot ootmoed en zelfverfoeiing. Hoe gij over mijn persoon en genadestaat oordeelt gelijk uit uwe brieven blijkt, zegt mij weinig. Van menschen geoordeelt te worden, dat heeft mij vroeger wel eens geslingert in 't geloof. Ik word tans meer en meer los van het schepsel, omdat mij ook mijn anders geachtste leeraar ontfalt. Jezus is mijn Leeraar en Heer en Koning en zal (dit geloof ik vast) ook deze op zig zelve treurige zaken tot heil van Zijn kerk en gemeente ten goede doen medewerken. Want het Welbehagen des Heeren zal door Zijne hand gelukkiglijk voortgaan - Jesaja 53: 10.

Ik wensch en bid hartelijk dat de Heere u van deeze uwe handelingen bekering geeve, en dat wij nog eens te samen van alle onze zonde bekeerd, elkander met de Kerke Gods moge(n) opwekken - Hosea 6: 1. Komt laat ons wederkeeren tot den Heere. Want Hij heeft verscheurt ende Hij zal ons genezen, Hij heeft geslagen ende Hij zal ons verbinden enz. vs 2 en 3. Nu, de Heere zij U en alle de uwe genadig om Christus wille.

U(w) Heil en Zaligheid biddende Broeder en Medeopziener
J.C. Couprie

4. Kerkeraad Heerjansdam aan Scholte, 1 december 1840[1]

Over de gemeente Heerjansdam is door ons uitvoerig geschreven in het TWEEDE DEEL (hoofdstuk 18).

De voormannen der Afscheiding aldaar - onder meer Jacob en Dingeman de Haan - kunnen we rekenen tot de trouwe volgelingen van Scholte. Deze twee gaan met hun gezinnen in 1849 in een grote groep Afgescheidenen - the second important emigration - naar Pella, Iowa.

Toch blijkt uit onderstaande brief, dat de raad van de Afgescheiden gemeente enige reserves heeft ten aanzien van een kerkverband uitsluitend gebaseerd op het Utrechtse huishoudelijk reglement.

In november 1840 zendt Scholte een brief aan een aantal kerken met 12 vragen betreffende ‘de toestand der gemeente’. Voor sommige plaatsen heeft één en ander betrekking op een aan de Koning te zenden request tot ‘erkenning’.[2]

De meerderheid van de kerkeraad wil de elfde vraag - ‘Art. 11 van Uwen brief’ - niet zonder meer met ‘ja’ beantwoorden.[3] Wel zal zij kort daarna,

1 Hoewel deze brief niet over de Amsterdamse twist handelt, maar over kerkenorde en huishoudelijk reglement, menen wij hem hier te moeten opnemen, daar hij aansluit op de volgende.
2 Vergelijk EERSTE DEEL, pag. 185, inzake de brief aan de Gorcumse gemeente.
3 Vraag 11 luidde als volgt: ‘Is de kerkeraad bereid om eene meerdere vaste kerkelijke verbintenis aan te gaan in de burgerlijke maatschappij, met die gemeenten, welke het Utrechtsche reglement als regelmaat volgen en op grond van dat reglement ter onderlinge en broederlijke hulp en ondersteuning?’

Scholte zodanig volgen, dat de gemeente van 1842 tot 1853 buiten het kerkverband leeft.

De ‘secretaris’ van de kerkeraad is de ondertekenaar Willem van Zijl, geboren in 1803, van beroep broodbakker. Deze maakt zich los van bedoelde situatie. Hij wordt onder censuur gesteld en is daarna tot 1853 lid van de Afgescheiden gemeente te Dordrecht.

Zeer waarde Broeder en Leeraar.

Uwen brief van den 26 November ontfangen hebbende hebben wij tot onze blijdschap daar uit vernomen dat Ueerwaarde bij onzen geEerbiedigden Koning ter Audientie geweest zijt en daar goede hope heb verkrege dat de vervolging zal ophouden, wenschende van ganscher herte dat Uwe hoop door Gods magt en goedheid mag verwezentlijkt worden welke het harte des Konings in Zijne hand heeft en neigt als waterbeke en buigt het naar het geen dat Hij wil.

Terzake van U verzoek om opgave te doen en den toestand der gemeente over te legge hebben wij den 30 November Kerkeraadsvergadering gehouden maar eenig bezwaar daartoe vindende van geen volkomen duidelijkheid te hebbe aangaande de vereeniging der Kerk en behouding der gemeenschap der Heilige(n) en wel bepaaldelijk tot Art. 11 van Uwen brief omtrent de vrage tot bereidheid van meerdere Kerkelijke verbintenis aan te gaan in de Burgerlijke Maatschappij met die gemeenten welke het Utrechtsche Reglement als Regelmaat volgen op grond van dat Reglement ter onderlinge en Broederlijke hulp en ondersteuning. En terwijl wij uit de gemeenschap der Heilige(n) en verbintenis die wij hebben uit de eenigheid des waren geloofs en broederlijke liefde met de gansche Afgescheiden Kerk in ons vaderland, uit welken grond wij genegen zijn Broederlijke hulp en ondersteuning te oefenen, zoo vrage wij U Eerwaarde eerbiediglijk of hier niet eenige onderscheiding gemaakt word tusschen Afgescheidenen èn Afgescheidenen en waardoor de liefde tusschen broeders en broeders zou verminderd of weggenomen worden welke ons van harte leed zou zijn.

Zoo zouden wij dan door deze eerbiediglijk vrage eenige opheldering indien het zijn kon te geve. In afwagting hiervan eindigen wij met de toewensching van alle genade en Zegen over U en de Uwen en na minzame groetenis van alle kerkeraadsleden uitgenome D. De Haan welke niet kon tegenwoordig zijn uit oorzaake zijne vrouw in een haggelijke toestand verkeerde.

Uit naam derzelve teken ik mij U vriend en broeder
W. van Zijl

Heerjansdam den 1 December 1840

Wij verzoeke U vriendelijk antwoord terug en dat gij de brieve niet zou frankere.

5. Kerkeraad Heerjansdam aan Scholte, 19 december 1840

Zeer Waarde Broeder en Leeraar.

In antwoord op Uwen laatsten brief aangaande de schorsing der Amsterdamse vergadering in U(w) dienstwerk heeft de Kerkeraad bij ernstige overwegingen menigmaal verlege gestaan niet wetende wat te zulle antwoorde. Zagen zij op de vorderingen die van U gedaan wierde aangaande de herroeping van die zake die er in de gemeente van Amsterdam geschied waren en zooals wij volgens den aart der liefde mogten hopen en geloove van hun die broeders waren, wien de breuke Sions ter harte ging, wier droefheid het ware in zoo'n staat van zake te blijve verkeere zooals de Afgescheidene Kerk al sedert een geruimen tijd heeft bestaan en waarover de liefhebbers des Heeren bedroeft en de vijanden verblijd waren en den naam des Heeren gelasterd wert en zij[1] dus van die zijde alles in het werk stelde om, ware het mogelijk, broeders met broeders te vereenige en te verzoene en eensgezindheid en liefde te herstelle welke den band der volmaaktheid is, en wij in deze ons zoo naauw te onderzoeke hebbe omdat wij vermaand worden geen gave te offeren op den altaar als eerst henen te gaan en ons met onzen broeder te verzoene, want dat niemand God kan liefhebbe die zijnen broeder haatte - en daarom Petrus niet zeve(n) maal maar seventig maal zeve(n) maal vergeve zoude. In dit opzigt, zeggen wij, moesten wij hare[1] handelwijze regtmatig en billijk agten omdat zij naar hun oordeel UE. schuldig beschouwde en wij geloove dat gij UE. in deze naauw te onderzoeken zult hebben, want hij maar alleen een volmaakt man genoemd word die in geen woorden struikeld. En hoewel wij geloove dat er van de andere zijde van Do. van Velzen wel verbitteringen zulle bestaan hebben en schulde zulle legge[2] - dog daar door zijt gij niet geregtvaardigt en dus hij die zijne overtredingen bedekt zal niet voorspoedig zijn. Maar die zijn zonden belijd(t) en laat zal Barmhartigheid geschiede en zoo lang David zweeg, werden zijne beendere verouderd in zijn brullen den ganschen dag, maar toen hij opstond en zijne zonden beleed werd de zonden zijner ongeregtigheden vergeve. Dog deze dingen willen wij U niet voorschrijve om er U iets mede te wille leere maar om er U als broeders bij te bepale, want dan kunne somtijds de zwakste en geringste middelen gezegend worden. Dog wat de wettigheid of magt tot schorsing in U(w) dienstwerk betreft, kunnen wij volgens Gods Woord niet duidelijk verklare of aanneme en late ons daarom niet met het doen van een andere overtuigen zoolang wij niet bij de stukken bewezen zijn van de gegrondheid der zaak op het Woord van God. Blijvende ons inmiddels U aanbevele en U erkennen in onze Kerkelijke zake als Herder en Leeraar.

1 Bedoeld is opnieuw: de Amsterdamse synode die Scholte schorste.
1 Bedoeld is opnieuw: de Amsterdamse synode die Scholte schorste.
2 Het wordt niet duidelijk waarop dit ‘geloof’ is gegrond.

En eindigende dus met den wensch dat al deze zake moge uit lopen tot vereeniging en broederlijke liefde en tot eer van Christus Koningrijk.

In het stuk der Kerkorde wenschen wij ook ons oordeel op te schorte tot dat dezelve zal openbaar gemaakt zijn.

Na minzame groetenis van al de Kerkeraadslede teken ik mij U broeder in Christus
W. van Zijl, Secretaris
Kleine Lint[1] den 19 December 1840

6. Ds. L.G.C. Ledeboer aan Scholte, Amersfoort 11 december 1840

Ds. Lambertus Gerardus Cornelis Ledeboer (1808-1863), predikant te Benthuizen, scheidde zich feitelijk van de Hervormde Kerk af op 8 november 1840. Zoals bekend, was hij aanwezig op de synode van de Afgescheiden Kerken gehouden van 17 november tot 3 december 1840. Hij maakte deel uit van de commissie, die op 9 december 1840, Scholte zijn schorsing moest aanzeggen.
Twee dagen daarna voelde hij zich blijkbaar geroepen, Scholte in een brief te vermanen.

Ook in onderstaand schrijven wordt bewaarheid, hetgeen Landwehr mededeelt, namelijk dat Ledeboer ‘een Hollandsch spreekt en schrijft, dat meestal allertreurigst is’.[2]

Eén van de dingen daarbij is, het veelal laten ontbreken van hoofdletters en leestekens.

Teneinde de brief enigszins verstaanbaar te maken hebben wij in dit opzicht een paar correcties aangebracht. Tevens was het noodzakelijk enige conjecturen te maken; de betreffende woorden zijn tussen haakjes geplaatst.

Waarde vriend.

Ik heb nagedacht over u maar vind mij bezwaard en vrees voor 's Heeren oordeelen. Is het een uitspraak der Kerk, volg gerust[3] en verdedig u en gij zult ruste vinden voor uw hart in dezen weg! Zet de gemeente aan tot onderwerping naar 's Heeren wil en genade. Lieve Scholte, och mogt gij in de schuld vallen, de Heer u verootmoedige en klein maken. Ach gij staat te hoog en de Heer zal u gewisselijk tegenkomen als gij niet vernederd wordt. Geloof niet mij maar den Heer die bij de kleine woont, onder lelien weidt, lammetjes op zijne arm draagt en in zijne schoot koesterd. Ach handel toch niet hardelijk lieve Scholte opdat de Heer met ons niet hardelijk handele. Waarlijk die brief die gij mij lezen liet uit

1 Willem van Zijl woonde in de polder Kleine Lindt, nabij Heerjansdam.
De spelling van het woord ‘Secretaris’ in de vorige regel is ‘Sikeretaris’.
2 J.H. Landwehr, L.G.C. Ledeboer in zijn leven en arbeid geschetst, tweede druk, Rotterdam 1910, blz. 51.
3 Vermoedelijk staat er ‘gerust’.

Amsterdam is wel wat scherp. Soms zoo ik wel hebbe in uitdrukking - misschien vergisse ik mij hierin - maar wat de zaak aangaat moet ik mede instemmen. Zoo verre ik mij herinner, gij vroeg mijne gedachte er niet over en wilde mijn mond...[1] gesloten. Uw brief aan van Velze(n) - waarlijk gij schreef aan u zelven. Beproef u voor den Heer en vraag u zelf eens of gij ook schuldig zijt aan die dingen, waar gij hem mede beschuldigd. Geloof mij, liefde doet mij schrijven. De Heer opene (uw hart). O gij schrijft andere en bid voor hunne bekeeringe; bid gij ook zoo voor de uwe? Niet dat ik zegge er is geen genade in u, o neen, maar wij kennen den weg anders en hebben andere behoeften. Wij kunnen niet altijd gelooven en als de Heer het nieuwe wel niet gedurig opnieuw opwekt dan kunnen (wij) niet werkzaam zijn. Zie, zoo als de Heer ook u de hardigheid der tucht, waarmede gij naar ik hoore kleine(n) behandelde, ook doet gevoelen. Och mogten wij in de schuld vallen in nederigheid en kleinheid, een verbroken en verslagen harte. Zie als wij in het harte der vroomen gelegd zijn en vereenigd met het...[1] in ons hart, de vereeniging met hen gevoelen, door eene Geest geleid worden, eene liefde ons bezield, wij (ons) Hoofd volgen, o dan is het ons wel. Ik wensche dat de Heer uwe onschuld klaar openbare; uwe meening duidelijk doe voorstellen, en schuld doe belijden, waar ze beleden moet worden voor God en menschen. Verbinde de (Heer) ons te zamen in eenen geest, hart, zin en gemoed. Zijn naam, eer, zaak zij ons hoogste genoegen, vreugde en blijdschap, zijn wil de onze. Ons geloof in Hem, opregt en gereinigd. Hij vereenige ons te zamen in één hart, doe ons opbouwen zijne gemeente in zijne kracht, werpe alle hoogte terneder, make een vlak en effen veld, zette zich op de wagens van zijn door Hem gewillig gemaakte volk. Hij rijde op het vlakke veld. Alles zij open voor Hem, met of tegen, in of buiten. Niet ons maar Hem zij de eer, uit Wien, door Wien, tot Wien alle dingen zijn. 1 Cor. 13. Nu, de Heer zij met ons. Amen.

L.G.C. Ledeboer

7. Kerkeraad Zuid-Beijerland[2] aan Scholte, 17 december 1840

De brief is getekend door Hendrik Barendregt, die in deze tijd te Utrecht door Scholte tot predikant werd opgeleid, maar nimmer tot dit bijzonder ambt is gekomen.[3] Genoemd wordt ook Wijnand Gardenier; deze werd eveneens door Scholte opgeleid. Hij is van 1842 tot 1847 predikant geweest te Wolphaartsdijk.[4] In onderstaand schrijven wordt gewag gemaakt van een request aan de Koning; in augustus 1841 wordt de gemeente door de overheid erkend.

1 Eén woord onleesbaar.
1 Eén woord onleesbaar.
2 Men zie voor Zuid-Beijerland: EERSTE DEEL pag. 78, 79; TWEEDE DEEL, Beperkt plaatsnamen-register etc.
3 EERSTE en TWEEDE DEEL, Register van personen; ook de schijfwijze Barendrecht komt voor.
4 EERSTE en TWEEDE DEEL, idem.

Geliefde Leeraar en Broeder in den Heere

Wij hebben Uwen brief van 11 Dec. ontvangen. Do. van der Meulen[1] was niet bij ons; om reden dat Zijn Eerw. na Amsterdam was geweest, kon hij op die tijd niet uit zijn gemeente. Wij verwagten hem nu vandaag volgens zijn berigt hier, doch ik denk dat het buiten zoo vol eijs zal zijn, dat hij niet over kan komen, hetwelk grotelijk de reden is dat Gardenier van de week niet na Utrecht is gekomen; want het over komen gaat met veel moeiten, een langen tijd op 't water en groote kosten gepaard. Het voornemen van ons beiden is, om als er eenigsins doen aan is in 't begin van de andre week over te komen. De reden dat ik niet dadelijk gekomen ben toe ik bemerkte dat het met de overvaart van wegen het eijs moeilijk werdt, is, omdat de gemeente eenparig besloten was tot het houden van den biddag 16 Dec. en met diezelfde eenparigheid werdt de stem uitgebragt dat ik zoo lang in de gemeente zou blijven, en omdat ik mijn in dat geval ten dienste der gemeente heb overgegeven kon ik geen genoegzame reden tegen werpen.

Alles is wel met den biddag afgelopen, niettegenstaande dat gister middag veele menschen van benauwdheid uit de Kerk zijn gedragen; ik denk dat grotelijk de reden was van het niet gebruiken der spijzen.[2]

Wat de vragen aan betreft, die UEw. ons hebt toegezonden, kunnen wij tot heden toe niet anders op antwoorden, als wat de bezorging der gemeente door UEw. betreft, wenschen in dezelfde betrekking gelijk wij altijd met UEw. gestaan hebben voort te gaan en hopen ook dat de Heere U kragt en genade mag schenken daar in vol te houden.

Zoolang ons niet nader gebleken is dat UEw. U de bediening onwaardig heb gemaakt, wenschen wij UEw. als Herder en leeraar in de gemeente onzes Heeren Jezus Christus ook in 't algemeen te erkennen.

En wat het adres aanbelangt daar is zoo bijzonder veel moeiten aan vast om alle leden daar op te laten tekenen, dat het end haast verloren is. Want gaat men met (het) adres rond aan de huizen, men vind(t) gemeen lang de man of de vrouw niet thuis, dus daar is veel tijd toe benodig(d). Vooral ook met de buiten gemeenten. Ik zal dus zorgen als ik kom dat ik het in orde mede breng, en anders zullen wij het per post zenden.

Bedroevend is het dat de zaken zoo gesteld zijn aangaande de verdeeldheid die er bestaad niettegenstaande het voor diegenen die de ware belangen van eene vereeniging op het oog heeft een juiste weg is om hem tot den Heere te drijven. Doch zoo lang er geen meer blijken van het ver-

1 Ds. Cornelius van der Meulen, in die tijd predikant te Goes; verrichtte hulpdiensten in de gemeente te Zuid-Beijerland.

2 De dank-, vast- en bededag werd gehouden op 16 december 1840. In het verslag van de synode 1840, Amsterdam lezen we op blz. 24 en 25: 'De Vergadering heeft de opwekking gelezen tot een Dank-, Vast- en Bededag, haar door den Herder en Leeraar, G.F. Gezelle Meerburg toegezonden, in naam der Prov. Kerkvergadering van Noord-Braband, en is eenparig besloten, overeenkomstig die opwekking, de Gemeenten uit te noodigen om ook den 16den December daartoe af te zonderen.'

eenigend punt aanwezig zijn is het voor een belanghebber in het welzijn van Sion zeer moed benemend.[1]

De Heere schenke UEw. en ons zijne genade om kort achter Hem te komen, ons kruis op te nemen, verloochenend aan zin en wil hetzelve vrolijk te dragen. Indien wij toch alleen in dit leven op Christus hopende waren, wij waren de ellendigste aller menschen.

Aan 't einde der weg hangt de Kroon en die gestreden heeft zal hem zeker ontvangen. Indien gij dus voor den Heere vrij staat van de schuld die UEW. wordt opgelegt dan hoop ik en ik vertrouw ook dat gij tegen alle stormen zal staande blijven.

Verder de groetenis aan U en alle die in u(w) huis zijn; (ook) de overige Broeders die bij u zijn en daar wij betrekking op hebben.

Gedenken wij elkaar in den Gebeden.

Noemd ik mijn Uw Broeder in den Heere.

Hendk Barendregt

8. Classicale vergadering van de Bommelerwaard[2] aan Scholte, 19 december 1840

Deze brief is geschreven door Dirk van Dulst (1800-1869) te Poederoyen, één der eerste Afgescheidenen in de Bommelerwaard. Hij is, in het tijdvak 1835-1853, van beroep bakker.

Van Dulst is ongetwijfeld één der voormannen geweest van de Afscheiding in de Bommelerwaard. Na jarenlang als 'oefenaar' te zijn opgetreden, begeert hij in 1853 te worden opgeleid tot predikant. Zijn verlangen wordt niet vervuld en van 1854-1869 is hij 'krankenbezoeker' en oefenaar bij de Kruisgezinden in Den Haag en Haarlem.[3]

Het Nederlands, door Van Dulst in onderstaande brief ten beste gegeven, wijst op een zeer gebrekkige opleiding. De zinsbouw is af en toe duister. Toch geven wij de, hier en daar breedsprakige, brief in zijn geheel weer, aangezien hij althans iets toevoegt aan het schaarse materiaal, dat aangaande de Afscheiding in de Bommelerwaard is bewaard gebleven. Teneinde het stuk leesbaar te maken, was een enkele verbetering wenselijk. Hoewel de aanhef zegt, dat de brief is geschreven namens de classis Zaltbommel, kan het geheel, vanwege de vele uitwijdingen, moeilijk een kerkelijk stuk worden genoemd.

De 'secretaris' der classis, A.E. Dudok Bousquet te Zaltbommel, heeft blijkbaar in een schrijven aan Scholte, dat ons niet bekend is, de positie van enige ouderlingen in het geding gebracht. Wij merken op, dat volgens Bousquet, in de Heilige Schrift slechts van één soort ouderlingen zou wor-

1 De formulering is duister, hoewel de bedoeling van de schrijver in deze alinea wel duidelijk wordt.
2 EERSTE DEEL, hoofdstuk 12 en 13.
3 Uitvoerig over hem: EERSTE DEEL, Naamregister; dr. F.L. Bos, Kruisdominees, pag. 153-155 en 158.

den gesproken; met andere woorden: iedere ouderling zou Woord en sacramenten mogen bedienen.[1]

Poederoyen 19 December 1840

Ew. Broeder in onzen Heere Jezus Christus

Namens de Classicalen vergadering van den Bommelerwaard, gehouden den 11 december, meld ik UEW. aangaande het gemaakte besluit der Broederen, wegens broeder Hasselman[2] om een tweede[3] te ondergaan, op grond van hetgeen daarvan aan de Kil[4] is besloten. De broederen wensen dat u EWd. hierin met hen zult deelneemen en u zult willen belasten om dit ter bestemder tijd door u EWd. zelf bepaald, te volvoeren. Daar is geoordeeld dat dit wederom het best was aan de Kil te geschiede ten einden als dan allen die opzienders dus welke vroeger bijwoners waren dan wederom kunnen tegenwoordig zijn. Opdat er alzo genen naspraak zoude kunnen plaats hebben bij ene gunstige uitslag der examinatie.

Een perzoon broeder van Os diakone te Aalst,[5] welke mede op onze vergadering ingestemd had, heeft daar zijn stem ingetrokke en gezegt dat hij bezwaar had dat broeder Hasselman tot een andermalig onderzoek toe te laten. Zijnde daarop gevraagd welke bezwaren bij hem plaats had(den), en heeft geen een bewijs opgegeven. Zijnde alleen gemoedsbezwaar, dat Hasselman niet van den Heere geroepen was, om als Herder en Leeraar in de gemeente Jezus Christus te dienen. Zo ver ik nagespeurt heb, heeft er bij de broeders ene opreg(t)heid plaats, niet om Hasselman te zoeken in te dringen, maar om te beproefen of Hasselman den man van Gods welbehagen zij en wenschende in den uitvoer[6] van Gods raad in dezen te berusten.

Ter beantwoording van het 8 A(r)t.[7] speciaal het vraagstuk, is vastgesteld,

1 EERSTE DEEL, pag. 303.
2 Jan Hasselman (1773-1860), gedurende vele jaren onderwijzer en ouderling te Aalst (Gld.), deed - na allerlei uitstel en mislukking - in 1844 (dus op 71-jarige leeftijd) op een provinciale vergadering het proponentsexamen. Hij werd afgewezen. In 1850 onderwierp Hasselman zich opnieuw aan dit onderzoek. Hij werd toen aanvaard als proponent tot de heilige dienst, maar is geen predikant meer geworden. Men zie voor hem EERSTE DEEL, Naamregister.
3 Bedoeld is: tweede onderzoek. Vermoedelijk is Hasselman bij het eerste examen, afgenomen op 25 juni 1840, afgewezen (EERSTE DEEL, pag. 307). De notulen van de betreffende vergadering(en) zijn verloren geraakt.
4 Nabij Nieuwendijk (N.-Br.), plaats van samenkomst van de Afgescheidenen van De Werken en Sleeuwijk.
5 Aart van Os Wm. zoon, landbouwer; men zie voor hem EERSTE DEEL, Naamregister.
6 Uitvoering.
7 Men zie hiervoor ook de inleiding op brief nr. 4 van dit hoofdstuk (Heerjansdam). Scholte zond eind november 1840 een vragenlijst aan een aantal gemeenten. Uit de notulen van de Gorcumse gemeente weten we, dat de achtste vraag luidde: ‘Heeft de gemeente reeds een keus gedaan van eenen eigenen Herder en Leeraar, en zoo neen: aan welken bepaalden Herder en Leeraar wenscht zij zich ter harer kerkelijke verzorging te verbinden?’

dat de Gemeente en de Classis hare kerkelijk bezorging aan UEW. overgeeft gelijk dit van den beginne heeft plaats gehad, dat UEW. bij de inzage onzer beantwoording zult vinden.

Nopens het ontfangene berigt in uwen brief gedagtekend den 11d. december diend tot antwoord: of die vergadering wettig of niet wettig zij - te Amsterdam gehouden - daar over kunnen de broeders niet oordelen, daar de broeders afgevaardigden naar Dordregt aangaande ene Sinodale vergadering te zijn voorgesteld, maar dezelve van de hand gewezen is,[1] en door u als president werd voorgesteld om vooraf met alle predicanten ene vergadering (te houden).

Of nu de andere provintie(s) buiten schuld niet zijn vertegenwoordigt geweest, kan door de broeders niet beoordeeld worden, dan daarvan nadere inligting te hebben ontfangen. Maar hoe dat zij: onze Classis neemt volstrekt geen deel in het behandelde dier vergadering om UEW. in uwe bediening als Leeraar te schorsen, daar voor haar gene duidelijkheid genoeg is, waarom dit behoorde te geschieden; blijkende in verderen afslag[2] van zaken. Dan zal zij in staad zijn te oordelen, en dus geeft zij de Gemeente(n) onzer Classis zonder enig bezwaar in hare kerkelijke bezorging aan UEW. over en blijft u erkennen als onzen wettigen Herder en Leeraar.

Daar op de provintiale vergadering te Dordregt gesproken zijnde van ene biddag die zoude plaats hebben in vereeniging met de buitenlands(ch)e kerken, den eersten maandag volgende na den eerste Zondag in Januarij,[3] zoo zijn wij daarvan nog onzeker daar De Reformatie ons nog niet is ter hand gekomen. Zoo is ons verzoek in geval ons daarvan in het maandschrift geen berigt word toegezonden en de zelve evenwel zal plaats hebben ons dit met den meeste spoed te schrijven, daar zondag den biddag door dominee Meerburg uitgeroepen niet (is) gehouden, hoewel elk is vrij gelaten perzoonlijk of met zijn huisgezin te doen. Smarten heeft het bij ons verwekt dat er zoo afzonderlijk word gehandeld, daar het tog altoos wenzelijk was, dat den uitroep der biddagen uit den schoot van het gehele Lichaam mogte voortkomen. Want door zulk een afzonderlijk maken wordt den grond gelegd van verdeeldheid en wanorder in de Kerk. Maar daar ons hart behoefte heeft aan een biddag, heeft onze Classis zig bepaald dien biddag te houden, welke wordt verwagt door u te worden uitgeroepen en wil men dat die zig vereenigt met de buitenlandsche kerken en ten 2de[4] om dat onze kerkelijke bezorging aan u zijn overgegeven, daarom vinden wij ons tot dien zelven meer verpligt.

1 Op de provincale vergadering van Zuid-Holland, Classis Zaltbommel etc., gehouden te Dordrecht 30 en 31 oktober 1840, waren van genoemde classis aanwezig: J. Hasselman (Aalst) en J. Straver (Nederhemert). Besloten werd geen afgevaardigden te zenden naar Amsterdam; de vergadering beoogde wèl het bijeenroepen van een samenkomst van alle ‘geordende Herders en Leeraars’.

2 Afloop/uitslag.

3 Op deze vergadering was sprake van een dank-, vast- en bededag op de eerste maandag in januari ‘welke dag door de geloovigen buiten ons land reeds eenige jaren is afgezonderd’.

4 Zinsbouw is hier verward.

EWd. broeder, smarten heeft het mij verwekt nadat ik berigt ben u eene blaam op onze Classis gelegt is door middel van een brief van broeder Bousquet. Of den genoemden broeder dit voor God zal kunnen verantwoorden, dat weet ik niet, en of zulk een handelwijs buiten bestraffinge zal kunnen blijfen geloof ik niet. Want hem past waarmede de Amsterdamse vergadering UEW. bestempeld. Wij bennen ja eenvoudige menschen, maar ook dezen wil God steeds gade slaan. Dat bij ons niet de volmaaktheid is, bekennen wij gaarne, en de verborgene plaatsen[1] dragen daarvan Getuigenisse, wat ons het Gebrek kost.

Wij zouden het niet in dank opnemen, als men ons zogt op te wekken tot naarstigheid en getrouwheid tot des Heeren dienst. Het zij dus Bousquet of door u als Leeraar, maar om dat men niet ijfert zoo als men begeerd; maar te zeggen: ik twijfel aan uwe roeping als ouderling, ja dat verder gaat, dat het sommigen stellig niet zijn; en van ene vertoninge van ene vergadering uitmakende. Is dit zo, dan zijn wij vervloekt, want de Schrift zegt vervloekt is de man die het werk des Heeren bedriegelijk doet. Maar tot roem van Gods genade mag ik met meer andere broeders zeggen: draag ik het getuigenis in mijne Conscientie van den Heere tot een medeopziender in Zijne gemeente geroepen te zijn.

Een aantal van genoemde broeders heeft dit nog meer doen bekrachtigd worden. Het moge dan zijn dat mij menschen verwerpen, God zal mij aannemen en uitleiden, gelijk ik menigmaal ene klaarhijd heb in den gelegden grondt van Gods huis, en het einde waartoe ik daarin gesteld ben, maar ook in ene heerlijke verlossing, hier bij de uitgang en voorts ziende op die vergadering der algemene regtvaardigen die in de hemelen zijn opgeschreven. De klaarheid welke mijne ziele heeft op den almagtigen Jezus, hoe Hij zijne gemeente bewaart en zal blijfen beschermen tegenover zijne en onze vijanden en dat de gelofige niet behoeft te vrezen al steld de gansche magt der duisternisse zig tegen hem.

Alle de gebeurtenisse in Gods gemeente doen mij in het minsten niet wankelen of den moed doen zakken.

Bij de kleinheid van Gods werk leeft mijne ziele en al het andere beschouw (ik) als beproefinge onzes geloof(s) die kostelijker is dan goud en het is geen van de minste[2] dat veelen van Gods kinderen zig in slagorder tegen Christus stellen,[3] maar ook alle vijandelijke aanslagen door hen zal de Heere eenmaal ter neder vellen, daar duisternis voor het ligt moet wijken. Geliefde broeder, de Heere geve u in het midden uwer beproefingen met kragt versterkt te worden naar den inwendigen mens. Wees veel gebonden aan den troon. U voor den Heere open leggende, of er enige schadelijke weg bij u is. Hij leid de zodanige gewis op den euwigen weg. Haalt door geloof al uwe wijsheid en sterkten uit Christus, Die is de Wijsheid Gods en de Kragt Gods.

1 Namelijk: in het gebed.
2 Invloed? Belang?
3 Gedachtengang is niet duidelijk.

Zo zult ge niet versaagd worden in uwe zielen, maar al strijdende door Hem die in en voor u strijd, moedig voortgaan, tot dat de Heere uwe twistzaken zal getwist hebben. Want God is niet onregtvaardig dat Hij uw werk zoude vergeten, noch den arbeid der liefde die gij aan Zijne naam bewezen hebt als die den heiligen gediend hebt en nog diendt, Hebr. 6: 10. Verder, mijn broeder, word kragtig in den Heere en in de sterkte Zijner magt en doet aan de gehele wapenrusting Gods. Zo, al strijdende zullen wij ingaan in (het) vaderland der ruste om aldaar het loon van onzen arbeid te ontfangen en het Driemaal heilig euwig aan te heffen.

De Drieëenige Verbonds God zy u(w) sterkte, blijdschap en zoen.[1]
Dit wenst en bid uwen medegenoot in den strijd des geloofs
Dirk van Dulst

9. Provinciale vergadering van Noord-Brabant aan de 'Provinciale Vergadering der Chr. Afgescheidenen in Utrecht', 23 februari 1841

Dit stuk, gericht aan de provinciale vergadering van Utrecht, heeft wellicht nimmer zijn bestemming bereikt. Notulen van bedoelde vergadering zijn tot heden niet gevonden, en het is niet gewaagd te veronderstellen, dat zij nimmer is gehouden.[2]

In de brief wordt aangedrongen op het houden van een generale synode. Zoals bekend, zijn de pogingen deze medio 1842 te Leiden te houden, mislukt. Eerst in 1843 werd in Amsterdam een synode gehouden, die overigens na enige dagen onverrichterzake uiteenging.

Het schrijven is ondertekend door A. van Malsen te Hooge Zwaluwe, maar het ademt geheel de geest van ds. G.F. Gezelle Meerburg te Almkerk.

Hooge Zwaluwe den 23sten Februarij 1841

Geliefde Broeders in Js. Chr. onzen Heer!

Genade, vrede, liefde en ootmoed zij Ulieden in ruime mate geschonken van onzen ontfermenden God in Chr. J. Het is geen Uwer onbekend, geliefden, hoezeer broedertwisten en verdeeldheden, sedert langen tijd, de in ons vaderland opnieuw openbaar geworden gemeente des Heeren als verscheurd hebben; welke eene innige zielesmart hierdoor aan vele zachtmoedigen en armen van geeste wordt veroorzaakt; welk een smaad en lastering daardoor het volk des Heeren, Zijn Koninklijk Priesterdom, en den naam des eeuwig gezegenden Gods wordt aangedaan; - hoezeer het

1 Verzoening.
2 Vergelijk TWEEDE DEEL, pag. 74-80.

goede door twistinge en verwijdering wordt gehinderd en zelfs alle booze handel wordt bevorderd.

Gij allen zijt overtuigd hoe zeer het in het huis Godes geheel anders behoort te gaan; dat daarin liefde en vrede behooren te wonen, en dat alleen de heiligheid den huize des Heeren sierlijk is. Och, mogt het dan aan de Koningstelg, aan 's Heeren bruid, in ons vaderland, nog genadiglijk geschonken worden, dat zij om haar inwendig schoon geroemd wierde, dat haar Koning daarom lust aan haar hadde en allen, die buiten zijn, moesten bekennen dat wij waarlijk 's Heeren discipelen zijn en Hij in ons midden woont!

Het is ter bereiking van dit doel, onder afsmeeking en inwachting van Gods zegenende goedkeuring, dat er op onze provinciale vergadering, den 16en dezer, besloten is, aan de overige prov. vergaderingen in ons vaderland, het broederlijke voorstel te doen: ‘om - plaats en tijd nader te bepalen - eene algemeene vergadering te houden, op welke iedere - zoo gezegde - partij zoude behooren vertegenwoordigd te worden, ten einde, gelijk wij bidden en hopen, te mogen arbeiden tot vereeniging en verzoening, opdat de eere Gods, het heil der gemeenten en van veler zielen moge bevorderd worden’.

Wij smeeken Ulieden bij Ulieder wensch voor den vrede onzer vaderlandsche kerke, bij de liefde van Jezus Chr. voor Zijne duurgekochte gemeente, en in den naam van den God des vredes, dat elke Provincie aan onze bede gehoor geve, en zich doe vertegenwoordigen, verzoekende wij Ul. broederlijk Uwe gewenschte toestemming te berigten aan den ondergeteekenden Ouderling. De stad Leijden is genoemd als de plaats, welke, in meerdere opzigten, tot de zamenkomst zoude geschikt zijn. Gelieft ook hierover Ulr. gedachten te zeggen.

Ulr. heilw. dr. en br. in Christus:
A. v. Malsen.
Namens de prov. verg. van Noordbraband

Gelieft inliggende aan deszelfs adres te verzenden.

Hoofdstuk 19
Drie brieven van (de latere ds.) C.G. de Moen

Carel Godefroi de Moen (1811-1879) werd geboren te Leiden en studeerde aldaar geneeskunde. In 1836 vestigde hij zich als arts te Hattem en in 1839 als zodanig te Leiden.
Door het huwelijk van zijn drie zusters werd hij zwager van de predikanten A. Brummelkamp, A.C. van Raalte en S. van Velzen.
Midden 1840 gaat De Moen wonen te Ommen, de gemeente van Van Raalte, en is daar aanvankelijk onder meer als fabrikant werkzaam.[1]
Na een korte opleiding tot predikant onder leiding van Van Raalte en Brummelkamp wordt hij op 1 mei 1842 predikant van de Afgescheiden gemeente van Den Ham (O.).
Daarna stond De Moen te Zwolle 1846, Den Ham (tweede maal) 1848, Doesburg 1860. Emeritus 1864. Doesburg (tweede maal) 1875.
Hij was lid van de synoden gehouden in de jaren 1837, 1840 en 1846.
Van zijn hand verschenen enige brochures over kerkelijke zaken.
Als curator voor de provincie Overijssel hield hij op 6 december 1854 de rede bij de opening van de Theologische School te Kampen.[2]

1. Leiden 6 februari 1840

Waarde Broeder in den Heere!

Gelijk het hij altijd aangenaam geweest is uwe prediking te hooren en uwe schriften te lezen, zoo moet het aanbod om op den aanstaanden rustdag onder ons te prediken niet dan welkom zijn.

Dan, geliefde Broeder! de voorvallen tusschen U en den Kerkeraad te Amsterdam hebben bij ons allen alhier eene onaangename sensatie teweeggebracht, zoodat verscheidene leden op de kerkeraadsvergadering reeds zeiden, U niet meer te willen hooren zoolang die oneenigheid niet vereffend is. En wat zal ik hier tegen zeggen. Smartelijk, ja allersmartelijkst valt het mij, als ik zie dat Broeders tegen broeders, zoo verkeerd zijn; en menig maal denk ik wel eens, behooren 1 Cor. 13, Ephes. 4, Philip. 2 enz. dan niet tot Gods Woord. O! als Gij wist hoe het mij bedroefd heeft en nog bedroefd, gij zoudt met mij treuren over de verbrekinge Josephs en de breuke die in Sion ligt.

Daar ik echter van mijnen kant geen oorzaak wil zijn van verdere verdeeldheid, maar wel van tesamenbinding en Vereeniging in de liefde, zoo

1 Vergelijk noot op blz. 153.
2 Men zie voor hem ook Chr. Encyclopaedie, Kampen 1925.

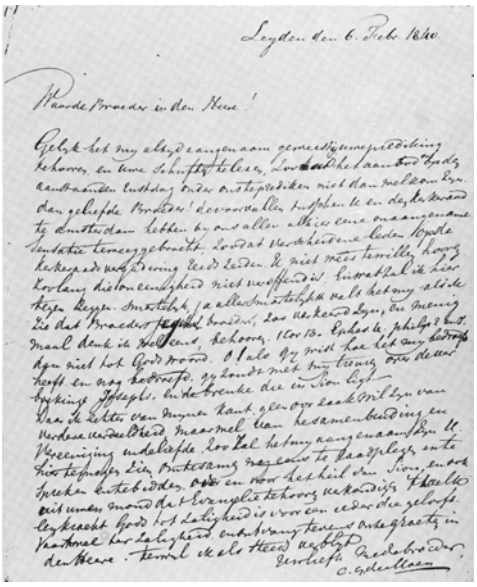

Leyden den 6. Feb. 1840.

Waarde Broeder in den Heere!

Gelijk het my altijd aangenaam gemeedsgemeenschap te ontvangen en Uwe Schriften te lezen, [illegible] het aantoont dat gij aanhanken enthousiasten niet dan mede om Zijn dan geliefde Broeder! de voorvallen tusschen U en de Broeder te Amsterdam hebben bij ons allen alhier eene onaangename stemming teweeggebracht. Zoodat verscheidene leden spoedig hebben opgezegd van deeling leed leden te niet meer terwille hoorig te zijn aan dit Kerkgenootschap. Intusschen is dit ons Leedvaan dit onenigheid niet verwonderd is. Intusschen is dit ons altijd tegen gezien. Inzonderheid ja allerminst tegen U als het my altijd voor dat Broeder [illegible] broeder, dan de kerk Leyden, en menig maal denk ik [illegible] Schoone, 1 Cor 13. Gelove U, hoopt U, hgn niet het God woord. O! als gij wist hoe het my bedroefd heeft en nog bedroefd, gij zoudt met mij treuren over de een breking Israels, in de breuke der en Sion ligt. Dan de letter van mijnen kant, gelooft geen oogenblik dat ik van verdere verdeeldheid maar mel een besamenbinding en Vereeniging in de liefde. Zoo zal het my aangenaam zijn U hier te mogen, die ontstaan mag eene te weeg te brengen, en te spreken te bidden, ook en voor het heil van Sion, en ook als uwen mond dat Evangelie te hooren verkondigt. Zoudt ook dat Evangelie is voor een ieder die gelooft tot zaligheid Gods het zaligheid en bevang te eene ontgraeting in [illegible] het zaligheid en bevang te eene ontgraeting in dat mael het zaligheid en bevang te eene ontgraeting in den Heere. Tevens de alle Heeds wegblijft

Zeerliefde Broederbroeder,
C. Gedenkaan

zal het mij aangenaam zijn U hier te mogen zien, om tesamen nog eens te raadplegen en te spreken en te bidden over en voor het heil van Sion, en ook uit uwen mond dat Evangelie te hooren verkondigen 't welk een kracht Gods tot zaligheid is voor een ieder die gelooft.

Vaartwel ter zaligheid en ontvang tevens onze groeten in den Heere, terwijl ik als steeds verblijf

Uw liefh. medebroeder
C.G. de Moen

2. Ommen 7 december 1840

Waarde Vriend en Broeder in den Heere

Uwe letteren van den 4 dezer zijn mij in ongesteldheid geworden. Sedert mijne terugkoomst van Amsterdam ben ik door zware verkoudheid, hoesten en benaauwdheid op de borst gekweld geweest, zoodat ik niet in staat was mijn werk te kunnen verrigten. Op het laatst van de vorige week werd het slimmer, doch heden voel ik mij veel beter, hoewel de hoest mij nog vrij wat kwelt.

Onze broeder de Wit prediker te Apeldoorn[1] is zoo ik meen Donderdag ll. in de eeuwige rust in gegaan. Zijn laatste woorden waren **kalmte** en **vrede.** Morgen[2] wordt hij begraven, Van Raalte is heden derwaarts gereisd. Zijne weduwe hoopt op God in Wien zij hare sterkte vindt. Kinderen heeft hij niet.

Wat Mevr. Van Hall aan gaat, hierover waren wij zeer getroffen. De Heere zij haar Geneesheer en Sterkte, en kan het met Zijn raad bestaan, dan worde zij spoedig aan hare lievelingen terug gegeven. Groet haarEd. van ons te samen, Van Raalte en vrouw hieronder begrepen.

Met verwondering stond ik op te zien, dat gij wellicht naar een andere landstreek vertrekt. Meent gij hiermede een andere provintie in ons Vaderland of een ander land, zooals Belgie, Engeland, Australie etc.? Ik weet nog niet of gij daar vrijheid toe zoudt hebben, al is het ook dat men U bij U niet meer begeert. Ik kan zulks eenigsints begrijpen, daar men te Amsterdam besloten heeft U te schorsen, ingeval gij Uwe schuld niet belijden en tot de gemeenschap met de Amsterdammers en anderen terugkeeren wilt. Mijn gevoelen hierover is U zeker bekend geworden door dezen of genen. Weshalve ik hier niet breedvoerig wil zijn; alleenlijk heb ik ontkend dat de Vergadering[3] de macht had zulks te doen. Zij konden zich wel van U onttrekken, maar de schorsing behoorde Uwe gemeente met Uwe medeopzieners te doen.

Het spijt mij zeer dat de zaken te Amsterdam zulk een treurige uiteinde

1 P.R. de Wit, geboren 1802; te Apeldoorn jan. 1840 tot 2 december 1840.
2 Scholte woonde de begrafenis bij, op 8 december.
3 De Moen, ouderling te Ommen, was lid van de Synode 1840, gehouden te Amsterdam van 17 november tot 3 december.

hebben. Ook heeft mij het gedrag van Wormser c.s. nu weder **daaromtrent** bedroefd, dat zij aan eene vriendelijke uitnoodiging geen gehoor hebben willen geven, om nog eens nader rekenschap van het gebeurde te geven. Zulks heeft mij gespeten, want daardoor wierden de broeders die met de zaak niet zeer bekend waren verhinderd een regtmatig oordeel te vellen, terwijl het tevens scheen als of men bang was rekenschap te geven van het gebeurde. Het spreekt wel van zelve dat zij in het ongelijk gesteld zijn.

Geliefde Broeder! Vergun mij dat ik U al het gebeurde nog eens ter overdenking geef en dat, na vurig gebed, Gods Woord daarbij Uwe toetssteen zij en dat gij daarbij toch bedenken moogt, dat gij met geene vijanden, maar met broeders te doen hebt gehad. Beproef U zelve in deze naauw. En de uitkomst zal ik den Heere overlaten. Ik voor mij zeg het gul uit, ik kan het gebeurde, **zooals het gebeurd is,** niet vergoêlijken, echter kan ik het U vergeven en ook voor U bidden, dat God U die zonde niet toerekene.

Ik geloof dat Wormser met wien ik er over sprak wel er ook zoo over denkt en wellicht velen uwer vrienden met mij; en ingeval menschenvrees hen niet verhindert dan zullen zij ook wel zoo spreken. Ik zoek U niet hard te vallen of te beleedigen, maar het is niet broederlijk malkanders misslagen niet onder het oog te brengen. Daarenboven zie ik, dat men weder gemeten wordt met dezelfde maat waarmede men meet - op die vergadering vertelde een der broeders uit den mond van één der kerkeraadsleden[1] gehoord te hebben, dat gij een vijand waart van God en Zijn volk. En mij heeft Takke zelve verklaard, dat gij de volle raad Gods niet verkondigt.[2]

Ik heb zulks tegengesproken en toen gij te Leyden gepreekt hebt, was dit gezegde mij steeds nabij opdat ik naauwlettend zou zijn. Doch ik heb op de vergadering gezegd, dat T. gelasterd had. Tenminste moest ik zulks geheel tegenspreken voor zoo ver ik U gehoord had. Ik schrijf dit nu niet om een oorblazer te zijn, om een nieuwe twist bij U te ontsteken, maar alleen om U te doen zien dat gij met dezelve maat gemeten wordt waarmede gij van Velzen gemeten hebt.

Het spijt mij dat ik U zulks schrijven moet, maar mijn broederpligt eischt zulks van mij en zelfs zou mijn begeerte zijn, indien gij het goed vindt om het gezegde van Takke maar voor hem te laten zonder er verdere actie met hem over te maken. Want wellicht zal hij mijn getuigenis niet aannemen. Het spijt mij van Takke, die ik anders gaarne mag lijden, dat hij zoo over U denkt.

Zal men bij U biddag vieren?[3] Zulks is mij tot hiertoe zeer moeilijk, niet dat ik zulks niet doen kan. Maar hetgeen ik doe, dien ik in den geloove te doen. En steeds blijft bij mij de vraag: mag ik mijne werklieden laten

1 Niet duidelijk. Of één van de vier geschorste Amsterdamse kerkeraadsleden òf een ouderling van de gemeente te Utrecht.
2 E. Takken, ouderling te Utrecht; brak met Scholte na diens schorsing. Takken zal ongetwijfeld dit ook tegen Scholte zelf hebben gezegd.
3 Op 16 december 1840. Men zie brief nr. 7 van hoofdstuk 18.

uitscheiden.[1] Is zulks den Heere welgevallig? Leefde ik onder het O(ude) Verbond dan bestond er geen twijfel, maar daar wij onder de bedeeling des N. Verbonds **zulke** dagen niet vinden voorgeschreven, zoo vraag ik waarom hebben de Apostelen zulks niet gedaan? Ik lees wel dat Gemeenten met vasten en bidden bij elkander waren maar hoe! en om welke redenen! Dit leert ons de Bijbel, doch ik vind nergens, zelfs niet aan de verdeelde Corintische Gemeente zulke dagen bevolen als middelen tot Vereeniging etc.

Zou er geen overeenkomst zijn tusschen onze zoogenaamde Feestdagen en die Bededagen. Mogen zulke dagen dan wel uitgeschreven worden door Prov. Synodes, **op die wijzen** als wij sedert een jaar of drie gehad hebben, n.l. met verplichting om niet te verkoopen, of zijn knegts niet te laten werken etc. Of moet de regeering des lands dit doen? Schrijf hierover mij s.v.p. hoe eer hoe liever. Ik voor mij ben van niemand, om zoo te zeggen, afhankelijk en kan dus mijn volk gebieden niet te werken. Echter vrees ik voor sleur en eigenwillige godsdienst - en ook in deze wensch ik gaarne regt te wandelen.

Nu nog een paar woorden over de *f* 5000,-. Ik had gaarne gewenscht dat gij de tijd van opvrage wat langer had gesteld, en ik verzoek het U nogmaals vriendelijk dit te willen doen. Maar kunt gij het niet, dan dien ik mij te onderwerpen. Zijt dus zoo goed mij met jan. e.k. die gelden te willen leenen. Zullende ik U hiervoor schuldbekentenis en borgtogt zenden. Het zal mij aangenaam zijn, zoo gij mij de wissels binnen 14 dagen wilt zenden, daar ik dan eenig land betalen moet.

...[2]

Thans moet ik eindigen. Vergeef mijn slecht schrift, doch zie op mijn zoo ik meen oprechte doel. Zijt benevens Uw vrouw en verdere Vrienden van ons die hier wonen en U kennen hartelijk gegroet - terwijl ik met heilbede als steeds verblijf

tui amantissimus[3]

C.G. de Moen

3. Ommen 5 januari 1841

Waarde Vriend en Broeder in Christo!

In de afgelopene week ben ik weder opnieuw ingestort. Ik moest veel benaauwdheid op de borst uitstaan, doch de Heere heeft deze genadiglijk weggenomen. Alleen wat hoest en een vrij sterk expectoreren[4] blijft nog

1 De Moen was - zoals reeds vermeld - te Ommen ook fabrikant; 16 december was een woensdag, dus een gewone werkdag.
2 Evenals Brummelkamp en Van Raalte - hoofdstukken 9 en 10 - schrijft ook De Moen, na te hebben gehandeld over de schorsing van Scholte, en passant over een geldlening van Scholte aan hem. De passage over inning van wissels en rentepercentages die daarbij aan de orde komen, laten we weg.
3 Uw zeer toegenegen.
4 Opgeven van slijm.

over. Echter hoop ik gelijk het zich laat aanzien, dat het zich langzamerhand schikken zal. Ik ben echter onderworpen en stil. De Heere zal het wel maken.

Ik wil U kortelijk antwoorden op Uwen brief van 30 Dec. ll. Ds. Wissing[1] heeft tegen de schorsing gestemd, zeggende ik vereenig mij met Ds. Meerburg welke zich in een' aan de vergadering gezondenen brief tegen de schorsing verklaarde, omdat ZEd. vreesde dat er groote breuke door ontstaan zou.[2]

Ik heb de bevoegdheid ontkent van de vergadering om U te schorsen. Zij konden U wel teekenen, en voor haar eigen zich aan Uw verkeer onttrekken, maar te zeggen wij als vergaderde Synodus schorsen U in Uwe bediening en verbieden U te preeken, dit is onschriftmatig, dit konde zij niet. Ik heb wel verklaard[3] **'ik zeg daarmede niet dat Ds. Scholte onschuldig is enz.,** maar ik voor mij ben onbevoegd, alsmede de vergadering om op de oude sleur,[4] iemand die niet onder ons dadelijk opzicht staat te censureren etc.', hetwelk sommigen vreemd in de ooren klonk - dan dit daargelaten. Van Raalte was toen **niet** tegenwoordig hetzij hij door ziekte als andersints verhinderd was. Andere afgevaardigden uit Overijssel waren er niet,[5] dus kunt gij rekenen dat gij door die Prov. niet geschorst zijt. Hoe van Raalte er recht over denkt weet ik niet goed. Ik zal hem verzoeken U zelve te schrijven, want gul uit gezegd spreek ik er niet gaarne over. Hij is gisteren avond uit Friesland van de Prov. Vergadering geretourneerd, en heden heb ik ZEd. niet gezien.

Ik hoorde gisteren van broeder Bolks beroepen predikant van Hellendoorn,[6] dan men binnenkort provintiale vergadering zal houden. Omdat Ds. de Cock de Zwolschen[7] enz. dan weder vereenigen wil. Ik vrees alzoo voor nieuwe ellende. Ik zal er denkelijk wel niet tegenwoordig kunnen zijn, maar ik zal aan Van Raalte vragen of hij Uw verzoek wil voordragen. In de gemeente van br. Wildeboer[8] moet ook groote oneenigheid heerschen. O! als de liefde vergeten is, wat wordt er dan van de gemeente en leeraars en als Gods Geest wijkt, dan is alle Reformatie slechts confusie. Ik wil wel geloven dat daarom sommige(n) de Scheiding hopeloos noemen. Echter deel ik niet in de gevoelens van Wormser etc. die zoo denken en handelen.

1 Ds. G. Wissink (1812-1888), predikant te Genemuiden en Mastenbroek van 1840 tot 1842.
2 Volgens het verslag van de synode (pag. 3) was er een brief ingekomen van de 'Opzieners uit Noord-Braband' waarin het houden van een 'Algemeene Kerkvergadering' werd afgekeurd 'meenende, dat dit slechts tot grootere verwikkeling aanleiding zou geven'.
3 Verslag synode, pag. 49.
4 Volgens de oude gewoonte, namelijk van vóór de Afscheiding.
5 Ds. G. Wissink, ds. A.C. van Raalte en C.G. de Moen.
6 Seine Bolks, geboren in 1814. Werd op 19 december 1841 predikant te Nijverdal-Hellendoorn en emigreerde in 1847 naar de Verenigde Staten.
7 De groep ds. W.W. Smitt in Zwolle en omgeving. Dr. F.L. Bos, Kruisdominees, Kampen 1953, onder meer het hoofdstuk 'Luitenant Smitt' pag. 45-54.
8 Ds. K. Wildeboer stond in die tijd te Rijssen (in combinatie met Lochem en Velp).

Och! als des Heeren Geest ook maar niet van hun wijkt. Ik vreeze voor hun, hoe ik anders ook met hen vereenigd ben - 1 Cor. 13 heb ik nimmer beter vervuld gezien dan in onze dagen. Laat ons daarom gedenken, dat het meeste van alles is de liefde, want die blijft in eeuwigheid.

Ontvang mijne groeten in den Heere, die ook den Uwen verzoek met toebidding van Gods genade in Christo.

Uw. liefh. Broeder
C.G. de Moen

P.S. Ik heb nog geen antwoord of de wissels betaald zijn.

Het zou mij aangenaam zijn, dat gij Uwe bezwaren op eene bescheidene wijze in het licht gaf. Maar ik bid U en ik vertrouw het ook, niet op de wijze van broeder Wormser.[1] Want alle weldenkenden, gescheidenen en niet-gescheidenen die ik gesproken heb, hebben het gul uit gezegd met afkeer gelezen en konden zelve niet begrijpen dat gij zulks plaatsen kondt. En aangenaam zou het mij daarbij zijn, als gij dan begane misslagen, waarvan gij U toch niet vrij zult pleiten, opentlijk belijdt. Chrysosthomus zegt ergens 'het is wel beschamend te zondigen doch niet te belijden dat men gezondigd heeft'.

Zoo de Heere wil, hoop ik een stukjen op te maken waarom ik de D. Kerkorde niet heb aangenomen en waarom ik tegen verdere te Amsterdam gemaakte bepalingen ben.[2] Ik reken dit aan de gemeenten verschuldigd te zijn. Wellicht vindt het in de Reformatie eene plaats.

Vale.

1 Vier stukken in het Tijdschrift De Reformatie, achtste deel 1840.
2 In 1841 verscheen van de hand van De Moen: Bericht aan de gemeente onzes Heeren Jesu Christi in Nederland, of toelichting tot het verslag der Synode van 1840.

Hoofdstuk 20
Brief van Scholte aan ds. R.W. Duin

Ds. R.W. Duin werd geboren in Duitsland. Na enige gemeenten in Bentheim te hebben gediend, en in de jaren 1837 en 1838 veel te hebben geleden van de geloofsvervolging, die ook daar woedde, werd hij op 22 januari 1839 door ds. S. van Velzen bevestigd als predikant voor Friesland, met als woonplaats Leeuwarden.
Reeds na enige maanden ontstonden er grote moeilijkheden rond zijn optreden, zowel te Leeuwarden als in enige andere Friese gemeenten. Op 1 januari 1840 werd zijn schorsing door de kerkeraad te Leeuwarden bevestigd door de provinciale vergadering van Friesland.
Naar aanleiding van een door ds. Duin aan de synode van Amsterdam (1840) geschreven brief, wordt in het verslag gesproken van 'kwade gedachten en oordeelvellingen, met onbezuisde aantijgingen doorvlochten'.
Ook de synode kan niet anders doen dan hem in het ongelijk stellen.
Ds. Duin overleed 4 februari 1843 te Lingen in Duitsland.
De 'zenuwziekte' waaraan hij leed heeft zich onzes inziens ook reeds in Friesland geopenbaard in een onbeheerst optreden in enige gemeenten.[1]

Behalve de in dit hoofdstuk weergegeven brief, vonden we in de Scholte Papers nog het volgende.

a. Brief van ds. R.W. Duin aan Scholte, Leeuwarden 5 januari 1841.

Duin schrijft, dat hij en zijn vrouw hun woning hebben moeten verlaten tengevolge van de schorsing. Nu beschikken zij slechts over een kamer in een bovenhuis en een zolder voor turf. Niemand ziet naar hen om.

Op een provinciale vergadering is hem gevraagd 'of (hij)... in de aanneming van de Dordtsche kerkorde wilde verbroederen'. In dat geval zouden alle geschillen worden vergeven en vergeten. Maar Duin wilde de D.K.O. niet aanvaarden. Hij verklaarde: 'Gods Woord is algenoegzaam'. Duin meldt aan Scholte: 'Ook hier gaat het gerugt dat gij korenkoopman wilt worden, of zoo als anderen zeggen een fabryk koopen'.

1 Voor ds. R.W. Duin mogen wij verder verwijzen naar dr. J.C. van der Does, De Afscheiding, Delft 1933, hoofdstuk 12. Wij menen echter, dat als Van der Does van het weergeven der historie (summier) overgaat op het geven van commentaar, aan de feiten geweld wordt aangedaan. Met name de bewering dat ds. S. van Velzen goeddeels verantwoordelijk kan worden gesteld voor de moeilijkheden met ds. Duin, vindt geen de minste grond in de feiten. Hoewel één en ander buiten het bestek van dit boek ligt, willen we als onze mening naar voren brengen - die nader zou kunnen worden gestaafd met de analyse van de kerkeraadsnotulen van Leeuwarden, alsmede de acta van classis en provincie - dat de conflicten waarin ds. Duin werd gewikkeld, op dezelfde wijze zouden zijn ontstaan, als ds. Van Velzen nimmer predikant in Friesland zou zijn geweest.
Verdere literatuur: Bos, Archiefstukken I, pag. 227; EERSTE DEEL, pag. 189-193.

b. Afschrift van een brief van ds. R.W. Duin aan Vrouwe J.J. Zeelt te Baambrugge, Emden 4 maar 1841.

Duin klaagt over het door hem ondervonden leed. Zegt zorg te hebben over ‘de zaken te Amsterdam’. Maar: ‘Ismaël zal niet erven, dewijl hij de regte zoon niet is’. Verklaart verenigd te zijn met de Formulieren van enigheid, maar niet met de D.K.O. Hij is fel tegen ‘Ds. Van Velzen en de zijnen’. Laat de ‘kerkeraad’ te Amsterdam (Wormser, Budde, Lijsen) en de hunnen groeten.

Het onderstaande stuk is een reactie van Scholte op het schrijven door J. Meijering te Leeuwarden aan hem gericht en gedateerd 18 januari 1840, door ons vermeld als nr. 1 in hoofdstuk 18.

Utrecht 22 Jan. 1840
Waarde Broeder!

Daar ik gehoord heb dat men u in Friesland geschorst en gecensureerd heeft, wegens onbehoorlijke handelingen, zoo neem ik de pen op om u eenige inligting te vragen, dewijl ik ten gevolge van uwe prediking die ik te Amsterdam gehoord heb en van een paar gesprekken broederlijke betrekking op u verkregen heb, hoewel het mij dadelijk toescheen dat gij niet veel vastigheid in de regering der Kerk hadt.

Men heeft mij namens eene provinciale vergadering geschreven dat men u geschorst en gecensureerd hadt ‘omdat gij alle wettige order verwerpt, ouderlingen van hun ampt afzet door brieven en hen maar verklaart van hun ampt vervallen, zonder iemand te erkennen en dat met laster en schelden’.

Verder is mij geschreven dat gij alle onze leeraars met van Velzen op eene lijn plaatst als pausen, en dat gij allen in de prediking ook gelijk verklaart met v. Velzen. Dit laatste verwonderde mij daarom, dewijl ik broederlijk met u heb omgegaan, zonder dat gij mij eenigsints iets van uwe opmerkingen hebt doen blijken. Daar ik nu zoo veel ondervinding van menschen heb, dat ik bijna niemand geloven kan, wanneer ik tevens niet zelf hoor en zie, zoo verzoek ik vriendelijk eenig berigt van uwen hand.

De dwaasheid van v. Velzen heeft mij in de noodzakelijkheid gebracht om openlijk tegen hem op te komen, gelijk gij in het volgende nummer van het tijdschrift merken zult. Het geloof wordt beproefd maar ik ben verzekerd dat zij die in opregtheid aan Christus verbonden zijn door het geloof, werkzaam door de liefde, gelouterd zullen uitkoomen. Gods Geest zij met uwen geest. Schrijf mij eens.

Uw medeopziener in Christus
Scholte VDM

Hoofdstuk 21
Vijf brieven van Afgescheidenen over diverse zaken

1. Dirk van Dulst,[1] Poederoyen 13 juli 1838

In deze brief worden twee onderwerpen behandeld. In de eerste plaats wordt vermeld, dat op de laatstgehouden vergadering - bedoeld is een provinciale vergadering van Beneden-Gelderland (12 juni 1838)[2] - besloten is een bedrag van *f* 400 bijeen te brengen ‘om als een geschenk aan (Scholte) te geven’. Dit bedrag zal wel bestemd zijn voor een ‘kerkelijke kas’. In de tweede plaats: Scholte wordt uitgenodigd een aantal kinderen te dopen. Vanwege de vervolging zal de datum tot het laatst worden geheim gehouden. Volgens de ‘Lijst der texten’ - de predikbeurten van Scholte - heeft deze op 27 september 1838 's morgens te Zuilichem gepreekt ten huize van Klaas van Veen[3] en 's middags te Vuren, en daarbij verscheidene kinderen gedoopt.

Waarde broeder en Leeraar
der Gemeente Jezus Christus

Het zij UE. bekent: door broeder Hasselman[4] op de laatstgehouden vergadering opgeworpen namelijk eene Somme van vierhondert guldens te samen te brengen, om als een geschenk aan UEW. te geven.

Wij hebben daarom ook onlangs vergadering gehouden, om hiervan zekerheid te hebben, en zo zijn ook al de broeders samen gekomen, om voor den afloop van dit jaar in twee termijnen dezelve bijeen te brengen en de bovengenoemde som zal van de broeders aan mij ter handt gesteld worden en gelijk ik dan ook van der zelve ontfangt, dadelijke uitbetaling aan UEW. doen zal. Hiervan moet ik namens de Classis UE. kennis geven.

Namens de Classis moet ik aan UEW. eene uitnodiging doen om de kinderen in onze omliggende Gemeentens te komen dopen. Wij willen de tijdsbepaling daarvan aan UE. over laten, wetende dat uwe werkzaamheden

1 Men zie voor hem hoofdstuk 18, brief nr. 8. Ook de nu volgende brief is enigszins gefatsoeneerd wat de taal betreft.
2 EERSTE DEEL, hoofdstuk 13.
3 Idem, Naamregister.
4 Hoofdstuk 18, brief nr. 8.

velen zijn. Wij hebben over de plaats te samen zijnde gesproken en daar er geen eenderlig gedachten is in de betaling van de boeten, daar de plaats anders op Zuilichem bij van Veen zoude bepaalt zijn geworden. Zo hebben nu de broeders van Herwijnen gezegt om het op hunne Gemeente te doen. Dat ze niet vreesden of het zou daar alles wel rustig aflopen.

Zo dat dan uwe keuze is.[1] Schrijft mij dan hier van maar een agt of veertien dagen voor uit. Ik zal het als een geheim bij mij houden tot op (den) laatsten dag en alsdan zal ik alle gemeentens eerst daar van kennis geven.

De Heere zij met U.

Ik noeme mij met hoogagting uw vriend en broeder in den Heere.

Dirk van Dulst

2. Klaas van Wijk, Bodegraven 24 augustus 1838

Deze brief van de eerste ouderling van de Afgescheiden gemeente te Bodegraven, Klaas van Wijk,[2] handelt over moeilijkheden in de gemeente te Gouda. Volgens de notulen van de provinciale vergaderingen van Utrecht en enige plaatsen in Zuid-Holland, beginnen deze in 1838.
Er zijn ‘verschillen’ tussen de gemeente en de ouderling Pieter Wagtendonk.[3] De provinciale vergadering meent, dat deze voornamelijk voortkomen uit ‘verregaande partijschap’. Al spoedig stelt dezelfde vergadering vast, dat de verkiezing van C. in 't Hout tot ouderling onwettig is geweest. De gemeente zal opnieuw tot verkiezing moeten overgaan.
Op 20 april 1838 is de situatie zó, dat tegen ouderling Wagtendonk het bezwaar is ‘in de uitoefening zijner bediening’, dat hij ‘in het stuk der Administratie (wordt) verdacht van oneerlijkheid’. Men wil de schorsing van Wagtendonk provisioneel doen voortduren.
Er zal een commissie naar Gouda gaan, bestaande uit ds. Scholte en ouderling Klaas van Wijk uit Bodegraven.
In dit kader moet de brief van Van Wijk worden gezien.
In de provinciale notulen van 7 maart 1839 lezen we, dat van Gouda aanwezig zijn: Pieter den Boer en Arie van Eyk, respectievelijk als verkoren ouderling en verkoren diaken.
Pieter Wagtendonk gaat voort op ‘denzelfden afwijkenden weg’. Hij wordt daarin gevolgd door L. Hollander en enige anderen. Wagtendonk zoekt ‘vereeniging aan te knoopen met de afgescheurde broeders in Overijssel en met Woerden’.[4]

1 Bedoeld zal zijn: Zodat aan U de keuze is.
2 Bos, Archiefstukken, III, pag. 166. Klaas van Wijk is jarenlang ouderling geweest. Zo treffen wij hem in 1850 aan als ouderling op een provinciale vergadering van Zuid-Holland.
3 Bos, Archiefstukken, III, pag. 229-236; Bos, Kruisdominees, pag. 41. Dr. Bos vermeldt, dat de in 1805 geboren Wagtendonk enige tijd heeft behoord tot de Kruisgezinden. Circa 1852 is hij weer ouderling bij de Afgescheidenen, nu te Rotterdam.
4 Bedoeld zijn de Kruisgezinden. In Woerden was Abraham Flier de voorman van deze groep - Bos, Kruisdominees, pag. 21-26.

Bij Jan Droog en vrouw - aldus de notulen - is geen verootmoediging, maar integendeel verharding in ‘een leven in de zonde’. C. Bouter(s) ‘verkeert in dienzelfden weg’.
De eveneens genoemde Pieter de Mik was een niet onvermaard oefenaar te Gouda en omgeving.[5]

5 EERSTE en TWEEDE DEEL, Register van personen.

Er is alle aanleiding te veronderstellen, dat de brief **onjuist is gedateerd.**

Er wordt namelijk verwezen naar bepaalde gebeurtenissen in Zevenhuizen (Z.-H.).
Volgens een door ons ingesteld onderzoek in het archief van deze gemeente, hebben zich aldaar oproerige bewegingen voorgedaan op 20 en 21 juli 1840. Een groot aantal landbouw-arbeiders, niet wonende te Zevenhuizen, eiste voor hun werk in de Zuidplaspolder hogere beloning. Bij hun actie werden sommige werkwilligen gemolesteerd, anderen van het werk verdreven etc.
Als gevolg van hun optreden werden P. Braam en J. Wigman gevankelijk naar Rotterdam gevoerd, terwijl een derde hoofdschuldige Arie Ouwerkerk, zich na enige dagen meldde bij de officier van justitie te Rotterdam. Ook twee oproermakers uit het naburige Moordrecht worden gearresteerd en naar Rotterdam gebracht.
De burgemeester ziet zich genoodzaakt militairen te doen requireren, die de orde herstellen.
In het jaar 1838 is van een oproer te Zevenhuizen niets te vinden, zodat wij wel moeten aannemen dat de brief in augustus 1840 is geschreven.

Onderstaand schrijven vertoont een redelijke spelling; de zinsbouw is echter niet steeds doorzichtig.

Bodegraven Den 24 August 1838

Hartelijk Geliefde leeraar en Broeder in Jesus Christus

Na dat ik met de gantsche gemeente namentlijk alle de mansleden den 16de deezer te Gouda bij elkander gekomen was om eene nieuwe kerkenraad te verkiezen, de gemeente te vooren was vermaand geworden om met vasten en bidden 's Heeren aangezigte te zoeken, en de vergadering met het gebed geopend was, en de gemeente met de geweezene kerkenraad waaronder P. Wagtendonk[1] broederlijk verzoend was, is men overeengekomen om nu te beginnen alsof daar nimmer gemeente noch kerkenraad geweest waare; is men met geslotene briefjes tot de verkiezing overgegaan en is gebleken verkoren te zijn P. Wagtendonk en P. den Boer tot ouderlingen en J. van Dam en A. van Eyk tot diakenen, op welke zoo verre mij bewust is niets te zeggen valt. Is ofschoon zij te vooren niets hadden laten blijken daar tegens met bezwaaren opgekomen drie leden P. de Mik, Jan Droog en C. Bouters, welke verklaarden niets tegen de persoon P. Wagtendonk verkoren ouderling te hebben als Broeder, maar dat zij bezwaar hadden daar hij gevallen was of het wel in den Woorde Gods gegrond was om hem als ouderling weder aan te neemen. Dit hun zoo het ons dagt gezamentlijk beweezen te hebben, konden zij in die uitspraak niet berusten, maar wenschten ook wel het oordeel van een of meer der leeraars of opzienders der gemeente te hooren, en verklaarden dan in die uitspraak volkomen te zullen berusten, en hebben hun

1 In de brief staat: P. van Wagtendonk; verscheidene andere stukken hebben echter: P. Wagtendonk.

beloofd UED. daarover te schrijven en dan hun uw oordeel in deeze mede te deelen.
Dog de voorledene Rustdag was Broeder P. Wagtendonk op de vergadering;

ging een van de gemeente voor en scheen hem niet te erkennen, die van de Gemeente en mitsdien van den Heere zelve geroepen is, en zoo lang niet beweezen is dat hij niet bevoegd is tot ouderling die roeping aangenomen hebbende dadelijk moest erkend worden, dat de vergadering bij beurte zijnde,[1] niet uitsluyt dat de verkorene schoon nog niet bevestigde ouderlingen dadelijk hun post moesten bekleden, en in de gemeente voorgaan. Daaruit is gebleken, mijns bedunkens, dat ze niet goed handelden.

Ten eerste dat zij niet voor de verkiezing met hunne bezwaaren waaren opgekomen, en nu al weder eygen willig de regering op zich neemen en de verkoorne ouderlingen uit de hand neemen. Ik heb P. Wagtendonk daarover vermaand die mij betuygde niet dorst het tegen te gaan omdat het niet zoude schijnen hij pauselijk handelde, en zeide gene pauselijke handeling te zijn als hij zijn pligt als ouderling betragte. Hiernevens ook eenige bezwaaren van de andere ouderling P. den Boer die verklaarde in de gegronde uitspraak te zullen berusten. Wagtendonk zeide ook U schriftelijk eenige bezwaaren te zullen inleveren dog van beide, zoo verre het mij voorkomt, zijnde dat ze tegen de bezwaaren die in getrouw overeenkomstig Gods Woord te handelen op zagen, het welk mijns bedunkens in hun te berispen is daar tog 3 leden der gemeente niet uitmaken, maar zulke onvaste pauselijke lieden vermaand, en daar naar niet horende gecensureerd moesten worden. Dog hebbe gezegd uw oordeel daarover schriftelijk te vragen en hun uw schriftelijk antwoord te zullen mededeelen.

En dat in de zaak van de Belgen de burgemeester te Zevenhuyzen,[2] om dat zich eenigen verkeerdelijk hadden uitgelaten omtrent hem en onze Koning, daarom niet wilde bedanken, maar drie van de voornaamste oproermakers geboeyd liet naar Rotterdam brengen en dat door blijken en bewijzen te geven van getrouwheid aan zijn eed en pligt, hij de agting van alle weldenkenden gewonnen hadde, en dat oproer dat toen aan de Zevenhuyzer plas, daar toen veele Brabanders ook werkten en dus ten gevolge konde gehad hebben dat ons gantsche land in oproer geraakt was, integendeel geheel gestild was. En men nu ook zoo als men naar de vermaningen niet hoorde dat boze zonder aanzien van personen uit het midden moest weg gedaan worden, zoude men niet opnieuws de toorn des Heeren over de gemeente doen ontsteken. Hebbe nu ook aan de diaken J. van Dam eene brief geschreven die hij Zondag zoude voorleezen, om de gemeente, maar inzonderheid die lieden, te vermanen en desnoods te gelasten als tot hiertoe het opzigt gehad hebbende en weder opnieuws ingeroepen zijnde om opzigt over die zaken te neemen, om hunne wettig geroepene voorgangeren te gehoorzamen tot zoo lang er niet nader ten nadele over hun besloten was, te meer daar ze zelfs getuigd hadden tegen Wagtendonk niets als Broeder te hebben, en zullende hun anders censu-

1 'Bij beurte' - in het gezelschap zal nu eens deze, dan weer die zijn voorgegaan.
2 Zevenhuizen, circa 10 km ten westen van Gouda gelegen.

reeren als dezulken die op nieuws twist en tweedragt zogten aan te rigten, want dat dezulken die bezwaaren hadden om eene gevallene dog weder opgestane Broeder toe te laten als ouderling, zich zelve ook cons(ci)entieus moesten gedragen, of dat zij anders schijn gaven dat hunne bezwaaren niet opregt waaren. Want als diegeenen die zoo hard tegens het pauselijke gezag schijnen te ijveren, zich zoo aanstellen, dan maar blijken en bewijzen geven, dat zij daar maar tegen zijn omdat zij zelfs pausen wilden weezen. En zij daardoor zich als onopregten kenbaar maakten die wat anders zeiden, en wat anders bedoelden.

Het een en ander U zoo kort mogelijk medegedeeld hebbende verzoeke hierop spoedig schriftelijk uwe gedagten, teregtwijzingen daar ik in het bestraffen, ook zelfs te bestraffen mogt zijn en hoe verders in die zaaken te handelen. De nood drong mij om dat vonkje van onrust in zijne beginselen te zoeken te smoren. Gedenk mijner in uwe gebeden. Groet uw vrouw en andere broeders en zusters van mij, die zich noemt uw liefhebbende mede Broeder in Christus Jesus onzen Heere

Klaas van Wijk

P.S. De schipper heeft de banken en preekstoel tot aanstaande week bij hem moeten oplossen[1] omdat hij met zijn schip niet te Utrecht konde komen, en de scheepmaker zijn andere schuyt terwijl hij naar Rotterdam was opgehaalt had om te repareeren en zij elkander niet wel verstaan hadden, daar de schipper een week later zulks besteld had, en dan zijt gij misschien zelve weder in Utrecht om hem over een en ander te spreken. De bezwaren van P. de Boer zijn minder om dat hij donderdags altijd om zijn zaken te Gouda komt[2] en dus dan ligt een uurtje, in plaats van te praten, kerkeraads vergadering kunnen houden, en Zondags ook veel daar is en bij afwezendheid als het Wagtendonk te druk is, van Dam of van Eyk, de diakenen, heel goed kunnen voorgaan in de gemeente, en daar door worden dan die anderen buyten gehouden.[3]

3. P. Jolly ‘Aan de Ew. Broeders uitmakende de Prov. Vergadering der Christelijke Afgescheiden Gemeente in N.Holland vergaderd te Amsterdam op den 6 Maart 1840 en volgende dagen’, Hoorn den 4 Maart 1840

De vraag, die allereerst kan worden gesteld - doch onbeantwoord moet blijven - is: Hoe is deze brief van de diaken van de Afgescheiden gemeente te Hoorn, gericht aan bovengenoemde vergadering, in handen gekomen van Scholte? Uit niets blijkt namelijk, dat hier sprake zou zijn van een afschrift.

1 Oplossen = opslaan. ‘Banken en preekstoel’ zullen een leverantie aan de Utrechtse gemeente betreffen.
2 Pieter den Boer woonde - voor zover wij kunnen nagaan - niet in Gouda, maar onder Bodegraven. Vergelijk TWEEDE DEEL, pag. 189 noot 3.
3 Niet geheel duidelijk. Bedoeld kan zijn, dat het niet nodig is, dat niet-kerkeraadsleden voorgaan in de gemeente.

Jolly schrijft onder meer dat een brief van hem niet is gelezen in de ‘geheele vergadering’. Hij bedoelt daarmee, dat - tegen zijn wil en bedoeling - de brief is behandeld op de schismatieke vergadering van opzieners (groep Scholte) gehouden te Amsterdam op 21 februari 1840.
Het verslag van deze bijeenkomst - van de hand van I. Overkamp - vermeldt het volgende.
Art. 40. Wordt verder gehandeld over den Diaken te Hoorn, die zelf een en andermaal bekend heeft niet langer dien post te kunnen bekleeden uit hoofde zijner ongeloovige vrouw; wordt ook gelezen een brief van den Diaken. Wordt geoordeeld dat aan dezen broeder zal geschreven worden, dat hij niet ontslagen kan worden, omdat hij eene ongeloovige vrouw heeft, maar dat hij verpligt is zijn huis goed te regeren, zoodat er geene ergernis gegeven wordt, en dat hij, daartoe niet bij magte zijnde, van de bediening moet geweerd worden als iemand, die zijn eigen huis niet weet te regeren, en daarom ook geene zorg kan dragen over de Gemeente Gods.
Art. 41. Worden uit den brief van deze Diaken ook eenige bezwaren voortgebragt tegen den ouderling Ellerbroek. De vergadering oordeelt, na onderzoek der verschillende punten, dat er geen genoegzame grond aanwezig is om den ouderling van zijne dienst te ontslaan. Van beide zaken zal aan de Gemeente kennis worden gegeven door eenen brief...
Het verslag van de vergadering aan welke het onderhavige schrijven zegt te zijn gericht, bevat echter aangaande dit stuk geen enkele mededeling.

Uit tal van stukken blijkt, dat G. Baay en G. Ellerbroek, de beide ouderlingen te Hoorn, in de Amsterdamse twist in hoge mate achter Scholte hebben gestaan.
C. Jolly kiest bij voortduur voor het kerkverband. Kortom: begin 1840 zijn kerkeraad en gemeente van de kleine Afgescheiden kerk te Hoorn in twee kampen verdeeld.

Stukken van de Afgescheiden gemeente te Amsterdam leren ons, dat Jolly in mei 1840 zijn ambt heeft neergelegd op verzoek van Baay en Ellerbroek. De kerkeraad van Amsterdam adviseert dit bedanken ongedaan te maken.

De gemeente te Hoorn geraakt in het jaar 1840 buiten het kerkverband. Op 14 mei 1843 zien we echter P. Jolly, als diaken, op de provinciale vergadering van Noord-Holland. Het blijkt dat er een begin is gemaakt - onder leiding van Ellerbroek en Jolly - de verdwaalde schapen te vergaderen.
Als Jolly in 1844 wordt gekozen tot ouderling, rijzen er opnieuw zwarigheden door het optreden van zijn vrouw; deze - niet afgescheiden - verhindert dat leden der gemeente in huis komen. Ds. S. van Velzen heeft om die reden bezwaar tot bevestiging over te gaan. De moeilijkheden worden echter opgelost. Circa 1854 moet de gemeente te Hoorn, evenals die te Medemblik, vanwege haar zwakte worden ontbonden. De weinige

leden in deze twee plaatsen vinden kerkelijk onderdak in, respectievelijk, Enkhuizen en Andijk.
Het eerste 'Jaarboekje' van de Afgescheiden gemeenten - 1856 - vermeldt onder de classis Enkhuizen slechts: Andijk (160 zielen), Edam (-), Enkhuizen (72), Urk (700).
Eerst in 1881 wordt er te Hoorn een (Chr.) Gereformeerde kerk geinstitueerd.

Eerw. en Veel Geliefde Broeders in den Heere!

De Gemeente alhier een aanschrijving van den Ew. Ds. H.P. Scholte ontvangen hebbende dat er op den 21 February l.l. eene Prov. Verg. te Amsterdam zoude zijn, en ook teffens het berigt van het tegendeel der Ew. Broeders te Amsterdam ontvangen hebbende, wist ik echter niet zekerlijk of er

een middel tot eene geheele vergadering zoude gevonden worden. Echter het voornemen hebbende eene Brief aan de Ew. vergadering te doen toekomen, heb ik in deze onzekerheid zijnde, dezelve gezonden, doch met geen ander oogmerk dan dat dezelve aan de **geheele vergadering** zou voorgesteld worden. Daar ik echter van den Br. Ouderling P. Ellerbroek vernomen heb dat dezelve op een afzonderlijk gedeelte der vergadering is behandeld en beslist, zoo meen ik verplicht te zijn UEW. hiervan kennis te geven, dewijl ik zulks als onwettig moet beschouwen, dewijl toch geene brieven aan een geheele Prov. vergadering gezonden, buiten **derzelver weeten** door een afzonderlijke vergadering kan behandeld en beslist worden.

Doende teffens door dezen het verzoek aan UEW. dat de in dien brief voorgestelde zaken door UEW. gezamenlijk behandeld worde, met de verzekering dat UEW. mij zal bereid vinden als de bezwaren grondig volgens Gods Woord kunnen weg genomen worden, ik dezelve met de hulp van den Heere wensch te laten varen.

Eerw. Broeders! Ten aanzien van mij het Ambt als Diaken te ontnemen is nog dienende, dat ik niet kan zien dat in 1 Timoth. 3 vs 4 het woord 'onderdanigheid' toepasselijk is op de vrouw, maar wel op de kinderen; doch volgens het zeggen van Br. Ellerbroek is in het afzonderlijk gedeelte uwer vergadering op den 21 February zulks op mijn vrouw toegepast, zeggende dat **ik dezelve in onderdanigheid moet houden!!**

Ik behoef voor UEW. niet te beweren dat het een gansch onmogelijke zaak is, om eene vrouw welke zich op den duur tegen Gods wet stelt, desnoods zijnde met slagen en de roede, gelijk men zulks de kinderen doet, tot Godsdienstige pligten te brengen.

Maar men heeft mij echter in gemelde vergadering op die grond het gevraagde getuigschrift geweigerd. Ik heb na(ar) het voorbeeld van de H(eilige) Man Job mijne vrouw gedurig vermaand, zelfs zoo ver dat ik haar voorgesteld heb na(ar) het onderrigt van den Apostel Paulus, als zij niet te vrede is bij mij te wonen, dan liever te scheiden,[1] maar niets baat mij dienaangaande. Overigens geloof ik niet dat er eenig bewijs bestaat dat ik mijn huis niet **wel regeer,** en die genen in onderdanigheid houde welke ik daartoe kan noodzaken, maar dat men zulks gelijk in gemelde vergadering geschied mij evenwel geen getuigschrift wil geven. 'Dat het Diaken Ambt mij ontnomen word(t) niet om mijn Persoons wille maar doordien mijn vrouw niet beantwoord(t) aan de vereischtens eener Diaken vrouw' vind ik onbijbelsch en onregtvaardig, daar ik door gedurige vermaning van haar mijn huis ook in deze moeijelijke zaak **wel** meen te regeeren.

Ik laat het een en ander voorgestelde aan Uw ernstige overweging over en wensch van harte (dat) de Heere God UEW. en mij met zijn licht en ge-

1 Dit is een verkeerde gedachte van de schrijver; de Heilige Schrift geeft geen andere grond voor een mogelijke scheiding dan overspel.

nade bestrale opdat wij gezamelijk op het donker pad het welk Neerlandsch Sion thans bewandeld in Zijne wege mogen geleid worden. Amen. Ik ben in de hope der heerlijkheid Christi

Eerw. en Geliefde Broeders in den Heere!
UEW. Dienstvaardige Dienaar en Broeder
P. Jolly

4. J.A. Smeedes, Assen 30 maart 1840

J.A. Smeedes (1807-1883), afkomstig uit Emden, in enige stukken genoemd 'Oostvriesche kastenmaker', was één van de eerste ouderlingen van de Afgescheiden gemeente te Assen.[1]
De synode der Afgescheidenen, gehouden te Utrecht in het jaar 1837, ontving van hem een brief, mede ondertekend door de diakenen van Assen. Smeedes heeft bezwaar tegen de lastbrief van 'Drente', aangezien - naar zijn mening - aan de afgevaardigden wordt 'in last gegeven om te besluiten naar Gods Woord **en** de practijk de Vaderen'. Verder lezen we van enig bezwaar tegen ds. H. de Cock. Voor de behandeling van deze zaken verwijzen we naar de acta van genoemde synode.[2] Van Drente was in Utrecht als afgevaardigde aanwezig (de latere ds.) F.A. Kok, ouderling te Dwingelo.[3]
Geheel in de lijn van zijn eerste bezwaar ter synode ingediend, schreef Smeedes een stuk in De Reformatie, achtste deel, augustus 1840 (pag. 85-93) getiteld: Gods Woord, beschouwd als de eenige en volmaakte Kerkeördening tot vereeniging en regering van Gods gemeente op aarde. Scholte voorzag dit artikel van een uitvoerig naschrift.

Smeedes deelt in deze brief aan Scholte mede, dat hij op 20 en 21 mei 1840 een provinciale vergadering heeft bijgewoond. Wij weten, dat deze vergadering is gehouden te Dwingelo, en dat zij F.A. Kok, J.K. Timmerman en K.J. Timmerman (beide laatsten vader en zoon) toeliet tot de heilige dienst.
Het beroep door Dwingelo van F.A. Kok bracht onenigheid in de gemeente aldaar.
Na ten tweeden male te zijn beroepen, werd Kok te Dwingelo in 1840 als predikant bevestigd.[4]

Het is wel duidelijk, dat Smeedes in de tijd, waarin hij deze brief schrijft, geheel aan de zijde van Scholte staat.

1 Men zie voor hem ook Bos, Archiefstukken I, pag. 161, 254, 554; B.A. Bos, Wat God gedaan heeft, Assen 1934, pag. 38, 57 en 58.
2 Handelingen van de Opzieners der Gemeente Jesu Christi, vergaderd te Utrecht, 1837, Amsterdam/'s-Gravenhage 1838.
3 Voor hem zij verwezen naar ds. J. Kok, Meister Albert en zijn zonen, 2e druk, Kampen 1934; TWEEDE DEEL, Register van personen.
4 Ds. J. Kok, t.a.p., blz. 150-161.

WelEerwaarde Heer, Geliefde Broeder in onzen Heere Jezu Christi

UE. zal wel denken dat ik lang zo vlug niet aan UE verzoek voldoe als UE. aan mijn verzoek. Maar, door dien ik de vergadering niet tot het einde toe heb kunnen bij wonen, moest ik zoo lange wachten tot dat ik vaste berigten ontvangen had van dat geene het welk na mijn vertrek besloten was.

Wij hebben alhier dan den 20 Provinciale vergadering gehouden in tegenwoordigheid van Dom.s de Cock, van Velzen en de Haan. Het eerste wat er behandeld is, was een zaak van de gemeente Dwingeloo, alwaar Freerk Kok als Leeraar beroepen was, dog tegen welke beroeping het minder deel protesteerde, op grond dat de verkiezing niet wettig zoude zijn toegegaan en daar door veel twist in die gemeente bestond, heeft de vergadering schoon zij geen licht genoeg had om over de wettigheid of onwettigheid der stemming te oordeelen, om der vreede wille der Gemeente, die stemming vernietigd, zoo dat Freerk Kok tans buiten beroep is. Eevenwel is hij met twee andere Broeders tot het examen voor het Leeraarsam(b)t toegelaten, waar tegen ik alleen heb geprotesteerd, dog niets gewonnen. Zijn proefprediking was ook zoo verward dat ik ook geen vrijmoedigheid had om hem tot het Leeraarsam(b)t toe te laten. Ook dit is geschied onder bepaling dat hij eerst een wettige beroeping zoude moeten hebben. Wij zijn des morgens om 10 uur vergaderd tot de andere morgen 3 uur toe, en er is niets behandeld als die beide bovengenoemde zaken. Des morgens om 10 uur is de vergadering opnieuw vergaderd. Toen kon ik echter dezelve niet meer bijwonen en wat er toen besloten is zal ik u mededelen:

1. Er zal een Synode gehouden worden te Amsterdam in de maand July.[1]
2. Doms de Cock zal tot dat einde een boekje uitgeven om de gemeenten op te wekken om tot de oude paden terug (U begrijpt wat men daar door verstaat) te keeren.[2]
3. Zijn daartoe benoemd om op die vergadering te verschijnen van Drenthe Freerk Kok, Jakob Koers en Coert Koers als ook Corn. Staggert,[3] alle menschen die alle veel gelijkheid hebben aan Freerk Kok, die U zeker nog kend van de vergadering van Utrecht. Ook ik weet niet hoe men zich zamen zal kunnen vereenigen, zoo lange men uit zulke onderscheiden beginsel de afscheiding en de Reformatie beschouwd.

Over het geval van Amsterdam is niets gesproken,[4] ten minsten niets officieel. Ik moest mij verwonderen hoe dat hij - van Velzen - ten gevalle van Doms de Cock sederd de vergadering van Utrecht veranderd is. Ook ik moet de schouders ophalen over Dom. de Haan en zie bij zoodanig(e) voorwerpen[5] weinig geestelijk(e) Reformatie te gemoet. Ik hoop dat U vroegtijdig het uit te geven boekje van Doms de Cock mogt ontvangen om

1 Naar we weten is het november/december 1840 geworden.
2 H. de Cock, Opwekking tot aanneming van de Dordtsche Kerkenordening, Groningen 1840; en -, Een opwekking en toespraak aan de gemeente des Heeren in Nederland, opwekking tot het houden van een Synode, Groningen 1840.
Men zie hiervoor: J. Bosch, Om Waarheid en recht, Uit de dagen der Afscheiding, Kampen 1933, blz. 63, alsook de in de inleiding tot deze brief genoemde stukken van Smeedes en Scholte, in de Reformatie van augustus 1840.
3 Op de synode Amsterdam 1840 waren de afgevaardigden van Drente: ds. F.A. Kok, ds. K.J. Timmerman (= Coert Koers), C.O. Stagger(t) of Staggerden te Meppel en (de latere ds.) Gerrit Jan Raidt te Hoogeveen. J.K. Timmerman (= Jakob Koers), geb. 1789 is blijkbaar vervangen door zijn secundus.
4 Bedoeld is: de Amsterdamse twist.
5 Personen.

er een tegenhanger bij te voegen, want dat is noodzakelijk. Onze positie word(t) hier opnieuw weer hachelijk doch onder beding van Licht en genade hoop ik alles getroost af te wachten. Wanneer tog zal Gods Woord eens heerschappij voeren onder hun die opentlijk in hunne Acte van Afscheiden alle menschelijke vonden en wetten verworpen hebben en opendlijk in de wereld belijden dat de wille Gods volkomen in Zijn Woord vervat is - Art. 7[1] - en dat de Opziender(s) zich wel moeten wachten af te wijken van hetgeen Christus onzen eenigen Meester geordineerd heeft in Art. 32. Ik hoop indien het des Heeren weg is dat er een Synode gehouden wordt(t) dat de Heere nog veeler oogen opene van Zijn Woord en die geen welke dit Woord alleen erkennen als hun regel en richtsnoer getrouw, oprecht, moedig en liefderijk moge maken. Hartelijk wensch ik UEW. standvastigheid in den strijd om alle mogelijk(e) middelen in het werk te stellen welke het geestelijk heil van Sion kunnen bevorderen. De Heere ondersteune UEW. en doe u veel de goedkeuring van Hem aan uwe zielen ondervinden en zij UEW. benevens de Uwen een God van Heil en Zaligheid na(ar) Ziel en Lichaam.

Groet de Broeders. U groeten alle die met UEW. geestelijk vereenigd zijn door een levendig geloof. Weest van mij en mijn echtgenoot gegroet.

UEW Broeder

J.A. Smeedes

5. J. Hasselman, Aalst 22 juni 1840

Deze brief sluit aan op die in hoofdstuk 18, als nr. 8 is weergegeven.[2]

Jan Hasselman, onderwijzer te Aalst, onderwierp zich op 25 juni 1840 voor het eerst aan het proponentsexamen.

Het onderzoek werd verricht ‘aan de Kil’ nabij Nieuwendijk, door de predikanten Gezelle Meerburg en Scholte.

De 67-jarige candidaat werd afgewezen.

In het onderhavige schrijven spreekt Hasselman de hoop uit, dat hij volgens dezelfde ‘leidraad’ als C. van der Meulen en H.G. Klijn - eveneens leerlingen van Scholte - zal worden geëxamineerd.

Geliefde Broeder in onzen Heere Jesus Christus!

Bij onze laatste ontmoeting te Bommel,[3] bespeurt hebbende dat UWelEerw. ter voorkoming van schadelijk vooroordeel, het onderzoek volgaarne aan een ander Leeraar wilt overlaten. Ik gevoel mij gedrongen, nogmaals mijn ernstig verlangen te kennen te geven, dat zulks door U moge geschieden. En voorts, zoo de Heere mij getrouw acht om in Zijne gemeente te dienen, dan ook door UWelEerw. geordend worde.

1 Nederlandse Geloofsbelijdenis.
2 Men zie ook de noten bij bedoelde brief.
3 Zaltbommel.

Aanstaande Woensdag wensch ik U bij Ds. Meerburg een bezoek te komen geven, om dan te toonen, dat de maatregel in de keuze des persoons tot dat werk, niet uit U, maar van mijn zijde komt. Gij kunt ligtelijk begrijpen, dat het mij volstrekt niet onverschillig kan zijn: alzoo de weinige kennis die ik dan moge bezitten, gerigt is naar Uwe leiding en onderwijs, in overeenstemming met den leidraad, waar naar de Broeders v.d. Meulen en Kleyn zijn onderzocht; rekening makende dat dezelve door UEerw. bij mijn onderzoek zal gevolgt worden.

De voortgang in den weg blijft voortdurend onder strijd en veel worsteling. Nochtans mag ik niet ontkennen, dat de HEERE ten aanzien van eene Vaderlijke betrekking in Christus, op mij arme zondaar, gunstig nederziet, waarom mijne persoonlijke zaligheid...[1] boven allen twijfel verheven wordt.

Onze hartelijke groeten aan U en Echtgenote, met oprechte verzekering van welmenende hoogachting en broederlijke liefde in Christus.

Uw vriend en Broeder in het geloof,
J. Hasselman

1 Eén woord onleesbaar.

Hoofdstuk 22
Twee brieven van Jan Daniel Brandt

Over Jan Daniel Brandt (1807-1878) geboren en overleden te Amsterdam, schreven wij uitvoerig in het EERSTE DEEL.[1]
Hij was de eerste diaken van de Afgescheiden gemeente te Amsterdam, woonde van 1837 tot 1872 te Gorinchem en diende aldaar de gemeente in hetzelfde ambt.
In 1836 huwt Jan Daniel Brandt te Gorinchem Wilhelmina Laurina Hasselman. Hij staat bekend als een min of meer gefortuneerd persoon.
Door het huwelijk van Scholte met Sara Maria Brandt, zijn zuster, wordt eerstgenoemde dus een zwager van Jan Daniel.
Zowel J.D. Brandt als Scholte zijn tweemaal gehuwd geweest.
De verknochtheid aan laatstgenoemde brengt Brandt van 1842 tot 1845 tot non-activiteit ten aanzien van zijn taak als diaken.
Het gezin Brandt woont van 1872-1875 te Nieuwer-Amstel. Vandaar verhuist het naar Amsterdam.
In het bevolkingsregister van Amsterdam vinden we één en andermaal de aantekening 'Christ. Afgescheiden', maar in de nauwkeurig bijgehouden lidmatenboeken van de Afgescheiden gemeente aldaar vinden we aangaande Brandt, zijn vrouw en kinderen, niets vermeld. Wij moeten hieruit concluderen, dat geen der gezinsleden tot deze gemeente heeft behoord.
Uit onderstaande brieven blijkt, dat de banden tussen Brandt en Scholte, na de emigratie in het jaar 1847, niet bijzonder sterk meer zijn geweest.

1. Gorinchem 20 september 1850

Waarde Broeder!

Hoogst aangenaam was het ons u(w) letteren te ontvangen en tevens de goede berigten aangaande ul. welstand. De eenige brief welke ik sints u(w) vertrek van hier ontvangen heb, is door mij kort na de aankomst beantwoord, en volgens den inhoud van de uwe van 8 Julij jl. schijnt het mij toe u dezelve niet ontvangen hebt. Wij mogen door 's Heeren goedheid met onze 5 kinderen eene goede gezondheid genieten hoewel mijne vrouw na de laatste kraam zeer verzwakt is.[2]

De berigten welke men nu en dan van Pella alsmede van de Colonie van v. Raalte hoort zijn zeer uiteenlopend. Ik verblijd mij echter van U te mogen verneemen dat de positie u(wer) Partij gunstiger is als vroeger, waare het zoo in Michigan![3] doch aldaar moet het aller bedroevendst uitzien.

1 Men zie voor J.D. Brandt het naamregister.
2 Wilh. Laurina Hasselman overleed te Gorinchem op 7 febr. 1851, oud 36 jaar.
3 De groep emigranten onder leiding van ds. A.C. van Raalte ging naar Holland, Michigan en omgeving; Scholte naar Pella, Iowa.

Ds. Budding is thans in Baltimore en heeft aldaar een boerderij gekocht. Hij predikt bij de Duitschers doch die hebben zich grootendeels onttrokken en nu leert ZEW. bij de Engelsche(n). Met zijne tijdelijke zaken heeft hij veel zorgen 't geen hij hier zijnde niet kende. Men heeft hem beroepen na(ar) Pella doch zal de roeping niet opvolgen.[1]

Ik diende uw nog wel iets van u(w) oude Vaderland te schrijven. De laatste dagen zijn drukke en opgewondene dagen geweest, bij de verkiezingen van leden voor de Staten-Generaal en Prov. Staaten, hetwelk thans door vrije stemming van 't volk geschied(t). Groen v(an) P(rinsterer) is weer in de Tweede Kamer, 't welk voor ons volkje eene groote blijdschap is, daar er veel in 't werk gesteld is voor hem er buiten te sluiten. Kruit van Meerkerk[2] is als lid van de Prov. Staaten gekozen voor Z.-Holland. Gij kent hem wel; ik meen dat hij familie is van Overkamp[3]...[4]

Onze Minister van B. Zaken Thorbecke roert gedugt zijn staart; men vreest dat hij al spoedig zijn ontslag zal krijgen.[5] Het is en blijft een berooijde boel.

In ons kerkelijk standpunt blijft het al in één doen; de protesterende leden tegen de Herv. Sinode blijven op één hoogte en men ziet van hen geen doorwerking.[6] De Heere echter werkt in deze dagen kragtig in veeler harte zoowel bij die buiten zijn als in onze kerkelijke gemeenschap zich bevinden. Voor eenige dagen heb ik officieel gehoord dat te Amsterdam een Hoogeschool zal opgerigt worden door Ds. van Velzen, Brummelkamp en da Costa. Meerburg is nog niet zeker.[7]

Ik moet afbreken. God de Heere zij U en de Uwe(n) nabij en goed. Hij doe Zijn aanschijn over U lichten en zij U genadig.

Ontvangt met u(w) vrouw en de lieve Kinderen onze hartelijke groeten en verzoeke onze groeten aan onze oude Stadgenoten en vrienden bij name Welle, van der Linden en (van) Bergeijk.[8] Hoogstaangenaam zal het ons zijn bij gelegenheid iets van U te verneemen. U(w) liefhebbende Broeder

J.D. Brandt

1 Ds. H.J. Budding - men zie voor hem hoofdstuk 13. Budding verbleef van 1848 tot 1851 in de Verenigde Staten. Het beroep van Pella werd vermoedelijk uitgebracht door de groep Kommer de Hoog, die zich in 1850/51 afscheidde van de latere First Reformed Church te Pella en die zich daarmee in 1854 weer verenigde.
2 Andries Kruyt (Kruit), geboren 1796 te Heukelum.
3 Het echtpaar G.H. Overkamp-(Aafje) Kruyt emigreerde in 1847 van Leerdam naar Pella.
4 Eén of twee woord(en) onleesbaar.
5 Het eerste ministerie Thorbecke viel echter eerst in 1853 (‘Aprilbeweging’).
6 J.C. Rullmann, De strijd voor kerkherstel, derde druk, Kampen 1928; hoofdstuk 2.
7 Dr. G.M. den Hartogh, Het Christelijk Gereformeerd Seminarie te Amsterdam, Delft z.j. De poging van Wormser, Brummelkamp, I. Da Costa en anderen, tot stichting van een seminarie gesteund door Gescheidenen en niet-Gescheidenen, mislukte. Ds. G.F. Gezelle Meerburg stond buiten de plannen. Ds. S. van Velzen toonde zich van het begin een sterk tegenstander.
8 Pieter Welle en Lucas van der Linden uit Gorinchem alsmede de oud-Gorcummer Laurens van Bergeijk uit Utrecht, emigreerden in 1847 naar Pella. Men zie voor hen, EERSTE DEEL, Naamregister.

2. Gorinchem 14 september 1854

Waarde Broeder

dat u deze met de uw(en) in welstand moogt ontvangen is mijn hartelijke wensch. Door 's Heeren goedheid mag ik met mijne kinderen[1] in dit voorregt deelen.

Vriend Snitjer kleedermaker van beroep[2] door achteruitgang in zijn financiëele toestand alhier, gedrongen van hier te vertrekken, verzocht mij een brief aan u mede te geven, 't welk ik volgaarne deedt.

In deze maand zijn nog van hier uit onze gemeente vertrokken Manus Rouville met vrouw en 9 kinderen[3] en Dirk Veen met vrouw en 5 kinderen[4] bijde na(ar) N. York. Deze bijde huisgezinnen zijn daartoe in staat gesteld door liefdegiften van geloofs- en Stadgenoten.

Vermelde Snitjer met vrouw, kinderen en kindskinderen hebben de reis nog kunnen doen zonder bezwaar, zoo ver ik weet, van anderen. Dat hij met de zijnen...[5] in zijn uitwendige staat wel moge slagen en na(ar) het inwendige moge opgebouwd worden tot het eene nodige, is mijn harten wensch.

Nu en dan mag ik per de Heer Boonzayer[6] iets van u vernemen, alsmede van een vriend hier woonachtig van Mevr. Krans.[7] 't Laatst berigt was door de Heer B. (dat) Ulieden één uwer kinderen had verlooren.[8] De berusting is Gods doen, zij of worde Ulieden geschonken. Maar waarom bekom ik niet eenige letteren van u en van de uwe(n).

Hoe het ul. in 't bijzonder, en de Kolonie in 't algemeen zoo tijdelijk als geestelijk gaat, zijn de gerugten zoo uiteenlopend, dat men er weinig geloof aan kan hegten. Zoo men zegt moet in 't Godsdienstige zoo wel als in Nederland groote verdeeldheid bestaan, en dat is ja eene bedroevende Staat, vooral in eene maatschappij die nog zoo jeugdig is, doch de mensch blijft mensch. De verkeerde zoo wel als de goede hartstogten gaan mede en die worden niet gezuiverd al moest men de Groote Oceaan onderdoor. God alleen is machtig dezelve te regelen ter vereeniging, tot Zijn eer. Nu, ik hoop dat al het verkeerde hetgeen men hier verteld van Pella

1 J.D. Brandt is in 1854 weduwnaar. In 1857 huwt hij J.C. van Tilborgh.
2 De naam Snitjer komt niet voor in de staten van de landverhuizers over de jaren 1853-1855.
3 Hermanus Hendrikus de Rouville, broodbakker en oud-ouderling te Gorinchem emigreerde in 1854 met zijn vrouw Willemijntje van Erp en 9 kinderen naar Cincinnati, Ohio, U.S.A. Men zie voor hem EERSTE DEEL, Naamregister.
4 Dirk Jan Veen en Dina de Vries emigreerden eveneens in 1854, met hun kinderen, naar Noord-Amerika. EERSTE DEEL, idem. De staat van landverhuizers over het jaar 1854 geeft: 'boekbinder'; reden: 'verbetering van bestaan'.
5 Eén of twee woord(en) onleesbaar.
6 J.C. Boonzaijer, van ongeveer 1858 tot 1879 lid van de Afgescheiden gemeente te Gorinchem.
7 Het kan wezen, dat bedoeld is de schoonmoeder of schoonzuster van Scholte. Laatstgenoemde huwde (voor de tweede maal) Maria H.E. Krantz.
8 Het echtpaar Scholte-Krantz kreeg 9 kinderen; zes van deze zijn zeer jong overleden.

leugens moge zijn,[1] en daarom te meer zoude het mij verblijden eens een brief van u te ontvangen. Zooveel tijd zult gij toch wel hebben, om ook nog eens aan u(w) zwager te schrijven. Het zoude mij tevens verblijden iets van de toestand van Pella in 't algemeen te verneemen.

Van Sara[2] heb ik voorledene jaar eens een brief gehad; ik heb haar ook terug geschreven, doch daarna niets meer. Van Maria en Johanna ook ingesl(oten) een handschrift te zien zoude mij zeer verblijden.

Hier in Nederland is in het kerkelijke groote verdeeldheid. Sterke schuuringen openbaaren zich door den druk in geschriften, als mede door protesten tegen kerkbesturen, Classicale, Prov. en Sinodaale handelingen, doch het blijft alles bij woorden, maar tot daaden kan men niet koomen. In onze afgesch(eiden) Gemeentens is in de laatste tijd merkelijke vereeniging en zamenwerking openbaar geworden. De academie tot opleiding van Leeraaren is thans tot één gekomen en zal gevestigd worden te Kampen of Zwolle. Hoofdonderwijzers zijn Ds. Brummelkamp, v. Velzen, De Haan en Bavinck.[3] De Heere schenke zijne zegen hierover.

Wij zijn hier herderloos. Ds. Brummelkamp heeft hier met zeer veel genoegen gepredikt en mede werkzaam geweest ter beroeping van Ds. Dosker[4] van Bunschoten. Onze vorige Ds. Mos[5] is na(ar) Schoonhoven vertrokken.

Voorts openbaren zich in de politieke wereld groote gebeurtenissen tot het groote doel van God bestemd en in Zijn Woord geopenbaard. De Heere doe ons wakende zijn.

In mijn personeele betrekking gaat het door 's Heeren goedheid gezegend, ik mag met de mijne(n) de nooddruft ontvangen tot het tijdelijk leven. Wat voorts de weg voor mij en de mijne(n) zal zijn is in Gods voorzienigheid bepaald. Eenswillensheid met 's Heeren doen geeft rust voor 't gemoet. Hij bereide ons tot Zijn eeuwig Koningrijk, verworven door Hem, Die is en was en komen zal, de Immanuël, God met ons.

Ontvangt met uwe vrouw en kinderen mijne en mijner kinderen hartelijke groeten.

Uw liefhebbende Broeder
Brandt

1 In juli 1854 kwam in Pella de essentiële breuk tussen Scholte en de rest van de kerkeraad van zijn gemeente. Aanleiding was het verkopen van een stuk grond aan het huidige Central Park te Pella. Volgens de kerkeraad was Scholte daartoe niet bevoegd. L. Oostendorp, H.P. Scholte etc., Franeker 1964, pag. 169-173.

2 De drie in deze brief genoemde kinderen uit het huwelijk van Scholte met Sara Maria Brandt zijn: Sara (Johanna) geb. 1833, (Sara) Maria geb. 1839 en (Sara) Johanna (Suzanna) geb. 1842. J.D. Brandt werd voogd van deze kinderen na het overlijden van zijn zuster in 1844; vgl. EERSTE DEEL, pag. 48a.

3 Op 6 december 1854 werd te Kampen de Theologische School geopend. Ds. J. Bavinck aanvaardde zijn benoeming tot 'hoofdonderwijzer' niet. Ds. Helenius de Cock werd de vierde docent.

4 N.H. Dosker geb. 1820, bedankte voor het beroep van Gorinchem. Emigreerde in 1873 naar de U.S.

5 G.B. Mos (1811-1870) stond te Gorinchem van 1852 tot 1854.

Hoofdstuk 23
Autobiografische schets van H.P. Scholte

Inleiding

Naar wij menen is het stuk, dat wij in dit hoofdstuk reproduceren, in navolging van dr. L. Oosterdorp het beste te typeren met het woord ‘schets’. Immers: het geeft niet meer dan enige op zich zelf staande vermeldingen aangaande het leven van Scholte, in het kader van bijzonderheden betreffende het politieke en geestelijke leven in Nederland en de Verenigde Staten.

Door Oostendorp wordt slechts een klein gedeelte van de schets vermeld.[1]

In de datering van het document moet enige onbepaaldheid blijven. Scholte overleed in 1868. Het jaartal 1860 wordt nog genoemd. Derhalve moet het stuk zijn geschreven in het tijdvak 1860-1868. Maar aangezien de amerikaanse burgeroorlog (1861-1865) - waarmee in Pella en door Scholte zeer intensief is meegeleefd - niet wordt genoemd, vermoeden wij dat het kort na 1860 is opgesteld.

Waar door Scholte een fout in de spelling is gemaakt, is de juiste schrijfwijze achter het betreffende woord tussen haakjes vermeld. Grammaticale fouten zijn door ons niet aangegeven.

1 L. Oostendorp, H.P. Scholte, Leader of the Secession of 1834 and Founder of Pella, Franeker 1964, pag. 182-187.

Tekst

I came here in 1847 with between 700 and 800 Hollanders and laid out the town of Pella, which is the center of a colony at present in a flourishing condition. Directly after our settling here we made our first declaration to become citizens, so as to identify ourselves as soon as possible with the land of our adoption, with the religious and political institutions we were acquainted before we did leave the old country. The reason of emigration was principally the conviction that the social condition of the old country was such that there was no opportunity for the honest poor and for men of small means to better their condition or to sustain themselves and families, while in this country there was opening and prospect for honest labour. The great majority of the Colonists did belong religiously to such Christians as had seperated from the National establishment, for the reason that since 1835 the National Clergy had persecuted ministers who preached Evangelical Truth, and even trough (through) their Synod had induced the Civil Gouvernment (Government) to punish with fine and imprisonment congregations for religious worship consisting of more than 20 persons. Before I resolved to direct the attention for emigration to the United States, I have tried with some others to induce the Netherland Gouvernment (Government) to give us occasion to make free settlements in the island of Java, but it seemed that the Gouvernment (Government) did rather wish to avoid such settlements. I then directed mij attention to America, and after a careful study of the natural resources of the Western States and of the social condition of the inhabitants, I made my choice for Iowa, and I am not disappointed, as far as the natural condition is concerned. I should however not complain if we could have a little more well educated society. I was born in 1805 gratuated in 1832 at the University of Leyden. In 1830 and 1831 I served with a corps of students in the army for the suppression of the rebellion in Belgium. Since I have been here I have taken an interest in affairs of our Country, and being acquainted with the political vieuws (views) of Henry Clay[1] long be-

1 Henry Clay (1777-1852), op de voorgrond tredend Amerikaans politicus. Bekend geworden onder meer door het opstellen van zijn economisch ‘American system’ en het zogenaamde ‘slavencompromis’ tussen Noord en Zuid.

fore I had any idea of emigrating to America, I joined the Whig party and remained with that party as long as it existed. I did not vote for Freement[1] because I consider him an excellent engineer, but totally unfit to be President of the U.S. In 1860 I was one of the Vice Presidents of the Chicago Convention where Lincoln was nominated.[2] At this time my preference was for Seward,[3] but afterwards I became perfectly satisfied with the election of Lincoln. I have always been an opponent of Slavery without approving the Abolitionists, which I still consider as a visionary political sect, well able to destroy but not to build up, and connected with other wild theories such as womans right, spiritualism and free love tending to sap the foundations of our National system, and to make a mudpool of libertinage and lawlessness of our Country. Religiously I have not joined any particular denomination, because I recognize no other rule of faith but the Sacred Scriptures, and according to those Scriptures no other bond of Christian fellowship but love. Doctrinal you can consider me strictly orthodox without using expressions stamped by clerical authority, and I hold communion with those who believe sincerely the Gospel of Salvation. I believe firmly the return of the Lord from heaven to establish His kingdom over the whole earth and to subdue all worldpower inimical to His reign, but do not consider it in accordance with the Scriptures to fix the dates, or to look upon Napoleon as the Anti-Christ, and I reject as total subversive of Bible truth the idea advanced in Dr. Baldwin's Armageddon,[4] that God hates monarchy as the spawn of the devil, and that the millennium shall consist in a world republic headed by the U. States.

1 J.C. Frémont (!), Amerikaans staatsman met een spectaculaire loopbaan - ‘soldier explorer, politican, popular hero’ (R.B. Nye and J.E. Morpurgo, A History of the United States: 2; Penguin Books; Baltimore 1972, page 453). In 1856 werd Frémont candidaat voor de Republikeinen.

2 Scholte werd in 1860 van Democraat, Republikein. Dit veroorzaakte grote opschudding in zijn omgeving; Oostendorp, a.w., pag. 185.

3 William H. Seward werd in 1860 tot de ‘Abolitionisten’ gerekend. Ondanks dat had Scholte aanvankelijk voorkeur voor hem, kennelijk wegens zijn sterk voorstaan van de afschaffing van de slavernij.

4 Samuel D. Baldwin, Armageddon etc., Cincinnati, 8th Revised edition 1854.

Vertaling[1]

Ik kwam hier in 1847 met 700 à 800 Hollanders en legde de plaats Pella aan; deze is het middelpunt van een kolonie, die thans in een welvarende toestand verkeert. Aanstonds na onze vestiging in dit land legden wij onze eerste verklaring af om burgers te worden, teneinde ons zo spoedig mogelijk te vereenzelvigen met het land dat wij hebben geadopteerd; met de godsdienstige en politieke instellingen waren wij bekend voordat we ons oude vaderland verlieten. De reden van onze emigratie was hoofdzakelijk de overtuiging dat de maatschappelijke toestand in het oude vaderland zodanig was dat daar geen gelegenheid was voor de eerlijke armen en voor lieden van geringe middelen, hun omstandigheden te verbeteren of zichzelf en hun gezinnen van levensonderhoud te voorzien, terwijl er in dit land kansen en vooruitzichten waren voor eerlijke arbeid. De meerderheid der kolonisten behoorde in godsdienstig opzicht tot de groep van Christenen die zich hadden afgescheiden van de Staatskerk vanwege het feit, dat sedert 1835 de geestelijken van deze kerk de predikanten die de Evangelische waarheid verkondigden hadden vervolgd, en zelfs door middel van hun Synode de burgerlijke overheid hadden bewogen tot het straffen met boete en gevangenisstraf van godsdienstige samenkomsten met meer dan 20 personen. Alvorens ik besloot de aandacht voor emigratie te richten op de Verenigde Staten, heb ik tezamen met anderen getracht de Nederlandse regering er toe te bewegen, ons toe te staan vrije nederzettingen te stichten op Java, maar het leek mij dat de regering zodanige nederzettingen wenste te vermijden. Daarna richtte ik mijn aandacht op Amerika, en na een zorgvuldige studie van de natuurlijke hulpbronnen van de Westelijke Staten en de maatschappelijke conditie van de bewoners, koos ik Iowa, en ik ben niet teleurgesteld wat betreft de natuurlijke omstandigheden. Ik zou het echter niet betreuren indien we een enigszins meer beschaafde gemeenschap zouden vormen. Ik ben geboren in 1805 (en) behaalde in 1832 mijn graad aan de universiteit van Leiden. In 1830 en 1831 diende ik met een corps studenten in het leger bij het onderdrukken van de opstand in België. Sedert ik hier ben, heb ik belang gesteld in de aangelegenheden van ons land, en daar ik bekend was met de politieke inzichten van Henry Clay lange tijd

1 Men zie bij deze vertaling ook de vijf voorgaande noten van dit hoofdstuk.

voordat ik enig idee had van naar Amerika te emigreren, werd ik lid van de partij van de Whigs en bleef er lid van zo lang deze partij bestond. Ik stemde Freement niet, omdat ik in hem wel een uitstekend ingenieur zie, maar hem totaal ongeschikt acht voor president van de U.S. In 1860 was ik één van de vice-presidenten van de conventie te Chicago waar Lincoln candidaat werd gesteld. Op dat tijdstip ging mijn voorkeur uit naar Seward, maar daarna werd ik volkomen tevreden met de verkiezing van Lincoln. Ik ben altijd een tegenstander geweest van slavernij zonder de handelwijze van de Abolitionisten goed te keuren, welke ik nog steeds beschouw als een fantastische politieke secte, zeer goed in staat te vernielen maar niet om op te bouwen, en verbonden met andere wilde theorieën als (gelijke) rechten voor vrouwen, spiritisme en vrije liefde, er toe neigende de fundamenten van ons nationale systeem te ondermijnen, en van ons land een modderpoel van losbandigheid en wetteloosheid te maken. Wat het godsdienstige betreft: ik heb mij niet gevoegd bij enig bijzonder kerkgenootschap, aangezien ik geen ander richtsnoer voor het geloof erken dan de Heilige Schrift, en in overeenstemming daarmee geen andere band van Christelijke gemeenschap dan de liefde. In leerstellig opzicht kan men mij beschouwen als streng orthodox zonder ooit gebruik te maken van formules gewaarmerkt door kerkelijke autoriteit en ik onderhoud gemeenschap met allen, die het evangelie van de verlossing oprecht geloven. Ik geloof vast de wederkomst van Jezus Christus uit de hemel om Zijn koninkrijk op de gehele aarde te vestigen en alle aardse macht die Zijn regering tegenstaat aan Zich te onderwerpen, maar ik acht het niet in overeenstemming met de Heilige Schrift jaartallen vast te stellen, of Napoleon te beschouwen als de Antichrist, en ik verwerp als een gehele ondermijning van de Bijbelse waarheid de gedachten ontwikkeld in ‘Armageddon’ van dr. Baldwin, namelijk dat God de monarchie verfoeit als een product van de duivel, en dat het duizendjarig rijk zal bestaan in een wereld-republiek waarin de Verenigde Staten de leiding hebben.

Hoofdstuk 24
Handelingen van de provinciale vergaderingen van de Afgescheiden gemeenten in Noord-Holland van 5 augustus 1837 tot 21 februari 1840

Inleiding

In het EERSTE en TWEEDE DEEL werd door ons bij herhaling verwezen naar de in Pella bewaarde

> Handelingen van de Opzieners der onderscheidene Gemeenten in de Provinciën Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland.

Deze 'Handelingen omvatten 237 bladzijden folio - in één boek - geschreven door Isaac Overkamp, secretaris van Scholte. Zij betreffen het tijdvak 1836-1840.

Het geheel is een **afschrift** van de oorspronkelijke notulen.

De titel van het manuscript dekt de inhoud niet geheel, aangezien het eveneens een serie notulen van provinciale vergaderingen in Noord-Holland bevat. Ook is op een aantal vergaderingen een deputatie uit Zeeland aanwezig, daar in de eerste tijd na de breuk (in 1839) van ds. H.J. Budding met de Afgescheiden gemeenten in Zeeland, deze te zwak waren om geheel zelfstandig hun zaken te behartigen.

In dit hoofdstuk zullen wij ons beperken tot de notulen van de provinciale vergaderingen van Noord-Holland, aangezien de hoofdzaken van het overige van het manuscript reeds aan de orde zijn gekomen in het EERSTE en TWEEDE DEEL of Deo Volente in het VIERDE en VIJFDE DEEL zullen worden behandeld.

Gezien het karakter van de materie hebben wij de annotatie beperkt gehouden. Enerzijds worden de meeste personen en omstandigheden reeds genoemd in de vorige hoofdstukken van dit boek. Anderzijds zou een uitvoerige annotatie aangaande de gemeenten Andijk, Hoorn, Huizen, Urk en Zaandam een beknopte beschrijving vergen van de Afscheiding in deze plaatsen, hetgeen buiten het bestek van deze publicatie valt.

Een belangrijk deel van de handelingen heeft betrekking op de beide Amsterdamse twisten, die in dit DERDE DEEL reeds zo vaak aan de orde kwamen.

Een aantal artikelen, waarvan de inhoud uit historisch oogpunt onbelangrijk is, hebben wij weggelaten.

1. Vergadering van de Opzieners der gemeenten Jesu Christi in Noord-Holland op Zaturdag den 5 Augustus 1837 des namiddags ten 3 ure te Amsterdam

Art. 1. Tegenwoordig zijn: de WelEerw. Ds. H.P. Scholte, Praeses.
Van de Gemeente Amsterdam: C. Deteleff, H.H. Middel, D.A. Budde, J.A. Wormser, E. Geul, Ouderlingen; N. Obbes Dz, H. Höveker, C. Keer, Diakenen.
Van de Gemeente Hoorn: G. Baay, Ouderling; P. Jolly, Diaken.
Van de Gemeente Huizen: P. van Veen, E. Kooy, Ouderlingen; I. Kooy, Diaken.
Van de Gemeente Urk: W.K. Kramer, Ouderling; L. Rompers, Kerkmeester.
Van de Gemeente Zaandam: P. Wakker, Ouderling.
Zijnde er geen Opzieners van de Gemeente Andijk in de vergadering verschenen, ofschoon zij daartoe uitgenoodigd waren.

Art. 4. De Praeses geeft te kennen, dat de opzieners in Zuid-Holland, Utrecht en andere,[1] gelijk ook te Amsterdam, tot zekerheid voor de Gemeenten, gewoon zijn bij hun beroeping eene acte van verbindtenis en overeenstemming met de Formulieren van eenigheid te tekenen, en leest dezelve acte voor; verklaart dat het thans, daar de leden meerendeels met elkander onbekend zijn, noodig is te weten, of de andere broeders zich mede overeenkomstig de voorgelezene acte verbinden, hetwelk door allen toestemmend beantwoord wordt.

Art. 5. Wordt aangenomen, dewijl geene der Gemeenten, waarvan thans Opzieners aanwezig zijn, met uitzondering van Amsterdam, de acte van verbintenis bezit, dat door den Kerkeraad van Amsterdam aan iedere der Noord-Hollandsche Gemeenten[2] een afschrift dier acte zal toegezonden en door de verschillende Opzieners geteekend worden.

Art. 6. De Praeses geeft te kennen dat de aanleidende oorzaak, waarom

1 Ontbreekt het woord: ‘provinciën’.
2 Het eerste Jaarboekje der Chr. Afgesch. Gereformeerde Kerk (1856) vermeldt voor Noord-Holland twee classes: Amsterdam en Enkhuizen. De classis Amsterdam omvatte: Amsterdam, Alkmaar (1850), Broek op Langedijk (1841), Den Helder (1840), Krabbendam (1841), Zaandam en Uithoorn (1852). De classis Enkhuizen: Andijk, Edam (1847), Enkhuizen (1841) en Urk (1836). In de ‘Handelingen’ komen slechts voor: Amsterdam, Andijk, Hoorn, Huizen, Urk en Zaandam. De andere gemeenten zijn later ontstaan (de tussen haakjes geplaatste jaartallen zijn die van de instituëring). De oorspronkelijke Afgescheiden gemeenten te Huizen en te Hoorn zijn ontbonden geworden; als datum van instituëring van de Gereformeerde kerk van Huizen geldt: 17 december 1869; voor Hoorn 8 juni 1881. De kerk van Haarlem is eerst in 1859 zelfstandig geworden. Tot dat jaar behoorden de Afgescheidenen aldaar tot de gemeente van Amsterdam.

de Broeders verzocht zijn bijeen te komen, is een brief van den WelEerw. Ds. de Cock aan den Kerkeraad van Amsterdam, welke door den Voorzitter wordt voorgelezen (brief No. 1).[1]

Art. 7. Zijn Eerw. geeft vervolgens te kennen dat er van wege de Provinciën Groningen, Vriesland en Overijssel aanvrage is gedaan tot het houden eener Synode, en dat sommige provinciën, daaraan gehoor gevende, over het zenden van afgevaardigden beraadslaagd hebben, andere nog beraadslagen moeten. Dat de Provinciën Utrecht, Zuid-Holland, Beneden Gelderland en Noord-Braband echter hebben geantwoord dat zij, hoewel zullende verschijnen, echter niet mogen instemmen met het houden eener Synode op de voorgestelden voet, en onder de gebrekkige en onvolledige vertegenwoordiging van één persoon uit eene geheele Provincie. Dat men sprekende en besluitende over zaken aangaande de leer, ook afgevaardigden uit andere landen zou moeten verzoeken, en uit iedere van onze provinciën zeker meer dan een persoon zou moeten afvaardigen. Dat men echter wel met de andere broeders wilde vergaderen, om te handelen en te spreken over de wijze, op welke de zaken vervolgens bij eene nader te bepalene synode zouden kunnen worden behandeld.

De voorzitter doet daarna eenig verslag wegens de in de verschillende provinciale vergaderingen,[2] verklaart dat het thans in deze vergadering wel niet meer te pas kan komen om te handelen of er al of niet eene Synode zal gehouden worden, dewijl dit door de verklaring van Utrecht, Zuid-Holland en Beneden Gelderland en Noord-Braband reeds beslist is. Dat er derhalve eene **vergadering,** niet eene eigenlijke beslissende **Synode** zal kunnen plaats hebben. Dat de verschillen misschien naderhand een meer ernstig aanzien zullen bekomen, dewijl het blijken zal dat dezelve niet alleen over de **practijk** des Doops, maar ook over de **leer** van den Doop, de Verbonden, der Kerk, der Belijdenis des geloofs, enz. loopen.[3]

Art. 9. Zijn Eerw. gaat over om de verschilpunten wegens den Doop nader te ontwikkelen, zegt, dat **al** onze leeraars stellen, dat allen, die niet afgesneden zijn geregtigd zijn tot de Sacramenten, en dus hunne kinderen tot den H. Doop, en dat er evenwel verschil is in de practijk, zoodat bij sommige gemeenten kinderen ongedoopt blijven liggen. Dat het onderscheid voor zoo verre zijn Eerw. bekend is, hierin bestaat, dat D.D. Brummelkamp, Meerburg, Buddingh en de Praeses leeren, dat alleen kinderen gedoopt mogen worden van geloovigen, dat is, van hen, gelijk Art. 29 der geloofsbelijdenis zegt, de merkteekenen der Christenen vertoonen, zóó echter, dat zij, in niemands hart kunnen zien, afgaan op de **woorden** en **daden** derzulken.

Dat ook Ds. de Cock leert, dat de kinderen der **lidmaten** gedoopt moeten

1 Deze brief is niet bij de stukken gevonden.
2 Zin loopt niet; één of meerdere woorden ontbreken.
3 De synode van de Afgescheidenen, gehouden te Utrecht, van 28 september tot en met 11 oktober 1837, handelde breedvoerig over deze leerstukken.

worden, maar bovendien ook van allen, die uit het Hervormd Kerkgenootschap tot ons overkomen, op eene bloot verstandelijke belijdenis, dat onze leer de waarheid is; waartegen de vier bovengenoemde leeraars integendeel de merkteekenen der geloovigen blijven verlangen, en niet degenen, die op zoodanige belijdenis tot ons overkomen, lidmaten noemen, dewijl dit slechts een geloof der duivelen is. Dat Ds. van Raalte vroeger in dezen even als de vier voornoemde Leeraars gedacht had, doch thans in dat gevoelen schijnt te wankelen, gelijk de Praeses vernomen heeft.

Dat Ds. van Velzen de menschen vrij scherp onderzoekt, gelijk de Praeses te Amsterdam heeft bijgewoond, dat Zijn Eerw. stelt, dat, wanneer beide de ouders onbekeerd zijn, een lid der Gemeente, of de ouderlingen het kind moeten ten doop houden, dewijl die toch het opzigt hebben over de gansche gemeente. Dat de Praeses daarop aanmerkt, dat de ouderlingen wel het opzigt hebben over de geheele gemeente, maar niet bovendien eene bijzondere last op zich kunnen nemen.

Art. 10. Dat de verschillen verder loopen over de vragen: ‘Wanneer is iemand lidmaat der Kerk? Wanneer moet iemand afgesneden worden?’ - De vier voornoemde Leeraars zeggen dat de kinderen der geloovigen lidmaten zijn, en **daarom moeten** gedoopt worden, en dat zij geene leden worden door den Doop; dat daaruit voortvloeit, dat men reeds vroeg van hen moet vorderen een' wandel en belijdenis van **geloovigen,** gelijk het Formulier van den Doop zegt. Dat menschen, die lidmaten zijn, maar niet als geloovigen wandelen, en zich daarbij beroepen op hunne onmagt, enz., moeten vermaand, gecensureerd en afgesneden worden, als openbaar wordende, dat zij geene ware leden zijn. Dat Ds. de Cock niemand wil afgesneden hebben, tenzij hij zich schuldig maakt aan grove zonden, gelijk hoererij, dronkenschap, ketterij, enz., en stelt dat iemand lidmaat wordt door zijne **bekeering.**

Art. 12. De Praeses zegt, dat ieder die met zijn' mond belijdt, dat hij met het hart gelooft, door de vier meergenoemde Leeraars, dewijl men niet in het hart kan zien, wordt beschouwd als broeder, en zijne kinderen gedoopt, en hij, indien hij dezelve niet laat doopen, als een verachter der Sacramenten wordt vermaand en gecensureerd.

Art. 13. Uit hetgeen door den Praeses voorgesteld is, volgen vele gesprekken onder de broeders over den H. Doop, de Belijdenis, de ware Kerk, enz.

Art. 14. De Praeses gaat over om te onderzoeken, hoedanig de persoonlijke gevoelens der Broeders omtrent de Doop zijn, waardoor blijkt dat dezelve zeer uiteenloopen.

Art. 15. De Praeses geeft te kennen dat door onderscheidene Provinciën, provinciaal is aangenomen de volgende bepaling: ‘Gedoopt mogen en moeten worden alle degenen, die naar Gods belofte tot Gods verbond be-

hooren, dat is, de geloovigen en hun zaad. De geloovigen moet men kennen uit de merkteekenen der Christenen, namelijk Belijdenis en wandel overeenkomstig Gods Woord. Die deze merkteekenen vertoonen, behooren als lidmaten der Kerk erkend, en de teekenen en zegelen van Gods genade verbond voor zich zelven en hun zaad te ontvangen; die deze merkteekenen echter niet vertoonen, behooren met hun zaad van de Sacramenten geweerd te worden'.[1] En stelt de Praeses aan de broeders voor zich met hunne kerkeraden, wanneer zij in hunne Gemeenten zullen terug gekeerd zijn, te beraden, of zij zich daarmee al of niet kunnen vereenigen.

Art. 16. Vervolgens wordt door een' der leden aan de vergadering voorgesteld, dat men de stemmen zal opnemen over de vraag, om men in deze omstandigheden met sommige provinciën zou besluiten tot het houden eener eigenlijke Synode, of met andere tot eene voorloopige vergadering, ten einde de Broeders Ouderlingen over de zaken, en over het mogelijke en noodzakelijke eener naderhand te houden Synode zouden spreken; en blijkt bij het opnemen der stemmen dat de vergadering eenparig van gevoelen is om eene eenvoudige vergadering of zamenkomst en geene eigenlijke Synode te houden.

Art. 17. Daarna wordt door de vergadering bij besloten briefjes overgegaan tot het verkiezen van eenen afgevaardigde uit de aanwezige ouderlingen, en wordt bevonden dat de stemmen staken tusschen de Broeders Van Veen, Baay en Wormser. Wordt besloten uit deze drie broeders eene nieuwe keuze te doen, doch verzoekt de ouderling Wormser dat op hem, uit hoofd zijne persoonlijke omstandigheden hem zouden verhinderen eene benoeming aan te nemen, geen regard zal worden geslagen; en wordt bij meerderheid van stemmen verkozen de Broeder Ouderling P. van Veen, en tot Secundus de Broeder Ouderling G. Baay.

(was geteekend)
H.P. Scholte V.D.M. President
J.A. Wormser Secretaris[2]

(Bijlage No. 2)
Amsterdam 5 Augustus 1837.
De Provinciale vergadering der Gemeenten Jesu Christi van Noord-Holland, vergaderd te Amsterdam op den 5 Augustus 1837, verklaart bij dezen uit haar midden af te vaardigen den Broeder Ouderling P. van Veen, en als Secundus den Broeder Ouderling G. Baay, bepaaldelijk om met de overige Broeders Ouderlingen, welke uit de overige Provinciën zullen worden afgevaardigd op eene vergadering, welke gehouden zal worden te Amster-

1 Ook op de provinciale vergadering van Beneden-Gelderland, gehouden 8 maart 1837 te Zuilichem, verdedigde Scholte deze stelling; EERSTE DEEL, pag. 138 en 139.
2 In een additioneel artikel wordt vermeld dat J.A. Wormser wordt benoemd tot 'provinciaal Correspondent'.

dam den 27 September 1837,[1] **broederlijk zamen te spreken** over de omtrent het stuk des Doops bestaande geschillen, en over de mogelijkheid en noodzakelijkheid tot het houden eener Nationale Synode; **zonder** echter aan genoemden Broeder eenigen last of gezag te geven, om op genoemde vergadering eenige beslissende, voor deze of andere provinciën verbindende, bepaling te nemen, of te helpen nemen, als hetwelk alleen toekomt aan eene wettige Nationale Synode.[2]

Voorts is aan genoemden Broeder opgedragen van hetgeen op gemelde vergadering besproken zal zijn, aan deze Provinciale vergadering een getrouw, volledig en duidelijk verslag te doen.

Namens de Provinciale vergadering voormeld:

(was geteekend)
H.P. Scholte V.D.M. President
J.A. Wormser Secretaris

2. Vergadering van de Opzieners der Gemeenten Jesu Christi in Noord-Holland, gehouden op Zaturdag, den 9 September 1837, des namiddags ten twee ure te Amsterdam

Art. 1. Tegenwoordig zijn de WelEerw. Ds. H.P. Scholte, Praeses.

Van de Gemeente Amsterdam: C. Deteleff, H.H. Middel, J.C. Couprie, D.A. Budde, J.A. Wormser, E. Geul, Ouderlingen; N. Obbes Dz., J.D. Brandt, H. Höveker, C. Keer, Diakenen.

Van de Gemeente Andijk: K. Tensen, Diaken.

Van de Gemeente Hoorn: G. Ellerbroek, Ouderling; P. Jolly, Diaken.

Van de Gemeente Huizen: E. Kooy, Ouderling.

Van de Gemeente Urk: J. Hakvoort, Ouderling; J. Post, Kerkmeester.

Van de Gemeente Zaandam: P. Wakker, J. van Lijnen, Ouderlingen; G. Wakker, Diaken.

Art. 2. De vergadering wordt geopend met gebed door den Praeses.

Art. 3. De Praeses leest de notulen van het behandelde op de vorige vergadering, en den toen vastgestelden lastbrief voor den afgevaardigde voor.

Art. 4. Zijn Eerw. stelt voor den Broeder J.A. Wormser te benoemen tot scriba van deze vergadering, hetgeen wordt aangenomen.

Art. 5. Wordt gelezen een brief van den Broeder Ouderling P. van Veen,

1 Zoals bekend - en uit de volgende notulen blijkt - werd de vergadering gehouden te Utrecht.
2 Reeds in 1837 blijkt alzo bezorgdheid (of een zekere weerstand) bij Scholte inzake het houden van een synode. Zou Scholte hebben gevreesd, dat zijn gevoelen zou worden veroordeeld?

van de Gemeente Huizen, waarbij deze kennis geeft, dat hij door ongesteldheid wordt verhinderd de tegenwoordige vergadering bij te wonen, en zich om dezelfde en andere redenen bezwaard gevoelt, om als afgevaardigde naar de aanstaande algemene kerkvergadering te vertrekken. In denzelfden brief kennis gegeven wordende van den verdeelden toestand der Gemeente Huizen, wordt het onderzoek en de behandeling van deze zaak opgedragen aan den Kerkeraad van Amsterdam.

Art. 6. De Praeses maakt de vergadering bekend met de aanleidende oorzaak, waarom zij belegd is geworden; zegt, dat bij gelegenheid van een bezoek van Ds. van Velzen te Amsterdam, Zijn Eerw. had onderzocht naar hetgeen op onze vorige Provinciale vergadering besloten was geworden, dat Zijne Eerw. dat alles had afgekeurd, en gezegd, dat onze afgevaardigde een' bepaalden lastbrief moest hebben, **om te kunnen besluiten;** dat er nu twee afgevaardigden moesten gezonden worden; dat de vergadering niet te Amsterdam, maar te Mastenbroek zou plaats hebben; dat er misschien geen afdoend besluit omtrent den Doop zou genomen worden, maar dat er over eene kerkeordening en over het ordenen van Leeraren moest besloten worden.

De Praeses zegt, dat de Kerkeraden van Amsterdam en Huizen uit dien hoofde besloten hadden eene nieuwe Provinciale vergadering zamen te roepen. Zijn Eerw. merkt aan, dat er omtrent de algemeene Kerkvergadering weder andere bepalingen bestaan, dat dezelve niet te Mastenbroek, maar te Utrecht zal zamen komen, en dat er slechts één afgevaardigde uit onze Provincie verschijnen moet.

Art. 7. Wordt gelezen een brief van Ds. van Velzen waaruit een en ander nader blijkt.

Art. 8. De Praeses vraagt of de tegenwoordige vergadering een' afgevaardigde zal kunnen zenden, welke zal kunnen medewerken tot het vaststellen en aannemen van eene kerkeordening, die voor alle de gemeenten verbindend zal zijn, waarover breedvoerig wordt gesproken.

Art. 9. De Praeses leest aan de vergadering voor Art. 56 van de Handelingen der Synode te Amsterdam in 1836;[1] Zijn Eerw. merkt op dat daar-

1 In dit uitvoerige artikel wordt de bediening door de ‘oefenaars’ sterk beperkt. Indien een gemeente verstoken is ‘van de dienst des Woords’ kan het geoorloofd zijn, dat een lid der gemeente ‘voorgaat’. Hij moet dan de gave bezitten ‘Gods Woord eenvoudelijk en bekwamelijk uit te leggen en toe te passen’. De oefenaar zal zich daarbij onthouden van ‘Het uitspreken van den zegen, bediening der Sacramenten en gebruik maken der sleutelen’. Er zullen voor hem geen gelden worden ingezameld, noch zal het een gemeente zijn toegestaan met enig persoon een verbintenis aan te gaan ‘waardoor deze zoude verpligt worden, op elken dag des Heeren de gemeente... te stichten’.
De synode van 1837 sprak in art. 116 (en in art. 81 van de daar aangenomen k.o.) van ‘Profeten’, die Gods Woord uitleggen tot stichting etc.

bij gezegd wordt, dat de bediening en het woord **Oefenaars** niet voorkomen in den Bijbel; dat de Broeders, welke daarover op eene Synode wenschen te handelen, ons wel hadden mogen te kennen geven, of hunne overtuiging sedert veranderd is, opdat wij zouden weten, wat wij daaromtrent te bespreken hebben. De Praeses zegt, dat de bepalingen van art. 56, en hetgeen in andere Provinciën plaats heeft, bewijzen, dat dergelijke bepalingen weinig worden in acht genomen, dewijl de oefenaars evenzeer voortgaan als vroeger. Vervolgens wordt over deze zaak breedvoerig gesproken.

Art. 10. Wordt door den Broeder Diaken Jolly aan het oordeel der tegenwoordige vergadering voorgesteld, of het overeenkomstig Gods Woord is, onderscheid te maken tusschen **leerende** en **regerende** ouderlingen, in dier voege, dat de leerende ouderlingen ook prediken, de Sacramenten bedienen, en de sleutelen in de prediking gebruiken mogen; en dat derhalve, indien zulks gegrond is, zulke gemeenten, welke zouden verlangen zoodanige leerende ouderlingen te beroepen, zich zouden kunnen aanmelden tot het doen onderzoeken van de beroepene personen.

Over dit voorstel verder gehandeld zijnde, wordt bij de opneming der stemmen bevonden, dat het voorgestelde met algemeene stemmen wordt aangenomen, en voor onze Provincie vastgesteld, met uitzondering van de Broeders Middel en Geul, welke met de zaak zelve vereenigd zijn, maar voor zulke leerende ouderlingen ook den naam **Herders en Leeraars** zouden verlangen.[1]

Art.11. Wordt door den Praeses aan het oordeel der vergadering voorgesteld, of zoodanig leerend ouderling, wanneer zijne gemeente hem niet geheel kan onderhouden, bij zijne bediening eenig eerlijk tijdelijk beroep mag uitoefenen, mits de dienst der gemeente daardoor niet komt te lijden. Na daarover gehandeld te hebben, wordt het voorstel met algemeene stemmen aangenomen.

Art. 12. Wordt door den Praeses voorgesteld, of de vergadering van oordeel is, zich ten aanzien van de oefenaars te houden aan het bepaalde in Art. 56 der Handelingen van de Amsterdamsche Synode in 1836.

Wordt met algemeene stemmen besloten daarbij te blijven.

Art. 13. Wordt door den Broeder Ouderling Wormser voorgesteld, dat de afgevaardigde van deze Provincie zal in last krijgen, om mede te werken tot het gereed maken van een **concept** of **ontwerp** van kerkeordening, hetwelk daarna voor rekening van de gezamenlijke Provinciën zal worden gedrukt, aan de onderscheidene kerkeraden der gemeenten toegezonden,

1 Ook het aannemen van het voorstel in dit en het volgende artikel genoemd, is een bewijs van de verwarring, die kort na de Afscheiding in sommige gemeenten heerste.

onderzocht, en een nader onderwerp van beraadslaging zal uitmaken; doch dat deze vergadering uitdrukkelijk zal weigeren eene kerkeordening van de Synode te ontvangen, welke, zonder voorafgaand onderzoek in de gemeenten, verbindend zou zijn.

Nadat dit voorstel verder door hem is ontwikkeld geworden, en door de Broeders besproken, wordt hetzelve met algemeene stemmen aangenomen.

Art. 15. Wordt door den Praeses voorgesteld, dat de vergadering aan haren afgevaardigde zal in last geven, mede te werken, dat in het **concept** of **ontwerp** van kerkordening **afdoende** en **duidelijke** bepalingen, op Gods Woord gegrond, zullen voorkomen omtrent de bediening van den Kinderdoop.

Wordt met algemeene stemmen aangenomen.

Art. 16. Wordt door den Broeder Ouderling Budde aan de vergadering voorgesteld, om aan den afgevaardigde in last te geven, om mede te werken, dat in het **concept** of **ontwerp** van kerkeordening duidelijke bepalingen voorkomen, dat in de Gemeenten geene andere huwelijken kerkelijk mogen bevestigd worden, dan van zoodanige personen, welke belijdenis des geloofs hebben afgelegd, en dat ook geen huwelijk van lidmaten der gemeente met personen, die buiten de gemeente zijn, zullen bevestigd worden.

Over de zaak zelve rijpelijk gehandeld zijnde, wordt dezelve met algemeene stemmen aangenomen, en conform het voorstel besloten, met uitzondering van de Broeders Geul en Middel, die met de andere Broeders instemmen, wat huwelijken met personen, die buiten de Gemeente zijn, aangaat, maar zwarigheid maken omtrent personen, welke in de gemeente geboren zijnde, nog geene belijdenis des Geloofs hebben afgelegd.

Art. 18. Wordt door Zijn Eerw. aan de vergadering de vraag voorgesteld, of de vroeger gekozen Secunde, de Broeder Ouderling G. Baay, vermits de zwarigheden door Broeder P. van Veen gemaakt, in zijne plaats tot afgevaardigde zal worden benoemd, of dat men tot eene nieuwe keuze zal overgaan.

Art. 19. Wordt door Broeder Ouderling Middel voorgesteld, nog een' tweeden afgevaardigde te zenden, en met algemeene stemmen daartoe besloten.

Bij het openen der stembriefjes blijkt, daartoe bij meerderheid van stemmen verkozen te zijn de Broeder Ouderling Wormser, welke verklaart, uit hoofde zijner beroepsbezigheden, de benoeming niet te kunnen aannemen. Dezelfde bezwaren geopperd zijnde door den Broeder Ouderling Budde, welke na hem de meeste stemmen heeft, wordt tot afgevaardigde benoemd de Broeder Ouderling P. Wakker van Zaandam, als daarna de meeste stemmen bekomen hebbende.

Art. 20. Wordt in omvraag gebragt, of de Broeders Diakenen als Secunden kunnen in aanmerking komen; waartoe bij meerderheid van stemmen besloten wordt.

Art. 21. Bij het openen der stembriefjes blijkt, dat bij meerderheid van stemmen daartoe verkozen zijn de Broeder Ouderling J. van Lijnen, en de Broeder Diaken N. Obbes Dz.

Art. 22. De Voorzitter geeft te kennen dat het wenschelijk is, dat ook voor Noord-Holland eene commissie van drie leden als Censores librorum verkozen wordt, Waartoe bij besloten briefjes, bij meerderheid van stemmen benoemd worden de Ouderlingen J.A. Wormser, D.A. Budde en H.H. Middel.

Art. 23. Wordt door den Praeses voorgesteld dat de vergadering zal besluiten of de Provincie Noord-Holland bij voortduring van Zijn WelEerw. dienst of van die van een' der andere Leeraars gebruik wenscht te maken, daar het moeijelijk, en voor den dienst der Gemeente nadeelig is, dat zulks door verschillende Leeraren, die met den loop der zaken niet bekend zijn, geschiedt.

Wordt met algemeene stemmen besloten de dienst van den Praeses te blijven verzoeken, met uitzondering van de Broeders Ouderling Middel en Geul, welke voor Ds. Brummelkamp stemmen.

(was geteekend)
H.P. Scholte V.D.M. President
J.A. Wormser Secretaris[1]

3. Vergadering van de Opzieners der Gemeenten Jesu Christi in Noord-Holland, gehouden op Zaturdag den 2 Junij 1838 te 3 ure te Amsterdam[2]

Art. 1. Tegenwoordig zijn: de WelEerw. Ds. H.P. Scholte, Praeses.

Van de Gemeente Amsterdam: C. Deteleff, J.C. Couprie, D.A. Budde, J.A. Wormser, E. Geul, W. de Haas, Ouderlingen; N. Obbes Dz., C. Keer, H. Höveker, D. Lijsen, S.C. Siemons, Diakenen.

1 Een bijlage bij deze notulen geeft de inhoud van de lastbrief bestemd voor de afgevaardigden G. Baay en P. Wakker. In tegenstelling tot de vorige lastbrief wordt nu gesproken van een ‘algemeene kerkvergadering’, waarmee een synode wordt bedoeld. In het stuk staan enige punten die reeds zijn genoemd in de besluiten van bedoelde notulen. Met name wordt het besluit van artikel 13 vermeld. De afgevaardigden mogen medewerken aan het opstellen van een **concept** of **ontwerp** van een kerkenorde enz. Artikel 47 en 48 van de ‘Handelingen’ der synode vermelden echter, dat de synode aan dit besluit voorbijgaat. ‘De Praeses verklaart, dat over deze zaak nu niet verder kan worden gesproken; maar dat men zal overgaan tot het spreken over de kerkeördening zelve.’ Ook het besluit inzake de bevestiging van huwelijken (art. 16) wordt door de synode niet overgenomen; evenzo het beslotene van de artikelen 10 en 11 hierboven genoemd.

2 De vergadering werd op 4 juni 1838 voortgezet.

Van de Gemeente Andijk: J. Ellerbroek, Ouderling;[1] K. Tensen, Diaken.
Van de Gemeente Hoorn: G. Baay, Ouderling; A. Griffijn, Diaken.
Van de Gemeente Zaandam: P. Wakker, J. van Lijnen, Ouderlingen.

Art. 2. De vergadering wordt geopend met gebed door den Praeses.

Art. 3. De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd en de ouderling J.A. Wormser verzocht als Scriba van deze vergadering werkzaam te zijn.

Art. 4. Wordt gelezen en voor notificatie aangenomen eene missive van de Nationale Sijnode, vergaderd te Utrecht den 27 September 1837.

Art. 5. Wordt gelezen een brief van den Kerkeraad te Urk dd. 31 Mei 1838, houdende mededeeling van de redenen, waarom ditmaal geen der broederen uit die Gemeente in de vergadering tegenwoordig is.

Art. 6. Wordt gelezen een brief van den Kerkeraad te Huizen dd. 10 Mei 1838, tot hetzelfde einde, welke in zeer hatelijke bewoordingen vervat is. De Kerkeraad van Amsterdam doet verslag van deszelfs handelingen ten aanzien van de Huizer Gemeente, in gevolge den op de vorige vergadering aan denzelven opgedragen' last, en worden de daartoe betrekkelijke stukken gelezen. Daaruit blijkt dat de Opzieners en Diakenen meerendeels zelve oorzaak zijn van den verwarden toestand der Gemeente; dat zij allen hunne bedieningen hebben nedergelegd, en tevens, vooral wat P. van Veen betreft, op de Gemeente op eene nadeelige wijze blijven werken; dat ook vele leden der Gemeente voortdurend bewijzen opleveren van onkunde en goddeloosheid.

Na daarover breedvoerig gehandeld te hebben, wordt met algemeene stemmen besloten de Opzieners van Huizen, in overeenstemming met hun verlangen, onder anderen te kennen gegeven in hunne missive van 6 September 1837, niet verder te erkennen als medeopzieners. P. van Veen inzonderheid bij zijne boosheid, geopenbaard in zijne brieven, te bepalen, en de leden der Gemeente door middel van... Spilt,[2] wonende te Huizen, schriftelijk te vermanen, zich aan te sluiten aan de meest naburige Gemeente, en zich te stellen onder het opzigt van de Opzieners dier Gemeente.

Hebbende de Vergadering tot het laatste moeten besluiten, uit hoofde van het gering getal leden te Huizen, waarvan bovendien de meeste in openbare zonden leven, en in geen geval mogelijkheid bestaat, om voor het tegenwoordige te Huizen eenen anderen Kerkeraad te doen verkiezen.

Art. 7. De Opzieners van Zaandam geven kennis, dat tusschen hen en het lidmaat hunner Gemeente Hannes Kronenberg, in de vergadering tegen-

1 Onjuist; G. Ellerbroek, ouderling te Hoorn.
2 Voorletter(s) niet ingevuld.

woordig, een verschil van gevoelen bestaat wegens de leer der heiligmaking, en worden door het voornoemd lid eenige brieven voorgelezen, en verder gezamenlijk over de zaak gesproken. Uit een en ander blijkt, dat van het voornoemde lid niet kan gezegd worden, dat hij niet zuiver zou gevoelen van de leer der heiligmaking, maar wel dat hij in het voordragen van zijn gevoelen niet altoos met gepaste bescheidenheid en broederlijke nederigheid schijnt gehandeld te hebben.

Art. 8. Vervolgens wordt de vergadering uitgesteld tot Maandag den 4den Junij, en besloten met gebed door den Ouderling J.A. Wormser.

Vergadering van Maandag den 4den Junij 1838, des morgens ten zeven ure.

Art. 2. De Praeses stelt aan de Vergadering voor om over te gaan tot de behandeling van de Kerkeordening bijeengebragt op de Sijnode, gehouden te Utrecht in September en October 1837.[1]

De Praeses en de beide afgevaardigden G. Baay en P. Wakker geven kennis, dat zij tot de vervaardiging van dezelve alleen hebben medegewerkt in overeenstemming met hunne lastbrieven, en dus als **ontwerp.**

Art. 3. Al de Artikelen der Kerkeordening worden vervolgens ieder afzonderlijk gelezen en besproken, en daaromtrent de volgende veranderingen vastgesteld:

...

Nieuw Artikel:

Art. 12.[2] Daar de vereeniging van meerdere Kerkeraden tot ééne vergadering niet strekt om de bijzondere Kerkeraden te berooven van de bedienende magt, welke ieder hunner, volgens Gods Woord, uitsluitend in zijne bijzondere Gemeente toekomt, maar wel om die magt te versterken en te bekrachtigen, wordt het voorgaande Artikel[3] in dier voege verstaan. dat geen bijzondere Kerkeraad immer kan belemmerd worden in deszelfs bestuur en regering van de Gemeente, waarover dezelve gesteld is, en dat die meerdere vergaderingen zich niet kunnen mengen in de gewone particuliere regering eener Gemeente, zoolang het niet duidelijk blijkt, dat daarbij tegen Gods Woord gehandeld wordt, maar zich moeten bepalen bij het

1 Men zie voor de tekst van deze kerkenorde: Kerkeördening ten dienst van de Gemeente Jesu Christi in Nederland (1837 etc.), Amsterdam 1837. Aangezien deze kerkenorde in feite nimmer heeft gefungeerd, zullen wij niet alles uit de discussie in de onderhavige vergadering vermelden.

2 Het op de synode aangenomen artikel 12 luidt: 'Dezelfde bedienende magt, welke door eenen Kerkeraad over eene Gemeente wordt uitgeoefend, komt ook toe aan meerdere Kerkeraden, die gezamenlijk vereenigd zijn over de meerdere Gemeenten, waarover zij gesteld zijn. Geen gedeelte der Opzieners zal zich ook mogen onttrekken aan de vereenigde vergaderingen der overige Opzieners.'

3 'Voorgaande Artikel' - wellicht zó te verstaan: aan het ter synode vastgestelde artikel **dient te worden toegevoegd:** 'dat geen bijzondere... etc.'.

mededeelen van broederlijke raad, bestuur en teregtwijzing, en bij hetgeen vervat is in Art. 46 en 47 van deze Kerkeordening.

...

Art. 35. De Gemeenten zullen uitzien naar personen, die de vereischten en gaven van den Heere ontvangen hebben, om tot Leeraars te worden opgeleid, en zullen de Opzieners zorg dragen, dat dezulken, indien het noodig is, onderhouden worden.

...

Art. 47. De drie eerste regels behouden, en verder:[1]

Intusschen zal zoodanige mindere vergadering daardoor in hare handelingen niet kunnen belemmerd worden, zoolang de meerdere vergadering haar oordeel niet heeft uitgebragt. En zullen de uitspraken en handelingen van mindere vergaderingen niet kunnen vernietigd worden, tenzij de meerdere vergaderingen tevens aantoonen dat daarbij tegen Gods Woord gehandeld is.

...

Art. 78. Daar de onderhouding van Feestdagen geen grond heeft in Gods Woord, worden dezelve in de Gemeente niet erkend. Dáár echter waar men op zoodanige dagen niet werkt, zal men dezelve zoo veel mogelijk stichtelijk zoeken door te brengen.[2]

...

Art. 4. Vervolgens in de vergadering gekomen zijnde Ross van Zaandam, die niet tot de Gemeente behoort, doch zich meermalen had uitgelaten als of hij zich bij dezelve wenschte te voegen, maar door de opzieners van Zaandam gewantrouwd wordt als zijnde niet vrij van de gevoelens der Antinomianen, wordt hem door den Praeses gevraagd, of hij verlangt zich aan te sluiten bij de Gemeente van den Heere Christus. Hij zegt daarop niet te kunnen antwoorden, alvorens hij met zijne vrienden te Zaandam, vijftien of zestien in getal, die met hem dezelfde gevoelens hebben, gesproken heeft. De Praeses vraagt hem, of hij, indien hij **misschien** in dwaling verkeerde, en na daarover in deze vergadering gehandeld te hebben, van zijne dwalingen overtuigd werd, zich bij de Gemeente zou wenschen aan te sluiten? Waarop hij antwoordt, dat hij dit zou wenschen te doen, indien zijne vrienden er mede in toestemmen. Vervolgens wordt hem breedvoerig voorgesteld, dat het afleggen van belijdenis en zich te voegen tot de Gemeente des Heeren, eene **personeele** zaak is, waarbij men niet moet

1 Artikel 47 (synodaal) luidt: Zoo iemand zich beklaagt, door de uitspraak der mindere vergadering verongelijkt te zijn, die zal zich op eene meerdere kerkelijke vergadering beroepen mogen; en hetgene door de meeste stemmen goedgevonden is, zal voor vast en bondig gehouden worden, tenzij dat het bewezen worde te strijden tegen het Woord Gods, of tegen de artikelen in deze generale Synode besloten, zoolang als dezelve door geene andere generale Synode veranderd zijn.

2 De eerste alinea van artikel 78 (synodaal) luidt: Daar de onderhouding van Feestdagen niet in Gods Woord wordt voorgeschreven, zoo mag men nooit eenigen nood daarvan aan iemand opleggen, veel minder dezelve gelijk stellen met den rustdag.

te rade gaan met vleesch en bloed, en niet mag afhangen van het oordeel van vrienden. Ross verklaart verder zich niet te kunnen vereenigen met de leer der Gereformeerde Kerk ten opzigte van den kinderdoop, maar het daaromtrent eens te zijn met Labadie,[1] en wordt de behandeling van deze zaak besloten met teregtwijzing en vermaning aan Ross.

Art. 5. Daarna wordt gehandeld over den toestand van de Gemeente te Andijk, waarvan eenige leden zich onttrekken aan de gewone vergaderingen der Gemeente, en waar verdere oneenigheden plaats hebben, zoodat de opzieners aldaar, ook uit hoofde van de nabijheid van zekeren dwaalgeest Jan Mazereeuw,[2] hulp noodig hebben.

Art. 6. Na daarover breedvoerig gesproken te hebben, wordt de kerkeraad van Hoorn verzocht zich daarmede te belasten, welke dit aanneemt, maar den wensch te kennen geeft, dat de Opzieners van Andijk dan ook mogen beginnen met bij zich zelven de zonden af te breken, daar de Diaken K. Tensen zich schuldig maakt aan de ontheiliging van den dag des Heeren, door het maken van kaas op denzelven. Over deze omstandigheid wordt vervolgens breedvoerig gehandeld en de Diaken Tensen vermaand, zich daarvan te onthouden, hetgeen vooralsnog zonder uitwerking schijnt te blijven.

Art. 7. De Opzieners van Hoorn stellen voor, dat zich in hunne Gemeente bevindt een broeder W. van Velde, die *ƒ* 5 à 600 schuld en *ƒ* 1800,- hypotheek op zijn huis heeft, en door zijne schuldeischers benaauwd en bedreigd wordt met vervolging, en vragen hoedanig zij hierin moeten handelen bij den onvermogenden toestand van hunne Gemeente.

Na gesproken te hebben over de wijze om den man uit zijnen benaauwden toestand te helpen, zonder dat dit tot eenig resultaat brengt, wordt door de leden der vergadering als personeele vrijwillige bijdrage te zamen gebragt eene som van *ƒ* 272, welke de Opzieners van Hoorn hem zullen ter hand stellen.

Art 9. Wordt gehandeld over het voortdurende gebrek aan Leeraren in de Gemeente onzes Vaderlands, en de weinige opgewektheid, die zich openbaart bij de Opzieners en leden, om iets van de tijdelijke goederen, welke de Heere hun verleend heeft, af te zonderen, tot opleiding van personen, welke de vereischte gaven van den Heere schijnen ontvangen te hebben om tot Leeraars te worden opgeleid. Na hierover breedvoerig gesproken te hebben, wordt besloten dat in iedere Gemeente van Noord-Holland. 's maandelijks of om de twee maanden, naar het oordeel van iederen Kerkeraad, eene buitengewone inzameling van giften zal plaats hebben, vergezeld gaande met eene opwekking aan de Gemeente en eene

1 Jean de Labadie (1610-1674).
2 Vergelijk brief nr. 4 van hoofdstuk 16.

ontwikkeling van het oogmerk. Er wordt voorloopig gesproken over de bekwaamheid en geschiktheid, welke de Ouderling G. Baay schijnt te hebben, om opgeleid te worden, en de Praeses, om die opleiding te geven.

Amsterdam, 4 Junij 1838.
(was geteekend)
H.P. Scholte V.D.M. President
J.A. Wormser Secretaris.

4. Vergadering van de Opzieners der Gemeente Jesu Christi in Noord-Holland, gehouden op Vrijdag, den 10den Augustus 1838,[1] ten twaalf ure, te Amsterdam[2]

Art. 1. Tegenwoordig zijn: de WelEerw. Ds. H.P. Scholte, Praeses, Ds. S. van Velzen, Ds. H. de Cock, Ds. A. Brummelkamp, Ds. A.C. van Raalte. Van de Gemeente te Amsterdam: C. Deteleff, J.C. Couprie, D.A. Budde, E. Geul, W. de Haas, P. Niezen, J.A. Wormser (Scriba), Ouderlingen. Van de Gemeente Hoorn: G. Baay, G. Ellerbroek, Ouderlingen, A. Griffijn, Diaken.

Van de Gemeente Zaandam: P. Wakker, Ouderling.

Van de Gemeente Urk: J. Hakvoort, L. Brouwer, W. Kramer, P. Schaap, Ouderlingen.

Art. 2. De vergadering wordt geopend met gebed door Ds. Scholte.

Art. 3. Wordt gelezen de brief van den Kerkeraad[3] aan de Predikanten, houdende uitnoodiging tot de vergadering.

Art. 4. Ds. van Velzen maakt aanmerking op dien brief en zegt, dat de daarin vervatte beschuldiging van ontijdige bemoeijingen onwaar zijn. Ds. van Raalte zegt hetzelfde.

Art. 5. Wordt gelezen de brief door de vier Predikanten geschreven. Ds. Brummelkamp zegt dien brief geschreven te hebben, nadat Ds. van Velzen en met den Kerkeraad en met Middel en met de vrouwen gesproken had.

Art. 6. De Kerkeraad van Amsterdam doet aan de vergadering bij monde van den Scriba, en met voorlezing van al de stukken, verslag van al het gebeurde in de Gemeente sedert de predikatie van Ds. Scholte op 10 September 1837 tot op dezen

1 De vergadering werd gehouden op 10, 11 en 13 augustus 1838.
2 Hoewel wij in het EERSTE DEEL al enige aandacht aan deze vergadering hebben besteed (pag. 338-341), voornamelijk in het kader van de biografie van ds. H.H. Middel, lijkt het ons het beste, de notulen hier volledig weer te geven.
3 Namelijk: van Amsterdam. Men zie voor dèze Amsterdamse twist, waarin ‘de vrouwen’ - M. Aalders-Steen en weduwe M. Steyling-Pieters - alsmede H.H. Middel waren betrokken: EERSTE DEEL, pag. 381 v.v.; hoofdstuk 6: Inleiding en brief nr. 1.

oogenblik, voor zoo verre het betrekking heeft op de vrouwen Aalders en Steyling, den Ouderling Middel, enz.

Art. 7. Wordt gelezen een brief van Middel aan de Provinciale Vergadering, dewijl hij zelf niet kan komen, houdende betuiging van volharding in zijne bezwaren tegen de afsnijding der vrouwen, intrekking van de herroeping zijner bezwaren, verklaring van de Haas[1] wegens een gezegde van Ds. Scholte over den hoogmoed, dat de laatste is een openbare lasteraar, als hebbende hem beschuldigd van geveinsdheid, enz.

Art. 8. Vrouw Steyling, die zich heeft laten aanmelden, wordt in de vergadering toegelaten, en haar gelegenheid gegeven om hare bezwaren tegen hare afsnijding in te brengen. Zij verzoekt voor te lezen een briefje, behelzende opwekking aan de Gemeente om hare bezwaren, zoo zij die hadden, voor te dragen voor den Kerkeraad; en doet een verhaal der voorgevallene zaken.

Onder en na dit verhaal worden haar verscheidene onwaarheden en lasteringen opgemerkt, en door getuigen bewezen, die zij niet kan ontkennen. Verder loopt dit gesprek op onderscheidene bijzaken. Ds. Brummelkamp bepaalt haar bij haar geheel onwettig en goddeloos gedrag.[2]

Art. 9. Vrouw Aalders, die zich laat aanmelden, wordt binnen geroepen en haar gelegenheid gegeven, om hare bezwaren voort te brengen. Alle de stukken der beschuldigingen tegen Ds. Scholte en de Kerkeraad, zijn voortgebragt en besproken. Het slot is, dat beide vrouwen volharden in hare beschuldigingen en het voornemen wordt te kennen gegeven, om zich niet te onderwerpen aan het oordeel des Kerkeraads of verdere vergaderingen

Art. 10. De vergadering wordt gesloten met dankzegging door Ds. de Cock.

Vergadering van Zaturdag den 11den Aug.s 1838; 's morgens 7 ure.

Art. 11. De vergadering wordt geopend met gebed door Ds. S. van Velzen

Art. 12. Is voorgelezen het stuk uit De Reformatie betrekkelijk de klagers over hunnen staat[3] en bevonden, dat de beschuldiging tegen dit stuk onwaar is.

Art. 13. Wordt voorgelezen een brief van het gecensureerde lid H. van den Hengel,[4] vol met aantijgingen en lasteringen tegen Ds. Scholte en ook tegen den Ouderling Couprie.

1 W. de Haas, ouderling bovengenoemd.
2 Bij deze passage en enige volgende dient te worden opgemerkt, dat de formuleringen zijn van een verklaarde tegenstander van 'de vrouwen' en Middel, en dat dit drietal in 1842, zonder schuldbelijdenis, volledig in rechten werd hersteld.
3 De Reformatie, 1837 (tweede deel), pag. 238-246: Iets over de bekommernis van wege de zonde, in tegenstelling van het klagen over zijnen staat.
4 Hermanus van den Hengel, ongehuwd, bakkersknecht; later afgesneden.

Art. 14. De Ouderling Wormser doet verslag van de handelingen des Kerkeraads ten opzigte der vrouwen, voor zooveel betreft het voorgevallene in de Kerkeraadsvergadering van 6 October 1837.

Art. 15. Wordt daarna in omvraag gebragt: ‘Hebben de vrouwen gezondigd: Ja of Neen?’.

Ds. van Velzen oordeelt, dat het beginsel dier vrouwen goed is, namelijk, ijver voor de waarheid; dat de vrouwen gedrongen zijn geworden om zich te verklaren, dat toen niet gehandeld is over het verschil, maar dat door bijkomende omstandigheden de vrouwen driftig zijn geworden, dat toen de vrouwen daarover terstond gecensureerd zijn, dat de censuurbrief niet goed is, dat de vrouwen daardoor verder verbitterd zijn geworden, en eindelijk afgesneden. Dat haar daardoor groot ongelijk is aangedaan, en dus de Kerkeraad met Ds. Scholte grootelijks schuldig zijn; dat het blijkt, dat een eenig gekozen denkbeeld is doorgedreven. Dat dus de vrouwen wel moeten bestraft worden, maar dat de Kerkeraad door de vrouwen zoo haastig te censureren en vervolgens af te snijden, wegens hare onbescheidenheid, grootelijks de kerkelijke tucht, gelijk de Heere die wil beschouwd hebben, heeft misbruikt.

Ds. Brummelkamp oordeelt, dat de Kerkeraad niet is te beschuldigen wegens de vermaning en censuur, wanneer dit geschied is, om reden dat de vrouwen zich op zulk eene hoogte geplaatst hebben, gelijk blijkt dat geschied is. Dat de Kerkeraad in dezen niet heeft gehandeld in dien geest van voorzigtigheid en zachtmoedigheid als wel behoorde, om de kwaadsprekende menschen den mond te stoppen. Dat de afsnijding zeer voorbarig geweest is.

Ds. de Cock oordeelt dat het beginsel bij de vrouwen was strijd voor de regtzinnigheid, dat zij aanleiding genomen hebben uit de preek van Ds. Scholte, die onvoorzigtig geweest is; dat hare bezwaren eerst uit den weg moesten geruimd geweest zijn, dat dit niet geschied is, dat de censuur te haastig geweest is, dat de censuurbrief te scherp is, dat de verdere afsnijding onvoorzigtig en onverantwoordelijk is; dat dit oorzaak gegeven heeft tot verbittering.

Ds. van Raalte zegt: Het beginsel kan ik niet beoordeelen, om reden ik ze niet van nabij ken; maar oordeel dat de openbare censuur te vroeg heeft plaats gevonden, daar men om de vrouwen van haar verkeerd oordeel terug te brengen, niet slechts eene eenige onstuimige kerkvergadering behoorde te gebruiken, maar gewisselijk eenigen tijd daartoe had moeten bezigen, en ook de vrouwen in de eerste vergadering niet alleen behoorden behandeld te worden omtrent haar spreken en veroordeelen uit de hoogte, maar dat ook haar met langmoedigheid had behooren ontwikkeld te worden hare geopperde bezwaren, mitsdien het toegestemd moest worden, dat de vreemde uitdrukkingen: **beetje vleesch** en het voorbeeld van den rijken gierigaard waarlijk wel inlichting behoefden, om ze tegen misduidingen te vrijwaren. Uit deze spoedige openbare censuur geloof ik, dat in de behandeling dezer aanhangige zaak, niet zoo zeer alleen in aanmer-

king is genomen, de dadelijke beschuldiging der vrouwen, maar het reeds te voren post gevat hebbende vermoeden tegen haar; waarom men dan ook de verdere ongeregeldheden dezer vrouwen te beschouwen hebbe in verband met den eersten misstap in de censuur. Wat verder de afsnijding betreft, deze kan ik en om den opgenoemden grond niet billijken en om reden de in gebruik zijnde wijzen maatregel onzer voorvaderen, om het meerdere oordeel der broederen over de afsnijding in te roepen, niet is in acht genomen. Waartoe de Kerkeraad door de zich opdoende oneenigheden en twisten in de Gemeente des te dringerder genoopt werd.

G. Baay oordeelt, dat uit de wederkeerige verklaringen, zoo van den Kerkeraad, als van de vrouwen, gebleken is, dat de Kerkeraad niet te verdenken is in haar getuigenis. Het is bewezen, dat zij zich openbaar schuldig gemaakt, en dus openbaar behoorden bestraft te worden, doch dat deze openbare bestraffing de censuur behoorde vooraf gegaan te hebben. G. Ellerbroek oordeelt dat de vrouwen schuldig zijn, en de censuur openlijk verdiend hebben, alsook de afsnijding.

P. Wakker, de censuur en afsnijding goed.

J. Hakvoort, het naaste bij Ds. van Velzen.

L. Brouwer, idem.

W. Kramer, met Ds. de Cock eens.

P. Schaap, het naaste bij Ds. van Velzen.

A. Griffijn, volgens 1 Tim. 5: 20 de censuur billijk.

P. Niezen, de censuur had nog acht dagen uitgesteld moeten worden, en dat de afsnijding niet goed is, omdat de...[1] daarin vooraf niet gekend is.

D. Lijsen,[2] de handeling des Kerkeraads goedgekeurd.

S.C. Siemons,[2] idem.

De overige leden van den Amsterdamschen Kerkeraad, die de zaken zelven behandeld hebben, kunnen bij hunne volledige bekendheid met personen en zaken niet inzien verkeerdelijk gehandeld te hebben, zeker niet onregtvaardig, al ware het dan ook, dat sommige broeders van buiten mogten meenen, dat zij streng gehandeld hadden.

De vergadering wordt geschorst tot Maandag den 13 Augustus en geëindigd door Ds. Brummelkamp met dankzegging.

Vergadering van Maandag 13 Aug.s 1838 te 12 ure.

In de vergadering is gekomen de Broeder J. van Lijnen ouderling te Zaandam.

Art. 1. De vergadering is geopend met gebed door Ds. de Cock, na het zingen van Ps. 86: 6.

1 Niet ingevuld; ‘classis’?

2 Diakenen te Amsterdam; worden bij de presentie niet genoemd.

2 Diakenen te Amsterdam; worden bij de presentie niet genoemd.

Art. 2. Is weder lang gesproken over de vrouwen en eindelijk een voorstel gedaan en aangenomen van den volgenden inhoud:

1°. Onderwerpt zich de Kerkeraad aan het oordeel der meeste broeders, die van elders hier ter provinciale vergadering gekomen zijn, welke oordeelen, dat zij in de censuur en afsnijding niet zonder allen aanstoot geweest zijn, noch alle middelen van voorzigtigheid, zacht- en langmoedigheid gebezigd hebben; dit erkennende, schoon zij voor zich niet anders betuigen kunnen, dan alles gedaan te hebben uit liefde der waarheid, waaromtrent zij ook door de broeders niet regtmatig verdacht konden worden; betuigende zij voorts ook te begeeren met zacht- en langmoedigheid in de toekomst in de uitoefening der kerkelijke tucht voort te gaan.

2°. Vereenigt zich Ds. Scholte met het oordeel van de broeders, dat eenige betwijfelde uitdrukkingen, verkeerdelijk opgevat, tot de beschuldiging der vrouwen aanleiding hebben gegeven, maar wordt ZWEw. verontschuldigd bij de erkentenis en oplossing, dat hij niet veronderstelt, noch leert, dat de geloovigen uit eigene kracht voorts zich den troost des geloofs kunnen toeëigenen; geloovende in dezen ook ten aanzien der geloovigen, dat zij zonder den Heere Jezus Christus niets kunnen doen. De uitdrukking **Beetje Vleesch,** ter bevestiging van de vastheid des verbonds gebezigd, wel naar het oordeel der vergadering onvoegzaam zijnde, maar geenszins kettersch, hetwelk ZEw. toestemt, en gaarne, om der ergernissen wille, voortaan wil vermijden; schoon ook de Broeders oordeelen, dat het Woord des Heeren hier van toepassing is: 'Het is een volmaakt man, die in woorden niet struikelt.'

3°. Oordeelt de vergadering dat de vrouwen grootelijks schuldig zijn, wegens laster en onbehoorlijke beschuldigingen en oordeelvellingen, niet van eenen, maar van en omtrent velen der broederen, voortkomende uit verdenkingen, verbijting, verëting en verteering; waaromtrent de vergadering oordeelt, dat het nogmaals door eene Commissie zal beproefd worden, om haar daarvan terug te brengen, gelijk mede allen, die in hare zaak meer of minder openlijk betrokken waren, en, bij erkentenis en belijdenis van hare schuld, in de Gemeente haar wederom op te nemen. Zonder hetwelk de Broeders de censuur en afsnijding van den Kerkeraad bekrachtigen.

Art. 3. Er wordt eene Commissie benoemd, bestaande uit Ds. van Velzen en Ds. de Cock en de ouderlingen Niezen en Baay, om eerst naar de vrouwen te gaan, haar het oordeel dezer vergadering voor te houden; in geval de vrouwen volharden, zal dezelfde Commissie naar Middel gaan, om hem te vermanen, alsdan zich van de vrouwen te verwijderen en aan de uitgeoefende tucht te onderwerpen. Dezelfde Commissie zal Jufvrouw van Velzen[1] bezoeken en vermanen, zich aan den Kerkeraad te onderwerpen, en ook de andere leden gaan vermanen om terug te keeren.

1 De weduwe N.J. van Velzen geb. Geselschap, moeder van ds. S. van Velzen.

Art. 5. Ds. van Raalte vraagt of Zijn Eerw. vrijheid heeft in te willigen, dat Overijssel zich houdt aan de Kerkeordening van Dordrecht, ten einde alle voorwendsels tot verdeeldheid weg te nemen.[1] Na vele gesprekken stelt Ds. van Velzen voor, dat ieder vrij zal zijn in het stuk der Kerkeordening, hetgeen door de vergadering wordt ingestemd, waaruit voortvloeit het voorstel om eene Synode bijeen te roepen, ten einde op eene wettige wijze de Kerkeordening van Utrecht te ontbinden.

Art. 6. Broeder Baay wordt tot afgevaardigde voor de Provincie Noord-Holland tot het bijwonen dier Synode benoemd.

Art. 7. Wordt gevraagd: Hoe te handelen met de kinderen, die andere menschen buiten de Herders en Leeraars zeggen gedoopt te hebben; wordt geantwoord met algemeene stemmen, de zoodanige mogen niet als gedoopt erkend worden, dewijl dit bondzegel des Nieuwen Testaments alleen bediend mag worden door hen, die ook zending hebben, om het Koningrijk der Hemelen te openen en te sluiten, van welke opening dit bondzegel eene bevestiging is.

Art. 8. Wordt gesproken over de ouderlingen Niezen en de Haas, die beiden beloven wederom hunne bedieningen te aanvaarden; de Kerkeraad neemt aan, om in het vervolg bij de uitoefening der tucht, voor de openbare aflezing der namen, de broeders uit de naburige Gemeente in de vergadering te roepen, ten einde hun oordeel in te winnen, doch behoudt zich het regt voor, om, indien er geene broeders van buiten, of slechts weinige verschijnen, met de uitoefening der tucht, als behoorende tot de magt van den Kerkeraad, voort te gaan.

Art 9. Wordt gesproken over Bömcke[2] en Neeltje Diepgrond.[3]
Ds. de Cock zal haar gaan bezoeken.

Art. 10. Wordt gesproken over Hoogkamer. Ds. de Cock zal hem gaan bezoeken, en zoo hij alle de Leeraars gelijkelijk erkent, zal zijn kind gedoopt worden, zoo niet, zal het blijven liggen.

De vergadering wordt met dankzegging gesloten.

(geteekend:)
H.P. Scholte V.D.M. President
J.A. Wormser Secretaris.

1 Juist in de provincie Overijssel - nader in een wijde omgeving van Zwolle - wilden vele Afgescheidenen (de latere Kruisgezinden) van het begin af, vasthouden aan de Dordtse kerkenorde.
2 Hendrik G. Bömcke, geb. circa 1794, broodbakker, overleden 1854; vader van ds. H.G. Bömcke (1823-1847).
3 Neeltje Diepgrond geb. Ramak, geboren circa 1880, stond geheel aan de zijde van ‘de vrouwen’, evenals H.G. Bömcke en de moeder van ds. S. van Velzen.

5. Vergadering van de Opzieners der Gemeenten Jesu Christi in Noord-Holland, gehouden den 21 Februarij 1840, des namiddags ten drie ure, ten huize van den Ouderling D.A. Budde[1]

Tegenwoordig de Broeders: Ds. H.P. Scholte, President; Ds. R.W. Duin, Ds. T.F. de Haan, Ds. H.G. Klijn, Ds. C. van der Meulen, Ds. K. Wildeboer;[2] (de ouderlingen) G. Baay, G. Ellerbroek, P. Wakker, J. van Lijnen, D.A. Budde, J.A. Wormser; (de diakenen) H. Höveker, D. Lijsen; I. Overkamp, Secretaris, van de Gemeente van Utrecht; benevens onderscheidene leden, zoo uit Utrecht als Amsterdam, om getuigen te zijn van de behandeling der zaken.

Art. 1. Ds. H.P. Scholte opent de vergadering met gebed, nadat alvorens goed gevonden was dat ZWE de vergadering zou voorzitten, dewijl dit tot hiertoe altijd het geval geweest is, en ook nu naar zaken gevraagd wordt, en niet naar vormen.

Wordt mededeeling gedaan van eene door de kerkeraadsleden van Utrecht geteekende volmagt, waarbij hunnen Secretaris volmagt wordt gegeven om op de Provinciale vergadering van Noord-Holland aanteekening te houden van het verhandelde, en tevens, zoo dit noodig is, inlichtingen aan de vergadering.[3]

Wordt verder voorgesteld om uit de lidmaten eenen Broeder te verzoeken, die bekwaam is om te stellen, ten einde deze in de plaats van den provincialen Correspondent[4] opteekening doe van het behandelde, dewijl de prov. Corresp. zelf in de handeling betrokken is.

Wordt daartoe met algemeen goedvinden verzocht de Broeder F.W. Egeling;[5] deze benevens de Secretaris van de Utrechtsche Gemeente zullen derhalve als Secretarissen dezer vergadering werkzaam zijn.

Art. 2. De President verzoekt dat de Broeders der buitengemeenten, zooveel hun mogelijk is, ongunstig zullen denken omtrent den persoon van ZWEerw. en de minderheid des Amsterdamschen Kerkeraads,[6] opdat zij

1 Deze bijeenkomst kan bezwaarlijk een ‘provinciale vergadering’ van Noord-Holland worden genoemd, aangezien zij belegd werd door ds. H.P. Scholte te Utrecht en de vier geschorste ambtsdragers te Amsterdam. Behalve enige pas ‘geördende’ predikanten alsmede ds. R.W. Duin en ds. T.F. de Haan (allen niet in Noord-Holland arbeidende), zien we ‘afgevaardigden’ van de gemeenten te Amsterdam, Hoorn en Zaandam. De vergadering van het kerkverband werd gehouden op 6 en 7 maart te Amsterdam (‘Verslag’, 's-Gravenhage 1840).

2 Achter alle namen van deze predikanten staat: ‘Bedienaar des Goddelijken Woords’.

3 Bedoeld zal zijn:... te verstrekken.

4 J.A. Wormser.

5 Frederik Willem Egeling, geboren circa 1812, apotheker. Behoorde tot de groep Wormser, en werd - evenals de geschorste diaken H. Höveker - al spoedig na 1840 Hervormd. Vgl. J.C. Rullmann, De strijd voor kerkherstel, derde druk, Kampen 1928, blz. 78.

6 De geschorste ouderlingen D.A. Budde en J.A. Wormser, alsmede de geschorste diakenen H. Höveker en D. Lijsen.

des te meer in de gelegenheid mogen zijn alle mogelijke ophelderingen te vragen.

Art. 3. Vervolgens gaat ZWEerw. over tot de voorlezing van den eersten brief, welke in antwoord is gezonden op de miskenning en verwerping der Broeders Klijn en van der Meulen.[1] De President geeft daarbij te kennen dat hij zelf dezen brief overgebragt heeft aan den Amsterdamschen Kerkeraad, ten einde denzelven alle verlangde ophelderingen te geven; maar dat hij bevonden had dat bij het meerderdeel des Kerkeraads, benevens vele lidmaten, zooveel drift en onstuimigheid openbaar werd, dat hij het noodig achtte hen tot gematigdheid aan te manen; doch verder zooveel tegenstand vond, dat hij de brieven zelfs niet eens kon uitlezen.[2]

Eene beschuldiging dat ZWEerw. van de afwezigheid van Ds. v. Velzen kennis zoude hebben, ten einde de Opzieners tegen Ds. S. van Velzen op te zetten, wordt ten eenenmale ontkend. Ds. Scholte had, te Amsterdam zijnde, vernomen dat Ds. v. Velzen niet te huis was, doch waarschijnlijk des avonds nog voor de vergadering te huis zou komen. Een brief, door den Ouderling Baay ontvangen, gaf voedsel aan deze beschuldiging.

Art. 4. Wordt een brief voorgelezen, acht dagen later door Ds. Scholte aan gezegden Kerkeraad geschreven, behelzende inlichtingen op den voorgaanden brief; de Praeses deelt daarop het antwoord des Amsterdamschen Kerkeraads op beide genoemde brieven mede.

Art. 5. De President geeft te kennen dat hieruit de schorsing van de minderheid des Amsterd. Kerkeraads gevolgd is, omdat zij niet instemde met het oordeel der meerderheid om den Utrechtschen Kerkeraad als lasteraars te bestraffen, dewijl zij niet konde zien dat deze gelasterd had. Verder deelt hij eenen brief mede, waarin het standpunt van Ds. Scholte omtrent Ds. v. Velzen in zijn spreken en handelen duidelijk wordt aangetoond.

Een brief wordt gelezen van de meerderhied des Amsterdamschen Kerkeraads, waarin het regt aan Ds. Scholte ontzegd wordt om eene Prov. vergadering te beleggen, en de door ZWEerw. belegde vergadering derhalve verwerpt, waarop mededeeling geschiedt van het daarop gegevene ant-

1 H.G. Klijn en C. van der Meulen werden - zoals reeds vermeld - eind 1839 door de Utrechtse kerkeraad, in strijd met de regels van het kerkverband, ‘geördend’ tot predikant. De Amsterdamse kerkeraad protesteerde hiertegen en verklaarde de beide predikanten niet te kunnen erkennen.

2 Notulen kerkeraad Amsterdam, 21 december 1839. Afwezig ds. S. van Velzen. Ds. Scholte woont de vergadering bij. Scholte leest onder meer een brief voor van de Utrechtse kerkeraad ‘waarin aangemerkt wordt geruchten van beroering over de Prediking van Ds. van Velzen...’. Ook worden door Scholte notulen van een Utrechtse provinciale vergadering gelezen. ‘Wordt door de meerderheid der vergadering geoordeeld het overige... niet verder te lezen...’.

woord van Ds. Scholte. Een brief van Ds. v. Velzen aan den Ouderling Takken[1] tot aanmaning om de Prov. vergadering niet te houden, benevens een brief aan Ds. Scholte over dezelfde zaak worden voorgelezen, en het antwoord van Ds. Scholte aan Ds. van Velzen hierop.

Daarop leest de Ouderling Wormser eenen brief voor, welke in dato 19 februarij l.l. aan de meerderheid des Amsterdamschen Kerkeraads was toegezonden geworden, ten einde hen nogmaals uit te noodigen om het kerkgebouw tot de vergadering te geven, of bij den Broeder Ouderling Budde zich te vervoegen, ten einde daar gezamenlijk de zaken te behandelen.

Art. 6. De Praeses verzoekt dat er een verslag zal gedaan worden van het gebeurde in den Amsterdamschen Kerkeraad; waarop de Broeder Ouderling Wormser eene mededeeling doet van het voornaamste wat sedert ongeveer drie jaren in de Gemeente is voorgevallen, en door de notulen en correspondentie aantoont, dat Ds. van Velzen de verdeeldheden in de Gemeente voor zijne komst steeds gevoed en onderhouden heeft; dat hij door onopregtheid en draaijerijen zich in de Gemeente heeft ingewerkt, en den Kerkeraad door sluwheid en sophisterijen heeft afgemat en bedrogen; waarmede de andere leden van den Amsterdamschen Kerkeraad instemmen, en het verhaal op sommige punten aanvullen.

Art. 7. De President geeft eenige ophelderingen aangaande de handelingen van Ds. v. Velzen in Vriesland, tevens doet hij mededeeling aangaande de Gemeente te Westbroek, het gebeurde met die Gemeente op de provinciale vergadering van Utrecht, en het gedrag daaromtrent van Ds. v. Velzen, predikende, doopende, en avondmaal houdende aldaar, hoewel het hem bekend was dat de Kerkeraad van Westbroek niet vereenigd was met de Gereformeerde leer, en de Gemeente bovendien zich aan onchristelijken wandel schuldig maakte.[2] Daarop volgt een verslag betreffende het gedrag van Ds. v. Velzen te Hilversum.

Art. 8. Het verslag van den Broeder Ouderling Wormser wordt onder de leden behandeld, en de inlichtingen uit geteekende notulen medegedeeld.

Art. 9. Broeder A. Griffijn van Haarlem[3] vraagt inlichtingen aangaande de beschuldiging ingebragt door sommige van de meerderheid des Amster-

1 E. Takken, ouderling te Utrecht; keert zich eind 1840 van Scholte af.

2 Volgens de notulen van bedoelde vergaderingen gehouden op 7 maart 1839 en 22, 23 augustus 1839, was er te Westbroek en Achttienhoven verschil van gevoelen over het toelaten van leden. De ouderlingen aldaar wilden leden aannemen, die uitspraken dat ‘onze belijdenis de waarheid is’. Scholte en zijn aanhang eisten ‘geloof en bekeering’. Ook waren er - aldus de notulen - verschillen aangaande de doop. De betreffende kwesties kunnen hier niet uitvoerig worden behandeld. Scholte stelde ter vergadering zelf voor, dat ds. S. van Velzen genoemde gemeente dan maar moest bedienen ‘dewijl hij uit vroegere handeling van dezen Leeraar oordeelde, dat hij met hen vereenigd was.’

3 De Afgescheidenen te Haarlem behoren in deze jaren tot de Amsterdamse gemeente.

damschen Kerkeraads tegen Ds. Scholte, dat deze alle de Leeraars zou hebben aangeschreven om op deze Provinciale vergadering te verschijnen, uitgenomen Ds. van Velzen.

De President ontkent dit, en overtuigt de vergadering hiervan door mededeeling van den brief, welken hij heeft gezonden aan de Leeraars niet alleen, maar ook aan de meerder- en minderheid des Amsterdamschen Kerkeraads, van welke meerderheid Ds. v. Velzen zich altijd president teekent.

Art. 10. De President geeft eenige staaltjes tot bewijs dat Ds. van Velzen de Ouderlingen weinig of niets acht.

Art. 11. De Broeders van Zaandam verzoeken inlichting aangaande het protest van de leden, zijnde door de meerderheid voorgegeven worden dat dit protest onder invloed van Ds. Scholte of van den Eerw. Wormser zou zijn opgesteld. Het tegenwoordig lid Jansen[1] geeft als de oudste in jaren daarop verslag van hunne handelingen, en deelt mede dat de leden, na geheel buiten invloed en voorweten van Ds. Scholte of de minderheid hun protest te hebben gesteld, zelfs gezamenlijk zijn overeen gekomen om dit niet aan Ds. Scholte of de minderheid te laten lezen, hetwelk ook niet heeft plaats gehad; want Ds. Scholte bij den Diaken Höveker aan huis zijnde, is de lezing van bovengenoemd protest door het lidmaat F.W. Egeling geweigerd geworden, zijnde de letterlijke inhoud van hetzelve nog aan Ds Scholte onbekend.

Art. 12. Broeder Lijsen doet verslag van een gehouden gesprek met Ds. van Velzen aangaande zijne prediking. Broeder Lijsen had aanmerkingen gemaakt dat ZWEerw. tot de menschen sprak als tot **machines** en **uurwerken,** die opgewonden moesten worden, en dat hij van hem de duidelijke verkondiging des Evangeliums niet hoorde; waarop Ds. van Velzen hem toedichtte dat hij eene algemeene verzoeningsleer wilde; hij heeft daarop geantwoord: neen, maar toch eene verzoeningsleer; waarop Ds. van Velzen hem vroeg, of hij dan wilde dat hij even als Ds. Brummelkamp prediken zou?

Art. 13. De President deelt daarop een uitgebreid verslag van eene aangehoorde predikatie van Ds. v. Velzen over Joan. XIV: 6, mede: de voorafspraak was geweest in dadelijke tegenspraak met 1 Cor. X: 1-12 en Hebr. III, IV. In de toeleiding tot den tekst was Thomas voorgesteld als iemand, die door onbehoorlijke nieuwsgierigheid in de dingen van de toekomst wilde dringen; de tekst werd aangemerkt als eene bestraffing over die vermetelheid. Daarop was een langdurig verhaal van woorden gevolgd over **Ik ben de weg,** zonder dat er een duidelijk begrip mogelijk was van

1 P. Janse verliet de gemeente met de anderen van de groep Wormser.

de bedoeling of meening; dit was geëindigd met de stelling dat Jezus **een brug voor ons was geworden.** Daarop volgde eene korte redenering van eenige leerstellingen naar aanleiding van de woorden: **Ik ben de waarheid;** terwijl er nog korter eenige onbestemde uitdrukkingen werden toegevoegd over de woorden: **Ik ben het leven.** Daarop volgde weder eene meer uitvoerige beschrijving van de menschelijke onmagt; en van den tekst werd ten gevolge daarvan gebruik gemaakt om te betoogen dat men **niets kan,** ja ook **niets mag** doen; want dat dit eigen werk zou zijn, en dat eigen werk verdoemelijk is voor God. Ten gevolge van die predikatie oordeelt de President dat Ds. van Velzen het Woord niet regt snijdt, de bedoeling van het Woord verkeert, en in plaats van de zondaren tot Christus te roepen en te lokken, gelijk de roeping is van eenen dienaar des Evangeliums, hen onder eene opeenstapeling van op zichzelven regtzinnige leerstukken begraaft, en daarmede laat heengaan, wordende daardoor die Godevijandige practijk gevoed, om het gemis van dadelijk geloof en geloofsoefening toe te schrijven aan gebrek van genade, in plaats dat de schuld daarvan gelegd zou worden op den mensch. Een ander kwaad, hetwelk uit zulk eene prediking voortvloeit, is, dat die leeraars en opzieners, welke aandringen op dadelijk geloof en geloofsoefening, meer en meer worden aangezien als de zoodanigen, die kracht in den mensch stellen, en, ten gevolge daarvan, remonstrantsch, pelagiaansch, enz. zijn; gelijk deze vrucht reeds openbaar geworden was in de Amsterdamsche Gemeente, toen Ds. Brummelkamp in het vorige jaar gepredikt had.

Art. 14. De Ouderling Wormser gaat over om der vergadering zijne aanmerkingen mede te deelen aangaande twee gehoudene predikatiën van Ds. v. Velzen over Joh. VI: 44 en 1 Cor. XII: 3, waaruit blijkt, dat de bedoeling van Gods Woord werd omgekeerd en uit zijn verband gerukt.

Art. 15. De President geeft verslag van de betrekking, waarin hij reeds van vroegeren tijd tot Ds. v. Velzen gestaan heeft, en zijn gedrag omtrent hem in vroegere dagen, en deelt daartoe eenige brieven mede.

Art. 16. De Ouderling Wormser vraagt of er nog iemand in de vergadering tegenwoordig is, die inlichtingen betrekkelijk de zaken wenscht.

Ds. Duin wenscht zich te onthouden van de uitbrenging zijner stem, om rede hij zelf in persoon in de verkeerde handelingen van Ds. van Velzen betrokken is, en tegen dezen bezwaren heeft.

De President vraagt aan Ds. Duin eenige inlichtingen betrekkelijk zijne schorsing aan de vergadering mede te deelen; waarop Ds. Duin de volgende verklaring geeft:

De voorgewende redenen der schorsing van ZWEerw. hadden tot hoofdbeschuldiging, dat hij tegen de leer der predestinatie was. Een persoon. dien ZWEerw. bij Meijering[1] aan huis ontmoet had, hoorde zoo gaarne

1 Dit alles gebeurde te Leeuwarden, waar ds. Duin kort hiervoor werd geschorst.

Ds. Budding prediken, omdat deze de verkiezing vooropstelde. Ds. Duin met hem alleen zijnde, vraagde hem naar den grond, waarom hij wilde dat de verkiezing op den voorgrond geplaatst wierd, en welke redenen hij persoonlijk had om zich in die verkiezing te verblijden. Daar dit schraal uitkwam, was daaruit boosheid en vervolgens laster ontstaan. Er bestond verder in de Gemeente te Franeker groote verdeeldheid, zoodat in geen drie jaar tijds het avondmaal bediend was: men twistte over kleederdragt, en de opziener aldaar was een regte Farizeër, en dezen ouderling had ZWEerw. verklaard geen ouderling te kunnen wezen.

Voorts beschuldigde men Ds. Duin dat hij met de ongescheidenen te veel omging, dat ZWEerw. de gelijkvormigheid aan de wereld te veel voorstond: om alle deze redenen was eene schorsing van twee classis gevolgd, welke schorsing de provinciale vergadering **voorwaardelijk** had toegestemd. De Broeders merken hierop aan dat in Gods Woord van geene **voorwaardelijke schorsing** gewag gemaakt wordt.

Voorts wordt gesproken van de losmaking van Ds. van Velzen: vele Broeders geven bewijzen dat zulks nooit geschied is, en dat zelfs de Ouderling van Veen dit getuigt. Ds. Wildeboer zegt van onderscheidene Vriesche opzieners vernomen te hebben dat zij altoos gezegd hebben: ‘Domine, Domine! gij moet het weten; maar zie toe, wanneer gij Vriesland verlaat’; en dat hij dat voor eene losmaking gehouden heeft.

Ds. Duin zegt, dat, indien hij in bedaardheid en zachtmoedigheid over Ds. van Velzen zal oordeelen, hij moet verklaren dat Ds. v. Velzen onbekeerd is en niets van het geestelijke leven kent; en dat hij zeer dood predikt. Hij vergelijkt den toestand van Vriesland bij een ei, dat op het breken stond, en zegt: van Velzen is nog even in tijds uit Vriesland geraakt; want het ei zou gebroken zijn, kort na zijn vertrek is het gebroken, en nu heb ik de boel op den kop gekregen.

Ds. de Haan en Wildeboer verlangen geene verdere inlichtingen. Ds. Klijn vraagt nog opheldering omtrent het beroep van Ds. van Velzen, daar men alreeds bekend was met de ongeoorloofdheid van het verroepen van Leeraars; waarop Broeder Wormser antwoordt: daaromtrent zijne afkeuring geuit, doch niet geprotesteerd te hebben, maar dat het vraagstuk van het verroepen in dezen in geene aanmerking kwam, maar alleen de onopregtheid en het draaijen van Ds. van Velzen.

Ds. van der Meulen vraagt naar de losmaking van Ds. van Velzen uit Vriesland, hoe zulks is toegegaan; en daaromtrent geeft het lidmaat Le Cocq,[1] ten gevolge van brieven van den Vrieschen Ouderling de Jong,[2] zulke inlichtingen, welke ten eenen male staven dat nimmer eene wettige losmaking heeft plaats gehad.

Art. 17. Ds. de Haan verklaart dat Ds. Duin voorwaardelijk geschorst is door de provinciale vergadering, en wel **voorwaardelijk,** omdat de beschul-

1 J.F. Ie Cocq voegde zich bij de groep Wormser; in 1847 met Scholte naar Pella, Iowa.
2 Pieter Ottes de Jong, te Wolvega.

digingen nog niet genoegzaam bewezen waren; dat hij nu in twee classen geschorst was, in de andere nog niet; voorts voert ZWEerw. aan dat Ds. Duin zich had moeten onderwerpen, volgens zijne belofte bij de aanvaarding van de dienst, aan de orde, welke in de kerk bestaat, waarop door den President wordt aangemerkt dat eene orde gegrond moet zijn op Gods Woord; in het breede bevestigt ZWEerw. dit met voorbeelden.

Art. 18. Komen in de vergadering de Broeders de Haas en Niezen, die, op grond van eenen door hen uit Urk ontvangen brief, welke aan de vergadering wordt voorgelezen, verzoeken om teruggave van eenen brief, aan de minderheid des Amsterdamschen Kerkeraads en aan Ds. Scholte gezonden. De President geeft ten antwoord aan dit verzoek niet te kunnen voldoen, dewijl ZWEerw. geene aan hem gezondene brieven teruggeeft.

Art. 19. De President doet verslag omtrent de voorbereiding, het examen en de ordening van de WelEerw. Broeders Klijn en van der Meulen, alsmede van hun wettig beroep door de Gemeenten Middelharnis en Kockengen.

Art. 20. De WelEerw. Ds. Wildeboer overhandigt copie van het gehoudene examen der Broeders Wildeboer en de Wit[1] onder leiding van den WelEerw. D.D. Brummelkamp en van Raalte, hetwelk der vergadering wordt voorgelezen.

Hieruit blijkt dat, hoewel men te Utrecht en in Overijssel niets van elkander geweten heeft, nogtans het geheele beloop der zaak volkomen overeenstemde, zoodat hieruit weder een bewijs gegeven wordt dat, wanneer onbevooroordeeld Gods Woord tot regel gesteld wordt, men dezelfde uitkomsten verkrijgt.

Art. 21. De President vraagt aan de leden of zij de nieuw aangekomene Leeraars erkennen.

(Hetgeen de) (De) Broeders Duin, Baay, Ellerbroek, van Lijnen en Wakker met **Ja** beantwoorden.

Art. 22. De President gaat voort te onderzoeken of de niet erkenning goed is, en ligt te dien einde de vergadering en uit eenen brief van Utrecht naar Amsterdam.[2]

Art. 23. De President vraagt aan de buitenopzieners of zij het oordeel des Amsterdamschen Kerkeraads over den Utrechtschen goedkeuren: hetwelk de Broeders Baay, Ellerbroek, van Lijnen en Wakker ontkennend beantwoorden.[3]

1 P.R. de Wit, geboren 1802. Predikant te Apeldoorn 1840. Overleden 2 december 1840.
2 Deze zin bevat één of meer verschrijvingen.
3 Het betreft hier het oordeel uitgedrukt in het begin van artikel 5 van de notulen van deze vergadering.

Art. 24. Broeder Wakker vraagt of er ook door de leden klagten betrekkelijk de prediking zijn ingebragt en aan Ds. van Velzen mondeling zijn gedaan, waarop ZEerw. antwoord bekomt.

I. Van den Broeder Overeem,[1] die Ds. van Velzen zelven geschreven en onderhouden heeft betrekkelijk het beroep en de prediking; hij had echter daaromtrent weinig of geen gehoor bij Ds. van Velzen gehad. Ds. van Velzen heeft zijne klagten ter zijde geschoven, en hun geheel verkeerde en tegengestelde gevoelens toegedicht.

II. Broeder Luuring[2] verhaalt zijne ontmoeting bij Ds. van Velzen. Hij had des namiddags van 5 tot 8 uur met hem gesproken; hij verhaalde dat hij Ds. gezegd had dat voortijds de zondagen voor hem dagen van verlustiging waren, maar dat sedert Ds. v. Velzen alhier was het tegenovergestelde plaats greep; hij vermaande Ds. v. Velzen dat hij de Gemeente den strijd tegen de zonden moest leeren; dat meermalen de geloovigen daarin vielen, gelijk David; waaruit Ds. v. Velzen de gevolgtrekking maakte, dat Luuring een afval der heiligen stelde. Verder heeft hij aan Ds. v. Velzen gevraagd, waarom Middel nog niet afgesneden was, en waarom er in de regering der Kerk niet meer naar Gods Woord gehandeld werd; waarop Ds. v. Velzen aan hem vraagde of hij wel wist dat hij tot een Leeraar sprak!

III. Broeder Dickinga[3] deelt insgelijks in het kort een gesprek, met Ds. v. Velzen gehouden, mede.

IV. En eindelijk heeft de Broeder de Haas aan Broeder Wormser in de tegenwoordigheid van den Diaken Lijsen gezegd dat Ds. v. Velzen over de prediking vermaand was, en dat hij en anderen er niets aan hadden.

Art. 25. Broeder Wakker geeft te kennen dat hem verhaald was, dat Broeder Wormser zou gezegd hebben dat het er niet op aan kwam hoe Ds. v. Velzen predikte; de uitverkorenen zouden toch zalig worden.

Hierop geeft Broeder Wormser het volgende te kennen, dat hij met den Ouderling Geul eene commissie had waargenomen bij Jufvrouw Mulder in de Spiegelstraat, die tot de Hervormden was teruggekeerd, omdat zij aan de predikatiën van Ds. v. Velzen niets had; dat hij na den afloop dier commissie met Broeder Geul over hetzelfde onderwerp een gesprek op de straat had gehad, waarin hij ook zijn verlangen had te kennen gegeven, dat Ds. v. Velzen meer ruim en onvoorwaardelijk was in de roeping van zondaren tot geloof en bekeering, overvloediger in het voorstellen van de voorwerpen des geloofs en van den vollen rijkdom van Gods genade en barmhartigheid in den Heere Jezus. Dat hij (Wormser) niet kon begrijpen, waarom men zoo gierig was in het voorstellen dier genade; dewijl al wat men daarin gierig was, men dat was omtrent de geloovigen; dewijl wij de **verkiezing** gelooven, en dus weten dat ook bij eene Evangelische prediking

1 G.I. Overeem, behorende tot de groep Wormser.
2 Jan Willem Luuring, idem.
3 Jan Injes Diekenga, kleermaker; idem.

er geen enkele te veel in den Hemel zou komen, waarvoor sommige bevreesd schenen te zijn. Dat hij niet kon begrijpen wat blijde boodschap het zou zijn voor eenen gevangene hem te zeggen: indien gij geen pardon krijgt, blijft gij altoos gevangen, enz.

Art. 26. Aan Ds. Scholte wordt de vraag voorgesteld of ZWEerw. eenen brief geschreven heeft aan Ds. v. Velzen betrekkelijk Bunschoten, als of ZWEerw. geschreven zoude hebben dat **de duivel daar in- en uitvoer;** waarop ZWEerw. een' brief van den Diaken Beukers[1] te Bunschoten mededeelt, waarin die uitdrukking letterlijk voorkomt.

Art. 27. De Broeders Budde en Wormser geven te kennen dat zij gaarne de bedoeling des Utrechtschen Kerkeraads omtrent de prediking van Ds. van Velzen ontwikkeld wenschten te kennen; waarop Ds. Scholte zegt: ik bedoel niet Christus in het graf en niet opgewekt; die dit zoo opneemt, bevestigt dadelijk[2] hetgeen ZWEerw. daardoor wil te kennen geven. Door de beschuldiging dat Ds. v. Velzen geen' levendigen Christus, geen' levendigmakenden Geest, geen levend en werkzaam geloof verkondigt, bedoelt de President dat Ds. van Velzen in zijne prediking Christus niet voorstelt als dadelijk levende in, voor en door de zijnen, den H. Geest niet verkondigt als dadelijk het geestelijke leven werkende en onderhoudende; het geloof niet predikt in deszelfs onderscheidenden aard en natuur, als dadelijk en levendig werkzaam in de leden van Christus ligchaam; maar alleen van Christus, de H. Geest en het geloof spreekt als eene geschiedenis zonder toepassing. Dat de vrucht hiervan niet anders zijn kan dan vermagering van het geestelijke leven in de wedergeborenen en rustgeving aan de geveinsden in doode vormen, en eene verharding van het harte voor de indrukken van het Evangelie der zaligheid. Dat verder uit zulk eenen stand niet anders kan voortkomen dan eene koude en harde heerschappijvoering over de Gemeente, eene stremming, ja tegenstand van geestelijken wasdom en uitbreiding der geloovigen, waarom ZWEerw. ook niet anders vermag dan zich krachtig daartegen te verklaren, dewijl de vruchten reeds gezien worden in de Gemeente van Amsterdam.

Art. 28. Daarop vraagt de President het oordeel der Broeders wegens de bovengenoemde zaak.

De Broeders Budde, Wormser, Höveker en Lijsen houden het voor geen laster.

De WelEerw. van der Meulen zegt, dat uit al hetgene hij nu gehoord heeft, de Utrechtsche Kerkeraad geene lasteraars zijn. De WelEerw. Ds. Klijn heeft genoegzame inlichtingen ontvangen, om daaruit te zien dat de min-

1 Jacobus Beukers, Gedenkschrift van het ontstaan der Christ. Geref. Gemeente te Bunschoten, Kampen 1883. In Bunschoten was er circa 1840 een enigszins vreemde ‘opwekkingsbeweging’.

2 Metterdaad.

derheid regt gehandeld heeft, hoewel hij gaarne gezien zou hebben dat de minderheid ook meer duidelijk en bepaald hunne klagten en waarschuwingen gedaan hadden; waarop wordt aangemerkt dat de schuld der minderheid daarin zou liggen, dat zij niet stellig en duidelijk genoeg Ds. v. Velzen over zijne predikwijze gewaarschuwd en bestraft heeft, waarop de minderheid te kennen geeft dat zij dit wel wil toestemmen; doch dat zij voortdurend zoovele onaangenaamheden met Ds. v. Velzen had, dat de gemoederen daardoor afgemat en verwijderd werden, en dat het haar bekend was dat Ds. van Velzen steeds over de wijze zijner prediking onderhouden werd.

Art. 29. Er wordt vervolgens over het getuigenis des Utrechtschen Kerkeraads, dat dezelve niet gelasterd heeft, eenstemmig geoordeeld.

Ds. Duin zegt: van Velzen predikt zoo dood als de dood zelve. Intusschen wordt nog gelezen een brief van de meerderheid des Amsterdamschen Kerkeraads aan Overeem, benevens deszelfs antwoord.

Art. 30. De President vraagt of de schorsing van de minderheid door de meerderheid erkend wordt?

De Broeders Duin, Baay, Ellerbroek, Wildeboer, van Lijnen, Wakker, van der Meulen en Klijn beantwoorden dit met neen.

Art. 31. De President vraagt aan Ds. Duin of ZWEerw. de vier geordende leeraars als dienstknechten van Christus erkent?

ZWEerw. zegt: Ja, overmits zij door de Gemeente geroepen zijn, en wenscht hun den zegen des Heeren in hunne bediening toe. Hij zou tevens gaarne zien dat in vervolg van tijd, zoo daartoe goede gelegenheid bestond, de aankomende leeraars in de talen onderwezen wierden. ZWEerw. wenschte van ganscher harte met hen gemeenschap te houden, en zulks, wanneer de gelegenheid dit aanbood, te toonen door hen voor zich te laten prediken.

Art. 32. Dezelfde vraag wordt door den Praeses aan Ds. de Haan gedaan; waarop ZWEerw. aanmerkt dat hij in beginsel verschilt, moetende, volgens zijn oordeel, eerst geëxamineerd en geordend zijn, eer zij beroepen en erkend kunnen worden. Verder oordeelde de WelEerw. Ds. de Haan dat de meerderheid van den Amsterdamschen Kerkeraad zich misgaan heeft in de beschuldiging des Utrechtschen Kerkeraads van laster. Aangaande het prediken van Ds. v. Velzen zelf kan ZWEerw. geen oordeel uitbrengen; dewijl hij hem nimmer gehoord heeft. De schorsing der vier kerkeraadsleden keurt ZWEerw. geheel af: hij is van oordeel dat het eene gedeelte van eenen Kerkeraad een ander deel niet mag uitwerpen of schorsen.

Art. 33. De President vraagt verder of de geschorste Broeders goed gedaan hebben met voort te gaan in de uitoefening hunner bediening?

Broeder Baay vraagt op welken grond de minderheid de meerderheid geschorst heeft? Hierop ontvangt ZEerw. tot antwoord, dat de meerderheid strijdende had gehandeld tegen Matth. XXIV: 25-51 en 1 Petr. I, heer-

schappij voerende over het Erfdeel des Heeren, zoodat zij, volgens 1 Tim. III: 15, getoond hebben niet te weten, hoe zij in het huis Gods, dat is, de Gemeente moesten verkeeren.

Broeder Baay oordeelt daarop dat de minderheid ontrouw zoude geweest zijn, wanneer zij niet volhard had in de uitoefening harer bediening.

De volgende leden betuigen dat de minderheid moest blijven voortgaan, namelijk, de Broeders Ellerbroek, van Lijnen, Wakker, Ds. Wildeboer, van der Meulen, Klijn en Duin.

Ds. de Haan oordeelt dat de minderheid zich had behooren te onderwerpen, en zich dan op eene hoogere vergadering had moeten beroepen. Broeder Wormser vraagt, daar Ds. de Haan zelf stelt dat hunne schorsing onwettig is, en zij door vele leden der Gemeente aangezocht zijn geworden om in hunne bediening te blijven voortgaan, hoe in deze dan door hen moest gehandeld zijn geworden.

Ds. de Haan blijft bij zijn gevoel volharden, weshalve vele woorden, doch zonder vrucht, over deze zaak gewisseld worden. Broeder Wormser vraagt aan Ds. de Haan of ZWEerw. hem een bewijs uit Gods Woord konde geven, hetwelk tot zijne geruststelling had kunnen verstrekken, bij aldien hij volgens ZijnEerw. oordeel gehandeld had; dit bewijs wordt echter niet gegeven.

Art. 34. Broeder Jaspers[1] vraagt aan den Praeses om eenige inlichting betrekkelijk de beschuldiging des wederdoops, welke men ZWEerw. te last legt, waarop de President zich verantwoordt: De vader van het kind had verklaard dat zijn kind niet gedoopt was, dat zijne ongeloovige vrouw met hetzelve buiten zijn weten en afwezigheid[2] en tegen zijn' wil naar de Hervormde (Kerk) geloopen was, en het daar met water had doen besprengen, maar dat hij zulks voor geen doop erkende en daarom den doop voor zijn kind vroeg.

Art. 35. Ds. Duin stelt voor eene vereeniging in den weg Gods, waarmede de leden alle hunnen hartelijken wensch verbinden; edoch Ds. Duin weet geen middel om de zaken op grond van Gods Woord zoo te schikken, dat eene ware vereeniging kan volgen. ZWEerw. zegt Gods volk moet bij elkander, en de kwade geesten moeten er uit.

Art. 36. Broeder Budde verklaart omtrent de verbindende kracht van het Utrechtsche Reglement,[3] dat Ds. v. Velzen verklaard had het niet te hebben geteekend. De ouderling Niezen heeft daaromtrent gezegd dat hij het Reglement slechts had aangenomen om door het Gouvernement erkend te worden, maar erkend zijnde, daarvan een vuurtje dacht te stoken.

1 J.C. Jaspers; verlaat de gemeente in de groep Wormser.
2 Vermoedelijk: tijdens zijn afwezigheid.
3 Het reglement waarop de Utrechtse gemeente begin 1839 door de Koning was erkend geworden; EERSTE DEEL pag. 405-411.

Art. 37. De vergadering verklaart daarop dat zij, na behoorlijke opening en inlichting te hebben ontvangen van de handelingen der wederzijdsche Utrechtsche en Amsterdamsche Kerkeraden, bevonden heeft:

1°. dat de Kerkeraad van Utrecht niet gelasterd heeft toen zij de betuiging deed dat het haar smartte te moeten hooren dat er klagten oprezen, als verkondigde Ds. v. Velzen slechts een geraamte van leerstellige waarheden, zonder den levendigen Christus, zonder den levendmakenden Geest, zonder het levendige en werkzame geloof, en dat de meerderheid des Amsterdamschen Kerkeraads derhalven zeer ten onregte, zelfs zonder verder onderzoek, denzelven als lasteraars verklaard, en alle kerkelijke gemeenschap met hen heeft opgezegd;

2°. dat de schorsing van de minderheid om reden dat dezelve den Utrechtschen Kerkeraad niet wilde helpen bestraffen als lasteraars, voordat dezelve nader gehoord en gelegenheid gegeven was om zich te verantwoorden, gansch onwettig en heerschappijvoerend is; en

3°. dat de minderheid van God en de Gemeente wettiglijk tot de bediening van ouderlingen en diakenen geroepen zijnde, niet mogt ophouden in de uitoefening hunner bedieningen, te meer, dewijl zij daartoe nog opnieuw door verscheidene leden hunner Gemeente aangezocht werden, en dat zij, derhalve goed gedaan hebben om overeenkomstig hun verpligting voor God en de Gemeente in de uitoefening hunner bedieningen te blijven voortgaan.

Het bovenstaande is algemeen door deze vergadering goedgekeurd en vastgesteld, doch in het 3de punt verschilt Ds. de Haan van het algemeene oordeel, bewerende dat de minderheid zich had behooren te onderwerpen en zich alsdan op eene hoogere kerkelijke vergadering had moeten beroepen, zonder evenwel zijn oordeel met Gods Woord te kunnen staven.

Art. 38. De Gemeente te Zaandam heeft niets dat op deze vergadering behandeld moet worden.

Art. 39. Van de Kerkeraad te Hoorn wordt een brief medegedeeld, waaruit blijkt dat de Ouderling Baay door kerkeraadsleden te Amsterdam beschuldigd wordt van onregtzinnigheid. Wordt een brief van de meerderheid te Amsterdam voorgelezen. Broeder Baay geeft te kennen dat de Ouderlingen Niezen en de Haas hem hadden willen betoogen dat in de 5de en 8ste antwoorden des Catechismi de toestand van eenen tot God bekeerden zondaar wordt voorgesteld. Broeder Baay had hen dit tegengesproken, en integendeel verklaard dat een geloovige, sprekende over zijnen tegenwoordigen staat wordt gevonden in antwoord 114. Wat betreft zijne opvatting over Rom. VII, hij erkent daarover verkeerd te hebben gedacht, doch te Utrecht met Ds. Scholte daarover gesproken hebbende, overtuigd was geworden van het tegendeel, en dat hij van die overtuiging in eenen brief kennis had gegeven aan den Diaken Siemons te Amsterdam, aan wiens huis het gesprek met de beide Ouderlingen had plaats gehad. De ver-

gadering oordeelt eenparig dat het gevoelen van Broeder Baay over den Catechismus regt is, en het tegenovergestelde strijdig met de waarheid.

Art. 40. Wordt verder gehandeld over den Diaken te Hoorn,[1] die zelf een en andermaal bekend heeft niet langer dien post te kunnen bekleeden uit hoofde zijner ongeloovige vrouw; wordt ook gelezen een brief van den Diaken. Wordt geoordeeld dat aan dezen broeder zal geschreven worden, dat hij niet ontslagen kan worden, omdat hij eene ongeloovige vrouw heeft, maar dat hij verpligt is zijn huis goed te regeren, zoodat er geene ergernis gegeven wordt, en dat hij, daartoe niet bij magte zijnde, van de bediening moet geweerd worden als iemand, die zijn eigen huis niet weet te regeren, en daarom geene zorg kan dragen over de Gemeente Gods.

Art. 41. Worden uit den brief van dezen Diaken ook eenige bezwaren voortgebragt tegen den Ouderling Ellerbroek. De vergadering oordeelt, na onderzoek der verschillende punten, dat er geene genoegzame grond aanwezig is om den Ouderling van zijne dienst te ontslaan. Van beide zaken zal aan de Gemeente kennis worden gegeven door eenen brief, en wordt dit opgedragen aan de beide Ouderlingen Wakker en van Lijnen.

Art. 42. Niets meer te behandelen zijnde, wordt de vergadering met gebed en dankzegging geëindigd door den WelEerw. Ds. Duin.

Amsterdam, den 22 Februarij 1840.
(Geteekend)
H.P. Scholte V.D.M. President
I. Overkamp Secretaris.

1 P. Jolly; vergelijk hoofdstuk 21, brief nr. 3.

Literatuur / bronnen

A. Algemene werken betreffende de Afscheiding, tijdschrift enz.

F.L. Bos, Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834, deel I-IV, Kampen 1939-1946.
J. Bosch, Figuren en aspecten uit de eeuw der Afscheiding, Goes 1952.
J. Bosch, Om waarheid en recht - Eenige strijdschriften, smeekschriften en smaadschriften uit de dagen der Afscheiding, Kampen 1933.
J.C. van der Does, De Afscheiding in haar wording en beginperiode, Delft 1933.
Handelingen van de Synoden van de Christelijke Afgescheidene gemeenten 1836-1854.
Honderd veertig jaar gemeenten en predikanten van de Gereformeerde kerken in Nederland, uitgave van het Algemeen bureau der Gereformeerde kerken in Nederland, Utrecht 1974.
Jaarboekje voor de Christelijk Afgescheidene Gereformeerde kerk, vanaf het jaar 1856.
G. Keizer, De Afscheiding van 1834, Kampen 1934.
Officiëele stukken betreffende den uitgang uit het Nederl. Herv. kerkgenootschap van de leeraren H.P. Scholte, A. Brummelkamp, S. van Velzen, G.F. Gezelle Meerburg en Dr. A.C. van Raalte, Kampen 1863.
L. Oostendorp, H.P. Scholte, Leader of the Secession of 1834 and Founder of Pella, academisch proefschrift V.U., Amsterdam, Franeker 1964.
De Reformatie, tijdschrift uitgegeven en hoofdzakelijk geschreven door ds. H.P. Scholte. Serie I, 8 delen, 1837-1840; serie II, 8 delen, 1841-1845; serie III, 3 delen, 1846-1847.
J.C. Rullmann, De Afscheiding in de Nederlandsch Hervormde kerk der XIX eeuw, Kampen 1930.
J.C. Rullmann, De strijd voor kerkherstel, Kampen 1928.
J. Verhagen Jr., De geschiedenis der Christelijke Gereformeerde kerk in Nederland, Kampen 1881.
Verslag van de vergadering van opzieners der gemeente Jesu Christi, gehouden den 6 en 7 Maart 1840 te Amsterdam, 's-Gravenhage 1840.
J.A. Wormser / J.C. Rullmann, Een schat in aarden vaten
I. Albertus Christiaan van Raalte, Nijverdal 1915
II. Hendrik Peter Scholte, idem
III. Hendrik de Cock, idem
IV. Simon van Velzen, Nijverdal 1916
V. George Frans Gezelle Meerburg, Baarn 1919.

B. De Kruisgezinden

F.L. Bos, Kruisdominees - Figuren uit de Gereformeerde kerk onder 't Kruis, Kampen 1953.

J.C. van der Does, Kruisgezinden en separatisten, 2e druk, Franeker z.j.
J. van Raalte, Wat was de Gereformeerde kerk in Nederland? De geschiedenis van de 'Kruisgezinden', Goes 1954.

C. Plaatselijke en regionale kerkgeschiedenis, speciale onderwerpen

P. Blok en Th. de Waal, 100 jaar Gereformeerde Gemeente Dirksland, Dirksland 1967.
H. Bouwman, De crisis der jeugd. Met een 'Woord ter inleiding' van Dr. C. Smits, Kampen 1976.
A. van den Brink, Het zichzelven verdrukkend Sion - het onrechtvaardig uitoefenen der kerkelijke tucht in de Christelijke Afgescheidene gemeente te Amsterdam, Amsterdam 1842.
A. Brummelkamp (Jr.), Levensbeschrijving van wijlen Prof. A. Brummelkamp, Kampen 1910.
H.J. Budding / W. van Nas, Nagelaten geschriften van H.J. Budding, Rhenen z.j.
H. de Cock, Opwekking tot aanneming van de Dordtsche Kerkenordening, Groningen 1840.
H. de Cock, Een opwekking en toespraak aan de gemeente des Heeren in Nederland, opwekking tot het houden van een Synode, Groningen 1840.
Helenius de Cock, Hendrik de Cock, eerste afgescheiden predikant in Nederland, beschreven in leven en werkzaamheid, twee delen, Kampen 1860, 1864.
J.C. Couprie, Gedachten over het verroepen der leeraars enz., Amsterdam 1839.
Henry E. Dosker, Levensschets van A.C. van Raalte, Nijkerk 1893.
G. Groen van Prinsterer, Brieven van Mr. Isaac da Costa, medegedeeld door -, I, Amsterdam 1872.
G. Groen van Prinsterer, Brieven van J.A. Wormser, medegedeeld door -, eerste deel (1842-1852), Amsterdam 1874.
J.H. Gunning, H.J. Budding - Leven en arbeid, Rhenen 1909.
G.M. den Hartogh, Het Christelijk Gereformeerd Seminarie te Amsterdam (1850-1852), Delft 1939.
D. Hoksbergen, Een antwoord tegen het Maandschrift van de Afgescheiden Redactie van November 1838, Kampen 1838.
M. Elisabeth Kluit, Het Protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten 1815-1865, Amsterdam 1970.
J. Kok, Meister Albert en zijn zonen, 2e druk, Kampen 1934.
Gera Kraan-van den Burg, Brandende harten - De geschiedenis van Maurits en Suze van Hall, Kampen 1961 (historische roman).
J.H. Landwehr, Beknopte geschiedenis van de Gereformeerde Kerk van Rotterdam, Rotterdam 1905.
J. de Lange, De Afscheiding te Leiden, Rotterdam 1934.

J. van Lonkhuyzen, Hermann Friedrich Kohlbrügge en zijn prediking in de lijst van zijn tijd, Wageningen 1905.
H.H. Middel, Eenvoudig verhaal van Gods menigvuldige reddingen uit de grootste nooden, 's-Gravenhage 1866.
R. Prins, Het vijf-en-zeventig-jarig bestaan der Gereformeerde Kerk te Andijk, Andijk 1912.

C. van Proosdij, Gereformeerd predikant te Amsterdam, Ter Gedachtenis, 1835 - 14 October - 1910; geschreven naar aanleiding van het 75-jarig bestaan van de Gereformeerde kerk van Amsterdam, Kampen 1910.
Gerrit Jan Raidt, Levensgeschiedenis en bekeeringsweg van -, Rijssen 1929.
J.C. Rullmann, Een man van singuliere gaven - Ds. W.H. Gispen (1833-1909) in zijn leven en werken geschetst, Delft 1933.
H.P. Scholte / J.A. Wormser, Aanmerkingen betreffende een geschrift, getiteld: Verslag van de synode der Afgescheidene Gereformeerde gemeente in Nederland - 1840 - Amsterdam, Amsterdam 1841.
Klaas Smit, Iets over vrijheid en scholen of overweging der beide vrijheidsbesluiten van den 5 Julij 1836 en 9 Januarij 1841 - met een voorrede van L.G.C. Ledeboer, 's-Gravenhage 1846.
F. Staal Pz., De apostel van Zeeland (Ds. Cornelius van der Meulen), Bruinisse z.j.
A. Tjoelker, Ds. S. van Velzen en zijn betekenis voor de Afscheiding in Friesland. Leeuwarden 1935.
J. Trompetter en K. Nierop, Strijd en zegen. Gedenkboek ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan (1836-1961) der Gereformeerde kerk van Andijk, Andijk z.j.
C. Veenhof, Prediking en uitverkiezing - Kort overzicht van de strijd gevoerd in de Christelijk Afgescheidene Gereformeerde kerk tussen 1850 en 1870 over de plaats van de leer der uitverkiezing in de prediking, Kampen 1959.
S. van Velzen e.a., De schorsing van vier kerkeraadsleden der Christelijk Afgescheidene gemeente te Amsterdam, Amsterdam 1840.
J. Wesseling, De geschiedenis van Axel, Groningen 1966.
J. Wesseling, Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen (1834-1900), Groningen 1961.
J. Wesseling, De Afscheiding van 1834 in Groningerland, deel 1, Groningen 1972.
A.M. Wessels / H.M. Stoppelenburg, Een merkwaardig vijftal - Ds. B. Smytegelt, ds. H.J. Budding, ds. D. Bakker, ds. P. van Dijke, ds. L. Boone, Vianen 1969.
J.A. Wormser, De kinderdoop, tweede druk, Amsterdam 1864.

D. Landverhuizing naar de Verenigde Staten van Noord-Amerika

J. van Hinte, Nederlanders in Amerika, deel I en II, Groningen 1928.
Henry S. Lucas, Dutch immigrant memoirs and related writings, I en II, Assen 1955.
Henry S. Lucas, Netherlanders in America, The University of Michigan Press 1955.
Jan Nollen, De Afscheiding. Een gedenkschrift. Orange City, Iowa 1898.
J. Stellingwerff, Amsterdamse emigranten - onbekende brieven uit de prairie van Iowa 1846-1873, Amsterdam 1975.

N.B. Dit werk verscheen nadat de kopy voor het DERDE DEEL reeds grotendeels was gereed gekomen. Het bevat bijzonderheden aangaande: D.A. Budde, A.E. Dudok Bousquet, ds. H.P. Scholte, J.A. Wormser en andere Afgescheidenen.

K. van Stigt, Geschiedenis van Pella, Iowa en omgeving, deel I, II en III, Pella 1897.

K. van Stigt, Necrologie - Alphabetisch register van de overledenen in Pella, Iowa en omstreken van 10 jaar oud en daarboven (1870-1899), Pella, Iowa 1900.

E. Stukken bewaard in The Department of Archives, Central College Pella Iowa U.S.A.

'Scholte Papers', omvattende:
Acten van Afscheiding.
Handelingen van de opzieners der onderscheidene gemeenten in de provinciën Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland.
N.B. Alsmede in de niet-genoemde provincie Noord-Holland.
'Scrapbook'.
Brieven-collectie.
Lijst der texten waarover gepredikt is door ds. H.P. Scholte - 17 maart 1833 tot 30 december 1838.

Lijst van facsimilé

De keuze gedaan voor het maken van onderstaande verzameling is niet een willekeurige geweest. Er is enig handschrift opgenomen van een aantal op de voorgrond tredende personen, **indien dit reproduceerbaar was.** Van ds. A.C. van Raalte bijvoorbeeld vonden wij geen brief, die zich daartoe leende.

De 'acte van Afscheiding' van Doeveren, Genderen en Gansoyen	50-61
Brief van mr. J. Potter van Loon aan ds. H.P. Scholte, 27 februari 1835	70
Brief van J.A. Wormser aan ds. H.P. Scholte, 28 maart 1839	97
Gedeelte van brief van ds. H.P. Scholte aan ds. H. de Cock, 17 juni 1834	110
Brief van ds. H. de Cock aan ds. H.P. Scholte, 2 december 1840	130
Brief van ds. A. Brummelkamp aan ds. H.P. Scholte, 10 augustus 1840	155
Gedeelte van brief van A.E. Dudok Bousquet aan ds. H.P. Scholte, 26 oktober 1840	186
Gedeelte van brief van ds. C. van der Meulen aan ds. H.P. Scholte, 18 december 1840	192
Brief van ds. H.J. Budding aan ds. H.P. Scholte, 26 januari 1844	195

Brief van C.G. de Moen aan ds. H.P. Scholte, 6 februari 1840 305

Aanvulling

In de brief door S. van Velzen geschreven aan H.P. Scholte (Wanswerd 15 april 1839) - afgedrukt op de bladzijden 137-140 - wordt verwezen naar enige artikelen van het 'Huishoudelijk Reglement voor de Christelijk-Afgescheiden Gemeente te Leeuwarden en Leeuwarderadeel'.

Een origineel van dit reglement wordt bewaard in het archief Hervormde Eredienst, inventarisnummer 554, exh. 23 augustus 1839 no. 10. Het is ondertekend door: R W. Duin, J. Meiring, C. Bokma, P.D. Sandra.

De in bedoelde brief genoemde artikelen alsmede artikel 26 luiden als volgt:

Art. 8.	Wanneer overigens eenig besluit gemaakt wordt waarvan de verpligting niet regtstreeks in den Bijbel of in de Formulieren van Eenigheid dewelke op den Bijbel gegrond zijn, staat uitgedrukt, maar bij gevolgtrekking uit den Bijbel of tot de goede orde aangedrongen wordt, zal behooren(?) deswegens de Gemeente te worden zaamgeroepen om daarover te oordeelen.
Art. 12.	Ieder lidmaat is verpligt naar zijn vermogen bij te dragen tot voorziening in de gemeenschappelijke behoeften, namelijk onderhoud van kerkelijke dienaren, noodzakelijke kerkelijke gebouwen, en armenverzorging, doch zal niemand door kerkelijke straffen tot voldoening aan deze verpligting genoodzaakt worden. Vrijwillig behoordt aan dezelve te worden voldaan.
Art. 26.	Een ieder die tot eenige dienst in de Gemeente bevestigd wordt, moet vóór de bevestiging de Formulieren van Eenigheid der Gereformeerde Kerken in Nederland, vermeld in art. 1 onderteekenen, omdat dezelve in alles overeenkomen met Gods H. Woord.
Art. 27.	Indien iemand die onderteekening weigert, zal de bevestiging niet voortgaan; zoo hij bij voortduring blijft weigeren, zal zijne verkiezing worden vernietigd.

Art. 29.	Niemand die wettig door Gods Gemeente tot eenige dienst in de gemeente geroepen wordt, zal zich **willekeurig** aan de opvolging van zoodanig beroep mogen onttrekken, zoo hij na gedaan onderzoek, door de opzieners der gemeente bevoegd verklaard is. Doch zal een ieder de bediening waartoe hij geroepen wordt, vrijwillig op zich nemen. Zonder deze gewilligheid kan hij niet bevestigd worden.
Art. 50.	Wanneer geen Herder en Leeraar in eene bijeenkomst der gemeente aanwezig is, zal iemand van de leden des kerkeraads of mansleden der gemeente de gebeden doen, uit den Bijbel en uit goede geschriften voorlezen, en het gezang opgeven.
Art. 51.	De opzieners zullen zorgdragen dat de Gemeente ook zoodanige bijeenkomsten houde, waarin de leden tot stichting, vermaning en vertroosting spreken; hierbij zal inzonderheid moeten gewaakt worden dat alle dingen eerlijk en met orde geschieden, overeenkomstig hetgene Paulus daarvan zegt 1 Cor. 14.

Register van personen

In dit register is niet verwerkt de ondertekening van de ‘Acte van Afscheiding’ van Doeveren, Genderen en Gansoyen (blz. 46-61). Door het vele malen voorkomen van dezelfde familienamen (Bax, Boll, Branderhorst, Van den Heuvel etc.) zou deze lijst van 414 namen toch een nadere analyse vergen.

Aalburg, A. van, 64
Aalders-Steen, M., 82, 89, 347, 348
Alblas, H., 253
Ammers, E. van, 246
Appeltere, A.W. van, 95
Asch, J.A. van, 33

Baay, G., 208, 230, 250, 266, 318, 334, 337, 341-343, 347, 351-354, 359, 362-365
Baayense, J., 64
Bähler, C.D.L., 151
Bakker, D. (A.?) G., 140
Balcke, J., 121, 146
Baldwin, S.D., 330, 332
Barendrecht, H., 38, 39, 115, 251, 296, 298
Batenburg, C., 241, 242
Bavinck, J., 327
Beckers, J., 64
Beek, B. van, 44
Beek, J. van, 43
Beenhacker, M., 64
Bergeijk, L. van, 325
Bergeijk, M. van, 64
Betten, A.J., 33, 230, 250
Betten-van der Hagt, J.H., 34
Beuge(n), A.M. van, 29, 33
Beuge(n), J. van, 33
Beuge(n)-Schouten, D.J. van, 34
Beukels, J., 246
Beukers, E., 34
Beukers, J., 361
Bie, A. de, 63, 65
Bilderdijk, W., 14, 77
Boer, J.H. de, 108
Boer, Pr. den, 253, 314, 316, 317
Bogaard, A., 252
Bogers, A., 63
Bok, W., 63
Bolhuis, B. van, 119
Bolks, S., 309
Boll, A., 43

Boll Az., A., 17
Boll, D., 17
Bömcke, Hendrik G., 352
Bömcke, (ds.) H.G., 352
Boogers, M., 65
Boonzaijer, J.C., 326
Bos, F.L., passim
Bosch, J., 321
Bosch, M. van den, 37
Bouter(s), C., 314, 315
Bouwman, F., 252
Bouwman, H., 86, 87, 99, 230, 283
Braam, P., 315
Brandeler, P. van den, 223, 225
Branderhorst, D.G., 17
Brandt, J.D., 19, 25, 75, 201, 274, 324-327, 338
Brandt, S.M. (S.M. Scholte-Brandt), 12, 129, 181, 193, 201, 324
Brandt-Koopman, S., 90
Bree, Jb., 37
Breugel, J. van, 26
Brouwer, L., 261, 347, 350
Brugghen, J.J.L. van der, 194, 195
Bruins, E.J., 167
Brummelkamp, A., 11, 14, 30, 38, 80, 82, 85-89, 92-95, 98-101, 105, 122, 126, 127, 132, 133, 143, 151-168, 172, 176, 179, 180, 188, 215, 229, 230, 232, 238, 250, 256, 287, 288, 304, 308, 325, 327, 335, 342, 347-350, 356, 357, 359
Brummelkamp jr., A., 152
Bruijn, A.A. de, 26, 63
Bruyn, P. de, 275, 278, 280
Bruyn, P.J. de, 64
Bruyn, W. de, 214
Budde, D.A., 25, 31, 84, 85, 89, 91, 93, 94, 98, 99, 102, 105, 148, 189, 190, 259, 312, 334, 338, 341-343, 347, 353, 355, 361, 363
Budding, H.J., 11, 30, 99, 100, 144, 156, 165, 173, 174, 176, 177, 193-195, 197, 213, 214, 232, 287, 325, 333, 335, 358

Burghout, J., 63
Buskes, H., 33
Bijma, B.S., 64

Campen, W.C. van, 265
Carton, J., 252
Chevallier, M.J., 81
Clay, H., 329, 331
Clifford, H., 77
Cock, H. de, 11, 14, 30, 38, 66, 72, 75, 77, 78, 88, 89, 98, 102, 108-110, 112, 114, 116, 117, 119-125, 127-129, 132, 152, 156, 159, 188, 189, 230, 247, 265-267, 269, 270, 284, 287, 309, 320, 321, 335, 336, 347-352
Cock, Hel. de, 109, 327
Cock, Tj. de, 108
Cocq, J.F. le, 358
Coevering, N. van de, 241, 242
Colijn, J., 43
Colijn, Jan, 17
Costa, I. da, 14, 16, 226, 236, 325
Couprie, J.C., 25, 89-91, 105, 141, 258, 265-267, 290, 292, 338, 342, 347, 348
Crielaard, G., 64

Dam, J. van, 253, 315-317
Darby, J.N., 244, 249
Dekker, J., 63
Deteleff, C., 19, 25, 89, 90, 290, 334, 338, 342, 347
Diekenga, J.I., 360
Diepgrond, N., 352
Does, J.C. van der, 86, 145, 311
Dongen, G. van, 65
Donkersloot, K., 64
Donkersloot, L., 26
Dorpe, C. van den, 34
Dosker, H.E., 167
Dosker, N.H., 327
Dreibholtz, C.C., 34
Driessen, P., 40
Droog, J., 314, 315
Dudok Bousquet, A.E., 183-186, 236, 298, 301,
Duin, R.W., 100, 101, 127, 134-136, 143, 157, 256, 270, 271, 273, 281, 286, 287, 289, 311, 312, 353, 357-359, 362, 363, 365
Dulst, D. van, 63, 183, 185, 243, 298, 302, 313, 314
Dulst, W. van, 33
Dusseldorp, A. van, 275, 278, 280
Dusseldorp, J. van, 275, 278, 280
Dijk, C. van, 36, 37
Dijksterhuis, P.M., 124, 126, 158, 233, 247, 250, 269

Eck, J. van, 64
Egeling, F.W., 353, 356
Ekeris, C.J. van, 33
Ellerbroek, G. (ook: J. en P.), 265, 318, 319, 338, 343, 347, 350, 353, 359, 362, 363, 365
Engelbert, C.L., 282
Erp, W. van, 326
Esch, F. van, 65
Evers, K., 34
Eyk, A. van, 314, 315, 317

Féburé, J.L. le, 151
Feith, H.O., 73
Felix, S.A., 253
Feijting, J.W., 221, 223, 224
Flesch, S.M., 88
Flier, A., 314
Frémont, J.C., 330, 332
Fijnebuik, B., 231

Gammeren, I. van, 43
Gammeren, J. van, 17, 43
Gardenier, W., 33, 230, 253, 296, 297
Gefken, J.W., 14, 81, 226, 233
Gelderloos, G. A., 205, 206
Gentenaar, A., 34
Geul, E., 89, 334, 338, 340-342, 347, 360
Gezelle Meerburg, G.F., 11, 22, 26, 30, 80, 115, 125, 127, 128, 135, 151, 156, 159, 230, 232, 287, 288, 297, 300, 302, 309, 322, 325, 335
Gispen, W., 262, 264
Gispen, W.H., 262
Glinderman, H., 33
Golverdinge, J. van, 79
Graaf, N. de, 63
Graaf, H. van de, 43
Graswelders, A., 63
Griffijn, A., 343, 347, 350, 355
Groen van Prinsterer, G., 16, 84, 171, 226, 284, 325
Gunning, J.H., 99, 173, 193

Haan, G., 269, 270
Haan, D. de, 253, 292, 293
Haan, J. de, 292
Haan, T.F. de, 11, 124, 126, 158, 287, 321, 327, 353, 358, 362-364
Haas, W. de, 89, 90, 105, 342, 347, 352, 359, 360, 364
Hafkamp, J., 37
Hakvoort, J., 338, 347, 350
Hall, A.M.C. van, 67-70, 72, 116, 154, 171, 284

Hall, F.A. baron van, 116
Hall-van Schermbeek, H.S. van, 34, 154,

162, 164, 165, 171, 172, 174, 176, 191, 194, 195, 306
Ham, J. van, 115
Hardenbol, J., 33
Harten, W. van, 241, 242
Hartgerink, 175
Hartogh, G.M. de, 152, 325
Haselen, H. van, 269, 270, 272
Haspels, O., 63
Hasselman, A., 21, 25, 135, 177
Hasselman, J., 33, 115, 183-185, 243, 299, 300, 313, 322, 323
Hasselman, W.L., 201, 324
Hees, J.G. van, 241, 242
Hellema, W.D., 141, 144, 281-283, 286
Hemert, G.J. van, 43, 44
Hendriks, G., 33
Hengel, H. van den, 348
Hentzepeter, H., 246
Herwijnen, A. van, 65
Heunsma, J.S., 63
Heus, P. de, 33
Heuvel, C. van den, 44
Heuvel-Keja, M. van den, 34
Hoedemaker, J., 33
Hofstede de Groot, P., 235
Hogendorp, D. graaf van, 14, 67-70, 76-81, 226
Hogendorp, G.K., 77
Hoksbergen, D., 98, 136, 169, 179
Hollander, L., 314
Holten, F. van, 63
Hooft, A. 't, 26
Hoog, K. de, 38, 39, 325
Hoogkamer, 91, 352
Horst, P., 33
Horst jr., W., 33
Horst-Ubingh, A., 34
Hout, C. in 't, 314
Höveker, H., 25, 31, 84, 85, 89, 93, 96, 98, 106, 176, 190, 258, 334, 338, 342, 353, 356, 361
Huidekoper, A.W., 173, 176
Huiskes, J.G., 119, 170
Hulstein, J.A.W., 33
Huyding, 91

James, L.G., 80
Janse, P., 356
Jaspers, J.C., 363
Jolly, P., 317, 320, 334, 338, 340, 365

Jong, P.O. de, 141, 142, 358

Kalmijn, J., 265
Kamper, A., 63
Keer, C., 25, 89, 90, 334, 338, 342
Keizer, G., 77, 108, 109, 133
Keizer, J.H., 264
Kemp, J.Th. van der, 284
Kemper, 91
Kennes, D.A., 65
Kerst, A., 65
Ketting, H., 63
Klokgieter, J., 264
Kluit, M.E., 77, 284
Klijn, H.G., 29, 32, 33, 115, 127, 161, 176, 177, 196, 206, 207, 249, 252, 288, 322, 323, 353, 354, 358, 359, 361-363
Klijn jr., H.G., 33, 196, 201-203
Klijn, L., 64
Klijn-van Dorssen, A., 34
Klijn-Verbrugh, C., 34
Knipperdollinck, B., 246
Koenen, H.J., 236, 281, 284
Koerts, J., 126
Kohlbrügge, H.F., 281, 282
Kok, F.A., 126, 158, 231, 320, 321
Kok, J., 126, 320
Kolk, van der, 43
Kolijn, L., 64
Kooy, E., 334, 338
Kooy, I., 334
Kooiman, P., 265
Kool, J., 65
Koop, J.N., 63
Koppel, J. van de, 63
Kortenhoeff Smith, 106
Kortier, M., 65
Kortier, W., 65
Kout, K.S., 262, 264
Kraan-van den Burg, G., 194
Kramer, R.C.L., 184, 185
Kramer, W., 334, 347, 350
Kranius, B.H., 33
Krans, W.G., 264
Krans, mevrouw, 326
Krantz, M.H.E., 12
Kronenburg, H., 343
Krugten, W. van, 26
Kruif, A., 65
Krummacher, F.W., 80

Kruyt, Aafje, 325
Kruyt, Andries, 325
Kukuffskij, J.J., 33
Kuyck, H., 34
Kuijper, A.C., 241, 242
Kuyper, D.B., 33
Kuijper-van Schaik, C., 34

Labadie, J. de, 346
Landwehr, J.H., 242, 295
Lange, J. de, 168
Lankhaar, H., 64
Lankhorst, J.L., 250

Ledeboer, L.G.C., 188, 189, 197, 232, 243, 269, 270, 295, 296
Leenen, Jan, 63, 65
Leenen, Jenneke, 63, 65
Leeuwen, P. van, 64
Leiden, J. van, 246
Lekkerkerk de Hoop, G., 224, 272, 273
Liefde, J. de, 226
Lieshout, L.H. van, 146
Lincoln, A., 330, 332
Lindeman, E., 119
Linden, K. van der, 64, 214, 275, 278
Linden, L. van der (Gorinchem), 21, 325
Linden, L. van der (Vuren), 214
Lokhorst, C. van, 34
Lonkhuyzen, J. van, 282
Loon, A. van, 26, 65
Loon, L. van, 40
Loosjes, J., 246
Los, S.O., 241, 242, 250, 251
Lothes, P.W., 29, 32, 90
Loup, J.B. le, 241, 242
Luther, F.M., 221-224, 232
Luuring, J.W., 360
Luyster, J. van de, 187
Lijndrager, 106
Lijnen, J. van, 338, 342, 343, 350, 353, 359, 362, 363, 365
Lijsen, D., 84, 85, 89, 93, 98, 102, 105, 129, 190, 312, 342, 350, 353, 360, 361

Maasdam, J., 33
Malsen, A. van, 302, 303
Mans, T., 44
Mans, Th., 43
Mayers, A., 63, 65
Mayers, W., 63
Mazereeuw, J., 246, 265, 346
Meenhorst, L., 63
Mersbergen, J. van, 17
Metz, J., 43
Meulen, C. van der, 115, 127, 160, 177, 187-192, 211, 230, 250, 253, 288, 297, 322, 323, 353, 354, 359, 361-363
Meyboom, L.S.P., 84
Meijering, J., 141, 144, 283, 286, 287, 289, 312
Michaëlis, J.D., 171
Miché, J.B., 33
Miché-Harmsen, G., 34
Middel, H.H., 19, 25, 82, 89, 90, 133, 290, 334, 338, 340-342, 347, 348, 351
Middelkoop, G. van, 272, 273

Mik, P. de, 314
Moen, C.G. de, 87, 98, 103, 107, 132, 133, 153, 177, 181, 229, 281, 304, 306, 308-310
Moen, C.J. de, 151, 167
Moen, C.M. de, 151, 172
Moen, J.C. de, 151, 164
Moen, J.M.W. de, 132
Moen, gezusters de, 99
Molenaar, D., 72, 80, 81
Molengraaf, J., 65
Mooren, van, 43
Mooren Wz., H. van der, 63
Mooren, T. van der, 43
Mooren, van der, 43
Mos, G.B., 327
Mourik, G. van, 26
Mulder, juffrouw, 360

Nanninga, A.S., 17
Nierop, K., 265
Nieuwenhuizen, G., 26, 65
Nieuwenhuizen, J., 65
Nieuwenhuyzen, C. van, 214
Niewolt, M.J., 69
Niezen, P., 89, 90, 105, 265, 347, 350-352, 359, 363, 364
Nolte Klocke, J.H., 264
Noorlander, P., 26
Nooy jr., H.W., 184
Nooy sr., H.W., 184
Notten, J.W.A., 132, 133

Obbes Dzn., N., 19, 25, 89, 90, 104, 334, 338, 342
Oever, K. ten, 265
Oostendorp, L., 13, 244, 327, 328, 330
Oosterhout, K. van, 64, 65
Oosterhout, S. van, 64
Oostveen, M. van, 34
Ophorst, A., 65
Os, A. van, 299
Ouwerkerk, A., 315
Overeem, G.I., 360
Overeem, W., 33
Overkamp, G.H., 325
Overkamp, I., 95, 101, 163, 166, 191, 196, 226, 235, 238, 243, 251, 318, 333, 353, 365
Owen, J., 84, 95

Pape, C.W., 73, 77
Pater, N. de, 34

Pinto, J.B. de, 166
Ploeg, B.H., 26
Polhuis, J., 26, 65
Polhuis, weduwe, 65
Post, J., 338
Posthumus, R., 68, 69
Postma, D.P., 136
Potter van Loon, J., 66-68, 70, 76, 77

Potters, A., 26
Prins, R., 265
Proosdij jr., C. van, 86
Proosdij sr., C. van, 86, 87
Putkamer, A., 34
Putkamer-Sonnius, C., 34

Raad, M. de, 33
Raadt-Takken, J. de, 34
Raalte, A. van, 167
Raalte, A.C. van, 11, 14, 30, 88, 89, 98, 99, 103, 112, 119, 127, 132, 151, 153, 156, 159, 165, 167-182, 229, 287, 288, 304, 306, 308, 309, 324, 336, 347, 349, 359
Raalte, J. van, 112
Raalte, P.J.A., 178
Raidt, G.J., 231
Reijmerink Jz., F., 36, 37
Reijmerink, Hend., 37
Reijmerink, Herm., 37
Reijmerink, J., 36, 37
Rhee, J. van, 19, 80
Rombout, G., 26, 64
Rombout, M., 63, 64
Rompers, L., 334
Roos, P., 264
Roos, J. de, 34
Roovaart, C.G. van de, 34
Roovaart, J. van de, 160
Rooij, A. de, 63
Rooy, P. de, 63, 65
Rooijaal, A., 17
Rosenthal, J.W., 124, 125, 177
Ross, 345, 346
Rouville, H.H. de, 326
Rouville, J.M.J. de, 21
Roy, J.J. le, 80
Ruimschoot-Branderhorst, A., 64
Ruiter, Cr. de, 253
Rullmann, J.C., 77, 86, 106, 178, 226, 262, 325, 353
Runnenburg, J.J., 264
Rijff, H.M., 64
Rijswijk, B. van, 64

Sandberg, J.M., 264
Schaap, P.J., 261, 266, 347, 350
Scheer, K., 272, 273
Sche(e)pe(n)s, A., 63, 65

Schiltkamp, O.L., 75
Schmidt, L., 63
Scholte, H.P., passim
Scholte, S.J., 327
Scholte, S.J.S., 327
Scholte, S.M. (geb. 1837), 168
Scholte, S.M. (geb. 1839), 173, 327
Schouwenburg, A., 169
Schouwenburg, J., 214, 275, 278
Schröter, J.J.E.F., 68
Schijff, J.J., 44
Secrétan, J.C.I., 77
Setten, C.F. van, 73
Sevenstern, P.G., 66, 68
Seward, W.H., 330, 332
Si(e)mons, S.C., 91, 342, 350, 364
Smallenburg, G., 36, 37
Smeedes, J.A., 320, 322
Smits, Ph., 64
Smitt, W.W., 136, 169, 179, 309
Snitjer, 326
Snoek, G., 274
Sonnius, M., 34
Spakler, M.G., 11
Spiering, J., 63
Spilt, 343
Spuybroek, P., 63
Staal Pzn., F., 187
Staggert, C., 321
Steenes, M. van, 64
Ste(e)kelenburg, weduwe, 34
Steketee, Chr., 230
Sterk, J., 272, 273
Steijling-Pieters, M., 82, 89, 91, 347, 348
Stigt, K. van, 183
Stolk, M.F., 241, 242
Stoppelenburg, H.M., 193
Stratingh, Z., 99, 132
Straver, J., 183, 184, 300
Strubbe, E.H., 63
Swarte van Loon, G.H., 134
Sypkens, T., 71, 75

Taats, B.J.H., 235
Takken, E., 29, 32, 33, 104, 148, 155, 176, 196, 307, 355
Takken-Horst, S., 34
Tensen, K., 265, 338, 343, 346
Tensen, W., 252, 265, 267
Teuling, C., 26

Tieleman, C., 151
Tien-Kuilenburg, A. van der, 34
Tilborgh, J.C. van, 326
Timmerman, J. (K.), 126, 158, 320, 321
Timmerman, K.J., 126, 158, 320, 321
Tjoelker, A., 132, 138, 142, 170
Trompetter, J., 265
Tuyl van Serooskerken-Hartsinck, M.A., 284

Uden Masman, 235

Veen, D., 326
Veen, K. van, 313, 314

Veen, P. van, 334, 337, 339, 341, 343
Veen, van, 358
Veenhof, C., 86
Veenstra, IJ. J., 175
Velde, W. van, 346
Veldhuizen, J., 29, 33, 196
Velzen, A.C. van, 247
Velzen, S. van, 11-13, 30, 82-84; verder passim
Velzen jr., S. van, 133
Velzen-Geselschap, N.J. van, 351, 352
Venema, F.H., 108, 129, 131
Verburg, A., 89
Verdoorn, C., 17
Verhaagen, C., 26
Verhagen jr., J., 91, 140
Verhaven, C., 63
Verkuijl, A., 17, 26
Versteeg, A., 64, 214
Versteeg, C., 43
Versteeg, G., 44
Versteeg, Jacob, 214, 275, 278
Versteeg, Jan, 214
Versteeg-van de Heyde, 43
Visser, A. de, 268, 269
Vlaanderen, A. van, 33
Vlaanderen-Kuyper, H.H., 34
Vliegenthart, L., 40
Vos, A., 63, 65
Vos, A.B., 37
Vos, L., 63
Vos, Th. C. (D.T.), 121, 122, 146
Voss, J.A.L. van, 99, 132, 133
Vries, D. de, 326

Waal, J.C., 33
Wagtendonk, P., 314-317
Wakker, G., 338
Wakker, P., 334, 338, 341-344, 347, 350, 353, 359, 360, 362, 363, 365
Walraven, J., 214
Warmolts, J.H., 69
Waterland, J., 221, 222
Weimar, 121
Welle, P., 21, 325
Werkhoven, G. van, 33
Werkhoven-Ullerich, G.J. van, 34
Werthers, J., 65, 197
Wervers, M., 65

Wesseling, J., 78, 109, 119, 125, 193, 235
Wessels, A.M., 99, 193
Wigman, J., 315
Wigny, P.F.A., 225, 233, 247
Wildeboer, K., 119, 127, 158, 170, 175, 230, 240, 309, 353, 358, 359, 362, 363
Wildeboer, weduwe, 240, 241
Wissink, G., 127, 187, 309
Wit, P. (R.) de, 78, 119, 127, 158, 170, 306, 359
Wolzak, C., 37
Wolzak, H., 37
Wormser, J.A., 13, 82-107, 124, 141, 145, 146, 148, 166, 188-190, 252-254, 259, 263, 264, 307, 309, 310, 312, 325, 334, 337, 338, 340-344, 347, 349, 352, 353, 355-358, 360, 361, 363
Wormser jr., J.A., 11, 88, 96, 116, 132, 167
Wormser-van der Ven, J.A. (echtpaar), 166
Woude, P.S. van der, 136, 139
Wijgers, J., 65
Wijk, K. van, 314, 317
Wijk, L. van, 243
Wijk, W. van, 17

Zante, D. van, 214, 275, 278, 280
Zante, D.K. van, 274, 275, 278
Zee, J. van, 63
Zeelt, J.J., 87, 102, 108, 121, 123, 124, 128, 145, 146, 179, 181, 197, 290, 291, 312
Zonne, P., 87, 159, 161
Zuylen van Nijevelt, C. baron van, 72, 235 235
Zijl, W. van, 293, 295
Zythoff, G.J. ten, 167

Beperkt plaatsnamen-register[1]

Aalburg, 64
Aalst (Gld.), 115, 177, 183, 214, 243, 244, 299, 300, 322
Alkmaar, 334
Almkerk, 26, 63, 125, 135, 302
Ameide, 210, 253
Amersfoort, 207, 269-272, 295
Amsterdam, passim
Andel, 63, 64
Andijk, 252, 265, 266, 318, 334, 338, 343, 346
Apeldoorn, 158, 306
Appingedam, 66-76, 116
Arnhem, 87, 151, 164, 166, 167, 230
Assen, 320
Axel, 212, 220, 235

Baambrugge, 87, 102, 108, 121, 124, 145, 146, 197, 290, 312
Baardwijk, 64
Baarland, 213
Babyloniënbroek, 63
Barendrecht, 210
Beilen, 126
Bennebroek, 284
Benthuizen, 211, 270, 295
Bezoijen, 63
Bierum, 78
Biggekerke (Bêkerke), 213
Bilt, De, 207
Birdaard, 136, 139
Bodegraven, 211, 314, 315, 317
Borsele (Borsselen), 212
Boskoop, 211
Brakel, 183, 243
Breda, 64, 205
Brielle, 116
Broek op Langendijk, 334
Bunschoten, 207, 291, 361

Dalfsen, 168
Dedemsvaart, 168
Delft, 161, 211
Delfzijl, 132
Deventer, 168
Dirksland, 160, 211

1 De eerste gemeente van ds. H.P. Scholte, Doeveren, Genderen en Gansoyen, wordt vermeld onder ‘Doeveren c.a.’.

Doeveren c.a., 12, 15, 17, 18, 20, 22, 26, 32, 35, 42-64, 72, 73, 80, 109, 110, 143
Domburg, 213
Dongen, 26, 65
Dordrecht, 16, 40, 184, 210, 223, 225, 230, 233, 234, 239, 247, 268, 269
Driewegen, 212, 213
Drogeham, 132, 141, 143, 257
Drongelen, 26, 63
Dussen, 26, 63, 64
Dwingelo, 87, 126, 320, 321

Edam, 318, 334
Eethen, 63
Ellewoutsdijk, 213
Elspeet, 63
Enkhuizen, 318, 334

Finkum, 64
Flakkee, 211, 253

Gameren, 64, 183, 215, 243
Genderen, 15, 26, 199
Genemuiden, 167-169, 171, 175
Giessen, 63
Goes, 212, 220, 250
Gorinchem, 15, 20, 21, 24-26, 135, 159, 185, 203, 209, 273, 274, 324, 326, 327
Gouda, 211, 231, 253, 314, 317
's Graveland, 15, 36, 37, 41, 102, 105, 106
's-Gravenhage, 78
's Gravenmoer, 26, 65
's Gravenpolder, 213
's Grevelduin Capelle, 26, 65
Groede, 213
Groningen, 71-76, 80, 116, 117, 119, 122, 129

Haarlem, 116, 334, 355
Halen, 126
Ham, Den, 168, 175, 231, 304
Harlingen, 144

Hasselt, 168
Hattem, 63, 95, 151, 172, 304
Heemse, 168, 175
Heemstede, 284
's Heerabtskerke, 212
's Heer Arendskerke, 212, 213, 220
's Heerenhoek, 212
Heerjansdam, 210, 220, 240, 253, 292-295
Heinkenszand, 213
Helder, Den, 334
Hellendoorn, 168, 169
Hellevoetsluis, 211
Herkingen, 211
Herwijnen, 214, 220, 243, 274-276, 278, 279
Heukelum, 63, 64
Hilversum, 269, 270, 355
Hoedekenskerke, 213
Hoge Zwaluwe, 302
Holland (Michigan), 167, 324
Hoog-Blokland, 209
Hoorn, 317, 318, 334, 338, 343, 346, 347, 353, 364, 365
Hoornaar, 209
Huizen, 207, 334, 338, 339, 343
Hijken, 126

Ierseke, 213

Kampen, 132, 136, 152, 168, 169, 327
Kapelle, 213
Katwijk, 211
Kil, De, 299, 322
Kloetinge, 212
Klundert, 26, 64, 158
Kockengen, 161, 197, 206, 220, 235, 249, 252, 288, 359
Kolijnsplaat, 212
Krabbendam, 334
Kruiningen, 213, 220

Laag Nieuwkoop, 206, 220
Langerak, 20, 209, 210, 253
Leerdam, 20, 208, 238, 240, 242, 243, 247, 325
Leiden, 16, 151, 168, 230, 304, 307
Leeuwarden, 132, 134-138, 141, 144, 286, 311, 312, 357
Loon op Zand, 26, 65
Loosdrecht (Oud-), 91, 207, 216

Maasland, 210

Mastenbroek, 167, 168, 339
Medemblik, 318
Meerkerk, 325
Meeuwen, 26, 63, 64
Middelburg, 144, 213, 250
Middelharnis, 115, 160, 187, 190, 211, 288, 359
Monster, 210

Naaldwijk, 210
Nederhemert, 64, 183, 214, 243, 300
Nieuwaal, 215, 243
Nieuwdorp, 212, 213, 230
Nieuwendijk, 299
Nieuwerkerk (Duiv.), 213
Nieuwe Tonge, 211
Nieuwland, 209
Nieuwleusen, 168
Noordeloos, 63, 209, 220
Nijland, 140
Nijmegen, 165, 193

Ommen, 127, 153, 167, 168, 170, 172-176, 178, 179, 181, 304, 306, 308
Ooltgensplaat, 211
Ouddorp, 160, 211
Oudelande, 213

Pella (Iowa), 183, 324-329, 331
Philipsland, 213
Poederoyen, 63, 183, 214, 243, 298, 299, 313

Rhenen, 173
Ridderkerk, 210
Rotterdam, 63, 177, 187, 210, 241, 242, 252
Rouveen, 168
Rijnsburg, 211
Rijssen, 158, 168, 230
Rijswijk, 63

Schiedam, 143, 151, 153, 154, 156, 159-161, 203, 231
Schoonhoven, 161, 211, 221-225, 232, 239, 272, 327
Schoore, 213
Sleeuwijk - De Werken, 26
Sneek, 140, 144
Sommelsdijk, 211
Sprang, 26, 63-65, 197, 198
Spijk (Gr.), 78
Spijk (Z.-H.), 209
Stad aan 't Haringvliet, 160
Staphorst, 168

Steenwijk, 168, 175
Stellendam, 160, 211

Ter Heide, 210
Terneuzen, 212
Tholen, 213
Tiel, 81
Tienhoven, 210, 253

Uithoorn, 334
Uithuizermeeden, 78
Ulrum, 12, 42, 66, 69, 80, 109, 116
Urk, 212, 258, 261, 318, 334, 338, 343, 347
Utrecht, 12, 15, 27-29, 32-34, 36, 41, 98, 100-103, 105, 106, 108, 112, 115, 116-118, 120, 122, 127, 128, 137-139, 144, 146, 148, 149, 154, 166, 176, 196, 197, 200, 202, 205-208, 258, 270, 273, 281, 287, 288, 302, 320, 321, 335, 339, 344, 353, 355, 359, 364

Veen, 26
Velp, 166, 230
Vollenhove, 168
Vuren, 20, 64, 214, 220, 243, 274-276, 278, 313

Waalwijk, 64
Wanneperveen, 168
Wanswerd, 132-134, 136, 137, 139, 144, 158
Waspik, 64
Well, 183, 243
Westbroek, 208, 355
Wildervank, 125
Willemstad, 26
Winschoten, 75
Wirdum, 144, 282, 286
Wissekerke, 212
Woerden, 314
Wolphaartsdijk, 213, 220, 230
Wolvega, 141, 142
Woudenberg, 207

Zaamslag, 212
Zaandam, 211, 220, 334, 338, 341, 343, 345, 347, 350, 353, 356, 364
Zalk, 168
Zaltbommel, 183, 236, 243, 298, 322
't Zandt, 78, 126, 158
Zeist, 207, 220
Zevenhuizen, 315, 316
Zuid-Beijerland, 38, 39, 115, 208, 220, 230, 296
Zuilichem, 243, 313, 314
Zuurdijk, 69
Zwartsluis, 168
Zwolle, 136, 168, 169, 309, 327, 352
Zwijndrecht, 40, 210